

Gerra Zibila **ARETXABALETAN**
Ezin ahaztu!

La Guerra Civil en **ARETXABALETA**
Ezin ahaztu!

José R. Intxauspe López (Koord./Coord.)
Arantza Berezibar Galdos
Aitor Antxia Leturia
Kepa Antxia Leturia

Eusko Ikaskuntzak eta Aretxabaletako Udalak bere eskerrona adierazi nahi diote ale honetan parte hartu duten autoreei, eta honen irizpideak errespetatzen dituztela, honek ez duelarik esan nahi bereziki horiekin bat daudenik.

Eusko Ikaskuntza y el Ayuntamiento de Aretxabaleta muestran su agradecimiento a los autores que han colaborado en este volumen y repetan sus criterios y opiniones, sin que ello signifique que asuman en particular cualquiera de ellos.

Gerra Zibila Aretxabaletan. Ezin ahaztu! = La Guerra Civil en Aretxabaleta. Ezin ahaztu! / Intxauspe López, José R. [Koor.]. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011.

483 or. : ir. ; 31 cm.

ISBN: 978-84-8419-225-1

Euskarazko itzulpena / Traducción al euskera: Belaxe Itzulpen Zerbitzua

Argazki kredituak 339. orrian / Créditos fotográficos en la pág. 481
Azaleko argazkiak / Fotografías de la portada: Aretxabaletako Argazki Taldea

L.G.: 55-1540-2011

Fotokonposaketa: Imanol Tapia (Donostia)
Inprimaketa: Michelena artes gráficas (Astigarraga)

Aurkibidea

GERRA ZIBILA ARETXABALETAN. EZIN AHAZTU!

AGURRA	7
SARRERA.....	9
1. GIPUZKOAKO HAUTESKUNDE-SOZIOLOGIA II. ERREPUBLIKAN ZECHAR (Berezibar Galdos, Arantza)	13
1.1. Monarkiaren amaiera eta Errepublikaren ezarpena	15
1.2. 1931ko apirilaren 12ko udal hauteskundeak	15
1.3. 1931ko ekainaren 28a: Gorte Konstituziogileetarako hauteskundeak.....	17
1.4. 1933ko hauteskundeetan euskal nazionalismoa garaile	20
1.5. 1934ko udako autonomia-ahalegina.....	24
1.6. 1934ko urriko iraultza	24
1.7. 1936ko hauteskundeak.....	25
1.8. Gatazka soziopolitikoak	27
1.9. Ondorioak.....	28
2. ARETXABALETAKO EGUNEROKO BIZITZA (1930-1940) (Antxia Leturia, Aitor)	29
2.1. Biztanleria eta kaleko bizitza	31
2.2. Eskoletako irakaskuntza	31
2.3. Erlijio bizitza.....	38
2.4. Bizitza publikoaren xehetasunak	40
2.5. Lan mundua	45
3. ARETXABALETA GERRAN (Intxauspe López, José R.)	47
3.1. 1934ko urriko iraultza Aretxabaletan	49
3.2. Gerra Zibilaren hasiera	59
3.3. Aretxabaleta frankisten mende	74
3.4. Frontea egonkortzeko ahaleginak	81
3.5. Frankisten ofentsiba eta Murugainen galera	98
3.6. Biktima guztien zerrenda	102
3.7. Errepresio frankista	131
3.8. Juan Antonio Ansaldo eta Felix Urtubi, aparteko hegazki pilotuak	135
4. ARETXABALETA 1930-39 HAMARKADAN, EUSKAL PRENTSAN (Antxia Leturia, Kepa) ..	147
DOKUMENTUEN ERANSKINAK	299
SIGLAK ETA LABURDURAK	325
ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA.....	327
OHARRAK.....	331
ARGAZKI KREDITUAK.....	339

Índice

LA GUERRA CIVIL EN ARETXABALETA. EZIN AHAZTU!

SALUDO	345
INTRODUCCIÓN	347
1. SOCIOLOGÍA ELECTORAL DE GIPUZKOA DURANTE LA II REPÚBLICA (Berezibar Galdos, Arantza)	349
1.1. Fin de la Monarquía e instauración de la República	349
1.2. Elecciones municipales del 12 de abril de 1931	349
1.3. Elecciones a Cortes Constituyentes del 28 de junio de 1931	351
1.4. Elecciones de 1933: triunfo del Nacionalismo Vasco	353
1.5. El intento autonómico del verano de 1934	356
1.6. La Revolución de Octubre de 1934	357
1.7. Las elecciones de 1936	358
1.8. La conflictividad sociopolítica	359
1.9. Conclusiones.....	360
2. EL DESARROLLO DE LA VIDA COTIDIANA DE ARETXABALETA (1930-1940) (Antxia Leturia, Aitor)	361
2.1. La población y la vida en las calles	361
2.2. La enseñanza a través de las escuelas	363
2.3. La vida religiosa	367
2.4. Detalles de la vida pública	367
2.5. El mundo laboral	370
3. ARETXABALETA EN GUERRA (Intxauspe López, José R.)	371
3.1. La Revolución de Octubre de 1934 en Aretxabaleta	371
3.2. El inicio de la Guerra Civil	380
3.3. La caída de Aretxabaleta	393
3.4. La estabilización del frente.....	399
3.5. La ofensiva franquista y pérdida de Murugain	409
3.6. Relación de todas las víctimas	412
3.7. La represión franquista	435
3.8. Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, dos ases de la aviación.....	438
APÉNDICE DOCUMENTAL	445
SIGLAS Y ABREVIATURAS.....	469
FUENTES Y BIBLIOGRAFÍA	470
NOTAS.....	473
PIES Y CRÉDITOS FOTOGRÁFICOS	481

Agurra

Hamaika ordutako lanaren fruitu da esku artean dugun liburu zoragarri hau. Ibilbide luzea egin du informazioa jaso eta testigantzak jasotzeari ekin zitzaionetik. Halere, urteak ez dira alferrik pasatzen, eta harrotasunez esan liteke Aretxabaletan Gerra Zibilean gertatutakoa ulertarazten laguntzen digula Jose-rak, Aitorrek, Arantzak eta Kepak esfortzu handiz landutako liburuak.

Memoria historikoaz ari garenez, gerra garaiko alde bateko zein bestekoak aipatzen dira, baina modu objektiboan jasotzen da gure herrian gertatutakoa, bere hartan azalduz, zauri zaharrak zabaltzeko barik eta gerrak utzitako orbainak erakutsi barik. Guztioi irakaspenak emanez, beste inoiz halakorik gerta ez dadin.

Gerra Zibila Aretxabaletan liburuaren egile-taldeari dagokionez, lanaren kalitatearen erabateko garrantia ematen dute, aldezturik egindako beste hainbat lan eta argitalpenen maila ikusi besterik ez da-goelako. Norberak bere aletxoa ipiniz, lan-talde serio eta eraginkorra osatu dute, beti ere beren denbora libreari hartutako dedikazioa musu truk eskainiz.

Hemendik aurrera, liburua herriko etxe, elkarte eta eskoletako apaletan tokitxo izatea gustatuko litzaidake, guztiok ikus eta ikas dezagun itsukeria bidelagun eskasena dela. Eta iragana ikasteko tresna ego-kia den neurrian, kontsultarako behar-beharrezkoa liburu izatea opa diot. Baina hori, gure hautua da.

Beraz, eskerrik asko Aretxabaletako Udalaren izenean liburuan modu batera edo bestera, orrialdeak idatziz, maketazioa eginez, testigantzak jasoz, testigantzak emanez, grabazioak eginez, parte hartu du-zuen herritar guztioi iragana gure esku jarri izanagatik.

Aretxabaletako Udala

Sarrera

2006. urtean ekin genion proiektuari, Eusko Ikaskuntzaren eta Aretxabaletako Udalaren bekari esker. Lanean buru-belarri eta gogotik ikertzen eman ditugun bost urteak gogorrak izan dira, baina oso pozgarriak aldi berean, gerra zibil zital hartatik bizirik irtendako jendea ezagutu dugulako. Lagun horien guztien testigantzak eta ekarpenak funtsezkoak izan dira orduko gertaerak baieztatzeko eta aurkitutako dokumentuen sinesgarritasuna eta balioa ziurtatzeko. Ikerlana uste baino gehiago luzatu zaigu, baina, atzerapena zuzitzeko, azken bost urteotako ibilbidean bestelako proiektuak ere kaleratu ditugula azpimarratu behar dut: adibidez, José Mª Horcajada-ren *La Mancha nos dio un gudari* oroitzapen-lana eta *Malko gorriak* dokumentala DVD formatuan. Esku artean duzuen proiektuaren inguruan garatu ditugu biak.

Gure herriaren historia argitzea izan dugu helburu nagusia. Horretarako, II. Errepublikako agintaldia eta gerra zibila (1936-1939) ikertu ditugu. Era berean, oroimen historikoa berreskuratzeko ahaleginean diharduten taldeen aldarrikapenekin bat egin nahi izan dugu, eta gure ekarpentxoak eskaini. Gure mugak ongi asko ezagutzen genituen, ikerlanean parte hartu duten guztiak amateurak baitira, baina, gabeziak gainditzeko, gogo biziz jardun dugu lanean, ekinaren ekinez, emaitzak geroko belaunaldientzat idatzita uzteko asmo sendoa genuela. Kontuan izan behar da dagoeneko oso testigantza gutxi lor daitezkeela, belaunaldi hartako gehienak zenduta baitaude, eta gainerakoei gure eskaera oso berandu iritsi zaie, ia denek adierazi diguten bezala.

Militarrak altxatu zirenetik 75 urte igaro dira jadanik. Ezin genuen denbora gehiago pasatzen utzi eta, ikerketak aurrera egin ahala, gure konpromisoa tinko indartu zen. Hausnarketetan, denboraren lerroa oso laburra dela ikusi dugu: ikerlaneko belaunaldi protagonistaren bilobak gara, gure gurasoak haurrak ziren garai hartan, eta, gero, nagusitan, ez zuten hitz egiterik izan, diktadorearen inguruan ehundutako sare frankistak galarazita. Gerra bukatu eta 20-25 urtera jaio ginen gu. Ez da horrenbeste denbora, ezta? Erregimenaren azken kerua arnastu genuen, eta orain guk geuk egiten ditugu galderak. Iraganak eta orainak axola digutelako baina, batez ere, etorkizunaz arduratzen garelako. Horregatik murgildu gara gure lan honetan. Izenburuko deiadarra, EZIN AHAZTU!, Miguel de Amilibiaren *Los batallones de Euskadi* liburutik hartu dugu, *Dragoien* batailoian hildako gudariei buruzko pasarte batetik. Guk ere EZIN AHAZTU! esan nahi dugu ama eta amona guztiak gogorarazteko, haiek ere beste barrikada eta fronte batzuetan borrokatu baituten.

Liburuak ondo bereizitako lau atal ditu. Lehen atalak soziologia politikoa du aztergai, Errepublika sortu berritik altxamendura bitartean Gipuzkoan izandako hauteskunde guztien nondik norakoak jorratzen dituela. Bigarren atalean, ikuspegi orokorretik zehaztasunera igaro gara, 1930-1940 hamarkadan Aretxabaletako eguneroko bizimodua nolakoa zen azaltzeko, eta era guztietako ideologiak zituzten orduko 2.500 herritarren gizartea, kultura-arloa, lana, politika eta gainerako alderdiak islatzeko. Lehen bi atalen testuingurua oinarri hartuta, hirugarrenean gerrari lotutako gertakariak landu ditugu: 1934ko mugimendu iraultzailea, militarren altxamendua, Defentsa Batzordearen sorrera, Aretxabaleta nola erori zen faxisten mende, frontea egonkortzeko ahaleginak, errepublikanoen bonbardaketak eta, azkenik, frankisten eraso eta Murugainen galera. Beste hiru kapitulu oso interesgarri erantsi ditugu: lehena Juan Antonio Ansaldo eta Félix Urtubi abiazio-pilotu trebeei eskainia, bigarrena frankismoaren errepresioaren eraginari buruzkoa, eta hirugarrena gerra zibilaren on-

dorioz gure herrian hildako 78 lagunen ingurukoa. Azken horiei dagokienez, ideologia guztietako eta bi bandoetako hildakoak biktimatzat jo eta zerrendak eta sailkapena egin ditugu.

Laugarren atala hemerroteketan Aretxabaletari buruzko artikuluen bilketa-lan zoliaren emaitza izan da. Orduko (1931-1937) euskal prentsan argitaratutako 186 kronika dira guztira: adibidez, Jesús Peña Aitzza eta Máximo Alberdi kronikari aretxabaletarren testuak. Garai hartako eguneroko bizimodua sakonago ezagutzen lagunduko digute.

Azkenik, liburuari Aretxabaletako plano bikaina erantsi diogu, 1951ko urtarilekoa, testua irakurtzen ari garen bitartean gertaera eta ikono nagusiak bertan begiratzeko eta kokatzeko; izan ere, 12-15 urtetan herria ez zen ia batere aldatu. Bestalde, gogora ekarri behar dugu Durana kaleko etxe bikoitien zenbakiak, 26tik aurrera, ez direla gaur egungo berberak. Halaber, Abrasivas Laurak eta Manufacturas de madera U.A.B. (La Industrial Moderna) fabrika gerra ostean ireki zutela ere zehaztu behar dugu. Azkenik, barkamena eskatu nahi dizuegu planoak ebakitzeagatik. Udalerraren forma langaren ondorioz, planoak minimizatu egin behar izan dugu, xehetasunak hobeto ikus daitezen.

Erabilitako dokumentu-iturriak lanaren bukaeran zehaztu ditugu, azken atalean: bibliografia, artxiboak, hemeroteka.... Ferroleko Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarrean gerra-kontseiluez lortutako informazio baliotsua azpimarratu behar dugu, funtsezkoa izan baita gure lana biribiltzeko. Ezin bestez kontsultatu beharrekoak izan arren, aipatzekoak dira, era berean, Avilako Artxibo Militar Nagusia, Oroimen Historikoaren Dokumentazio Zentroa, Aireko Armadaren Artxibo Historikoa, Artxibo Historiko Nazionalea, Administrazioaren Artxibo Nagusia eta beste hainbat. Eta gure herrialdean, Sabino Arana Fundazioa, IRARGI eta, jakina, Aretxabaletako Udal Artxiboak, besteak beste.

Dokumentuei dagokienez, izugarrizko alde dago frankisten bandoaren eta nazionalista eta errepublikanoen bandoaren artean, lehenengoen jardueri eta, batik bat, hildakoen gorespen-ekintzei buruzko albisteak eta informazioak izugarri ugariak baitira, jakina, garaileak izan baitziren. Beraz, lekukoek testigantzak funtsezkoak izan dira informazio-gabeziak gainditzeko. Dokumentuetan jasotako xehetasunak azaltzerakoan bando galtzaileari eman diogu lehentasuna, kaltetuena eta ezezagunena delako, eta, batik bat, partaideei eta euren familiei gure aitoren zintzoena eskaini nahi izan diegulako. Esanak esan, irabazleak ez ditugu alboratu, frankismoa jaun eta jabe izandako urte luzeetan nahikoa etekin jaso zuten arren. Hori guztia egiaren eta justizia sozialaren aldeko ekarpen lagungarria izatea espero dugu.

Ikusiko duzuenez, ikerlanak hainbat iturri grafiko eskaintzen ditu, argazkiak utzi dizkiguten guztien eskuzabaltasunari esker. Aretxabaletako Argazki Taldearen (AATren) funtsak nabarmen handitu dira, horrela,

Bukatzeko, ahalik eta lanik zorrotzena eta profesionalena egiten saiatu gara, eta gure helburua lortu izana espero dugu. Egia esan, emaitza ez da biribila edo behin betikoa, hainbat gai geratu baitira lantzeke, hala nola, gerran ebaluatutako haurrak, frankismoko presoek zigorak, espetxealdiak eta langile-batailoak. Gai horiei buruzko datuak ere baditugu, baina kaleratu aurretik sakonago eta zorrotzago ikertu beharko genituzke. Gure lana, beraz, lehen urratsa da; beste ikerketa batzuetan lagungarri izatea eta gure ondorengoek ekarpen gehiago egiten jarraitzea nahi genuke.

Azkenik, gure eskerrona adierazi nahi diegu lagundu diguten pertsona eta elkarte ugariei; bestela, gure proiektua ez genuen inondik inora mamitzerik izango.

Gure esker on berezia adierazi nahi diogu Aranzadi Zientzia Elkarteari, eta, zehazki, Paco Etxebarriari eta Lourdes Herrastiri, euren ekarpenengatik. Eskerrik beroenak Intxorta 1937 Kultur Elkarteari, eta, batik bat, Juan Ramón Garai, Jesús Gutiérrez, José Luis Valenciaga, Josuren Murgizu eta Julia Monge bidelagun zintzoei. Eskerrik asko Ferroleko ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarreko arduradunei, Aretxabaletako Erregistro Zibileko funtzionarioei eta Parrokiaren Artxiboari, erraztasun handiak eman dizkigutelako gure lana gauzatzeko.

Maila pertsonalean, bihotzez eskertzen ditugu Lucio Oteiza, José Mª Horcajada, Julia Makazaga, Natividad Sogorb, Natividad Amuriza, Ángel Gago, Asunción Antxia, Santiago Lombide, Felisa Antonia Elcoro, Ángel Arrese, Daniel Gastañaga, Pilar Azkarretazabal eta Isidora Garciaetxaberen testigantzak,

baita zalantzak argitu dizkiguten noizbehinkako informatzaileen laguntza ere: Miguel Arenaza, Eduardo Altube, Pedro Urteaga, Karmelo Igartua eta Matilde Urtubirena, alegia. Zoritxarrez, batzuk jadanik ez daude gure artean, baina beti izango ditugu gogoan. Eskerrik asko guztiei, ezin hobeto hartu gaituzuelako eta laguntza ordainezina eman diguzuelako.

Gure esker ona adierazi nahi diegu José del Teso, Jose M^a del Palacio eta Aitor Ibáñez de Garatxanarentzat, lanerako prest eta ezagutzeko irrikan egoteagatik beti.

Martín Garairi eta Félix Beltrán de Herediari, liburuari atxikitako planoak egiten emandako denboragatik.

Aretxabaletako Udalari, Arritxu Olideni eta Inaxio Garrori, gure proiektuan sinesteagatik, eta Garazi López de Etxezarreta, Leticia Padrones eta Beatriz Akizu Eusko Ikaskuntzako kideei euren pazientzia agortezinagatik.

Eta eskerrik asko, bihotz-bihotzez, gure ondoan izan ditugun aretxabaletar guztiei, asko eta asko izan baitira.

1. Gipuzkoako hauteskunde-soziologia II. Errepublikan zehar

Berezibar Galdos, Arantza

1936ko otsailaren 12ko hauteskundeak ez ziren izan, berez, Espainiako Gerra Zibilaren iturburua, baina lehen konspirazio-planak orduantxe sortu ziren, emaitzen ondorioz. 1936-39ko sarraskiaren aurreko ibilbide luzea Errepublikak agintean emandako bost urteetan hasi ziren urratzen, eskuineko eta ezkerreko alderdien arteko amildegi sakona areagotu ahala.

1.1. Monarkiaren amaiera eta Errepublikaren ezarpena

1930eko abuztuaren 17an, Errepublikaren aldeko taldeak Donostian elkartu ziren, monarkiaren kontrako fronte errepublikano bakarra sortzeko asmoz. Monarkia betirako kentzea eta Errepublika ezartzea zuten helburu. "Donostiako Ituna" sinatu eta bi erabaki nagusi hartu zituzten: Errepublika eta eskualde-autonomiak ezartzea¹. Halaber, Batzorde Exekutiboa ere izendatu zuten, erabakiak gauzatzeko eta lan guztiak koordinatzeko.

Euskal autonomistek parte hartu ez zuten arren, bilera hura oso garrantzitsua izan zen Euskal Herriarentzat eta Gipuzkoarentzat, autonomiaren auziari erantzun zabala eskaini ziolako. Hori guztia, izan ere, bete-betean islatu zen 1931tik 1936ra bitarteko legeintza-hauteskundeetako emaitzetan.

Mugimendu iraultzaileak porrot egin zuen, ordea, abenduaren 12ko Jakako altxamendu militarra zapuztu eta sustatzaileak, Fermín Galán kapitaina eta bere ofizialak, fusilatu egin zituztelako. Gainera, greba orokorrerako deirik ere ez zen egin azkenean. Dena den, monarkiari ez zitzaion denbora asko geratzen.

1931ko urtarrilaren 23an, diktadura erori egin zen. Alfonso XIII.a legaltasun konstituzionala ezartzen saiatu zen, baina monarkiaren egituren eta gizarte-, ekonomia- eta politika-errealitatearen arteko aldea gero eta handiagoa zen. Itunari esker, errepublikanoek berrantolatzea eta monarkia kanporatzeko ekin-tzak antolatzea lortu zuten.

Monarkiaren azken gobernuak 1931ko otsailaren 28an eratu zen, eta udal-hauteskundeetarako deia egin zuen apirilaren 12rako, baina oposizioko errepublikano eta sozialistek erregimen-aldaketari buruzko bozketa bihurtu zituzten, Errepublika ezartzeko nahiak eraginda. Beraz, hauteskundeen izaerak udal-eremua gainditu zuen.

1.2. 1931ko apirilaren 12ko udal hauteskundeak

Probintzietako hiriburuetan (50etik 41etan) eta industria-hiri handietan, errepublikano eta sozialistek irabazi zituzten 1931ko apirilaren 12ko udal-hauteskundeak. Monarkikoek orokorrean emaitza onak lortu zituzten arren, apirilaren 14an Eibarren Errepublika aldarrikatu zuten. Eibar aitzindaria izan zen, eta, gero, estatuko gainerako lurraldeak lotu zitzaizkion. Alfontso XIII.a erbestera joan eta behin-behineko lehen gobernu errepublikanoa eratu zuten, Alcalá Zamora buru zela.

1.2.1. Hauteskunde-legedia

Hizpide ditugun bozketetan 1907ko abuztuaren 8ko Hauteskunde Legeak finkatutako prozedurari jarraitu zitzaion, eta honako oinarritzko xedapen hauek bete ziren, besteak beste²:

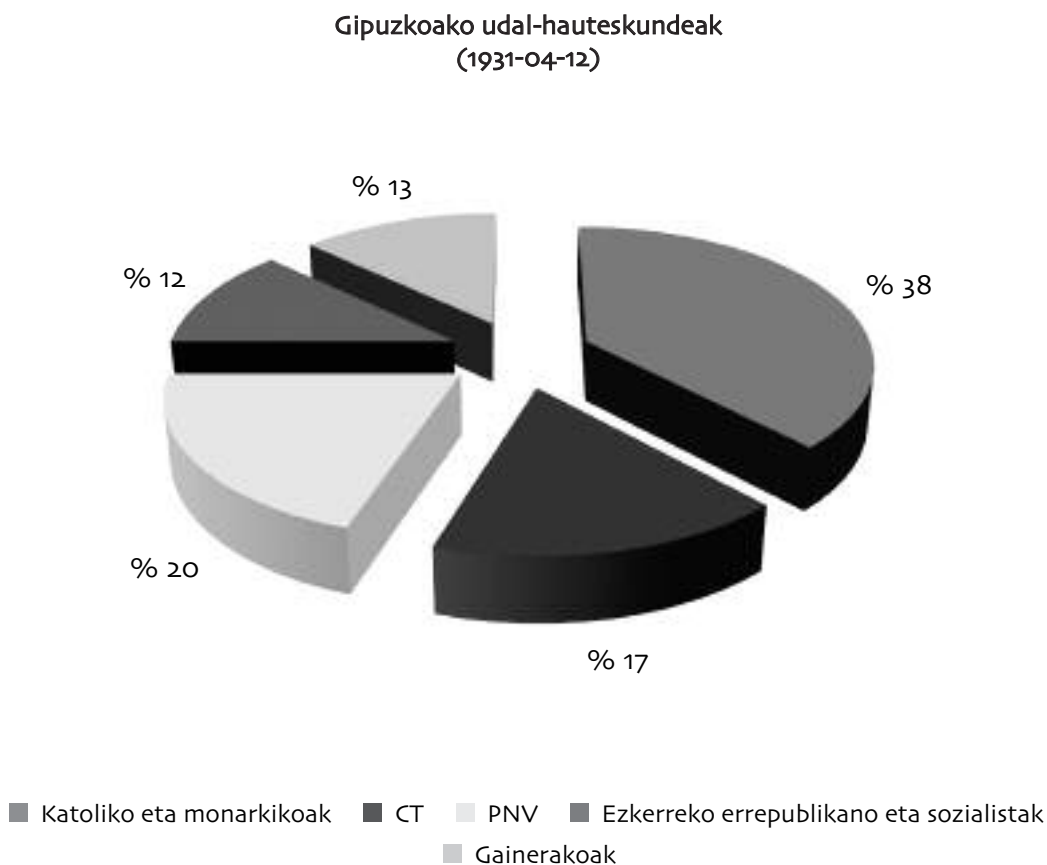
- Botoa emateko eskubidea 25 urtetik gorako gizonezko espainiarrei besterik ez zegokien.
- Botoa ematea derrigorrezkoa zen.

- 25 urtetik gorako gizonezko espainiar laikoak besterik ezin ziren hautagai izan.
 - Zuzeneko sufragioa eta gehiengozko ordezkaritza-sistema, barrutien arabera. Bozketa plural mugatua, gutxiengoek ordezkaritza izan zezaten.
 - Behar baino hautagai gehiago aurkezten ez ziren barrutietan, aurkeztutako horiek zuzenean izendatuko zituzten (29. artikulua)³.
- Martxoaren 15ean, udalek bilera egin zuten, udalerri bakoitzak zenbat zinegotzi izango zituen eta barrutietan nola banatuko ziren adosteko.

1.2.2. Gipuzkoako hauteskundeak

Han-hemenka sortutako gorabehera txikiak alde batera utzita, hauteskunde-eguna lasaia izan zen, oro har, eta jende asko joan zen botoa ematera (% 79,16ko partaidetza probintzian).

Gipuzkoan hautatutako zinegotzien artean katoliko-monarkiko "orokorrak" ziren nagusi, hau da, alderdietako militantziari lotutako diziplinaren mende ez zeudenak. Probintziako udalbatzetako 859 zinegotzitatik 318 (% 37,02) talde horretakoak ziren, eta Gipuzkoako 89 udalerrietatik 37tan gehiengoa lortu zuten⁴.

Comuni3n Tradicionalista eta PNV alderdien emaitzak nahiko antzekoak izan ziren. Tradizionalistek 149 zinegotzi lortu zituzten, eta gehiengoa 16 udalerritan; nazionalistek 175 zinegotzi, eta gehiengoa 13 udalerritan⁵.

Ezkerreko errepublikano eta sozialisten ordezkari-tza minoritarioa izan zen, eta, gainera, hirigune jakin batzuetara mugatua: 106 zinegotzi lortu zituzten, guztira, Gipuzkoako 16 udalerritan. Dena den, Eibarren, Irunen, Arrasaten, Erreterian eta Donostian gehiengoa berenganatu zuten⁶.

1.3. 1931ko ekainaren 28a: Gorte Konstituziogileetarako hauteskundeak

Alcal3 Zamora buru zuen behin-behineko lehen gobernu errepublikanoa eratu ondoren, Gorte Konstituziogileetarako hauteskundeak egitea erabaki zuten, Gorteek gero Konstituzio berria onar zezaten.

1.3.1. Hauteskunde-legedia

Gorteetarako hauteskundeak egin aurretik, apirilko bozketetan indarrean zegoen legedia berritzea erabaki zuten. 1931ko maiatzaren 8ko dekretuaren bidez, legegintza-hauteskundeei buruzko ordura arteko arauak erro-tik aldatu zituzten, "jauntxo-en hertsapena, boto-erosketa eta bestelako ustelkeriak saihestu eta botoa askatasunez emateko, hauteskunde-en borondatea benetan isla dadin". Hona hemen berrikuntza batzuk:

- Hautesleen eta hautagaien gutxiene-ko adina 25 urtetik 23ra murriztea.

- Emakume eta apaizei hautagai izateko eskubidea ematea.

- Hauteskunde-barrutien hedadura handitzea. Gipuzkoako bost barrutiek-in bakar bat osatu zuen. Lurralde-barruti berriak sei diputatu izango zituen: lau gehiengoaren orde-z eta bi gutxiengoaren orde-z.

- Barruti txiki-etako izen bakarre-ko bozketaren orde-z, probintzien arabera-ko zerrenda-boz-keta (aulki bat 50.000 biztanle-ko) ezarri zuten, lehen-go sistema-k jauntxokeriak sustatzen zituelakoan.

Zerrenda-bozketaren sistema ez zen proportzionala, baina boto gehien lortzen zituen gutxiengo-ari ordezkari-tza bermatzen zion eta gehiengoa saritu egiten zuen. Hautesle bakoitzak bere gogoko hautagaiak aukeratzen zituen, baina ez aulki guztietarako, legeak finkatutako mugaraino (% 80 inguru) bai-zik. Botoen gehiengo erlatiboa lortzen zuen alderdi-ari edo alderdi-koalizio-ari, betiere % 20ko ordezkari-tzara eskuratuz gero, gehiengo-ari zegozkion aulki guztiak ematen zizkieten; gainerako aulkiak gutxiengo-arentzat izaten ziren, ehune-ko horretara hurbildu arren.

Hautagai minoritario batek ere ez bazuen botoen % 20 eskuratzen, aulki guztiak gehiengoaren esku geratzen ziren. Azkenik, zerrenda bat ere ez bazen % 20a iristen, handik hamabost egunera beste boz-keta bat egiten zen, gehiengo sinple bidez. Bestalde, 29. artikulua, diputatuak hauteskunderik egin gabe zuzenean izendatzeko aukera ematen zuena, indargabetu egin zuten.

Sistema berria ez zen oso egokia norbere kasa jarduteko; bai, orde-a, alderdi antolatuentzat. Horiek koalizioak sortzera ere bultzatzen zituen, boto gehien lortzen zituen zerrendari zegokion saria-z baliatzeko.

1.3.2. Gipuzkoako gatazka politikoa-k

Errepublikarekiko harremanetan ika-mika ugari sortu ziren hasieran, baina, gero, 1934tik aurrera, egoera baretu egin zen. Euskal Herrian eta, bereziki, Gipuzkoan bi auzi nagusi sortu ziren: autonomia eta erlijioaren ingurukoak.

Euskal Herria Estatuan txertatzeko moduari eta bere testu-etako formulazioei buruzko eztabaidak jaun eta jabe izan ziren Euskal Herri-ko eta Gipuzkoako politikagintzan⁷. Euskal Herri-ko Autonomia Esta-tutua lortu arte igaro ziren bost urteetan, euskal alderdien arteko eta alderdi horien eta gobernu zentra-laren arteko tirabirak etengabeak izan ziren⁸.

Bestalde, erlijioaren gaiak tentsio handia sorrarazi zuen. II. Errepublika laikoa eta antiklerikala zen, eta Euskal Herrian, batik bat karlisten eta nazionalisten artean, sentimendu katolikoa eta klerikala oso errotuta zegoen. Bi ikuspegiak aurrez aurre zeuden⁹.

1.3.3. Estatutuak

1931tik 1936ra bitartean, hainbat proiektu egin ziren:

1.3.3.1. Eusko Ikaskuntzaren Estatutua: euskal alkateek eskatuta, Eusko Ikaskuntzak Euskal Estatuaren Estatutu Orokorra idatzi eta aurkeztu zuen 1931ko maiatzaren 31n. Bertan, lau probintziek osatutako Euskal Estatu autonomia aldarrikatzen zen, Espainiako estatuaren baitan. *Euzkadi* izango zuen izena. Euskal alderdi gehienek proiektuarekin bat egin zuten.

1.3.3.2. Lizarrako Estatutua: erlijioaren gaia oztopo bihurtu zen berriro ere. PNV eta Comución Tradicionalista alderdiek emendakin bat erantsi zioten Eusko Ikaskuntzaren proposamenari, Euskadik Vatikanorekin konkordatu sinatzeko autonomia erlijiosoa izan zezan. Hego Euskal Herriko udalak Lizarran elkartu ziren emendakinari buruzko bozketa egiteko, eta hantxe sortu zen Lizarrako Estatutua, 1931ko ekainaren 14an onartu zutena.

1.3.3.3. Ezkerreko alderdiek (PSOE, errepublikanoek eta, Gipuzkoan, ANV) Euskadin Errepublika finkatzea zuten helburu, eta Eusko Ikaskuntzaren Estatutua onartzearen alde egin zuten, ñabardura batzuekin, alegia, Lurralde Batzorde Kudeatzaileek proposatutako aldaketak onartuz eta eskuineko alderdietakoenak baztertuz.

1.3.3.4. Alderdi Errepublikano Federalak beste estatutu bat aurkeztu zuen, baina Gipuzkoarentzat bakarrik, probintzia horren eta beste hiruren (Araba, Bizkaia eta Nafarroaren) artean lotura nabarmenik ez omen zegoelakoan. Testu hura alderdiak 1931ko maiatzaren 22an onartutako txostena zen, izatez.

Madrilan, Lizarrako Estatutua antikonstituzionaltzat jo eta baztertu egin zuten. 1932an beste estatutu bat idatzi zen, konstituzio-xedapenetan oinarrituz, baina Nafarroan ez zutenez onartu, beste hiru probintziak hartu zituen barne.

1.3.4. Erlijioaren auzia

Gobernuak eta Gorte Konstituziogileek hainbat neurri onartu zituzten erlijio-kontuetan, hala nola, Gasteizko gotzaina kanporatzea eta bikario nagusia atxilotzea, Jesusen Lagundia desagitea eta erlijio-ordenei irakaskuntzan aritzeko debekua ezartzea. Euskal Herrian oso gogor kritikatu zituzten eta bertako gehiengo katolikoak Elizaren kontrako neurritzat hartu zituen. Ondorioz, indar katolikoek, batik bat tradizionalistek eta PNV alderdiak, bat egitea eta gobernuaren kontra borrokatzea erabaki zuten, autonomiaren eta beste zenbait auziren inguruko desadostasun politikoak alde batera utzita.

1.3.5. 1931ko ekainaren 28a: Gorte Konstituziogileetako diputatuak aukeratzeko hauteskundeak

Gipuzkoan, gainerako probintzietan bezala, erlijioari eta autonomiari lotutako auziengatik aurrez aurre zebiltzan bi bloke handi aurkeztu ziren.

1.3.5.1. Eskuineko hautagaiak: Candidatura Vasca Defensora del Estatuto (CVDE), hau da, Comución Tradicionalistak, PNV eta katoliko independenteek bat eginik osatutako zerrenda, Lizarrako Estatutuaren aldekoa. Euskal Herriaren askatasunak Lizarrako Estatutuaren bidez defendatzea eta Eliza Katolikoaren eskubide eta eskumenak etorkizunean onartuko zen Konstituzioan bermatzea ziren programaren ardatz nagusiak.

Zerrenda osatzeko arazoak gainditu ondoren, hautagai hauek aurkeztu zituzten: Antonio Pildain Zapiain (independentea), Julio Urquijo Ibarra (tradizionalista), Rafael Picavea Leguía (independentea), Jesús María de Leizaola Sánchez (PNVko kidea).

CVDEren oinarriak ez ziren oso sendoak, kideen arteko desadostasun ideologikoak sakonen ondorioz. Estatutua antikonstituzionaltzat jo zutenean, koalizioa bertan behera geratu zen.

1.3.5.2. Ezkerreko hautagaiak: errepublikanoek, sozialistek eta ANVko osatutako zerrenda. Alderdi bakoitzak bere hautagaiak askatasunez aukeratu zituen: 2 errepublikano, Juan Usabiaga Lasquibar eta José María Amilibia Machimbarrena, sozialista 1, Enrique de Francisco Jiménez, eta ANVko kide 1, Justo Gárate Arriola. Errepublika defendatzea eta finkatzea hartu zituzten helburu nagusitzat. Funtsezko ardatzak irakaskuntza eta langileen ekonomia- eta gizarte-eskubideak ziren, eta autonomia-aldarrikapenak, ez oso irmoak, erregimena finkatzeko lehentasunaren mende zeuden¹⁰.

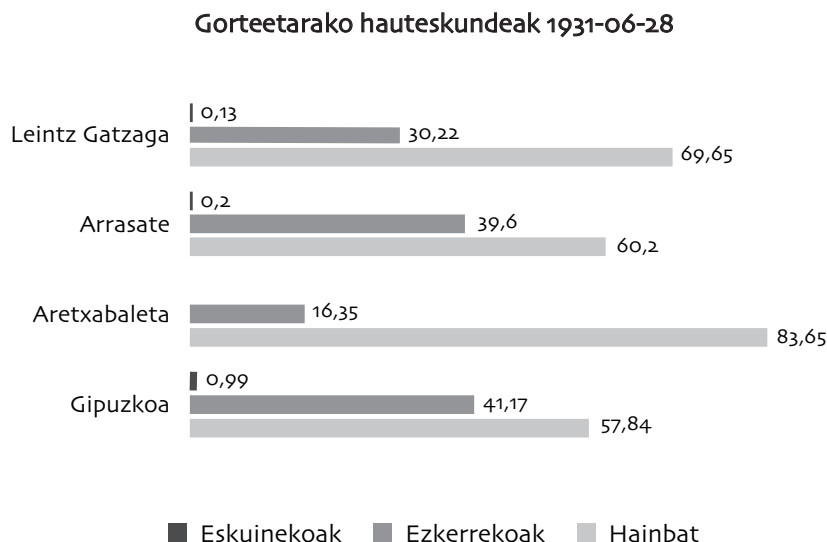

Enrique de Francisco sozialista, gaztez inguratua, Aretxabaletan mitina eman eta gero.

1.3.5.3. Alderdi Komunistak, ezkerreko errepublikano eta sozialistengandik bereizita, bere hautagaiak aurkeztu zituen: José Bullejos Sánchez, Juan Astigarribia Andonegui, Jesús Larrañaga Churruca eta Luis Zapiain Aguinaga.

1.3.6. Hauteskundeetako emaitzak

Hurrengo taulan, Gipuzkoako eta Leintz Haraneko (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza eta Leintz Gatzaga udalerrietako) emaitzak azaltzen dira.

Bai Gipuzkoako bai Leintz Haraneko emaitzek argi erakusten dute probintziako gizartean bi joerak zeudela hedatuta, eskuineko alderdiek gehiengoa lortu arren, ezkerrekoen emaitzak ere onak, aurreko hauteskundeetan baino hobeak, izan baitziren. PCE alderdia, oster, ez zegoen batere errotuta.

1.4. 1933ko hauteskundeetan euskal nazionalismoa garaile

1931tik 1933ra bitartean, gizartearen politizazioa indartu, mobilizazioak ugartu eta alderdi politikoetako afiliazioak handitu egin ziren. Hazkunderik handiena PNVk izan zuen.

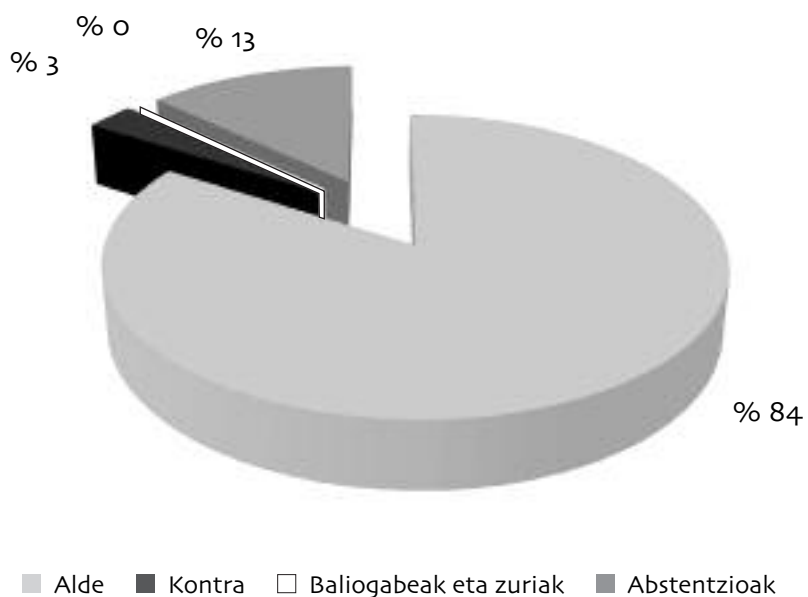
Estatuari buruzko plebiszitua egin eta gero, alderdien arteko harremanak inoiz baino urriagoak eta hotzagoak izan ziren. Ildo horretan, monarkikoak eta tradizionalistak ziren salbuespen bakarrak. Euskadin, 1931ko bipolarizazioak ikuspegi-aniztasunari eman zion bidea, PNVk karlistekin hautsi (PNV estatutuaren eta errepublikanoen aldeko zegoelako) eta ezkerreko alderdiak zatitu egin zirelako. Izan ere, ezkerrekoen arteko desadostasun estrategiko eta politikoak konponezinak izan ziren.

1.4.1. Euskal Estatuari buruzko plebiszitua

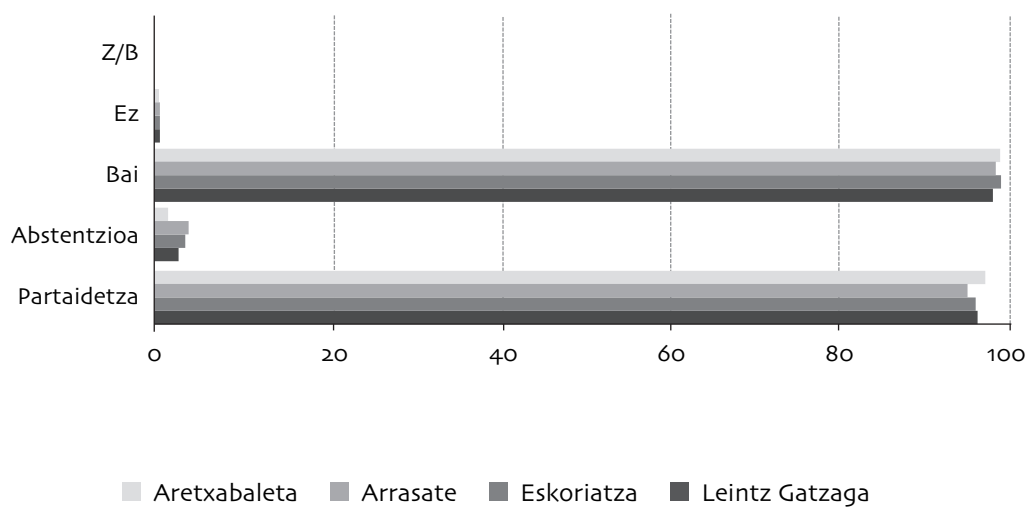
Euskal Estatutuaren proiektuak 1933ko azaroaren 5ean lortutako onespenez berebiziko bultzada eman zion PNVri azaroaren 19ko hauteskundeetarako.

Gipuzkoako gizartean estatutuaren aldeko jarrera nagusi zen erabat ("baietzaren" aldeko iruzurra egin zen, baina ez zen batere beharrezkoa). Hiru probintzietan orokorrean baietzak garaipen biribila lortu zuen, baina Arabako abstentzioa handia (% 41,5eko) oztupo bihurtu zen autonomia-prozesuan.

Euskal Estatutuari buruzko erreferenduma 1933-11-05ean

Euskal Estatutuari buruzko erreferenduma Leintz Haranean

1.4.2. Hauteskunde-borroka

Konstituzioak eta 1933ko uztailaren 27ko Legeak ezarritako aldaketen ondorioz, hauteskunde haiek oso bestelakoak izan ziren, ordura artekoekin alderatuta. Konstituzioak, batetik, botoa emateko eskubidea eman zien emakumeei, eta, bestetik, "panachage" sistemaz baliatzeko aukera onartu zien hautesleei. Hau da, hautesle bakoitzak bere hauteskunde-barrutiko edozein zerrendatako edo alderditako hautagaiak aukera zitzakeen (zerrenda irekiak)¹¹.

1.4.2.1. Sei hautagai-zerrenda aurkeztu ziren:

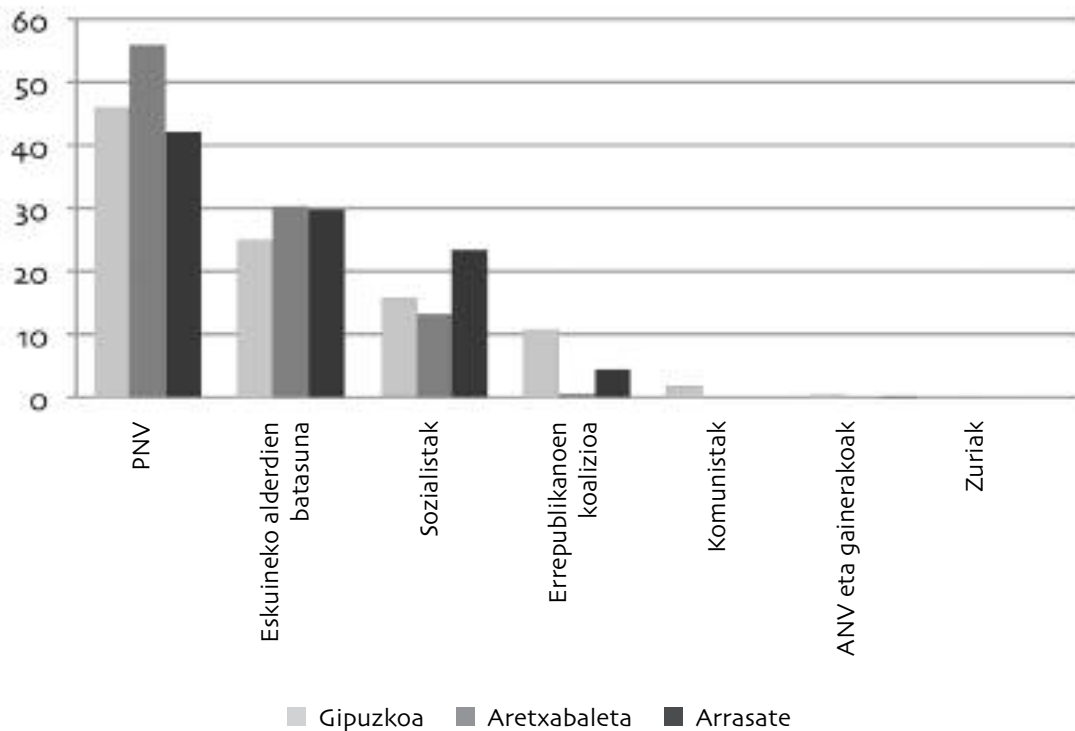
- Unión de Derechas (UD), CT eta URG alderdiek osatua. Ordena, jabetza, familia, aberria, tradizioak eta autoritatea aldarrikatzen eta iraultzaileak salatzen zituen. Derogazionistak ziren. Hautagaiak:
 - Ramiro de Maeztu Whitney (URG)
 - Agustín Tellería Mendizábal (CT)
 - Antonio Paguaga Paguaga (CT)
 - María Rosa Urraca Pastor (CT)
- PNV bakarrik aurkeztu zen, bere planteamendu politikoak azaroaren 5ean onartutako Estatu-tuaren defentsan oinarrituz. Hautagaiak:
 - Jesús María Leizaola Sánchez
 - Manuel Irujo Ollo
 - Rafael Picavea Leguía
 - Juan Antonio Irazusta Muñoa
 - Telesforo Monzón Ortiz de Urruela
- Coalición Republicana, alegia, lau alderdi errepublikanoen (PR, AR, PF eta FCRPG) zerrenda. Elkarren arteko desadostasunak gorabehera, koalizioa sortzea lortu zuten. Hautagaiak:
 - Juan Usabiaga Lasquibar (PR)
 - Nicolás Bizcarrondo Gorosabel (AR)
 - Manuel de la Torre Eguía (PF)
 - José Miguel Gomendio (FCRPG)
- Alderdi Sozialista ere bakarrik aurkeztu zen, langileentzat botere osoa aldarrikatzeko asmoa oinarri hartuta. Barne-desadostasun batzuk alde batera utzita, honako zerrenda hau osatu zuten:
 - Toribio Echevarria Ibarbia
 - Julia Álvarez Resano
 - Enrique de Francisco Giménez
 - Federico Angulo Vázquez.
- Alderdi Komunistaren erronkarik handiena langile eta nekazarien iraultza zen. Hautagaiak:
 - Juan Astigarribia Andonegui
 - Ricardo Urendo Camiyo
 - Jesús Larrañaga Churruca
 - Luis Zapirain Aguinaga
- ANVren zerrenda, estatutuaren aldekoa. Oinarrizko erreferentziazat estatutua hartuta, ANVk hainbat alderditako hautagaiak (beste zerrenda batzuetan ere azaltzen ziren estatutistak) eta bere ordezkari bat aurkeztu zituen. Horrek ez du esan nahi beste alderdi horiekin koalizio motaren bat egin zuenik. Hautagaiak:
 - José Imaz Arrieta (ANV)
 - Jesús María Leizaola Sánchez

- Nicolás Bizcarrondo Gorosábel (AR)
- Juan Usabiaga Lasquibar (PR)

Hauteskunde-kanpainako gai nagusiak, beti bezala, erlijioa eta autonomia izan ziren, baina, koalizioak sortzeko aukerak aztertzerakoan beste auzi batzuk ere hartu ziren kontuan: adibidez, Azañaren gobernuaren gestioa.

Hurrengo grafikoan ikusten denez, 1933ko hauteskundeetako garailea PNV izan zen, Gipuzkoan bost diputatu eskuratuz. Dena den, eskuineko blokeak ere diputatu asko lortu zituen. Galtzaile handiak ezkerreko alderdiak izan ziren.

**Gorteetako diputatuak aukeratzeko hauteskundeak
(1933-11-19)**

Hona hemen Gipuzkoako barrutiko sei diputatuak:

- Jesús María Leizaola Sánchez
- Manuel Irujo Ollo
- Rafael Picavea Leguía
- Juan Antonio Irazusta Muñoa
- Telesforo Monzón Ortiz de Urruela
- Ramiro de Maeztu Whitney

1.5. 1934ko udako autonomia-ahalegina

Autonomiaren auziari buruzko tirabirak eta gatazkak etengabeak izan ziren, bai alderdi politikoen artean, bai horien eta gobernuaren artean. 1931ko eta 1933ko saioek porrot egin ondoren, 1933ko azaroko hauteskundeen ostean nagusitutako egoera politiko berrian inoizko tentsiorik gogorrenak sortu ziren, euskal autonomia eratzeke izapide parlamentarioak bertan behera geratu zirenean.

1934ko udan zehar, auziak okerrera egin zuen Euskal Herrian, gobernu zentralak ardo eta alkohol-len gaineko zerga-salbuespena ezartzea erabaki zuelako. Aipatutako erabakiak, lurralde- eta udal-sarrerak erruz murrizteaz gain, Kontzertu Ekonomikoaren zerga-arauak urratzen zituela iruditu zitzaizen askori.

Foru Aldundiak Partido Radical alderdiaren esku zeuden, ia hutsaren pareko ezarpena zuen arren. Gauzak horrela, Kontzertuaren aldeko udal-mugimendua sortu zen eta nazionalistek eta ezkerreko errepublikano eta sozialistek bat egin zuten.

Unerik gorena Zumarragako Biltzarra izan zen, nazionalistak eta sozialistak estreinakoz elkartu baitziren, bat eginik jarduteko asmoz. Diputatu katalan eta euskaldun guztiak gonbidatu zituzten, gobernuari aurkeztu beharreko erabakia adosteko.

Asmoak asmo, ezin izan zuten inolako erabakirik adostu, udal-ordezkaritza askok ez baitzuten iris-terik izan. Irailaren 4an euskal udalek dimisioa aurkeztu zuten, eta behin-behineko egoera horrek 1936ra arte iraun zuen, urte hartako hauteskundeen ondoren berriro osatu baitziren. Gobernuak, dekretu baten bidez, udalak aldi baterako kudeatzeko batzordeak sortzeko eskumena eman zion gobernadore zibilari. Alderdiei dagokienez, udaletan tradizionalistak eta erradikalak ziren nagusi.

1936ko urriaren 1ean, Gerra Zibila puri-purian zegoela, Gorteek Euskal Herriko Autonomia Estatu-tua onartu zuten.

1.6. 1934ko urriko iraultza

1933ko azaroaren 19ko gorteetarako hauteskundeak zentro-eskuinak irabazi zituen. Lerrouxi, Partido Republicano Radical alderdiko hautagaiari, zegokion gobernua eratzea, baina CEDAren (eskuinaren) babes parlamentarioa behar zuen, ezinbestez. CEDAk baldintza jakin batzuk ezarri zizkion: eliza-ikastetxeek ekinean jarraitzea, Kongregazioen Legea bertan behera uztea, lan-legedia berrikustea eta nekazaritza-erreforma geldiaraztea. Gainera, Sanjurjo jeneralak 1932an emandako estatu-kolpean zerikusia izandako guztiei amnistia ematea hitzartu zuten.

PSOE alderdia, Largo Caballero buru zela, ez zegoen ados, eta handik egun batzuetara batzorde exekutiboak beste programa bat idatzi zuen. Eskuina eta zentroa asaldatu egin ziren programan jasotako asmoekin: besteak beste, lurra nazionalizatzea, erlijio-ordena guztiak deuseztatzea eta ondasunak konfiskatzea, armadaren ordezkari milizia demokratikoa ezartzea eta guardia zibila desagitea. 1934ko otsailean, Batzorde Iraultzailea eratu zuten, gobernuaren kontra altxatzeko prest zegoena, eta gazte sozialistak armak eskuratzen eta ezkutuan trebatzen hasi ziren. Karlistak eta Falangea artean beste horrenbeste ari ziren egiten.

Gobernuak nekazaritza-erreformen kontra hartutako neurriek, Generalitatekin sortutako gatazka instituzionalak, ezkerrekoen artean hedatutako usteak (eskuina Errepublikaren kontra zegoela), CEDAk gobernuan sartzeko zuen grinaitsuak... greba orokor iraultzaileari eman zioten bidea. Grebaren aitzindaria PSOE izan zen, baina ezkerreko eta zentro-ezkerreko beste alderdi batzuek babesa eman zioten; horiek guztiek, bat eginik, erakunde legalekin hautsi eta aurrerantzean ez zituztela onartuko jakinarazi zuten.

Greba orokor iraultzailea urriaren 5ean hasi zen. Estatu-ko lurralde gehienetan hedatu zen, batik bat Asturiasen; bertan, izan ere, gerra zibil txiki bat sortu zen.

Urriko iraultza Gipuzkoako zenbat herritan ere islatu zen. Gune nagusiak Eibar eta Arrasate izan ziren, bietan errebolta-riak asmo berberen alde altxatu baitziren. Arrasaten, ordu gutxitan herri osoa kontrolatzea lortu zuten. Goizeko bostetarako, mikeleteak, gaueko zaindariak, tren-geltokia, aurrezki-kutxa

eta oinarritzko elikagaiak saltzen zituzten dendak menderatu zituzten. Ordurako, erreboltari talde armatuek toki estrategiko guztiak hartu zituzten, bakar bat izan ezik: guardia zibilen kuartela.

Azken helburua ez zuten lortu, ordea, kuartela erasotu arren, guardia zibilek ez baitzuten amore eman. Erreboltariak eskuineko buru nagusiak atxilotu eta Herriko Etxera eraman zituzten. Azkenean, iraultzak porrot egin eta udalaren inguruetara armadako indarrak iristen hasi zirenean, Herriko Etxean atxilotutako preso batzuk beste toki batera eramaten hasi ziren. Horretan ari zirela, matxinatuek Marcelino Oreja eta Dagoberto Resusta hil egin zituzten. Ricardo Azcoagak, atxilotutako beste preso batek, ihes egi-tea lortu zuen. Hirugarren hildakoa Eugenio Edurra izan zen, zauritu ondoren zendu baitzen. Urriaren 6an, armadak iraultza erabat zapuztu eta Batzorde Iraultzaileko kideek ihes egin zuten.

Altxamenduaren porrota kolpe izugarria izan zen demokraziarentzat, eta oso ondorio larriak eragin zituen: Kataluniako Estatutuaren etendura, langileen errepresioa eta ezkerreko udalen deusezta-pena. Gobernu berriak nekazaritza-erreforma bertan behera uztea, irakaskuntza publikoa zokoratzea eta zerga berririk ez ezartzea erabaki zuen, jesuitei jabetza guztiak itzultzeaz gain. 1935ean, alarma-egoera urte osoan egon zen indarrean.

1.7. 1936ko hauteskundeak

1935aren bukaeran erradikalen eta zedisten aliantza hautsi eta gobernu berria eratu zuten. Gobernu-buruak, Manuel Portela Valladares, urtarrilean Gorteak desegin eta hauteskunde-deia egin zuen otsai-laren 16rako.

Gorteak desegiteko dekretua ezagutzera eman bezain laster, hauteskunde-kanpaina hasi zen. Ar-tean indarrean zegoen hauteskunde-sistemak gehiengoak saritzen zituenez, koalizioak osatzeko beharrak polarizazioa sorrazten zuen, eta, ondorioz, indar zentristak ia desagertuta zeuden. Bi bloke handi sortu ziren: zentro-eskuinekoa, José María Gil Robles buru zuena, eta ezkerrekoa, "Fronte Popular" izenez eza-guna. Zentro-eskuineko blokea CEDAk, monarkikoek eta karlistek osatzen zuten; ezkerrekoa, berriz, so-zialistek eta ezkerreko errepublikarrek, helburu desberdinak izan arren.

Fronte Popularraren programak bi ardatz nagusi zituen: 1934ko urriko iraultzako preso eta erbes-teratuei amnistia ematea eta 1931-1933an abiarazitako erreforma-politikak berrezartzea. Euskal Herrian, Estatutua ere defendatu zuten.

Bloke kontrairaultzaileak, erlijio katolikoari eta espainiar aberriari tinko loturik zegoela, gatazka po-litikoa indarkeriaren bidez konpontzeko beharra eta Errepublikaren kontrako altxamendu militarra alda-rrikatzen zituen.

PNVk gainerako alderdiekin zertan ez zetorren bat nabarmendu zuen: eskuinekoekin gizarte-gaie-tan, ezkerrekoekin erlijio-kontuetan eta biekin arazo nazionalen.

Hauteskundeen nondik norakoak aipatzen hasi aurretik, Gipuzkoako egoera argitzea komeni da. Es-painian polarizazioa zen nagusi: "frente populistak" eta "kontrairaultzaileak" aurrez aurre zeuden, baina Gipuzkoan, Euskal Herri osoan bezala, ez zen halakorik gertatzen, PNVk, moderatua eta katolikoa izanik, egoera orekatzen eta gizarte-bakeari eusten laguntzen baitzuen.

1936ko otsailaren 16ko hauteskundeetan, ezkerreko indarren koalizioak edo Fronte Popularrak gehiengo absolutua lortu zuen Espainiako parlamentuan, 1931-33ko nagusitasuna berreskuratuz.

Euskal Herrian bigarren buelta egin behar izan zen, botoen arteko desberdintasunak txikiegiak zi-relako¹². Izan ere, ordezkari gehien —nazionalistek— eta gutxien —Fronte Popularrak— lortu zituzten ze-rrenden artean 10.000 botoko aldea besterik ez zegoen. Gainera, nazionalistek eskuineko koalizioak baino 5.000 boto pasatxo gehiago eskuratu zituen, eta koalizioak Fronte Popularrak baino 4.000 gehiago. PNVk, gainera, porrot egin zuen gehiengoaren aulki guztiak eta gutxiengoaren aulki batzuk bereganatzeko ahaleginetan. Gauzak horrela, bigarren bueltako hauteskunde-egunak, martxoaren 1ak, igandea, garran-tzi berezia hartu zuen lurraldean.

Egun batzuk lehenago, koalizio kontrairaultzaileak bere zerrenda erretiratu zuen, bi eratako arrazoi zirela eta:

- Kanpo-arrazoiak: Fronte Popularrak estatuan gehiengo absolutua zuenez, alferrikako iruditu zitzairen hautagaiak aurkeztea, porrot egingo zutela jakinik.

- Barne-arrazoiak:

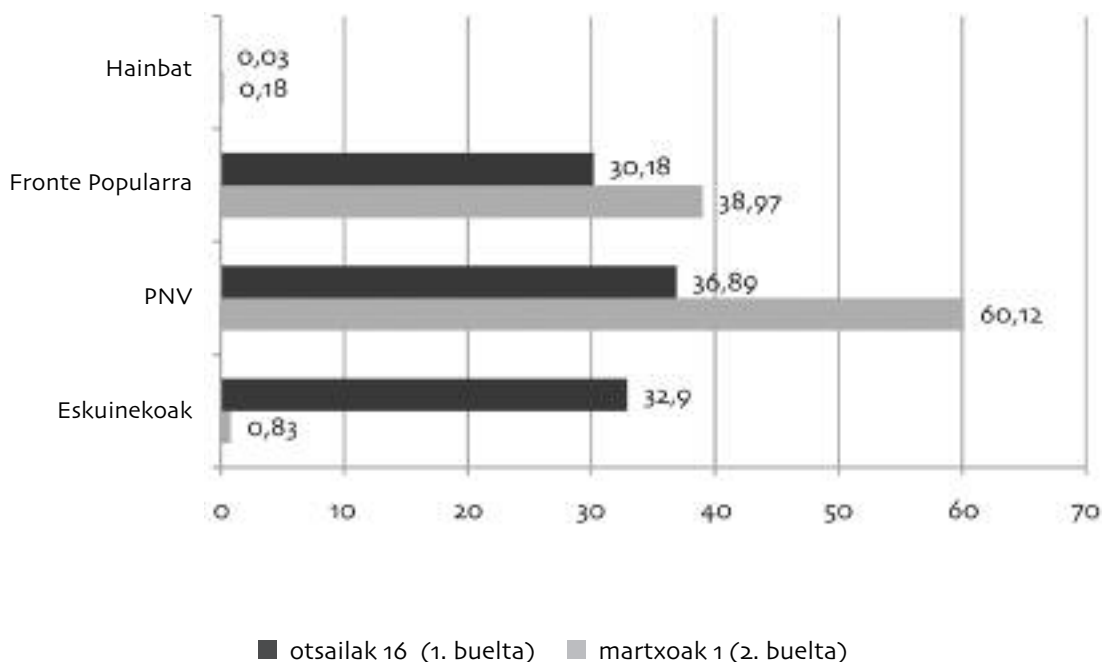
1. Elizako hierarkiak PNVren aldeko botoa bidezkozatzat jo zuen, alderdi katolikoa zelako.
2. Koalizioko kideen ikuspegiaren arteko desadostasunak. Comuni3n Tradicionalista eta Uni3n Regionalista alderdien Gipuzkoako ordezkariak jarraitzaileei abstenitzea gomendatu zieten, boto askatasuna eman arren. Derecha Vasca Aut3noma (DVA) alderdiak, berriz, PNVri botatzea aholkatu zien bazkide eta jarraitzaileei.

Martxoko hauteskunde-egunean, otsailekoan ez bezala, istiluak oso ugariak izan ziren. Donostian eta beste udalerrri batzuetan ekintza bortitzak (tiroketak, hauteskontzi-apurketak, hertsapenak...) egin zituzten. Gertakari horien ondorioz, Oartzunen lagun bat hil zen, eta Donostiako eremu batzuetan eta Arrasateko batean hauteskundeak martxoaren 3an errepikatu behar izan ziren.

Martxoak 8an, hauteskunde-batzordeak emaitzak jakinarazi zituen: PNVko lau hautagaiak eta Fronte Popularreko bi izango ziren hurrengo diputatuak.

Beraz, Gipuzkoan ere nolabaiteko bipolarizazioa sortu zen, heltzeaz zegoen iraultzaren ondorioz. Eskuinak Errepublikaren kontrako jarrera argi eta garbi azaldu zuen. Izan ere, jakinekoa denez, altxamenduari aurre egin zioten bakarrak nazionalistak eta Fronte Popularra izan ziren.

Gorteetako diputatuak aukeratzeko hauteskundearen emaitzak Gipuzkoan 1936an

Bestalde, eskuineko muturrik kontserbadoreenak Gipuzkoan izandako gorakada azpimarratu behar dugu. Lurraldeko 89 udalerrietatik 28tan Coalición Contrarrevolucionaria alderdiak lortu zituen boto gehien; ia denak herri txikiak ziren, 10.000 biztanle baino gehiago zituen bakarra Tolosa baitzen, eta 5.000tik gorako bakarrak Azkoitia, Oñati eta Hondarribia. Guztien artean probintziako biztanleriaren % 17 osatzen zuten. Herriak txikiak izan arren, bistakoa da eskuinak Gipuzkoan eremu zabala bereganatu zuela. Bestalde, nazionalisten zerrendako botoen % 8 inguru eskuinera joan zen.

Fronte Popularrak Gipuzkoako sei udalerririk handienetan irabazi zuen —guztien artean probintziako biztanleriaren % 44 zuten—, baina, 1933ko hauteskundeekin alderatuta, ez zuen eman inolako aurrerapausorik ez hedapen geografikoan, ezta politikoan ere, eta, jakina 1931ko emaitzetatik asko urrundu zen. Ikusten denez, altxamenduari zuzenean aurre egin behar izan zion bakarra, ezkerra, Gipuzkoako sistema politikoaren osagairik ahulena zen. Dena den, Gerra Zibilaren lehen fasea hiriguneetan gauzatu zenez, ezkerrek berebiziko eragina izan zuen, gune horietan, batik bat Donostiako eskualdean, ongi finkatuta baitzegoen, probintziako gainerako eremuetan ez bezala.

1.8. Gatazka soziopolitikoak

Historiografia tradizionalak II. Errepublikako azken bake-hilabeteetan sortutako lan-gatazkak eta istilu politikoak etengabe aipatu ohi ditu. Arrazoi orokor hori, ordea, ez da baliagarria Gipuzkoarentzat, biztanleen jokabide politikoak, Lurralde Historikoko alderdi-sistema eta alderdi politikoaren ezarpena kontuan hartuta. Nabardura hori egin ondoren, otsailetik uztailera bitartean lan-munduan eta politikan izandako gorabeherak bereizita aztertuko ditugu.

1.8.1. Gatazka politikoak

Ezkerreko eta eskuineko kideen indarkeriazko ekintzak oso urriak izan ziren Gipuzkoan. Zenbait alderdi politikori lotutako miliziak (MAOC, sozialistak, erreketek eta falangistak) Donostiako eskualdean sortu ziren gehienbat, lurraldeko gainerako eremuetan, erreketek izan ezik, ez baitzuten ia inolako presentziarik. Garai hartako gertakariak aipagarriena Manuel Banús falangista gaztearen heriotza izan zen, ez bairik gabe. FET y JONS alderdiko militantearen heriotzak zuzeneko lotura izan zuen, Gipuzkoa mailan, Gerra Zibilaren atariko bi gertakari garrantzitsurekin: Castillo asalto-tenientearen eta Calvo Soteloren erailketekin. Calvo Sotelo Renovación Española taldeko burua zen.

1.8.2. Lan- eta gizarte-gatazkak

Gerra Zibila piztu aurreko giroaren bigarren berezitasun nagusia lan- eta gizarte-istiluen gorakada nabarmena izan zen.

Ezkerrek otsaileko hauteskundeetan lortutako garaipenaren ondorioz, langile-erakundeak jardunean hasi ziren berriro, ekimen aldarrikatzaileak etengabe antolatuz. Langileen egoera txarra zen, ekonomia-krisiak eraginez, eta, ezaugarri horri gizaratearen polarizazioa gehitu zitzaionez, otsailetik uztailera bitartean Errepublikaren agintaldiko lau urteetan baino greba gehiago egin ziren ondoz ondo. Hori guztiz berria zen Gipuzkoan.

1936ko otsailetik uztailera, Gipuzkoan 27 lan-gatazka sortu ziren. Bizkaiko kopurua antzekoa izan zen, eta Nafarroakoa txikiagoa. Gatazkarik gogorrena eraikuntzarena izan zen. Eraikuntzako greba Donostian antolatu eta ia estatu osoan hedatu zen. Apirilaren 25ean, UGTri eta CNTri atxikitako eraikuntzarloko sindikatuek 40 lanorduko astea aldarrikatu zuten Donostian. Adostasunik lortzen ez bazen greba-deia egingo zutela jakinarazi zuten. Gatazka luzatu egin zen, eta, tartean, hainbat indarkeria-ekintza gauzatu ziren: adibidez, janari-denden kontrako erasoak. Egurraren arloko langileek eta Pasaiaiko arrantzaleek grebarekin bat egin ondoren, are egoera korapilatsuagoa sortu zen. Gatazkak 5.000 langile hartu zituen barne.

Beste ezaugarri aipagarri bat STV sindikatu nazionalistak Errepublikaren amaierako giro gatazka-tsuan izandako jokaera dugu. Eraikuntzako ordezkarien aldarrikapenei atxikitzea erabaki eta apirilaren 28an greba batzordean sartu zen, UGTrekin eta CNTrekin batera, Gipuzkoako sindikalgintzan ordura arte inoiz ere sortu gabeko indar multzoa osatuz. Klase-sindikalgintzaren inguruko lankidetza Pasaiaiko arrantzaleen greban mamitu zen berriro.

Azkenik, gatazken geografia zehaztea ere garrantzitsua da. Oñatiko altzarigileen, Urretxuko karrorazien eta Eibarko metalurgia-langileen grebak izan ezik, gainerako guztiak Donostiako eskualdean egin ziren. Udalerririk gogorrenak hiriburua eta Pasaia izan ziren, langile eta sindikatu gehien zituztenak, alegia. Donostiak eta Pasaia erabat nabarmendu ziren altxamenduaren hasierako egunetan, langile-erakundeek Errepublika defendatzeari ekin baitzioten.

1.9. Ondorioak

II. Errepublikako legegintza-hauteskundeek xehetasunak aztertu ondoren, honako ondorio nagusi hauek atera ditzakegu¹³:

Alderdi-aniztasuna, hauteskunde-blokeak sortzeko joera eta muturreko pluraltasun polarizatua. Hauteskunde-kanpainak ardatzak autonomia- eta erlijio-arazoak izan ziren, gizarte-gaiak baino gehiago.

Euskal Herriko iritzi politikoak eta estatuko gainerako lurraldeetakoak ez zetozen bat, Gorteetarako hiru hauteskundeek agerian utzi zuten bezala.

Euskal gizartearen pluraltasun politikoa Gerra Zibilaren aurretik: hauteskunde-geografien arteko desberdintasun nabarmenen ondorioz, gerra hasi ondoren Euskal Herria bitan banatu eta eremuek aurrez aurre jardun zuten.

2. Aretxabaletako eguneroko bizitza (1930-1940)

Antxia Leturia, Aitor

Atal honetan, 1930-1940 hamarkadan Aretxabaletako eguneroko bizitza nolakoa zen aztertuko dugu. Orduko errealitateari lotutako hainbat alderdi jorratuko ditugu: demografia, hirigintza-bilakaera, bizitza maila, soldatak, prezioak, irakaskuntza, eliza, ohiturak, politika...

2.1. Biztanleria eta kaleko bizitza

1930ean, 2.271 biztanle zituen Aretxabaletak, 1935ean 2.356 eta 1936an, Gerra Zibila hasi zen urtean, 2.060. Ikusten denez, 300 bat lagunekoa galera izan zuen biztanleriak. Handik aurrera, kopurua etengabe handitu zen urtez urte: 1937an 2.134 biztanle, 1938an 2.185, 1939an 2.318, eta 1940an 2.441.

Biztanleen erdia baserri-auzoetan bizi zen. Bestalde, ekar dezagun gogora Bedoña auzoa Aretxabaletakoa zela orduan.

1930an kaleak "pintatu" eta izen berriak ezarri zizkieten: adibidez, Mitarte kalearen amaieratik aurrera zihoanari "Ensanche-ko kalea" deitu zioten.

Santiago Ondarra jauna alkate izendatu zuten. Alkatetzako zereginak ez ezik, maisu-lanak ere egingen zituen. Ika-mikak izan zituen beste zinegotziekin, maisu-lanetan egoki ez zebilela uste zutelako, eta, azkenean, zortzi zinegotzik alkatea kargugabetzea lortu zuten. Orduan, Andrés Izaguirre alkate izendatu eta 1924ko errolda (2.094 biztanlekoa) onartu zuten.

Garai hartako eguneroko bizitza ez zen batere eroso. Hona hemen ohiko soldata batzuk:

- Ofizialek (sarrailagileek edo antzeko lanpostuetan zihardutenek): 7-8 pta/eguneko.
- Baserritarrek, batez beste: 7 pta/eguneko.
- Arotz, igeltsero eta saskigileek: 12 pta/eguneko.
- Dendariek: 12 pta/eguneko.
- Maistrek: 2.500 pta/urteko; maisuek: 4.000 pta/urteko.
- Medikuek: 4.000 pta/urteko.
- Botikariek: 9.000 pta/urteko.
- Abokatuek: 11.000 pta/urteko.
- Mikeleteen kaboek: 2.750 pta/urteko.

Soldatak eskasak ziren, baina elikagaiak garestiak: ogiak 60 zentimo balio zuen, dozena bat arrautzak 3,60 pta, kilo bat patatak 30 zentimo, kilo bat oliok (halaxe saltzen zen) 2,25 pta, arrozak 75 zentimo kiloko, dilistek 1,30 pta.... Udal hiltegian hilero 16 zekor hiltzen ziren, batez beste. Aretxabaletan, 30.000 kilo behi-haragi eta 15.000 kilo txerriki jaten ziren urteko¹⁴.

Eguneroko elikagai nagusiak txerrikiak eta barazkiak ziren, baina babarrun gorriak, urdaia, patatak, porruak, kafesnea eta berakatz-zopa ere jaten zituzten. "Aita gurea, ama gurea, zopak jan eta lo-gurea". Igandeetan garbantzuak jaten zituzten, eta, horregatik, larunbat eguerdiko kanpaiei "garbantzu-kanpaia" deitzen zieten, biharamuna jai-eguna zela eta garbantzuak jango zituztela adierazten zutelako. Emakumezko arrain-saltzaile bat kalez kale ibiltzen zen antxoa freskoak txakur handi batean saltzen zituela hots egiten.

Aurreko hamarkadan tren-geltokia egin zuten, eta eraikuntza-lanen inguruan iritsi ziren lehen etorkinak Gaztela eta Leonetik eta, batik bat, Zamorako probintziatik. Gaur egun ere, oraindik, etorkinen artean Zamoran jaioetakoak dira nagusi: "[...] batzuek txapel txiki bat zuten buruan, belarrietaraino sartuta, eta beste batzuek bisera. Gehienek panazko prakak zeramatzen soinean, eta labana txiki bat poltsikoan [...]".

1934ko iraultzaren ondorioz, hamarkada osoan zehar, herritar dirudunek eta jabeek guardia zibilen kuartela eraikitzeko eskatu zuten. Halaxe eraiki zuten egungo kuartela¹⁵.

Herriko industrialariak, merkatariek eta gainerako jaun garrantzitsuek, berriki jazotako gertakari iraultzaileek jende zintzoa inolako babesik gabe utzi dutela ikusita, Udalarengana jo dute, guardia zibilen postu iraunkor bat ezartzeko eska dezan. Izan ere, biztanleen lasaitasuna ziurtatzeko moduko indar defendatzailerik ez dagoelako sortu da babesgabetasun-egoera hori. Gainera, lantegiak irekitzen ari direla eta dagoeneko 700 bat langile daudela kontuan hartuta, ezinbestekoa eta premiazkoa iruditzen zaie kuartela eraikitzea, joan den urriaren seko eta 6ko gertakariak errepika ez daitezen, dendak eta biztanle zintzoak iraultzaileen mende egon baitziren, tropek mugimendua zapuztea lortu zuten arte.

Guardia zibilen kuartela, gaur egun. Armairi errepublikarra dauka.

Guardia zibilek herriko industriari, merkatarik eta jabeen eskaria onartu eta eraikina prest egon bezain laster joango zirela erantzun zieten. 1776 m² erosi zituzten 5.461,5 pezetatan, eta lanen kostua 105.907 pezetakoa izan zen. Kuartela 1936ko urtarilaren 10ean inauguratu zuten.

Herriaren erdialdean ere aldaketak egin zituzten: plazako hormak erautsi, beste plaza bat eraiki eta iturria tokiz aldatu zuten.

1934an, Genaro Arenazak bolatokia eraiki zuen, 8.319,16 pezeta ordainduz.

Garai hartan oso auto gutxi zeuden Aretxabaletan: 17 guztira. Hona hemen autoen eta jabeen zerrenda¹⁶:

Auto eta automobilen 1934ko zerrenda

Jabea	Matrikula	Marka
Aguirregaviria y Zubia	SS-5810	Whippet
M ^a Josefa Urtubi Ercilla	NA-1593	
Luis Fuentes Astiz	SS-6817	Essex
Eugenio Aguirregaviria	VI-1019	Buick
Pedro Lasagabaster	BI-6363	Fiat
Lezama y Cía	SS-6757	Essex
Pablo Zuazabeitia	VI-639	Peugeot
Roque Aguirre	BI-3273	Amilcar
Silvestre Idigoras	VI-1222	Ford
Tomas Aguirre	SS-4907	Renault
Roman Mondragon	SS-7931	Citroën
Romualdo Leanizbarrutia	SS-3954	Renault
Antonio Mtnez de Aguirre	VI-455	Renault
Valentin Herrasti	SS-7094	Chevrolet
Luis Arrue	Ezezaguna	Ezezaguna

2.2. Eskoletako irakaskuntza

1903an, gutun bat iritsi zen Arrasatetik. Moja agustindarrak Aretxabaletara zihoazela eta Otalorako lorategietako bainuetxean edo Bainu Berrietan finkatzeko asmoa zutela zioen. 1910eko erroldan 22 moja azaltzen dira, denak euskaldunak

Handik urte batzuetara, moja beneditarrak (*moja frantsesak*) iritsi ziren. 1920ko erroldan 23 azaltzen dira, horietako 14 frantsesak. Moja beneditarrek hitzarmena sinatu zuten udalarekin, Villa Genoveva izeneko etxean bizi eta eskolak ere bertan eman ahal izateko. 7 urterako hitzarmena zen, berez, baina 1924ko erroldan ez da moja beneditarrik aipatzen.

Pedro Viteri filantropo arrasatearrak bere jaioterrian eta inguruko udaletan, baita Aretxabaletan ere, eskolak eraikitzeke dirua eman zuen. Batzuk jadanik eraikita zeudela, 1905eko abuztuaren 16an Aretxabaletako eskolaren lehen harria ezartzeko ekitaldia egin zen. Ekitaldiko gonbidatuetakoa bat González-Tablas jenerala zen, eta laguntzaile batek haxe galdetu zion handik zebilen haur bati:

- Hemen jaio al da pertsonaia handirik?
- Ez dut uste, hemen txikiak jaiotzen gara denok –erantzun zion mutikoak.

Viteri eskolan, Aretxabaletako ikastetxe bakarrean, herriko neska-mutil guztientzako lekua zegoen. Mutilen maisua Santiago Ondarra zen, eta nesken maistra Francisca Azurmendi. Segurako senar-emazteak ziren.

Nesken eskola eta Francisca Azurmendi maistra.

Bi gela zeuden. Batean sei urtetik hamalaura bitarteko mutikoek ikasten zuten, eta bestean adin bereko neskatoek. Irakasgai guztiak gaztelaniaz ematen zituzten, Moyanoren entziklopediari jarraituz. Irakasleek batzuetan euskaraz hitz egiten zuten gauzak argi azaltzeko, batik bat haserretu eta, sarta eskuan hartuta, mahaitik altxatzen zirenean.

Errepublikaren garaian eskoletako gurutzeak kendu egin zituzten. Ikasle askok greba egin zuten, eta biharamunean gurutze txiki bat bularrean ezarrita joan ziren eskolara.

Arbela, egur-berogailua eta lamina pilo bat hormetan zintzilik: sugeak, krokodiloak, pelikanoak, hipopotamoak, lehoiak, burruntsiak, tximeletak... Horiexek ziren geletako altzariak eta apaingarriak. Horma nagusian Gibraltarreko Haitzaren irudia, Espainiako bandera eta guzti, ezartzen zuten, denek aurrez aurre izan zezaten.

Artean ez zegoen boligraforik, eta tintontziak erabiltzen ziren. Ikasmahai bakoitzak tintontzi bat zeukan, euliz eta klarion-hautsez betea.

Larunbat goizetan, ikasleak ilaretan jarri eta maisu-maistrek belaunak, azazkalak eta belarriak arretaz begiratzen zizkieten, galipot- eta lokatz-arrastorik edo ezkorik (belarrietan) ba ote zuten ikusteko. Txukun ez zegoen ikaslea bere burua berriro garbitzera behartzen zuten.

Ikastolei dagokienez, ez dago argi Errepublikaren garaian zenbat ziren zehazki. Gehienak Federazioaren kontrolpean zeuden, eta den-denak PNV alderdiaren eraginpean. 1935ean, Eusko Ikastola Batza elkarteak 27 ikastola zeuden, guztira, hamabi udaletan. Izan ere, udal batzuetan ikastola bat baino gehiago zegoen. Gainera, beste bost irekitzeko asmoa zuten, horietako bat ibiltaria, Errepublikaren "misio pedagogikoen" tankerakoa. Ikastola berriak Arrasaten, Aretxabaletan, Sestaon eta Deustun nahi zituzten finkatu, eta horiei ibiltaria gehituko zitzaient. Aretxabaletakoa, ziur aski, ekinean ere hasiko zen¹⁷.

Hona hemen 1930etik 1940ra bitarteko irakasleen zerrenda:

Irakasleen zerrenda (1930-1940)

Auzoa edo herria	Urtea	Izena	Soldata (pta/urte)
Aozaratza	1928	Fermín Colás Yagüe	?
Aretxabaleta (eskolaurrekoak)	1931	Pilar Usandizaga Azkunaga	2.000
Aretxabaleta (neskak)	1931	M ^a Pilar Calvo Taberna	2.000
Aretxabaleta (mutilak)	1931	Victor Gorrotxategi Gorrotxategi	2.000
Aretxabaleta (mutilak)	1931	Juan M. Intxausti Peña	3.000
Aretxabaleta (mutilak)	1933	Santiago Ondarra	3.000
Aretxabaleta (neskak)	1933	Francisca Azurmendi	2.000
Aretxabaleta (neskak)	1939	M ^a C. San Pedro Barrenetxea	3.000
Aretxabaleta (neskak)	1940	Caridad Martínez Galdos	5.000
Aretxabaleta (neskak)	1940	M ^a Concepción Pérez Pérez	4.000

Santiago Ondarra maisua eta Francisca Azurmendi maistra, Aretxabaletan urte luzez eskolak ematen jardun ondoren, beste ikastetxe batera joan ziren, udalarekin izandako eztabaida batzuen ondorioz. Bien pos-tuak betetzeko, lehiaketa egin zuten. Hona hemen 1933ko neska-mutil ikasleen kopuruak, erroldaren arabera:

1933ko eskola-errolda

Eskola	Taldeak	Mutilak	Neskak	Guztira
Eskola Unitarioak (Viteri eskolak)	Aretxabaleta	73	69	142
	Etxebarri	18	11	29
	Oro	6	3	9
	Arkarazo	11	5	16
	Bedoña	25	22	47
	Isurieta	5	3	8
	Galartza	14	13	27
Guztira		152	126	278
Aozaratzako eskola	Larrino	11	10	21
	Aozaratza	14	11	25
	Areantza	7	4	11
	Goroeta	24	9	33
Guztira		56	34	90
Guztizkoak		208	160	368

Herrian baziren ikasteko aukera gehiago ere. STV sindikatuak doako marrazketa-eskolak antolatu zituen bazkideen seme-alabentzat, baina maisuak, Ángel Aznar jaunak, Venezuelara erbesteratu behar izan zuen gerra bukatu eta gero.

Aretxabaletaren eta Eskoriatzaren artean, Marianisten ikastetxea zegoen. Jolastoki eta pasealeku handiak zituen. Kaleko mutilak eta Arkarazo eta Mendiola auzoetakoak joaten ziren bertara.

1935-1936 ikasturtearen bukaeran, Gerra Zibilaren atarian, ikastetxe hauek zeuden:

- Eskola Unitario Nazionalak: 4 eskola unitario, 2 mutilenak eta beste bi neskenak. Bakoitzean 60 ikasle zebiltzan. Maisu-maistrak:

Mutilenak:

1. unitarioa: Roque Manuel Mateo Rodríguez.

2. unitarioa: Benito Alonso Rodríguez.

- Roque Manuel Mateo Rodríguez: Cabanillasen (Nafarroa) jaioa, 1882ko abuztuaren 15ean. Ota-lora kaleko 8. zenbakian bizi zen, bere ama alargunarekin (Segunda Rodríguez).

- Benito Alonso Rodríguez: Tuteran (Nafarroa) jaioa, 1894ko urtarrilaren 12an. Cirila Galarza San Millán maistrarekin zegoen ezkontuta eta seme bat, Jesus, zeukaten. Durana kaleko 29. zenbakian bizi ziren.

Neskenak:

1. unitarioa: Isabel Navarro López.

2. unitarioa: Matea Elorza Campos.

- Isabel Navarro López: Ampudian (Palentzia) jaioa, 1909ko uztailaren 28an. Manuel Rivas Nogueraekin zegoen ezkontuta eta bi seme-alaba zituzten: Manuel eta Mª Carmen. Durana kaleko 34. zenbakian bizi ziren, Fermina del Pozo neskamearekin. Senarra Eskoriatzako maisua zen.

- Matea Elorza Campos: 1886ko irailaren 21ean jaioa. Anastasio Marzana Landabururekin zegoen ezkontuta eta 5 seme-alaba zituzten: Benita, Salvador, Carmen, Milagros eta Benedicto. Bizkaitarrak ziren, Arrazuakoak. Durana kaleko 42. zenbakian bizi ziren.

- Eskola Nazional Mistoa: 2 zeuden, bata eskolaurreko umeentzat eta bestea neska-mutil handi-agoentzat. Lehenengoa Viteri eskolako beheko solairuan zegoen, eta bigarrena Aozaratza auzoan. 75 eta 35 ikasle zituzten, hurrenez hurren. Maisu-maistrak:

Eskolaurreko haurrena: Cirila Galarza San Millán.

- Cirila Galarza San Millán: Lezan (Arabak) jaioa, 1889ko urriaren 28an. Lehen adierazi dugun moduan, Benito Alonso Rodríguez maisuarekin zegoen ezkontuta.

Aozaratzako eskolakoa¹⁸: Fermín Colás Yagüe.

- Fermín Colás Yagüe: Campillo de Aragón herrixkan jaioa, 1887ko urriaren 11n. Ezkongabea zen. Gregorio Gabilondo Amilbururen ordeztatu zen, 1922ko apirilaren 15ean lanpostua utzi baitzuen, 15 urtez jardun ondoren.

1936ko irailaren 24an, faxistek Aretxabaleta hartu zuten, eta berehala hasi ziren "gauzak konpon-tzen". Horra zer zioen azaroak 9ko dokumentu batek¹⁹:

Udalerria Fronte Popularraren milizia gorrien mende egon den denboran eskolako eraikinak, ospitaleak eta guardia zibilen kuartelak izandako kalteen zerrenda. Guztira 1879,80 pta.

Gerra piztu zenean, uda Orion igarotzen ari zen Zaragozako eta Calatayudeko ikasle talde bat Ber-garara eraman zuten, eta handik Aretxabaletara, toki lasaiagoa zelakoan. Nazionalak Aretxabaletan sartu zirenean, Gasteizera eraman zituzten lehenbizi eta Zaragozara gero. Gertakariak kezka handia sortu zuen, egun batzuetan ikasleak "desagertuta" egon zirelako²⁰.

Mutilen eskola eta Benito Alonso maisua.

Eskola mistoa eta Cirila Galarza maistra.

1936tik 1937ra bitartean, ikasle kopurua 425etik 350era murriztu zen. Faxistak 1936ko irailean sartu zirela kontuan hartuta, "normaltasuna" berrezarri arte, neska-mutilek oso oporraldi luzea izan zuten. Eskolak 1937ko maiatzaren 10ean hasi ziren berriz jardunean.

1938an, udalak gutuna bidali zuen Gobernu Zibilera, bi maistra falta zirela jakinarazteko eta bi ordezeko izenda zitzala eskatzeko. Beste zerbait gaineratu zuten: irakaskuntza hobetzeko, bi eskola eraiki beharko lirakeela, bata Bedoñan eta bestea Galartzan.

Ohitura onak zaintzeko eta hedatzeko, Lehen Hezkuntzako Udal Batzordea eratu zuten. 1939an, Gerra Zibila bukatu eta denbora gutxira, kide hauek zituen:

Lehen Hezkuntzako Udal Batzordea (1939)

Eustaquio Alcorta Michelena	Alkatea	Lehendakaria
Toribio Elcoro Gorosarri	Zinegotzia	Kidea
Benito Alonso Rodríguez	Maisua	Behin-behineko kidea
Jose Cruz Iturrioz Telleria	Parrokoa	Kidea
Tomas Aguirre Goicolea	Medikua	Kidea
Cecilia Olave Uriarte	Gurasoen ordezkaria	Kidea
Juan Pablo Lizarralde	Gurasoen ordezkaria	Kidea

Hona hemen Batzordeak hartutako erabaki batzuk²¹:

- Eskola unitarioetako gela bakoitzean 50 ikasle eta eskolaurreko gela bakoitzean 80 egongo dira.
- Eskolara joatea derrigorrezkoa izango da. Igande eta jai-egunetan ikasleak, gelaka, mezatara joango dira. Irakasleak zerrenda irakurriko du, eta bidezko arrazoirik gabe huts egiten dutenei zigorra ezarriko die.
- Eskola-ordutegia haxe izango da: goizez 08:30tik 11:30ra eta arratsalde 14:00etatik 16:00etara. Uztailaren lehen hamabostaldian eta irailaren bigarren hamabostaldian, 08:00etatik 12:00etara.
- Ikasleak ongi jantzita eta oinetako egokiekin joango dira eskolara, aurpegia eta eskuak txukun eta garbi ditzutela.

Irakasleen etxearen alokairua ordaintzea tokian tokiko udalaren betebeharra zen. Aretxabaletako udalari, biztanle kopuruaren arabera, 25 pezeta ordaintzea zegokion, baina maisu-maistrek askotan borrokan ibili behar izan zuten, behin baino gehiagotan, diru hori eskuratzeko.

2.3. Erlijio bizitza

Erlijioari dagokionez, jendearen bizitzan funtsezko hainbat une edo urrats zeuden: bataioa, bi jaunartzeak, zazpi urterekin lehena eta hamalarekin bigarrena, sendotza eta ezkontza, olio santuak eta hiletak.

Garai hartan, bi bekatu mota bereizten zituzten: arinak edo benialak eta larriak edo heriozkoak. Seigarren aginduari arretaz begiratzen zitzaion, eta aitortzak hortik hasten ziren beti. Etxeetan arrosarioa errezatzen zuten gauero, afalaurretik mahaia jartzen zuten bitartean.

Bestalde, Garizumako "misio" zalapartatsuak ezin ditugu aipatu gabe utzi. Goizeko eta arratsaldeko zazpiak aldera, beirateetako errezelak itxi eta, eliza barrua ia ilunpetan zegoela, predikatzailak, esku ba-

tean gurutzea hartuta, dardarka uzten zituen denak bere ahots ozen eta irmoarekin. Aste Santuan tabernak itxi eta kanpaiak, txirrinak eta era guztietako hotsak mututu egiten ziren. “Miserereen” artean, herritarak lehian aritzen ziren, karrakari eraginez ahalik eta zaratarik handiena ateratzen saiatuz. Iluntzean, *aramaittekuak* edo Agur Mariaren kanpaiak entzun bezain laster, neskek etxera itzuli behar izaten zuten

Pazko-igandean, nahitaezkoa zen bekatuak aitortzea eta Jauna hartzea. Gainera, amabitxiek karpaxoa oparitzen zieten seme-alaba besoetakoei.

Mezak, bezperak, arrosarioak, bederatziturrenak eta prozesioak egiten ziren. Kanpai-hotsak ongi asko bereizten zituzten: adibidez, mutiko edo neskato bat ala gizon edo emakume bat hiltzorian zegoela adierazten zutenak.

Jasokunde-egunean, herritar bakoitzak berrogei kredo errezzatu behar zituen etxean edo kalean, bakana edo taldean.

Solfeoa sakristian ikasten zuten, eta eliz kanten entseguak koruan egiten ziren. Lehenbizi gregorianoak ikasten zituzten, gero Eslavaren, Goikoetxearen eta Palestinaren lanak, eta, jakina, Perossiren meza pontifikala. Ignacio Usandizagak jotzen zuen organoa. Aretxabaletako parrokiako egungo harmoniuma 1905ean erosi zuten, udalak lagunduta.

Gazte errepublikarrak gramola entzuten. (1) Francisco Otero, (2) Francisco del Teso, (3) Florentino Andrés eta (4) Ladis del Teso.

Errepublikan zehar, eskoletan katekesia kendu ondoren, mezatan emakumeek erabiltzen zituzten eserlekuetan jartzen ziren ikasleak. Dantza lotuak debekatuta zeuden neska-mutilentzat, baina Domingo Uribesalgo “Alkur-ri” gramofonoa erosteko baimena eman zion udalak, eta jai-egunetan dantzaldiak antolatzen hasi zen. Lehen pieza “Marcial Lalanda” pasodoblea izaten zen beti. Dantzan ari zirela, Uribesalgok etiketatxo bat ezartzen zien mutilei sarrera ordaindu zutela egiaztatzeko. “Hau Arrasateko

banda baino hobea da; kioskorik ere ez da behar” esaten zuten parte-hartzaileek. Behin, Arkarazoko jaie-tan (San Millan), auzoko parroko on Remigiok gurutzea eskuan hartu eta plazan dantzan ari ziren biko-teak banatzen jardun zuen, Jainkoaren aginduz, beharbada. Egunkarietan apaizak egindakoari buruzko iruzkin barregarriak argitaratu zituzten, baina ez zen, inondik inora, horrelako jarrerak zituen bakarra. Adibidez, Mariaren Alaben lagunarteak kongregazioko neskak berehala kanporatzen zituen, plazan mu-til batekin dantza lotuak egiten ikusiz gero. Ez dakigu “Luistarrek” (mutilen kongregazioak) jarrera bera zuten ala ez.

2.4. Bizitza publikoaren xehetasunak

1931ko hauteskundeetarako, 1929ko errolda hartu zuten kontua. Erroldaren arabera, 2.287 biztanle zeuden, eta hauteskundeetan % 81,98k eman zuen botoa. Emaitzak hauexek izan ziren:

- Katoliko eta monarkikoek: 5 zinegotzi.
- PNV alderdiak: 5 zinegotzi.

Udalbatza osatzeko ekitaldira alderdi sozialistako kideak ere joan ziren, eta kide hautatu berriei bo-toak indarkeriaren bidez erosi eta zinegotzi batzuk baztertu izana leporatu zieten. Orduan, gobernadoreak saioa baliogabetzea erabaki zuen.

Udal-hauteskundeekin batera, Madrileko Gorteetakoak ere egin ziren. Hona hemen emaitzak:

- Candidatura Vasca en defensa del Estatuto: 421 boto, % 82,54.
- Errepublikanoen, sozialisten eta ANVren aliantzak: 89 boto, % 17,45.

Azkenean, udal-ordezkarri berriak apirilaren 22an izendatu zituzten:

- Alkatea: Pedro Jauregi Leibar.
- Alkateordeak: Domingo Lasagabaster Leibar eta José Galdos Gorosarri.
- Sindikoa: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Zinegotziak: Pedro Gastañaga Idígoras, Timoteo Uribe-Etxebarria Arenaza, Santiago Arenaza Ga-biria, Andres Bengoa Bengoa, Eustaquio Alkorta Mitxelena eta Antonio Garai Arriola.

“Presidenteari lagundu eta herritarren alde jardungo dugu beti, zuzentasunez jokatzuz” adierazi zuen Eustaquio Alkortak monarkikoen izenean.

Ekainaren 15ean udal berria eratu zuten, katoliko-independenteek 6 zinegotziak eta EAJ-PNVren 4 zinegotziak izendatuz.

- Alkatea: Pedro Jauregi Leibar.
- Alkateordea: Domingo Lasagabaster Leibar eta Andrés Izagirre.
- Sindikoa: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Zinegotziak: José Galdos Gorosarri, Bernardino Zubia, Pedro Gastañaga Idígoras, Santiago Arenaza Gabiria, Eustaquio Alkorta Mitxelena eta Antonio Garai Arriola.

Udalaren Osoko bilkurak Errepublikaren gobernuko presidenteari idazkia bidaltzea erabaki zuen²²:

Espainiako estatuaren egituraketa berria dela eta, udal honetako gutxiengo nazionalistak, na-zio gisa dagozkigun eskubide natural eta historikoak berretsi ondoren, Euskal Herriaren autodetermi-naziorako lehen ekintza gauzatzeko eskatzen du, hau da, gainerako iberiar errepublikekin konfederal-tutako Euskal Errepublika sor dadila... Ildo horretan, euskal lurretatik Donostiako itun handian hitzartutakoa betearazteko borrokatzen ari direnei erabateko babesa eskaintzen die.

Aretxabaletako alkatea eta Gipuzkoako beste alkate batzuk Donostian elkartu ziren, Gipuzkoako Estatutua eta Euskal Estatutu Orokorra idazteko lanak abiarazteko.

1934ko urriaren 22an, gobernadoreak alkate berria izendatu eta udal berria eratu zuen²³. Orduan ere, 1933ko eskaera berbera zegoen mahai gainean: guardia zibilen kuartela eraikitze beharra.

- Alkatea: José Mª Amuriza Gojenola.
- Alkateordeak: Domingo Uribesalgo Trojaola eta Juan Pablo Lizarralde.
- Sindikoa: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Zinegotziak: Antonio Garai, Juan San Martín Martínez eta Eustaquio Alkorta Mitxelena.

2.4.1. Elkarre politikoak eta sindikalak

Errepublikaren garaian, Gerra Zibila piztu arte, langileen eskubideak defendatzen zituzten sindikatuak sortu ziren joera politiko jakin batzuen inguruan. Karlismoaren jarraitzaileek Zirkulu Tradizionalista sortu zuten, ohitura zaharrei eusteko asmoz.

Zirkulu Tradizionalista 1932ko maiatzaren 25ean eratu zuten. Elkarrearen egoitza Durana kaleko 26. zenbakiko 1. solairuan zegoen, eta geroago Durana kaleko 32. zenbakira eraman zuten. Lehen zuzendari-tza-batzordeko karguak hauek izan ziren²⁴:

- Lehendakaria: Severiano Olaran Galfarsoro.
- Lehendakariordea: Toribio Elcoro Gorosarri.
- Idazkaria: Santos Eizagirre Ostolaza.
- Kontularia: Eustasio Oianguren Elortondo.
- Diruzaina: Timoteo Ezpeleta Viteri.
- Kideak: Pedro Zubizarreta Múgica, Mateo Gallastegi Zarrigoitia, Timoteo Uribe-Etxebarria Zubizarreta eta Severiano Altube Legorburu.

1934an, lau langile-elkarre zeuden Aretxabaletan: Solidaridad de Trabajadores Vascos (Euskal Langileen Elkartasuna), Sindicato Metalúrgico UGT (UGTren Metalurgiako Sindikatua), Eusko Nekazari Bazkuna eta Sindicato Libre de Obreros Católicos (Langile Katolikoen Sindikatu Librea). Lehenengoen egoitza Durana kaleko 26. zenbakian zegoen, eta bigarrenarena Otalora kaleko 18. zenbakiko 2. solairuan.

UGTko bazkideak eskolen ondoan, argazkirako prest. Ziur aski, maiatzaren 1eko ospakizunetan aterako zuten.

1932. Batzokiko Ezpatadantza taldea.

UGT sindikatuko²⁵ zuzendaritza-batzordea²⁶: (130 bazkide)

- Lehendakaria: Saturnino Bravo Santamaría.
- Idazkaria: Manuel Martínez Quincoces.
- Diruzaina: Eutiquiano Sánchez López.
- 1. kidea: José Martínez Jiménez.
- 2. kidea: Vicente Lizarralde Izurrategi.

STVren zuzendaritza-batzordea²⁷: (276 bazkide)

- Lehendakaria: Juan Zaldibia.
- Lehendakariordea: Alejandro Garciaetxabe.
- Idazkaria: Pablo Lizarralde.
- Idazkariordea: Félix Alberdi.
- Diruzaina: Celestino Madariaga.
- Kideak: Felipe Elorza eta Bibiano Guridi.

Zentro Errepublikanoa Otalora kaleko 4. zenbakian zegoen. Zuzendaritza-batzordea 1935eko ekainaren 23an²⁸:

- Lehendakaria: Luis Sauquillo.
- Lehendakariordea: Silverio Vélez de Mendizabal.

- Idazkaria: Remigio Lombide.
- Diruzaina: Eugenio Zaldibia.
- Akten idazkaria: Rufino Hurtado.
- Kideak: Francisco Arkauz, Clemente del Teso eta Tomás Soria.

Emakumeen Batza PNV alderdiko emakumeen elkartearen zen. 1935eko zuzendaritza-batzordea²⁹:

- Lehendakaria: Mercedes Abarrategi.
- Lehendakariordea: Eugenia Alberdi.
- Idazkaria: Miren Ariño.
- Idazkariordea: Julia Azkarretazabal.
- Diruzaina: Basilisa Antxia.
- Kideak: María Agirrebeña, Manuela Unamuno eta Julia Galdos.

Batzokiko edo Eusko Etxeko zuzendaritza-batzordea³⁰:

- Lehendakaria: Victoriano Akizu.
- Lehendakariordea: Mateo Lasagabaster.
- Diruzaina: Eduardo Gabilondo.
- Vicetesorero: Leonardo Urrutia.
- Idazkaria: José Galdos.
- Idazkariordea: Manuel Beitia.
- Kideak: Tomás Agiriano, Emilio Antxia eta Juan Arregi.

1935eko bukaeran, Administrazioaren Zuzendaritza nagusiak zuzendaritza-karguak izendatzeko eta bazkide kopuruak jakinarazteko eskatu zien UGT (125) eta STV (263) sindikatuari, Eusko Nekazari Bazkunari (156), Zentro Errepublikanoari (61), Batzokiari (160) eta Zirkulu Tradizionalistari (60).

(1) Santiago Urkia, (2) Constantino Carmona eta (3) Florentino Andrés zentro errepublikanoan.

Alderdi politikoen eta
sindikatuaren ikurrak eta
zigiluak.

1936an, hainbat elkarte zuzendaritza-batzordeetan aldaketak egin zituzten.
Zentro Errepublikano zuzendaritza-batzorde berria, 1936ko apirilaren 4an³¹:

- Lehendakaria: Santiago Urkia.
- Lehendakariordea: Rufino Hurtado.
- Idazkaria: Florentino Andrés.
- Idazkariordea: Constantino Carmona.
- Diruzaina: Tirso Gutiérrez.
- 1. kidea: Pedro Aldanondo.
- 2. kidea: Eugenio Zaldibia.
- 3. kidea: Francisco Gutiérrez.

Solidarios Vascos (STV) sindikatuaren zuzendaritza-batzorde berria³²:

- Lehendakaria: Isidoro Garciaetxabe.
- Lehendakariordea: Eugenio Aretxaga.
- Idazkaria: Juan Peña.

- Idazkariordea: Félix Agiriano.
- Kideak: Julián Arkauz, Francisco Zabala, Félix Iturricastillo eta José Etxeandia.

UGTren zuzendaritza-batzorde berria³³:

- Lehendakaria: Rufino Hurtado.
- Lehendakariordea: Vicente Alonso.
- Idazkaria: Isidro Monge.
- Idazkariordea: Constantino Carmona.
- Diruzaina: Florentino Andrés.
- 1. kidea: Ángel Gago.
- 2. kidea: Tomás Soria.
- 3. kidea: Pedro Aldanondo.

Euzko Nekazari Bazkunaren zuzendaritza-batzorde berria³⁴:

- Lehendakaria: Domingo Azkarretazabal.
- Lehendakariordea: Isidoro Txintxurreta.
- Idazkaria: Isidoro Arenaza.
- Diruzaina: Bernardo Zubizarreta.
- Kideak: Pedro Leibar, Francisco Altube, Ignacio Garai, Domingo Lasagabaster, Francisco Uribe-Etxebarria, Rufino Mondragón, José Izurategi eta Jerónimo Uribesalgo.

2.5. Lan mundua

Aretxabaletako lantegirik garrantzitsuena eta ezagunena Industrias Beroa zen, Luis Arruerena. Aluminiozko sukalde-ontziak, tresna elektrikoak eta aluminiozko galdaketa-lanak egiten zituen. Gainerako lantegiak metalurgikoak ziren, sarrailagintzaren arlokoak.

Beroa lantegia; atzean, tren-geltokia.

Horietako bat Aguirregaviria y Cía etxea zen, sarrailagilea eta burdinazko elementuen ekoizlea. Eizagirre, Acha y Cía edo Vasco Cerrajera lantegia 1935ean itxi zuten, langile asko kale gorrian utziz. Dena den, urte berean, Cerrajería Valle de Léniz (CVL), Echeandía eta Zubizarreta y Cía (Ilargi) enpresa sarrailagileak eta Alvarez, Iturbe y Cía fundizioa ireki zituzten, arlo horietako beharrei erantzuteko.

Lezama fabrikan ijezketa-lanak egiten zituzten, eta Arregui y Cía (Argi) enpresan tresna elektrikoak eta berogailuak. Lau aroztegi zeuden: Jauregi anaiena, Timoteo Ezpeletarena, José María Amurizarena eta Hilario Errastirena.

Azkenik, Romualdo Leanizbarrutiaren zapata-fabrikak berebiziko garapena izan zuen gerra-garaian.

Atal honetan, atxikitako mapa eta eranskineko fabriketako langile-zerrendak erabiltzea komeni da.

3. Aretxabaleta gerran

Intxauspe López, José R.

3.1. 1934ko urriko iraultza Aretxabaletan

Zalantzarik gabe, 1934ko urriko gertakariak erabakigarriak izan ziren Espainiako II. Errepublikaren ibilbidean, baina frankismoaren nostalgiko askok Gerra Zibilaren arrazoitzat jo ohi dituzte, eta hori ez da egia, inondik inora. Ez naiz hasiko gai horretaz eztabaidatzen eta iritzia ematen, historialari prestigiotsuek sobera aztertu baitute. Nork bere ondorioak atera ditzala. Historia hor dago, ordea, eta, adibidez, nola uler daiteke 34ko iraultza, Primo de Riveraren diktadurari erreparatu gabe? Zein izan zen iturburua eta zein ondorioa?

Historialariei, ikertzaileei eta gaian trebatutako irakurleei nire asmoa zein den argitu nahi diet: neure herriaren, Aretxabaletaren historia azaltzea, tokian tokikoa, bertako kontuak argitzea, ikuspegi edo azterketa orokorretan murgildu gabe, puzzle zatitxo hau historiaren bilbean egoki txertatzeko. Gaia horrenbeste ezagutzen ez dutenei bibliografiako lanak irakurtzea gomendatuko nieke, gertakariak baloratu eta ikuspegi zuzenagoa izan dezaten. Dena den, nire azalpenak kokatzeko, denok aski ezagutzen ditugun gertakarietan oinarritu behar izan dut, jakina.

Atal hau idazteko, Ferroleko ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarrean (A Coruña) aurkitutako dokumentazioan oinarritu naiz, zehazki 175-34 auzian: "Aretxabaletako udalerrian (Gipuzkoan) sortutako mugimendu iraultzailean parte hartu zuten hainbat lagunen kontrakoan. Aipatutako ekintzak 1934eko urriaren 5ean, 6an eta 7ean gertatu ziren". Epaiketa-prozesuaren berri ematen duten 304 folio dira guztira, baina ebazpenaren inguruko atala falta da; galdu egingo zen edo, bestela, dokumentu-kutxa kontaezin haietako batean egongo da, nahastuta. Zorionez, Jesús Múgica Bañalesen (12.997-41 auzia) eta Pedro Carmona Rodríguezen (4.297-40 auzia) kontrako gerra-kontseiluetan epaiaren kopia bat dago, eta beharrezko informazioa bertan aurkitu dut.

Azkenik, artxiboko dokumentu-iturriak osatzeko, gertakarien protagonista baten, Lucio Oteiza Cortazarren, ahozko testigantza eskainiko dizute, atalari bukaera emateko modurik onena baita.

Ondoren, 1934ko gertakari iraultzaileetan gure herrian zer gertatu zen azalduko dizuet, errealitatea ahalik eta zorrotzen islatzen saiatuz.

3.1.1. Mugimendu iraultzailea eta Errepublika Sozialaren aldarrikapena

1934ko urriaren 5ean, ostirala, goizeko lehen orduetako lan-giroak ziurgabetasuna zuen ezaugarri. Aretxabaletako UGTko kideek ez zekiten egun horretarako deituta zegoen greba orokorrarekin zer jarrera hartu, ez baitzieten argibiderik edo agindu garbirik eman. Manuel Martínez Quincoces goizeko seietan lanetik atera eta bere txandako lankide batzuekin hitz egiten aritu zen. Gero, etxean bere burua garbitu, txukundu eta mendi aldera joan zen buelta bat ematera. Herrira itzuli zenean, jende multzo txikiak ikusi zituen. Arrasaten gertatutakoa komentatzen ari ziren denak. Klean Angel Zubillaga *Miner* aurkitu zuen. Izeba baten hileta-elizkizunera zihoala esan zion³⁵, eta Manuelek laguntzea erabaki zuen, Arrasaten gauzak zertan ziren ikusteko. Oinez abiatu eta goizeko bederatzi eta erdiak aldera iritsi ziren. Hiletak bertan behera geratu zirela jakin bezain laster, Herriko Etxera joan ziren³⁶.

Arrasateko Batzorde Iraultzailea 200 gizon inguruk osatzen zuten. Gehienak UGT sindikatuko, gazte sozialistetako edo sozialisten elkarteko kideak ziren. Egunsentian herria mende hartu zuten, Errepublika Sozialista aldarrikatzeko asmoz. Dozena erdi bat batzordekide komunistak ziren, hala nola, Francisco Az-

konaga Arana, eta tartean bazen Acción Nacionalista Vasca (ANV) alderdiko jarraitzailearen bat ere: Gabriel Goitia, esaterako. Mugimenduari ekiteko aginduak Eibartik eman zizkieten goizaldeko ordu bata aldera³⁷.

Liderrak, Celestino Uriartek, Aretxabaletara berehala itzultzeko eta lantegi guztiak gelditzeko agindua emateko esan zien Manuel Martínez Quincocesi eta *Minerri*. Automobil batean eraman zituzten. Gidaria Valentín Goikolea zen, Unión Cerrajerako mekanikaria. Eizaguirreraren lantegira joan ziren, Aretxabaletako UGTko buruari, Saturnino Bravori, Arrasaten jasotako aginduen berri emateko.

Goizeko hamarrak eta laurdenetan, lantegiko atezaindegian UGTko zuzendaritzakoei deitzeko eskatu zuten eta Saturnino Bravo, Pedro Axpe eta Jacinto Martínez de Alegría langileak bertaratu zitzaizkien. Elkarrekin hitz egin ondoren, Julián Eizaguirre administratzailearengana jo zuten, hurbileko gizona baitzen. Lantegia geldiarazteko asmoaren berri eman ziotenean, lehenbizi Luis Fuentes Astiz ingeniariarekin hitz egin eta langile guztiak horretarako prest zeuden ikusi beharko zuela erantzun zien Eizaguirrek. Taldeak argi utzi zion lantegia itxi egingo zela, onera ala txarrera. Luis Fuentes Solidaridad de Obreros Vascos sindikatuko buruarengana, Marcelo Antxiarengana, joan zen, zer egiteko asmoa zuen galdetzeraz. Antxiak ezertxo ere ez zekiela erantzun eta jaka jantzi zuen berehala, lanpostua uzteko. Gauzak horrela, hamar eta erdiak aldera, zuzendaritzak motorrak geldiarazteko eta lantegia husteko agindua eman zuen³⁸.

Saturnino Bravok, orduan, Lezama eta Beroa lantegietarako joateko eta geldiarazteko agindu zien beste guztiei. Lezamako bulegoetan, zuzendariarekin, Santos Ariñorekin, hitz egin zuten. Arrasaten greban zeudela jakinarazi, lantegia geldiaraztea gomendatu eta giroa oso berotuta zegoela gaineratu zioten. Lantegiak husten zituzten bitartean, Saturnino Bravo eta Pedro Axpe Herriko Etxera abiatu ziren Arrasatetik ekarri zituen automobilean, jarraibide berriak ezagutzera.

Herriko Etxean, Aretxabaletara itzultzeko eta indar publikoei armak kentzeko agindu zien Celestino Uriartek³⁹. Herriko Etxetik hurbil zegoen erloju-denda baten ondoan, Celestino Uriartek laguntzeko agindu zien Arsenio Rodríguezi eta Celestino Herizi. Biek ehiza-eskopetak zeramatzaten eskuetan. Celestino Uriarte, ondoren, SS-8385 matrikuladun automobil berde batera igo eta Aretxabaletara abiatu zen. Feliciano Salazar González *El Baratillo* zen gidaria.

Hamaikak aldera, langileak elkartuta zeuden plazatik hurbil geratu zen ibilgailua. Langile haietako gehienak greba-deiarekin bat egin zuten UGTko kideak ziren. Saturnino Bravo mikeleteen kuartelera abiatu zen zuzenean, bere jarraitzeak atzean zituela, armak kentzeko prest. Udaletxe barruan, Aurrezki Kutxa Probintzialaren bulegoetan, bi mikelete zeuden: Jerónimo Beitia kaboa eta Juan Pagalday. Saturnino Bravok Espainian iraultzak irabazi zuela eta arma eta munizio guztiak kentzeko agindu ziotela jakinarazi zien. Armak onera entregatzeko eskatu zien, jarraian. Jerónimo Beitia kaboa. Bravok aginpidetik ez zuela eta armarik ez ziola emango erantzun zion. Orduan, Arsenio Rodríguezek eta Celestino Herizek eskuak altxatzeko agindu eta armak, uhalak, pistolak eta kargadoreak kendu zizkieten. Saturnino Bravok kaboaren pistola hartu eta fusilak, aiztodun baionetak, munizioak eta kartutxo-kaxak ematera behartu zituen⁴⁰.

Juan Pagalday mikeleteak fusila eta munizioak etxean zituenez, Saturnino Bravo, Julio Urkia eta Arsenio Rodríguez berearekin joan ziren. Bitartean, José Iturrospek, Pedro Axpek, Avelino García *Zamoricak* eta Saturnino eta José Sauquillo anaiek, besteak beste, Beitia kaboa atxilotu eta sindikatuaren lokalera (Herriko Etxera) eraman zuten. Etxeko armak eman eta gero, Pagalday mikeletea ere Herriko Etxera eraman zuten, eta hantxe egon ziren arratsaldeko ordu biak laurden gutxi aldera arte. Ordu horretan, libre utzi zituzten, kalera ez ateratzeko baldintzarekin.

Armak konfiskatzen jarraitu behar zutenez, hamar lagun inguru Domingo Uribesalgo *Alkurren* dendara joan ziren. Domingok ehizarako bolbora, kartutxoak eta suziriak saltzen zituen. Goizeko hamaika eta erdietan, kartutxoak eta dendako beste gauza guztiak emateko agindu zioten *Alkurren* emazteari. Senarra plazan zegoen, eta bertara joan eta beste horrenbeste egiteko eskatu zioten. Baina Domingo Uribesalgok, askoz ere lehenago, salgaien erdia baino lehenago ezkutatzea erabaki zuen, jendea asaldatuta zebilela ikusita⁴¹. Taldea dendako kartutxoak, bolbora eta gainerako lehergailuak hartzen hasi zen. Saturnino Sauquillok paketeak otarrean sartzen zituen, bere anaia Josek eta Damián Eigurenek zenbatu egiten zituzten

eta Ladislao del Tesok dena idazten zuen, Domingo Uribesalgoren emaztearen aurrean. Avelino García eta Pedro Fernández kanpoan zeuden, armak eskuetan, denda zaintzen. Lucio Oteizak eta Rafael Múgicak, Obdulio Rodríguez eta Julio Urkiaren laguntzarekin, otarreak Herriko Etxera eraman zituzten⁴².

Herriko Etxearen barruan, Pedro Axpek paketeak tximinian eta bolbora-kutxak beste gela batean utzi zituen. Gero, herritarrentzako bandoa idaztea erabaki zuten. Lehen testua Julio Urkiak idatzi zuen, baina ilunegia iruditu zitzaien, eta Saturnino Bravok beste bat idatzi eta Ángel Zubillagari eman zion. Zubillaga eta Eulogio Ochoa danbor-jolea kalez kale ibili ziren, bandoa irakurtzen⁴³:

Espanian Errepublikak Soziala gailendu denez, Aretxabaletako Batzorde Iraultzaileak jakinarazten du:

1.a- Oraintxe bertan debekatuta geratzen dela kalean 3 lagunetik gorako multzoetan elkartzea, balkoietara ateratzea eta, batik bat, ehizako eta edo bestelako armekin ibiltzea.

2.a- Dendak itxita egongo dira, eta ezingo dute ezer ere saldu Batzorde honek baimenik eman gabe.

3.a eta azkena. Agindu horiek betetzen ez dituenari zigor gogorra ezarriko zaio, eta, ondorioei dagokionez, guk ez dugu izango inolako erantzukizunik”.

Batzordeak

Lantegiak itxita, indar publikoak menderatuta eta Domingo Uribesalgoren dendako armak konfiskatuta zeuden, denak ustekabeen harrapatu baitzituzten. Hurrengo urratsa biztanleria kontrolatzea zen, eta bandoa horretarako irakurri zuten, herritarrei jarraibideak argiak emateko. Gero, hainbat talde edo patruila antolatu zituzten etxez etxe partikularren armak, gehienbat ehiza-eskopetak, konfiskatzeko. Era berean, gauez eta egunez kaleak zaintzeko txandak ezarri zituzten.

Hamabost bat lagun ibili ziren etxez etxe armak hartzen: besteak beste, Saturnino, Ángel eta José Sauquillo, Obdulio Rodríguez, Lucio Oteiza, Damián Eiguren, Ladis del Teso, Rafael Múgica, Pedro Axpe, Maximino Gil, Julio Urkia, Octavio Gago, Aurelio Carmona, Francisco Gutiérrez, Avelino García eta Félix Alberdi Gorostiza *Cuartillo*. Hamabiak eta erdietatik ordu biak arte, etxe hauetan izan ziren:

[...] bospasei lagunek, besteak beste Julio Urkiak eta Saturnino eta José Sauquillok, bainuen inguruko etxe berri bateko bigarren solairuan eskopeta bat hartu zuten. Ondoren, bainu-etxera joan ziren, eta han armarik ez zegoela esan zieten. Gero, Añotaren etxera abiatu ziren [...] ⁴⁴

[...] On Santos Ariño eta bere seme Hilario etxera joan ziren, eta deklaratzailerak “Ibarra ostatura”, apopilo baitzegoen bertan. Kanpoan eseri zen, ostaturako beste apopilo batzuekin batera. Handik gutxira, gizon talde armatu batzuk ikusi zituzten pasatzen. Etxez etxe zebiltzan, herritarrei armak konfiskatzen. Bazkalorduan Ibarra ostatura iritsi ziren, asmo berarekin. Jabea, Pedro Azkoitia jaunari, eta Luis Fuentes apopiloari ea arma gehiago zituzten galdetu eta ezetz erantzun zieten, joan egin ziren. Ez dut gogoratzen zenbat ziren zehazki [...] ⁴⁵

Bazkaltzen ari zirela, ordu biak laurden gutxi aldera, lagun talde armatu bat sartu zen bere finkan. Armak emateko agindu zioten, eta, ukatu egin zenez, mehatxatu egin zuten, gizon armatu gehiago etorri eta indarrez kenduko zizkiotela esanez. Eskopeta bana zeukaten eskuetan, eta batzuek pistolak ere bai [...]. Hiru atea zaintzen geratu ziren, eta gainerakoak barruan sartu ziren. Ukatu egin zen armak orduantxe ematera, baina legeak hala agintzen bazuen berak eramango zizkiela agindu zien. Hori entzun zutenean, joan egin ziren denak [...] ⁴⁶

Egun hartan, eguerdiko hamabiak eta erdietatik ordu bata bitartean, gizon armatu batzuk joan zitzaizkion etxera. Ehiza-eskopeta emateko esan zioten, eta hala egin behar izan zuen, armekin mehatxatu zutelako ⁴⁷.

Ordu batean, gizon batzuek etxean sartu [...] eta eskopeta emateko esan zioten. Kulata emango ziela baina kanoia Eibarren artezen ari zitzaizkiola erantzun zien. Azalpena ontzat eman zuten, itxuraz, eta ez zioten armarik kendu ⁴⁸.

Gero, beste batzuekin batera [...] armak konfiskatzen ibili zen. Viviano eta Morico izeneko batzuek eskopeta bana hartu eta bi armak sindikatura eraman zituzten. Añotaren etxera ere armak eskatu zituzten, baina etxeko jaunak agiriaren bat eskatu zien, eta azkenean ez ziren sartu ⁴⁹.

Biztanleei hartutako eskopeta guztiak Herriko Etxera, ekintzen gune nagusira, eraman zituzten. Gainera, konfiskatutako armez gain, iraultzaile batzuek euren ehiza-eskopetak erabili zituzten hasieratik.

Arsenio Rodríguez, Celestino Heriz eta Feliciano Salazar *El Baratillo*, Arrasatetik etorritako iraultzailerik kementsuenak, euren herrira itzuli ziren, baina hango egoera oso larria zen benetan. Goizaldeko bost eta erdiak aldera, Eugenio Edurra karlistari tiro egin zioten, Bergarako Labe Garaietako bere lantegira bizikletaz zihoala. San Frantzisko elizaren aurrean zaintza-patruila batek ikusi eta gelditzeko esan zion hainbat aldiz, baina aurrera jarraitu zuen, jaramonik egin gabe, eta mokorrean zauritu zuten. Handik egun batzuetara, Eibarko ospitalean hil zen. Batzorde Iraultzaileak herriko gune estrategikoak menderatu, biztanleentzako bandoa kaleratu eta jende asko atxilotu zuen. Atxilotutako guztiak Herriko Etxera eraman zituzten. Menderatzeko geratzen zitzairen gune bakarra guardia zibilen kuartela zen. Luzaroan setiatu zuten, gero eta bortitzago erasotuz. Azkenean, emakumei eta haurrei ateratzen utzi eta eraikin osoan gasolinaz busti zuten, guardia zibilak barruan zirela, sua eman eta behingoz menderatzeko asmoz. Baina, halako batean, arratsaldeko ordu biak inguruan, Takolo aldetik Gasteizko armadako tropen kamioiak ikusi zituzten. Hurbiltzen ari ziren, eta iraultzaileak, oso urduri, kuarteletik aldendu eta Herriko Etxera joan ziren. Bertan, atxilotutako hiru gizonik garrantzitsuenak hartu zituzten: Marcelino Oreja, Dagoberto Resusta eta Ricardo Azkoaga. Korrika eta presaka alde egin zuten hiru atxilotuekin, eta, bat-batean, deskarga-hotsak entzun ziren...⁵⁰

Bazkalostean, Ángel Zubillaga bakarrik abiatu zen Arrasatera⁵¹, eta, aldapara iritsi zenean, tiro-hotsak entzun zituen. Orduan, hiruzpalau lagunekin egin zuen topo. Horietako bat, Tiburcio Lazaga, bere lan-kidea zen. Zer gertatzen ari zen galdetu zion, eta Oreja eta Resusta jaunak hil omen zituztela erantzun zion Tiburciok, kalean entzun baitzuen berria. *Miner* harri eta zur geratu zen, batez ere Resusta jaunaren heriotzarekin: biak lantegi berean (UCEM) zebiltzan, eta mesede batzuk egin zizkion. Hunkituta eta buru makur, Aretxabaletara itzuli eta etxera joan zen. Ez zen kalera irten hurrengo goizera arte.

Arratsaldean, iraultzaile taldeek Aretxabaletako kaleak patruilatzen jarraitu zuten, eskopetak, fusilak eta pistolak aldean zeramatzatela. Arratsaldeko seiak aldera, Gasteizetik iritsitako Flandes erregimentuko bi infanteria-konpainiak, Camilo Alonso Vegaren agindupean, kaleak zeharkatu zituzten Arrasateko bidea hartzeko eta altxamendua zapuzteko. Tropak joan eta ia berehala, Saturnino Bravoren aginduetara zegoen errebolitari taldeak tiroak jaurti zituen airera, biztanleak kikitzeke. Ziur aski, jende asko aterako zen kalera, jakin-minak jota, tropak ikustera. Tiro-hotsekin, kaleak hutsik geratu ziren.

Ilunsentian, "normaltasuna" berriro nagusi zela, herria zaintzeko txandak hasi ziren antolatzen. Zazpi eta erdiak aldera, Ladis del Tesori 12 mm-ko eskopeta eman zion Saturnino Bravok, eta zaintza-zerbitzua egitera abiatu ziren elkarrekin San Martin ingurura, Jesús Múgica zegoen gunera. Múgicarekin elkartu zirenean, Saturnino Bravo geltokira joan zen, bakarrik. Lucio Oteiza iluntzeko zortzi eta erdietatik goizaldeko ordu bata arte egon zen zerbitzuan, eskopeta batekin. Gaueko hamarretatik goizeko ordu biak arte, Obdulio Rodríguez eta Saturnino Sauquillo, eskopeta banarekin, eta Damián Egiguren eta Saturnino Bravo, azken hori pistola batekin, errepidea zaintzen egon ziren. Tarte horretan, Saturnino Sauquillok Peña izeneko gizon bat ikusi zuen sakristauren bizilekutik ateratzen, eta etxera joateko esan zion. Hurrengo txandan, goizaldeko ordu bi eta erdietatik seiak arte, Saturninoren anaia, José, egon zen errepidean, *Cuartillo*, Florencio Iturrospe eta *Zamorica* kideekin batera. Pedro Carmonak, Ángel Gagok, Pedro Axpek eta Gregorio Unzuetak Santutxoaren eremua zaindu zuten, herrian sarreran.

Txandaren hasieran eta amaieran, Herriko Etxera joaten ziren denak armak hartzera edo uztera.

Gregorio Gabilondo Amilburu sakristauari, goizean goiz elizara zihoala, talde txiki bat hurbildu zitzaion. Kanpairik ez jotzeko eta apaizari egun hartan mezarik ez zela egongo esateko agindu zioten.

Urriaren 6an, larunbata, goizeko seietan, Batzorde Iraultzailekoak elkartzen hasi zirenean, errebolta bertan behera geratu zela zioen zurrumurrua hedatu zen. Ordurako, Arrasate militarren mende zegoen. Iraultzak porrot egin zuen. Errepublika sozialista ezartzeko ametsa zapuztu eta amesgaiztoen garaia heldu zen.

3.1.2. Ihesaldia eta lehen atxiloketak

Sei eta erdietan, indar militarrek Aretxabaleta hartu eta atxilotu egingo zituztelakoan, mendian ezkutatzea erabaki zuten. Handik ordu-erdira, Saturnino Bravok, José eta Saturnino Sauquillok, Félix Alberdi Gorostizak, Pedro Axpek, Lucio Oteizak, Jesús Múgicak, Obdulio Rodríguezek eta Damián Egigurenek ihes egin zuten, baina Mendiolan geratu eta eztabaidatzen hasi ziren, batzuek herrira itzuli nahi zutelako eta beste batzuek ez. Azkenean, denak itzuli ziren, Pedro Axpe, Saturnino Bravo eta Félix Alberdi izan ezik.

Geratzea erabaki zuten hiru kideak Kurtzebarrira iritsi, Bentabarrira jaitsi eta Duranara (Arabara) joan ziren, errepidetik. Aurrera jarraitu zuten, noraezean, eta Aberasturitik hurbil dagoen zubi batean eman zuten gaua. Biharamunean, hilaren 7an, goizez Aberasturitik atera eta mendian barrena Gatzaga Gainera iritsi ziren. Aretxabaletara errepidetik itzultzea erabaki zuten, eta gaueko hamar eta erdiak aldera iritsi ziren. Tropak herrian zeudela jakin zutenean, kalera ez atzeratzea eta gaua Pedro Axperen etxean igarotzea erabaki zuten. Pedro San Martin auzoan bizi zen, herrigunetik bostehun bat metrora. Hilaren 8ko goizean Gatzaga Gainera abiatu ziren berriz, trenbideari jarraituz. Bederatziak aldera, Arrikurtzen (Leintz Gatzagan) Arlaban postuan zauden mikeleteek ikusi egin zituzten. Félix Alberdi⁵² atxilotu egin zuten, baina Saturnino Bravok eta Pedro Axpek ihes egitea lortu zuten. Legutiorako (Araba) bidea hartu eta, arratsaldeko seiak aldera, Gasteizera iritsi ziren errepidetik kanpo.

Hilaren 8ko gainerako orduak eta hurrengo egun osoa Gasteizko etxe batean eman ondoren, hilaren 10eko goizean Saturnino Bravo Sociedades Obreras elkartearen egoitzara joan zen laguntza eske. Banatzea erabaki zuten, eta Saturnino Bravori Aretxabaleta joatea iruditu zitzaion egokiena. Hantxe atxilotu zuten, egunean bertan. Pedro Axpek beste bost egun egin zituen Gasteizen, hilaren 15era arte geratu baitzen. 16an, lehenbizi Legazpira joan zen trenez, gero Arrasatera automobilerik eta azkenik Aretxabaletara oinez. Bertan atxilotu zuten, biharamunean.

Ángel Zubillagak ere ihes egin zuen. Jaioterrira, Leintz Gatzagara, joatera erabaki zuen, han izeba bat bizi zelako. Bidean José Zubiarekin, Ignacio Agirregabiriarekin eta Severiano Serranorekin egin zuen topo. Gasteiztik zetozen, eta Ricardo Azkoagak Arrasaten gertatutakoaz esandakoak jakinarazi zizkieten. Zubillaga hilaren 8ra arte geratu zen Gatzagan, eta egun hartan etxera itzuli zen, hamabiak inguruan. Etxean zegoela, mikelete-kaboa joan zitzaion. Kendutako armez zerbait ba al zekien galdetu zion, eta Zubillagak ezetz erantzun zuen. Biharamunean, atxilotu egin zuten.

Gainerako erreboltariak (44) etxean edo lanean atxilotu zituzten. Hona hemen atxiloketen kronologia, urratsez urrats (ikus 1. eranskina, 301. or.)⁵³:

- Urriak 6: Dionisio Rodríguez eta Feliciano Salazar.
- Urriak 8: Félix Alberdi Gorostiza eta Valentín Goikolea.
- Urriak 9: Ladislao del Teso, Manuel Martínez, Ángel Zubillaga, José Sauquillo eta Saturnino Sauquillo.
- Urriak 10: Saturnino Bravo.
- Urriak 11: Obdulio Rodríguez.
- Urriak 12: Pedro Carmona, Ángel Gago, Octavio Gago, Avelino García, Olegario Llanos eta Julio Urkia.
- Urriak 16: Damián Egiguren, Pedro Fernández eta Lucio Oteiza.
- Urriak 17: Pedro Axpe, Maximino Gil, Francisco Gutiérrez, Rafael Múgica eta Gregorio Unzueta.
- Urriak 18: Florentino Andrés eta Florencio Iturrospe.
- Urriak 19: José Antoñanzas, Aurelio Carmona, Constantino Carmona, Tomás Castro, Celestino Heriz, Rufino Hurtado, Ignacio Franco, Isidro Monge, Jesús Múgica, Francisco Otero eta Eutiquiano Sánchez.
- Urriak 22: Francisco Gago, Tirso Gutiérrez eta Ángel Sauquillo.
- Abenduak 1: José Iturrospe⁵⁴.

Gertakarietako buru nagusiak urriaren 6tik 17ra bitartean atxilotu zituzten. Dionisio Rodríguez Zentro Errepublikanoko etxezaina izateagatik atxilotu zuten. Gero, urriaren 18tik 22ra bitartean, atxilotuek eta lekukoek deklarazioetan aipatutako jendea atxilotu zuten. Bakoitzak zenbateraino parte hartu zuen zehazten saiatu ziren. Azkenik, abenduaren 1ean, José Iturrospe atxilotu zuten, bere partaidetzaren nondik norakoak argitzeko.

3.1.3. Errepresioa eta gerra-kontseilua

Eibarko eta Arrasateko greba iraultzailea armadak zapuztu zuen. Bi herriak probintziako gunerik gogorrenak izan ziren, ezbairik gabe. Aretxabaletako iraultzaileek Arrasateko aginduak zorrotz bete zituzten, baina, jakina, askoz ere herri txikiagoa zen, langile-sindikatuaren indarra ez zen berbera eta ez zen inor hil.

Eibarren, ostera, 6 lagun hil ziren: 4 iraultzaile, asaltoko guardia 1 eta tradizionalisten burua, Carlos Larrañaga. Azken hori Aretxabaletako parrokoaren, Emilio Larrañaga Olaizolaren, anaia zen. Arrasaten 4 lagun hil ziren: lehen aipatutako hirurak (Eugenio Edurra, Marcelino Oreja eta Dagoberto Resusta) eta iraultzaile bat (Secundino Vitoria Goitia), errepresioaren lehen biktima izan zena.

Urriaren 6an, Seigarren Dibisio Organikoaren jeneral buruak, gerra-egoera aldarrikatu zuen Dibisioaren eskumeneko eremu osoan. Gipuzkoako gobernadore zibilak, Emeterio Mugak, bere botereak komandantzia militarreko León Carrasco Amilibia koronelaren esku utzi zituen. Grebalari iraultzaileen kontrako errepresioa armadak gauzatu zuen, errebolteriak atxilotuz, epaituz eta zigor gogor eredugarriak ezarri.

Errepresioaren helburu nagusiak langile-elkarteak izan ziren, batik bat UGT sindikatu sozialistako kideak eta, bereziki, buruak.

Pedro Barruso historialariak Gipuzkoako gertakariei buruzko ikuspegi orokorragoa eskaini digu. Hona zer dioen langile-mugimenduak eta sindikalgintzak jasandako errepresioaren eraginaz⁵⁵:

Greban zehar itxitalako enpresetako langileek berriz onartzeko eskatu behar izan zuten, ordura arteko onurak galdu zituzten. Jabeek, gainera, langile kopurua murrizteko aukera izan zuten.

Errepresioak langile-mugimendua zeharo desegin zuen, erakunde sozialista, anarkista eta komunisten lokalak itxiz eta buruak atxilotuz. Aurrerantzean, klandestinitatean jardun zuten, ezkutuan, langileengan ia inolako eraginik izan gabe.

Urriaren 10ean, lehen jarduera judizialei ekin zitzaion Arrasaten, 8. mendi-batailoiko kapitaina, Antonio Acha Aguirre, instrukzio-epaile izendatu ondoren. Lehen neurria UGT sindikatuko lokala (Herriko Etxea) arakatzea eta ixtea izan zen. Hona hemen Aretxabaletako Herriko Etxean aurkitutako armen, munizioen eta efektuen zerrenda:

Herriko Etxean aurkitutako armen eta munizioen zerrenda (1934)

Zer arma edo munizio	Zenbat	Oharrak
Mauser fusila, C saila, 1092 zk.	1	Juan Pagalday mikeleteari eman zizkieten, Aretxabaletako postuko funtzioetarako erabil zitzan, iraultzaileek armak kendu baitzizkieten. Zerrendari ordainagiriak erantsi zizkieten.
Aihotza, C saila, 1092 zk.	1	
Mauser fusila, B saila, 8354 zk.	1	
Pistolen uhalak	2	
Fusilen kartutxo-uhalak	2	
Gerra-kartutxoak	245	
Instrukzio-kartutxoak	5	
Perdigoi-zaku txikiak, beteta	20	
Perdigoi-zaku txikiak, erdi beteta	22	
16 kalibreko eskopeten kartutxo-kaxak	21	
12 kalibreko eskopeten kartutxo-kaxak	42	
16 milimetroko kartutxo-kaxak	30	
14 milimetroko kalibreko kartutxo-kaxak	14	
12 eta 16 kalibreko kartutxo-kaxak	25	
Tako-kaxak	12	
Ordezko pistoiz betetako kaxak	4	
Bolbora-poteak, 250 gramokoak	8	
Eskopeten kartutxo-kaxak, hutsik	15	

Inkulpatuen etxeak arakatu eta armak kendu zizkieten: Manuel Martínezi 12 mm-ko kanoi bateko eskopeta, Ladis del Tesori 12 mm-ko bi kanoikoa, Ángel Zubillagari 16 mm-ko bi kanoikoa, Jesús Múgicari 12 mm-ko kanoi batekoa, eta Gregorio Unzuetai aizto handi bat larruzko zorro batean. Saturnino Bravori hiru eskopeta kendu zizkieten: bata 16 mm-ko bi kanoikoa, bestea 16 mm-ko kanoi batekoa (kakorik gabe) eta hirugarrena 12 mm-ko kanoi batekoa. Ehiza-kartutxo ugari ere konfiskatu zituzten.

Urriaren 10etik 17ra bitartean, atxilotuek eta lekukoek deklaratu egin zuten, batzuek Arrasaten eta beste batzuek Aretxabaletan, komeni zen moduan. Hilaren 18an, instrukzio-epaileak, Antonio Acha kapitainak, Infantería Ramiro Llamas del Toro infanteria-komandantearen esku utzi zuen auzia, prozedura judizialaren epaile izendatu zutelako. Komandantea 6. dibisioko auzien epaile iraunkorra zen.

Urriaren 22an, epaileak 43 akusatu auzipetzeko autoa eman zuen. José Iturrospe libre zegoen jandak, ez zutelako kontrako kargurik aurkitu, baina, lehenago aipatu dugun moduan, abenduaren 1ean berriro atxilotu zuten. Bestalde, Celestino Uriarte ihes eginda zegoen. Karguaren arabera, errebelamendu militarra babestu edo eragin izana leporatu eta behin-behineko espetxeratze-agindua ezarri zion epaileak. Autoaren amaieran, ohiko formaltasunak azaltzen ziren⁵⁶:

A todos los cuales se les hará saber este acuerdo, publicándose las oportunas requisitorias para el procesado Celestino Uriarte, en ignorado paradero; se les prevendrá de sus derechos y que pueden impugnar este procesamiento en el plazo de tres días siguientes al de su notificación; que se les requiera para que, de estimarlo conveniente, señalen defensor de la clase correspondiente; que se dé cuenta de

este acuerdo a la Autoridad Judicial y al Señor Comandante Militar de San Sebastián con duplicada relación de procesados para su noticia al Ministerio de la Guerra, según lo ordenado; procédase al embargo de bienes muebles e inmuebles de los procesados hasta la cantidad de CINCUENTA MIL PESETAS a resultas de las responsabilidades civiles que puedan derivarse de esta causa, dándose comisión para este embargo al Señor Juez de primera Instancia e Instrucción de Vergara.

Todo con arreglo al artículo 421 del Código de Justicia Militar, los correspondientes al Código penal Ordinario por razón de los delitos cometidos, demás de general aplicación de ambos Códigos y disposiciones del bando publicado con motivo de la declaración del estado de guerra a fecha seis de Octubre del corriente año (1934).

Auziperatuak Hondarribira eraman zituzten, Guadalupeko fortera. Probintzian atxilotutako guztiak presondegi hartan zeuden; gehienak eibartarrak eta arrasatearrak ziren. Urriaren 20an *La Voz de Guipúzcoa*⁵⁷ egunkarian argitaratutako berriaren arabera, 720 preso ziren guztira.

Urriaren 24an eta 25ean deklaratu egin zuten, eta 27an Eustasio Amilibia sozialista abokatu defendatzaile izendatu zuten. Abokatuak 41 akusaturen babesa hartu zuen bere gain, eta abenduaren 8an José Iturrospe ere defendatzea onartu zuen. Abenduaren 19an, beste bi akusatuak, José eta Saturnino Sauquillo anaiek, Gabriel Laffite izendatu zuten abokatu defentsari.

Eustasio Amilibia defentsa prestatzen ari zen bitartean, Aretxabaletako presoek ordezkari-batzordea eratu zuten herriko alkateari, José María Amurizari, eskutitza idazteko⁵⁸. Batzordekideak Félix Alberdi, Pedro Fernández eta Florencio Iturrospe ziren, eta gutunean haxe eskatu zioten alkateari⁵⁹:

1. Gure seme-alabei eta emazteei laguntzeko, etxe askotan goseak daudelako, bizitzeko oinarrikoena ere ez dutela.
2. Gure egoera larriaren ondorioz, hemen gauden bitartean ezingo dugu etxerik ordaintzen jarraitu, eta, beharbada, haurrak eta emazteak kale gorrian utziko dituzte.

Gutunean azaltzen den data 1934ko azaroaren 21a da. Bistakoa da familia-zamak zituzten presoek ekimena izan zela, ertzetan senar-emazteen izenak eta seme-alaba kopuruak idatzi baitzituzten. Hona hemen Natividad Amurizak gaiaz emandako testigantza⁶⁰:

Jacinto izeneko gorri bati emaztea hil zitzaion eta hileta zibila egin zion. Jacinto manifestazioetan ibilia zen, beste batzuekin batera, eta guardiek preso eraman zuten Guadalupera. Ez dakit zenbat ziren guztira: 19 edo 20 inguru. Nire aita alkatea zen orduan. Presoen emazteak etxera etorri eta senarrak bisitatzen uzteko eskatu zioten. Aita Donostiara joan zen gobernadoreari baimena eskatzera, eta eman egin zion. Horrela, Guadalupera joan zen 20 emakumerekin. Jacintok biziki eskertu zion emazteak eraman izana [...].

Zenbait presok beste gutun bat bidali zuten, libre uzteko erabakia har zezatela “erregutuz”, erreboltan ia inolako edo inolako partaidetzarik ez zutelako izan. Horrela, adibidez, Francisco Oterori eta Eutiquiano Sánchezi behin-behineko askatasuna eman zieten 1934ko azaroaren 12an. Arrasatekoak ziren biak, eta bertan bizitzeko eta guardia zibilen postuko komandantearengana bertaratzeko agindu zien epaileak. Abenduaren 10ean, sumarioa amaitu eta judizio plenarioa burutu ondoren, beste 6 preso utzi zituzten libre: Florentino Andrés, José Antoñanzas, Constantino Carmona, Tomás Castro, Ignacio Franco eta Rufino Hurtado. Gainerako 36 akusatuak behin-behineko espetxealdia luzatu zieten, gerra-kontseiluaren ebazpena ezagutu arte. Fiskalak heriotza-zigorra eskatu zuen Saturnino Bravorentzat, biziarteko kartzela-zigorra 17rentzat eta behin-behineko giltzapealdia 18rentzat.

Azken epaia eman aurretik, fiskaltzak auzia berrikusi eta eskaerak aldatu zituen:

- 30 urte: Saturnino Bravo.
- 26 urte: Pedro Axpe, Manuel Martínez eta Ángel Zubillaga.
- 23 urte: Avelino García, Arsenio Rodríguez, Saturnino Sauquillo eta Ángel Sauquillo.
- 20 urte eta egun 1: Damián Eiguren, Obdulio Rodríguez, José Sauquillo, Ladis del Teso, José Iturrospe, Pedro Carmona, Rafael Múgica, Jesús Múgica eta Lucio Oteiza.
- 20 urte: Julio Urkia.

- 16 urte: Aurelio Carmona, Octavio Gago eta Pedro Fernández.
- 12 urte eta egun 1: Francisco Gago, Francisco Gutiérrez, Dionisio Rodríguez, Félix Alberdi, Maximino Gil, Gregorio Unzueta eta Feliciano Salazar.
- Askatasuna: Tirso Gutiérrez, Florencio Iturrospe, Ángel Gago, Olegario Llanos, Isidro Monge eta Jacinto Martínez de Alegría.

Azkenik, 1935eko martxoaren 12an gerra-kontseilua egin zuten Donostian, Ondarretako presondegian. 34 akusatuei —Valentín Goikolea eta Celestino Heriz Arrasateko auzian epaitu zituzten— zigor hauek ezarri zizkieten errebelamendu militarrean parte hartzeagatik (ikus 2. eranskina, 302. or.):

- 20 urte: Saturnino Bravo.
- 16 urte: José Sauquillo, Saturnino Sauquillo, Pedro Axpe, Avelino García, José Iturrospe, Manuel Martínez, Arsenio Rodríguez eta Ángel Zubillaga.
- 12 urte eta egun 1: Félix Alberdi, Pedro Carmona, Aurelio Carmona, Damián Egiguren, Pedro Fernández, Francisco Gutiérrez, Octavio Gago, Maximino Gil, Rafael Múgica, Jesús Múgica, Lucio Oteiza, Obdulio Rodríguez, Ángel Sauquillo, Feliciano Salazar, Gregorio Unzueta eta Ladis del Teso.
- 10 urte: Julio Urkia⁶¹.
- Askatasuna: Ángel Gago, Francisco Gago, Tirso Gutiérrez, Florencio Iturrospe, Jacinto Martínez de Alegría, Olegario Llanos, Isidro Monge eta Dionisio Rodríguez.

Kontseiluak, bestalde, Aretxabaletako mikeleteen jokabidea eta jarrera arduragabeak izan zirela adierazi zion agintaritza judizialari.

Laburbilduz, auzipetutako 44 lagunetatik 16 libre utzi, 2 Arrasateko auzian epaitu eta 26 kondenatu egin zituzten. Celestino Uriartek, Arrasateko eta Aretxabaletako errebolatarien buruzagirik garrantzitsuenak, ihes egitea lortu zuen, eta, ondorioz, auzi-iheslaritzat jo zuten.

Kondenatuak Iruñeko San Cristobal presondegi-gotorlekura eramane zituzten. Fronte Popularrak 1936ko otsaileko hauteskundeak irabazi ondoren eman zuen amnistiari esker, libre geratu ziren denak. Beraz, hizpide izan ditugun gertakarietan jardundako parte-hartzaile askok 16 hilabete egin zituzten preso. Errepublikako soziala aldarrikatzera ateratu ziren gizon idealista iraultzaile haien ametsa hutsaldu egin zen.

Bukatzeko, Lucio Oteizaren testigantza bikaina dakarkizuet. Gertakarietako protagonistetako bat izan zen⁶². Hona hemen Lucioaren hitzak:

1934ko iraultzan hemen, Aretxabaletan, greba egin genuen. Greba iraultzailea izan zen. Arrasaten bezala, batzuek eskopetekin, armekin edo beste zerbaitekin ateratu ziren kalera. Mikeleteei armak kendu zituzkieten, inolako arazorik gabe, berehala eman baitzuten amore. Ez zen egon ez atxilotetarik, ez ezer.

1934ko urriaren 5ean, oso jende gutxi ateratu zen armak eskuetan: hiruzpalau lagun eskopetekin. Horien inguruan, manifestariak zihoazen. Gu (bere buruaz ari da) ere hurbildu egin ginen, ikusminak jota. Solidarios Vascos sindikatukoek ez zuten parte hartu, baina greba egin zuten; horrelako zerbait gertatzen zenean, berehala etortzen ziren guregana, elkarrekin ongi moldatzen ginelako. Biharamunean, dena zapuztu zen. Batzuk mendira joan ziren ihesi eta beste batzuk lanera. Ni Vasco Cerrajeran nenbilen, eta ireki zutenean lantegira joan nintzen, baina kanpora ateratu ninduten.

Alkurren otarre bat, ehizarako trastez betea, neramalakoz ez dakit zer kontu hasi zitzaizkidan esaten munizioei buruz. Gu bi mutiko ginen, eta kuxkuxean genbiltzan, besterik gabe, baina, halako batean, "Eraman hau sindikatura!" esan ziguten, eta hala egin genuen.

Orduan UGTko kidea nintzen, eta, gero, gazte sozialistetan sartu eta bazkide egin nintzen.

Guardia zibilak atxilotu egin gintuen, eta ni Arrasateko udaletxeko areto batera eramane ninduten. Jendea harapatu ahala, areto hartan sartzen zuten. Arrasatearrak ere bazeuden, jakina.

Handik Donostiara eramane gintuzten zutenean, Ondarretara, Guadalupe izeneko fortera. Epai-ketan, errebelamenduari lagundu izana leporatu eta 12 urteko eta egun 1eko kartzela-zigorra ezarri zitadaten. Batzuei 20 eta 30 urteko espetxealdia ezarri zieten. Hilabete bat inguru egin genuen Ondarretan, eta handik San Cristobalera, Iruñeko presondegira, eramane gintuzten. Han, Asturiasen egondako

asaltoko guardiek sekulako jipoiak eman zizkiguten. Guardiek eta zuzendaritzak gezurretako "istiluak" edo probokazioak asmatu eta, diziplina ezartzeko aitzakiarekin, "barrearen tutua" egin ziguten 40 bat laguni: batek kolpeka eramaten zintuen beste batengana, horrek kolpeka berriz hirugarrenarengana, eta hala jarraitzen zuten, banan-banan astinduz. Borrarekin jotzen gintuzten, eta borrarik ez zutenek kulatarekin.

Fronte Popularrak hauteskundeak irabazi ondoren, amnistia eman zuten egunean bertan atera ginen kalera. Zurrumurrua lehenago hedatu zen, ordea, eta presondegian diziplinari eta ordenari muzin egiten hasi ginen. Izarekin edo eskura genuen edozerekin kartelak eta paskinak egin genituen... Arratsalde, laurak edo bostak aldera, atera ginen kalera Iruñean eta han behean hiri erdia zegoen gure zain.

Aretxabaleta (Viteri eskolak), 1936ko martxoaren hasieran. 1934ko iraultzako presoak libre geratu ziren, Fronte Popularrak emandako amnistiaren ondorioz. (1) Jesús Múgica, (2) Ladis del Teso, (3) Pedro Carmona, (4) Octavio Gago, (5) Ángel Sauquillo, (6) Obdulio Rodríguez, (7) Aurelio Carmona, (8) Saturnino Bravo, (9) José Iturrospe, (10) Francisco Gutiérrez, (11) José Antoñanzas, (12) Pedro Fernández, (13) Máximino Gil, (14) Damián Eiguren, (15) José Sauquillo, (16) Saturnino Sauquillo, (17) Pedro José Axpe eta (18) Lucio Oteiza.

3.1.4. Ondorioak eta aztarna politikoak

Atalari bukaera emateko, hainbat ondorio atera genitzake hizpide izan ditugun gertakariei buruz. Aretxabaletako mugimendu iraultzaileak hiru ezaugarri bereizgarri izan zituen:

1. Mugimendu sozialista izan zen gehienbat, UGT sindikatuko kideek hartu baitzuten parte funtsean. Langile-mugimendu horrek errepublika sozialista aldarrikatzen zuen.

2. Matxinada iraultzailezat har daiteke, talde-ekintza armatua izan baitzen. Lantegi guztiak geldiarazi, udalaz jabetu, indar publikoei armak kendu, bandoa kaleratu eta etxeetako armak konfiskatu zituzten. Azken urratsa ordena publikoa kontrolatzea eta zaintzea izan zen. Esanak esan, ez ziren iritsi Arrasateko eta Eibarko mailara, bi udalerri horietan atxilotetak, erresistentzia gogorrak (batik bat guardia zibilen kuarteletan) eta hildakoak egon baitziren.

3. Arrasateko Batzorde Iraultzailearen mendeko mugimendu osagarria izan zen. Celestino Uriarte izan zuten buru. Ikusi dugunez, Aretxabaletako Batzordea kanpotik iritsitako aginduak hitzez hitz betetzera mugatu zen.

PNV alderdiaren eta STV sindikatuaren ekarpenari eta partaidetzari dagokienez, José Luis de la Granja Sainzen hitzak ekarriko ditugu gogora⁶³:

Historikoki argi dago PNV alderdiak eta STV sindikatuak ez zutela parte hartu mugimendua prestatzen eta bideratzen, urriaren aurretik izandako jokabideak eta iraultza hasi ondoren buruek bazkideei helarazitako aginduek agerian uzten duten moduan. Aginduak garbiak izan ziren: ezertan eta inola ere ez parte hartzea. Agirreren Entre la libertad y la revolución (1935) memoria-liburuan hori guztia aipatzen da:

PNV: "Mugimendu batean ere ez parte hartzea eta agintariek emandako aginduei jaramon egitea".

STV: "Arriskurik gabe lan egin badaiteke, langileek lanean jardungo dute, baina, arazorik edo arriskurik egonez gero, erretiratu egingo dira, gure erakundeak agindu gabeko jardueretan parte hartu gabe".

Beraz, PNVko eta STVko zuzendaritzek erdibideko jarrera neutrala hartu zuten, ez baitzuen egin ez iraultzaren alde, ez kontra.

Marcelo Antxiak, Aretxabaletako STVko lehendakariak, lanpostua utzi zuen grebaren aldeko keinua egiteko, baina gertakari iraultzaileetan ez zuen batere parte hartu, sindikatuaren jarraibideak betez.

Gertakari iraultzaileak bukatu eta gero, Aretxabaletako udalbatzaren kezka nagusia ordena publikoa bermatzea zen. Bi mikelete gutxiegi zirela ikusita, udaleko indar nagusiek, tradizionalista eta monarkikoez, eta lantegietako jabeek guardia zibilaren kuartela eraikitzeke gestioak abiarazi zituzten. 1934ko ekintza iraultzaileak gertatu eta urtebetera, eraikita zegoen jadanik.

Lantegi batzuetako jabeen jokabide oportunistak ere azpimarratu behar da. Adibidez, Luis Fuentes, Eizaguirre edo "Vasco Cerrajera" enpresaren jabeak, egoeraz baliatuta, Aretxabaletako lantegia itxi eta Lakuntzan (Nafarroan) beste bat ireki zuen, hango laneskua merkeagoa zelako. Langile asko utzi zituen langabezia.

3.2. Gerra Zibilaren hasiera

1931ko apirilaren 14an, II. Errepublika ezarri zuten. Gobernu berriak onartutako lehen erreforma-neurriek berebiziko aldaketak eragin zituzten Espainiako gizartean eta ekonomian. Ordura arte militarrek egon ziren beti agintean, zuzenean edo zeharka (gobernuengan eragina izanez), talderik kontserbadoreen babesak eta Elizaren onespenez zutela. Errepublikaren garaipena arriskutsua zen horien guztien botere-gosearentzat, dena kolokan jar baitzezakeen. 1929an hasitako ekonomia-krisi larriak, Errusiatik iritsitako ideologia marxistaren hedapenak eta Europar (adibidez, Frantzia eta Britainia Handia) finkatutako eredu demokratikoez egoerarik kaskarrean zeuden gizarte taldeak lozorrotoz atera eta esnatu egin zituen. Askatasuna nahiz zuten. Europako mapa politikoak hainbat aukera politiko eskaintzen zituen: demokrazia, komunismoa eta faxismoa (Alemanian eta Italian). Espainia ez zen geratu nazioarteko joeren eraginpetik kanpo; aitzitik, bertan bezala, gainerako nazioetan ere makina bat gorabehera sortu zen, denboraren poderioz.

Politikan eta gizartean, aurrez aurre zeuden muturreko joerak gailendu ziren. 1934ko urriko gertakari iraultzaileak eta "biurteko beltza" izenez ezagutzen den eskuineko gobernu-aldia kontrako ideologiaren arteko bateraezintasun gogorren adibide garbiak ditugu. Politikaren polarizazioak bi bloke edo bando sorrarazi zituen: eskuinekoa (CEDA) eta ezkerrekoa (Fronte Popularra). Egoera gero eta larriagoa zen. Fronte Popularrak 1936ko hauteskundeetan lortutako garaipena eskuinak oso gaizki hartu zuen, eta, gobernu berriak ezkerreko lehen politikak finkatu zituenean, indarkeria-giroa hedatu eta bi blokeei lotutako talde paramilitarrak elkarren kontrako erasoak eta kontraerasoak egiten hasi ziren. Lehen konspirazio militarrek zertu ziren, alderdirik kontserbadoreen, monarkikoen eta Falangearen babesaz. Gobernu errepublikanoak neurriak hartu eta arriskutsuenak iruditzen zitzaizkion jeneralak Madriletik urrundu zituen: besteak beste, Varela, Queipo de Llano, Goded, Franco eta Mola. Franco Kanarietara bidali zuten, eta Mola Iruñera. Mola, konspirazioaren ustezko "zuzendaria", Iruñera bidaltzea sekulako hanka-sartzea izan zen, gerora ikusi

zen moduan, karlistekin harremanetan jartzeko aukera eman baitzioten. Molak konspirazioa antolatu eta altxamendua gauzatzeko modua hausnartzeari ekin zion, ildo bereko jeneralen eta talderik tradizionalisten babesa bilatzeaz gain. Errekete edo karlisten miliziek eta falangisten miliziek militarrekin bat egin zuten, eta altxamenduko indar armatuak izan ziren gerora.

Uztailaren 12an, José Castillo, asaltoko gardien teniente sozialista, hil egin zuten, eta ezkerrekoak berehala mendekatu ziren José Calvo Sotelo, Renovación Española alderdiko burua, erailez. Bi heriotzen ondorioz, Molaren asmoak ziztu bizian gauzatu ziren. Uztailaren 17an, ostirala, Melillako goarnizioa matxinatu egin zen, arratsaldean, eta biharamunean Afrikako iparraldeko eta Kanarietako armadak beste horrenbeste egin zuen. Orduan, penintsulako militar konspiratzaileek altxamenduarekin bat egin zuten. Matxinadak toki guztietan erantzun berbera ez zuela ikusita, Errepublikako gobernuak behar baino garrantzi txikiagoa eman zion, eta beranduegi hasi zen erantzuten. Lehen orduetan irmotasunez ez erantzun izanaren ondorioz, militarren altxamendua errazago hedatu zen.

3.2.1. Militarren altxamendua eta lehen erreakzioak

Gipuzkoan, militarren altxamenduari buruzko lehen berriak ilunak eta nahaspilatsuak izan ziren. Gipuzkoako hiriburuan, altxamenduari atxiki behar zitzaizkion militarrek ez zekiten zer egin, eta gobernu zibilak lasaitzeko eskatu zien. Agintari militarrek, hau da, León Carrasco koronela (komandantzia militarreko burua) eta José Vallespín teniente korolena (Loiolako kuarteletako arduradunetako bat) zalantzan zeuden, nondik jo jakin gabe. Ezkerreko alderdi politiko eta sindikatueta kideak, berriz, berehala atera ziren kalera, ez baitzuten inolako zalantzarik.

Ángel Gago Raposo UGT sindikatuko eta Juventudes Socialistas Unificadas (JSU) alderdiko kidea zen. Lehen ordu haietako bizipenak azaldu zizkigun, Aretxabaletan⁶⁴:

Hilak 17ko gauean, Zentro Errepublikanoan geundela, Errepublika arriskuan dago! entzun genuen [irratiz]. Gau hartan ez genuen etxean lo egin, kalez kale ibili baikinena ea zer zetorkigun ikusteko. Eibarko izeba baten senarrak Anitua arma-fabrikan egiten zuen lan, eta igande batzuetan pistolak ekartzen zizkigun pintura-ontzietan. Igande batzuetan, 14 pistola ekarri zizkigun. Bada horietako batzuk genaramatzen aldean.

Guillermo Lasagabaster Gorosabel *Mala leche*⁶⁵ Arrasateko elkarte sozialistaren bururik garrantzitsuenetakoa izan zen, eta antzeko ikuspegia eman zigun egun hartaz:

Uztailaren 18an, altxamendua oso larria zen benetan, penintsula osoan eta Espainiako hiriburu garrantzitsu guztietan hedatu baitzen.

Gasteizen, altxamendua gailendu egin zen. Bertatik bertara geneukan, 33 km-ra, eta bi udalerrien arteko bidean ez zegoen Fronte Popularreko talde bat bera ere. Beraz, Arrasateko herria kinka larrian eta geure burua arriskuan ikusita, ehiza-eskopetak, tiro bakarreko errifle zaharrak eta pistola batzuk eskuratu genituen hasieratik, sortuta geneukan Gerra Batzordeak armak Eibartik ekartzea lortu baitzuen.

Gipuzkoako gobernu zibila babesik gabe zegoenez, Errepublikaren aldeko alderdi politikoak eta UGT, STV eta CNT sindikatueta ordezkariak elkartu egin ziren, egoera menderatzeko. Irujo, Lasarte eta Amilibia diputatuak ere ezkerrekoen ekimenarekin bat egin zuten. Militarrek noraezean zebiltzala ikusita, ezkerreko taldeak kalera atera eta armak bilatzeari ekin zioten Errepublikaren alde egiteko. Orduan, León Carrascok tropak kuarteleratzea erabaki zuen. Herri-ekimena izan zen. Altxamendua hasieran ez nagusitu arren, hiriburuaren kontrola kolokan zegoen.

Debagoienan, hasierako ekimenen eta ekintzen ardatza Arrasate izan zen. Arrasatek 8.000 biztanle inguru zituen, eta industria oso errotuta zegoen. Bertako langile-elkarteetako kideak, batik bat UGTkoak, eta Juventudes Socialistas Unificadas alderdikoak berehala mugitu eta atera ziren kalera. 1934ko urriko iraultzan trebatutako gizon kementsu eta ausarten esanera jarri ziren, lider peto-petoak baitziren. Bueruetako bat Celestino Uriarte izan zen. Aretxabaletara albisteak eta aginduak Arrasatetik iristen ziren beti,

Arrasatera Eibartik eta Eibarrera Donostiatik. Harreman-kate horren zergatiak probintziako alderdi eta sindikatueta udal-batzordeen antolamendua izango zen, ezbairik gabe.

Jarraian, Guillermo Lasagabasterrek eskuz idatzitako dokumentuan oinarrituko naiz, xehetasunak aipatzeko, gertakariak protagonista baten ahotik ezagutzea interesgarria iruditzen baitzait, beste historialari batzuen erreferentzia historikoetara jotzen ibili gabe⁶⁶:

Uztailaren 18ko gaua herritik kanpo igaro genuen, Arabako (Gasteizko) errepideko bidegurutze guztiak zehatz-mehatz zainduz.

Hilak 19an, Gerra Batzordeak guardia zibilen brigadarekin hitz egin zuen. Brigadakoek lasai egoteko esan zieten, legezko gobernu defendatuko zutela beti, eta ez matxinatuak.

Hilak 20an, Gerra Batzordeak —herritarrek ziren denak— bandoa kaleratu zuen: “Gauzak zertan diren ikusita, legezko gobernuaren, gure askatasunen eta Errepublikaren alde armak hartzeko prest dauden guztiak joan daitezela udaletxera izena ematera”.

Herriko gazte guztiok joan ginen udaletxera, baina ez zituzten behar beste arma. Beraz, 100 gazteri armak eman eta gainerakoei hurrengo agindura arte zain egoteko esan behar izan zieten.

Gipuzkoak eta Bizkaiak Errepublikaren alde jarraitzen zuten. Bilboko gobernu zibilak eta bere goarnizioak gobernu errepublikanoari leialtasuna adierazi zioten hasieratik. Nafarroan, altxamendu-konspirazioaren sorburuan, militar erreboltariak nagusitu ziren. Arabako hiriburuari begira zeuden denak. Uztailaren 19ko goizeko zazpitan, altxamenduari hasiera eman zitzaion. Camilo Alonso Vega teniente koronelari, Flandes erregimentuko 5. mendi-infanterriko buruari, zegokion Mola jeneralaren aginduak betearazteko ardura. Arabako ibilbide politiko tradizionalista kontuan hartuta, altxamendua arazorik gabe gailenduko zela uste zuten.

Berehala, bi zutabe antolatu ziren: bata bizkaitarra eta beste gipuzkoarra. Gehienak milizianoak ziren, baina guardia zibil eta karabinero errepublikazale batzuk ere gehitu zitzaizkien. Uztailaren 21ean, astearte, Gipuzkoako zutabea Donostiatik Arrasatera joan zen, han Eibarko indarrekin elkartzeko. Gero, bi zutabeak Gasteizera joan ziren. Bizkaitarrak Otxandion geratu ziren, eta gipuzkoarrak Donostiara itzuli ziren, bertako goarnizioa matxinatu egin zela jakin ondoren.

Guillermo Lasagabasterrek zehatz-mehatz azaldu zigun zer egin zuen Gipuzkoako zutabea⁶⁷:

20ko gauean bertan automobil-ilara bat etorri zen Eibartik, Cecilio Gómez asaltoko gardien tenientearen aginduetara, eta gazte eibartar haiek Arrasatekoekin elkartu ziren. Goizaldeko lehen orduan Gasteiz aldera hurbiltzea zen gure helburua, ez baikenekien etsaiak non aurkituko genituen.

Hilak 20ko goizeko bostetan [akatsa da, 21ean izan baitzen] abiatu ginen, Cecilio Gómezen esanera, batzuk autobusez errepidean zehar eta beste batzuk, bitartekariak, oinez mendian barrena.

Inolako gorabeherarik izan gabe, Landara iritsi eta gure posizioetan kokatu ginen, Gerra Batzordearekin ados jarrita. Izan ere, aginduak Batzordeak ematen zizkigun.

Gerra Batzordeari Gasteiztik errepublikanoz betetako tren berezi bat atera zela eta Arrasatera zihoala jakinarazi zioten, telefono-dei baten bidez. Batzordekoek ez zuten sinetsi, Gasteiz faxisten mende egonik errepublikanoak handik tren batean ateratzea zeharo burugabea iruditu baitzitzaien.

Gauzak horrela, prestatu egin ginen. Cecilio Gómez tenienteak oso agindu zorrotzak eman zizkigun: trena etorritz gero, argi zegoen barruan Errepublikaren kontra altxatutako militar traidoreak aurkituko genituela, eta ez errepublikanoak. Beraz, Landako geltokitik hurbil zegoen trenbide-bihurgunean harriz eta hondar-zakuz betetako auto bat jartzeko esan zigun, trenak talka egin zezan.

Trenari bidea mozteko zuhaitz batzuk ezarri eta gero, harri eta zur geratu ginen errepidetik automobil bat hurbiltzen ikusi genuenean. Bertan, buruzagi militar eta falangista batzuk zetozen bazterrak arakatzeraz. Cecilio Gómezek tirokatzeko esan zigun, baina, deskarga itxi bat jaurti genien arren, gidariak azkar-azkar biratu eta ihes egitea lortu zuen. Gidariaren erreakzio lasai, kementsu eta adoretuari esker, barruko inor ere ez zen hil. Dena den, tiroketaren ondorioz, autoak kristalak hautsita eta gurpilak zulatuta zituen. Orduan, Gasteiztik alde egindako gure kide batzuk iritsi ziren. Hiriburuan gauzak zertan ziren azaldu eta azkar erasotzeko esan ziguten, erraz menderatuko genuelakoan. Guk tirokatutako autoa errepidean ikusi zuten: barrukoak bendatuta zeuden, baina itxuraz zauri arinak zituzten.

Gero, kontserba hotzak jan eta ardo pixkat edan genuen. Halako batean, autobusak hasi ziren iristen, denak milizianoz gainezka. Eibartik eta beste toki batzuetatik zetozen Gasteizko eraso pres-tatzera.

Bat-batean, Gasteizko propaganda-hegazkin txiki bat azaldu zen zeruan. Inguruak miatu eta bueltan joan zen. Bitartean, Arrasaten kuartel nagusia sortu zuten, Errepublikaren aldeko indarrak eta alde guztietatik iristen ari ziren milaka miliziano boluntarioak bertan elkartzeko.

Carrasco koronelak, Fronte Popularreko buruei euren esanak beteko zituela hitzeman zien arren, matxinatzea erabaki zuen, legeko gobernuarekin leialak izaten jarraitzen zuten agintariak Do-nostiatik Arrasatera abiatu zirela jakin zuenean.

Arratsaldeko bostetan, Gasteiz konkistatzeko irrikan eta zeharo kementsu geundela, agindu de-satsegina iritsi zitzaigun Arrasateko kuartel nagusitik: gure asmoak bertan behera uzteko eta Arrasa-tera itzultzeko, Carrasco jenerala Donostian matxinatu zelako. Arrasatera iritsitakoan, une hunkigarriak izan genituen biztanle zibilekin eta, bereziki, emazte eta emaztegaiekin, baina azkar agurtu genituen, presaka genbiltzalako. Iluntzeko zazpian iritsi ginen Eibarrera. Ezin konta ahala karabana zeuden ber-tan, eta afari hotza jan genuen. Zortzietan, albiste txarra eman ziguten telefonoz: Arrasateko guardia zibilen kuartela matxinatu egin zela, gazte guztiak herritik joan eta gero.

Gipuzkoako mugimendua geldiarazteak lehentasuna zuzenez, aurrera jarraitu genuen, berriari jaramonik egin gabe. Zortzi eta erdietan, milizianoz betetako autobusak banan-banan abiatu ziren. Goi-zaldeko bostetan Donostiatik hurbil geunden jadanik. Badaezpada ere, etsaiak gure iritsieraz ez kon-turatzeko, autobus guztiek farolak itzalita zeramatzaten.

Goizeko zazpian hirirako bidea hartu eta lehen kaleetan sartu ginen, Garmendia komandan-tearen eta beste buru batzuen agindupean. Ilaran gindoazen denok, banan-banan [...].

Azalpenak osatzeko, xehetasun batzuk gaineratuko ditut. Arrasateko PNVko kide batzuk Gasteizera joandako zutabearekin batera abiatu ziren, baina, itzuli zirenean, haiekin ez jarraitzea erabaki zuten⁶⁸. Ha-laber, guardia zibilen kuartelek hartutako jarrera ere aipatu behar da. Arrasateko guardia zibilak eta eu-ren familiak, Oñatikoekin eta Aretxabaletakoekin batera, kuartelean sartu eta hantxe geratu ziren. Gau-zak horrela, Eibartik lauhun bat gizon armatu joan ziren Arrasateko kuartelera, asaltoko guardiako ofizial bat buru zutela⁶⁹. Jarrera horren arrazoia argitzeko eskatu eta erantzun garbirik ez zutenez eman, guar-dia zibil guztiei Donostiara zihoan zutabeari atxikitzeko agindu zieten. 8 besterik ez ziren geratu Arrasa-ten⁷⁰.

Gauzak erroitik aldatu ziren, ordea, artean "isilik" zeuden militarrek altxamenduaren alde jartzen hasi zirenean. León Carrascok, komandantzia militarreko buruak, legeko gobernuarekin bat zetorrela esaten zuen, baina ekintzetan ez zitzaion asko igartzen. Artilleriako erregimentuko gizon batzuekin Arrasateko zutabea sartzeko agindu zioten, baina, agindua momentuan bertan bete beharrean, denbora pasatzen utzi eta, azkenean, indarrak kuarteleratzea erabaki zuen. Loiolako kuarteletako arduradunak, Vallespín teniente koronelak, eta kapitain batzuek aginduei muzin egin eta Gobernu Zibilar probintziako agintea euren esku uzteko eskatu zioten; bestela, Donostia bonbardatuko zutela gaineratu zuten. Traizio garbia egin zuten, beraz. Zutabea itzultitakoan egoerak zer norabide hartuko zuen ikustea besterik ez zen geratzen.

Uztailaren 22an, militarrek Donostia kontrolatzen saiatu ziren, falangista taldeen laguntzarekin. Hi-rigunean sartu eta eraikinik egokienetan babestu ziren: María Cristina hotelean, kasinoan eta komandantzia militarrean, besteak beste. Arrasatetik eta Eibartik zetorren zutabeak hiriburuaren inguruko herrietatik iri-tsitako jendetza ikaragarria aurkitu zuen Donostian sartu aurretik. Antolatu, taldeak osatu eta kaleetan sartu ziren, kontu handiz. Metrailatu eta Loiolako kuarteletik obusak jaurti zizkieten. Hantxe zauritu eta hil ziren lehen kideak.

Donostiaz jabetzeko borrokaldiak 7 egun iraun zuen, uztailaren 22tik 28ra arte. Hiriburuko milita-rreren erreboltak porrot egin zuen, baina etsaiak, Nafarroako erreketen aginduetara, Gipuzkoa mendera-tzen hasita eta Oiartzun, Erreterria eta Beasain hartuta zeuden. Gerra zibila piztuta zegoen.

Bukatzeko, laburbilduz, aretxabaletarrek horretan guztian partaidetza handirik ez zuela izan na-barmendu nahi nuke, herria eta Arabako mugaldeko mendiak zaintzeaz gain. Dokumentuetan azaltzen den bakarra Pablo Urtubi⁷¹ farmazeutikoa da, Gasteizerako bidea hartu zuen zutabeko anbulantzia batean joan

baitzen, Victoriano Múgica mediku bergararrarekin batera. Azkenean itzuli egin behar izan zuten, lehen azaldu dugun moduan. Era berean, Arrasateko gizonek Donostiako kaleetako enfrentamenduetan izandako adorea eta jarrera kementsua ekarri behar ditugu gogora. Lau lagun hil ziren: Eusebio Berecibar, Benito Uranga, Camilo Ibáñez eta Pedro Olmedo⁷².

Uztailaren 27an, Loiolako kuartelaren kontrako borroketan Justo Rodríguez asaltoko guardien tenienteari zauri larriak eragin zizkioten, eta ezin izan zituen gainditu. Uztailaren 28an, Lakarko tertzioko erreketeeek Augusto Pérez Garmendia, Estatu Nagusiko komandantea, tiroka hil zuten, Errenteria aldera zihoala. Abuztuaren 3an, Cecilio Gómez asaltoko teniente Lasarten hil zen, esku-granada batek jota. Oso heriotza garrantzitsuak izan ziren, zendutako hirurak oso militar trebeak baitziren, eta funtsekoak, beraz, indar errepublikanoak antolatzeko eta borroka bideratzeko.

Militar traidoreei dagokienez, Loiolako kuartelak menderatu ondoren, León Carrasco koronela atxilotu eta Foru Aldundira eraman zuten. Handik denbora batera, hilda agertu zen. Vallespín teniente koronelak, berriz, Iruñera iristea lortu eta matxinatuekin bat egin zuen.

3.2.2. Errepublikako Defentsa Batzordearen sorrera

Batetik, lehen egunetako aginte-hutsunea bideratzeko eta betetzeko premia zegoen. Donostiako militarrek altxatu ondoren, Gobernu Zibileko ordezkariak Eibarrera alde egin behar izan zuten, Gipuzkoako zutabearekin batera. Bestetik, etsaiak, Nafarroako mugaldeen finkatuta zeudela, mehatxu larriak ziren Gipuzkoarentzat. Antolatzea premiazkoa zen benetan. Faxisten altxamenduak sorrarazitako anabasa hartan, Errepublikaren aldeko mugimendu iraultzailea ekinean hasi zen. Aipatutako botere-hutsunea betetzeko beharrak eraginda, 1936ko uztailaren 27an, Loiolako kuartelek amore eman zuten egunaren bezperan, Errepublikako Defentsa Batzordea eratu zen. Pedro Barruso historialariaren arabera, "legaltasun errepublikanoaren aldeko indar guztiak bateratzeko eta Gipuzkoako bizitzaren alderdi zehatz guztiak bideratzeko sortu zuten"⁷³.

Gipuzkoako Defentsa Batzordean, Fronte Popularraren ordezkariak (PSOE, PCE, IR, ANV...) eta PNV alderdiko eta CNT sindikatuko kideak elkartu ziren. Komisariotzak osatu zituzten, Gipuzkoako bizitzari lotutako zerbitzuak antolatzeko eta garatzeko. Hasieran, kargu hauek hautatu zituzten⁷⁴:

- Batzordeko lehendakaria: Miguel Amilibia (PSOE)
- Gerra Komisariotza: Jesús Larrañaga (Euskadiko PC)
- Hornidura Komisariotza: Sergio Echevarría (PSOE)
- Garraio Komisariotza: José Aguado (IR)
- Ordena Publikoaren Komisariotza: Telesforo Monzón (PNV)
- Harreman, Informazio eta Propaganda Komisariotza: Miguel González (CNT)
- Finantzen Komisariotza: José Imaz (ANV)

Uztailaren 30ean, probintziako osasun-arazoak konpontzeko, arlo horretako komisariotza sortzea erabaki zuen Fronte Popularrak.

- Osasun Komisariotza: Julio Rodríguez Mena

Handik ia hilabete batera, abuztuaren 24an, beste bi talde eratu zituzten sortzen ari ziren premiei erantzuteko:

- Lan Komisariotza: Guillermo Torrijos (UGT)
- Gizarte Laguntzako Komisariotza: Rafael García

Komisariotza bakoitzean erakunde politiko eta sindikal guztietako ordezkariak zeuden.

Debagoiena eskualdea Eibarko Defentsa Batzordearen eremua zen. Abuztuaren hasieran sortu zuten, Gipuzkoako hiriburuko Batzordearen ereduari jarraituz, eta Juan de los Toyos sozialista izendatu zuten batzordeburu. Debagoieneko eta Debabarreneko herri guztiak hartzen zituen barne, ia Zumarragaraino iritsiz.

Militarren iraultzaren lehen egunetatik, ezkerreko erakunde politiko eta sindikalak egoeraren larritasunaz jabetu eta antolatzen hasi ziren. Euskal Nazionalistak zalantzan zeuden, aginduen zain. Azkenean, tokian tokiko udaleko Defentsa Batzordean sartu ziren. Aipatutako Batzordeak sortzerakoan, bi talde ideologikoen arteko errezeloak nabarmen azaleratu ziren. Fronte Popularrekoak (ezkerrekoak) eta euskal nazionalistak ez ziren elkarrez asko fidatzen, baina bazekiten bat eginik jardun behar zutela, ezinbestez.

Araba matxinatuen mende erori zenean, Debagoieneko herrien kokalekuak eragindako kezkaren ondorioz, bertako udaletan Defentsa Batzordeak sortu zituzten berehala, Errepublikaren alde egiteko.

Arrasateko Defentsa Batzordea uztailaren 19an eratu zuten, eta jeltzaleak 20an atxiki zitzaizkion. 11 kide zituen, eta Nicolás Uriarte alkate sozialista zen batzordeburua. Hona hemen kide guztiak:

- 2 kide sozialista (PSOE): Celestino Uriarte eta Jesús Uranga
- UGTko 2 kide: Salvador Lazpiur eta Marcos Vitoria
- PNVko 2 kide: Nicolás Uriarte eta Juan Arregi
- STVko 2 kide: Gregorio Uriarte eta Romualdo Uribetxebarria
- ANVko 2 kide: horietako bat Eusebio Marcaide
- IRko kide 1: Felipe Letona

Leintz Gatzagako udalak bere gain hartu zuen herria babesteko eginkizuna. Udala Zacarías Ruiz de Alegriak, gatz-fabrikaren jabeak, kontrolatzen zuen. Alkateordea zen, tradizionalista, eta Gasteizen altxatutako militar batzuen senidea. Alkateordearen botere handiak desadostasunak sorrarazi zituen biztanleen artean, eta, azkenean, Zubillagak, Batzokiko lehendakariak, Batzordeko kide guztiak kanpokoak izatea proposatu zuen, mendekuak eta errepresaliak saihesteko. Proposamena denek onartu zuten. Defentsa Batzordea uztailaren 29an eratu zuten, 4 kide hauek izendatuz: Antonio Gamarra, Araba Buru Batzarreko idazkaria, Juan eta Julio Gamarra, aurrekoaren anaiak, eta Gerardo Zubillaga, Batzokiko lehendakariaren semea. Antonio Gamarra hilaren 27an iritsi zen Leintz Gatzagara, Gasteiztik ihes egin ondoren. Batzordeburu izendatu zuten⁷⁵, bere balioa aitortuz. Kargu haiek Eskoriatzako Defentsa Batzordeak berretsi zituen. Leintz Gatzagako Batzordeko jeltzaleak bikainak ziren benetan: egunero egindako guztiari buruzko aktak idazten zituzten, bidaiatzeko baimenak eman... Zeinen trebeak zirela ikusita, Juan eta Julio Gamarrari Eskoriatzan funtzio berberak emateko eskatu zuen Arrasateko Batzordeak. Biharamunean, Aretxabaletako Batzordeko kideak Gatzagara igo ziren, zer urrats eman behar zituzten jakitera. Handik egun gutxira, ezkerrekoak kexatu egin ziren Arrasateko Batzordean Fronte Popularreko ordezkariak ez zegoelako. Kexaren ondorioz, beste Batzorde bat eratu zuten, 3 jeltzalez eta ezkerreko 2 ordezkari osatuta, alkatea buru zela. Udal guztietako Defentsa Batzordeetan ordezkariak izateak zenbat kezkatzen zituen ikusita, argi dago alderdietako kideen arteko orekari zorrotz erreparatu beharko ziotela.

Eskoriatzako Defentsa Batzordeak ezin hobeto antolatuta jardun zuen, Gamarra anaiei esker. Kideen artean, Centro Republicano Federal alderdiko, STVko eta udaleko ordezkariak zeuden. 5 komisariotza sortu zituzten: Gerrakoa, Ordena Publikoarena, Hornidurena, Finantzena eta Garraioena. Bosten eraginkortasuna erabatekoa izan zen.

Aretxabaletan, altxamenduaren aurreko giro politikoan hiru joera edo ideologiatako taldeak zeuden: ezkerrekoak, euskal nazionalistak eta kontserbadore edo tradizionalistak. Ezkerrekoen artean errepublikanoak eta sozialistak ziren nagusi, komunistek eta anarkistek ez baitzuten ia inolako indarrik. Euskal nazionalistak talderik ugariena ziren, eta ANV ezkerrekoen eta jeltzaleen artean zegoen. Azkenik, karlistak eta monarkikoak joera tradizionalistarik edo kontserbadorerik gogorrenei loturik zeuden.

Aretxabaletako Defentsa Batzordeak 12 kide zituen:

- Ezkerreko (Unión Republicana alderdiko eta UGT sindikatuko) 6 ordezkari:
 - Saturnino Bravo
 - Manuel Martínez
 - Ladis del Teso

- Luis Sauquillo
- Remigio Lombide
- Santiago Urkia
- PNV alderdiko eta STV sindikatuko 6 ordezkari:
 - Pedro Jauregi
 - Mateo Lasagabaster
 - José Antonio Usandizaga
 - Anastasio Marzana
 - Ángel Aznar
 - Máximo Alberdi

Defentsa Batzordearen zigilua.

Errepublikano eta sozialisten ordezkariak UGTko 3 kide (Saturnino Bravo, Manuel Martínez eta Ladis del Teso) eta Zentro Errepublikanoko beste 3 (Luis Sauquillo, Remigio Lombide eta Santiago Urkia). Gainerako kideak jeltzaleak edo STV sindikatuko ordezkariak ziren.

Uztailaren 21ean hasi ziren ekinean, bi bururen aginduetara. Bata Saturnino Bravo zen, 1934ko iraultzeko liderra, eta beste Pedro Jauregi, orduko alkatea.

Sozialistek jarrera aktiboagoa hartzen zuten bitartean, jeltzaleak ordena ziurtatzera mugatu ziren. Bidasoa Institutuak kaleratutako *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*⁷⁶ lanean, euskal kulturaren aitak 1938ko otsailaren 4an Máximo Alberdi Ceberio jeltzalearekin izandako elkarrizketa azaltzen da, besteak beste. Máximo Alberdi Defentsa Batzordeko kidea zen, eta garai hartan Biarritzen zegoen erbesteratuta. Hona hemen elkarrizketaren pasarte bat:

Gorriei gehiegikeriarik edo neurrigabekierarik egiten ez uzteko sartu ginen, batik bat, Udaleko Defentsa Batzordean. Gorriekin aurrez aurre jarrita, ez genuen lortuko helburu hori, ez baikenuen ez armarik, ez inolako laguntzarik agintarien aldetik. Dena den, agindu bakarra eman ziguten: ordena publikoa bermatzera mugatzea, beste ezertan ere esku hartu gabe.

Bestalde, Defentsa Batzordearen antolamenduari buruzko dokumentuak oso urriak direnez, ez dago argibide gehiegi ematerik. Jakin badakigu Máximo Alberdi Elorriora abiatu zela irailaren 21ean, frankistak Aretxabaleta hartzeko zorian zeudelakoan. Defentsa Batzordearen, Solidaridad sindikatuaren, PNVren, UGTren eta Zentro errepublikanoaren dokumentuak zeramatzan aldean. Biztanle zibil gehiagok ere alde egin zuten herritik, frankistak sartzeko arriskua zela eta. Máximo elbarria zen soldadutzan harrapatutako gaitasun baten ondorioz, eta kazetaritza-kronikak idazten zituen egunkari nazionalistetan, lan joria eginez. Horregatik, Batzordeko administrazio-lanen arduraduna izango zela uste dugu, eta, itxuraz, gorde beharreko dokumentuak babesteko ere aukeratu zuten.

Dokumentu batean Defentsa Batzordeko milizianoen abuztuko nominak eta komisariotza bakoitzaren hartzekodunen zenbatekoak zehazten dira. Dirudienez, 7 komisariotza zituzten: Gerrakoa, Garraioena, Hornidurena, Ordena Publikoarena, Komunikazioena, Finantzena eta Informazioena⁷⁷.

Gerra Komisariotzak miliziak antolatzen zituen. 1938an Ladis del Tesori egindako gerra-kontseiluan "Udaleko Defentsa Batzordeko kidea eta gerra-komisarioa"⁷⁸ izatea leporatu zioten. Errepublikaren aldeko Aretxabaletako Defentsa Batzordeko milizianoen zerrendan izen-abizen hauek (denak sozialistak) azaltzen dira:

1936ko abuztuan zerbitzuak ematen jardun zuten milizioanoak

Zk.	Izena	Zk.	Izena
1	Eusebio Arrese Idígoras	20	Florentino Andrés Díez
2	Gregorio Unzueta Urzelai	21	Pedro Axpe Sagasta
3	Saturnino Sauquillo Etxebarria	22	Clemente del Teso Sandoval
4	Jesús Múgica Bañales	23	Vicente Lizarralde Izurrategi
5	Ángel Sauquillo Etxebarria	24	Jesús Zubizarreta Bengoa
6	Damián Egiguren Zubizarreta	25	Jacinto Martínez de Alegría Inurria
7	Lucio Oteiza Cortazar	26	Santiago Umerez Anduaga
8	Ángel Gago Raposo	27	Cirilo Erostarbe Fernández
9	Francisco del Teso Sandoval	28	Máximino Gil Múgica
10	José María Lombide Gastañaga	29	Tomás Soria Gauna
11	Félix Alberdi Gorostiza	30	Celestino Etxebarria Ameztegi
12	Sabino Ugarte López de la Calle	31	Miguel Llobregat Espinosa
13	Obdulio Rodríguez Lentijo	32	Julio Urkia Orense
14	Rafael Múgica Rodríguez	33	Antonio Estrada Ábalos
15	Nicolás Martínez de Butrón	34	Leopoldo Castro Sandoval
16	Eugenio Zaldibia Fernández de la Peña	35	Dionisio Rodríguez Lentijo
17	Aurelio Carmona Rodríguez	36	José Antoñanzas de Diego
18	Constantino Carmona Rodríguez	37	Pedro Carmona Rodríguez
19	Octavio Gago Raposo	38	Vicente Alonso Andrés

Miliziano bakoitzak eta Batzordeko kide bakoitzak 10 pezeta kobratzen zituen eguneko. Dokumentua Luis Sauquillok sinatu zuen, Batzordeko lehendakaria edo finantza-arduraduna zen aldetik.

Aipatutako dokumentuan zehazten denez, Komunikazio Komisariotza Ladis del Teso eta Máximo Alberdi batzordekideek zeramaten⁷⁹. Ildo horretan, halako herri txiki batean Informazio eta Komunikazio Komisariotzak bereizita egotea bitxia iruditzen zaigu.

Ordena Publikoaren Komisariotza Batzordeko jeltzaleen esku zegoen. Telesforo Monzón burukidea ere Gipuzkoako Defentsa Batzordeko Ordena Publikoaren Komisariotzako lehendakari izendatu zuten. Ordena eta gurtza katolikoa bermatzea eta presoek bizitzak zaintzea zituzten zeregin nagusiak. Ordura arte, PNV alderdiaren jokabidea nahiko anbigua izan zen. Máximo Alberdik bere alderdia kinka larrian zegoela azaldu zuen⁸⁰:

Uztailaren amaiera aldera, Euzko Alderdi Jeltzaleko batzorde bat etorri zitzaigun: Azkarate jauna (Bergarako biztanlea), Mujika jauna (Bergarako medikua) eta Gorroñogoitia jauna (Arrasatekoa). Nafarroako eta Arabako altxamendu militarra eta milizien mugimendua zuzenean euskal nazionalisten kontra zihoazela esan eta adibide zehatzak eman zizkiguten, lotura hori egiaztatzeko. Ziotenez, armak hartzea ezinbestekoa zen gure bizitzak eta lurraldea babesteko, eta boluntarioak biltzeari ekin behar genion. Esanak esan, armak hartzea jendeari hasieran ez zitzaion egokia iruditu, eta, beraz, Uri Batzarra abuztuaren erdira arte ez zen hasi boluntarioak biltzen.

PNV alderdia abuztuaren hasieran hasi zen bazkideak militarizatzen. *Euzko Gudarostea* sortu zuen Azpeitian, eta hirigune horretan 1.349 gudari bildu zituzten. Komandantzia ere eratu zuten, kide hauek izen-datuz: Telesforo Monzón, José María Lasarte, Salvador Aranburu, Miguel José Garmendia, Lino Lazkano, Miguel Ayerdi eta Tomás Mitxelena. Gudarien agintari militar gorena edo komandante-burua Cándido Sasetaren zen, eta komandanteak Eduardo Urtizberea, Jesús Luisa, Enrique Etxeberria, José María Fernández de Lecuona eta José Placer ziren⁸¹.

Eibarko Batzordea Leintz Haranean ahalik eta jende gehien elkartzeko saiatu zen, eta, besteak beste, 33an, 34an eta 35ean soldadutzan egondako gazteei deitu zien. Antonio Gamarra jeltzaleak, Udal Batzordeen antolamenduaren funtsezko ardatzetako batek, Euskal Milizietako gudariak nola errekrutatu zituzten adierazi zion On José Miguel de Barandiarani⁸²:

Begarako barrutiko PNVko Uri Batzarretako ordezkariok Bergaran elkartu ginen, bertako alkatena buru genuela. Bileran, erabaki hauek hartu genituen:

1. Arlo militarrean edo politikoan jardundako mutilen fitxak Eibarko Batzorde delegatuari bidaltzea eta alderdiarentzat kopia bat gordetzea.
2. Fitxa horietan, PNVko bazkide eta jarraitzaile gazteak jadanik euskal milizietan daudela gaineratzea.
3. Mutilak PNVren kuarteletan biltzea.

Hori guztia ezagutzera eman ondoren, Begarako barrutiko 550 mutiletatik 450 inguru euskal milizietan sartu ziren.

1936ko abuztuaren 15a aldera, *Leintz Haraneko Euzko Gudarostea* sortu zuten, eskualdeko 400 bat gudariarekin. Irailaren hasieran gudari haientzako kuartela egitea erabaki zutela adierazi zuen Máximo Alberdik. Kokalekuari zegokionez, "Eskoriatzako marianisten ikastetxea aukeratu zuten, eta ez Aretxabale-tako bainu-etxea, gorriek azken hori konfiskatu eta hondatu egingo zutelakoan"⁸³.

Dirudienez, Eibarko Batzordearen erreklutamendu-deiak ez zuen arraska handirik izan, eta bertan behera utzi zuen. Eskoriatzako gudarosterako izena eman zuten mutil askok Eibarkora ez joan behar izateko egin zuten hori, eta, Eibarko Batzordeak deialdiari amaiera eman bezain laster, etxera itzuli ziren. Azkenean, 192 mutil (ia erdiak) geratu ziren marianisten kuartelean. Aramaiokoak, Leintz Gatzagakoak, Eskoriatzakoak eta Aretxabaleakoak ziren denak⁸⁴ (ikus 3. eranskina 303. or.).

Defentsa Batzordeek, bestalde, komisariotzen mantenimenduaren ondoriozko gastuei egin behar zieten aurre. Hona hemen komisariotza bakoitzaren abuztuko nominen zenbatekoak⁸⁵:

Gerra Batzordeko milizianoen eta kideen hartzekodunak	10.400,00
Garraio Batzordeko langile eta kideenak	2.080,00
Hornidura Batzordeko langile eta kideenak	1.040,00
Ordena Publikoaren Batzordeko langile eta kideenak.....	1.550,00
Komunikazio Batzordeko langile eta kideenak	520,00
Finantza Batzordeko langile eta kideenak	520,00
Informazio Batzordeko langile eta kideenak	520,00
Abuztuko hartzekodunen guztizkoa pezetatan	16.640,00

Baliabideak nola edo hala lortzeko nahiak eraginda, legezko gobernuaren kontrako ideologiak zitu-tzenei isunak ezarri zizkieten: adibidez, Mariano Zubizarreta Mújicari (300 pta), Juan Urrutia Villarri (500 pta), Eustaquio Alkorta (1.000 pta) eta beste askori⁸⁶. Batzordeak gutuna bidaltzen zion kasuan kasuko biztanleari, isuna ezarri zitzaiola jakinarazteko eta zenbatekoa zehazteko. Bakoitzaren baliabide ekonomikoen arabera zenbatekoa ezarri ohi zuten. Isun guztiak Defentsa Batzordearen egoitzan, Otazu jauregian, ordaintzen ziren. Máximo Alberdik xehetasun hauek eman zizkion On José Miguel de Barandiarani⁸⁷:

Hamabi edo hamalau mila pezeta inguru bildu zituzten. Isunik handiena (2.000 pta-koa) Galdor-Barrutiari, Landeta etxearen jabeari, ezarri zitzaion, baina ez zuen ordaindu. Eustaquio Alcor-tari 1.000 pta-ko isuna ezarri zitzaion, Severiano Olarani ere 1.000 pta-koa etab.

Gorriek apaizei ere ezarri nahi zizkieten, baina guk, euskal abertzaleok, aurre egin genien eta, azkenean, amore eman zuten. Apaiz bakar bati ezarri zioten isuna: moja agustindarren kaperauari, Andrés Leibar jaunari. 1.000 pta ordaindu zituen.

Isunen eta herri-harpidetzen bidez bildutako diruari esker, gastuak ordaindu zituzten.

Gipuzkoako Defentsa Batzordeak gari kantitate jakin bat biltzeko agindu zion Hornidura Komisa-riotzari, eta hala egin zuen. Donostiara bidalitako gariaren balioa 50.000 pta-koa zen. Horra zer erantsi zuen Máximo Alberdik⁸⁸:

Handik denbora batera (irailaren 20an) gari gehiago bidali zuten Eibarrera, eta bidalketa berriaren balioa ere 50.000 pta-ko zen, gutxi gorabehera. Baina nekazariei ezin izan zieten gari hura ordaindu, Gi-puzkoako Batzorde Defentsak dirua kobratu baino lehen, frankistek Donostia hartu baitzuten, eta gero Gipuzkoa osoa, baita Aretxabaleta ere. Gobernuaren eraginpeko eremuetan bizi ziren nekazariak beste-rik ez zuten kobratu. Adibidez, Malkorre baserriko Alejandro Arregui eta Landeta baserriko Ignacio Are-nazari erositako gariaren truke zegokiena ordaindu zieten, Bilbon.

Bestalde, Garraio eta Hornidura Komisariotzen buruak ez dakigu nor izan ziren. Lehenengoari da-gokionez, jakinekoa da Rufino Hurtado *Picolo*, Industrias Beroa lantegiko gidari mekanikaria, autoak kon-fiskatzen ibiltzen zela Batzordearentzat. Besteak beste, Roque Agirrerenak eta Silvestre Idígorasena hartu zituen. Altxamenduaren lehen egunetan, Rufino eta miliziano batzuk Landako geltokia zaintzen ari zirela, ogiz betetako kamioneta bat hurbildu zen; barruan, Araiko okina zetorren. Okina preso hartu eta ka-mioneta konfiskatu zioten. Handik bost egunera libre utzi zuten, ibilgailurik gabe. Irun eta Hondarribia erori ziren egunetan zehar, *Picolo* goizero probintziaren barnealdera joaten zen kamionetan, beste bi kideekin batera, eta gauean dena beteta ekartzen zuten bueltan. 15 egunetan egin zuten hori. Roque Aguirrekin eztabaida bizia izan zuen. Behin, autoa (Amilcar modelo, BI-3273 matrikuladuna) kalera ateratzeko agindu zion Roqueri. Hartu eta eraman egin zuen, eta gauez itzuli zion. Biharamunean, Roque autoa neska batzuekin paseatzeko erabili izana leporatu zion, eta *Picolo*k mehatxatu egin zuen. Autoaren erabileraren inguruko ika-mikak sortutako gaitzondoa areagotu egin zen beste gau batean gertatutakoaren ondorioz. *Picolo* Roqueren establezimenduan sartu zen berrogei bat milizianoekin eta afaria prestatzeko agindu zion emazteari. Denentzako beste janari ez zuela erantzun zion emazteak, eta Batzordera joan eta jaki eta guzti itzuli ziren. *Picolo* haserre zegoen emaztearen erantzunarekin, eta autoa erretzea proposatu zien kideei, baina ez zioten jaramonik egin. Orduan, pistolarekin autoa tirokatu eta piezak kendu eta eraman egin zi-tuen, funtzionatzerik izan ez zezan⁸⁹. Beste egun batean, Ladis del Tesori laguntzera joan zen, autoz, Go-roeta auzoan txanda-aldaketa bat egitera eta Eibartik milizianoentzako uhalak eta oinetakoak ekar-tzera⁹⁰. Azkenean, irailaren 20an, Roque Agirrek eta beste lagun batzuek Gasteizera ihes egin zuten mendian barrenaz.

Bitartean, miliziano boluntarioak Gerra Komisariotzaren esanera jarri ziren. Gipuzkoaren eta Ara-baren arteko mugaldea babestea zen helburu nagusia. Lehenago adierazi dugunez, Ladis del Teso izendatu zuten gerra-komisario. Handik urte batzuetara, Ladisen kontrako gerra-kontseilua zela eta, Rufino Hur-tado milizien komandante "izendatu" zuten⁹¹. Lehen egunetatik, taldeak antolatu zituzten mendizerrak zaintzeko: Elgea, Andarto, Lizargarate, Mugarriluze, Isuskizta etab. Lehen irteera haietan egoera bitxiak sortu ziren arma-eskasiaren ondorioz, Lucio Oteizak irribarrea ahoan azaldu zigun moduan⁹²:

Hemendik (Aretxabaletatik) Isuskiztara joan ginen, Landa gainean zegoen postura, bertatik Le-gutio eta Gasteizko ortu guztiak ikusten zirelako. Cirilo Erostarbe Landakoa zen. Abiatu ginen bost la-gunetatik Cirilo zen pistola zeukan bakarra. Goian telefono bat zegoen, elkarri mugimenduen berri ema-teko, eta pistola... zerbait generamala esateko besterik ez genuen hartu.

José del Tesok bere familiakoen bizipenei buruz idatzitako lanean aita Clementek kontatutako pa-sadizo bat aipatzen du. Clemente Elgea mendizerra patruilatzen ari zela gertatu zen⁹³:

Elgeako mendi-hegalean zegoen etxola batean karlistak egoten ziren. Gu patruilatzera joaten ginen, baina, gerrako lehen egunetan, ganorazko armarik ez genuenez, eskopeta batekin egiten nien tiro. Barre eta burla egiten ziguten... Baina, halako batean, fusil bat lortu nuen. Gu ikusi eta, beti bezala, burua ateratzen hasi zirenean, tiroka hasi nintzen. Korrika alde egin zuten denek, eta denboraldi batez ez ziren itzuli.

Irailaren hasieran, antolamendua askoz ere eraginkorragoa zen. Adibidez, Eskoriatzako Gerra Komisariotzak hainbat miliziano talde bidali zituen Elgea mendizerra kontrolatzera. Era berean, 30 milizianoz osatutako bi talde eratu zituzten Mugarriluzeko blokaoa zaintzeko. Talde horietako hogeitak miliziano joan ziren bertara, errifle eta guzti. Udal Batzordeek hartutako lehen neurrietako bat tokian tokiko biztanleen armak konfiskatzea izan zen. Hala ere, behar beste arma ez zituztenez, partekatu eta Batzordeari itzuli egin behar izaten zizkieten zerbitzu bakoitza bukatu bezain laster. Halaber, jantziak eta oinetakoak ere behar zituztenez, Eskoriatzako Batzordeak hainbat zenbakitako 50 pare mendi-bota, artilezko galtzetin sendoak, "monoak" edo buzoak, aldagarriak, kantineplorak eta jateko tresnak... eskuratu zituen bere milizianoentzat.

Dena den, ezin dugu esan benetako frontea zenik, baliabide militarrek oso urriak izateaz gain, armada-antolamendurik ez zutelako. Ekintza txiki batzuk egitera eta gune estrategikoak menderatzera eta zaintzera mugatu ziren.

3.2.3. Defentsa Batzordearen lehen atxiloketak

1936ko abuztuaren hasieran, Aretxabaletako Defentsa Batzordeak, beste herri batzuetakoek bezala, atxiloketak egin zituen: tradizionalistarik nabarmenenak eta ideologia horren jarraitzaileak edo ustezko jarraitzaileak. Kontrako pentsaera zutenak kontrolatzea nahitaezkoa iruditzen zitzairen altxatutako ena- ginpeko eremuetara alde egin ez zezaten.

Máximo Alberdi atxiloketez oroitzen da⁹⁴:

Aretxabaletan, biztanle hauek atxilotu zituzten: Pablo Arrue jauna (tradizionalista: armak zituen aldean), José María Amuriza jauna (tradizionalista, eta, gero, euskal udalak indargabetu zituztenean, alkate kudeatzailea), Emilio Saiz (tradizionalista), Domingo Zuazua (tradizionalista) eta Ramón Arrue. Horiek guztiak udaleko Defentsa Batzordearen aginduz atxilotu zituzten, eta beste batzuk Gipuzkoako Defentsa Batzordearen aginduz, Antzuolan aurkitutako dokumentu batean altxamenduaren mugimenduarekin zerikusia zutela egiaztatu ondoren. Silvestre Idígoras, Severiano Altube, Eustasio Oyanguren, Pío Garay, Timoteo Ezpeleta, José Aldanondo [Echeverría Aldanondo, berez] eta Fortunato Aguil- lar ziren. Arrasateko Defentsa Batzordeak Simón Ansola apaiza atxilotu zuen altxamenduaren aldeko- ei Araban sartzen laguntzeagatik.

Arrasateko Gerra Komisariotzako dokumentu batean abuztuaren 10ean Bergarara eraman zituen 59 atxilotuen izen-abizenak datoz⁹⁵. Horietako 5 Aretxabaletakoak ziren: Hermenegildo eta Román Gal- dos anaiak, Pablo Arrue, Simón Ansola jauna eta Julián Olabe. Azkena oñatiar batek atxilotu zuen Aran- tzazun, ihesi zihoala.

Bergaran kartzela bat zegoen, barruti judizialeko burua baitzen, eta eskualdean atxilotako guztiak bertara eramaten hasi ziren. Handik gutxira, gainezka zegoenez, udal-biltegira eta mintegira eraman be- har izan zituzten. Datarik gabeko behin-behineko zerrenda batean Eskoriatzako, Aretxabaletako, Arrasa- teko, Aramaioko, Oñatiko eta Bergarako 163 atxiloturen izen-abizenak aipatzen dira. Uztailaren bukaeratik irailaren erdira bitartean atxilotu talde txikiak etengabe iritsi zirela kontuan hartuta, kopurua askoz ere handiagoa izango zen ziur aski. Zerrendetan Antzuolako, Eibarko, Legazpiko, Azkoitiko, Azpeitiko eta Zes- toako jendea ere azaltzen da, baina Bergara inguruko herrietan lan egingo zutela edo biziko zirela uste dugu. Horrenbeste jende zaintzea eta behatzea oso korapilatsua zen, eta gauzak okertu egin ziren pre- sondegietako langileei hiriburu- etako karte- zetetara joateko agindu zieten- ean. Presoak zaintzeko ardura Juan Agirrebeñari zegokion, baina, urte asko zituenez, Pedro Casa-Torre suhiaren eta Prudencio Gallastegi koi- natuaren esku utzi zuen erantzukizuna. Azkenean, preso guztiak bi lokaletan sartu zituzten: kartzelan eta mintegian. Kartzelako presoak lau milizianoz osatutako lau txandatan zaintzen zituzten, eta mintegikoak

zortzi milizianoz osatutako lau txandatan. Zortzi horietako bat kaboa izaten zen. Miliziano zaintzaileak egunero aldatzeak behar beste jende ez zutela uzten du agerian.

Areantzako apaiz On Simón Ansolaren atxilotetaren inguruko xehetasunak bereizita aipatzea me-rezi du. Aretxabaletan atxilotu zuten bertako hiru biztanlek eta Arrasateko hiruk. Lehenbizi Arrasateko kartzelara eraman zuten, eta gero Bergarakora, lehen aipatu bezala. Abuztuaren 16ko gauean zehar, Arrasateko 13 lagunekin batera, kartzelatik atera, kamioneta batean sartu eta Arrateko santutegira (Eibarrera) eraman zuten. Han torturatu eta jipoitu egin zituzten, eta batzuk mehatxatu ere bai: armak non zeuden esaten ez bazuten, fusilatu egingo zituztela. Domingo Arzamendi Aranzabal, Felipe José Azurza Arregi, Prudencio Iraeta Lasa, José María Ayani Brioso, Antonio Pagoaga Makibar, Pablo Otadui Jauregibarria, Jaime Asua Zubero, Robustiano Zubillaga Agirre, Galo Lete Jausoro, Nicasio Barrena Kortabarria, Félix Amozarrain Uribe-Etxebarria, Regino Huertas Axpe eta Juan José Gorosabel Gorosabel ziren Arrasateko presoak⁹⁶.

Aretxabaletako Defentsa Batzordeak Pio Garai, Silvestre Idígoras eta Severiano Altube atxilotu zituen, baita herritar gehiago ere: abuztuaren 21ean, Domingo Uribesalgo; 22an, Eustasio Oianguren, Domingo Zuazua eta Fortunato Aguilar; 26an, José María Amuriza eta Emilio Saiz; biharamunean, 27an, José Etxeberria Aldanondo.

Herritar horiek guztiak Viteri eskolara eraman zituzten, presondegi moduan erabiltzen baitzuten. Defentsa Batzordeko milizianoek zaintzen zituzten, eta presoek etxekoei arropak eta jatekoak eramaten uzten zieten. Euskal nazionalistek, ordena publikoaren bermatzea zegokiela, igandeetan presoek mehatara joaten uzteko eginahalak egin zituztela azaldu zigun Máximo Alberdik⁹⁷:

Gobernuaren agintaldian zehar, elizetako ospakizunek bere horretan jarraitu zuten, betiko moduan. Lehen egunetan, sekulako eztabaidak izan genituen udaleko Defentsa Batzordeko ezkerrekoekin, presoek ez zietelako elizara meza entzutera joaten utzi nahi. Gu oso gogor jarri ginen, presoek igandetan elizara joaten uzteko, eta mehatxatu ere egin behar izan genituen, armez baliatzeko prest geundela esanez.

Juan Pablo Lizarralde Izurrategi atxilotu, Bergarako kartzelara eraman eta 23an libre utzi zuten. Aretxabaletan, Eustaquio Alkorta, Juan San Martín eta Timoteo Ezpeleta atxilotu eta handik egun gutxira libre utzi zituzten.

Atxilotuak herri-auzitegira eramaten zituzten⁹⁸, hau da, udaletxeko bulegoetara. Epaileak, jakina, Defentsa Batzordeko kideak ziren. Galderak egin ondoren, erantzunen eta deklarazioen arabera, libre utzi edo kartzelan sartu zituzten.

Herritarrak atxilotzeaz gain, Zirkulu Tradizionalistaren egoitza eta atxilotu batzuen etxeak arakatu zituzten, armak eramateko, besteak beste. Adibidez, Domingo Uribesalgok ehizarako gauzak, bolbora eta suziriak saltzen zituen bere dendan, eta dena konfiskatu zioten. Defentsa Batzordearen helburu nagusia ahalik eta arma gehien eskuratzea zen.

3.2.3.1. Presoak Bilbora

Irailaren 20an, Gipuzkoako Defentsa Batzordearen agindua iritsi zitzaion Zumaiatik: atxilotuak Bilbora eraman zitzatela. Máximo Alberdik azaldu zigunez, nazionalista askok agindua ez betetzea erabaki zuten, eta marianisten kuartelera joan ziren armak hartzera, aurre egiteko prest. Ezkerrekoek ere armak hartu zituzten, agindua betearazteko. Egoera hain larria zenez, jeltzaleek amore ematea erabaki zuten⁹⁹:

PNVko uri-batzarreko ordezkariak, STVko udal-batzordeko kideak eta Defentsa Batzordean geunden nazionalista guztiak elkartu egin ginen, bilera batean. Alferrikako odol-isurketarik ez gertatzeko, agindua betetzea erabaki genuen eta gutarrak jarrera aldatzeko konbentzitu genituen.

Irailaren 21ean, Arabako matxinatuak Leintz Harana erasotzeko asmoa zutelakoan, presoak Bizkaiko hiriburura eraman zituzten kamioi batean.

Aretxabaletako 16 preso eraman zituzten Bilbora, Bergaran zeudenak eta Ramon Arrue (Algortan atxilotua) ere barne hartuta.

Altxamenduari atxikitako lehen atxilotu bizkaitarrak ez ezik, Gipuzkoan okupatutako eremuetako presoak ere eraman zituzten Bilbora, Larrinagako, Aingeru Zaindarien komentuko, Karmeloko eta Galera Etxeko kartzeletara. Era berean, Altuna Mendi eta Cabo Quilates itsasontziak presondegitzat erabili zituzten.

Aretxabaletako Errepublikaren Defentsa Batzordeak atxilotutako eta Bilbora eramandako biztanleen zerrenda

Izena	Jaitorerria	Lanbidea	Adina	Egoera
José Etxeberria Aldanondo	Legazpia (Gipuzkoa)	Langilea (Beroa)	56	Ezkongabea
Domingo Uribesalgo Trojaola	Aramaio (Araba)	Merkataria	41	Ezkondua
Fortunato Aguilar Sologaistoa	La Pola de Gordón (Leon)	Postaria	40	Ezkondua
Emilio Saiz Barco	Mamolar (Burgos)	Tornularia (Lezama)	64	Ezkondua
Severiano Altube Arrazkarate	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Langilea (Beroa)	40	Ezkondua
Silvestre Idigoras Iñarra	Eskoriatza (Gipuzkoa)	Gidaria (Beroa)	32	Ezkondua
Eustasio Oiangueren Elortondo	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Langilea (Beroa)	48	Ezkondua
Hermenegildo Galdos Bereikua	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Argiketaria (Beroa)	48	Ezkongabea
Pablo Arrue Usandevayas	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Langilea (Beroa)	28	Ezkongabea
Domingo Zuazua Zangitu	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Igeltseroa	68	Ezkondua
Román Galdos Bereikua	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Tailerretako burua (Beroa)	46	Ezkondua
Julián Olabe Uriarte	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Torneatzailea (Beroa)	41	Ezkondua
Ramón Arrue Bengoetxea	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Industrialaria (Beroa)	31	Ezkondua
Simón Ansola Txurruka	Elgoibar (Gipuzkoa)	Apaiza (Areantza)	38	Zelibea
Pio Garay Elkorobarrutia	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Nekazaria (Galartza)	34	Ezkondua
José María Amuriza Gojenola	Bilao (Bizkaia)	Arotza	36	Ezkondua

1936ko irailaren 25ean, frankistak Bilbo bonbardatu eta gero, hiritar pilo bat presondegi bihurtutako itsasontziak zeuden kaira joan ziren, zeharo asaldatuta. Bertan, Cabo Quilateseko 41 preso eta Altuna Mendiko 29 hil zituzten. Urriaren 2an, errepublikanoek indarkeriazko beste ekintza bat egin zuten: Jaime I.a korazatuko tripulaziokoek Cabo Quilateseko 38 preso hil zituzten. Eratorik odoltsuena 1937ko urtarrilaren 4koa izan zen. Frankisten hegazkinek Bizkaiko hiriburua bonbardatu eta gero, jende talde handi bat, amorru biziz, kartzeletara joan zen presoak hiltzera. José Luis de la Granjaren arabera¹⁰⁰, 224 preso hil zituzten: 6 Karmelon, 53 Galera Etxean, 56 Larrinagan eta 109 Aingeru Zaindarien komentuko kartzelan.

Eraildako presoetako bat Emilio Saiz Barco zen, Aretxabaletako postaria. Aingeru Zaindarien komentuko espetxeko sarraskian hil zuten. Domingo Uribesaldo *Alkurrek* zorte handiagoa izan zuen, edo benetako miraritzat jo daiteke gertatu zitzaiona, Casa Galera kartzelako fusilamendu orokorrean 7 balaz zauzitu arren, ez baitzen hil. Kartzelako presoak patiora atera eta fusilatu egin zituzten. Gurutze Gorrikoak gorpuk ateratzen ari zirela, *Alkurrek* laguntza eskatu zien, eta Basurtuko ospitalera eraman zuten berehala. Han, bi ebakuntza egin zizkieten eta suspertu eta zauriak sendatu ondoren, Karmeloko presondegira eraman zuten lehenbizi eta Larrinagakora gero.

Defentsa Batzordeak atxilotutako eta Bilbora eramandako presoak euren askatasuna ospatzen Arrueren txaletean (1937ko Andramaixak). (1) Pablo Arrue, (2) Hermenegildo Galdos, (3) Ramón Arrue, (4) Julián Olabe, (5) José Mª Amuriza, (6) D. Simón Ansola, (7) Román Galdos, (8) Silvestre Idígoras, (9) José Etxeberria, (10) Severiano Altube, (11) Pio Garai, (12) Domingo Uribesalgo eta (13) Eustasio Oianguren.

3.2.3.2. Arruetarren kontrako herri-epaiketa

1936ko abuztuaren 23ean eta 25ean onartutako eta biharamunetan (hilaren 24an eta 26an) *Gaceta de la República* egunkarian argitaratutako bi dekreturen bidez, herri-auzitegiak sortzeko aginduen berri eman zuen gobernuak. Euskal Herrian, irailaren erdi aldera, Bizkaiko Herri Auzitegia eratu zuten, eta, 1936ko urriaren 8an, lehen Eusko Jaurlaritzari autonomia-estatutua onartu ziotenean, izena aldatu zioten: Euzkadiko Herri Auzitegia. "1936ko uztailaren 17tik mugimendu subertsiboa bukatu arte egiten diren errebelamendu- eta sedizio-delituak eta Estatuaren Segurtasunaren kontrakoak epaitzea [...]"¹⁰¹ zen auzitegiaren funtzioa.

1937ko martxoaren 22an, Euzkadiko Herri Auzitegiak¹⁰² Luis Arrue Galdosen eta bere semerik gazteenaren, Ramón Arrue Bengoechearen, kontrako epaiketa abiarazi zuen. Aita-semeak Industrias Beroa enpresaren jabeak ziren.

Epaiketaren iturburuak edo oinarriak Aretxabaletako Defentsa Batzordeak fabriketan eta partikularren etxeetan egindako miaketak izan ziren. Jakinekoea denez, armak aurkitzea eta eramatea zuten helburu. Beroan, 44 zenbakiko hiru errifle aurkitu zituzten, hornidura eta guzti; lantegiko zaintzaileenak ziren. Jabearen etxean —herritarrek Arrueren txaleta deitzen zioten¹⁰³— 9 mm-ko *Star* pistola bat, 32 tirodun bi kargadore oso eta 9 tirodun beste bi aurkitu eta eraman zituzten. Halaber, Ramón Arruek gaur-mahaian zituen pilula-kaxak, bi babes-txaleko, kalibre txikiko eskopeta bat eta balinak ere konfiskatu zituzten. Dena den, Luis Arrue salatzeako frogak nagusiak Arrasateko guardia zibilen kuartelean aurkitu zituzten: lantegiko ezkerreko langileei buruzko fitxak, bakoitzaren joera politikoa eta aurrekariak zehazten

zituztenak¹⁰⁴. Adibidez, Santiago Urkia Zabaletari buruzko fitxak sozialista zela zioen eta aurrekari hauek leporatzen zizkion¹⁰⁵:

Oso gizon arrisksua da gizarte-bakearentzat, ezkutuan eta isilpean dabilelako beti. Boterearen kontrako ekintzak egitea edo egoerak sortzea gomendatzen du, baina gero ez du zuzenean parte hartzen.

Jendetza handiak mugiarazten dituzten edo indarkeria-egoeretan aurrez aurre jarduten duten buruzagi horietakoa ez den arren, izugarri trebea da muturreko ideiak hedatzen.

Guardia zibilen kuarteleko fitxetan jasotako informazio motari buruzko adibide garbia Rufino Hurtado de Santiago *Picolorena* da. Estremistatzat jotzen zuen, besteak beste¹⁰⁶:

Arrisksua da. Nahiko gizon baketsua dirudi, itxuraz, baina zeharo makurra da, hau da, argia, maltzurra eta pozoitsua. 1935eko urriaren 21ean, komunista motako Cres. (sic) eta hainbat astetan preso-en alde bildutako diruaren ordainagiriak zeuzkan. Kopuru handi haiek Gregorio Uriarteri ematen zizkion. Ikusten denez, beraz, zenbait udalerritako elementu arrisksuen arteko bitartekaria zen. Langa-bezian dago eta gorrien laguntzari esker bizi da. Bilerak bere ostatuan antolatzen ditu, eta larunbat edo igandeetan udaleko beste ezkertiar garrantzitsu guztiekin elkartzen da. Bazterrak nahasten hain trebea izanik, mugimendu sozialen bat sortuz gero, berehala atxilotzea komeniko litzateke.

Máximo Alberdik adierazi zigunez, fitxak Industrias Beroa enpresaren bulegoetan egin zituzten otsailko hauteskundeak baino pixka bat lehenago. Guardia zibilen fitxategietan, 12 solidariori buruzko informazioa ere aurkitu zuten¹⁰⁷.

Eduardo Gabilondo (euskal nazionalista), Isidoro García-Etxabe (nazionalista, STVko lehendakaria), Alejandro García-Etxabe (nazionalista, aurrekoaren anaia), Lorenzo Etxebarría (tradizionalista), Bonifacio Alberdi (nazionalista), Julián Arkauz (ANVren jarraitzailea), José Galdos (nazionalista), Eugenio Logrado (afizilazio politikorik gabekoa), Máximo Alberdi (nazionalista), Gerardo Zubillaga (solidario nazionalista) eta Juan Zaldibia (solidario nazionalista) ere, guztiak solidarioak, guardia zibilen fitxategietan azaltzen ziren.

Denak, lau izan ezik, Beroako langileak ziren. Ondoren, bere fitxa irakurri zion On José Miguel de Barandiarani:

Máximo Alberdi Ceberio, nazionalista, solidarioa, muturreko ideologiaduna, buruzagi estremista. Edozer egiteko prest dago edo gauza da. Izugarri arrisksua. Asaldurarik edo mugimendurik gertatuz gero, berehala atxilotu.

Luis Arrue Galdosi fitxak guardia zibilei eman izana leporatu zioten, 1934ko urriko iraultzatik bertako kuartelekoekin nahiko harreman estua zuelako. Izan ere, Aretxabaletako kuartela 1936ko lehen hila-beteetan ireki zuten arren, Luis Arruek nahiago izan zuen Arrasatekoekin harremanetan jarraitzea. Gainera, Gipuzkoako gobernadore zibil Emeterio Mugak langileen segurtasuna bermatzeko eta lantegia zaintzeko bidali zizkion arma-lizentziak aurkitu zizkieten.

Arazoi horiengatik eta eskuineko politiken aldekoak izateagatik, bi susmagarriak atxilotzea erabaki zuten.

Altxamenduaren hastapenetan, Aretxabaletatik kanpo zeuden biak. Luis Arrue Galdos Donostian edo Madrilen egongo zen, ziur aski, hiri horietara sarritan bidaiatzen baitzuen negozio-kontuengatik. Semeak, Ramónek, asteburuak Algortan igarotzen zituen emaztearen gurasoen etxean¹⁰⁸. 1936ko abuztuaren 15ean, Aretxabaletako Defentsa Batzordeko kideak Algortara joan ziren Ramón atxilotzera, Rufino Hurtado *Picoloren* jarraibideak betez. Rufinok ongi asko zekien non zegoen jabearen semea, Beroako txoferra baitzen. Ramón Arrue ezkonanaia baten etxean zegoen babestuta. María Bergareche Garayk, taldea hurbiltzen ikusi bezain laster, senarrari deitu zion, eta Luis ihes egiten saiatu zen, etxearen atzealdeko horma batetik salto eginez. Baina ezkongai-bikote batek ikusi eta atxilotzera zetozenei non zegoen esan zieten. Atzetik joan zitzaizkion eta soro batean harrapatu zuten. Getxoko udaletxera eraman zuten, bertako Defentsa Batzordeko kideengana, gau hartan bertan Aretxabaletako bidea hartzeko asmoz. Baina udal-agintariek ezetz esan zieten, Gipuzkoako gobernadore zibilak ez baitzien Aretxabaletara bidaltzeko

agindu. Azkenean, Aretxabaletako Batzordeko kideek euren asmoa bertan behera utzi zuten, atxilotua Bilboko presondegi batera eramango zutela jakinarazi zietenean. 1936ko abuztuaren 29an, Cabo Quilates itsasontziko presondegira eraman zuten¹⁰⁹.

Epaiketara itzuliz, 1937ko martxoaren 23an Euzkadiko Herri Auzitegiak sumarioari hasiera eman zion, Bilboko instrukzioko 3. epaitegiaren bidez. 1937ko apirilaren 27ko gaueko hamar eta erdietan, ahozko epaiketari ekin zioten. Herri Auzitegia hiru magistratuk eta hamalau epailek osatzen zuten. Alderdi politiko eta sindikatuen ordezkariak ziren. Akusatuei erreboltariei lagundu izana leporatu eta Bilboko Elkar-goko Ramón Basterra letradua ofiziozko txandako abokatu defentsari izendatu zuten. Luis Arrue Galdosi hamalau urteko, zortzi hilabeteko eta egun bateko kartzela-zigorra ezarri zioten, eta, gainera, auzi-ihes-larizat jo zuten. Fiskalak, aldiz, Ramón Arrueri erantzukizun kriminalik ez leporatzea erabaki zuen, adituen txostenaren eta dokumentuen bidez buru-nahasmendu salbueslea zuela egiaztatu baitzen. Izan ere, urte hartako urtarilaren 30ean, Ramón Arrue Bizkaiko Zoroetxe Probintzian (Bermeon) sartu zuten, eta bertako mediku eta zuzendariak, Antonio Babío Bátizek, sinatutako egiaztagiria aurkeztu zuten epaiketari¹¹⁰. Aipatutako dokumentuari esker, kartzela-zigorra saihestu zuten, preso komunikatua izaten jarraitzeko agindua eman baitzuen epaileak. Azkenik, bietako bakoitzari 5.000 pezeta ordaindu behar izan zituen, epaiketaren kostuei aurre egiteko.

Handik bi hilabetera, ekainean, Bilbo frankisten mende erori zenean, Ramón Arrue Aretxabaletara itzuli eta udal-epaile izendatu zuten. "Biurteko beltzean" ere kargu berean jarduna zen. Ez dirudi, beraz, burua hain nahastuta zuenik.

3.3. Aretxabaleta frankisten mende

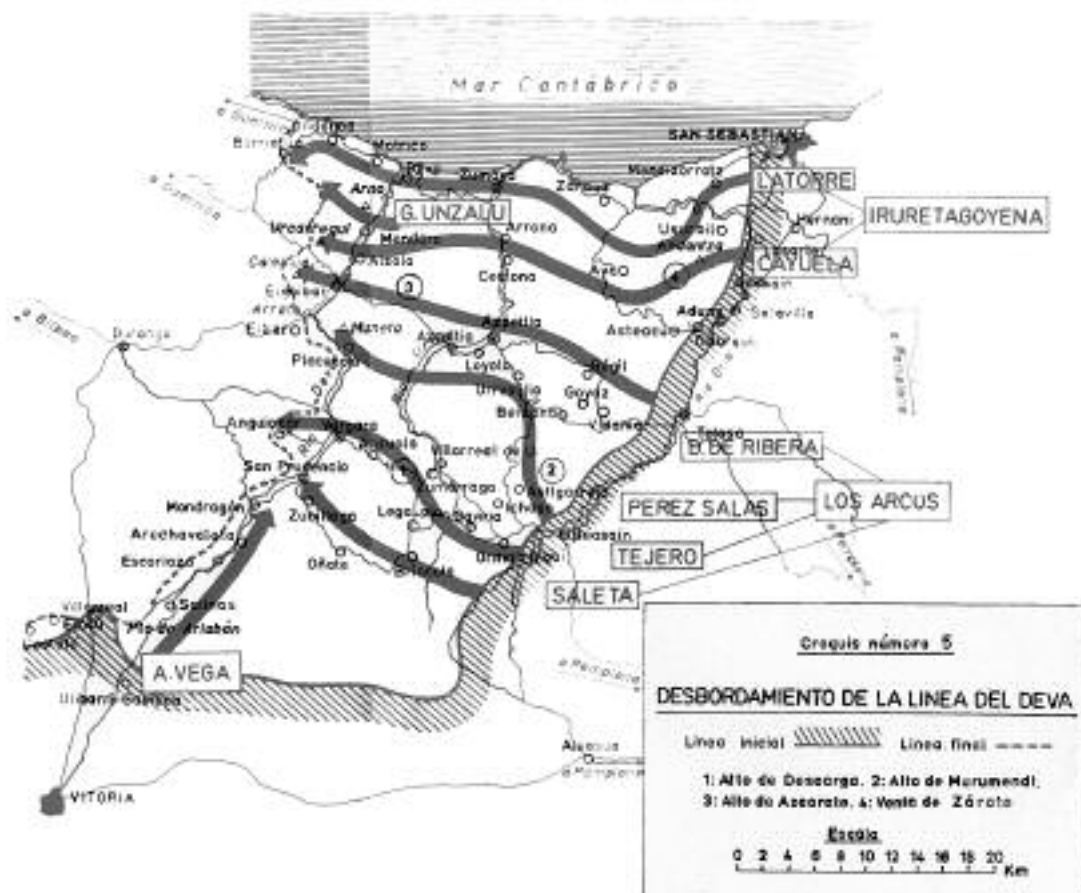
Hasieratik, Nafarroako indarrek Gipuzkoa arriskuan jarri zuten, militar, erreketek eta falangisten zutabeak lurraldea hartzeko prest baitzeuden. Nafarroako indarren burua Mola jenerala zen, estatu-kolpearen sustatzaile nagusia. Gipuzkoa menderatzeko ekintzak Iruñetik bideratu zituen. Uztailaren 21ean, Burgozera joan eta bere erantzukizunak Solchaga jeneralaren esku utzi zituen, baina, hala ere, ez zion Gipuzkoaz jabetzeko urratsetan esku hartzeari utzi. Okupazioaren lehen fasea altxamenduaren egunean, uztailaren 18an, hasi eta hilaren 28an bukatu zen, Loiolako kuartelek amore eman zutenean. Nafarroatik hiru zutabe irten ziren aldi berean, Gipuzkoan hiru lekutatik sartzeko eta hiru helburu garbi lortzeko asmoz: Cayuela teniente koronelaren zutabea Beasainera joan zen, Latorre teniente koronelarena Tolosara, eta Beorlegui koronelarena Irunera eta mugaldera. Errepublikanoen indarrak bidera atera zitzaizkien eta lehen borrokaldiak sortu eta lehen fronteak finkatu ziren.

Donostia eta probintzia osoa Errepublikaren alde zegoen. Molak lurraldea azkar menderatzea espero zuen arren, uste baino askoz ere gehiago kostatu zitzaien, errerepublikanoen erantzun gogorraren eta orografiaren ondorioz. Arazoak arazo, Nafarroatik etorritako zutabeek zatitu eta aurrera jarraitu zuten, beste zutabe txikiago batzuen babesari eta laguntzari esker, eta uztailaren 28an Beasain eta abuztuaren 1ean Ordizia hartzea lortu zuten. Oria haranean barrena hedatu eta abuztuaren 11n Tolosa hartu zuten. Dena den, Bidasoa aldea menderatzea ezinbestekoa zen zutabeentzat, muga kontrolatuz gero, etsaiak isolatuta utziko zituztelako, nazioarteko laguntza jasotzeko aukerarik izan gabe. Gainera, itsasora iristeko bi-deak behar zituzten. Beorleguiaren tropak beste bi zutabetan banatu ziren: bata Ortiz de Zárate koronelaren esanera zegoen, eta bestea García Valiño koronelaren agindupean. Bidasoa okupatzeari ekin aurreko urratsen ardatzak Oiartzun harana eta Irungo inguruak izan ziren. Gunerik garaienak (Aiako Arrietako Aia-Pikoketa-Erlaitz-Gorostiaga-Pagogaña tontorretan eta Elaitza-Zubeltzu-San Martzial) erasotu zituzten, indar errerepublikanoen kontra borrokatuz, azken horiek oso gogor babestu baitzituzten bi defentsa-lerroren bidez.

Abuztuaren erdi aldera, Cayuelaren eta Latorreren zutabeak Tolosan elkartu eta Iruretagoyena koronelaren esanera jarri ziren, Oria haraneko ekintzei ekiteko. Ondoren, Zizurkil, Aduna eta Sorabilla menderatu eta hilaren 16an Andoain hartu zuten. Bitartean, González Unzalu komandantearen aginduetara zegoen beste zutabe batek ezker aldeko hegala babestu zuen, Bidaniara zihoala.

Beorleguiren indarrek abuztuaren 26rako San Martzialeko azken hesia deuseztatzea zuten helburu, Los Arcos teniente koronelaren zutabearen laguntzarekin, Irun menderatzeko azken erasoari ekin ahal izateko. Errepublikanoek oso gogor borrokatu zuten, eginahalak eginez, baina hegazkinen eta artilleriaren bonbardaketa etengabeen eta munizio-eskasiaren ondorioz, azkenean amore eman eta alde egin behar izan zuten, Irun babesik gabe utziz. Irailaren 3an, altxamenduko tropek Behobia hartu zuten, eta 5ean Irun erori zen, bonbardaketa bortitzak jasan ondoren. Donostiarako bidea irekita zegoen faxistentzat, inolako oztoporik gabe. Errepublikanoek, Gipuzkoako hiriburua nolabait babesteko eta etsaien sarrera ahalik eta gehien atzeratzeko, bi defentsa-lerro ezarri zituzten: bata Jaizkibelen eta Gaintxurizketako gainaren artean; bestea San Marcos, Txoritokieta, Santiago Mendi, Santa Barbara eta Oriamendiko forteen artean, Hernanitik gertu. Azken ahalegin horrek porrot egin zuen, ordea, Nafarroako zutabeak alde guztietatik sartu baitziren Donostian. Hiriburua irailaren 13an okupatu zuten, eta ondoren ia probintzia osoan gailendu ziren.

Etsaiak behea jota zeudenez, Molaren eta Solchagaren tropak Gipuzkoa osoa okupatzera abiatu ziren. Matxinatuen azken oztopoa Deba arroa gainditzea zen. Hori zela eta, berrantolatu eta beste hiru zutabe sortu zituzten:

Debako zeharkaldiaren mapa.

- Iruretagoyena koronelarena.
- Arcos teniente koronelarena.
- Alonso Vega teniente koronelarena.

Hiru zutabeen helburua probintzia osoa okupatzea zen, bereziki Urretxu-Zumárraga gunea, Irun eta Altsasua lotzen zituen trenbide-linearen zirkulazioa bermatzeko eta Bilbora iritsi ahal izateko¹¹¹.

Helburua lortzeko, bi urrats zituzten:

- 1. urratsa: Urolako lerroa mendean hartzea.
- 2. urratsa: Debako lerroa mendean hartzea.

Urola eta Deba haranen iturburuak inguratzea eta, aldi berean, beste indar batzuek aurrez aurre erasotzea erabaki zuten. Zutabe bakoitzeko gizonak hainbat zutabe txikitan banatu eta denek batera jardungo zuten, elkar osatuz.

Iruretagoyenaren zutabea probintziaren iparraldetik barneratu zen, bi multzo osatuz (Latorrena eta Cayuelarena), González Unzalu komandantearen agindupeko erreserba-zutabe batek babesten zituela. Zutabe horien ibilbidearen ardatza kostaldeko errepidea izan zen, eta paraleloan zeharkatu zuten Deba ibaia-
ren lerroa aurkitu arte. Probintziaren erdialdean, Los Arcosen zutabea beste lau multzotan banatu zen, Díez de Ribera, Pérez Salas, Tejer eta Saleta buru zituztela. Bi ardatz finkatu zituzten: Tolosa-Azpeitia-Elgoibar eta Beasain-Zumarraga-Bergara errepideak. Dena den, Brinkola, Oñati eta San Prudentzioraino heldu ziren¹¹². Hirugarren eta azken zutabea, Alonso Vegarena, hegoaldetik (Arabatik) sartu zen Gipuzkoan, Arlaban mendatea zeharkatuz eta Debaren ibilguari jarraituz, Leintz haranean hedatzeko eta Arrasatera iristeko.

Irailaren 15ean Latorre Mendizorrotzera iritsi zen, eta Cayuela Andatza mendira. 17an, hegoalderago, Tejeroren taldeak Ormaiztegi hartu zuen. 19an, Latorre Usurbilera jaitsi eta Los Arcosen zutabeak Urola haranean barneratu ziren. Zutabeek Bidania-Errezil (Díez de Ribera) Itsaso-Astigarreta-Murumendi (Pérez Salas), Gabiria-Legazpi (Tejero) eta Brinkola (Saleta) hartu zituzten.

Hilaren 20an, Iruretagoyenaren eta Los Arcosen zutabeek aurrera jarraitzen zuten bitartean, Latorrek Aia hartu zuen, kostaldetik sartuta. Probintziaren erdialdean, Azpeitia-Loiola-Azkoitia (Díez de Ribera), Beizama-Urrestilla (Pérez Salas), Zumarraga-Urretxu-Deskarga mendatea (Tejero) eta Oñati inguruko goialdeak (Saleta) erori ziren.

21an, Latorrek Zarautz eta Zumaia okupatu zituen, Cayuelak Arroa eta Zestoa, Díez de Riberak Elgoibar eta Azkarate gaina, Tejerok Antzuola eta Saletak Oñati.

Orduan, aipatutako zutabeak hedatzen ari zirela, Camilo Alonso Vega teniente koronelaren zutabea ere ekinean hasi zen, Gipuzkoan Arlaban mendatetik sartu eta guztien artean probintzia osoa okupatzen laguntzeko asmoz. Alonso Vega Gasteizko goarnizio-indarren eta Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoien burua zen. Zutabea bikain hornituta zegoen¹¹³: bost fusil-konpainia, metrailadore-konpainia bat, Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoiko makina, langile, lehergailu eta transmisioen sekzioak, batailoiei bereko bi gerra-gurdi blindatu, bata metrailadore eta guzti, Gasteizko asaltoko guardiaren konpainia bat, Espainiako Falangeko zenturia bat, mendi-artilleriako 2. erregimentuaren bi obus-bateria (105 mm-koak) eta gerra-gurdien kontrako 70 mm-ko pieza bat atxikita zeraian kamioi blindatua.

Alonso Vegaren taldea, Arabako zutabea izenez ezaguna, hiru multzotan banatu zen:

1.- Saleta komandantearena:

Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoiko 1. eta 2. konpainiak eta metrailadore eta transmisioen sekzio bat, Espainiako Falangearen zenturiarekin batera. Multzo edo azpizutabe horren lehen helburua Isuskitze mendia hartzea zen, Arlaban mendatearen mendebaldeko tontor nagusia zelako.

2.- Calbacho (sic) komandantearena¹¹⁴:

Flandes batailoiko 3., 4. eta 6. konpainiak eta metrailadore, makina eta transmisioen sekzioak, baita asaltoko gardien konpainia bat ere. Arlaban mendateko ekialdeko goialdeak menderatzea zuten helburu.

3.- Campomar tenientearena:

Gerra-gurdien kontrako pieza, bi blindatuak eta langile eta lehegailuen sekzio bat. Erditik, errepi-detik, barneratu eta mendatea, mikeleteen etxea eta Leintz Gatzaga herria okupatzea zen multzo-aren helburua.

Zutabe motorizatua irailaren 20ko gaueko hamar eta erdietan atera zen Gasteiztik, isil-isilik eta ar-giak itzalita. 1. eta 3. taldeek Uribarri-Ganboan eman zuten gaua, eta 2. taldeak Marietan, zutabeko bu-ruzagiekin batera. Haiexek izan ziren ekintzen abiapuntuak.

Bestalde, errepublikanoen defentsa-lerroak Elgea mendizerrako blokaoetan eta Isuskitza, Jarindo, Maroto eta Kurtzeta mendietako tontorretan zeuden finkatuta, besteak beste. Irailaren 17an, Arrasateko Gerra Komisariotzak, Celestino Uriarteren aginduetara, milizianoak honela banatzea erabaki zuen¹¹⁵:

- Lizargarate 50 gizon, 25eko txandak eginez.
- Irazabal 60 gizon, 20ko txandak eginez.
- Isuskitza 62 gizon, 31ko txandak eginez.
- San Bernabe 93 gizon, 31ko txandak eginez.
- Arlaban 62 gizon, 31ko txandak eginez.
- Kurtzeta 42 gizon, 21eko txandak eginez.
- Jarindo..... 104 gizon, 52ko txandak eginez.
- Maroto 90 gizon, 45eko txandak eginez.
- Zulatzaileak 20.

Bezperan Bilboko ehun bat miliziano¹¹⁶ eta Eibarko 44 gehitu zitzaizkien. Arma eta munizio gutxiegi zituzten, zer zetorkien kontuan hartuta¹¹⁷:

- Errifleak	136	kartutxoak.....	9.200
- Mosketoiak eta fusilak	170	kartutxoak.....	20.000
- Karabinak	8	kartutxoak.....	360
- Pistola metrailatzaileak	11	kartutxoak.....	2.900
- Subfusilak.....	4	kartutxoak.....	560
- Morteroak	4	kartutxoak.....	300

Aitzineko miliziano taldeek erreketek batzuk hurbiltzen ikusi zituztenean, lehen tiroketa arinak sortu ziren¹¹⁸. Erreketeen kokalekuetatik, Bilbotik zetozen hainbat hegazkin errepublikano ikusi zituzten pasa-tzen. Gasteiz eta hiriburua bonbardatu zituzten.

Hilaren 21ean, Alonso Vega zutabeak Debagoienan sartu zen, erasoaldiari ekiteko. Calbachoren tal-dea goizaldeko 03:15ean oinez abiatu eta egunsentian Santa Marina gainera iritsi ziren. Han, eskuinalde-tik, Marietako eta Olaetako erreketek babestu zituzten. Miliziano errepublikanoen posizioak gotortuta zeuden, lur-zakuen, alanbraden eta atzealdean han-hemenka ezarritako blokaoen bidez, baina etsaiek Txu-rrutegi eta San Bernabe mendietako tontorrak erasotu eta menderatu zituztenean, alde egin behar izan zuten. Frankistek Arlaban mendatea, mikeleteen etxea eta Leintz Gatzaga hartu zituzten, hurrenez hurren. Hain gogor eta azkar ari zirenez hedatzen, 6. konpainiak Aitzorrotzen kokatzea erabaki zuen, handik zu-tabearen eskuineko hegala zaintzeko eta aurre egin eta toki gehiagotara iristeko¹¹⁹.

Saletaren taldea goizaldeko lauretan irten zen Uribarri-Ganboatik Isuskitza mendirantz. Defenda-tzaileek atzera egin eta Maroton babestu behar izan zuten, etsaien armamenduaren nagusitasuna ikusita. Mikeleteen etxea okupatu eta gero, Flandesko 2. konpainia eta Falangeko zenturia Leintz Gatzagan sartu ziren, eta 1. konpainiak eta metrailadoreek Isuskitzan eman zuten gaua.

Campomarren taldeak bere helburua lortu zuen, baina errepideaz baliatuta. Milizianoek Landako zu-bian ezarritako lehegailu batzuk indargabetu zituzten, artean ez baitzuten lehertzeko astirik izan. Dena den, eztanda egin arren, ez zuten ezertxo ere lortuko, Alonso Vegaren gizonak ongi asko zekitelako non zeuden¹²⁰.

Joaquín Vidal teniente koronelak —Garellanoko 6. mendi-batailoiko burua zen, eta Errepublikaren alde borrokatu zuen Bilboko zutabearen agintari nagusia ere bai— errefortzuak bidali zizkien, berehala, Otxandioko kuartel nagusitik. Goizeko 11:00etan, asaltoko guardien konpainia bat iritsi zen, Benito Reola sarjentuaren aginduetara zegoen asaltoko guardien konpainia bat Zarimutzera iritsi zen, defentsa handik antolatzen¹²¹.

Guillermo Lasagabasterrek, Arrasateko Gerra Komisariotzako milizianoak, okupatzaileen lehen erasoan eta defendatzeko ahaleginen xehetasunak eman zituen¹²²:

Lehen posizioen kontra egindako lehen erasoetan emaitza onak lortu zituzten etsaiek, haien eta gure indarren armen arteko aldea sekulakoa zelako. Ondorioz, gure indarrek atzera egin behar izaten zuten, gutxika, momentuan bertan prestatzen genituen lerroetaraino.

Etsaiek hain kementsu zebiltzanez, Reola asalto-tenienteak kontraerasoa antolatu zuen Eskoriatzan, Gipuzkoatik eta Bizkaitik etorritako eta Arabatik ihes egindako milizianoekin, baina emaitzak ez ziren izan uste bezain onak. Ez zuten Isuskitza berreskuratzetik lortu eta Galindo (sic) mendian posizioak finkatzera mugatu ziren.

Etsaiek, askoz ere arma gehiago eta hobeak zituzten arren, oso astiro egiten zuten aurrera, eta geldotasun horrek miliziak sutan jartzen zituen. Halako batean, Leintz herritik hurbil zegoen etxe batean aurre egiten hasi zitzaizkien. Orduan, Reola asalto-tenienteak eta bere agindupeko asaltoko guardia batzuk hamar eta erdiko bateria arin bat hartu eta etxea momentuan bertan lurreratu zuten. Harritzko eraikinen horma zaharretatik fusil metrailadore batekin erantzun zieten. Etxea erortzerakoan, asaltoko guardia batzuk hil egin ziren harrien azpian, eta onik irten zirenek fusil gutxi batzuk eta fusil metrailadorea eraman zituzten.

Defendatzaileek posizioak indartzen zituzten bitartean, Aretxabaletan biztanle zibil batzuk eba-kuatzen hasi ziren. Kamioietara igo eta, etxetik ia ezer ere eramateko astirik izan gabe, Bizkaira abiatu ziren, gerra-hotsetatik aldentzeko. Elorriora joan ziren.

Hilaren 22an, Alonso Vegaren zutabeko gizonak bezperan okupatutako guneeetan finkatu ziren, segurtasuna indartzeko. Gobernuari atxikitako milizianoak Marin-Zarimutz lerroan zehar ezarri ziren, eta, ekialdetik, Aitzorrotzeko ermitan. Calbacho komandanteak azken posizio hori arriskuan jarri zuen, artilleriaren laguntzaren zain zegoela. Goizeko 10:00etan Leintz Gatzagako errepide zaharrean zegoen bateria batek ermita tirokatu eta 10:30ean Calbachoren taldea barrura sartu zen. Zutabeko gainerako indarrak, motordun ibilgailuak izan ezik, 15:45ean iritsi ziren. Bateria Aitzorrotzeko ermitaren azpian kokatu eta Aguerre eta Amilla baserriak eta Santa Luzia (Lete) ermita tirokatzen hasi ziren. Eusten saiatu arren, azkenean okupatu egin zituzten. Calbachoren taldeak baserrietan eta inguruko gune garaietan igaro zuen gaua, eta zutabek gainerako indarrek Aitzorrotz mendian.

Campomarren taldea atzerago zegoen, Leintz Gatzagako errepide zaharretik baitzeturren, astiro, leherketak saihesten eta Eskoriatzarekiko komunikazioa konpontzen eta berrezartzen.

Bihamunean, hilaren 23an, Eskoriatza kinka larrian jarri zuten. Aitzorrotzeko artilleriak behin eta berriz bonbardatu zuen, eta, aldi berean, Calbachoren taldeak posizio hobeak bereganatu zituen, eskuineko hegaletik sartuz eta herria inguratzeko moduan kokatuz. Saletaren taldeak, asaltoko guardiek babestuta, herrian sartzea eta errepidearen mendebaldean (ezkerraldean) zeuden pinudietan finkatzea lortu zuen. Han, Benito Reolaren indarrek oso gogor egin zieten aurre¹²³. Campomarren taldeak, blindatuez eta gerra-gurdien kontrako piezaz baliatuta, errepidea hustu eta Eskoriatza okupatzen lagundu zien.

Gauen zehar, errefortzuak iritsi zitzaizkien: San Martzial (Burgos) erregimentuko bi fusil-konpainia eta metrailadore-konpainia bat, Zuloaga komandantearen aginduetara. Ezkerraldeko hegalean zegoen zutabea ordeztu zuten¹²⁴.

Guillermo Lasagabasterrek defendatzaileen ikuspegia azaldu zigun¹²⁵:

Etsaia etengabe erasotzen ari zitzaigunez, gure Gerra Batzordeak gizonak eta, batik bat, gerra-materialak lehenbailehen bidaltzeko eskatu zien Bilboko buruzagiei; bestela, jai genuen. Etsaien ekinaldi bortitzei ezingo genien inondik inora erantzun, bi bandoen armen arteko aldea izugarria zelako.

Hamabost eta erdiko bi kanoi, atzeritik orduantxe ekarritako fusil berri batzuk eta miliziano boluntarioak bidali zizkiguten, berehala. Horrek adorea eman zigun hasieran, baina beranduegi zen kontraerasoari ekiteko. Etsaiak egunero erasotzen gintuen, eta ez genuen antolatzeke astirik. Jasotako armak ere urriegiak ziren, etsaienekin alderatuta.

Ibarrola komandanteak, milizien indar guztien buru zela, oso erresistentzia gogorra antolatu zuen Aretxabaletatik gertu, arerioa behingoz menderatzeko itxaropenaz.

Irailaren 24an, osteguna, Mesedetako Andre Mariaren egunean, Alonso Vegaren zutabea Aretxabaleta okupatzera abiatu zen. Egunsentian, Saletaren taldea Eskoriatzako mendebaldera joan zen, Alonso Vegaren zutabearen ezkerreko hegala eta San Martzialeko konpainia zeuden tokira. Handik, arerioen erresistentzia gogorra zapuztu eta Apotzaga auzoa hartu zuten. Bitartean, Calbachoren taldeak eskuineko hegaletik jarraitu zuen, atzean 3. eta 6. konpainiak zeramatzala, eta Mendigain, Otelacerain eta Coregain (sic) okupatu zituen. Horrela, Aretxabaletako ekialdean kokatu ziren.

José María Horcajada, 16 urteko miliziano boluntarioa, horren guztiaren lekuko izan zen¹²⁶:

Etxekoak kamioi batean Bizkaia aldera joan zirenean, frontearen nengoan. Gerran parte hartu nahi nuen, eta nire lagun Juanito Múgicarekin joan nintzen izena ematera. Azkenean, neu joan nintzen frontera. Basalaun nengoela, Arkaratzotik hurbil, haiek Eskoriatzan sartu ziren. Laguntzen ibiltzen nintzen: ohatilari-lanetan, munizioa edo janaria eramaten... Adibidez, fronteak Basalaun egin zituen egunetan, Aitzorrotzetik kanoiak jaurtitzen zizkiguten.

Pasadizo bat etortzen zait beti gogora. Gasteizko tropek, gu aurrez aurre erasotzen hasi beharrean, Eskoriatzako zubitik salto egin eta Apotzagara igotzeari ekin zioten. Zelai maldatsu bat zegoen, oso aldapa handikoa, eta, goitik erasotzen ari zitzaizkien arren, igotzen jarraitu zuten. Apaiz bat ere ikusi nuen, sotana soinean, eta haren irudia betirako geratu zait buruan.

Gero, Mendiola aldetik sartzen hasi zirenean, dena bertan behera utzi eta alde egin behar izan genuen, euren mende ez erortzeko.

Saletaren taldeak oso gogor zigortu zuten Apotzagarako igoeran, baina, gora iritsi zirenean, berehala menderatu ziren, lau miliziano fusilatuz. Laurak batera lurperatu zituzten, uhal eta guzti, elizatearen ondoko hilerriko zulo batean. Ondoren, Apotzagaetxebarrira joan, San Blas ermitaren aldameneko bide zaharretik jaitsi, artasoro bat zeharkatu eta Aretxabaletan sartu ziren Kalebarrenetik. Lehenbizi asaltoko guardien tropak sartu ziren, euren alkandora urdinekin. Arratsaldeko lauretan, faxistek Aretxabaleta bete-bete okupatu zuten.

Campomarren taldeak errepidean aurrera jarraitu zuen marianisten ikastetxera iritsi arte. Bertan gelditzea erabaki zuten, Arrasatetik blindatu bat zetorrela esan zitelako. Halako batean, Basalau aldetik zetozen hiru ohatilari eta zauritu bat ikusi zituzten marianisten inguruan¹²⁷, eta hantxe bertan tirokatu eta hil zituzten, blindatua etor zitekeelakoan. Okupatzailek egindako bigarren fusilamendua izan zen.

La Libertad egunkariak, Gasteizko zaharrenak, berria argitaratu zuen: "*Asaltoko guardiak Aretxabaletan sartu ziren baionetekin*. ZORTZI FUSILAMENDU izenburua zeraman zutabeak honako hau zioen¹²⁸:

Atzo fusilatutako lau gorrien gorpuak lurperatu berri zituzten. Geroago ere beste horrenbeste fusilatu zituzten, eta beharbada gehiago, ez baikara gogoratzen hildakoak zenbat ziren zehazki. Armak eskuetan harrapatu zituzten miliziano gorriak eta gorputz armatuetako zenbait ofizial ziren hildakoak.

Herenegun, haietako batzuk Eskoriatzako ospitalera jaitsi ziren zauritu batekin; itxuraz, armada iristeke zegoela uste zuten.

Fusilatuen artean Gasteizko mutil gazte baten gorpua aurkitu zutela esan ziguten. Haren anaia, lehentxeago Arabako kargu publiko batean jardundakoa, beste fronteko buruetako bat omen zen. Batzuek zalantzan jarri zuten hildakoa mutil gazte hura ote zen, baina, ezbairik gabe, baserritar-arropak ez zituen gorpu bakarra zen, monoaren azpian frakak eta alkandoraren azpian jertsea baitzeramatzan; beste batzuek bete-betean baieztatu ziguten.

José María Horcajada, ihesi zihoala, Basalau ingurura jaitsi zen, milizianoei materialak eramateko erabiltzen zuen asto saskidunarekin. Zorionez, ohatilaria eta zauritua fusilatu zituzten tokira minutu ba-

La Libertad egunkariak Aretxabaletako okupazioari eta 8 fusilamenduei buruz argitaratutako berria.

tzuk lehenago iritsi zen. Aretxabaletan sartu eta marianisten txaraditik Errotabarrira iritsi zen, errepediaren eta trenbidearen artean zegoen hormaren babesaz baliatuta. Etengabeko tiroketen ondorioz, bala bat tek animalia jo eta ziztu bizian aldendu zen. Horcajadak Aretxabaletako beste muturrera iristea lortu eta Galartzako bidea hartu zuen, milizianoekin elkartzeko. Etsaiak atzetik zituela, Arrasatetik zetorren kamioi blindatuaren leherketa ikusi zuen¹²⁹:

Tropak Aretxabaletan sartu zirenean, Arrasatetik zetorren kamioi blindatu bat Santutxo aldera iritsi zen, eta Kalebarrenera abiatu zenean BOOM! Mantxue etxean ezarritako kanoiekin leherrarazi zuten. Kamioian Mane izeneko bat zihoala gogoratzen dut. Azkenean, blindatua handik eramatea lortu genuen.

Kamioia Campomarren taldeak leherrarazi zuen. Arrasateko hiru miliziano hil ziren: Domingo Abarrategui, Pedro Ruiz de Alegria eta Timoteo Zubizarreta. Cruz Ugartek oso zauri larriak izan zituen eta ezin-duta geratu zen bizitza osorako. Blindatuaren gidaria ere hil egin zen, baina ez genekien nor zen. Datu bakarra ezagutzen genuen: donostiarra zela¹³⁰.

Alonso Vegaren operazio-egutegietan jasotako bajen arabera, fusil poloniarrek, munizioak eta 10 gorpu aurkitu zituzten. Gorpu bat ofizial batena zen. Bere bandoko hildakoen zerrenda, Jesús Vegas sarjentua eta 6 soldadu aipatzen ditu, besteak beste, eta, zaurituen artean, On Julián Peñafiel (Flandesko erregimentuko alfereza), Ignacio Martínez Redondo (San Martzial erregimentuko tenientea) eta tropako 44 kide¹³¹.

Arabako Gobernu Militarreko txostenaren arabera, aldiz, hamahiru gorri (sic) hil eta fusil mexikarrak eta mauser kartutxoak betetako hamar kaxa hartu zizkieten; frankisten bandoan, berriz, 3 lagun hil eta 34 zauritu ziren.

Guillermo Lasagabasterrek Aretxabaleta erori aurreko borrokak oso gogorrak izan zirela berretsi zigun¹³²:

Jo eta su borrokatu genuen, dena emanez. Aretxabaletako kaleetan ere eginahalak egin genituen, hormetan babestuz eta etxe batzuetan ezkutatuz. Ibarrola komandanteak kalean bertan ematen zituen aginduak. Baina etsaien armen nagusitasun ikaragarriaren ondorioz, alde egin behar izan genuen. Lagun batzuen gorpuak hantxe geratu ziren, eta zauri larriak zituzten zenbait kide ospitaletara eraman genituen.

Dena den, lehen egunean, gure bi kanoiekin oso ondo moldatu ginen eta etsai asko hil genituen, baina biharamunean gure artilleroek Arrasatera alde egin behar izan zuten, etsaien infanteria ia bertan

zegoelako. Haien artilleroek gure bi kanoiak ikusi eta erasotzen hasi ziren. Gure artillero batzuk zauritu eta kanoiak hondatu egin zituzten.

Hurrengo urratsak, jakina, Arrasatera eramango gaitu.

Hilaren 25ean, ostirala, eguneko borroka gogorrek bukatu ostean, San Martzial erregimentuko konpainia bat Aretxabaletara iritsi zen egunsentian, Alonso Vegaren zutabea babestera eta indartzera. Teniente koronelak Saletaren taldea Aretxabaletan uztea erabaki zuen, herria eta ezkerreko hegala defendatzeko, azken eremu hori arrisku larrian baitzegoen. Goizeko lehen orduan, Koregainera abiatu ziren, bateriaren eta San Martzialeko konpainiarekin batera, eraso prestatzera eta Kurtzetxiki mendia menderatzera. Kurtzetxiki, izan ere, Arrasatera heltzeko giltzarria zen.

Calbachoren taldea eta bateriak Koregainen zeuden. Bertatik, Koruagaineko baserriak eta Bedoñako baserriak eta ermita arakatzen hasi ziren, eta, azkenean, borrokaldi gogorren ondoren, 3. eta 6. konpainiek bazter guztiak okupatu zituzten. Gero, Urkemendigainera joan ziren.

Egunkariaren arabera, egun hura ere gogorra izan zen. Gauean, 3. eta 6. konpainiak Urkemendigaineko posizioetan geratu ziren, 4. konpainia eta metrailadoreena Bedoñan, zutabeko buruzagiak Koruagainen, eta bateria eta San Martzialeko konpainia Koregainen.

Milizianoek ezkerreko hegaletik erasotu zituzten, baina porrot egin zuten. Bajen kopuruak argi erakusten du izugarri gogor borrokatu zutela: 3 hildako (horietako bat 6. konpainiako burua, Cecilio Arnal tenientea) eta 48 zauritu. Calbacho komandanteak, 2. taldeko buruak, oso zauri larriak izan zituen.

Irailaren 26an, larunbata, miliziano defendatzaileen egoera jasanezina zen. Gorriak ari ziren ikusten. Kurtzetxiki mendian ezin zuten ezer egin, trintxerarik ez zutelako. Arrazoi horregatik, hain zuzen, bezperan lagun asko hil ziren bertan. Gainera, etsaiak San Prudentzio aldetik sartzen eta Kanpazar gainetik barneratzen ari zirenez, arriskuan zeuden.

Gauzak horrela, Alonso Vegaren zutabeak azken urratsak eman zituen. Jakinekoea denez, hasierako helburua Arrasate hartzea zen. Flandes erregimentuko 4. eta 6. konpainiak Kurtzetxikira abiatu ziren, eta, bitartean Koregainen ezarritako 8. bateriak eta Bedoñako metrailadoreek defentsa-lerroak hustu zituzten, aipatutako gune estrategikora zihoazen tropek bidean arazorik ez izateko. Era berean, 9. bateria eta Flandesko 1. konpainiako bi sekzio Koregainera joan ziren, lehenengoa Gasteiztik eta beste biak Aretxabaletatik.

Frontea hautsia zegoenez, milizianoek Kanpazar mendatera ihes egin behar izan zuten, Arrasate babesi gabe utziz. Alonso Vegaren tropek Kurtzetxiki hartu bezain laster, 2. taldea Arrasatera abiatu zen, Gutiérrez komandantearen agindupean. 16:30ean okupatu zuten. 4. konpainia hegoaldetik sartu zen bi metrailadoreekin, eta 3. eta 6. konpainiak ipar-ekialdetik, beste bi metrailadoreekin. Elizako kanpaiak jo zituzten, okupazioaren berri emateko.

Orain, ikuspegi orokorrari lotuz eta Gipuzkoa hartu zuten hiru zutabeen ibilbidea aipatuko dugu. Alonso Vegak Debagoiena mende hartzen zuten bitartean, beste bi zutabeek ere gauza bera egin zuten tokitan tokiko eremuetan. Hilaren 22an Deba (Latorrek), Soraluze (Pérez Salasek), Bergara (Tejerok) eta Zubillaga (Saletak) okupatu zituzten, 23an Mendaro (González Unzaluk), 24an Arno mendia (González Unzaluk) eta Munetako Haitzak (Pérez Salasek), 25ean Angiozar (Tejerok), 26an San Prudentzio (Saletak) eta Kalamua mendia (Díez de Riberak), 27an Mutriku (Latorrek) eta 28an Urkarregi mendia (Cayuelak).

Urriaren 6an, Latorrek Ondarroa eta Berriatua okupatu zituen, Gipuzkoaren eta Bizkaiaren arteko muga zeharkatuz. Gipuzkoan, lerro bakarra ez zen erori frankisten mende: Elgetako Intxorta mendien eta Eibar hiriaren arteko eremua. Azken gotorlekua izan zen.

3.4. Frontea egonkortzeko ahaleginak

1936ko irailaren amaierarako, ia Gipuzkoa osoa tropa frankisten mende zegoen. Artean amore eman ez zuen eremu bakarra Bizkaiko mugaldekoea zen: Kanpazar-Intxorta mendiak (Elgeta)-Eibar ardatza, hots, Euskal Herriko Maginot-lerroa.

Miliziak berehala berrantolatu ziren. Ordura arte, faxisten kontra borrokatu zuten tropetako kide gehienak miliziano boluntarioak ziren, asaltoko guardia batzuk, zenbait karabinero eta Errepublikaren aldeko mikeleteak ere atxiki zitzaizkien arren. Miliziano haiek erakunde politiko eta sindikalen arabera taldeak osatzen zituzten, eta, ondorioz, alderdi politikoa militarra baino garrantzitsuagoa zen. Gauzak zertan ziren ikusita, ezinbestekoa zen etsaiekin aurrez aurre borrokatzeko moduko armada sendoa sortzea, eta, beraz, diziplinan oinarritutako egitura militarra ezartzea. Horrela, lehen batailoiak eratu ziren: nazionalistak, sozialistak, komunistak eta anarkosindikalistak.

Urriaren 1ean Gorteek Euskal Estatutua onartu eta 7an *Euzkadiko* lehen Gobernua eratu zuten. Lehen lehendakaria José Antonio Aguirre (PNV) izan zen.

Milizianoen batailoiak antolatzeko erantzukizuna Iparraldeko Armadako Estatu Nagusiaren eta *Euzkadiko* Gobernuaren esku geratu zen.

3.4.1. Militarizazioa: batailoiak eta soldadualdien mobilizazioa

Leintz Harana eta Arrasate erori zirenean, Arrasateko Gerra Komisariotza Elorrioren finkatu zen, okupatutako herrietatik alde egindako familia asko bizi baitziren bertan. Defentsa-batzordeak gauzak antolatzen hasi ziren, Máximo Alberdik azaldu zigun moduan¹³³:

Aretxabaletako Defentsa Batzordeak, bertatik ihes egiterakoan, nahikoa janari (garbantzuak, bakailaoa, azukrea, tomatez, arroz, kafez, olio eta ikatzez betetako kaxak etab.) ateratzea lortu zuen: Elorrioren, gizarte-laguntzako etxea ireki zuten Aretxabaletatik ebakutatutako biztanleentzat, eta, geroago, Bergaratik etorritakoentzat. Notarioaren etxean finkatu ziren, parrokiatik gertu. Notarioaren abizena Vildosola zela uste dut. Berrogei bat lagun bizi ginen han, eta jatorduetan ehun inguru elkartzen ginen. Elikagai jakin batzuk erosteko, Aretxabaletako karlistei ezarritako isunen bidez bildutako dirua erabiltzen genuen. Pixkanaka, jendea Bizkaian zehar barreiatu zen. Hala ere, gure laguntza-etxea azaroaren erdira arte egon zen irekita, Elorrioko Udaleko gizarte-laguntzako sailarekin bat egin zuten arte, alegia.

Azken milizianoak, Kanpazar gainetik ihesean zihoazela, etsaien aitzineko talde bat aurkitu zuten, eta, tiroketa gogor baten ondoren, funtsezko gune hartaz jabetzea lortu zuten. Guillermo Lasagabasterrek horretaz guztiaz hitz egin zigun¹³⁴:

Gure miliziek kontraerasoa burutu ondoren, buruzagiek Elorrioko egoitza kuartel nagusitatz hartu zuten, eta non kokatu behar genuen jakinarazi ziguten, berehala. Miliziak posizio berrietan ezarri eta gero, buruzagiak lehen batailoiak zehatz eta zorrotz antolatzen hasi ziren, buru-belarri. Izan ere, milizianoek ordura arteko borroka guztietan hartu zuten parte, jokabide eredugarria izanik beti. Gizon zakar haiek dena ematen zuten. Etsaiek prestakuntza militarra zuten lehendik; gu, berriz, zibilak ginen eta soldadutzarik egin gabeko buruzagiak genituen.

Horregatik, agintari nagusiak [...] batailoiak osatzen hasi ziren. 1936ko irailaren 28rako Dragoen batailoia antolatuta zegoen jadanik. Hernaniko, Gasteizko eta beste toki batzuetako mutilak zeuden, baina gehienak Arrasatekoak ziren.

Lucio Oteiza aretxabaletarra Dragoen batailoian ibili zen, eta hiru iruzkin egin zizkigun gaiari buruz¹³⁵:

[...] Eusko Jaurilaritzak parte hartu zuen, eta Dragoen batailoiko kideei armak eman zizkiguten Kanpazarren. Fusil txekiarrak hartu genituen eskuetan, hantxe bertan [...].

Intxortara iristen ari ginela, Angiozar gainean lehen tiroak jaurti zizkiguten. Orduantxe hil zitzaizkigun lehen kideak. Ziur aski, batailoiko lehen hildakoa Ángel Sauquillo izan zen. Arrasateko konpainiak atzetik erasotu gintuen, eta guk aurrez aurre erantzun behar izan genion.

Dragoen batailoia oinarria Guadalupe izan zen —Guadalupe forteaz ari da, urriko iraultzako beste preso batzuekin batera egon baitziren bertan—. Arrasateko, Aretxabaletako, Hernaniko... ardatzak elkartu ziren. Taldeak han sortu ziren, eta buruzagiak ere han izendatu zituzten. Gerardo Ruiz zen komandantea.

Lucioren bigarren iruzkineko eraso urriaren 4an gertatu zen, *Dragoiak* Intxorta mendiak hartzera zihoazela, frontearen lerroa indartzeko asmoz. Aretxabaletako *Dragoien* konpainiako kide hauek zauritu ziren: Ángel Gago, Aurelio Carmona, Clemente del Teso, Eugenio Zaldibia eta Saturnino Sauquillo. Ángel Sauquillo eta Vicente Aranbarri hil egin ziren. Gerraren ankerkeria argi eta garbi azaleratzen hasia zen.

Dragoien 22. borroka-batailoia Arrasateko eta Aretxabaletako JSUko gazteek, Donostia, Hernani, Pasaia eta Erreterria aldeko milizianoek eta Arabatik ihes egindako lagun batzuek osatzen zuten. Honako egitura hau zeukaten: buruzagitza (Gerardo Ruiz komandantearen aginduetara) eta bitartekarien sekzioa; lau infanteria-konpainia eta metrailadore-konpainia bat; sekzio mistoa; gizarte-zerbitzuen eta kuartelarien sekzioa; txoferrak eta armazainak. 1. konpainiako guztiak Arrasatekoak ziren, 2. konpainiakoak Aretxabaletakoak eta Arabatik alde egindako gazteak, 3. konpainiakoak donostiarrak, eta 4. konpainiakoak hernaniarrak. Horiei guztiei Pasaia metrailadoreen konpainia gehitu zitzaion.

Denboraren poderioz, batailoia *Meabe zutabea*n sartu zen, eta, gerran zehar, Intxorta mendien okupazioan (1936ko urrian), Untzilla eta Murugain mendien defentsan (1937ko martxoaren 31ko erasora arte) eta Karraskaineko eta Barazar mendateko borroketan hartu zuten parte. Era berean, 11. Eusko Gudarostearekin batera, Euban eta Lemoako Haitzeko borrokaldietan jardun zuen, baita Burdinazko Gerrikoaren ingurukoetan ere, *El Gallo* izeneko eremuan. Gero, Santanderren, batailoiko kide batzuk *Larrañaga* brigadan eta beste *Rosa Luxemburgon* sartu ziren. Brigada komunistak ziren biak. Bizirik ateratzea lortu zutenek Reinosa eta Cabezón de la Sal udalen arteko poltsan borrokatu zuten *Larrañagarekin*, eta Mazuco mendian (Asturiasen) ere bai, 1937ko irailean. Azkenean, El Musel portuan (Gijonen) atxilotu zituzten¹³⁶.

Aretxabaletako JSUko miliziano guztiak *Dragoietan* sartu ziren. Bertako jeltzale gehienek, aldiz, *Saseta* batailoian jardun zuten, eta batzuk *Amaior* eta *Loiola* batailoietan.

Euzko Gudaroztea, PNV alderdiak eratua, *Euzkadiko* indar militar nagusia izan zen, 28 batailoirekin. Gure azterlanari dagokionez, aipagarriena 53.a edo *Saseta* izan zen, 1937an sortua infanteriako taldeei laguntzeko. Gudari gehienak gipuzkoarrak ziren. Lau konpainia zituen: 1.a *Beti aurrera*, 2.a *Aitzol*, 3.a *San Martzial* eta 4.a *Zarrabeiti*. Geroago, bosgarren konpainia osatu zuten Plentzian, ofizial gipuzkoarrekin eta gudari bizkaitarrekin. Lehen komandantea Jesús Luisa Esnaola izan zen, bigarrena, aurrekoaren ordekoa, Andrés Plazaola, hirugarrena Roque Amunarriz eta azkena Joseba Salegi¹³⁷.

Saseta batailoiko gudari aretxabaletarrak 4. konpainian zeuden, *Zarrabeiti* edo *Zarragoitia* izenean. Hainbat frontetan jardun zuten, hala nola, Intxortetan (Elgetan), Akondian (Eibarren) eta Reinosan. Azken horretan gudari asko hil ziren. Santofia Ituna sinatu eta gero, armak entregatu zituzten.

Ildo horretan, ekar dezagun gogora jeltzaleak Leintz Hareneko Euskal Milizietan sartu zirela, eta, Alfonso Vegaren zutabearen mende erortzeaz zeudenean, askok, alde egin beharrean, herrian geratzea erabaki zutela, zalantzan baitzeuden, zer egin jakin gabe, euren alderdia altxamenduaren lehen egunetan bezala. Arazorik izango ez zutelakoan zeuden, ez baitzuten ezer txarrik egin, ezta inor hil ere. Baina oker zebiltzan, frankistek biztanleria kontrolatzeari ekin baitzioten, Aretxabaleta hartu bezain laster. Lantegi guztietako langileen zerrendak egin eta izen bakoitzaren ondoan milizietan jardundakoa zen ala ez idazten zuten. Aldi berean, tropak etxez etxe ibili ziren bazterrak arakatzen "susmagarrien" bila, Defentsa Batzordearen agintaldian zehar ezkutuan egondako edo berriz ere etxera itzultitako karlisten edo tradizionalisten laguntzarekin, ziur aski. "Informatzaile" paregabe bat ere izan zuten: Joaquín Galdos Gorosarri jeltzalea, Aretxabaletako batzokiko idazkaria. Militarrek altxatu zirenean, Lakuntzan (Nafarroan) zegoen lanean. Bi egun eman zituen atxilotuta, eta askatu zutenean Gasteizera joan zen. Gauzak zertan ziren ikusita, Arabako erreketen 9. konpainian sartzea erabaki zuen. Tropa frankistekin sartu zen Aretxabaletan, eta konpainiako kideek, Galdosen ibilbidea ezagutzen zutenez, etxeak miaztera eraman zuten. Jeltzale asko atxilotu eta Biteri eskolan giltzaperatu zituzten. Horietako bat Santiago Lombide zen¹³⁸:

Etxean atxilotu ninduten. Bi soldadu eta Joaquín Galdos sarjentua etorri ziren. Galdos nazionalista zen, soldadutzan sarjentu izandakoa. Horra zer galdetu zidan:

- Norena da taula hau?
- Anaiarena.

- Eta non dago zure anaia?
- Eta non daude zeureak?

Santi Lombideren anaia José María *Dragoietako* kidea zela kontuan hartuta, oso erantzun adierazgarria eman zion. Joaquín Galdosen anaia José¹³⁹ beste bandoko gudaria (zaintzailea) zen, eta koinatua, Celestino Madariaga Gallastegi, *Sasetako* tenientea.

Azkenik, Joaquín Galdosek ihes egin, errepublikanoen eremura joan eta bere benetako bandoarekin jardun zuen¹⁴⁰.

Dena den, frankisten armadak, soldadu gehiago behar zituenenez, eurekin jardutera derrigortu zituen: batzuk Arrasateko erreketeen Zumalacárregui tertzioan eta beste batzuk deialdiko soldadu moduan.

Armadan sartzera derrigortutako biztanle gehienek Zumalacárregui tertzioan jardun zuten. Hiru konpainia zituen: 1.a Oñatiko erreketeeana zen, 2.a Arrasateko erreketeeana, eta 3.a Bergarakoena. Aretxabaletarrak bigarrenean sartu zituzten, eskualdeko unitatean, Nafarroako III. brigadan. Lehen ekintza 1937ko otsailaren 14an egin zuten, Murugain inguruko posizioak zaintzeko. Zumalacárregui tertzioari Ntra. Sra. del Camino erreketekonpainia¹⁴¹, Aretxabaletan kuarteleratu, atxiki zitzaion eta, bat eginik, 4. konpainia osatu eta Apotzagako posizioak indartu zituzten. Benetako lehen borroka martxoaren 31koa izan zen. 2. konpainiak Untzilla eta Murugain mendien erasoan parte hartu zuen, Oriamendi tertzioari atxikita, EzQUIROZ komandantearen aginduetara jardunez. Aurrez aurre *Dragoiak* zituzten, eta haietako asko lagunak edo senitartekoak ziren. Aurrerantzeko ibilbidean gerra zibileko gunerik gogorrenetan egon ziren. Nafarroako brigadak berrantolatu ondoren, 1937ko apirilaren 30ean, Zumalacárregui tertzioa I. brigadan sartu zuten. Bizkargi hartu, Burdinazko Gerrikoa hausteko erasoetan parte hartu eta Malmasin mendian borrokatu zuten. Gero, Arrigorriagan atseden hartu eta San Cebrián de Mudá udalera (Palentziara) joan ziren, Santanderko frontea haustera. Valdecebollas eta Cueto mendietako posizioak erasotu, Reinosan sartu, Cabezón de la Sal udaletik igaro, Asturiasen barneratu, Mazucoko borroketan parte hartu eta Gijonera iritsi ziren. Orduan eman zioten bukaera iparraldeko gerrari. Iruñera itzuli zirenean, baja kopuru izugarriaren ondorioz, Zumalacárregui tertzioa Montejurrako 2. eta 3. konpainiekin bateratu zuten. Berriz atseden hartu eta Guadalajara abiatu ziren, baina desbideratu eta Teruelgo frontera joan ziren, Alfambrako operazioetan aritzera. Handik Levantera jo zuten, Espadán mendizerrara. Azkenik, Ebroko batailan eta Kataluniako frontean parte hartu zuten.

Bi bandoetako gorputz eta unitateen militarizazioari dagokionez, gerrak aurrera egin ahala, jende-premia gero eta larriagoa zen, soldatu asko hiltzen baitziren. Beraz, gabezia hori nola edo hala konpontzeko, kintoei deitzen hasi ziren.

Estatu frankistak bere mende eroritako eremuetako gazteak soldadu joatera behartu zituen, soldadualdien araberako deialdiak eginez. Lehen deialdi orokorra 1936ko abuztuaren 8an egin zuen Burgosko Defensa Nazionaleko Batzordeak, 29. dekretuaren bidez¹⁴²:

Como presidente de la Junta de Defensa Nacional y de acuerdo con la misma, a Decretar lo siguiente:

PRIMERO.- Se dispone la urgente incorporación a filas de los individuos del cupo de filas y del de instrucción, tanto de haberes como acogidos a los beneficios del Capítulo XVII, de la Ley de Reclutamiento, pertenecientes a los reemplazos de 1933, 1934 así como los de 1935 que se encuentran en sus casas.

SEGUNDO.- Estos movilizados se incorporarán a los Cuerpos que prestaron servicio si se encuentran éstos dentro de la zona ocupada por nuestro Ejército, y si esas Unidades se hallaren fuera de ella la incorporación tendrá lugar a Cuerpos de la misma Arma o Cuerpo en que sirvieron más próximos al lugar de su residencia habitual. En el caso de que por la especialidad del Cuerpo de su procedencia no hubiera igual en nuestra Zona, quedarán adscritos para prestar servicio al similar que exista.

TERCERO.- Quedan exceptuados de su incorporación, los que se encuentren prestando servicio en Fábricas, Talleres o Servicios Públicos dedicados a trabajos convenientes a la buena marcha de las operaciones, los que desde luego serán militarizados. Estas faltas de incorporación deben acreditarse por los Directores de los Centros Y Autoridades locales ante la Autoridad Militar de la Provincia en que re-

sidan, la que procedería a la concesión de ese beneficio, si hay lugar a ello y a dar cuenta a los Cuerpos respectivos.

CUARTO.- La falta o retraso en la incorporación será castigada con arreglo a los preceptos del Código de Justicia Militar.

6ª División – Sección de Estado Mayor.

Gerra aurretik, gazteak 21 urterekin joaten ziren soldadutzara, baina adina aurreratu egin zuten, lehen aipatutako jende-beharra zela eta. Lehenbizi, 1935ean soldadutzara joan ez ziren gazteei (1914an jaio-takoei) deitu zieten, eta gero 1933ko eta 1934ko soldadualdietakoei, hurrenez hurren.

Hurrengo deialdien xehetasunak ez dira oso argiak. Aretxabaleta hartu berri zuten arren, udal-gobernu berria ez zen hasi ekinean urriaren 2ra arte. Horrela, irailaren 28an 1935eko, 1934ko, 1933ko eta 1932ko bigarren hiru hilekoko kintoei soldadu joateko egindako deialdia ez zuten bete¹⁴³. Aipatzekoa da, bestalde, gobernuko berriko kideak Gipuzkoako Gerrako Batzorde Karlistak proposatu zituela.

Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoiak ez zuen denborarik galtzen, eta gazteak errekrutatzeko zereginetan dekretuen burokraziari zorrotz jarraitzen zion. Irailaren 29an, baimen mugagabea zuten gazteei batailoian berehala sartzeko agindua helarazi zieten. Hala egin behar izan zuten, adibidez, Esteban Leanizbarrutia Igartuak, José Urkia Bengoak eta Salustiano Herrasti Zufiriak biharamunean bertan. Ez ziren izan lehenengoak, uztailaren 19an, militarren altxamenduaren hurrengo egunean, Espainia Zalditeria Erregimentuko Burgosko buruzagitza-bulegoak Cándido Arregi Garai, Alejandro Arkauz Iturriaga eta Andrés Anduaga Lizarralde lehenbailehen errekrutatzeko agindu baitzion Aretxabaletako udalari. Abuztuaren 10ean, Arapiles erregimentuko 7. mendi-batailoiak (Lizarrakoak) beste horrenbeste egin zuen Eugenio Cortazar Galdos, Teodoro Etxeberria Ugalde, Máximo Garai Ercilla, Lorenzo Bernal Blanco eta Juan Arkauz Murgiondo gazteekin. Abuztuaren 27an, artilleria arineko erregimentuko 11. konpainiak (Burgoskoak) Rufino Agiriano Arenaza bertaratzeko agindua eman zuen, eta hilaren 31n Marcelino Bengoa Lizarralde bertaratzekoa. Azken agindu hori handik hilabetera, irailaren 27an, jaso zuten berriz, Domingo Elorza Azkoagari deitzeko eskaerarekin batera. Azkenik, irailaren 24an, América infanteria-erregimentuko 23. konpainiak (Iruñekoak) Alejandro Iturbe Otadui eta Pedro Ingidua Bolinaga errekrutatu zituen.

Horrek ez du esan nahi deialdia jaso zuten gazteek aipatutako talde horietan jardun zutenik. Aitzitik, asko beste unitate batzuetan sartu zituzten: adibidez, Máximo Garai Ercilla Flandes erregimentuko 1. mendi-batailoiko 2. konpainian, 1936ko urriaren 26an. Beste batzuk kontrako bandoan zebiltzan: esate baterako, Esteban Leanizbarrutia *Dragoien* 22. batailoiko 1. konpainiakoa zen, eta Cándido Arregi *Saseta* batailoiko gudaria.

Ordura arte, soldadu joateko deialdiak erregimentu eta unitate militarrek egin ohi zituzten, baina udal-batzorde berriak aurrerantzean errekrutamenduez arduratzea erabaki zuen. Zerrendak osatu eta Sailkapen eta Berrikuspen Batzordera igortzen zituen. 1936ko urriaren 24an, Donostiako 38. zenbakiko *Caja de Recluta* zelakoak urte hartako soldadualdiko lehen zozketa egin zuten. Zerrendako 20 gazteei zenbaki hauek tokatu zitzaizkien:

**Donostiako 38. zenbakiko *Caja de Recluta* zelakoak 1936ko
urriaren 24an egindako zozketa**

ZK.	Erreklutaren izena	Zozketan tokatutako zk.
1	Alzola Murua, Vicente	1.552
2	Arenaza Zugasti, Félix	1.672
3	Azcoitia López De Muniain, Esteban	1.823
4	Beitia Eriz, Manuel	1.887
5	Echarri Soraluze, Lorenzo	2.056
6	Echeverria Garay, Pablo	10
7	Garay Echave, Vicente	220
8	Garay Elcorobarrutia, Ambrosio	221
9	Garcia-Echave Zuazua, Pedro José	231
10	Gastañaga Eriz, Daniel	275
11	Jausoro Galdos, Felipe	546
12	Mabinabeitia Aguirre, Juan	696
13	Múgica Bañales, Jesús	804
14	Osinaga Urrutia, Joaquín	932
15	Oteiza Cortazar, Lucio	961
16	Unzurrunzaga Vergara, Santos	1.228
17	Urquia Elorza, Julián	1.269
18	Zaloña Cenitagoya, Leandro	1.355
19	Zubizarreta Arregui, Eugenio	1.389
20	Zugasti Erostarbe, Felipe	1.397

1936ko deialdiko gazteen zerrenda orduantxe osatu zuten. 1937ko errekrutamenduak eta sailkapenak bi txandatan gauzatu zituzten. Deitutako gazteei udaletxean gorputza, taila eta bularraldeko perimetroa neurtu eta, emaitzaren arabera, baliagarritzat edo salbuetsitzat jo zituzten, besterik gabe. Gazteen tailaren arabera behin betiko lehen zerrenda urtarilaren 14an egin zuten, eta bigarrena maiatzaren 9an.

1937ko urtarrilaren 14ko zerrenda

Zk.	Izena	Taila (mm)	Perimetroa (cm)	Gai ala ez gai
1	Alberdi Ceberio, Bonifacio	-	-	Iheslaria
2	Altube Herrasti, Eugenio	1.630	87	Gai. Soldadua
3	Altube Uribechevarria, Ramón	1.669	86	Gai. Soldadua
4	Arcauz Murgiondo, Jesús			Marianista Cádizen. Erabakiaren zain
5	Arenaza Urizar, Millán	1.641	87	Gai. Soldadua
6	Arratibel Olalde, José	1.626	81	Gai. Soldadua
7	Arregui Garay, Juan	1.688	87	Ezgai (63 - F- 1 taldea)
8	Chinchurreta Ugalde, Isidro	1.667	85	Gai. Soldadua
9	Echave Garay, Timoteo	1.702	96	Gai. Soldadua
10	Galdos Zuazua, Juan José	-	-	Zumalacárregui tertzioko erreketea
11	Garay Iriarte, Francisco	1.630	83	Gai. Soldadua
12	Gorostiaga, Manuel	1.740	89	Gai. Soldadua
13	Herrasti Idígoras, Jesús	-	-	Zumalacárregui tertzioko erreketea
14	Jáuregui Urcelay, Ciriaco	1.723	92	Gai. Soldadua
15	Lascurain, Antonio	1.710	91	Gai. Soldadua
16	Lete Alday, Pedro José	1.660	86	Gai. Soldadua
17	Lombide Gastañaga, José M ^a	-	-	Iheslaria
18	Macazaga Aguirregaviria, José M ^a	-	-	Bergaran. Erabakiaren zain
19	Ochoa Garcia-Echave, Antonio	-	-	Iheslaria
20	Ondarra Azurmendi, Agustín	-	-	Bilbon. Iheslaria
21	Sauquillo, Ángel	-	-	Iheslaria
22	Uriarte Esquibel, Julio Eugenio	1.631	89	Gai. Soldadua
23	Uribechevarria Arenaza, Ramón	1.621	82	Gai. Luzapenaren zain
24	Uribechevarria Barrena, Teodoro	1.638	82	Gai. Luzapenaren zain
25	Uribechevarria, Aniceto	1.515	75	Ezgaitasun egiaztatua. Zeharo salbuetsia.
26	Urquia Elorza, Santiago	1.740	89	Gai. Soldadua
27	Urquia Orense, Julio	-	-	Iheslaria
28	Urrutia Unda, Joaquín	1.595	77	Ezgaitasun egiaztatua. Zeharo salbuetsia
29	Zubiberri, Pedro	-	-	Angiozarren. Iheslaria
30	Zubizarreta Berraondo, Pedro	1.724	93	Gai. Soldadua
31	Zugasti Cortabarria, Julio Eugenio	1.696	86	Gai. Luzapenaren zain
32	Zugasti Legorburu, Luciano	1.630	94	Gai. Soldadua
Leintz-Gatzagako zerrenda				
33	Arenaza Zubillaga, Francisco	1.661	86	Gai. Soldadua
1935ko soldadualdia				
34	Arrese Idígoras, Eusebio	-	-	Ez ziren bertaratu 1. mailako luzapena berrikustera. Ezgaitzat hartuak.
35	Rodríguez Lentijo, Obdulio		-	
1933ko soldadualdia				
36	Andrés, Florentino	-	-	Ez ziren bertaratu luzapena berrikustera. Soldadu izendatuak.
37	Martínez, Manuel	-	-	
38	Peña, Juan	-	-	

1937ko maiatzaren 9ko zerrenda

Zk.	Izena	Taila (mm)	Perimetroa (cm)	Gai ala ez gai
1	Aguriano Arenaza, Prudencio	1.740	91	Gai. Soldadua
2	Aguiriano Herrasti, Ceferino	-	-	Iheslaria
3	Aranzabal Beitia, Emeterio	1.550	90	Gai. Soldadua
4	Arenaza Zugasti, José Domingo	Anaia Bonifaciok bertaratu eta haxe jakinarazi zien: José Domingo Bilbon zegoela, mugimenduak hantxe harrapatu zuelako. Udalak sailkapena aldatu eta iheslaritzat jo zuen.		
5	Arenaza Zugasti, Marcelino	1.720	88	Gai. Soldadua
6	Cortabarría Ocaranza, Pedro	1.750	82	Gai. Soldadua
7	Echeverría Ugalde, Máximo	Aita bertaratu zen. Semea Donostiako ospitale militarrean zaurituta zegoela eta bertan ohatilari-lanak egiten zituela jakinarazi zien. Soldadu izendatu zuten.		
8	Eraña Echave, Ricardo	1.700	81	Gai. Soldadua
9	Gabilondo Fernández de Arroyabe, Ángel	Zumalacárregui tertzioko erreketea		
10	Galdos Arana, Ricardo	Zumalacárregui tertzioko erreketea		
11	Garay Elcorobarrutia, Prudencio	Zumalacárregui tertzioko erreketea		
12	Herrasti Zufiria, Pablo	1.715	83	Gai. Soldadua
13	Jausoro Galdos, Prudencio	1.745	98	Gai. Soldadua
14	Lasagabaster Oquina, Tomás	Zumalacárregui tertzioko erreketea		
15	Larrinaga Gaztañaga, Faustino	-	-	Iheslaria
16	López de Letona Telleriarte, Antonio	1.712	86	Gai. Soldadua
17	Mendieta Madinabeitia, Simón	1.730	87	Gai. Soldadua
18	Oyanguren Acha, Francisco	Zumalacárregui tertzioko erreketea		
19	Peña Echeverría, José	1.800	93	Gai. Soldadua
20	Unanue Macazaga, Justo	1.650	85	Gai. Soldadua

1938ko zerrendak otsailaren 3an egin zituzten. Uztailaren 7an, *Caja de Recluta* zelakoak 1933ko, 1934ko eta 1935ko soldadualdietako laguntza-zerbitzuetan jardundako gazteei soldadu joateko deia egin zien. Valentín Orueta Madina Flandes erregimentuko 5. konpainiara bidali zuten, eta Leonardo Lasagabaster Okina Gasteizera, Numancia zalditeria- eta ehiztari-erregimentuko 6. konpainiara. Lino Iturbe Otadui ere jaso zuen deia. Uztailaren 23an 1937ko, 1938ko, 1939ko eta 1940ko soldadualdietakoei deitu zieten, arrazoi berarengatik: Eugenio Altube Errazquin, Aniceto Uribe-Etxebarria Kortabarría, Cándido Eraña Etxabe eta Eusebio Gastañaga Eriz gazteei, hain zuten. Urriaren 20an, 1941ko soldadualdiko hirugarren hiruhilekoko gazteak (1920ko uztailan, abuztuan eta irailean jaioetakoak) eta aurreko soldadualdietako hiruhileko berekoak mobilizatu zituzten.

1938 otsailaren 3ko zerrenda

Zk.	Izena	Taila (mm)	Bularreko perimetroa (cm)	Gai ala ez gai
1	Aguiriano, Agapito	1.645	82	Gai. Soldadua
2	Altube, Emeterio	1.570	89	Gai. Soldadua
3	Altube, Pedro	1.700	82	Gai. Soldadua
4	Altube, Francisco	-	-	Iheslaria
5	Bengoa, Miguel	1.632	84	Gai. Soldadua
6	Eraña, Cándido	1.702	82	Gai. Soldadua
7	Garay, Miguel	1.788	87	Gai. Soldadua
8	Gastañaga, Eusebio	1.690	85	Miopea, 5 dioptria. Zeharo salbuetsia
9	Gorroño, José M ^a	1.764	84	Gai. Soldadua
10	Herrasti, Luis	1.600	82	Gai. Soldadua
11	Jáuregui, Victor	1.730	90	Gai. Soldadua
12	Jausoro, Juan	1.594	81	Gai. Soldadua
13	Madinabeitia, Julián	1.660	87	Gai. Soldadua
14	Orobengoa, Félix	1.674	84	Gai. Soldadua
15	Orueta, Jesús	1.690	85	Gai. Soldadua
16	Peña, Lorenzo	1.676	89	Gai. Soldadua
17	Unanue, Melchor	1.700	86	Gai. Soldadua
18	Urrutia, José M ^a	1.610	75	Gabeziak garapen organikoan. Aldi baterako baztertua
19	Zubizarreta, Eugenio	1.608	89	Gai. Soldadua
20	Zubizarreta, Pablo	1.670	87	Gai. Soldadua

Esku artean izan dugun dokumentazioan oinarrituz, frankistek soldadu joatera behartutako gazteen zerrenda osatu eta bakoitzak zer unitatetan jardun zuen zehaztu dugu (ikus 4. eranskina, 306. or.).

Gazte horiei erreketetean borondatez sartutako guztiak gehitu zitzaizkien.

Militarrak altxatu zirenean, 1935ko soldadualdiko gazteak soldadutzan zeuden, eta, beraz, nahitaez borrokatu behar izan zuten, idealen kontra egon arren. Batzuk hil egin ziren borrokaldietan. Beste batzuk ihes egin zuten: adibidez, Clemente del Teso ez zen itzuli udako atsedenal-di-baimena bukatu eta gero, eta bere konpainiak, Burgoseko San Marcial infanteria-erregimentuko 22.ak, iheslaritzat jo zuen berehala¹⁴⁴. Clemente boluntario sartu zen Defentsa Batzordean lehenbizi eta *Dragoietan* gero. Bere taldekide ohien kontra borrokatu behar izan zuen.

Clemente del Teso hurrengo ataleko protagonista izango da.

Daniel Gastañaga Eriz,
San Martzial infanteria-erregimentuko
22. konpainiakoa (Burgos).

(1) Tomás Garai Etxabe, Flandes
erregimentuko 5. mendi-batailoikoa
(Vitoria-Gasteiz).

Leonardo Lasagabaster Okina, Numancia
zalditeria-erregimentuko 6. konpainiakoa
(Vitoria-Gasteiz).

(1) Santiago Lombide Gaztañaga,
Zumalacárregui tertzioko erreketea.

(1) José Mª Gorroño Arregi Donostian
desfilatzen.

Román Olabe Zubillaga,
ANVko 1. batailoiko
gudaria.

(1) Fermín Garai Etxabe,
Loiola batailoiko gudaria.

Aberdi Ceberio anaiak, hirurak Saseta
batailoiko gudariak. (1) Félix, (2) Bonifacio
eta (3) Jesús.

Saseta batailoiko gudariak Eibarko frontean.
 (1) Facundo Alzola, (2) Jesús Peña, (3)
 Lorenzo Etxeberria, (4) Antonio Otxoa eta
 (5) Diego Urcelay.

Francisco X. Sagastaren txartel
 militarra. Zuazua y Urresti
 batailoikoa zen.

Eusebio Arrese Idígorasen txartel
 militarra. Dragoen batailoiko 22.
 konpainiakoa zen.

Jorge Uribesalgo Zaloña, Nafarroako
 V. Brigadako 6.5 kanoi taldekoa,
 Errotabarrin, argazkia atzeratzeko
 prest.

Leandro Zaloña
Zenitagoia, abiazioko
kideekin, Salburuko
aireportuan.

Clemente del Teso Sandoval, San Martzial
erregimentuan (Burgosen) soldadutza
egiten ari zela, baimen batean zehar
desertatu eta Dragoietan sartu zen.

Calixto Eraña Bengoa,
América erregimentuko 23.
konpainiako soldaduekin
(Iruñea).

3.4.2. Errepublikanoen bonbardaketak Aretxabaletan

Camilo Alonso Vegaren tropek herria hartu zutenetik Mola jeneralak 1937ko martxoaren 31ko ofentsiba handia gauzatu zuen arte, sei hilabetez, Aretxabaletako frontea zeharo egonkorra izan zen. Fronteko lerroa udalerriaren ekialdean kokatu zen, Otxandio-Aramaio zeritzon eremuan, Untzilla auzoko goialdeak eta Murugain mendia erreferentziazat hartuta.

Fronteak, herriko sarbideetan ezarririk, Isurieta, Galartza eta Gellao auzoak —azken hori Aretxabaletakoa— erabat mehatxatuta zituen, eta biztanle askok baserriak utzi eta atzeguardiako guneetan bizi ziren senitartekoen etxeetara jo zuten babes bila. Geroago, herriguneko zenbait biztanlek ere gauza bera agin zuten, errepublikanoak euren posizioetatik obusak jaurtitzen hasi zirenean.

Aretxabaletako eguneroko bizitza era guztietako tropa militarren eraginpean zegoen. Okupazio-tropei dagokienez, Aretxabaletan emandako sei hilabeteetan, erreketek gipuzkoarrak eta nafarrak, batik bat Nuestra Señora del Camino taldekoak, falangistak, legionarioak, deialdiko soldaduak, gehienak Burgosko San Martzial infanteria-erregimentuko 22. konpainiakoak, eta tropa mairu eta alemanetako soldaduak bidali zituzten herrira, trenbide-linea berrezarri ondoren kontingente militarren joan-etorriak asko erraztu zirelako. Julia Makazaga Industrias Beroa lantegiko bulegaria zen. 19 urte zituen Aretxabaletan kuartel-giroa gailendu zenean, eta bulegoko eguneroko jardunean lan asko egin behar izaten zituen militarrentzat¹⁴⁵:

Militarren garraioen arduraduna nintzenez, geltokian bulegoan baino denbora gehiago ematen nuen. Tren militarrek soldaduz gainezka zihoazen beti. Adibidez, borroken ondoren Gasteizera eramaten zituzten. Behin, trenbideko faktoreari, Manolori, paper batzuk ematera joan nintzen. Trenean mairuak zeuden eta, ikusi nindutenean, "a zer neska puska" eta horrelako gauzak hasi zitzaizkidan oi-hukatzen, elkar animatuz. Trenetik jaitsi nahi zutela ere esaten zidaten. Beldurrak airean, faktorearengana joan eta besotik heltzeko eta geltoki barrura eramateko eskatu nion. Izututa nengoen.

[...] Idazmakina bat neukan, eta soldaduei ordaindu beharreko kopuruen zerrendak egitera bidaltzen ninduten egunero: 0,25 honegatik, 0,25 beste horregatik... Zerrenda luze-luzeak izaten ziren.

Aretxabaletak kuartela zirudien. Otazu jauregia komandantziatzat edo kuartel nagusitzat hartu zuten, eta tropetako gainerako kideak euren beharren arabera moldatutako eraikin eta eremuetara bidali zituzten. Soldaduak Viteri eskolan zeuden; erreketek, berriz, bolatokiaren ondoan, UGTko egoitzaren eraikineko beheko solairuan (Otalora kaleko 18. zenbakian) eta Antonio Martínez de Aguirreraren etxearen azpialdeko zalditegian, Durana kaleko 16. zenbakian, udaletxearen parean. Ikusten denez, herriaren erdigunean finkatu ziren, eta inguruetako gune garai estrategiko guztietan ere bai, etsaiak behatzeko. Soldadu gehien Apotzagaetxebarrin zeuden, frontea bertatik bertara zutelako. Begixan (Arkarazo) baserriaren ondoan, tontorraren babespean, aleman antiaereoak finkatu ziren. Okupazio-tropak Mendiaretx eta Uxarte baserrien lerro berean ere kokatu ziren, zuhaiztien aldamenen, eta Otalorazelain kanoi-bateriak ezarri zituzten eremua ongi babesteko. Lau gune nagusi horiez gain, hainbat kontrol- eta zaintza-postu ezarri zituzten, gehienbat Arrasaterako irteeraren esparruan.

Beste aldean, errepublikanoak euren posizioak indartzen saiatu ziren. 1936ko urriaren hasieran, batailoiak jadanik eratuta zeudela, *Dragoien* 1. eta 2. konpainiek Kanpazar gaina hartu zuten, eta beste biek Karraskain mendia. Lehen mugimenduak azaroaren amaieran egin zituzten, Legutioko eraso zela eta.

Azaroaren 2an, *Dragoien* lau konpainiak Karraskainen elkartu ziren. Posizioei eustea lortu zuten, etsaiekin tiroketa gutxi batzuk izan ondoren. Batailoia azaroaren 26an hasi zen ekinean, Guillermo Lasagabasterrek azaldu zigun moduan¹⁴⁶:

Azaroaren 26an, gure Estatu Nagusiak etsaien bi lerro erasotzeko agindu zigun. Bata Arrasate-tik bi kilometrora zeukaten ezarrita, "Maitena" etxea dagoen mendian, eta bestea Olandixotik gertu. Etsaiak ustekabean harrapatzea zen gure helburua, euren indar guztiak Arrasatera bidaltzera behartzeko, gure beste batailoiek Legutio errazago har zezaten.

Agindua zorrotz bete genuen. Dragoien bi konpainia Karraskainetik abiatu eta, lau ordutan oinez egin ondoren, Aramaioa iritsi ginen. Hilaren 27ko goizaldeko ordu bietan, Murumendiko bidea hartu

genuen. Bitartean, Udalan geratutako bi konpainiak gauetz "Maitena" etxearen inguruetan kokatu ziren gauetz, goizaldeko 08:00etan erasoari ekiteko asmoz.

Goizeko 05:00etarako bi konpainiek Murumendi hartuta zeukaten, inolako gorabeherarik izan gabe. 10 gizon utzi zituzten bertan, sarjentu batekin, eta besteak Arrasate aldera joan ziren, bidean gutxika aurrera eginez. Goizeko 08:00etan, gure buruzagiak aginduta, denok batera tiroka hasi eta etsaien jatorrizko posizioetara iritsi ginen. Ustekabeen harrapatu arren, okupatutako azalera izugarri hartan ezarrita zauzkaten alanbrezko hesiak ezin izan genituen zeharkatu. Gainera, gune estrategiko guztiak menderatzeko, eskudra bat behar genuen gutxienez. Behar beste gizon ez genituenez, fusil metrailadoreen eskudra bakarri iritsi zen etsaien posizioetaraino. Ni ere tartean nintzen. Baina erasotzen hasi ziren, eta, tiroketa ikaragarri baten ondoren, 300 bat metro atzera egin eta zuhaitz batzuen atzean babestu ginen, adore handiz.

Posizio haiek okupatzea sekulako arrakasta izan zen guretzat, Aretxabaletan eta Arrasaten fusilekin eta morteroekin borrokatu eta gero. Gainera, Gasteizko errepide nagusia moztea lortu genuen.

Guillermok esan bezala, etsaia nahasteko ekintza hura arrakasta biribila eta pizgarri handia izan zen, baina lorpenei eustea gehiago kostatu zitzaien¹⁴⁷:

Bi konpainiak bakarrik halako azalera handia hartzea lorpen handia izan zen, baina, lehen lerroko gune estrategikoak zaintzeko beste jende ez genuenez, ilundu bezain laster, atzeragoko posizioetara joaten ginen.

Etsaiak horretaz jabetu ziren, nonbait, Santa Luzia egunean, goiza argitzen hasi bezain laster lehen lerroko trintxeretara joan eta hantxe aurkitu baikenituen, ustekabeen. Gauetz okupatu zituzten, gu iritsi aurretik.

Aurrez aurre, babesik gabe, borrokatu behar izan genuen, eta gutako batzuk hil egin ziren. Azkenean, lauhun metro atzerago joan ginen, Bastar gain izeneko posizio berrietaraino.

José Mª Arriarán eta Santiago del Valle gertakari hartaz, besteak beste, mintzatu ziren *Arrasate 1936. Una generación cortada* liburuan. Dirudienaz, Txiribito izeneko eremuan, Mandoain aldean, aurreko gune batean zeuden finkatuta, baina gauero hutsik geratzen zen, Naparrena baserrira joaten zirelako lanera. Horretaz jabetu eta biharamunean bertan, etsaiek segada egin zieten. Victor Bolinaga Arregi (1. konpainia-koa) eta Arruti donostiarra hantxe hil ziren¹⁴⁸.

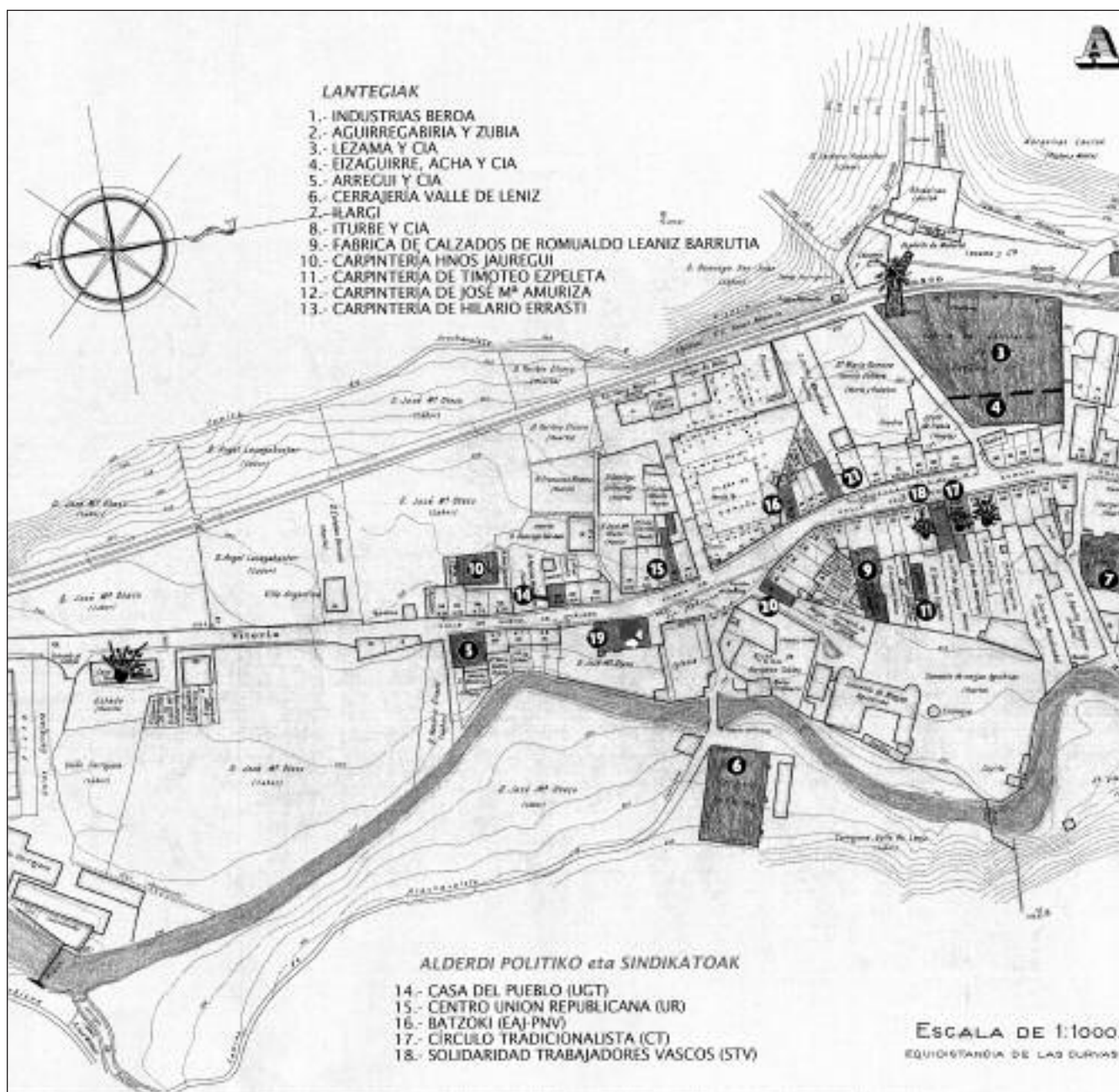
Fronte egonkorra finkatu zuten denboraldian zehar, beste gertakari garrantzitsu bat jazo zen: Juan Antonio Errarte Garai, Gellao baserrikoa, desagertu eta hilda azaldu zen, 76 urte zituela. 1936ko abenduaren 28ko iluntzean Gellanozabal baserritik atera zen asto bat falta zitzaiolako, eta ez zen itzuli. Baserrir hura, auzoko beste asko bezala, bi bandoen artean zegoen kokatuta. Gorpua 1937ko martxoaren 29an aurkitu zuten Untzillako bizilagun batzuek. Corain (sic) mendian zegoen, ote zurien artean erdi lurperatuta, erdi ustelduta. Buruzagi errepublikanoek gorpua Azkoagako hilerrira eramateko agindu zuten, autopsia egin ziezaioten. Luis Alberdi apaizaren arabera, tiroka, aihozkadaka, kulata-kolpeka... hil zuten.¹⁴⁹

Dragoiek Untzilla, Murugain eta bien magalak hartu zituzten, Bastar Gain eta Bastar Azpi izeneko guneetaraino. Frankistak Apotzagan zeuden, eta okupatuta zauzkaten gunerik aurreratuena Etxabe baserria zen, Gellaon. Frontea bateratzea eta gunerik garaianetan finkatzea funtsezkoa zen estrategia militarrentzat.

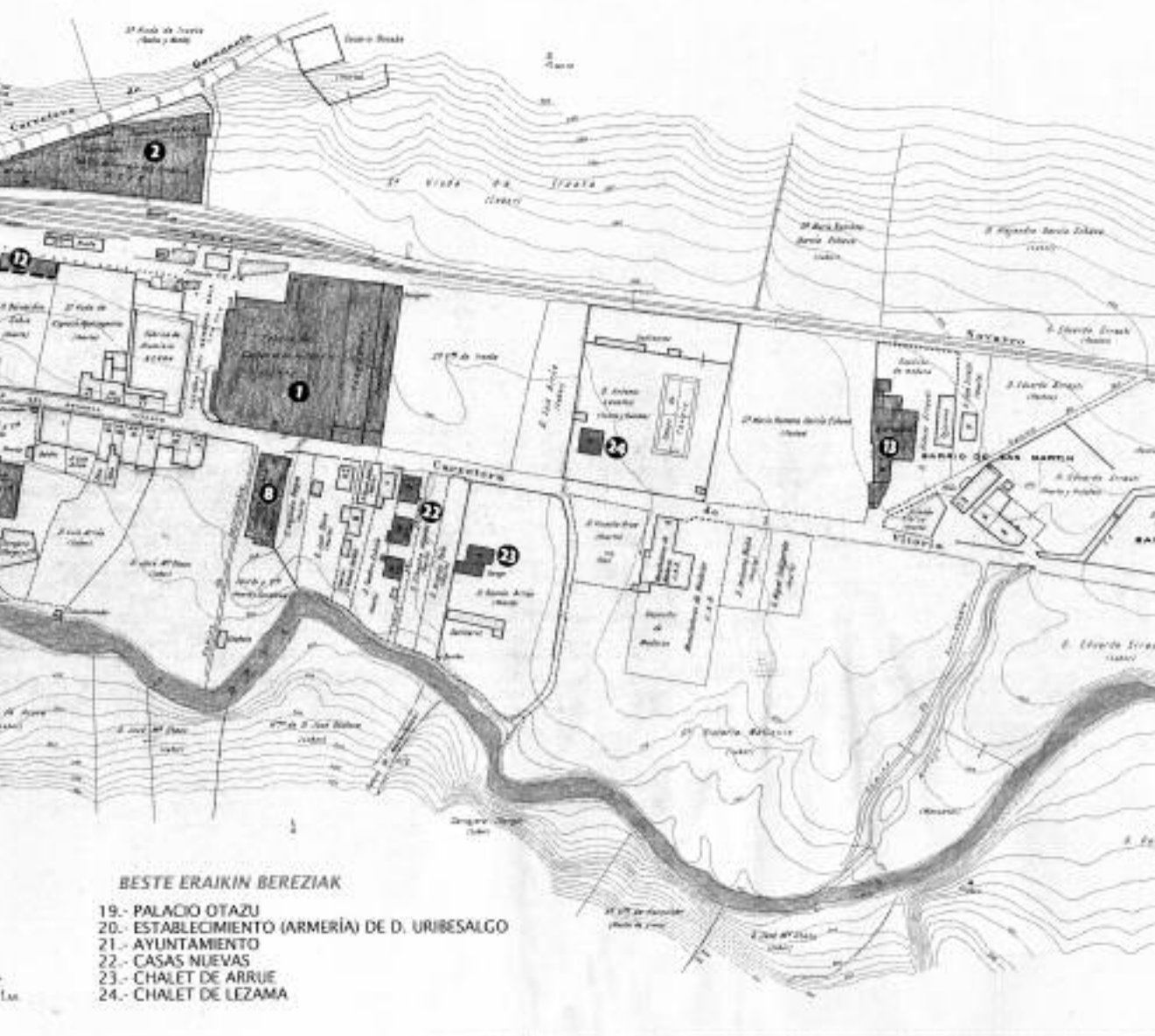
Clemente del Tesok Untzillako San Pedro parrokiako kanpandorretik metrailata batekin tirokatu ohi zituen etsaiak, eta Valero morteroarekin obusak ere jaurtitzen zituen guardia zibilen kuartelaren kontra¹⁵⁰. Behin, morteroarekin etsaiak tirokatzen ari zela, bonba bat Etxabe baserriaren tximiniatik sartu zen, baina, zorionez, ez zen lehertu¹⁵¹. Barruan, besteak beste, Tomás Agirre medikua zegoen. Gerra ostean, hauxe esan zion kontsultan: "Hori da punteria, hori,... ederretik libratu ginen!"¹⁵².

Lucio Oteizak etsaien trintxeren gertutasunaren inguruko beste pasadizo bitxi eta dibertigarri bat kontatu zigun¹⁵³:

Frontea Untzillaren eta Etxabe baserriaren lerroaren artean egonkortu zenean gertatu zen. Zerri bat bi bandoen arteko eremuan zegoen, Etxabe baserritik hanka egin ondoren. Orduan, Eusebio Arresek tiroa jaurti eta bete-betea eman zion, punteria bikaina baitzuen. Baina zerriaren gorputik gertuen

RECHAVALETA.

zeuden frankistak ikusi eta eraman egin zuten. Eusebio sutan jarri zen. Frankistek, barre-algaraka, eskerrak ematen zizkioten oturuntza ederra egingo zutelako.

Aste Santuan, ofentsibari ekin baino egun batzuk lehenago, Untzillako elizako irudiak kanpora atera eta, aurrean bandera gorria ezarrita, prozesio-itxurak egin zituzten etsaia zirikatzeke eta adarra jotzeko¹⁵⁴.

1937ko urtarrilean, otsailean eta martxoan zehar, errepublikanoen bonbardaketen mehatxua etengabea izan Aretxabaletan eta Arrasaten. 15,5eko bi kanoiek izua sorrarazi zuten. Errepublikanoek, helburu militarrez gain, lantegietako produkzioa geldiaraztea lortu nahi zuten.

Urtarrilaren 9an, Aretxabaletako herriguneak bonbardaketarik bortitzena eta suntsitzailena jasan zuen. Arratsaldeko 17:00ak aldera, Kurtzeta gainetik elkarren ondoren jaurtitako lau kanoikada Durana kalean eta inguruetan erori ziren. Erasoaren helburu nagusia Lezamaren galdategiko tximinia eraustea zen, produkzioa geldiarazteko, baina lehen hiru obusek uste baino bide laburragoa egin eta Durana kalean erori ziren. 26., 36. eta 38. zenbakietako etxeak ia erabat suntsitu eta 32. eta 34. zenbakietakoak osorik erre ziren¹⁵⁵. Laugarren kanoikadak lantegiko tximiniaren goiko aldea bitan zatitu eta ke-laino beltz handiak sorrarazi zituen (ikus erantsitako mapa).

Lucio Oteizak azken hori baieztatu zigun¹⁵⁶:

Militar-karrera egindako Donostiako artilleria-teniente bat genuen. Bikaina zen, aparta beneratzen. Neurriak hartu —koordinadez ari da— eta laugarren kanoikadan tximinia eraitsi zuen.

Ondoriorik tamalgarrienak 34. zenbakiko etxeko sutean gertatu ziren, Felicia eta Dolores Usandizaga, Ignacio Usandizaga udal-idazkariaren alaba eta ahizpa, hil baitziren.

Herritarrek bonbardaketen kontrako neurriak hartu behar izaten zituzten: adibidez, leiho guztiak ixtea eta argiak itzaltzea. Bereziki prestatutako babeslekuak ere bazituzten beheko solairu batzuetan, baina oso jende gutxi erabiltzen zituen. Elizako arkupeetan lur-zakuak zeuden ezarrita, hobeto babesteko, eta jende gehiena haraxe joaten zen bonbardaketetan,

Martxoaren 4ko bonbardaketa gogorrean, Galartzako elizateko dorrea suntsitu zuten¹⁵⁷:

Aretxabaleta eta Galartzako elizatea bonbardatu zituzten. Ikaratuta geratu ginen, bereziki Galartzako elizatearen kontra jaurti zituzten hamabost eta erdiko piezak ikusita. Dozena erdi tiroarekin elizako dorre liraina eraitsi zuten. Galartza zaintzen ari zirenak korrika alde egin zuten babes bila, Murokoak metrailatzen zituzten bitartean. Euren artilleroen punteriar buruzko iruzkin harroak argi eta garbi entzuten genituen.

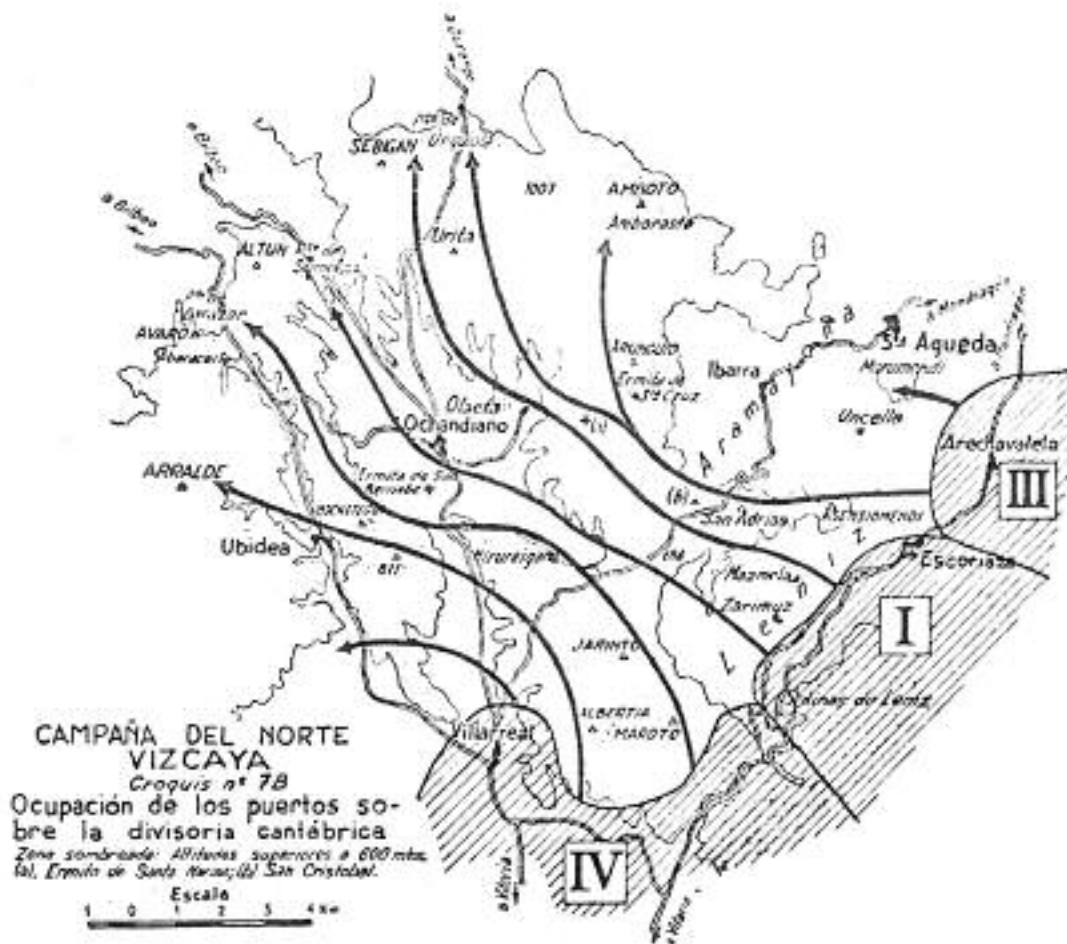
José de Artechek hitz horiek bere egunerokoan idatzi eta *El abrazo de los muertos* liburuan jaso zituen. Izan ere, Artecheren liburua funtsezko da fronte horretan gertatutako guztia frankisten bandoaren ikuspegitik ezagutzeko, eta hurrengo kapituluko nondik norakoak kokatzen ere lagunduko digu.

3.5. Frankisten ofentsiba eta Murugainen galera

Frontea egonkortu eta sei hilabetera, Bizkaia okupatzeko ahaleginak porrot egin ondoren, Mola jeneralak 1937ko martxoaren 31ko ofentsiba handia prestatu zuen.

Arabako fronteak hiru eremu hartzen zituen barne: Ubideakoa, Otxandio-Aramaiokoa eta Mekoletakoa. Faxisten tropek Albertia-Murugain mendizerrako defentsa-lerroa zeharkatu behar zuten, Nafarroako brigadak toki egokietan kokatu ziren, aurrera egiten hasteko. Horrela, IV. brigada Albertia mendia azpialdera joan zen, Legutiotik gertu, II.a Leintz-Gatzagatik Eskoriatzaren eta Aretxabaletaren arteko mugaraino hedatu zen, eta III.a Murugain hartzeko prestatu zen.

Errepublikanoek hainbat batailo zituzten, defentsa-lerro horretan¹⁵⁸. Albertia mendian, *Stalin* batailoia (Meabe zutabeko 2. taldea), *Pizkundia* (*Ariztimuño* metrailadore-batailoiko 2. konpainia) eta *Largo Caballero* batailoia (Meabe zutabeko 1. taldea) zeuden; Maroto mendian, *Abellaneda* batailoia eta metrailadoreen bi konpainia eta sekzio bat; Jarindon, metrailadoreen konpainia bat eta erdi eta sekzio bat;

Frankistek 1937ko maiatzaren 31n egindako erasoaldiren mapa.

Asensiomendin, *Azaña* batailoia; Untzillan eta Murugainen, *Dragoien* 1. eta 2. konpainiak; atzealdean, Aramaion, *Octubre* batailoia; Aramaioren eta Santa Agedaren artean, *Dragoien* beste bi konpainiak; eta, azkenik, San Adrianen, *Rebelión de la Sal* batailoiko 2. konpainia.

Aurreko egunetan, kontingente asko iritsi ziren Aretxabaleta aldera. Marianisten ikastetxean finkatu ziren. Tropa-mugimendu izugarri hura ikusita, argi zegoen ofentsiba handia hasteko zorian zegoela. Gure narratzaile berezia, José de Arteche, Oriamendiko erreketea zen, eta San Bernabe ermitan zegoen, Apotzaga inguruan, hori guztia gertatu zenean. Orain, izan ere, José de Artecheren *El abrazo de los muertos*¹⁵⁹ lanean oinarrituko gara, bere egunerokoan jasotako xehetasunen bidez, faxistek Murugain nola erasotu eta hartu zuten azaltzeko.

Hilaren 31n, goizeko ordu biak aldera, bitartekariaren ohar bat iritsi da, denak Apotzagaetxebarrira biltzeko aginduz. Han azken argibideak jasotzen dituzte, eta gero abian jartzen dira. Soldaduek, Salluentetik Aretxabaletara, Lausitako bide zaharretik jaitsi eta ezkerretara biratzen dute berehala, Untzilla aldera, Gellaotik behera datorren errekestoa inguratuz. Presaka dabilta, gutxi falta du eguna argitzeko eta inork ez ditu ikusi behar, etsaia ezustean harrapatuko badute. Konpainia bidegurutze batera iritsi da, eta sailetan banatu; eskuinaldetik, muino batean dagoen metrailadore batek egin die harrera. Tiro-jasak lehenengo

zaurituak eta hildakoak eragiten ditu. Metrailadorearen kokagunea dela eta – muinoaren goiko aldetik begipean duela inguru guztia –, San Antonio basilizaren atarian babesa hartu behar du sailak. Artilleria frankista tiroka hasi da. Komandanteak muinoari eraso egiteko agintzen du berehala, ezkerraldetik beste sail batek aurrera egitea lortu duela ikusteak adoreturik. Izan ere, ezkerreko sail horrek, ausardia handia erakutsiz, Untzillako lehenengo baserrietara hurbiltzea lortu du. Baina aurrera egiteko lehenengo saioak huts egiten du: metrailadoreak basilizaren barruan babestua egotera behartzen ditu. Bederatziak aldera, eskuinaldetik arrastaka, soldadu-sail bat iritsi da, metrailadore eta guzti, hiru metrailadore, haiek ermitan kokatzeko aginduarekin. Hala, imajina aldaretik kendu, eta hiru kuku-leiho egokitzen dituzte, metrailadoreak bertan kokatzeko: bat basilizaren hondoa eta beste bi alboetan. Tiroak hasten dira, edozein go-rra uzteko modukoa da zarata.

Goizak aurrera egiten du, laino dago, gudua oso gogorra izan da fronte-lerro osoan, Murutik hasi eta Asensiomendiraino. Artilleriak lubaki errepublikanoak zafrazten ditu eta hegazkinak joan-etorrika dabiltza, bonba pila jaurtita. Arratsalde erdian, Asensiomendin, borroka odoltsua da. Mendi gailurrak erupzioan dagoen sumendi bat ematen du eta hegazkinek atertu gabe husten dute beren karga tontor gainean.

Aurrera egin ezinik, basilizan geratzen dira soldaduak. Han aurrean, ohatilariak ikusten dituzte, Asensiomendiko maldetan joan-etorrika, laguntza beharrean dauden guztiengana heldu ezinik. Arratsaldean, bost aldiz ekin diote gailurrari, gure zenbaketaren arabera. Hura da kanoi guztien eta hegazkin guztien jomuga. Gailurreriak bere suzko gaia botaka ari den sumendi bat ematen du.

Arratsaldeak aurrera egin ahala, basiliza aldean baretzera egin du suak, Asensiomendi gainean daude bilduta begirada guztiak. Erasotzaileak malda erdiraino iritsi dira, defendatzaile errepublikanoek atzera egin dute suzko infernu horren erdian, baina beren posizioetara itzuli dira berehala. Azkenean, ilunabarrean, ez da garaipen oihurik entzun. Lehen euri tantak erortzen hasi dira. Basilizan dena prest dago gaua bertan igarotzeko, baina erne egon beharra dago, etsaien lubakiak handik gertu baitaude.

Apirilaren 1ean, goizeko laurak aldera, kapitainaren bitartekari bat iritsi da, basiliza bertan behera uzteko eta konpainiako gainerako kideekin bat egiteko agindua dakarrela. Euripean eta lokatz artean, errefortzuzko posizio berrietara abiatu dira. Konpainiako gainerako kideak Asensiomendiren ondoan dagoen muino baten oinean daude bilduta, maldaren tolestura bat aprobetxatuz egindako lubaki batean. Aurreko eguneko estrategia bera errepikatu da behin berriro: artilleria desarrak eta hegazkinen bonba-erasoak bata bestearen ondotik. Geroago, ezkerraldetik gerrillari-taldetan aurrera egiteko eta hedatzeko agindua eman dute. Halako batean, gailurrera iritsi diren lehenengo soldaduen oihuak entzuten dira.

Soldaduek eta erreketee, Asensiomendi hartu ondoren, Untzillako auzorantz jo dute, bidean inolako eragozpenik aurkitu gabe. Errepublikanoek, berriz, atzerantz egin eta Murugain aldera jo dute. Azkenik, Santa Agedara biltzen dira, faxisten erasoaldi gogorriari aurre egin ezinik.

Orain, Jose de Artecheren kontakizuna alde batera utzita, defendatzaileen ikuspegia ezagutuko dugu. Horretarako, Angel Gago, Clemente del Teso eta Lucio Oteiza *Dragones* batailoiko kideen lekukotasuna aldatu dugu hona:

Angel Gago, aurre-aurreko lerroko taldeetako batean zegoela zauritu zuten¹⁶⁰:

Untzilla aldean talde bat bagenuen aurreratua, muino batean lubaki batzuk eginak zituen. Artilleria jo eta su hasi zenean, zauritua erori nintzen, eta ni handik ateratzeko agindua eman zutenean, lagun bat etorri zen niri laguntzera, eta obus batek jota tripak agerian zetzan beste baten gainetik pasatu behar izan genuen.

Clemente del Tesok metrailadorearekin ezker-eskuin botatako tiro-jasak ditu gogoan¹⁶¹.

Untzillan geure postuan geundela, eraso egin ziguten. Metrailadorea neure esku zegoen, eta behar beste hurbildu zirenean, tiroka hasi ginen. Asko erori ziren, gorputz asko geratu ziren lurrian. Hori eta gero, bi aldiz pentsatzen zuten berriz eraso jo baino lehen.

Lucio Oteizak, berriz, bitartekari-lanak egin zituen, Mendez kapitainaren esanetara. Hona hemen haren lekukotasuna¹⁶²:

Haiek ustekabeen harrapatu nahi gintuzten, talde bat zegoen Etxabe baserrian, eta aurreko egunean guk taldetxo bat bidali genuen, haiek zaintzeko, eta han zelatan zeudenek esan ziguten: Bueno, gaur behingoz ez dituk etorriko! Laino itxia zegoen, eta halako batean, haietako bati zer eta tiro batek ihes egin. Hemen zeudek!, eta konpainia osorik bereizi zen, eta tiroketa hasi zen. Erretira egiteko itxurak egin zituzten, baina baita gero itzuli ere. Hiru bat eraso jo zituzten.

Pagogainetik sartu ziren, eskuinaldeko basotik. Ordurako sartzen ari ziren Eskoriatzatik, Isasmendi aldetik edo.

Erretiran gindoazela, gogoan dut Murutik jaitsi behar izan nuela, bi edo hiru aldiz, behetik zihoan jendea igoarazteko. Kapitainak ziotan: Hi, talde hori gorantz! Eta behin Murura iritsita, haiekin elkartu eta Santa Agedara jaitsi nintzen, eta besteak, faxistak, atzetik zetozkigun, orpoz orpo jarraitzen ziguten. Konpainiarekin joan izan banintz, lasaixeago joango nintzen, baina bitartekari-lana egiteko agindu zidatenez, behera joan behar izaten nuen, taldeei gora egiteko esanez.

Bi *Dragones* konpainiak honela zeuden kokatuta: Untzillan 2. konpainia zegoen, hainbat sailetan banatuta; 1. konpainia, berriz, Murugain aldera zegoen, Arrasate alderago.

Gu, 2. sailekook, Untzillan geunden, metrailadore ospetsuarekin; basotxoan (Pagogain) 3. saila zegoen, Gasteizkoekin. Sail bakoitza 30 bat gizonez osatua zegoen¹⁶³.

Frankistak guk baino askoz hobeto hornituta zeuden armez, baina faktore erabakigarria abiazioa izan zen. Condor legioko hegazkin askok bonbak jaurti zituzten Durango bonbardatzera zihoazela. Erasoa Nafarroako Brigadetako lurreko indarrekin koordinatuta zegoen. Errepublikaren defendatzaileek infernua bizi izan zuten Murugaineko gailurretan, batez ere Asensiomendin, berrogeita hamar kiloko bonben leherketekin eta etsaien artilleriaren etengabeko erasoekin.

La voz de España egunkari tradizionalistak honela zioen bere azaletako batean¹⁶⁴: “Murumendi gainean eroritako burdin eta su jakak sumendi baten itxura ematen dio mendiari”.

Egunkari bereko zutabeen, “*Arranoak Murumendi gainean*” titulupean, berriemaileak neurrigabe go-raipatzen du, irudimenari libre utzita, faxisten hegazkin-erasoen epika eta handitasuna¹⁶⁵:

[...] Bukatu da behingoz Arrasateren martiritza. Bertara iristean, hor ikusi ditugu gure hegazkintzako zilarrezko arranoak, mirarizko arabeskoak egiten Murumendi gainean. Une batean, tontor gainera eroritako burdin eta su jakak sumendi baten itxura ematen dio mendiari. Metrailadoreen zirta-zarta hilgarriak ere durundi dagi. Biplanoak alde batera makurtuta oldartzen dira, eta gorrien gotorlekuen parera iritsirik, bala-orrazietako batzuk husten dituzte bertan. Eta mendiaren kontra jo behar dutela ematen duen unean, goratu eta zerurantz igotzen dira bat-batean, lasterketa zalu eta bertikal batean.

Nafarroako III Brigadak – Zumalakarregi Tertzioa tartean zegoela, Oriamendi Tertzioari atxikia – izan zuen bere gain kokagune horiei erasotzeko ardura. Aurreko atalean esana dugun bezala, aretxabaletar franko aritu ziren tertzio horretan, 2. konpainian sartuta. Haietako askok lagunak eta ahaideak zituzten beste aldean. Gainerakoak Iruñeko 23. Amerika erregimentuko soldaduak ziren gehienak.

Martxoaren 31n, 28 soldadu eta erreketek lurperatu zituzten Aretxabaletako hilerrian. Guduak egun horretan izan zuen gogortasunaren adierazgarria da kopuru hori.

Larri zaurituetako bat Oriamendi Tertzioko komandante-burua izan zen, Luis Guijosa Leguia. Eliza ondoan zegoela, bala galdu batek jo zuen. Bergarako ospitale militarrean eraman zuten eta han hil zen.

Maximo Etxeberria Ugalde aretxabaletarra, Oriamendi Tertzioko 2. konpainiako, Untzillan erori zen zauritua, 31n bertan.

Indar errepublikanoek ez zituzten baja asko izan, gudaren gogortasunaz jabeturik. Datu gutxi izan arren, badakigu Jose Maria Etxebarrieta Urbistondo ere egun horretan hil zela, obus batek jota. Hurrengo kapituluan, biktimei buruzkoan, sakonago hitz egingo dugun gertatutakoaz. Hona hemen egun horretan hil ziren beste batzuk: Jose Becerra Aizpurua, Donostiakoa; Jose Carasa Gamecho, Castro Urdialeskoa; Francisco Holgado Mateos, Beasaingoa; Juan Mariño Pérez, Puerto de Son-ekoa (A Coruña), eta Raimundo Sanchez Mellido, Sestaakoa¹⁶⁶. Horiei guztiei Balmasedako Dimas Gutiérrezen heriotza gehitu behar zaie, Jose de Artechek bere egunkarian jasoa duen bezala¹⁶⁷.

1937ko martxoaren 31n Untzillako (Arabako) elizatea okupatzeko borroketan hil ziren soldaduak eta erreketak. Aretxabaletako hilerrian lurperatu zituzten

Zk.	Izena	Jaioterria	Unitatea
1	Aguado Baza, Lucio Justo	Beasain (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa (alfereza)
2	Aguirre Mendia, Alberto	Ibarra (Gipuzkoa)	Zumalacárregui tertzioa
3	Álvarez Gómez, Pablo	Dueñas (Palentzia)	5. Marcial infanteria-erreg. 22. kon.
4	Andueza Aguirre, Miguel	Ergoiena (Nafarroa)	América infanteria-erreg. 23. kon.
5	Aparicio Aldanondo, Miguel	Zumarraga (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa (kaboa)
6	Arrieta Echarri, Antonio	Etxarri Aranatz (Nafarroa)	América infanteria-erreg. 23. kon.
7	Arzuaga Zubeldia, Juan	Asteasu (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa
8	Barcaiztegui Echeverria, Zoilo	Urrestilla (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa
9	Berio San Martín, Nicanor	Iharnotz (Nafarroa)	
10	Cruz Vals, Toribio de la	Tordesillas (Valladolid)	América infanteria-erreg. 23. kon.
11	Cuaresma Valverde, Luciano	Valladolid	Artilleria astuneko 3. erreg.
12	Encina Garrán, Agustín de la	Villelga (Palentzia)	Zulatzale eta minatzaileen 6. bat.
13	Eugui Zubiri, Esteban	Usetxi-Esteribar (Nafarroa)	América infanteria-erreg. 23. kon.
14	Fábregas Jacas, Raimundo	Bartzelona	América infanteria-erreg. 23. kon. (alfereza)
15	Lacarra Calabia, Bernardino	Tutera (Nafarroa)	
16	Mendizabal Alustiza, José	Ordizia (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa
17	Noain Paternain, Pedro	Arleta (Nafarroa)	América infanteria-erreg. 23. kon.
18	Obanos Elcarte, Avelino	Berriobeiti (Nafarroa)	
19	Otegui Recalde, José Miguel	Ordizia (Gipuzkoa)	Oriamendi tertzioa
20	Parla López, Francisco	Otero del Rey (Lugo)	
21	Pozo García, Lorenzo del	Abades (Segovia)	América infanteria-erreg. 23. kon.
22	Raposo Vázquez, Ramón	Sobrado (Coruña)	América infanteria-erreg. 23. kon.
23	Retegui Sagastibeltza, Domingo	Leitza (Nafarroa)	
24	Río Borobia, Victoriano del	Cortes (Nafarroa)	
25	Rubio Hernández, Victorino	Villaban (?) de Rioja (Logroño)	América infanteria-erreg. 23. kon.
26	Uribarren Altuna, León	Arrasate (Gipuzkoa)	Zumalacárregui tertzioa
27	Vargas Serrano, Lucilo	Pinillos de los Mazos (Burgos)	Artilleria arineko 12. erreg.
28	Zabaleta Cetán, Juan	Leitza (Nafarroa)	América infanteria-erreg. 23. kon.

3.6. Biktima guztien zerrenda

Proiektu honen helburu garrantzitsuenetako bat gerraren zentzugabekeria pairatu zuten biktima guzti-guztien zerrenda egitea da, dudarik gabe, inolako bereizketarik egin gabe. Zerrenda hori osatu ahal izateko, ikerketa eta bilketa lan handia egin da artxiboetan, hango eta hemengo argitalpenak kontsultatu dira eta, elkarrizketen bidez, zenbait pertsonaren lekukotasunak jaso dira. Hasieran ez genuen uste zifrak hain handiak izango zirenik, baina ikerketak aurrera egin ahala, zenbakiak era adierazgarrian gizentzen hasi ziren. Guztira 78 dira Aretxabaletarekin harreman zuzena duten biktimak, egiaztatu ahal izan dugunez.

Zerrenda osatzeko orduan, bi irizpide hartu ditugu kontuan: jatorria eta auzotasuna. Hau da, zerrenda horretan dauden pertsona guzti-guztiak Aretxabaletan jaio ziren –edo, bertan jaio ez baziren, bertan bizi izan ziren– eta gatazka horretan hil ziren. Gauzak argitze aldera, sailkapen hau egin dugu:

1. Frontean hildako erreketekak eta soldaduak, Francoren alde mobilizatuak (14).
2. Errepublikanoen bortizkeria iraultzailearen eraginez hildakoak (8).
 - 2.1. Gatibualdian hildako tradizionalistak -3-.
 - 2.2. Errepublikanoen atzeguardian hildakoak -1-.
 - 2.3. Apaizak eta Elizaren martiriak -4-.
3. Frontean hildako gudariak eta milizianoak (20).
4. Desagertutako gudariak eta milizianoak (4).
5. Espetxe frankistetatik igarota hildako gudariak eta milizianoak (5).
6. Indarkeria frankistak fusilatutakoak (12).
7. Bigarren Mundu Gerran hildakoak (2).
8. Biktima zibilak (13).

Biktima bakoitzaren biografia labur bat ere egin dugu. Familia-datuak eskuratzeko, hiru iturritara jo da: parroikiko artxibora, elizbarrutiko artxibora eta erregistro zibiletara; eta falta ziren datuak osatzeko, 1935eko abenduko 31ko udal erroldara. Hori dela eta, barkamena eskatu nahi dugu norbait ahaztu badugu, edo datetan okerriki egin badugu. Horrekin guztiarekin eta beste artxibo batzuen ekarpenarekin, gure helburu bakarra egia pixka bat gehiago hurbiltzea izan da. Biktimetako batzuk gerra zibila bukatu ostekoak dira, gerraondokoak alegia, baina komenigarria iruditzen zaigu haiek ere biktimen artean sartzea, gerra haren historiaren luzapenaren ondorioak jasan zituzten neurrian. Haien biografiak irakurtzean, hobeto ulertuko da zergatik sartu ditugun zerrendan.

Gerrak gogorrako kolpatu zituen familia batzuk, beste batzuk baino: Peña-Etxeberria, Alberdi-Zeberio, Arregi-Garai eta Garai-Elcorobarrutia familiek, adibidez, bina seme galdu zituzten, eta Sauquillo-Etxebarria familiak hiru. Eta udaletxeko idazkariak, Ignacio Usandizaga Loidi jaunak, alaba eta arreba galdu zituen.

Zenbakien azterketa hotzaren atzean, bidegabeki desagertutako izen bat dago beti, pertsona bat, bizitza bat, ahaide askori oraindik ere haren galeraren zauria erabat ixtea eragozten diena.

3.6.1. Frontean hildako erreketekak eta soldaduak, Francoren alde mobilizatuak

Guztira hamalau aretxabaletar hil ziren bando frankistaren frontean. Horietako batzuk beren borondatez joan ziren frontera, erreketek boluntario gisa, ideia karlistak defendatzera: Pablo Etxeberria Garai, adibidez, Zumalakarregi Tertzioko kide izan zen eta Ambrosio eta Andres Garai Elcorobarrutia anaiak eta Ricardo Zubizarreta Garai, berriz, Arabako Erreketekoak. Gainerako hamarrek gogoz kontra joan behar izan zuten, soldadu gisa mobilizatuta. Leandro Zubizarreta Oquina soldadutza egiten ari zen Francoren altxamendua izan zenean; bera izan zen Espainiako Gerra Zibilean hildako lehen aretxabaletarra. Gainerako bederatziak Aretxabaletan geratu ziren frankistek herria hartu zutenean; haietako lau soldadutzara deitu zituzten: Ciriaco Garciaetxabe Beitia, Jose Peña Etxeberria, Teodoro Uribe-Etxebarria Barrena eta Pedro Zugasti Erostarbe; gainerako bostak, Felix Altube Uribe-Etxebarria, Enrique Gastañaga Eriz, Teodoro Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Julian Zalloña Zenitagoia eta Severiano Zubizarreta Berraondo, Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan) izena emanda zeuden jeltzaleak, derrigortuta joan ziren frontera.

Honela kalifikatu zuen frankismoak haien heriotza: “Sacrificados gloriosamente por Dios y por la Patria” (hau da, Jainkoaren eta Aberriaren alde aintzaz beterik sakrifikatuak); erreketek honela: “Caidos por Dios, por la Patria y el Rey” (hau da, Jainkoaren, Aberriaren eta Erregearen alde eroriak); eta mobilizatutako soldaduena, honela: “Caidos por Dios y por España” (hau da, Jainkoaren eta Espainiaren alde eroriak).

• Altube Uribe-Etxebarria, Félix

1911ko martxoan jaioa. Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Arane baserrikoa. Haren gurasoak: Cecilio Altube Errasti (1875) eta Maria Uribe-Etxebarria Bengoa (1878). Anaia-arrebak: Francisco (1903), Pilar (1913), Ramon (1916) eta Pedro (1919). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan) sartu zen 1936ko irailaren erdialdean. Aretxabale-tan gelditu zen frankistak sartu zirenean, eta mobilizaturik, frontera bidali zuten soldadu. Burgosko Artilleria Arineko 11. Erregimentuan sartu zuten. Pedro Obregon koronelak, 1939ko maiatzaren 11n, Aretxabale-tako alkateari igorritako jakinarazpen ofizialak honela dio¹⁶⁸:

Jakinarazten dizut ezen, Heliodoro de la Torre sarjentua galde-taturik Félix artillaria zenaren heriotza eragin zuten zer-nolakoen ingu-ruan, berau borrokan hil zela, tanke-granada batek jota, 1937ko uztaila-ren 10ean, Villanueva del Pardillo inguruan (Brunete aldean).

1932ko bigarren soldadualdiko artillaria. Hogeita sei urte zituen. Desagertutzat jo zuten.

Félix Altube Uribe-Etxebarria

• Etxeberria Garai, Pablo

1915eko abenduaren 31n jaioa. Galartza auzoko (Aretxabaleta) Perurena (Kukuzulo) baserrikoa. Ha-ren gurasoak: Timoteo Etxeberria Lasagabaster (1868) eta Faustina Garai Elespuru (Gellao, 1872). Anaia: Narciso (1894). Anaiaren etxean bizi zen, haren emazte Felisa Bengoa Ibabe (Aramaio, 1897) eta haien zor-tzi seme-alabekin: Anastasio (1922), Modesta (1924), Jose Maria (1927), Eugenia (1928), Jose Luis (1930), Juan (1931), Pedro (1933) eta Maria Angela (1935). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

1936ko soldadualdikoa. Zumalakarregi Tertzioko 2. konpainian sartu zen boluntario, erre-kete gisa. Aurrerago, Zumalakarregi Tertzioak, Montejuirra Tertzioarekin bat eginik, Nafarroako 1. Dibisioa osatu zuen. Asturiasko frontean zauritu zuten 1937ko irailaren 8an, Cuerako mendilerroaren inguruan.

1938ko ekainaren 30an hil zen, Castello-ko frontean, hogeita bi urte zituela. Haren erre-kete-taldeko kapitainak, Daniel Mugarza Mecolalde oñatiarrak, honela utzi zuen idatzita bere gudu-egunkarian¹⁶⁹:

[...] hilaren 29an aurrera jo genuen, Mijares ibaia gurutzatu eta bestaldeko mendiak okupatuta. Biharamunean, hilaren 30ean, gorrien kontraeraso batean, falangistek inguru-etako mendi bat galdu zu-ten eta gorriek berreskuratu gure oihuen artean. Gutako bat hil zen. Uztailaren lehenean, aurrera ja-rraitu genuen, Espadan mendietara bidean.

• Garai Elcorobarrutia, Ambrosio

1915eko martxoaren 20an jaioa. Galartza auzoko (Aretxabaleta) Basterralde baserrikoa. Haren gurasoak: Jose Garai Bergara (1875) eta Petra Elcorobarrutia Eraña (1876). Anai-arrebak: Andres (1906), Pio (1912), Marina (1913), Pru-dencio (1917) eta Antonia (1919). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Boluntario sartu zen Arabako Errekete-an, 1936ko abuztuaren 26an. Legutioko guduan, zangoan eta bizkarrean zauritu zuten —aurre-raxeago ikusiko dugun bezala, haren anaia An-dresek bizia galdu zuen gudu horretan bertan—, eta Gasteizko Apaizgaitegiko Odol Ospitalean

Ambrosio Garai Elcorobarrutia (AAT)

sartu zuten. Egun batzuk geroago, Irungo ospitalera eraman zuten, metrailak ezkerreko izterrean eragindako zauriak sendatzera.

1938ko abuztuaren 11n, berriro zauritu zuten, larri zauritu ere, Pandols mendietan (Ebro aldean). Biharamunean hil zen Horta de San Juaneko (Tarragona) ospitale militarrean, bizkar eta gerri aldean zituena zauri larrien ondorioz. Haren gorpua Aretxabaletara eraman eta Galartzako hilerrian lurperatu zuten, 1938ko abuztuaren 19an.

Lehenago, 1938ko ekainaren 25ean, kabo mailara goititu zuten, gerran egindako merezimen-
duengatik.

• Garai Elcorobarrutia, Andrés

Ambrosioren anaia zaharra. Anaia bezala, boluntario sartu zen Arabako Erreketeen, egun berean. 1936ko abenduaren 2an hil zen, Legutioko frontean. Gasteizen lurperatu zuten.

Andrés eta Ambrosio hogeita hamar eta hogeita lau urterekin hil ziren hurrenez hurren.

• Garciaetxabe Beitia-Larringoitia, Ciriaco

1918ko martxoaren 16an jaioa. Etxebarri auzoko (Aretxabaleta) Antxustegi baserrikoa. Haren gurasoak: Pedro Garciaetxabe Beitia-Larringoitia (1881) eta Benita Beitia-Larringoitia Altube (Untzilla, 1884). Anaia-arrebak: Ventura (1908), Valentina (1910), Marcos (1912), José (1915) eta Tomasa (1920). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

1939ko soldadualdikoa. Logroñoeko 24. Bailen Infanteria Erregimentuko 4. batailoiko 4. konpainian sartu zuten. 1938ko apirilaren 12an hil zen, Castelloko frontean, hogeitaz gora zituela.

• Gastañaga Eriz, Enrique

1912ko martxoan 24an jaioa. Isurieta auzoko (Aretxabaleta) Ametsagagoikoa baserrikoa. Baserrian bertan bizi zen, aitona, guraso eta anaia-arrebekin. Enrique Gastañaga Ugalde (1856) zuen aitona; gurasoak, Juan Gastañaga Idigoras (1887) eta Lucia Eriz Leibar (1886); eta anaia-arrebak, Daniel (1915), Eusebio (1919), Francisco (1924) eta Isabel (1928). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan) sartu zen aurrea. Indar frankistak sartzean, Gasteizko 2. Mendiko Artilleria Erregimentura bidali zuten.

1936ko abenduaren 11n, zaurituta suertatu zen Legutioko frontean, eta bertako ospitale militarrean eraman zuten. Biharamunean hil zen, artilleria etsaiak eragindako metraila zaurien ondorioz. Gerra fronteko hilerrian lurperatu zuten. Hogeita lau urte zituen.

• Peña Etxeberria, José

1917ko martxoaren 29an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Otalora kaleko 7an. Haren gurasoak: Nicolas Peña Irizar (1888) eta Luisa Etxeberria Aldanondo (Legazpi, 1891). Anaia-arrebak: Juan (1912), Lucia (1914), Jesus (1914), Isabel (1916), Maria (1918), Lorenzo (1919), Maria Cristina (1921), Natividad (1923), Rufino (1925) eta Concepcion (1927). Familia Otalora kaleko 24an bizi zen, bi etxebizitzetan banatuta, Jose Etxeberria Aldanondorekin (Legazpi, 1879), amaren anaiarekin, batera. Egoera zibila: ezkongabea.

Andrés Garai Elcorobarrutia

Enrique Gastañaga Eriz

José Peña Etxeberria

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen, eskulangile gisa. Haren aita, Nicolas, langileburu zen lantegi horretan bertan, eta anaia Jesusek eta arreba Maria Cristinak bulegoetan egiten zuten lan.

Gudaroste frankistak Aretxabaleta hartu zuenean, 1936ko irailean, bera bertan gelditu zen. 1937ko udaberrian, bere soldadualdikoek (1938) soldadutzarako deia jaso zuten, eta bera Iruñeko 23. Amerika Infanteria Erregimentuan sartu zuten. Urte horretako bertako uztailaren 31n, A Coruña bidali zuten, 29. Zamora Infanteria Erregimentuko bederatzigarren batailoiko hirugarren konpainiara.

Asturiasko frontean hil zen, Mereko mendiak okupatzeko gudaldian, eta Llanesen bertan lurperatu zuten, 1937ko irailaren 22an. Hogei urte zituen.

• Uribe-Etxebarria Barrena, Teodoro

1916ko abenduaren 6an jaioa. Aozaratza auzoko (Aretxabaleta) Zuatzubizkar baserrikoa. Haren gurasoak: Jose Uribe-Etxebarria Zubizarreta (Aozaratza, 1871) eta Maria Blasa Barrena Zubia (Araotz, 1884). Arreba bat zeukan: Juana (1918). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

1936ko urriaren 14an soldadutzarako deia jaso ondoren, Zaragozako 5. Zulatzaile-Meatzarien Batailoian sartu zuten. Bere taldeko kapilauaren adierazpenaren arabera, 1938ko martxoaren 3an hil zen, goizeko zortzietan, Gea de Albarracineko (Teruel) ospitalean, Muleton (Teruel) izeneko muinoan lehertutako granada batek eragindako zaurien ondorioz. Hogeita bat urte zituen.

• Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Teodoro

1912ko irailean jaioa. Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Urkulu baserrikoa. Haren gurasoak: Jose Joaquin Uribe-Etxebarria Urzelai (1877) eta Catalina Isasi-Isasmendi Urrutia (1880). Anaia-arrebak: Mariano (1908), Angel (1910), Aniceta (1915), Juana (1918), Basilia (1920) eta Celestino (1925). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan) izena emana zuen, frankistak Aretxabaletan sartu baino lehen. Ez zuen herritik alde egin, eta soldadutzarako deia jaso ondoren, Gasteizko 2. Mendiko Artilleria Erregimentura bidali zuten.

Bere erregimentuko koronelak jakinarazpen honen bidez eman zuen haren heriotzaren berri¹⁷⁰:

Darocako Ospitale Militarren Zuzendariak jakinarazi didanez, joan den urtarrilaren 26an, TEODORO URIBEECHEVARRIA ISASMENDI soldadua bertako Ebakuntza Gelan hil zen, hegazkinen bonben metrailak eragindako zaurien ondorioz.

1938ko urtarrilaren 26an hil zen, Darocan (Zaragoza), eta bertan lurperatu zuten. Hogeita sei urte zituen.

• Zaloña Zenitagoia, Julian

1913ko otsailaren 17an jaioa. Galartza auzoko (Aretxabaleta) Zaloñagoikoa baserrikoa. Haren gurasoak: Martin Zaloña Zabala (1870) eta Lina Zenitagoia, hilda jada. Aita bigarren aldiz ezkondu zen, Bernarda Bolinaga Martinez de Ygiduearekin (1879). Anaia bat zuen: Leandro (1915). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Inguruko beste gazte asko bezala, Leintz Ibarreko Euskal Milizietan sartu zen, *Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan. Ez baitzen Aretxabaletatik atera, soldadu deitu zuten Gasteizko Flandes 5. zenbakiko bigarren Mendi Batailoiko 4. Konpainiara.

1937ko urriaren 14an, Tolosako (Gipuzkoa) ospitale militarrean sartu zuten, metrailak zango-izterretan eragindako zauriak zirela eta (zauri ez hain larriak, diagnostikoaren arabera). 1938ko irailaren 8an hil zen, Ebroko frontean (Gandesa aldean), Vallabako herrian (Tarragona), gerra ekintzan, eta Bateako (Tarragona) hilerrian lurperatu zuten: 2. bis zanga-zuloan, 30. hilobian. Gero, gorpua handik atera eta Aretxabaletara eramanik, Galartzako hilerrian lurperatu zuten, 1938ko irailaren 17an. Hogeita bost urte zituen.

• Zubizarreta Berraondo, Severiano

1914ko azaroaren 8an jaioa. Isurieta auzoko (Aretxabaleta) Olabena baserrikoa. Haren gurasoak: Bernardo Zubizarreta Mugica (1889) eta Andresa Berraondo Garai (Angiozar, 1887). Anaia: Pedro (1916), Enrique (1919), Antonio (1921) eta Raimundo (1929). Baserrian bizi ziren, halaber, aitona Gregorio Zubizarreta Arana (1853), osaba Gregorio Zubizarreta Mugica (1906), izeba Benita Zubizarreta Mugica (1888), eta apaiza, Francisco Zaloña Zabala (1877). Egoera zibila: ezkongabea. Lanbidez baserritarra.

Inguruko beste gazte asko bezala, bera ere Leintz Ibarreko Euskal Milizietan sartu zen, *Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan, eta soldadutzarako deia jaso zuen gero. Logroñoko 24. Bailen Infanteria Erregimentuan sartu zuten lehendabizi, eta Iruñeko 23. Amerika Infanteria Erregimentuan gero.

Durangoko Odol Ospitalean hil zen, 1937ko ekainaren 18ko gaueko hamabietan, gerra zaurien ondorioz. Isurietako hilerrian lurperatu zuten, urte bereko ekainaren 21ean. Hogeita hiru urte zituen.

• Zubizarreta Garai, Ricardo

1909ko ekainean jaioa. Isurieta auzoko (Aretxabaleta) Isurietazpikoa baserrikoa. Haren gurasoak: Pedro Zubizarreta Mugica (1872) eta Vicenta Garai Bergara (1882). Anaia-arrebak: Jacinto (1913), Paula (1915), Jesusa (1917), Eugenio (1919), Jose Maria (1921) eta Alejandro (1923). Egoera zibila: ezkongabea.

Boluntario sartu zen Arabako Erreketeen. 1936ko abenduaren 22an hil zen, Eribeko posizioan areioarekin izandako tiroketa batean. Gasteizko hilerrian lurperatu zuten. Hogeita zazpi urte zituen.

• Zubizarreta Oquina, Leandro

1914ko martxoaren 13an jaioa. Areantza auzoko (Aretxabaleta) Bolinagazpikoa (Bolinaga) baserrikoa. Haren gurasoak: Eladio Zubizarreta Leibar (1881) eta Maria Oquina. Anaia-arrebak: Josefa (1909), Miguel (1911), Julia (1917), Mercedes (1919), Maria (1923) eta Francisco (1926). Egoera zibila: ezkongabea.

Gerra Zibileko lehen biktima izan zen Aretxabaletan. Militarrek matxinatu zirenean, soldaduska egiten ari zen. Logroñoko 24. Bailen Infanteria Erregimentuan sartu eta lehendabiziko fronteetako batera bidali zuten berehala. 1936ko uztailaren 24an hil zen, Somosierrako guduan (Madril). Hogeita bi urte zituen.

• Zugasti Erostarbe, Pedro

1913ko otsailaren 22an jaioa. Areantza (Aretxabaleta) auzoko Mitarteandikoa baserrikoa. Haren gurasoak: Francisco Zugasti Elcorobarrutia (1870) eta Micaela Erostarbe Uribe-Etxeberria (1874). Anaia-arrebak: Eugenio (1899), Faustina (1905), Juan (1910) eta Felix (1915). Egoera zibila: ezkongabea. Gidaria lanbidez.

Gasteizko 2. Mendi Artilleriako 2. Erregimentuko soldadua. Oiartzungo udal epailearen mezuaren arabera¹⁷¹:

Paguachiqui-ko [sic] lepoan hil zen, 1936ko abuztuaren 21ean, goizeko hamarrek eta zortzietan, granada baten leherketak eragindako zaurien ondorioz, mediku-agiriaren arabera, eta haren hilotza Oiartzungo hilerrian lurperatua izan da.

(1) Leandro Zubizarreta Oquina

3.6.2. Errepublikanoen bortizkeria iraultzailearen eraginez hildakoak

Ez Errepublikaren gobernua, ez legezkotasun politikoa nagusitu zen herrietan sortu ziren Tokiko Juntak edo Batzordeak, ez ziren gai izan han-hemenka piztu zen indarkeria menderatzeko. Indarkeria eta errepresio frankista ez bezala, gudarosteak aurkaria desagerrarazteko asmo garbiarekin antolatua eta armada-buruen aginduz gauzatua, indarkeria errepublikanoa beren kasa aritu ziren miliziano-taldeek kon-tua izan zeni. Esan liteke errepresio frankista aurrez pentsatua, nahita egina izan zela neurri handi batean, are buruzagiek aldeaz aurretik aztertua ere; aldiz, indarkeria errepublikanoa kontrolik gabeko taldeen iza- era iraultzaileago baten ondoriozkoa izan zen. Talde errepublikano erradikal horiek gatazka armatuaren lehen hilabeteetan gailendu ziren batez ere, beren ideologia politikoaren aurka zegoen gizartearen zati hori —apaizak, abokatuak, eskuineko politikariak, ugazabak, jauntxoak...— jopuntuan harturik. Gerraren le- hen egunetako botere-hutsuneak erraztu egin zuen indarkeria iraultzailea horren sorrera —*checa* eta *saca* delakoekin erdietsi zuen indarkeria horrek bere mailarik gorena—. Aurrerago, agintari errepublikanoek He- rri Auzitegiak sortu zituzten arazo horri konponbidea emateko.

3.6.2.1. Gatibualdian hildako tradizionalistak

Aretxabaletako Defentsa Batzordeak Errepublikaren kontra zeuden zenbait pertsona —karlistak eta tradizionalistak, gehienak— atxilotu eta Bilbora eraman zituen. Tradizionalista horietako hiru gatibualdian hil ziren: Fortunato Aguilar eta Domingo Zuazua gaixotasunez hil ziren, eta Emilio Saiz Barco, berriz, Bil- boko espetxeen kontrako erasoan.

• Aguilar Sologaistoa, Fortunato

1895eko urriaren 14an jaio zen, La Pola de Gordon (Leon) herrian. Nicasia Galdos Guruceta zuen emaztea, eta Aretxabaletako Durana kaleko 12an bizi zen. Postaria zen lanbidez.

Defentsa Batzordeak atxilo hartu eta Bilbora eraman zuen preso. 1936ko abenduaren 28an hil zen, Basurtoko ospitalean, gaixotasunak jota. Berrogeita bat urte zituen.

• Saiz Barco, Emilio

1871ko abenduaren 28an jaio zen, Mamolar (Burgos) herrian. Durana kaleko 15ean bizi zen. Emaz- tea Carmen Nuño Fernandez zuen (La Felguera, 1874). Seme bat: Jose. Lezamako ijeketa-lantegian lan egiten zuen tornulari gisa.

Defentsa Batzordeak atxilo hartu eta Bilbora eraman zuen preso. Aingeru Zaindarien espetxearen aurkako erasoan hil zen, 1937ko urtarrilaren 4an. Hirurogeita bost urte zituen.

• Zuazua Zanguitu, Domingo

1868 apirilaren 17an jaio zen, Aretxabaletan (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Manuel Zuazua Elcoro- barrutia (Galartza, 1828) eta Joaquina Zanguitu Agirre (Oñati, 1845). Concepcion Arkauz Bengoarekin ez- kondu zen eta hiru seme-alaba izan zituzten: Teodoro, Natividad eta Joaquina. Alargundurik, bigarren al- diz ezkondu zen, Leona Arana Garairekin. Mitarte kalearen 8an bizi zen. Hargin maisua zen lanbidez.

Katoliko eta tradizionalista sutsua zen. Defentsa Batzordeak atxilo hartu eta Bilbora eraman zuen preso. Gaixotasunez hil zen, 1936ko urriaren 10ean, Aranguren Doktoarearen klinikan. 68 urte zituen. Vista Alegreko hilerrian lurperatu zuten. 1944ko azaroaren 12an, familiak sorterrian zuen hilobira eraman zituen haren gorpuzkinak.

3.6.2.2 Errepublikanoen atzeguardian hildakoak

Madriren, militarrek matxinatu eta egun gutxira, kontrolik gabeko miliziano-taldeak Errepublika- ren kontra jardundako epaile eta abokatuen bila ibili ziren, haiek atzeman nahian.

• Valentin Gamazo, Marcelino

Pertsona hau erabat oharkabeen igaro da Aretxabaletako historian eta guztiz ezezaguna da gehienentzat. Herriko beste pertsona ospetsu batzuk bezala, XIX. mendearen bukaeran bertako bainuetxeek erakarrira etorri ziren familietako bateko semea zen.

Aretxabaletan jaio zen, 1879ko abuztuaren 14an. Haren aitak, Hermógenes Valentín Gutiérrez, Zaratán (Valladolid) herrian jaioak, mediku eta zuzendari gisa lan egiten zuen Jardín de Otalora izeneko bainuetxean; ama, Emilia Gamazo Calvo, Boecillo herrikoa zen, Valladolideko probintziakoa hori ere¹⁷².

Valladolideko Institutuan batxiler ikasketak egin ondoren, Madrileko Unibertsitate Zentraleko Zuzenbide fakultatean sartu zen, eta 1900eko uztailaren 3an abokatu lizentzia lortu zuen, bikain kalifikazioarekin¹⁷³.

1935eko azaroaren 16an, Niceto Alcalá Zamorak Errepublikaren Fiskal Nagusi izendatu zuen. Hiru egun geroago hartu zuen kargua, azaroaren 19an, hain zuzen. Aretxabaletako udalbatzak, José María Amuriza buru zuela, lerro hauen bidez zoriondu zuen fiskal berria¹⁷⁴:

Azkenik, Udalbatza honek, jakinik Errepublikaren Fiskal Nagusi izendatu berri dutela Marcelino Valentin Gamazo jauna, sortzez Aretxabaletakoa, aho batez erabaki du zorionik bero eta zintzoenak helaraztea hari, eta idatziz jasota uztea poz handiz hartu duela bere semeetako bat, bere merezimen-
duengatik, Errepublikako kargurik gorenetakoa batekin ohoratua izana.

Auzitegi Gorenean aurrera eramanean jardun judizialak, Francisco Largo Caballero sozialistak 1934ko Urriko Iraultzan izandako jokabidea salatuz, dimisioa ematera behartu zuen. Urte horretako bertako abenduaren 24an onartu zioten dimisioa¹⁷⁵.

1936ko abuztuaren 5ean, Rubielos Altosen, Cuencako probintzian, zeukan landetxean zegoela, miliziano-talde bat sartu zitzaion etxean. Etxea miatu eta bertan aurkitu zituzten objektu erlijiosoak puskatu ondoren, kolpeka hasi zitzaizkion seme txikien aurrean. Gero, bere semeetako hirurekin batera handik eramanean eta, gaueko hamabietan, Tebar udalerrian, Cerrajon izeneko toki batean, denak fusilatu zituzten. Semeek, José Antonio, Javier eta Luis izenez, hogeita bat, hogeita eta hamazazpi urte zituzten hurrenez hurren¹⁷⁶.

Narcisa Fernandez y Navarro de los Pañosekin ezkondua zen, Rubielos Altosko elizan, 1912ko urriaren 5ean. Bederatzi seme-alaba izan zituzten.

3.6.2.3. Apaizak eta Elizaren martiriak

Indarkeria iraultzailearen beste ataletako bat apaizen aurkako jazarpenak izan ziren. Komentu, eliza eta eskoletako ondasunen konfiskazioari, erakundeetako kideen atxilotetek jarraitu zioten, antikerrikalez osatutako hordek bultzaturik.

Lau dira apaizen kontrako jazarraldietan hildako aretxabaletarrak. Horietako hiru, Sabino Aiaitui, Carlos Eraña eta Miguel Leibar, marianistak ziren, Aozaratzakoak hirurak; bestea, Rufino Antxia, Bedoñakoa jaiotzez, frantziskotarra. Laurak Euskal Herrikan kanpora igorri zituzten eta beren kabuz justizia egin zuten miliziano-taldearen eskuetan hil ziren laurak.

Eliza Katolikoak, martiritza-prozesuen inguruan egin beharreko azterketak egin ondoren, hiru marianistak dohatsu aitortu zituen. Carlos Eraña 1995eko urriaren 1ean egin zuten dohatsu, bera bezala marianistak ziren Fidel Fuidio eta Jesús Hitarekin batera. 2007ko urriaren 28an, dohatsu aitortu zituzten Espainiako Gerra Zibilean martiri hildako 498ko erlijioso, horien artean Miguel Leibar eta Sabino Aiaitui aretxabaletar marianistak.

Baina Eliza espainiarrak ez zien, ez tratu bera eskaini, ez aitorten bera egin frankismoaren biktime erlijiosoei. Faxistek joera nazionalistako 16 apaiz hil zituzten Euskal Herrian¹⁷⁷. Isiltasuna eta ahanztura izan zen Espainiako eliza hierarkiak horren inguruan emandako erantzuna bakarra.

Euskal Elizak hileta-elizkizun bat egin zuen 2009ko uztailaren 11n, Gasteizko Katedral Berrian. Gerra Zibilean hildakoen eta bereziki fusilatutako apaizen omenezko elizkizun bateratu hartan, justizia-ekin-tza baketzaile eta adiskidetzaile bat egiteko aukera izan zen behintzat, gizarteak eta Elizak 1936-1937 ur-

Fusilatutako
marianistak

teetan pairatu zituzten gertaera mingarri haien oroitzapena garbitzeko eta aldi berean egiari zerbitzu egiteko asmoz. Tenplua jendez lepo zegoela, Aretxabaletako elizako abesbatzak animatu zuen liturgia¹⁷⁸. Hirurogeita hamahiru urte igaro behar izan dira aitorten hori egiteko. Hala ere, Espainiako Gotzainen Batzarreko gotzainen artean badira oraindik ere ildo horrekin bat ez datozenak.

• Aiastui Errasti, Sabino

1911ko abenduaren 26an jaioa. Aozaratza (Aretxabaleta) auzoko Otarazelai baserrikoa. Haren gurasoak: Eulogio Aiastui Uribe-Etxebarria (Aozaratza, 1873) eta Matiasa Errasti Alzola (Aozaratza, 1875). Zortzi senide ziren: Pablo (1897), Gregorio (1899), Marcelina (1902), Martin (1904), Julian (1907), Antonio (1909), Sabino (1911) eta Seberiano (1914).

Haurretan, 10 urte besterik ez zituela, Eskoriatzako Marianisten ikastetxean sartu zuten. 1922ko irailaren 28a zen. Han, bost urte igaro zituen, ikastetxeko zuzendari Francisco Lasagabaster jaunaren ardurapean. Gero, 1927 eta 1928 artean, Elorriora joan zen, nobiziotzako ikasketak egitera. Behin nobiziotza bukatuta, marianisten kongregazioak Gasteizera bidali zuen, unibertsitate-ikasketak egitera, baina Gasteizen ikasle guztiak hartzeko nahiko tokirik ez nonbait eta, 1929ko irailaren 6an, Segoviara bidali zuten. Segoviako Institutuan eta Valladolideko Unibertsitatean egin zituen ikasketak, harik eta 1931ko ekainean batxiler titulua eskuratu zuen arte.

Haurren irakaskuntzan aritu zen lanean, aurrena Donostian (1932-1933), gero Eskoriatzan (1933-1935) eta geroago Madrilén (1935-1936). Irakaskuntzan jarduteaz gainera, Historiako lizentzia-ikasketak prestatzen aritu zen, Zaragozako eta Madriléko Unibertsitatean eskola libreak emanez¹⁷⁹.

1936ko uztailaren 18an, Madrilén zegoen, iraileko azterketak prestatzen. Miliziano-taldeak oldarka sartu ziren hiriburuko komentu, eliza eta ikastetxe erlijiosoetan. Uztailaren 20an, Florencio Arnaiz eta Joaquín Ochoa anaia marianistekin batera, bi ahizpa ezkongabe – Bazan Brig andereñoak – bizi ziren etxe batean hartu zuen babesa. Indarkeria errepublikanoaren zurrunbilotik ihesi zebiltzan bi domingotar gehitu zitzaizkien gero: aita Manuel Álvarez eta anaia Teófilo Montes. Irailaren 13an etxeko atezainak salatu zituen eta San Bernardo kaleko 72an zegoen Radio Comunista del Oeste izeneko *checara* eraman zituzten bostak. Bahitua izan baino lehen, bisitazioko mojen komentua izan zen etxe hura, eta Sabinok lehengusina erlijioso bat zeukan han. 1936ko irailaren 14an, goizeko ordu biak edo hirurak aldera, bost apaizak fusilatu eta El Pardora doan errepedeko bazter batean botata utzi zituzten haien gorpuak, San Fernando zubiaren ondoan.

Gerra amaitzean, haren anaia batek, Seberiano Aiastuik, ahalegin eta bost egin zituen anaiaren gorpuak berreskuratu eta identifikatu ahal izateko.

• Antxia Etxebarria, Rufino

1891ko azaroaren 16an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) San Martin auzoko bosgarrenean, hirugarren solairuan. Haren gurasoak: Andres Antxia Iñurrategi (1855) eta Gregoria Etxebarria Mendieta, Bedoñan jaioa berau.

Nobizio gisa, 1906ko irailaren 17an jantzi zuen frantziskotar abitua. Profesio txikia 1907ko azaroaren 16an egin zuen eta nagusia, berriz, 1910eko azaroaren 16an. Azkenik, 1914ko uztailaren 14an, apaiz ordenatu zen.

1924an, etxeko buru zen Hellinen (Albazete), 1930an goardiano Lorcan (Murtzia), eta 1936an bikario Hellinen.

1938an, Albaceteko goardiano zela, Cartagenako frantziskotar probintzian, atxilo hartu zuten ordenako buruarekin eta beste anaia frantziskotar batekin batera trenean zihoala. Minasen, une batetik bestera fusilatuko zituztelakoan, hiltzera prestatu ziren penitentziaren sakramentuarekin. Herriko alkatea agerturik, orde, honela esan zuen: "Ez dut gizon hauek hiltzeko arrazoirik ikusten, elizgizonak izateagatik bakarrik". Abuztuaren 15a zen. Hamar egun geroago, berriro atxiloturik, Tobarrako udalerrira eraman zituzten hiltzera, Hellingo udal epaileak esku-hartzerik izan ez zezan¹⁸⁰.

Rufino Antxia Etxebarria

• Eraña Guruceta, Carlos

1884ko azaroaren 2an jaioa. Aozaratza auzoko (Aretxabaleta) Otalora baserrikoa. Haren gurasoak: Nicolas Eraña Lizarralde (Aozaratza, 1844) eta Josefa Guruceta Arriola (Gellao, 1850). Zortzi senide izan ziren guztira. Haietako bi, Ceferino (1878) eta Justo (1880), goizegi hilak. Gainerako seiak, honako hauek: Saturnino (1876), Rosa (1882), Carlos (1884), Ramona (1887), Luisa (1892) eta Agustin (1894).

Aozaratzako auzo-eskolan egin zituen lehen mailako ikasketak. 1899ko urtarrilaren 32an, hamalau urte egin berritan, Eskoriatzako marianistetan nobiziotzaurrea egiteko baimena eskatu zuen. Hiru hilabete geroago aita hil zitzaion.

1902ko irailean, Gasteizko Mariaren Konpainian sartu zen nobizio gisa. Hurrengo urtean, 1903ko irailan, lehen botoak egin zituen marianista gisa. Eskolastiko gisa jada, lehen mailako hezkuntzako irakasle, Eskoriatzara itzuli zen. 1905an Ordiziako Santa Ana ikastetxera bidali zuten irakasle gisa. Azkenik, 1908ko abuztuaren 15ean, betiko botoak egin zituen Eskoriatzan¹⁸¹.

Hogeita lau urterekin postu berria eskuratu zuen Madrilen, sorterritik urrun, erbestealdi txiki bati hasiera emanez. Aurrerago, Ciudad Realeko ikastetxeko zuzendari izan zen (1916-1927), bai eta Tetuan-Marokoko ikastetxekoa (1927-1933) eta, Madrilen berriz ere, Pilarreko Andre Mariaren ikastetxekoa ere, 1933tik heriotzak eraman zuen arte¹⁸².

1936ko uztailaren 24an, miliziano-talde batzuek Madrileko Pilarreko ikastetxea hartu zuten. Carlos Eraña bitan atxilotu zuten, eta aske utzi, gero. Ciudad Realera joatea erabaki zuen, segurtasun bila, ikasle ohiren batek aterpe eman ahal izango ziolakoan. Bidaia gorabeheratsu baten ondoren – Alcazar de San Juan-en berriro atxilotu zuten –, onik iritsi zen Ciudad Realera, azkenik, uztailaren 29an. Han, gehien nabarmentzen ziren apaiz, erlijioso eta katolikoen kontrako jazarpen giro batekin egin zuen topo. Hilabete batez luzatu zen egoera eramanezin hura. Irailaren 6an, milizianoek atxilo hartu eta Herriko Etxera eraman zuten. Hamabi egunez erabat isolatuta egon zen¹⁸³. Irailaren 18ko goizaldean, bera eta beste zazpi preso, behi-behineko presondegi hartatik atera, kamioi batera igoarazi, eta Alarcos aldera eraman zituzten, Valverdeko errepidean aurrera. Gudianaren gaineko zubitik hogeita bat metrora fusilatu, Alarcosko Andre Mariaren basilatik gertu, eta hilobi komun batean lurperatu zituzten denak.

• Leibar Garai, Miguel

1884ko otsailaren 17an jaioa. Aozaratza auzoko (Aretxabaleta) Sargarai baserrikoa. Haren gurasoak, Francisco Leibar Elcorobarrutia (Aozaratza, 1848) eta Juana Garai Amiama (Bedoña, 1851). Lau senide ziren: Juan Cruz (1877), Juana (1879), Pedro (1882) eta Miguel (1885).

Hamahiru urterekin, Eskoriatzako Marianisten ikastetxean sartu zen, nobiziogai gisa. Lau urtez bertan ikasi ondoren, 1902an, Gasteizko nobiziotegira bidali zuten eta han beste urtebete igaro zuen. 1903ko martxoaren 24an, bere lehen ogibiderako ikasketak amaituta, Eskoriatzara itzuli zen, bere prestakuntzarekin aurrera jarraitzera¹⁸⁴.

Hezitzaile gisa, Gasteizko eta Madrileko Marianisten ikastetxeetan aritu zen irakasle (1905-1912). 1909an, Filosofia eta Letretako lizentzia eskuratu zuen Madrileko Unibertsitate Zentralean, eta 1912ko uztailean, Friburgera (Suitza) joan zen, ikasketekin jarraitzera. Han, 1915eko abuztuaren 1ean, apaiz ordenatu zen.

Handik hara, Cadizko Marianisten ikastetxeko kapilau (1915), Jerez de la Fronterako San Joan Bataiatzailea ikastetxearen zuzendari (1916-1922), Gasteizko kapilau (1923-1925), eta Donostiako ikastetxearen zuzendari izendatu zuten. Azkenik, 1930ean, Madrileko Pilareko Andre Mariaren ikastetxera itzuli zen, kapilau eta irakasle gisa aritzera.

1936ko uztailaren 18an, 14 erlijioso marianista zeuden Madrileko Pilareko Andre Mariaren ikastetxean. Uztailaren 24an, ikastetxea Fronte Popularreko miliziano-talde baten esku geratu zen. Polizia-etxera eraman zituzten apaizak. Han, haien datuak hartu eta aske utzi zituzten gero. Miguel Leibarrek Probintzia Administrazioaren egoitzan hartu zuen bizilekua – Velazquez kalearen 21ean, hirugarren solairuan –, beste erlijioso batekin, Silvino jaunarekin, batera. Uztailaren 28an, Silvino jaunaren anaia laiko bat eta ikastetxeko bi langile – Meliton Diaz de Guereñu eta Fabiana Rentero – agertu ziren egoitzan bazkaltzera. Arratsaldean, Silvino eta haren anaia kalera atera ziren. Handik gutxira, miliziano-talde batzuk agertu eta Miguel eta Meliton eraman zituzten etxetik, kotxe batean sartuta; baita Fabiana ere, beste kotxe batean, Vallecas aldera. Moratalazeko larrean, Fabiana fusilatu zuten, eta aurrerago, Valentziako errepidearen 7. kilometroan, Miguel Leibar eta Meliton Diaz de Guereñu¹⁸⁵.

3.6.3. Frontean hildako gudariak eta milizianoak

Hogei dira, beren idealak eta legezkotasun politikoa defendatuz, faxisten eskuetan bizia galdu zuten gazte aretxabaletarrak. Nazionalistek eta sozialistek, joera politiko desberdinak defendaturik, batai-loi banatan eman zuten izena. Hala, batzuek, Saseta eta Amaiur batailoietan sartu zituzten beren gudariak, eta besteek, Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kideek, *Dragones* batailoian beren milizianoak.

Bi gerra-fronte azpimarratu beharrean gauden, bi horietan galdu baitzuten bizia gudari eta miliziano horietako gehienek. Batetik, Reinosako frontea, Sasetako gudarien hilobi izan zena, 1937ko abuztuan¹⁸⁶: Bonifacio Alberdi, Facundo Alzola eta Cándido Arregi hil ziren bertan. Bestetik, Kanpazar-Intxorta lerroko fronte madarikatua, *Dragones* batailoiko kideen hiltokia, 1936ko urrian: Vicente Aranbarri, Jose Bengoa, Cirilo Erostarbe, Obdulio Rodríguez eta Ángel Sauquilo erori ziren han. Gainerako biktimak geografian sakabanatuta aurkituko ditugu, haien batailoiek eta unitateek gerran hartutako bidearen arabera.

• Alberdi Ceberio, Bonifacio

1916ko urtarrilaren 31n jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kaleko 34an. Haren gurasoak: Juan Alberdi Axpe (Gellao, 1871) eta Maria Ceberio Letona (1875). Durana kaleko 46an bizi zen, amarekin (alargundua) eta Maximo (1909), Eugenia (1911), Matilde (1913) eta Jesus (1918) anaia-arrebekin. Atari berean bizi zen, halaber, haren arreba Juana (1907), bere senar Lucas Iturbe Lopez de Aretxagarekin (Leintz Gatzaga, 1903) eta Javier (1927) eta Miren Gaztelu (1930) seme-alabekin; bai eta haren anaia Felix ere, bere emazte Luisa Bengoetxea Aiastuirekin (1906) eta seme Imanolekin (1930). Egoera zibila: ezkongabea. *Industrias Beroa* lantegian lan egiten zuen.

Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitz*a delakoan) sartu zen eta *Saseta* batailoian eman zuen izena, gudari gisa. Reinosako (Santander) frontean hil zen, 1937ko udan, hogeita bat urte zituela.

• Alzola Murua, Facundo

1911ko azaroaren 27an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Mitarteko kaleko 2an, 1. solairuan. Haren gurasoak: Eusebio Alzola Lasa (1883) eta Margarita Murua Zugasti (Oñati, 1882). Anaia-arrebak: Jesusa (1909), Vicente (1915), Dominga (1918), Visitacion (1920), Tomas (1923) eta Francisca (1926). Egoera zibila: ezkongabea. Lezamako ijeketa-lantegian lan egiten zuen.

Leintz Ibarreko Euskal Milizietako (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitz*a delakoaren) kide zen eta *Saseta* batailoian sartu zen gudari. Reinosako frontean hil zen, 1937ko abuztuan. Hogeita bost urte zituen.

Patuak hala nahi izanda edo, Santiago Lombide, Zumalakarregi Terzioko erreketea, kontrako alderdian zegoen egun hartan, eta hark eman zigun Facundo Alzolaren heriotzaren berri¹⁸⁷:

Palentzia aldean ginela, abuztuaren 15ean, eraso jo eta mendi bat hartu genuen gauean. Bihamunean, sakristauak [Angel Gabilondo] esaten dit: «Hi, aretxabaletar bat hilda zegok hor, gudari bat!». Bala zauri bat zeukan hemen [sabela seinatzen du], Alzola zen, hilda zegoen. Sarjentua zen eta Hotchkiss metrailadore bat zeukan; arma kendu eta geuretzat hartu genuen.

Mendia elurretan zegoen, nola zuen izena mendiak...?, Valdecebollas, eta preso hartutako gudariak zetozen handik behera, eta haien artean Toribioren anaia bat, Jose Mari Elcoro. Ni ikustean, oiherk: «Hara, Santi da eta!». Harrituta hura, ni erreketek ikusita. Gora igo nintzen bide batetik eta eskua estutu nion. Gero, joan egin ziren [...].

• Aperribay Oquina, Ramon

1906ko abuztuaren 31n jaioa. Oro (Aretxabaleta) auzoko Estebangoa baserrikoa. Haren gurasoak: Francisco Aperribay Ortueta (Arkarazo, 1864) eta Petra Oquina Madinabeitia (Areantza, 1871). Arrasateko *Unión Cerrajera* lantegian lan egiten zuen, Anastasio eta Jose anaiekin batera. Egoera zibila: ezkongabea.

1936ko irailaren 25ean hil zen, Durangoko frontoian zegoela, bonbardaketa baten ondorioz. Bonbetako batek frontoia ezker horma jo, zulatu eta miliziano eta errefuxiatu gipuzkoar batzuen artean lehertu zen. Hamabi hildako eta zauritu asko eragin zituen¹⁸⁸. Hogeita hamar urte zituen.

• Aranbarri Villa, Vicente

1903ko urtarrilaren 22an jaio zen, Bergaran (Gipuzkoa). Aretxabaletan bizi izan zen 1932. urteaz gerostik. Ezkonduta zegoen eta Cecilia Otero Santamaria (Monzón de Campos, 1901) andrea zuen emazte. Lau seme-alaba izan zituzten: Julia (1929), Hilario (1931), Esther (1932) eta Vicente¹⁸⁹ (Bilbo, 1937). Azken hori aita hil eta hiru hilabetera jaio zen. Durana kaleko 24an bizi ziren. *Eizaguirre* lantegian lan egiten zuen, metalurgialari gisa, eta UGT sindikatuko kide zen. 1936ko martxoan, sindikatuko zuzendaritzako batzordekide zen.

1936ko urriaren 4an, bala batek larri zauritu zuen Kanpanzarreko frontean. Urriaren 5ean hil zen, zauriaren larritasunaren ondorioz, Bilboko ospitale zibilean. Derioko hilerrian lurperatu zuten. *Dragones* batailoiko 2. konpainiako milizietan kaporala izan zen¹⁹⁰. Hogeita hamahiru urte zituen.

• Arregi Garai, Cándido

1914ko irailaren 4an jaioa. Etxebarri auzoko (Aretxabaleta) Markole baserrikoa. Haren gurasoak: Lorenzo Arregi Zubizarreta (1879) eta Maria Garai Elezpuru (Gellao, 1882). Anaia-arrebak: Gregorio (1903), Alejandro (1905), Juan (1907), Antonia (1909), Matilde (1910), Bonifacia (1912), Juan Maria (1916), Luis (1918), Donato (1920), Bernardino (1922), Maria (1925) eta Asuncion (1928). Egoera zibila: ezkongabea.

Bonifacio Alberdi
Ceberio

Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza delakoan) boluntario sartu zen gerra hasieran, eta *Saseta* batailoian gudari aritu zen gero. Reinosako frontean hil zen, hogeita hiru urte zituela.

• Bengoa Gondra, José

1913ko martxoaren 17an jaioa. Larrino (Aretxabaleta) auzoko Txareta baserrikoa. Haren gurasoak: Valentin Bengoa Velez de Mendizabal (Larrino, 1882) eta Andresa Gondra Hormaechea (Fruiz, 1884). 1924an, aita ordurako hila zela, Arrasatera bizitzera joan zen familia¹⁹¹. Bi anaia zituen: Saturnino (1909) eta Cipriano (1919).

Arrasaten, 1934ko urriko irailaren inguruko gertaeran parte hartu zuen eta auzipetua izan zen horregatik. *Dragones* batailoiko 1. konpainiako soldadu, Kanpanzarreko frontean hil zen, 1936ko urriaren hasieran. Hogeita hiru urte zituen.

• Bravo Santamaría, Saturnino

Saturnino Bravo Santamaría
eta emaztea

1904ko apirilaren 7an jaio zen, Monzón de Campos herrian (Palentzia). Haren gurasoak: Benito Bravo Porras eta Fidela Santamaría Salcedo. Erroldaren arabera, 1929an iritsi zen Aretxabaletara. Ezkonduta zegoen eta Gregoria Santos Simón zuen emaztea, Palentziako Villamuriel de Cerrato herrian jaioa. Hiru seme-alaba izan zituzten: Paula Angeles (Monzón, 1930), Eladio (1931) eta Juan Gilberto (1934). Azken biak Aretxabaletan bertan jaioak. Familia Otalora kaleko 4an bizi zen, bigarren solairuan.

Eizaguirre ("Vasco Cerrajera") lantegian lan egiten zuen, urtzaile gisa. Enpresa horrek, gero, Aretxabaletako lantegia itxi eta Lakuntzara aldatu zuen.

Saturnino Bravo, liburu honetan zehar aletuz joan den bezala, gertaera historiko honetan garrantzi eta eragin handienetakoa izan zuen pertsonaietako bat izan zen. Aretxabaletako UGTko kide zen eta sindikatuko presidente izatera iritsi zen; eta 1934ko urriko iraultza lehertu zelarik, bera izan zen iraultzaren buru nagusia Aretxabaletan. Hori dela eta, atxilo hartu eta hogeitazero kartzela-zigorra ezarri zioten. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Po-

pularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Defentsa Batzordeko kide nabarmenetako bat izan zen eta *Dragones* batailoiko 2. konpainian sartu zen.

1937ko apirilaren 7an, 33 urte bete zituen egunean, Zornotzako Ospitalera eraman zuten, Barazarreko frontean, gerra ekintzan jasotako bala eta metraila zaurien ondorioz. Apirilaren 9an hil zen. Zornotzako hilerrian lurperatu zuten¹⁹².

• Carmona Rodríguez, Constantino

1914ko martxoaren 23an jaio zen, Zamora probintziako Morales de Toro herrian. Haren gurasoak: Rufino Carmona Conejo eta Felisa Rodríguez Carmona. 1928an iritsi zen Aretxabaletara, anaia-arrebekin batera. Mitarteko kaleko 7an bizi izan zen, Pedro (1905), Aurelio (1912) eta Vicenta (1918) anaia-arrebekin. Etxe bereko beste etxebizitza batean, arreba bizi zen, Abilia (1909), Avelino García García *Zamoricarekin* ezkondua.

UGT sindikatuko kide gisa zuzendaritzako kide – idazkariorde, hain zuen – izatera iritsi zen. *Industrias Beroa* lantegian lan egiten zuen.

1934ko urriko iraultzako gertaeretan parte hartu zuen. Hori dela eta, atxilotu egin zuten, eta gero aske utzi zuten.

Constantino Carmona Rodríguez

Defentsa Batzordeko kide zen, miliziano gisa, eta *Dragones* batailoiko 2. konpainian eman zuen izena. 1937ko ekainean hil zen, Lemoako Haitzaren inguruko bataila odoltsuan. Egoera zibila: ezkongabea. Hogeita hiru urte zituen.

• Etxebarrieta Urbistondo, Jose Maria

1893ko urtarrilaren 24an jaio zen, Aizarnako (Zestoa) Olaondo baserrian. Haren gurasoak: Juan Jose Etxebarrieta Bideganeta (Munitibar, Arbatzegi-Gerrikaitz, 1855) eta Josefa Urbistondo Bericiartua (Zestoa, 1865). Ezkonduta zegoen eta Eustasia Oteiza Cortazar (1906) andrea zuen emaztea. Seme-alabak: Juana Beatriz (1930), Fernando (1932) eta Manuel (1934). Familia Durana kaleko 20an bizi zen, *Xoxuena* izenez ezagutzen zen etxean, Jose Mariaren ama alargunarekin, Beatriz (1910) ezkonarrebarekin eta Lucio Oteiza Cortazar (1915) ezkonanaiarekin.

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen, metal-leuntzaile gisa. Aretxabaletako UGT sindikatuko lehen kidea izan zen.

Dragones batailoiko 2. konpainian sartu zen. Haren ezkonanaiak, Lucio Oteizak, esan digunez, Jose Mariak heriozko zauria jaso zuen martxoaren 31ko erasoaldi frankistan, Untzillako posizioa defendatzen ari zela¹⁹³: "Nire koinatuak ez zuen han egon behar, bajan zegoen Aramaion, eta Barajuenen eta Azkoagan barrena etorri beharrean, lasterbidea hartu zuen, eta obus batek bete-betean jo zuen...". Jose Mariaren hil ondoko alabak, Begoña Etxebarrietak, heltzen dio orain kontakizunaren hariari (hura ere historia garrantz baten protagonista izatea nahi izan zuen patuak)¹⁹⁴:

Hantxe erori zen, larri zaurituta: obus bat gainean lehertu eta hankak txikitu zizkion. Santa Agatara jaitsi zuten, sorospen-postura, eta handik, anbulantzia, Basurtora eraman zuten, Bilboko ospitalera. Durangotik pasatzerakoan, bonba-eraso bat izan zela ikusi zuten; aldi berean, anbulantziei ere bonbez eraso zieten. Sorosleak anbulantzietatik atera ziren aterpe bila, baina nire aitak ezin zuen atera, hankak txikituta zituelako. Orduan, txoferra eta gainerakoak anbulantzietara itzuli zirenerako, Basurto aldera jarraitzeko, nire aita hila zen.

Basurtoko ospitalera eraman zuten gure aita, hila ordurako, eta nire ama ere, haurdun, hantxe zegoen, erditzeko prest. Hurrengo egunean ni jaio nintzen.

Jose Maria Etxebarrieta, esan bezala, 1937ko martxoaren 31n hil zen. *Vista Alegre*ko hilerrian lurperatu zuten, 21. hilobi-multzoko 100. hobian. Berrogeita lau urte zituen.

• Erostarbe Fernandez de Mendiola, Cirilo

Haren gurasoak: Rufino Erostarbe Uribe-Etxeberria (Urrexola, 1877) eta Marcelina Fernandez de Mendiola Lopez de Egileta (Uribarri Nagusia, 1881). Anaia bat zuen, Eugenio. Egoera zibila: ezkongabea.

Gerra lehertu zenean, familia Legution bizi zen, egun urtegiko uren azpian dagoen etxe batean, Guardia Zibilaren kuartelaren aurrean. Bi semeak Aretxabaletara eta Arrasatera joan ohi ziren lan bila. Jose Maria Horcajada *Josetxikik*, bere memoria apartari esker, Cirilo Erostarbe, Aretxabaletan lan egiten zuen garaian, bizi zen etxeaz hitz egin digu¹⁹⁵:

Modesto del Teso eta Basilisa Sandoval senar-emazteen etxean bizi zen, haien bost seme-alabekin batera (Francisco, Ladis, Clemente, Anastasia eta Felipe), apopilo egoten zen haien etxean. Oso harreman ona zuten, beste seme bat balitz bezala tratatzen zuten. Durana kaleko 31n zegoen etxea, Kuku Lasagabasterren dendaren ondoan, eta Cirilo Erostarbek teilatupean zeukan gela.

José María Etxebarrieta
Urbistondo

Eugenio Erostarbe Fdez. de Mendiola, Ciriloren anaia

Eizaguirre lantegian lan egiten zuen, lantegiak ateak itxi zuten arte. Aretxabaletako UGTko kide zen eta sindikatuko idazkaria izatera iritsi zen 1934an.

Aretxabaletako Defentsa Batzordeko kide zen eta *Dragones* batailoiko 1. konpainian sartu zuten, ongi trebatutako arrasatear batzuekin batera.

Cirilo Erostarbe Elgetan hil zen eta haren anaia, Eugenio, Elosun¹⁹⁶.

(1) Máximo Gil Múgica

• Gil Múgica, Maximino

1911ko ekainaren 7an jaio zen, Lasarten, Gasteizko udalerrian. Haren gurasoak: Esteban eta Fidela. Egoera zibila: ezkongabea.

UGTko kide zen eta *Industrias Beroa* lantegian lan egiten zuen, hozkatzaile gisa. 1934ko urriko iraultzan parte hartu zuela eta, atxilo hartu eta hamabi urte eta egun bateko zigorra ezarri zioten. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kide zen, eta Defentsa Batzordean eman zuen izena, miliziano boluntario gisa. Gero, *Dragones* batailoiko 2. konpainian sartu zuten. Zornotzako frontean larri zauriturik, 1937ko maiatzaren 17an hil zen, Basurtoko ospitalean, metrailak eragindako zaurien ondorioz. *Vista Alegre*ko hilerrian lurperatu zuten. Hogeita bost urte zituen eta kaporal maila zuen.

• Lizarralde Izurrategi, Vicente

1899ko urtarrilaren 20an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kaleko 3an. Haren gurasoak: Jose Lizarralde Aeta (Mendiola, 1851) eta Petra Izurrategi Azkarretazabal (Arkarazo, 1856). 1936an, Santiago Urquia Zabaleta *Urkia Txikiren* familiarekin bizi zen, apopilo gisa, Durana kaleko 35ean.

Lezamako lantegian lan egiten zuen eta Aretxabaletako UGTko kide zen; sindikatuko zuzendaritzaren bigarren batzordekide izatera iritsi zen.

Defentsa Batzordeko miliziano izan zen eta *Dragones* batailoiko 2. konpainian sartu zuten. Bizkaiko frontean hil zen, baina ez dakigu zehazki ez non, ez noiz.

• Martinez de Alegria Inurria, Jacinto

1899ko uztailaren 10an jaio zen, Gasteizen. Haren gurasoak: Millan Martinez de Alegria Garcia de Cortazar eta Deogracias Inurria Barrena. 1926ko maiatzaren 15ean, Mercedes Arberas Olazagoitia andrearekin ezkondu zen Ullibarri-Ganboan. 1936rako Ensanche auzoko 6an, Etxe Berriak deituetan, bizi zen jada, ordurako alargun, Manuel (1912) eta Pilar Martinez Quincoces (1913) eta haien ama Gabriela Quincoces Olazagoitiarekin (Gasteiz, 1884). Bi alaba zituen.

1933ko ekainean, liskar batean parte hartu zuen, Aretxabaletako udalaren osoko bilkura batean. Desordena publikoa egotzita —Pedro Jose Axpe Sagasta, Jose Sauquillo Echevarria eta Miguel Martinez Muñozekin batera—, 4 hilabete eta egun bateko atzipenaldi handiko zigorra eta 300 pezetako isuna ezarri zioten. 1934ko urriko iraultzako gertaeretan parte hartu zuen. Hori dela eta, atxilotu egin zuten, eta gero aske utzi.

Lezamako lantegian lan egiten zuen, metalurgiari gisa, UGTn afiliatua zegoen, eta idazkari izan zen 1935eko ekaineko 23an sindikatuak egindako administrazio-batzarrean.

Boluntario sartu zen, miliziano gisa, Defentsa Batzordean. 1936ko irailaren 24an, Aozaratzan, zauritu egin zuten, faxistek Aretxabaleta hartu zuten egun berean. Urriaren 10ean hil zen, Durangoko ospitalean, eta bertako hilerrian lurperatu zuten. Hogeita hamazazpi urte zituen.

• Rodriguez Lentijo, Obdulio

1914ko otsailaren 13an jaio zen, Zamora probintziako Morales de Toro herrian. Haren gurasoak: Baltasar Rodriguez Carreño (Pedrosa del Rey, 1878) eta Candelas Lentijo Garcia (Morales de Toro, 1881). Gurasoekin bizi zen Ensanche auzoko 4an, *Etxe Berriak* deituetan. Haren anaia Dionisio (1909) eta beronen emaztea, Manuela del Pozo Hernandez (1909), Morales de Torokoak biak, ondoko etxebizitzan bizi ziren. Familia osoa Aretxabaletan bizi zen 1930. urteaz geroztik. Egoera zibila: ezkongabea.

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen, leuntzaile gisa. UGT sindikatuko kide zen. 1934ko urriko iraultzan parte zuela eta, atxilo hartu eta hamabi urte eta egun bateko kartzela-zigorra ezarri zioten. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kide zen eta Defentsa Batzordean parte hartu zuen, miliziano boluntario gisa. Gero, *Dragones* batailoiko 2. konpainian sartu zuten. 1936ko irailaren 25ean zauritu zuten, Kanpanzarren, eta Durangoko ospitalean hil zen¹⁹⁷. Hogeita bi urte zituen.

Obdulio Rodríguez Lentijo

Ángel Sauquillo
Etxebarria

• Sauquillo Etxebarria, Ángel

1916ko otsailaren 23an jaio zen, Gasteizen. Haren gurasoak: Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbo, 1884) eta Gabriela Etxebarria Ocio (Berganzo, 1887). Anaiak: Jose (Gasteiz, 1912), Saturnino (Gasteiz, 1914), Lucio (1923) eta Gabriel (1925). Durana kaleko 29an bizi zen familia, bi etxebizitzetan banatuta. Batean anaia zaharra bizi zen, Jose, bere emazte Rosario Samaniego Ruiz de Azuarekin (Briviesca, 1908); bestean, familiako beste kideak, Angelen amaren aldeko amona Maria Ocio Puellesekin (Berganzo, 1861). Egoera zibila: ezkongabea.

Eizaguirre ("Vasco Cerrajera") lantegian lan egiten zuen eta UGT sindikatuko kide zen. Sindikatuko batzordekideetako bat izan zen 1935eko ekainaren 23an eratu zen zuzendaritzan. 1934ko urriko iraultzako gertaeretan parte hartu zuen. Auzipeturik, hamabi urte eta egun bateko kartzela-zigorra jaso zuen. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Defentsa Batzordeko eta Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kide zen. Gero, *Dragones* batailoiko 2. konpainian eman zuen izena. 1936ko urriaren 4an, Intxorta aldean, larri zauritu zuten. Lucio Oteizak hunkiturik kontatzen digu adiskide eta borroka-lagunaren heriotza¹⁹⁸:

Intxortara iritsi ahala, Angiotzarretik gora, hasi zitzaizkigun tiroka. Gure lehenengo hil-zaurituak hantxe izan genituen, eta Angel Sauquillo izango zen, segur aski, batailoiko lehen hildakoa. Angel nire ondoan hil zen [...].

Durangoko ospitalean hil zen eta han bertako hilerrian lurperatu zuten. Hogei urte zituen.

• Soria Gauna, Tomas

1909ko irailaren 18an jaio zen, Arabako Elburgo herrian. 1932. urteaz geroztik Aretxabaletan bizi zen. Otalora kaleko 4an bizi zen, apopilo gisa, Sabino Ugarte Lopez de la Callerekin eta Saturnino Bravoren familiarekin batera. Egoera zibila: ezkongabea.

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen eta Aretxabaletako UGT sindikatuko kide zen; 1935eko urriko 26an eratu zen zuzendaritzako batzordekide bigarrena izan zen. *Unión Republicana* alderdi politikoaren zuzendaritzaren eraketan ere parte hartu zuen, batzordekide gisa, 1935eko ekainaren 23an.

Defentsa Batzordeko kide zen, miliziano gisa, eta *Dragones* batailoiko 2. konpainian eman zuen izena. Frontean hil zen baina ez dakigu zehazki ez non, ez noiz.

• Urtubi Ercilla, Felix

1904ko otsailaren 25ean jaio zen, Elorrion (Bizkaia). Haren gurasoak: Pablo Urtubi Errazquin (Aretxabaleta, 1869) eta Matilde Ercilla Aretxaga (Arrasate, 1872). Anaia-arrebak: Maria Josefa (Arrasate, 1900), Maria Luisa (Arrasate, 1903), Carmen (Araia, 1907) eta Jose (Araia, 1908). Familiarekin bizi zen, Otalora kaleko 14an —Otazu jauregiaren aurreko eraikinean, aitak, Pablo Urtubik, irabazpide eta lanbide zuen botikaren aurrean alegia—, Severiano Olaran mediku *zahar*ren eta honen emazte Clotilde Jauregiaren ondoan.

Gazterik joan zen Aretxabaletara, bere barne ezinegona baretu nahian. Hegan egitea zen haren nahia. Beraz, Aire Armadan sartu eta hegazkin-pilotu egin zen. Maria Cruz Robla Romanekin ezkondu zen, Leongo La Virgen del Camino aireportura igorri zutelarik. Ezkontza horretatik jaio zen haren alaba bakarra, Matilde (Valdevimbre, 1933).

Militarren matxinadak Marokoko iparraldeko hegazkin-base batean harrapatu zuen. Felix Urtubik, errepublikano amorratua izanik, zerbitzu bat aprobetxatu zuen basetik ihes egin eta, bere eskolta falangista hilik, Getafeko aerodromoan lurreratzeko, errepublikanoen aldean.

Gerran, Madrileko inguruak defendatzen erakutsitako ausardiagatik nabarmendu zen. Azkenik, 1936ko irailaren 13an, heroi baten gisa hil zen, bere hegazkina bere etsaietako baten kontra oldartuta, Santa Olallako frontean, Toledon. Hogeita hamabi urte zituen.

Lan honen 3.8. atala Juan Antonio Ansaldok eta Felix Urtubi aretxabaletar hegazkin-pilotu apartekoiei eskainita dago eta haien bien biografia zabalago aztertuko da han.

• Zabaleta Guerrico, Francisco

1911ko ekainaren 4an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Otalora kaleko 3an¹⁹⁹. Haren gurasoak: Luis Zabaleta Berasategi (Segura, 1878) eta Dionisia Guerrico Berasategi (Segura, 1879). Aurrerago, Beasainera joan zen bizitzera.

1936ko abenduaren 17an hil zen, Urduñako frontean. *Amayur* batailoiko kide zen²⁰⁰. Hogeita bost urte zituen.

• Zaldibia Fernandez de la Peña, Eugenio

1909ko urriaren 9an jaio zen, Ubidean (Bizkaia). Haren gurasoak: Alejo Zaldibia Ipiñazar eta Teodora Fernandez de la Peña Martinez de Cestafe. Aretxabaletara ezkondu zen 1927ko otsailaren 26an, Cristobal Altube tenore ospetsuaren arreba Teofila Altube Bergararekin. Bi seme-alaba izan zituzten: Jose (1928) eta Milagros (Donostia, 1929). Azken hori jaio eta gutxira alargun geratu zen. Durana kaleko 6an bizi ziren. Haren anaia Juan (1903) ere ezkondata zegoen. Julia Galdos Gorosarri zuen emaztea eta bi seme-alaba izan zituzten: Eduardo (1926) eta Ane Miren (1932); Mitarte kaleko 14an bizi ziren.

Lezamako ijeketa-lantegian lan egiten zuen; Aretxabaletako UGT sindikatuko kide zen. 1935eko ekainaren 23an *Unión Republicana* alderdiaren tokiko zuzendaritzan sartu zen, diruzain gisa. Haren anaia Juan, berriz, nazionalistagoa joera politikoz, ELA sindikatuko presidente izatera iritsi zen.

Defentsa Batzordean sartu zen guda zibila hasi bezain laster eta *Dragones* batailoiko 2. konpainian gero. 1936ko urriaren 4an zauritu zuten Kanpanzarreko frontean eta Basurtoko ospitalera eraman zuten. Barazarko gainean hil zen, sorterritik gertu, 1937ko apirilaren 9an, gerra-ekintzan²⁰¹. Hogeita zazpi urte zituen.

Eugenio Zaldibia Fdez. de la Peña

• Zarrola Aizlodi, Federico

1911ko abuztuaren 26an jaio zen, Tolosan (Gipuzkoa). Kaxako umea zen²⁰². Durana kaleko 2an bizi zen, apopilo gisa, Vicente Aranbarri Villa eta Cecilia Oteroren familiarekin batera.

Dragones batailoiko 1. konpainian eman zuen izena. Eibarren hil zen, 1937ko apirilaren 24an²⁰³. Hogeita sei urte zituen.

Jesús Gutiérrez Arosa historialariak, gerra zibilean adituak – inork bezala ezagutzen du hark nola joan zen gerra Eibar eta Elgeta aldean –, ondoko ekarpena egin zigun²⁰⁴:

Gizon hori Italiako hegazkinek 1937ko 24 eta 25ean Eibar gainean jaurti zituzten bonben ondorioz hil zen. Matxinatuak 26an sartu ziren Eibarren eta aurreko egunetako bonbardaketetan 97 hildako izan ziren. Horietatik hirurogei bat Ego-Gain kaleko babeslekuan hil ziren, "Labaderokua" deritzon toki batean, Udaletxearen ondoan. Gaur egun, toki horretan, Arrate hotela dago.

Eibarren zeuden *Dragones* batailoiko kide batzuk hantxe erori ziren. Amuategui batailoiko komisarioak, Cándido Eguren "Oka Txiki"-k, gorpuak jaso eta Eibarko Urkiko hilerrira eraman zituen, bertan lurperatzeko. Matxinatuak oso hurbil zeudela eta, gorpuak gurdietan eraman eta hilerrian hantxe utzi zituzten, lurperatu gabe. Iñaki Egaña historialariaren zerrenda Bilboko erregistro zibiletik hartua dago. Izan ere, Eibar eta Elgetako udal zerbitzuak Bilbora eraman zituzten eta han inskribatzen ziren heriotzak. Cándido Egurenek, Eibartik atera baino lehen, Bilbora helarazi zuen zerrenda, hori berak esan dit berarekin izan ditudan hainbat elkarriketatan.

3.6.4. Desagertutako gudariak eta milizianoak

Biktima guztien artean desagertutakoek osatzen dute familiarentzat mingarriena den taldea. Gainerako biktimak gutxietsi nahi izan gabe, desagertutakoek sekula ixten ez den zauri sakona uzten dute familiaren oroitzapenean. Gogorra da maite duzun norbait galtzea, guda-zelaian borrokan hil dela edota errepresioaren biktima izan dela eta fusilatu egin dutela jakitea, baina gaitz erdi baldin eta familiak hura non dagoen lurperatuta, noiz eta nola hil zen badaki. Desagertutakoen familiakoek, berriz, ez dakite ez nola, ez non eta ez noiz hil zen beren senitartekoa, horrek izugarritzko ezinegona sortzen die, eta hor ibiltzen dira jo batera eta jo bestera, ikerketa historikoetan azalera atera daitekeen edozein datu, denik eta txikiena ere, eskuratzearen. Gogorra da, bai, zer gertatu den jakitea, baina are gogorragoa jakin gabe geratzea.

• Alberdi Gorostiza, Felix "Cuartillo"

1903ko azaroaren 30ean jaio zen, Luko herrian (Araba). Haren gurasoak: Gregorio Alberdi Uribe eta Francisca Gorostiza Beitia. Ezkondua zegoen eta Feliciano Gomez Rebollar (1907, Villada del Campo, Palentzia) zuen emaztea. Hiru seme zituzten²⁰⁵, Aretxabaletan jaioak hirurak: Jose Antonio (1928), Juan (1929) eta Felix (1932). Senar-emazteak 1927. urteaz geroztik bizi ziren Aretxabaletan, Durana kaleko 24an.

Lezamako ijeketa-lantegian lan egiten zuen, metalurgiari gisa, eta UGT sindikatuko kide zen. 1934ko urriko iraultzako gertaeretan parte hartze nabarmena izan zuen. Hori dela eta, atxilo hartu eta auzipeturik, 12 urte eta egun bateko kartzelazigorra ezarri zioten.

(1) Félix Alberdi Gorostiza "Cuartillo"

Aretxabaletako Defentsa Batzordean parte hartu zuen, miliziano gisa. Leintz Ibarrenaren defentsaren lehen egunetan, Benito Reola erasoko guardia sarjentuaren laguntzaile gisa agertzen da, eta hala jarraituko du gerra denbora guztian. 1937ko irailaren 16an, Meabe batailoia, Benito Reola buru zela, Asturiasko frontera bidali zuten. Batzuen arabera, Portugal aldera igarotzen saiatzen ari zela desagertu zen, frankistek jazarrita.

José Mª Antxia Ugarte

• Antxia Ugarte, Jose Maria

1889ko maiatzaren 7an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Oalora kaleko 26an. Haren gurasoak: Jose Maria Antxia Gallastegi (1859) eta Maria Ugarte Oquina (Aozaratza, 1857).

Ana Galdos Gorosarri (1898) andrearekin ezkondu zen eta sei seme-alaba izan zituzten: Asuncion (1922), Ramon (1923), Maria Teresa (1925), Jesus Maria (1928), Juan Luis (1929) eta Arantzazu (1932). Familia Mitarte kaleko 6an bizi zen.

Hiria frankisten mendean geratzera zihoala ikusita, familia Aretxabaletatik atera zen. Jose Maria Antxia Fortifikazio Brigadetan sartu zen boluntario, Goikoetxea kapitainaren esanetara. Bilboko ospitaletik desagertu zela uste da. Orduz geroztik, ez da haren berririk izan.

• Monge Alonso, Isidro

1897ko maiatzaren 15ean jaio zen, Valladolideko probintziako San Roman de Hornija herrian. Haren gurasoak: Federico Monge Garcia eta Justa Hernandez Alonso. Fuencisla Andres Carmona (1891, Morales de Toro, Zamora) andrearekin ezkondu zen eta hiru seme-alaba izan zituzten: Federico (Gasteiz, 1929), Natividad (Gasteiz, 1931) eta Francisca (1933), azken hori Aretxabaletan jaioa. Familia Durana kaleko 35ean bizi izan zen 1932. urteaz geroztik.

1934ko urriko iraultzako gertaeretan parte hartu zuen. Hori dela eta, atxilotu egin zuten, eta gero aske utzi.

Eizaguirre lantegian lan egin zuen, sarrailagile gisa, lantegia itxi zuten arte. UGT sindikatuko kide zen eta idazkari kargua izan zuen 1935eko urriaren 26an eratu zen zuzendaritza-batzordean.

Uste da Madrilera joan zela, senitartekoren baten etxera. Orduz geroztik, ez da haren berririk izan.

• Olabe Uriarte, Francisco

1902ko otsailaren 16an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Mitarte kaleko 8an. Haren gurasoak: Juan Jose Olabe Aiastui (Mendiola, 1862) eta Eugenia Uriarte Altuna (Elgea, 1869).

Patxiko Olabe Uriarte

Haren iloba Felisa Antonia Elcoro Olabek osaba Patxikoren patuaz familian entzundakoak —bera orduan oso txikia zela kontuan izan behar da— gogorazten dizkigu²⁰⁶:

Biarritzen egiten zuen lan, Baciocci²⁰⁷ kondeen etxean, Villa Aramis delako batean, zerbitzari. Ez dakit honantz etorri ote zen edo Katalunia aldera joan zen. Gerra atera zenean, fronte batera edo bestera jo zuen, ez dakit nora. Izebek beti esaten zuten Kataluniako lagun anarkista batzuekin elkartu zela.

Amak haren alde otoitz egin zuen ez dakit noiz arte, beti esaten zigun: Agertuko dun, agertuko dun [...].

Orduz geroztik, ez da haren berririk izan.

Isidro Monge Alonso
eta emaztea

3.6.5. Espetxe frankistetatik igarota hildako gudariak eta milizianoak

Frankismoko espetxeetako bizi-baldintza gogor eta gizagabeak zirela eta, preso asko eta asko gaitibualdian pairatutako eritasun larrien ondorioz hil ziren. Espetxe-erregimen hartako zabarkeriak, garbitasunik ezak, eta masifikazioak baldintza haietan hilgarriak ziren eritasunak agertzea erraztu zuen: tifusa, tuberkulosia eta abar. Indartsuenak bakarrik atera ziren aurrera, gainerakoak, berriz...

• Alonso Andres, Vicente

1907ko azaroaren 9an jaio zen, Zamora probintziako Morales de Toro herrian. Haren gurasoak: Eleuterio eta Josefa. Egoera zibila: ezkongabea. San Martin auzoan bizi zen, Aniceto (1900) anaiarekin eta beronen familiarekin batera: hau da, Anicetoren emazte Maria Dominguez Fradejasekin (1901) eta haien bi alabekin, Eleuteria (1927) eta Elvira (1929). Morales de Toro herrian jaioak ziren denak, baina 1931. urtean Aretxabaletara bizitzera etorriak.

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen eta UGT sindikatuko kide zen. 1935eko urriaren 26an, sindikatuko zuzendaritza-batzordeko lehendakariorde izan zen.

Gerrako lehen egunetan, Defentsa Batzordean parte hartu zuen, miliziano gisa. Faxistak Aretxabaletan sartzean, anaia Anicetorekin batera atxilotu zuten. Deustuko Unibertsitatean (Bilbo) prestatu zuten espetxean hil zen, gaitibualdian hartutako gaitz baten ondorioz²⁰⁸.

• Altuna Ugarte, Francisco

1919ko abenduaren 3an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Pedro Victor-enean (sic)²⁰⁹. Haren gurasoak: Benito Altuna Iranzuaga (Elgeta, 1892) eta Maria Ugarte Aiaitui (1886). Egoera zibila: ezkongabea. Amarekin – ordurako alargundua – bizi zen, Durana kaleko 23an.

Lezamako ijeketa-lantegiko bulegoan lan egiten zuen. Abertzalea zen ideologiaz eta ELA sindikatuko kide zen.

Boluntario miliziano gisa eman zuen izena Arrasaten, eta bitartekari gisa edo ordenantza gisa jardun zen. Aurrerago, Lubakitzaileen 2. batailoian sartu zen, eta 1937ko abuztuaren 26an preso hartu zuten, Santoñan. 1937ko azaroan, 3. Preso eta lleslarien Batzorde Sailkatzaileak Valladolideko Medina de Rioseco herrian sailkatu zuen. Zapatariko (Añorga) espetxera eraman zuten, eta, biriketako tuberkulosiak jota, Donostiako ospitalean hil zen, 1938ko uztailaren 10ean²¹⁰. Hemezortzi urte zituen.

• Galdos Gorosarri, Joaquin

1908ko apirilaren 21ean jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kaleko 8an. Haren gurasoak: Francisco Galdos Bolinaga (1868) eta Mariana Gorosarri Urrutia (1871), Aretxabaletan jaioak biak. 1935eko otsailaren 2an, Valeriana Barrutia Ruiz de Gauna (Erdoñana, 1909) andrearekin ezkondu zen, Aretxabaletan. Ez zuten seme-alabarik. Durana kaleko 14an bizi ziren.

Lakuntzako (Nafarroa) *Cerrajera San Antonio* lantegian lan egiten zuen. EAJko kide zen eta Aretxabaletako batzokiko idazkari. Hori dela eta, Lakuntzan, altxamendu militarren lehen egunetan, atxilo eduki zuten bi egunez. Aurrerago, Gasteizen, boluntario sartu zen Komandantetza Militarrean, sarjentu gisa, eta Arabako Erreketeen 9. konpainian sartu zuten. Bere taldekideekin, Aretxabaletako okupazioan parte hartu zuen, 1936ko irailaren 24an. Arma lagunek gogor hartu zuten, eta EAJko kide zela jakinik, hiritik atera ez ziren jeltzale gazteak biltzeko erabili zuten, gero Erreketeen sartzera behartzeko. Haren familia Elorrioren errefuxiatua zegoen, eta okupazio-gudaroste frankisten oharkabea, errepublikanoen aldera igaro zen, Aramaio aldetik. Indar errepublikanoek Otxandiora eraman zuten eta aske utzi. Handik Elorriora joan zen, familiarekin elkartzera. Frankisten erasoaldiaren ondoren, Bilbora jo eta gudari sartu zen Eusko Gudarostean, 1937ko apirilaren 18an. Gerrarako mobilizatu zutenean, Abandoko koartelera bidali eta Eusko Milizien erakusle izendatu zuten; brigada soldata kobratzen zuen eta uniformeaz jantzita ibiltzen zen, baina galoirik gabe. Ez zen frontera joatera iritsi, eta 1937ko abuztuko 11n atxilotu zuten, Merueloko erizaindegian zegoela, biriketako gaitz batek jota, itsasontziz Frantziara ebakuatua izateko zorian zegoela.

Duesoko espetxean hartu zioten deklarazioa, eta 1937ko irailaren 5ean, Santoñan egin zioten Gerra Kontseilua eta heriotza-zigorra ezarri. Larrinagako (Bilbo) espetxean zegoela, haren lagun bat, Felix Alberdi Ceberio, fusilatu zuten. Handik Burgosko Probintzia Espetxera eraman zuten, eta 1939ko otsailaren 20an, 30 urteko espetxe-zigorra ezarri zioten heriotza-zigorraren ordean. Azkenik, 1943ko otsailaren 22an, 14 urteko espetxealdira laburtu zioten, behin betiko, zigorra²¹¹.

Espetxetik aterata, Aretxabaletara itzuli zen, baina iraganean bizitako esperientziek eta espetxean igarotako denborak arrasto sakona utzia zuten berarengan. Ez zen ongi egokitu gizarte berrian, lekuz kanpo balego bezala sentitzen zen, eta herritik kanpora joan behar izan zuen, etorkizun baten bila. 1947ko udan hil zen, Aragoiko herri batean, uste denez.

• Leibar Arenaza, Angel

1903ko irailaren 30ean jaioa. Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Iraeban baserrikoa. Haren gurasoak: Pedro Jose Leibar Aranzabal (Aozaratza, 1877) eta Petra Arenaza Urrutia (1876). Egoera zibila: ezkongabea. Nekazaria lanbidez.

Bere ideia abertzaleengatik atxilotu eta Eusko Jaurlaritzarentzat igeltsero gisa lan egin izanaz akusatuta zuten. Hamabi urte eta egun bateko espetxe-zigorra ezarri zioten. Oso gaixorik atera zen espetxetik, tifusak jota. Handik gutxira hil zen. Ezkonduta zegoen eta adin txikiko alaba bat zuen²¹².

• Urrutia Anduaga, Jose

1918ko apirilaren 27an jaioa. Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Deisaotz baserrikoa. Haren gurasoak: Cristobal Urrutia Urrutia (Goroeta, 1879) eta Martina Anduaga Txintxurreta (Oñati, 1889).

Atxilotu eta San Kristobaleko espetxean (Iruñerriako Ezkaba mendian) sartu zuten preso. Biriketako tuberkulosiak jota hil zen, 1944ko azaroaren 10ean²¹³. Hogeita sei urte zituen.

3.6.6. Indarkeria frankistak fusilatutakoak

Frankismoak bere etsaiak desagerrarazteko erabili zuen metodo nagusietako bat haiek fusilatzea izan zen. Armadako buruen aginduz, arerioa suntsitzeko egiten ari ziren ahalegina agerian utziz, izua zabaldu zuten han eta hemen, estrategia gisa.

Hamabi lagun hil ziren indarkeria frankistaren aginduz fusilatuta. Horietako bi, Jose Vicente Garai Arenaza eta Victor Uribe-Etxeberria Bengoa, gudaroste frankistak haiek bizi ziren herrietan sartzean hil zituzten. Beste zazpi, Victoriano Akizu Izurrategi, Agustin Aranburu Zabaleta, Juan Bengoa Agiriano, Sabino Etxabe Guruzeta, Raimundo Galdos Azkarretazabal, Isidoro Garciaetxabe Etxeberria eta Dionisio Uribealgo Otadui, errepresioaren ondorioz hil ziren, indar frankistek lurraldea okupatu ondoren. Gainerako hirurak gerra frontearen hil zituzten: bi, Felix Alberdi Ceberio eta Saturnino Sauquillo Etxeberria, fusilamendu pelotoiaren aurrean, Gerra Kontseilua egin ondoren; eta azkena, zaurituta zegoen erietxetik desagertzean.

• Alberdi Ceberio, Félix

1904ko urtarrilaren 5ean jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kaleko 16an. Haren gurasoak: Juan Alberdi Axpe (Gellao, 1871) eta Maria Ceberio Letona (1875). Anaia-arrebak: Juana (1907), Maximo (1909), Eugenia (1911), Matilde (1913), Bonifacio (1916) eta Jesus (1918). 1930eko otsailaren 12an ezkondu zen, Luisa Bengoetxea Aiaitui andrearekin (1906). Bi seme-alaba izan zituzten: Imanol (1930) eta Amaia (1937). Azken hori Bilbon jaio zen, aita fusilatuta hil baino bederatzi hilabete lehenago. Familia Durana kaleko 46an bizi zen.

Lezamako ijazketa-lantegian lan egiten zuen. EAJ alderdiko eta ELA sindikatuko kide zen. Sindikatuko zuzendaritza-batzordeko idazkariorde izan zen.

Félix Alberdi Ceberio eta emaztea

Izaera handiko ekintza-gizona zen. Aretxabaletako Defentsa Batzordean parte hartu zuen. Boluntario sartu zen Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza delakoan) eta *Sa-seta* batailoian eman zuen izena, gudari gisa. Soldaduska egina izateagatik, kaporala maila eman zioten hasieratik, eta sarjentu maila izatera iritsi zen gerra bukaeran. Bere batailoiarekin Bizkaiko eta Santanderreko frontean izan zen. Santanderren, bere batailoia deseginik, *Mungia* batailoiarekin bat egin eta Reinosako frontera joan zen. 1937ko abuztuaren 26an, euskal batailoiek amore ematean, preso hartu zuten Santoñan.

Larrinagako espetxean (Bilbo) eduki zuten preso, Gerra Kontseilua egin arte. 1937ko azaroaren 2an eman zen epaia; auzitegi militarrek heriotza-zigorra ezarri zion²¹⁴. Larrinagan, espetxealdiko azken egunetan, Joaquín Galdos Gorosarri aretxabaletar jeltzalearekin egin zuen topo. Hari zuzendu zizkon bere azken hitzak, fusilatua izan baino lehen²¹⁵:

6. GELA: Felix Alberdik Joaquín Galdos (2. galeria, 3. solairu, 5. areto) emateko uzten du: motxila bat eta barruan galtza pare bat, aldagarri bat, elastiko bat eta eskuoihal bat, behar duena har dezan, eta manta militar bat eta bota pare bat. Agur Joaquín, nire idealak adoretuta hiltzen naiz. Donokirarte [sic], besarkada adiskideei, Jaungoikoa eta Lege Zaharraren alde hiltzera doan zure lagun leiala.

FELIX ALBERDI (sinatua)

Anaia etortzen bada, harrera egiozu eta jakinaren gainean jarri.

Bilbo 37-XII-14

Jaso eta gorde ostegunean ekarriko duten aldagarria eta jakinaren gainean jarri Gorroño.
Agur Joaquín.

1937ko abenduaren 14ko goizaldean, aipatutako epaia betez, fusilatua izan zen. Hogeita hamahiru urte zituen.

• Akizu Izurrategi, Victoriano

1895eko azaroaren 8an jaio zen, Eskoriatzako Bolibar auzoan. Haren gurasoak: Romualdo Akizu Lasa (Mazmela, 1871) eta Crescencia Izurrategi Lizarralde (Bolibar, 1872). Emaztea: Magdalena Errasti Olabe (Mendiola, 1899). Bi seme zituzten: Romualdo (1923) eta Jose Benito (1927). Durana kaleko 6an bizi ziren eta, etxean apopilo hartuta, Gregorio Idigoras Azkarraga (Leintz Gatzaga, 1895) eta Pablo Herrasti Arriola (1908) zituzten. Eraikin berean, anaiak bizi ziren. Etxebizitza batean, Benito (1911), gurasoekin batera; beste batean, anaia Bonifacio (1909) eta haren emazte Rufina Gastañaga Eriz (1913); eta, azkenik, beste etxebizitza batean, arreba Benita (1906), haren senar Pedro Jose Gastañaga Idigoras (1903) eta haien lau seme-alabak: Elisabet (1932), Casilda (1933), Soriontzu (1934) eta Miren Garbiñe (1935).

Victoriano Akizu Izurrategi

Arrasateko *Unión Cerrajera* lantegian lan egiten zuen. Burdinbi-deetako langilea ere bazen. Abertzalea zen ideologiaz eta bertako EAJko batzokiko presidente izan zen. Horregatik atxilotu zuten faxistek Aretxabaletan sartzean. Isidoro Garciaetxabe ELAko buruarekin batera, kamioi batera igoarazi eta Ondarretako espetxera eraman zuten, inguruko beste preso asko bezala.

Epaiketarik gabe, espetxetik atera eta Hernaniko hilerrian fusilatu zuten, 1936ko urriaren 21etik 22rako gauean. Berrogeita bat urte zituen.

• Aranburu Zabaleta, Agustin

1882ko abuztuaren 28an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kalean. Haren gurasoak: Domingo Aranburu Etxaniz (Arrasate, 1859) eta Isabel Zabaleta Txintxurreta (1861). 1917ko uztailaren 16an ezkondu zen, Aretxabaletan, Encarnacion Basurto Leibar andrearekin (Donostia, 1891). Arrasaten bizi izan ziren eta sei seme-alaba izan zituzten. Haietako bat, Victoriano Aranburu, Aretxabaletako erretore izan zen urtetan.

Jostuna zen lanbidez eta gordailuzain gisa ere lan egiten zuen Arrasateko udalean²¹⁶. Abertzalea zen. Atxilo hartu eta Ondarretako espetxera eraman zuten. 1936ko azaroaren setik 6rako gauean fusilatu zuten, Oiartzunen. Berrogeita hamalau urte zituen.

• **Bengoa Agiriano, Juan**

1898ko uztailaren 12an jaioa. Bedoña auzoko (Aretxabaleta) Zabale baserrikoa. Haren gurasoak: Miguel Bengoa Murgiondo (Marin, 1865) eta Juana Agiriano Elorza (Bolibar, 1867). Arrasaten bizi zen. Ezkonduta zegoen eta sei seme-alaba zituen.

Juan Bengoa
Agiriano

Unión Cerrajera lantegian lan egiten zuen eta ELA sindikatuko batzordekide izan zen. Abertzalea zen. Herriko karlista batek salatutik, Ondarretako espetxera eraman zuten. Hernaniko hilerrian fusilatu zuten, 1936ko urriaren 21etik 22rako gauean. Hogeita hemezortzi urte zituen.

• **Etxabe Guruzeta, Sabino**

1902ko abenduaren 11n jaioa. Bedoña auzoko (Aretxabaleta) Urin baserrikoa. Haren gurasoak: Feliciano Etxabe Iribecampas (Bedoña, 1866) eta Petra Guruzeta Azurmendi (Bedoña, 1867). Arrasaten bizi zen, Resusta kalean. Ezkonduta zegoen eta bi alaba eta seme bat zituen.

Sabino Etxabe Guruzeta

EAJko kide zen. Herriko karlistek salatu eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Epaietarik gabe, azaroaren setik 6rako gauean fusilatu zuten, Oiartzunen. Hogeita hamahiru urte zituen.

• **Galdos Azkarretazabal, Raimundo**

1899ko martxoan jaioa. Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Singondobekoa baserrikoa. Haren gurasoak: Jose Andres Galdos Urrutia (Goroeta, 1862) eta Matiasa Azkarretazabal Urrutia

(Arkarazo, 1867). 1931ko azaroaren 26an, Oñatin, Guadalupe Okaranza Lizarralde (Aozaratza, 1899) andrearekin ezkondu zen. Arrasaten bizi izan ziren eta bi seme-alaba izan zituzten.

Unión Cerrajera lantegiko langilea zen. Abertzalea zen eta ELA sindikatuko buru izan zen. Hori dela eta, atxilo hartu eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Hernaniko hilerrian fusilatu zuten, 1936ko urriaren 21etik 22rako gauean. Hogeita hamazazpi urte zituen.

Raimundo Galdos Azkarretazabal

• **Garai Arenaza, Jose Vicente**

1887ko urriaren 19an jaioa. Oro (Aretxabaleta) auzoko Estebangoa baserrikoa. Haren gurasoak: Antonio Garai Amiama (Bedoña, 1859) eta Juana Maria Arenaza Cortazar (Oro, 1857). Gurasoak Oro auzoan bizi ziren, baina gero Oñatira joan ziren. Nekazaria lanbidez.

1923ko apirilaren 26an ezkondu zen, Braulia Aranzeta Etxezarreta (Elgeta, 1895) andrearekin. Ezkonberritan, senar-emazteak Elgetako (Gipuzkoa) Antzuategi Bastarrekoa baserrira joan ziren bizitzera. Lau seme-alaba izan zituzten: Felisa, Jose Domingo, Bittor eta Alberto.

José Vicente Garai Arenaza

Intxorta eta Asensiomendi aldean gogor borrokatu ondoren, indar errepublikanoek amore eman zuten frankisten bultzadaren aurrean. Frontea hautsiririk, faxistak amorru ankerrez sartu ziren hainbeste hildako eragin zizkien herri honetan. Bittor Garai Aranzetak, Jose Vicenteren semeak, honela kontatzen digu bere anaia Jose Domingok ikusitakoa²¹⁷:

Frankistok 1937ko apirilaren 24an Zapatuan arratsaldeko 4etan Antzuategi Bastarrekoa base-rrira heldu zirenean gure aita eta beste 7 euskaldun zeuden etxe ondoko zulo baten gordeta, bonbardeo itzelak zirelako. Españolez esan zieten "salir todos para matar". Aita Jose Bizente Garai irten zuen esanez etxeko ugazaba zela zer nahi zuten, "manos arriba" eta tiroak bota eta bertan hil zituen. Beste hiru ate baten ondoan eta beste lauak beste ate baten ondoan bota zituzten. Azpeitiarrak eta mondragoetarrak ere baziren, gure anaiak 11 urtekoa dena bizi izan zuen. Etxe ostean bonba zuloetan sartu zituzten.

1937ko apirilaren 24an hil zuten, 49 urte zituela.

Isidoro Garciaetxabe Etxeberria
eta emaztea

• Garciaetxabe Etxeberria, Isidoro

1902ko apirilaren 4an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Mitarte kaleko 10ean. Haren gurasoak: Rufino Garciaetxabe Arriola (1858) eta Maria Etxeberria Mendieta, Bedoñakoa. 1930eko martxoaren lehenean ezkondu zen, Isurieta San Pedro elizan, Francisca Etxeberria Ugalde (Isurieta, 1907) andrearekin. Hiru seme-alaba izan zituzten: Pablo (1931), Miren Arantzazu (1932) eta Kistiñe (1934). Ensanche auzoko 2an bizi ziren, Etxe Berriak deituetan.

Eizaguirre ("Vasco Cerrajera") lantegian lan egin zuen, enpresak ateak itxi zituen arte. *Cerrajería Valle de Leniz* izeneko enpresa sortu zuten langileetako bat izan zen. ELA sindikatuko buru izan zen.

Faxistek, Aretxabaletara sartuta, Victoriano Akizurekin batera atxilo hartu, kamioi batera igoarazi eta Ondarretako espetxera eraman zuten. Epaiketak gabe, 1936ko azaroaren setik 6rako gauean fusilatu zuten, Oiartzunen. Hogeita hamalau urte zituen.

Emaztea, Pantxika Etxeberria, haurdun zegoen, senarra atxilo eraman zutenean. Semeari Isidoro jarri zioten izena, aita hilaren omenez, baina jaio eta 10 hilabetera hil zen hura ere²¹⁸.

• Peña Etxeberria, Jesús

1914ko abenduaren 25ean jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Otalora kaleko 7an. Haren gurasoak, Nicolas Peña Irizar (1888) eta Luisa Etxeberria Aldaondo (Legazpi, 1891). Anaia-arrebak: Juan (1912), Lucia (1914), Isabel (1916), Jose (1917), Maria (1918), Lorenzo (1919), Maria Cristina (1921), Natividad (1923), Rufino (1925) eta Concepcion (1927). Familia Otalora kaleko 24an bizi zen. Egoera zibila: ezkongabea.

Industrias Beroa lantegian lan egiten zuen, bulegari gisa. Abertzalea zen, eta *Argia*, *Eguna* eta *Euzkadi* argitalpenentzat lan egiten zuen berriemaile gisa.

Boluntario sartu zen Leintz Ibarreko Euskal Milizietan (*Euzko Gudarostea Leniz-Buruzagitza* delakoan) eta *Saseta* batailoian eman zuen izena gero, gudari gisa.

1937ko abuztuaren 1ean, Reinosako frontean zauritua, Santanderreko ospitalera eraman zuten. Bere batailoiak Santoñan, italiarren aurrean amore eman zuenean, atxilo hartu eta espetxe frankistetara eraman zituzten gudariak, gerra-kontsei-

Jesús Peña
Etxeberria

lua egin arte. Jesus Peñak ez zuen aukera hori izan, ospitaletik atera eta hil egin zuten, epaiketak gabe, 1937ko abuztuaren 30ean. Hogeita bi urte zituen.

• Sauquillo Etxebarría, Saturnino

1914ko martxoaren 28an jaio zen, Gasteizen. Haren gurasoak: Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbo, 1884) eta Gabriela Etxebarría Ocio (Berganzo, 1887). Anaiak: Jose (Gasteiz, 1912), Angel (1916), Lucio (1923) eta Gabriel (1925). Egoera zibila: ezkongabea. Familia Durana kaleko 29an bizi zen.

Eizaguirre ("Vasco Cerrajera") lantegian lan egiten zuen. Enpresa horrek, gero, Aretxabaletako lantegia itxi eta Lakuntzara aldatu zuen. UGT sindikatuko kide zen.

1934ko urriko iraultzan parte hartu zuen. Hori dela eta, atxilotu eta hamasei urteko espetxe-zigorra ezarri zioten. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kide zen eta boluntario sartu zen Defentsa Batzordean, miliziano gisa. Gero, *Dragones* batailoiko 2. konpainian eman zuen izena. 1936ko urriaren 4an, Kanpazarreko gainean zauriturik, Bilboko ospitale militarrean eraman zuten. Handik sei hilabetera, ospitaletik aterata, bere batailoira itzuli eta Untzillako eta Murugaineko posizioak defendatu zituen, harik eta 1937ko apirilaren 1ean, bertan behera utzi behar izan zituzten arte. Erretiran zihoazela, Barazarreko gainean zauriturik, Bilboko ospitalera eraman zuten berriro. Apirilaren 7tik ekainera arte egon zen ospitalean. Handik ateratzean, Lemoako Haitzeko gudu gogorretan hartu zuen parte. Bere saileko sarjentua hil zenean, bera izendatu zuten ordezkari. Egun bat baino ez zuen iraun, oso ahul baitzegoen oraindik, aurreko zaurien ondorioz. Hori dela eta, baja harturik, handik aurrera laguntza-zerbitzuetan aritu zen, kuartelaren barruan.

Bilbo faxisten esku erori ondoren, eta Ipar frontea deseginik, benetako odisea bat hasi zen errepublikari leial iraun zuten batailoietako soldadu eta gudarientzat. Saturnino Sauquillok, bere batailoia erretratan, zorigaitzoko ibilbide hau egin behar izan zuen: Badamesko herria, Votoko udalerria (Kantabria) eta, behin Asturiasen sartuta, Ribadesella, Sebares eta Nava. Azkenik, Condadoko herrian (Lavianako Kontzejuan), lagun batzuekin batera, etxola batean ezkutatuta egon zen 1937ko urriaren 13tik 23ra arte. Ipar Frontea erabat deseginik, beste norabait joan beharra zegoen.

Azkenik, 1937ko azaroaren 4an, guardia zibilak atxilo hartu zuten, Sabino Ugarte Lopez de la Calle²¹⁹ lagunarekin batera, Burceña (Burgos) herriko inguruetan, Menako ibarrean. Herriko alkateak salatu zituen.

Gerra-kontseilua Bilboko Plazan egin zen, eta 1938ko martxoaren 9an eman zuten epaia: heriotza zigorra. Handik Burgosko espetxera eraman zuten eta hantxe eduki zuten epaia betearazi arte. 1938ko urriaren 26an fusilatu zuten, goizeko sei eta erdietan. San Jose hilerrian lurperatu zuten²²⁰. Hogeita lau urte zituen.

• Uribe-Etxeberria Bengoa, Victor

1871ko martxoaren 6an jaio zen, Aozaratza (Aretxabaleta) auzoan. Haren gurasoak: Jose Uribe-Etxeberria Ezpeleta (Larrino, 1828) eta Catalina Bengoa Bengoa (Goroeta, 1833).

Beasainera joan zen bizitzera. Nafarroatik zetozen faxisten okupazio basatia pairatu zuen lehen-dabizikoetakoa izan zen Gipuzkoako herri hori. 1936ko uztailaren 27an, Nafarroako erreketeei Beasain okupatu zuten, atzean odol ibaiak eta izua besterik uzten ez zutela. Indarkeria eta gorrotozko orgia horren ondorioz hil zen Victor Uribe-Etxeberria, 65 urte zituela. EAJko kide zen.

• Uribesalgo Otadui, Dionisio

1894ko urriaren 9an jaioa. Bedoña auzoko (Aretxabaleta) Elorrixa baserrikoa. Haren gurasoak: Cándido Uribesalgo Idigoras (1864) eta Leona Otadui Ibarguren (Arrasate, 1874). Anaia-arrebak: Eusebia (1896), Gregoria, Elias (1898), Esteban (1900) eta Jose. Emaztea: Serapia Irazola Ibarbarriaga (Apatamonasterio, 1902). Zortzi seme-alaba izan zituzten²²¹: Candida (1924), Aurelia (1925), Maria Soledad (1926), Maria Teresa (1928), Maria Luisa (1929), Jose Luis (1932), Jesus (1933), Luis (1935) eta Dionisio Florentino (1937).

Baserritarra zen lanbidez, eta egun osoa ematen zuen baserriko lanetan, seme-alaba guztiak mantendu ahal izateko. ELA sindikatuko kide zen.

1936ko udazkenean, frankistak lehen atxilotetak egiten hasi ziren. Elorrixa baserrian agertu eta Dionisio Uribesalgo galdekatu zuten, emaztearen aurrean bertan. Armak ote zituen galdetuta, baratzean gordeta zeukan pistola bat, anaia Joserena, eman behar izan zien. Berehala atxilotu zuten. Gero, *ELMA* lantegira joan ziren, Jose atxilotzeko asmoz, han lan egiten baitzuen. Atzemaileak lantegira iritsi zirenerako, ordea, Jose jada ez zegoen bere tokian. Hura atxilotu ezinaren amorruz, Dionisio atxikitzea erabaki zuten. Hala, Arrasateko udal kartzelara eraman eta, geroxeago, beste atxilotu askorekin batera, Ondarretako espetxera eraman zuten. Epaike-tarik egin gabe, 1936ko azaroaren 5etik 6rako gauean fusilatu zuten, Oiar-tzunen. Berrogeita bi urte zituen.

Dionisio Uribesalgo Otadui

Hil zutenean, emaztea haurdun zegoen, eta lau hilabete geroago, 1937ko apirilaren 22an, jaio zen haurra. Dionisio Florentino jarri zioten grazia, aitaren oroimenez.

3.6.7. Bigarren Mundu Gerran hildakoak

Paradoxikoa irudi dezake biktimen atal honek, gerra zibila 1939ko apirilaren 1ean bukatu baitzen, baina ondoko bi biografiak irakurtzean, argi geratuko da bi gatazken arteko harreman zuzena. Izan ere, historialari askoren ustean, XX. mendeko gatazkarik odoltsuena – European, aurrena; mundu osoan, gero – izango zenaren hasiera eta probalekua baino ez zen izan Espainiako Gerra Zibila.

• Axpe Sagasta, Pedro Jose

1906ko irailaren 20 jaio zen, Bergaran (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Tomas Axpe Altuna (Arrasate, 1873) eta Laureana Sagasta Bolinaga (Arrasate, 1875). Anai-arrebak: Damiana (Arrasate, 1900), Emilia (Bergara, 1912), Juana (Bergara, 1914) eta Esteban (1932). 1918an hartu zuten bizilekua Aretxabaletan, San Martin auzoan, hain zuzen. Egoera zibila: ezkongabea.

Eizaguirre ("Vasco Cerrajera") lantegian lan egin zuen, doitzaille eta tornulari gisa, harik eta lantegiak atekak itxi eta produkzioa Lakuntzara eraman zuten arte. 1933ko ekainaren 3an, liskar batean parte hartu zuen: Aretxabaletako udalaren osoko bilkura batean UGTko beste kide batzuekin batera, pankarta batekin agertu ziren bilkuran – garai gogorrak ziren, jende asko lanik gabe zegoen –, giroa berotzen joan zen eta, azkenean, harrika egin zioten alkateari eta zinegotzirei bati, eta irainka hartu zuten idazkaria; aulkiren bat ere hautsi zioten bizkarrean. Istiluen ondorioz, auzipetua izan zen 1933ko azaroaren 15ean, desordena publikoa, atentatuta, eta begirunerik eza egotzita. Harekin batera, Jose Sauquillo, Jacinto Martinez de Alegria eta Miguel Ignacio Martinez ere auzipetu zituzten.

Unión Republicana alderdiko eta Gaztedi Sozialista Batuak organizazioko kide zen, bai eta UGT sindikatukoa eta Nazioarteko Sorospen Gorriko Tokiko Batzordekoa ere.

1934ko urriko iraultzan parte hartu zuen. Hori dela eta, atxilotu eta hamasei urteko espetxe-zigorra ezarri zioten. San Kristobaleko gotorlekuan egon zen preso, harik eta, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularra garaile atera ondoren, gobernuak amnistia eman zion arte.

Guda hasi bezain laster, Aretxabaletako Errepublikaren Defentsa Batzordean eman zuen izena, miliziano gisa. Aurrerago, *Dragones* batailoiko 2. konpainian sartu zen, eta eskuin eskuko erpurua falta zenez, osasun-langile gisa jardun zuen. Ipar Frontean, *Dragones* batailoian jarraitu zuen gerra, kaporal mailarekin, Asturiasen amoreka eman behar izan zuen arte. Frantzia aldera ontziratuta eta Kataluniara sartu zen Perpignanetik barrena. 1939ko hasieran, Franco hesia estutuz zihoan errepublikanoen inguruan, Katalunia erortzeaz zegoen, soldaduak eta errefuxiatuak trumilka ziren mugarantz bultzatuak.

Pedro Axpe errefuxiatu-eremu batetik bestera ibili zen Frantzian: Saint Cyprien (Dordogne), Le Barcares (Pyrenees-Orientales) eta Campo de Gurs (Pyrenees-Atlantiques)²²². Azken errefuxiatu-eremu ho-

rretan euskaldun asko topatu zituen. Horien artean, hiru aretxabaletar: Santiago Urkia Zabaleta, haren seme Julio Urkia Orense eta Roman Olabe Zubillaga.

1940ko ekainean, alemaniarrek Frantzia okupatu zuten. Han errefuxiatuta zeuden milaka errepublikanoen etorkizuna badaezpadakoa zen. Errefuxiatu-eremuetatik kontzentrazio-eremuetara igaro ziren. Pedro Axpe honako hauetan izan zen: Idron (Pyrenees-Atlantiques), Agde (Hérault) eta Noe (Haute-Garonne)²²³.

1944ko abuztuaren 9an, Bordeleko *stalag*-era eraman zuten, eta, azkenean, abuztuaren 28an, Dachauko kontzentrazio-eremu alemaniarra deportatu. Han, sei hilabete iraun zuen. Gatibu-lanak egiten zihardutela, errepide-bazter batean utzi behar izan zuten, konpainiari jarraitzeko gauza ez zela²²⁴. 1944ko abenduaren 18an hil zen, holokausto naziaren biktima.

(1) Román Olabe Zubillaga, (2) Julio Urkia Orense eta (3) Pedro José Axpe Sagasta, Gurs-eko zelaietan.

• Sauquillo Etxebarria, Lucio

1923ko martxoaren 2an jaio zen, Aretxabaletako (Gipuzkoa) Durana kaleko 29an. Haren gurasoak: Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbo, 1884) eta Gabriela Etxebarria Ocio (Berganzo, 1887). Anaiak: Jose (Gasteiz, 1912), Angel (1914), Lucio (1916) eta Gabriel (1925).

Lucio Sauquillo Etxebarriaren oroitarria. Hermanville udalerriko hilerrian dago, Calvados-en (Frantzian).

Lucio Sauquillo gerrako haur bat zen. Gurasoek ebakatu behar izan zuten, gerratik babestearren. Haren azken helburua Ingalaterra izan zen. Bien bitartean, bi anaia galdu zituen gatazkan: Angel, Intxortan, eta Saturnino, Burgoen, fusilatuta. Behin gerra zibila bukatuta, 16 urteak bete berriak zituela, haren egoera zalantzazkoa zen oso, ez zegoen argi etxera itzuliko zen edo ez. Europako gerraren hasiera ez zen urruti, eta, Ingalaterrako gudarostean sartuta, faxismoari aurre egitea erabaki zuen. Britainiar Armadako CC Paraxutisten Erregimentuko 12. batailoian, lehenago 10. Green Howards batailoia (Yorkshireko erregimentua) izandakoan, sartu zen²²⁵.

1944ko ekainaren 13an hil zen, Normandiako lehorreratzean. Hogeita bat urte zituen.

Hermanvilleko (Calvados, Frantzia) gerra hilerrian, Lucio Sauquilloren omenezko hilarri bat dago.

3.6.8. Biktima zibilak

Gatazka armatuetan ahaztuetan ahaztuenak dira biktima zibilak. Biktima gehienak ekintza zuzenaren ondoriozkoak izan ziren, batez ere bonbardaketen eta atzeguardiako lantegi militarizatuetako jarduerarekin lotutako ezbeharren ondoriozkoak. Biztanleria zibilarren artean, emakumezkoak, haurrak, zaharrak eta gerrara joateko adinetik kanpo zeuden gizonak izan ziren gerraren ondorio latzak gehien pairatu zituztenak.

• Arqueros Contreras, Enrique

Jaenen (Andaluzia) jaio zen, 1895eko uztailaren 15ean. Ezkonduta zegoen. Dolores López López (Linares, 1897) andrea zuen emaztea eta bi seme-alaba izan zituzten: Dionisia (Linares, 1923) eta Enrique (Aretxabaleta, 1931). 1930ean etorri ziren Aretxabaletara, *Industrias Beroa* lantegian lan egitera. Izan ere, Enrique Arqueros ijeketan aditua zen²²⁶. Familia Etxe Berrietan bizi zen.

Ideologiaz sozialista izaki, Aretxabaletatik atera behar izan zuen, familiarekin batera, gudaroste frankistak hiria hartzera zihoazela ikustean. Elorriora bidean, Kanpanzarretik igarotzean, bomba batek jo eta

bertan hil zuen Enrique. Ez dakigu zehatz-mehatz noiz gertatu zen ezbeharra, baina 1936ko irailaren bukaeraren eta urriaren hasieraren artean izango zen. Berrogeita bat urte zituen.

• Arregi Garai, Juan Maria

1916ko uztailaren 16an jaioa, Etxebarri auzoko (Aretxabaleta) Malkorre baserrikoa²²⁷. Haren gurasoak: Lorenzo Arregi Zubizarreta (1879) eta Maria Garai Elezpuru (Gellao, 1882). Anaia-arrebak: Gregorio (1903), Alejandro (1905), Juan (1907), Antonia (1909), Matilde (1910), Bonifacia (1912), Cándido (1914), Luis (1918), Donato (1920), Bernardino (1922), Maria (1925) eta Asuncion (1928). Egoera zibila: ezkongabea.

1937ko abuztuaren 2an hil zen, bizikletan zihoala, Alemaniako armadaren Land-Rover batek harapatuta. Hogeita bat urte zituen.

• Azua Azkarretazabal, Victor

1885eko uztailaren 28an jaio zen, Aretxabaletan (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Juan Azua Izurrategui (Bolibar, 1855) eta Juliana Azkarretazabal Etxebarriarteun (Mendiola, 1856). Otalora kaleko 10ean bizi ziren. Anaia-arrebak: Alberto Vicente (1882), Casimira Maria (1888) eta Juana Maria (1889).

1908ko irailaren 12an ezkondu zen, Sestaoko elizan, R. Sanchez Cañada andrearekin.

Zorrotzan hil zen, 1937ko ekainaren 30ean, bonbardaketa baten ondorioz²²⁸. Berrogeita hamabi urte zituen.

• Cortazar Gaztañaga, Lorenzo

1905eko azaroaren 14an jaioa, Oro auzoko (Aretxabaleta) Bengoetxe baserrikoa. Haren gurasoak: Francisco Cortazar Aiastui (Aretxabaleta, 1868) eta Maria Gaztañaga Guruceta (Galartza, 1879).

Legazpira joan zen lan egitera, eta hantxe ezkondu zen, Dolores Irazola Elizburu andrearekin. Lau seme-alaba izan zituzten: Vicente, Maria, Paula eta Blas. Lakiola baserrian bizi zen eta Patricio Echeverria lantegian lan egiten zuen.

Galdategian lanean ari zela hil zen, labea txatarrez kargatzen ari zela, esku-bonba bat lehertzean. Legazpiko ospitale militarrean hil zen, 1940ko azaroaren 22an, leherketak eragindako zaurien ondorioz²²⁹. Hogeita hamalau urte zituen.

• Dorronsoro Mugica, Martin

1862ko martxoaren 4an jaio zen, Aretxabaletan (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Lorenzo Dorronsoro Peña (1823) eta Joaquina Mugica Otaegi, Ordizian (Gipuzkoa) jaioak biak. Otalora kaleko 8an bizi zen, Gorroño familiarekin. Egoera zibila: ezkongabea.

1936ko irailaren 26an hil zen, Lausita izeneko tokian, gatazka armatuaren erdi-erdian. Izan ere, egun horretan armada frankista Arrasate hartzen ari zen eta frontea "bero-bero" zegoen. Baratzera zihoala, bala batek buruan jo eta bertan hil zen. Hirurogeita hamalau urte zituen.

• Gago Raposo, Concepcion

1917ko abenduan jaio zen, Belver de los Montes (Zamora) herrian. Haren gurasoak: Francisco Gago Vara (Alcorcillo-Zamora, 1883) eta Rosaura Raposo Fernandez (Belver de los Montes, 1883). Anaia-arrebak: Angel (1909), Octavio (1912), Maria (1914) eta Antonio (1920). Mitarte kaleko 7an bizi ziren familiako kide guztiak, anaia zaharrena izan ezik, ezkondu baitzegoen. Egoera zibila: ezkongabea. *Industrias Beroa* lantegian lan egiten zuen eta UGT sindikatuko kide zen.

(1) Concha Gago, (2) Luisa Gutiérrez eta (3) Segunda Gutiérrez.

1936ko martxoaren 31n hasi zen Mola jeneralaren erasoak Ipar Frontean. Concha Gago Durango erre-fuxiatuta zegoen, hiriak, inolako arrazoirik gabe, biztanleria zibilaren kontrako bonbardaketa izugarria pairatu zuen egunean. Aterpe hartu zuen komentuko hormetako bat gainera erorita hil zen.

• Ingidua Bolinaga, Luis

1920ko uztailaren 24an jaioa, Aozaratza auzoko (Aretxabaleta) Okina baserrikoa. Haren gurasoak: Jose Maria Ingidua Herrasti (Areantza, 1877) eta Juliana Bolinaga Ezpeleta (Arrasate, 1882). Anaia-arrebak: Gregorio (1906), Felix (1910), Pedro (1912), Eulalia (1914), Maria (1916), Josefa (1918) eta Jose (1923). Egoera zibila: ezkongabea.

1936ko abenduaren 3an hil zen, *Aguirregaviria y Zubia* sarrailagintza lantegian ari zela, bala bat leihotik sartu eta bihotzean jo zuenean. Hamasei urte zituen.

• Larragan Artiz, Alfonso

1925eko urtarrilaren 26an jaio zen, Fraisoroko Ama Etxean (Zizurkil, Gipuzkoa). Galartza (Aretxabaleta) auzoko Errartena baserrian bizi zen.

1937ko apirilaren 5ean hil zen, Galartza auzoan, arratsaldeko hiru eta erdietan, bonba baten leherketaren ondorioz. Hamabi urte zituen.

• Lopez de Uralde Otxoa-Aizpurua, Jeronimo

1932ko apirilaren 16an jaioa, Galartza (Aretxabaleta) auzoko Errartena baserrikoa. Haren gurasoak: Julian Lopez de Uralde Aldoain (San Millan-Munain, 1895) eta Florentina Otxoa-Aizpurua Uribe-Etxebarria (Galartza, 1893).

Galartzan hil zen, gorago aipatu dugun ezbehar horretan bertan, Alfonso Larraganekin batera, bonba baten leherketaren ondorioz. Lau urte besterik ez zituen.

• Urzelai Mardaras, Juana

1891ko ekainaren 23an jaio zen, Bergaran (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Esteban Urzelai Gabilondo (Bergara, 1847) eta Segunda Mardaras Agirre (Mallabia, 1865). Florencio Jauregi-Arraburu Ugalde (Larrino, 1877) jaunarekin ezkondu zegoen. Zazpi seme-alaba zituzten: Ciriaco (1916), Francisca (1920), Carmen (1921), Natividad (1922), Pilar (1924), Roman (1927) eta Justina (1929). Larrino (Aretxabaleta) auzoko Bernabena baserrian bizi ziren.

1937ko apirilaren 1ean, armada frankistaren erasoaren erdian gertatu zen zoritxarreko gertaera hau. Armada frankistak kanoiak jarriak zituen Otalorazelai izeneko leku batean, Murugain aldera begira. Armadako buruek eta soldaduek Bernabena baserria okupatua zuten, eta polizia-etxe gisa erabiltzen zuten. Baserrian, soldaduek sukalde ondoan jarri zuten sutautsa lehortzen. Arduragabekeria handia izan zen. Izan ere, handik gutxira sutautsak su hartu eta izugarrizko sutea piztu zen. Goizeko hamaikak ziren eta baserria erabat kiskalita geratu zen. Juana Urcelay Mardarasen gorpua hondakinen artean azaldu zen. Ezbeharrak ez ziren ordea han bukatu. Handik gutxira, Florencio bera hil zen, etxeko burua eta Juanaren senarra zena, familia erabat zurtz utzita.

• Usandizaga Azcunaga, Felicia

1911ko maiatzaren 25ean jaio zen, Legution. Durana kaleko 34an bizi zen, aita alargun Ignacio Usandizaga Loidirekin (Donostia, 1879), anaia Jose Antoniorekin (Aretxabaleta, 1914), izeba Dolores Usandizaga Loidirekin (Aduna, 1871) eta izeba Juana Usandizaga Loidirekin (Donostia, 1874). Aita Aretxabaletako udaleko idazkaria zen. Ikaslea zen. Egoera zibila: ezkongabea.

1937ko urtarrilaren 9an Aretxabaletak pairatu zuen bonbardaketa errepublikanoaren biktima izan zen. Bonbardaketaren helburua Lezamako tximinia suntsitzea zen, ijezte ekoizpena geldiaraztearren. Jaurtigaietako batzuk motz gelditu ziren eta haietako batek bete-betean jo zuen familia bizi zen etxea. Etxea erabat kiskalita geratu zen. Felicia Usandizaga, 26 urtekoa, eta haren izeba Dolores, hondakinen artean hilda agertu ziren. Izebaren biografia labur bat eskaintzen dizuegu ondoren.

• Usandizaga Loidi, Dolores

1871ko martxoaren 31n jaio zen, Adunan (Gipuzkoa). Haren gurasoak: Jose Antonio Usandizaga Usandizaga (Asteasu, 1842) eta Micaela Antonia Loidi Urkiola (Berastegi, 1842). Aretxabaletako udaleko idazkariaren arreba zen. Egoera zibila: ezkongabea.

Goraxeago azaldu den bezala, 1937ko urtarrilaren 9ko bonbardaketan hil zen, bere iloba Feliciarekin batera, metrailak eragindako zaurien ondorioz. Hirurogeita lau urte zituen.

• Zubia Egizabal, Severiano

1896ko azaroaren 7an jaioa, Goroeta auzoko (Aretxabaleta) Mendiaretx baserrikoa. Haren gurasoak: Sotero Zubia Enparanza (Goroeta, 1860) eta Celedonia Egizabal Olalde (Araotz, 1863). Egoera zibila: ezkongabea. Goroetan bizi zen, anaia Simeonen (1894) familiarekin. Ezkonduta zegoen. Anaiak Margarita Gorrotxategi Egizabal (Oñati, 1905) andrea zuen emaztea. Lau seme-alaba izan zituzten: Martina (1928), Vicente (1930), Luis (1931) eta Rosario (1933).

Arrasateko *Unión Cerrajera* lantegian lan egiten zuen. 1937ko uztailaren 8an hil zen, gaueko hamabietan, Legazpiko ospitale militarrean, lan ezbehar batean izandako zaurien ondorioz²³⁰. Berrogei urte zituen.

3.7. Errepresio frankista

Aretxabaletak pairatutako errepresio-prozesuak bi aldi izan zituen, ondo zehaztuak biak. Lehenengo, militarrek indarrez eragindakoa, irailaren bukaeratik azaroaren hasiera arte luzatu zena, hau da, hirian sartu zirenetik okupazioa, Oiartzungo eta Hernaniko fusilamenduekin, burutu zuten artekoa. Okupazio-indarrek hasieratik bertatik eragin zuten indarkeriarengatik nabarmendu zen batez ere garai hori. Hirian sartu ziren egunean bertan, zortzi pertsona fusilatu zituzten: lau Apotzagan, eta beste lau Marianistak ikastetxean. Lehenengo lauak, ihesean zihoazela, ustekabeen harrapatu eta atzemandako milizianoak ziren. Beste lauak, berriz, zauritu bat zeramaten ohatilariak. Borrokaren erdian bestela bezala eta inolako beharrik gabe egindako fusilamenduak izan ziren. Izan ere, nahikoa izango zen haiek atxilo hartzea. Laster etorriko ziren, gero, etxex etxeko miaketak eta harrapaketak ere, armadako buruen onespenearekin. Horri buruz esan beharra dago "lapurreta" ekintza horien benetako egileak falangistak eta nafar erreke-teak izan zirela. Soldaduak diziplinatuagoak ziren. Julia Makazagari, *Industrias Beroa* lantegiko bulegariari, adibidez, idazmakina lapurtu zioten, baina *in extremis* berreskuratu ahal izan zuen, idazmakina ordurako kamioi batean sartuta bazegoen ere²³¹.

Honela gertatu zen dena: idazmakina Komandantetzara eramateko agindu zidaten, baina erreketee, gero, hartu eta Ariñoren txaletera eraman zuten. Han zeuden Nafarroako erreketee, gaizto baino gaiztoagoak; gipuzkoarrak ere baziren, baina haiekin gustura hitz egin zitekeen, ihes egin ez zuten mutilak ziren, abertzaleak gehien-gehienak, Tolosa aldekoak, Elosegitarrek eta, ..., oso mutil jatorrak denak.

Behin, zaindari zegoena niregana hurbildu eta esan zidan:

- Zure idazmakina hori gaur gauean eramango dute, kamioian sartuta dago dagoeneko, Nafarroa aldera abiatzeko prest.

Biharamunean, hara joan eta honela esan nion zaindari hari:

- Aizu, esan horiei jaisteko!

Eta esan zidan.

- Ez, ez daude.

- Benetan?

- Ez, barruan daude, baina ikusi egin zaituzte eta ez dute jaitsi nahi.

Orduan, Komandantetza Militarrea joan nintzen, Arroyo komandantea zegoen han, eta gertutakoa kontatu nion. Teniente Burlatakoa zen eta kapitaina Iruñekoa, kontua da ez zidatela idazmakina itzuli nahi. Orduan, Arroyo komandanteak itzultzeko eskatu zien mesedez. Azkenean (zigortzeko mehatxua egin eta gero), eman egin zidaten, baina tekla bat erreta zeukala. Oraindik ere neurekin daukat makina hori.

Juliak antzeko beste kasu bat kontatu zigun gero²³²:

Hainbat eta hainbat gauza eraman zituzten: Ariñotarren pianoa, piano zoragarria, etxean zeuden margolan guztiak, dena, dena hustu eta Nafarroa aldera.

[...] halako batean bonba bat bota zieten eta, Salinasen, kamioia bi zati eginda geratu zen; gauza pila zeramatzen, pianoa, besteak beste. Orduan agerian geratu zen Nafarroa aldera zeramatela guztia.

Antonio Sogorb Lópezen, tren-geltokiko buruaren, langile-txartela.

Tren-geltokia Antonio Sogorb Lópezen ardurapean zegoen. Hark, estatuko funtzionario gisa, kon-tuak xuxen eraman behar zituen, eta, behar izanez gero, ofizial bati eskuratu. Familiarekin bizi zen, gel-tokian bertan, bigarren solairuan, egokitutako etxebizitza batean. Haren alabak, Natividad Sogorb Ima-zek, beste zenbait xehetasun gehiago eman zizkigun²³³:

Soldaduak sartzean, aitak likidazioa eginda utzi zuen, baina han dena desagertu zen, dirua, dena... Handik urte batzuetara, Gasteizen ordurako, amak esan zidan denda batera joan eta bere irra-tia ikusi zuela han, konpontzeko norbaitek eramanda, eta esan ziola saltzaileari: «Begiratu ea hau eta hau daukan atzean!», eta halaxe omen zeukan. Orduan, saltzaileak aitortu zion erasoko guardia batek ekarri ziola.

Gero, aita Santoñan preso hartu zutenean, horra non agertzen den hemen, trenean; kalte-ga-lerak eskatu zizkieten, geltokia zela eta, baina nire aitak bertan utzia zuen diru guztia. Bere burua de-fendatzeko, aitak esan zuen dirua ofizialen batek hartu behar izan zuela bere gain, eta han eraman zu-tela dena.

Ia urtebete geroago, 1937ko abuztuaren 27an, tokiko agintaritzaren aginduz, haren altzari eta puska guztiak Pedro Jauregiren etxera eraman zituzten, Durana kaleko 38ko bigarren solairura, eta gor-dailu gisa utzi bertan²³⁴. Baina ez zen hura kasu bakarra izango; gauza bera gertatu zen Juan Zaldibiaren altzari eta puskekin edota Mariana Gorosarrirenekin —bere gela utzi behar izan zien San Bizente Paulen ahizpei—, edota Anastasio Marzana eta Romualdo Akizuren higiezinekin, besteak beste. Etxeak bertan be-hera utzita alde egin ondoren, bizitza berregiteko asmoz pixkanaka itzultzen hasi zen jende eta familia as-kori puska guztiak kendu zizkieten, Ondasunak Bahitzeari buruzko Legea izango zenaren aurrerapen gisa. Benetako errepresio ekonomiko bat izan zen.

Behin soldadu frankistak herrian finkatuta, “sorgin-ehiza” hasi zen. Mola jeneralak bidalitako ohar sekretuak argi eta garbi uzten zituen gauzak²³⁵:

Ekintzak ezinago bortitza izan behar du, lehenbailehen menderatu nahi dugu etsai indartsu eta ondo antolatutako hau. Mugimenduaren aurka agertu diren alderdi politiko, elkarte edo sindikatuak bu-ruzagi guztiak espertxeratu egingo dituzue eta zigor eredu-garriak ezarriko, matxinada edo greba deiak itotzearen.

Estatuko gainerako lurraldeetan bezala, agindua hitzez hitz betearazi zen. Izualdia —bortizkeria hu-tsa— hasia zen.

1936ko urrian hasi ziren buruzagi politiko eta sindikalisten kontrako lehen atxilotetak. Ondarretako espertxera eraman ondoren, urria bukaera eta azaro hasiera bitartean fusilatu zituzten denak.

Errepresioaren bigarren aldiak hiru oinarri nagusi izan zituen: lege eta organo berrien sorrera (Erantzukizun Politikoen Legea), Ondasunen Bahiketak, eta gerra kontseiluen bidez atxilotuei ezarritako zigorrak. Horra Mugimenduaren aurka zeudenak zigortzeko bi modu desberdin, ekonomikoki zein penalki.

3.7.1. Lehen atxiloketa eta fusilamenduak

Aretxabaletako kaleetan bi lagun atxilotu zituzten, Isidoro Garciaetxabe eta Victoriano Akizu, STV sindikatuko eta Batzokiko presidenteak, hurrenez hurren. Eskuak odolez zikindu gabeak zituztela eta ezer egin ez zutela jakinda, herrian gelditzea erabaki zuten bi abertzale. Baina Mola jeneralaren aginduek ez zuen zalantzarako tarterik uzten: buruzagi politiko eta lider sindikal guztiak deuseztatu behar ziren.

Aparteko lekuko baten adierazpena lortu dugu, Isidoro Garciaetxabe Zuazuarena, hamasei urte betetzear zegoela, bere osaba Isidororen atxiloketa —soldaduek eragina— ikusi baitzuen. Isidoro Pablo Urtubiren botikara joan ohi zen sos batzuk irabaztera. Botika Komandantziaren ondoan zegoen —Otalora kaleko 14an, Otazu Jauregiaren aurrean—, soldaduen joan-etorria etengabea zen beraz, eta botikan harreman handia zuten haiekin, sendagaiak erostera joaten baitziren. Soldaduek gazte xalo hari informazio ateratzeko aukera ikusi zuten berehala, eta guraso eta ahaideak non zeuzkan galdetu zioten. Isidorak Egillior (Galar-tza) baserrian zeuzkan gurasoak, eta Isidoro eta haren emaztea, Pantxika, Usitxan (Isurietan) zeuden²³⁶:

Militarrek esan zidaten:

- Zoaz, zoaz, esaiezu etortzeko, beren burua hemen aurkeztu beharra daukatela!

Eta nik, ezjakin honek, ez bainekien gerra zer zen ere, Isurietara joan nintzen, eta bidean hor non hasten zaizkidan tiroka. Iritsi naiz halako batean eta etxeokok esaten didate:

- Baina nolatan etorri zara hona?

Eta ja han gelditu nintzen, Porrukoan. Mariano Zubizarreta zegoen haiekin.

- Orain nola joango gara kalera, neure burua aurkeztu beharra daukat?

Tiroak zirela eta, artilezko zakuak zeuzkaten leihoetan jarrita, balak artilean geldi zitezen, barrura sartu gabe.

- Eta nolatan etorri zara, Apotzagatik eta beste aldetik tiroka ari badira?

- Niri etorri beharra naukala esan didate eta etorri egin naiz. Idi bidetik etorri naiz burua makurturik. Ausartzea ere.

- Bueno, orain zapi zuri batekin joango gara hirurok —Pantxika baserrian gelditu zen—, bakean goazela adierazteko.

Zubira ailegatzean —Lausitatik elizara igarotzeko horretara—, halako batean, horra non entzuten dugun:

- Geldi, gora esku horiek!

Soldaduek gelditzeko esan ziguten kanpandorretik. Arakatu egin zituzten eta esan zieten beren kabuz agertu zirenez ez zitzaieela ezer gertatuko. Ni ez ninduten arakatu eta besoak jaisteko esan zidaten.

Handik egun gutxira bi soldadu agertu eta atxilo hartu zuten Isidoro, baita beste norbait ere (Victoriano Akizu segur aski), nire etxe aurrean, Durana kaleko 10ean.

Orduan, Pantxikaren aita joan zen segur aski Donostiara. Guk lehengusu bat genuen Donostian, eta Isidoro ikustera joan ziren (Ondarretara), baina han ez zegoela esan zioten, irtena zela handik. Orduan lehengusuak esan zigun:

- Ba, bereak egin du.

Horiei Arrasaten bizi ziren bi aretxabaletar gehitu behar zaizkie: Agustin Aranburu Zabaleta eta Raimundo Galdos Azkarretazabal; bai eta hiru bedoñatar ere: Juan Bengoa Agiriano, Sabino Etxabe Gurutzeta eta Dionisio Uribesalgo Otadui. Arrasateko udal espetxean atxilo harturik, inguruko beste gizon eta emakume batzuekin, kamioi batera igo eta Ondarretara eraman zituzten. Hori dena bi egunetan gertatu zen: 1936ko urriaren 20an eta azaroaren 2an. Urriaren 21etik 22rako gauean, Ondarretatik atera eta Hernanira eraman zituzten, fusilatzerara, Victoriano Akizu, Juan Bengoa eta Raimundo Galdos. Azaroaren 2etik 3rako gauean, Oiartzungo hilerriaren inguruetan, Isidoro Garciaetxabe, Agustin Aranburu, Sabino Etxabe

eta Dionisio Uribesalgo fusilatu zituzten. Zazpiak abertzaleak eta epaiketarik gabe hilaraziak. Horrela be-tearazten ziren Mola jeneralaren aginduak.

Atal honetan, errepresioaren lehen aldiko fusilamenduak baino ez ditugu jaso nahi izan. Ez ditugu gainerako fusilatuak ahaztu nahi (aipatuak ditugu jadanik aurreko kapituluan, biktimei buruzkoan), faxistek nola jokatzten zuten eta zer-nolako metodoak erabiltzen zituzten azaldu baino ez dugu nahi izan. EZIN AHAZTU!

3.7.2. Zarraoa presondegi-etxea

1936ko urriaren 2an eratu zen lehen udal frankista. Gipuzkoako Gerra Batzorde Karlistaren ordezkariak izan zuen kargu berriak izendatzeko ardura. Hona emaitza:

- Alkatea: Eustaquio Alkorta Mitxelena (aho batez).
- Lehenengo alkateordea: Toribio Elcoro Gorosarri
- Bigarren alkateordea: Roque Agirre Iza.
- Lehenengo sindikua: Teodoro Unanue Garciaetxabe.
- Bigarren sindikoa: Timoteo Ezpeleta Viteri.
- Zinegotziak: Jose Garai Bergara, Faustino Lasagabaster Herrasti, Francisco Uribe-Etxebarria Zubizarreta eta Esteban Arriola Murua.

Horra nola hasi zen lehen tokiko boterea. Baina gerra egoerak ez zuen laguntzen udalaren kudeaketa aurrera eramaten. Azken batean, militarrek ziren legearen eta justiziaren benetako zaintzaileak. Baina pixkana-pixkana makineria frankista hobetzen joan zen eta organizazio eta lege berriak egituratzen hasi ziren.

1938ko martxoaren 8an, martxan jarri zen Falange Espainiar Tradizionalistaren (FET) eta Ofentsiba Batzorde Nazional Sindikalisten (JONS) buruzagitza. Egia esan, Aretxabaletan ez zegoen Falangerik, goikoen aginduz sortutako zerbait izan zen, herriko elementu karlistekin bateratu zutena. Aretxabaletako buruzagitza lau kidez osatua zegoen:

- Eustaquio Alkorta, alkatea.
- Toribio Elcoro, alkateordea.
- Ramón Arrue, udal-epailea.
- Benito Alonso, maisua.

Arazo zailenetako bat haien ideialen kontra zegoen jendea – borborka agertzen ari zena – kontrolatzea izan zen. Preso eta pertsona susmagarrien inguruan egindako txosten eta salaketa asko ebatzi behar izan zituzten. Presoei egindako gerra-kontseilu bakoitzak txosten bat zekarren berekin, auzitegi horren bermea eta lekukoen konplizitatea izan ohi zituena. Ez ziren falta izan ez alkatearen txostenak – zuzendaritzako kidea zen hura ere –, ez Guardia Zibilarenak – aurrekari politikoei buruzko fitxak eginez – ez eta Emilio Larrañaga herriko erretorearenak berarenak ere. Horrek guztiak eratuko zuen gerra-kontseiluaren epaiaren oinarria. Esan beharrik ere ez dago herritarren arteko gorroto, ika-mika, errepresalia, inbidia eta abarrek ez zutela inondik ere txostenaren neutraltasuna bermatzen.

Gainera, gerrak lekuz aldarazitako jendea herrira iristen ari zen: batetik, gerratik ihesi joan eta etxeratutakoak; bestetik “sorterriratutakoak”. Falange Espainiar Tradizionalistaren (FET) eta Ofentsiba Batzorde Nazional Sindikalisten (JONS) zuzendaritzak egoitza bat egokitu behar izan zuen jende horrentzat guztiarentzat. Marcial Zarraoaren etxea – Otalora kaleko 18a – erabili zen horretarako. UGT sindikatuko egoitza zegoen han, eta, 1937ko ekainaren 2az geroztik, baita gizarte laguntzako jantoki bat ere, ongintzako udal batzorde baten ardurapean. Bada, etxe horretan egondako pertsona batzuk, zenbait hilabetez han itxita eduki eta FET eta JONSen auzitegitik pasatu ondoren, beste toki batzuetara eraman zituzten. Gizonezkoak – Antonio Gago, Francisco Gago, Hermenegildo Horcajada, José Horcajada, Modesto del Teso eta Manuel Andrés – Zapatariko espetxera eraman zizuten. Egun batzuk lehenago, Baltasar Rodríguez Do-

nostriako ospitalera eramana zuten, gaixorik. Emakumezkoak –Asuncion Martínez, Consuelo Sandoval eta Candelas Lentijo–, Ondarretara.

Denborak aurrera egin ahala, herriko boterea finkatuz joan zen. Elementu arrotz guztiak kontrolpean geratuko ziren eta garaituen gaineko presio soziala harlauza astun bat bihurtuko zen.

3.7.3. Errepresioaren legeak. Erantzukizun Politikoen Legea eta Ondasunen Konfiskazio Legea

Erantzukizun Politikoen Legea izan zen frankismoak asmatutako errepresio armarik handiena. 1939ko otsaileko lege bat da, pertsona fisiko zein juridikoen kontrako errepresio politikoari baliozkotasuna emateko asmatua. Gainera, atzerako eragina zuen, 1934ko urritik aurrerako guztia hartzen baitzuen barruan.

Beraz, organizazio politiko eta sindikal guztiak lege hori urratzen zuen delituaren barruan kokatuta geratu ziren. Legea 1945. urtea arte egon zen indarrean.

Ondasunen Konfiskazio Legea 1937ko urtarrilaren 10ean dekretatu zuten. Errepresio ekonomikoa zen haren helburua. Aipatuak ditugu honezkero ondasun higiezinaren konfiskazio eta desjabetze kasu batzuk, baina lehen hilabeteak ziren eta legea erabat garatu gabe zegoen artean. Denborarekin, isunak, konfiskazioak eta bahimenduak etorriko ziren. Lege hori fusilatuei beraiei ere aplikatu zitzaizkien: Victoriano Aki-zuri eta Saturnino Sauquillori, adibidez, bi mila pezetako isuna ezarri zitzaizkien haietako bakoitzari.

Estatu frankista berriak ez zuen aski etsaia deuseztatzea, batere ondasunik gabe utzi behar zuen, gainera.

Aurrerago, enbargatze-espedienteren bat ireki zitzaizkien aretxabaletar guztien zerrenda aurkeztu dugu (ikus 5., 6. eta 7. eranskinak, 309-311. or.):

3.8. Juan Antonio Ansaldo eta Felix Urtubi, aparteko hegazkin pilotuak

Hegazkintzaren hasieran, gure herriarekin estuki lotutako bi pertsonaia izan ziren: Juan Antonio Ansaldo eta Felix Urtubi. Hala bataren nola bestearen ekintzek arrasto nabarmena utzi zuten Espainiako Gerra Zibilean. Harrigarria egiten zaigu historiaren aldi horretan Aretxabaletaren eta hegazkintza militarren artean dagoen harreman bitxia. Lehen urte haietan, hegan egitea abenturaz beteriko mundu erakargarri bat aurrean zabaltzea bezala zen garaiko edozein gazterentzat. Aipatu bi gazte horiek heziketa ona jasotzeko aukera izan zuten, familiaren ahalbide ekonomikoei esker, eta hori zela eta, Aire Armadan egin ahal izan zuten karrera militarra.

Juan Antonio Ansaldo Aretxabaletan jaio zen, familia aristokratiko baten altzoan. Amonaren aldetik Otalora zuen abizena, herri honetako leinu ospetsua. Felix Urtubi halaberrez jaio zen Elorrion (Bizkaia). Aretxabaletako botikan lanean urte asko eman zituzten botikarien semea eta biloba zen. Haren aitonak, Felix Urtubi Martinezek, aldarrikatu zuen Lehen Errepublika gure herrian.

1927an, Juan Antonio Ansaldo, herriko seme kuttun izendatu zuten, Marokoko gerran egindako ekintza heroiko baten-
gatik. Hori zela eta, Aretxabaletako udalbatzak haren izena jarri zion herriko plaza bati –*J.A. Ansaldoaren plaza*–: elizak, Otalora etxeak eta herriko plazak eratzen zuten espazioari, alegia. Urte

J. A. Ansaldo plazan dagoen elizako plaka.

batzuk aurrerago, 1933an, Errepublika aldarrikatuta ordurako, plazaren izena jartzen zuen xafla kendu zuen gau batez norbaitek, eta udalak ez zuen berritu. Frankistek Aretxabaleta okupatu zutenean, gerra betean ordurako, berriro jarri zuten xafla, ordena berriaren adierazgarri.

Gerra Zibilean, aretxabaletar biek bando banatan defendatu zituzten beren ideia politikoak: Ansaldo, monarkiazale amorratuak, matxinatuen alde egin zuen; Urtubi, berriz, heroi baten gisa hil zen, Errepublikaren alde borrokan.

Paradoxikoa bada ere, bizitzaren une batean, etsai bera izan zuten biek: FRANCO. Urtubirena begien bistakoa da bere errepublikazaletasuna dela eta. Ansaldo, berriz, Francoren alde borrokatu bazen ere, Errepublika erorarazteko asmoz, gero engainatua sentitu zen, behin gerra bukatuta, Monarkiari itzultzeko aukera eman ez zitzaiolako. Hala, monarkiazale integrala eta porrokatua izaki, Francoren etsai setatsua bihurtuko zen, hainbestearino non, diktadorearen aurrean lotsagabe jokaturik, bere burua erbesteratu behar izan zuen bere bizitzako azken egunera arte.

Hala batak nola besteak balentria handiak egin zituzten airean. Ansaldo eta Urtubi, bi ehiza-pilotu, gerran bando banatan aritu ziren hegazkinlari apartak biak.

3.8.1. Juan Antonio Ansaldo Vejarano (1901-1958)

Aretxabaletan jaio zen, 1901eko ekainaren 24an. Haren gurasoak: Francisco Ansaldo Otalora – legegizona, eta diputatua Bergarako barrutitik – eta Maria de la Misericordia Vejarano Cabarrus. Gurasoak Madrilen bizi ziren eta Aretxabaletako bainu-etxeetara etorri ohi ziren udan. Francisco Ansaldoen ama Maria Ignacia Otalora Irizar zen, aretxabaletarra sortzez. Felisa Antonia Elcoro Olaberen lekukotasunak agerian uzten du familiarekiko zuten interes sakona²³⁷: “Hasieran kosta egin zitzaien familia izatea, baina gero seme asko izan zituzten. Aretxabaletako seme bat nahi zuten kosta ala kosta eta hona etorri ziren erditzera. San Martin auzoan jaio zen, Azkoitiarrak bezala, Eltzetegian (Ibarra Ostatua)”.

Juan Antonio Ansaldo Vejarano laugarrena zen sei anaien artean — Francisco, Enrique, Jose Maria, Juan Antonio, Ignacio eta Joaquín —, pilotuak denak. Familia aristokratiko baten altzoan jaioa, aitak San Enrikeko bizkonde titulua zuen. Monarkia sutsuki defendatzen zuen familia bateko kide izanik, halakoei zegokien ohoreekin bataiatu zuten. Honela zuen izen osoa²³⁸: “Juan Bautista Antonio María de la Asunción Francisco de Asís José Ramón”.

1923ko urtarrilaren 8an sartu zen Aire Armadan, hirugarren mailako teniente audite gisa²³⁹. Melillako Komandantetza Nagusiko Gerra Auditoriara bidali zuten, Rifeko gerra piztu zen garaian. Han, Marokon, hartu zuen gerra eta odolezko bataioa.

Annualetako hondamendiaz geroztik (1921eko uztaila), Afrikako armada espainiarrak zenbait errepresalia-eraso jo zituen Rifeko tribuen kontra. Tribu horien buruzagiak, Abd-el-Krimek, espainiar nagusitasun kolonialaren aurrean erakusten zuen erresistentziak urduri zeuzkan oso okupazio-gudarosteak. Hala, 1924ko martxoaren 23an, Tizzi Moren-en gaineko operazioetako batean, Juan Antonio Ansaldo, 51. Havilland hegazkina pilotatuz zihoala, hegazkin etsai bat antzeman zuen etxe bateko hormen artean gordeta. Abd-el-Krimenen hegazkinetako bat zen, Espainiako aire armadaren nagusitasunari aurre egiteko eta Malaga, Melilla, Tetuan edota Alhucemaseko Haitza bonbez eraso zitzakeela mehatxatzeko erosiak. Bala-jasa bat jaso zuen erantzun gisa, eta haietako batek zangoan zauritu zuen. Odola borborka zeriola, eta bere behatzailearen aginduei entzungor eginez, uko egin zion ere hegazkinaren agingailuak uzteari. Bat-batean bira egin, eta hegaldi suizida batean, 50 metro baino gutxiagoko altueratik bonba-sorta bat jaurti zuen. Berriz ere bira egin eta beste pasaldi bat egin zuen munizioa bukatu arte. Etsaien metrailadorearen bi tiro-jasek fuselajea bete-bete harrapatu eta larri zauritu zuten behatzailea. Horrek Tafersiteko kanpamentuan lehenbailehen lurreratzeraz behartu zuen²⁴⁰.

Balentria hori saritzeko, San Fernandoko Gurutze Handia eman zioten, 1926ko abenduaren 7ko Errege Agindu bidez. Alfontso XIII.a erregearen eskuetatik jaso zuen ohore-domina, Primo de Rivera eta errege-familia bertan zirela, 1927ko maiatzaren 15ean Madrilen egindako desfile militarrean. Ekitaldi ho-

1927ko Andramaixak. Herri-omenaldia seme kutun izendatu eta gero. (1) Ansaldo oroitzapenezko oparia-
rekin, (2) Luis Arrue, (3) Luisa Olabe, (4) Cecilia Olabe, (5) Emilia Lasagabaster, (6) Mª Luisa Urtubi, (7)
Benita Elcoro, (8) Román Galdos eta (9) Pedro Lasagabaster.

1930-05-27.
Ansaldoren eta
Pilar San Miguel
Martínez de
Camposen
ezkontza San
Fermin elizan
(Madrilen).

rretan, ohore-domina jaso zuten, halaber, Joaquin Planell artilleriako komandanteak eta Ordiales kapitain hegazkinlariak²⁴¹. Armadako jeneral gazteena, Francisco Franco, izan zen soldaduei armak aurkezteko agintzeko arduraduna.

Ekitaldi xumeago batean, Aretxabaletako udalak herriko seme kutun izendatu zuen. 1927ko abuztuan, herriko jaietako hirugarren egunean, Garciaetxabe Ostatuan egin zen bazkari batean, herriaren omenaldia jaso zuen. Gainera, oroitzapenezko pergamino bat jaso zuen opari, eta bere izena eman zioten herriko plaza bati²⁴². Madrileko prentsak ere bere egunkarietan jaso zuten albistea²⁴³:

Gaur, Ansaldo hegazkinlaria Aretxabaletan izatekoa da, bere jaioterrian, prestatua dioten omenaldia jasotzeko.

Ansaldo hegazkinez abiatu da Gasteiztik; baina lainoa dela eta, ezin izan du Aretxabaletan lurrreratu, eta Gasteiza itzuli da. Gero, automobilerik abiatu da bere herrirantz.

Eguerdiko hamabietan iritsi da eta herri osoa atera da kalera hari harrera egitera. Udaletxerantz abiatu da herritarren oihuen artean eta balkoira atera behar izan du herrikideei agur egitera. Alkateak, Arrue jaunak, ongi etorria emateaz gainera, hegazkin-pilotua herriaren izenean besarkatu ahal izate-gatik sentitzen zuen poza adierazi du bere hitzaldian. Gero, Aretxabaletako seme kutun izendatzen duen pergaminoa eman dio opari.

Hegazkinlaria, herri osoaren txaloak jasorik, bihar bertan itzuliko da Gasteiza.

Komandante gradua jasorik, 1930eko maiatzaren 27an, Pilar San Miguel Martinez de Campos andrearekin ezkondu zen Madrileko San Fermin elizan. Andrea aristokraziako familiarik agurgarrietako batetako kidea zen, Martinez de Campos jeneralaren biloba eta Cayo del Reyko markesen alaba. Juan Antonio Ansaldo hegazkinekiko zaletasuna txertatu zion emazteari, eta irakasle lana eginez, emazteak hegazkinak gidatzeko baimena ateratzea lortu zuen. Haren anaiak ere, Francisco eta José María, María Bernaldo de Quirós Bustillo eta Margot Soriano Sanchez-Eznarriaga andreekin ezkondu ziren, Espainiako lehen eta bigarren emakume hegazkinlariekin, hurrenez hurren. Familia barruan geratzen zen dena.

Errepublikaren etorrerarekin, 1931n, Juan Antonio Ansaldo, erregeazale amorratua eta militarra, zirt edo zart egin beharrean dago: karrera militarra bertan behera utzi edo bere ideialei leial iraun. Hala, Armadan baja eman eta Errepublikaren kontra konspiratzen hasten da. Ez du Monarkia ez den beste gobernu motarik onartzen. Hurrengo urteetan, haren bizitzak garai zurrunbilotsuak biziko ditu, are bortitzak ere. "Acción Española" organizazioko kide egin zen eta Sanjurjo jeneralaren kontrako estatu kolpean parte hartu zuen, 1932ko abuztuan. Gero, 1934an, "Falange Española" organizazioan sartu zen, "Objektiboen buruzagi" gisa²⁴⁴. Ekintzaile-taldeak, benetako gaizkile pistoladunak, prestatzeaz arduratu zen, eta sabotaje, atentatu eta errepresalietan parte hartu zuten, talde paramilitar gisa. Ideologia falangistatik urrundu ahala, haien buruzagi Jose Antonio Primo de Riveraren kontra konspiratzen saiatu zen. Azkenean, Falangetik bota zuten, organizazioa monarkiazaleen aldeko zerbitzuetarako erabiltzen saiatzean. "Bloque Nacional" delakoan sartu zen, eta "Guerrillas de España" izeneko taldea sortu zuen, aurrekoetan bezalako lanak eginez. Hauteskunde lehiak, baina, taldea desagitea eragin zuen²⁴⁵. Errepublikaren kontra azpijokoan murgilduta, ahaleginak eta bost egin zituen altxamendu militarri bidea errazteko.

Protagonismo berezia izan zuen altxamenduaren lehen egunetan, 1936ko uztailaren 19an, Pauetik Iruñera joan zen hegazkinez, bidaiarien artean alderdi tradizionalistako buru Fal Conde zeramala. Mola jeneralak egin zien harrera, Komandantetza Militarren bulegoan bertan. Jeneralak Ansaldori agindu zion joateko berehala Estorilera (Portugal) Sanjurjo jenerala jasotzera —hara erbesteratua baitzen Lerrouxen gobernuak amnistia eman zionean, huts egindako estatu kolpean atxilo hartua izan ondoren—, Movimiento Nacional delakoaren zuzendaritza har zezan. Ansaldo Santa Cruzeko (Portugal) hondartzako aerodromoan lurreratu eta Estorilera joan zen berehala, jeneralaren bila. Burgosera eraman behar zuen biharamunean, Movimientoren zuzendaritza bere gain hartzera. Hurrengo egunean, uztailaren 20an, ainerako prest zeudela, lainoak irteera atzerarazi zuen, eta, azkenean, Marinha de Cascaes izeneko eremutik abiatzera behartu zituen. Baina halabeharrek hala nahi eta, aireratzeko unean, hegazkinak albo batera egin eta lur jo zuen²⁴⁶. Sanjurjo bertan hil zen eta Ansaldo larri zauritu zen. Historiak beste norabide bat hartu zuen.

Gerra hasi zen eta, istripuko zauriak artean sendatu gabe, 1936ko abuztuan, Iparraldeko Aire Indarretara batu zen, Burgosko aerodromoan, Saenz de Buruaga teniente koronelaren aginduetara. Penintsularen erditik iparralderako ia fronte guztietan hartu zuen parte, ehunka zerbitzu egin zituen eta 650 hegaldi-ordu baino gehiago, miaketa, bonbardaketa eta metrailaketen artean. Gure lurralde hurbilenara mugatuz, haren zerbitzu-orrian honako hauek daude jasota²⁴⁷: Donostiako eta Pasaiaiko bonbardaketa, irailaren 13an; Legutioko gudua, basea Gasteizen zuen hegazkin-unitate baten buru gisa: hiru "Fokker"-ek, "Dragoi" batek, "Breguet XIX" eskuadrila batek eta "Heinkel" alemaniar ehiza-hegazkinen eskuadrila batek osatzen zuten unitatea; abenduaren 24an, Arrasateko kota nagusiak miatu eta bonbardatu zituen, eta indar etsaiei metrailadorez eraso; abenduaren 27an, Udala mendia eta Markinako herria bonbardatu eta metrailatu zituen; 1937ko otsailaren 2an, Udala eta Elgetako posizioak bonbardatu eta metrailatu zituen. Hurrengo egunean su-bonbak deskargatu zituen Elgeta gainean.

Kanpaina bitartean, Aberriarengatiko sufrimenduen domina eman zitzaion, 1937ko urriaren 31n argitaratutako agindu baten bidez. 1938ko irailaren 21ean, teniente koronel kargurako gaitu zuten, eta 1939an, atzeraeraginezko izaeraz, beste zenbait ohore jaso zituen: Kanpainia Domina bat, Meritu Militarren bi Gurutze gorri, eta Gerra Gurutze bat; Francok berak ezarritako Domina Militarraz gainera.

Baina ez zen dena sari eta garaipen izan, 1938ko urrian atxilo eduki zenbait hilabetez Santa Katalinako gazteluan (Cadiz), "aberriari kalte egiten dioten esamesak zabaltzeaz" akusatuta²⁴⁸. Ansaldok adierazia zuen prest zegoela Italiara printzearen bila joan eta, behin Iruñera ekarri ondoren, bertan errege izendatzeko. Hitz horiek Francoren belarrietara iritsi nonbait eta honek, sutan, berehala atxilotzeko agindua eman zuen²⁴⁹.

Behin gerra amaituta, Franco jenerala kargu militarrek antolatzen eta banatzen hasi eta Itsasarteko Aire Esparruaren buruzagitza eta Sevillako Bigarren Aire Brigadaren zuzendaritza eman zizkion Ansaldori. Sei hilabetez baino ez zuen iraun karguan. Izan ere, Monarkia berrezartzeko asmo sendoa hartuta, ez zuen amore emango bere nahia bete ahal izan arte. Hala ere, diktadoreak beste asmo batzuk zituen, boterean betikotzeko. Ansaldo nekaezin eta egoskor hura deuseztatu beharreko etsai politiko gisa ikusten zuen Francok, baina gerran hainbeste nabarmendutako pertsona baten kontra ezin zuenez ezer egin, Paris eta Londreseko enbaxadetara bidali zuen aireko agregatu gisa. Espainiatik urrun, gorputz diplomatikoko kide gisa, arazo gutxiago emango zituen. 1940ko otsailaren 26an, teniente koronel mailara goititu zuten²⁵⁰, berak bere "erbestealdi politikoa" betetzen zuen bitartean. Atzerrialdiak bi urte iraun zituen, Bigarren Mundu Gerran Vichy alemaniarren mendean egon zen garaiarekin bat. Denboraldi horretan ez zion behin ere utzi konspiratzeari, Francoren kontra oraingoan, Erregea berriro tronuan ikusteko obsesioak jota. 1941eko otsailan, Alfontso XIII.a hilik, Juan Borbonek, Juan III.ak, jaso zuen erbestealdiko koroa oinordekotzan, baina ezinezkoa izan zitzaion Espainiara itzultzea, Francisco Franco diktadoreak faxismo alemaniarren babesa zuenez gero.

Aireko agregatu kargua uztera behartuta, "nahitaez prest" egoeran geratu zen Erdiko Aire Esparruan. Aireko Armadan goi kargu bat izatera iristeko bide guztiak moztu zizkioten. 1943an Levanteko Aireko Esparruko Estatu Nagusira bidali zuten. Izan ere, Madriletik urrun nahi zuten, konspirazio gehiago egin ez zezan. Ansaldok, egitura frankistari aurre egin nahirik, baja eman zuen, aspaldiko gerra-zuriek eragindako oinazeak aitzakiatuta. Egoera azken muturreraino eramanez, Santa Katalinako gazteluan sei hilabetez itxita egotera zigortu zuten, postu berrian lanean hasteko agindua ez betetzeagatik. Ansaldok, ordea, azken efektu-kolpea emanez, Portugalera erbesteratu zen, Espainiatik ihes eginda, eta horrek haserre handia eragin zuen erregimen frankistan, barregarri utzi zituela iritzita. Handik berehala, 1943ko azaroaren 12an, Armadatik bota zuten²⁵¹.

Azkenean, Donibane Lohizunen emango zituen bere azken urteak, toki hori aukeratu zuen bere erbestealdia igarotzeko eta oroitzapenak paperean jasotzeko. Liburu suntsitzaile eta eztenkari bat idatzi zuen, *¿Para qué...? (De Alfonso XIII a Juan III)* (euskaraz, *Zertarako...? Alfontso XIII.etik Juan III.era*), frankismoa gogor kritikatu. 1950eko irailean bukatu zuen idazten, baina argitalpena oso neketsua izan zen, oztopo eta eragozpen asko aurkitu zituen bidean. Espainian, adibidez, debekatuta egon zen. Azkenean, Ma-

Juan Antonio Ansaldo, bere bizitzako azken urteetan, kondekorazio guztiekin.

tzarik gabe.

Aldi berean, Victor G. Salmadorrek, Ansaldoren biografoak, *Juan Antonio Ansaldo. Caballero de la lealtad* izeneko obran, hitz-joko honen bidez ematen dio hasiera liburuari²⁵³:

Monarkiaren frankotiratzaile bihurturik, Donibane Lohitzunen zegoen Ansaldo, ez tentatzen ez menderatzen utzi gabe. Juan Borboni leial iraun zuen, gehiegikeriaraino eta mistizismoraino leial iraun ere, eta erbestean hil zen, inoiz "francozale" bihurtzeko asmorik erakutsi gabe.

1958ko apirilaren 20an hil zen, Donibane Lohitzunen, eta familiaren hobian lurperatu zuten, Baionan.

3.8.2. Felix Urtubi Ercilla (1904-1936)

Felix Alejandro Urtubi Ercilla 1904ko otsailaren 25ean jaio zen, Elorrión (Bizkaia)²⁵⁴. Haren gurasoak: Pablo Urtubi Errazquin, Aretxabaletakoa, eta Matilde Ercilla Arechaga, Arrasateko Udala auzokoa. Gurasoak 1899ko maiatzaren 20an ezkondu ziren, Arrasaten, bertan bizi baitziren, Iturriotz kalean, hain zuzen. Han jaio ziren Maria Josefa (1900) eta Maria Luisa (1903) alabak; Felix geroago jaio zen, Elorrión, eta, azkenik, Carmen (1907) eta Jose (1908), Arabako Araian.

Aitonak, Felix Urtubi Martinezek, aretxabaletarra hura ere, filosofia ikasketak egin zituen Bergarako institutuan eta farmaziakoak Unibertsitate Zentralean (1849-1860). Ikasketak bukatuta, jaioterrira itzuli eta 1862an botikari lanpostua atera zuen. Herriko alkate izan zen 1868tik aurrera, Lehen Errepublika aldarrikatu zen garaian. Pablo haren semea, Felix Urtubi Ercillaren aita izango zena alegia, aitaren urratsei jarraitu eta farmazia ikasketak egin zituen hark ere Madrilgo Unibertsitate Zentralean. 1912an lortu zuen lizentzia eta 1925ean botika berria zabaldu zuen Aretxabaletan, botikagintzan aritu ahal izateko.

Felix Urtubi Aire Armadan sartu zen. Hasieratik bertatik nabarmendu zen bere ausardia eta erabakitasunagatik. Ikasle garaian ere, kaporal pilotua zela, garbi erakutsi zuen espiritu borrokalaria zuela. Patruila lehiaketa batean, Burgosko 33. Taldean sartuta zegoela, lurreratzera behartua egon zen, erradiadore matxuratuta. Bi aldiz pentsatu gabe, erradiadore bizkarrean hartu eta oinez egin zituen hurrengo herri arterainoko zazpi kilometroak. Han, erradiadore soldatu eta egindako bidea desegin zuen, gero muntatu eta berriz hegan ateratzeko. Patruila kanporatua izan bazen ere, buruzagiek eguneko gai-zerrendan jaso zuten gertaera, 1930eko uztailaren 29an²⁵⁵: "(...) goraipatzeko modukoa da pilotu honek erakutsi duen es-

nuel Irujok eta Telesforo Monzonek lagunduta, *Ekin* euskal argitaletxeak argitaratu zion Buenos Airesen.

Jose Angel Ascunce Arrietak, Deustuko Unibertsitatekoak, honela laburtu zuen obra horren esanahia, 1939ko erbesteko idazle, argitaletxe eta aldizkariei buruzko Hirugarren Nazioarteko Kongresuaren kariaz argitaratu zuen *El exilio del desencanto vencedor* (euskaraz, *Desilusio garailearen erbestealdia*) lanean²⁵²,

¿Para qué? Desde Alfonso XIII a Juan III izeneko liburua Espainiaren erbesteko obra nagusietako bat da, guztiz ezezaguna, ez obraren berezko balioa handiagoa edo txikiagoa izateagatik, arrazoi zirkuntantzial hutsengatik baizik: obra argitaletxe abertzale batean argitaratua izateagatik eta egilea erbesteko munduaren idealekin, ez errepublikanoekin ez abertzaleenekin, bat egiten ez zuen erregezale amorratua izateagatik. Nahikoa denbora igaro da ordea bakoitzari berea aitortzeko eta dagokion tokian jartzeko. Juan Antonio Ansaldo ez da erbesteratutako errepublikano bat, baina galtzaile espiritual bat da, deserrotze fisikoaren hautua egiten duena, erbestera jotzen duena ideologia frankistarekin bat ez etortzeagatik. Gera Zibilaren inguruko espainiar errealtateari buruzko obrarik interesgarrienetako baten egilea, Espainia erromesaren sentimenduarekin eta zaporearekin idatzia, Juan Antonio Ansaldo «desilusio garailearen erbestealdiaren» ordezkari garbia dugu, inolako zalan-

Félix Urtubi
gaztetan.

Joven Urtubi Aretxabaletan, bisita-uniformea soinean. Argazkia
botikatik atera zioten.

piritua, eta hori dela eta, hemen jasota geratzen da, interesdunaren pozerako eta pertsonal guztiaren ezaguera-rako”.

1932ko uztailaren 1ean, *Revista de Aeronáutica* al-dizkariak hegazkin-eskuadrilentzat antolatutako lehiaketan hartu zuen parte²⁵⁶. Lehiaketa Espainiari itzulia ematean zetzan eta bi etapatan banatua zegoen:

1. etapa: (uztailaren 1ta)

IRTEERA (Getafe)-Sevilla; Sevilla-Albazete; Al-bazete-Bartzelona (HELMUGA)

2. etapa: (uztailaren 2a)

IRTEERA (Bartzelona)-Logroño; Logroño-Leon; Leon-Getafe (HELMUGA)

2.274 kilometroko ibilbide zirkular bat guztira. Pro-ban zehar, eskuadrillek zenbait ariketa militar egin behar zi-tuzten, hala nola irrati-telegrafia bidezko konexioa, berti-kaletik igarotzea (bonbardaketa simulatua) eta argazkiak egitea. Hiruna hegazkineko bederatzi patruilek hartu zuten parte. Felix Urtubi zortzigarren patruilan zegoen, Leongo 1. Eskuadrako 21. Taldean. Bere patruilako hiru hegazkine-tako eskifaia honela zegoen osatuta:

1. Breguet XIX-200: pilotua, León Triguero tenien-tea, eta behatzailea, Visiedo tenientea.

2. Breguet XIX-38: pilotua, Cuartero kaporal, eta mekanikaria, Velasco.

3. Breguet XIX-45: pilotua, Felix Urtubi kaporal, eta mekanikaria, Basilio Pérez.

Urtebete geroago, 1933ko irailean, “21-10” hegazkina pilotatzen ari zela, Agustín del Río mekanika-riarekin batera, istripua izan zuen Chantada (Lugo) herrian.

Félix Urtubi, erdian zutik,
eskuadrako kideekin.

Ezinbesteko lurreratze bat egin behar izan zuten eta, mirariz bezala, hegazkina haritz batetik zintzilik geratu zen. Urtubi larri zaurituta geratu zen eta haren laguna berriz onik atera zen²⁵⁷.

1934ko uztailaren lehen egunetan, Hegazkin Militarren Patruilen III. Lehiaketan hartu zuen parte²⁵⁸, ehiza-patruilen sailean. Sarjentu mailara goititua ordurako, Getafeko 11. Taldeko eskuadrilan hartu zuen parte. Hauek izan ziren bere patruila-kideak: Ramiro Pascual teniente pilotua eta Gonzalo Garcia Sanjuan sarjentu pilotua.

1935ean espediente ireki zioten, agindutako zerbitzu bat behar bezala bete ez zuelakoan. Irailaren 7an izan zen, Getafeko aerodromoan zegoela, Cabanellas jenerala Marokora eramateko zerbitzua sortu zen. Hona hemen, hitzez hitz aldatuta, Juan Ortiz Muñoz instrukzio-eskuadraren Ehiza Taldeko buruaren idazki errugabetzailea²⁵⁹:

Behin egin beharreko egiteko guztiak eginda, berorren atzoko telegramaren edukiaren berri emateko, adierazten diot ezen Miguel Cabanella Jeneral Txit Gorena Marokora hegazkinez eramateko agindutako zerbitzua presaren presaz eskatu zela, hainbestearaino ere, ezen ez baitzen astirik izan ezin pilotu deitzeko, eta, hala, Ehiza Taldeko Felix Urtubi sarjentu jaunari gomendatu zitzaion zerbitzua, une hartan Aerodromoan zerbitzurik gabe zegoen bakarra bera zelako.

Sevillara ilundu aurretik iristeko ia astirik gabe (15 ordu eta 40 minututan abiatu zen hegazkina), haizea kontra izan zuen bidean, eta iparrorratzaren akatsez, pilotua ibilbidetik desbideratu zen, orientazioa galduta. Desbideratze hori pilotuak bidaia luzeetan duen praktika eskasari egotz dakioke; izan ere oso bidaia gutxi egina da, eta Madril-Leon-Burgos ibilbidean bakarrik. Behin ilunduta, hegazkina Palma del Condado herrian lurreratu zen, eta Cabanellas jeneral Txit Gorenak automobilez egin ahal izan zuen handik Sevillara bidea. Abiatu baino lehen, hegazkina Sevillara eramateko agindu zuen, bidaiari hurrengo goizean ekin ahal izateko. Pilotuak ordean lanak izan zituen hegazkina martxan jartzeko. Goizeko bostak eta laurdenetan hasi zen horretarako maniobrak egiten, baina operazioak luze iraun zuen; batetik, pertsonal teknikorik ez zegoelako, eta, bestetik, bakarrik zegoelako. Hori dela eta, zeregin horietan esperientziarik ez zuten pertsonengana jo behar izan zuen, azkenean.

Gero, eta Sevilla estaltzen zuen laino trinkoa zela eta, atzerapenez iritsi zen berriro Aerodromora. Gainera, motorra konpondu behar izan zuen han, Getafez geroztik ez baitzebilan behar bezala.

Behin egin beharreko konponketak eginda, eta Jeneral Txit Gorena hegazkinean sartuta, Tetuan aldera abiatu ziren, baina laino trinkoa topatu zuten berriro Itsasartean, eta hori eta Tetuaneko eguraldiaren berriak – estalia eta txarra – kontuan hartuta, Sevillara itzultzeko erabakia hartu zuen pilotuak. Geroago, base hartako hegazkin batean, eta bertako ofizial bat gidari zela, handik Tetuan aldera abiatu zen, azkenik, Jeneral Txit Gorena.

Sarjentuaren adierazpenak egiazkoak direla frogatzen duten mezu meteorologikoak doazkio honenkin batera.

Hauek dira lortu ahal izan ditudan txostenak eta, berorrek agindutakoa betez, halaxe ezagutarazten dizkiot berorri.

Getafen, 1935eko irailaren 11n
ESKUADRAREN EGUNGO BURUA
Juan Ortiz

Bi egun geroago iritsi zen erantzuna Goi Buruzagien bulegotik. Aire Armadako buruzagiak, Apolinar Saenz de Buruagak, bere nahigabea adierazi zion eskuadrako buruari bidaia luzeak egiteko entrenamendu falta horregatik, prestakuntza eza horrek toki txarrean utzia zuelako Aire Armada Cabanellas jeneralaren aurrean. Beraz, Aire Armadako buruak, Felix Urtubi sarjentuari bere kexua helarazteko agintzeaz gainera, eskuadrako buruaren aginduetara zegoen pertsonal guztia behar bezala prestatzeko beharraz ohartarazi zuen, gertaera horiek instrukzio-planaren porrota agerian utzi zuten heinean. Txostenari Urtubiren jokabidea zurretzen zuten meteorologia-mezuak erantsi zizkioten arren, Armadaren irudia zaintzea zen buruzagiei gehien axola zitzaiena. Diziiplina militarren gauzak.

1936ko uztailaren 18an, Felix Urtubi Marokoko iparraldeko base batean ari zen lanean. Altxamendu militarrek berak nahi ez zuen tokian harrapatu zuen, matxinatuen aldean, alegia. Handik gutxira,

Tetuan-Sevilla arteko zerbitzuak egin behar izan zituen, Breguet XIX hegazkin batean. Aerodromoak kontrolatzen zituzten ofizial matxinatuak ez ziren soldadu pilotuez fio, eta hori zela eta, eskolta bat jar-tzen zuten behatzailearen tokian, zerbitzua behar bezala beteko zela ziurtatzeko. Azkenean, oso gertutik zaintzen bazuten ere, Urtubik pistola bat eskuratzea lortu zuen. Hurrengo egunean, Urtubi eta haren zain-tzailea, Tertioko ofizial bat, Penintsula aldera abiatu ziren²⁶⁰. Urtubik gordeta zeraman pistola eta Gi-braltarreko itsasartetik pasatzean, bere zaintzaileari tiro egin eta bertan hil zuen. Denborarik galdu gabe, eta odol hotz handia erakutsiz, errepublikaren aldekoak zeuden aldera jo zuen. Lau ordu geroago, Geta-feko aerodromoan lurreratu zen, Gobernuaren aldeko indarretara batzeko²⁶¹.

Laster gudura joango zen. Getafeko aerodromoan, "Nieuport 52" 11. Ehiza Taldea zegoen, bai eta 2. Lafayette Eskuadrila ere, pilotu atzerritarrez osatua, Antonio Martín-Luna Lersundi kapitainaren agin-duetara.

Abuztuaren 18an, Extremadura aldean, Heinkel He 51 alemaniar batek Urtubi sarjentuaren "Haw-ker Fury" hegazkina, 4-2 matrikuladuna, eraitsi zuen²⁶². Urtubik jausgailuaz salto egin eta mendira jo zuen.

Gobernuaren aldeko Aire Armadako buruak, Hidalgo de Cisneros jeneralak, Urtubi pilotuaren ka-sua kontatzen digu, bere aldeko aire indarren heroitasunaren sinbolo eta eredu gisa jarritz. Honela azaltzen dizkigu Urtubik bizitako abenturak²⁶³:

Talaverako erretira hasi zenean, herri inguruan zegoen aerodromo batera bidali zuten Urtubi, bere eskuadrilarekin batera. Etsaien lurraldean egindako zerbitzu batean, oso barrura sartu ziren batean, Urtubiren eskuadrilak, hiru hegazkinez osatuak, faxisten hegazkin-sail batekin egin zuen topo, bai eta gudari berehala ekin ere. Urtubiren hegazkina eraitsia izan zen.

Denek hiltzat eman zuten Urtubi, eta Aire Armadarentzat benetako dolu eguna izan zen hura.

Astebete geroago, gure lerroetan, astoan zihoan baserritar bat atzeman zutela jakinarazi zigu-ten, "hegazkin pilotua dela dio, baina espioia izango da segur aski". Urtubi zen.

Hegazkinak su hartu zionean, jausgailuaz salto egin omen zuen, inor bizi ez zen toki batean. Hur-bilen zituen mendietara jo omen zuen, bai eta iritsi ere, iluntzean, inork ikusi gabe.

Zenbait egun eman zituen egunez ezkutatu eta gauez ibiliz, artzainek ematen ziotena janean. Behin, herri baten inguruan zegoela, arropa zabaldua ikusi eta baserritar baten galtzak eta zamarra hartu zituen; eta arropa horiek jantzita, eta beste herri baten inguruetan asto bat eta lasto fardel bat hartuta, matxinatuek okupatutako lurretan zehar ibili zen hiru egunez, gure lerroetara iritsi arte. Frontea gauez gurutzatzean, gutxiatik ez zuten bertan fusilatu, espioitzat hartu baitzuten.

Bere balentrien, ausartasunaren eta erabakitasunaren amaiera gisa, beste ausardi eta heroitasun adi-bide bat utzi zigun. 1936ko irailaren 13an, Yague jeneral faxistak Madril konkistatzeko asmoz egindako au-rrerabidea ikusita, miaketa-hegaldi bat egin zuen Urtubik, Nieuport 52 hegazkin batekin, Santa Olallako (Toledo) frontearen gainean. "Aviación de El Tercio" (Aviazione Legionaria) izeneko taldeko hegazkin-pa-truila bat (hiru Fiat CR.32 hegazkin italiarrez osatua) atera zitzaizkion bidera, eta elkarrekin borrokan hasi ziren. Etsaien nagusitasun nabarmenak – hegazkin gehiago ziren eta hobeak – ez zuten inondik ere kikildu Urtubi, borroka desorekatu hartan. Arerioetako bat eraistea lortu zuen, baina, azkenik, munizioa agortuta, eta zer eginik ez zuela ikusita, italiar hegazkinetako baten kontra oldartu zen. Hegazkin biak sugar artean erori ziren lurrera. Italiar pilotuak jausgailuz salto egitea lortu zuen azken unean, eta dena ikusi zuen mi-liziano talde batek atzeman zuen. Estatu Batuetako pasaporteak izateak salbatu zuen, zalantzarik gabe, mi-lizianoek lintxatuta hiltzetik. Vincenzo Patriarca (Boccolari) sarjentua zen, New Yorken jaiotako italiar-amerikar bat. Egun batzuk geroago, Hidalgo de Cisneros preso hartutako pilotua bisitatzerara joan zen. Pilotuak ez zuen, nonbait, Urtubiren balentria azaltzeko behar besteko mirespenezko hitzik aurkitu.

Haren amaiera idatzia zegoen, esana zien lehenago ere lagunei: "Beste aukerarik geratzen ez zai-danean, bizia galduko dut; baina hori bai, etsaien hegazkinak ez dit ihes egingo". Hala hil zen Urtubi, "ez-proikada" delakoa praktikatu zuen munduko lehen pilotua²⁶⁴. Kamikazeen aitzindaria.

Balentria hura ez zen oharkabean pasatu Madrileko prentsa errepublikanoko berriemaileen artean, eta honelako esaldiak idatzi zituzten beren artikuluen idazpuruetan:

Urtubi emaztearekin.

Félix Urtubi anai-arrebekin.

Eskuadrilako buruak eta soldaduak.

Urtubi patruilako kideekin.

Aireko zaldun baten heriotza aintzatsua. Urtubi teniente heroikoak bizia sakrifikatu zuen atzerriko hegazkin bat atzemateagatik. Bere hegazkina jaurti zuen etsaiaren hiru-motorraren kontra. (La Libertad)

Hegazkin-pilotu errepublikano baten ekintza miresgarria. Urtubik, bere hegazkinean pilotu, hiru-motor baten kontra oldartu eta eraitsi egin du, bizitza bertan utzita. (La Voz)

Heroi bat hil da. Urtubi teniente hegazkinlaria. (El Sol)

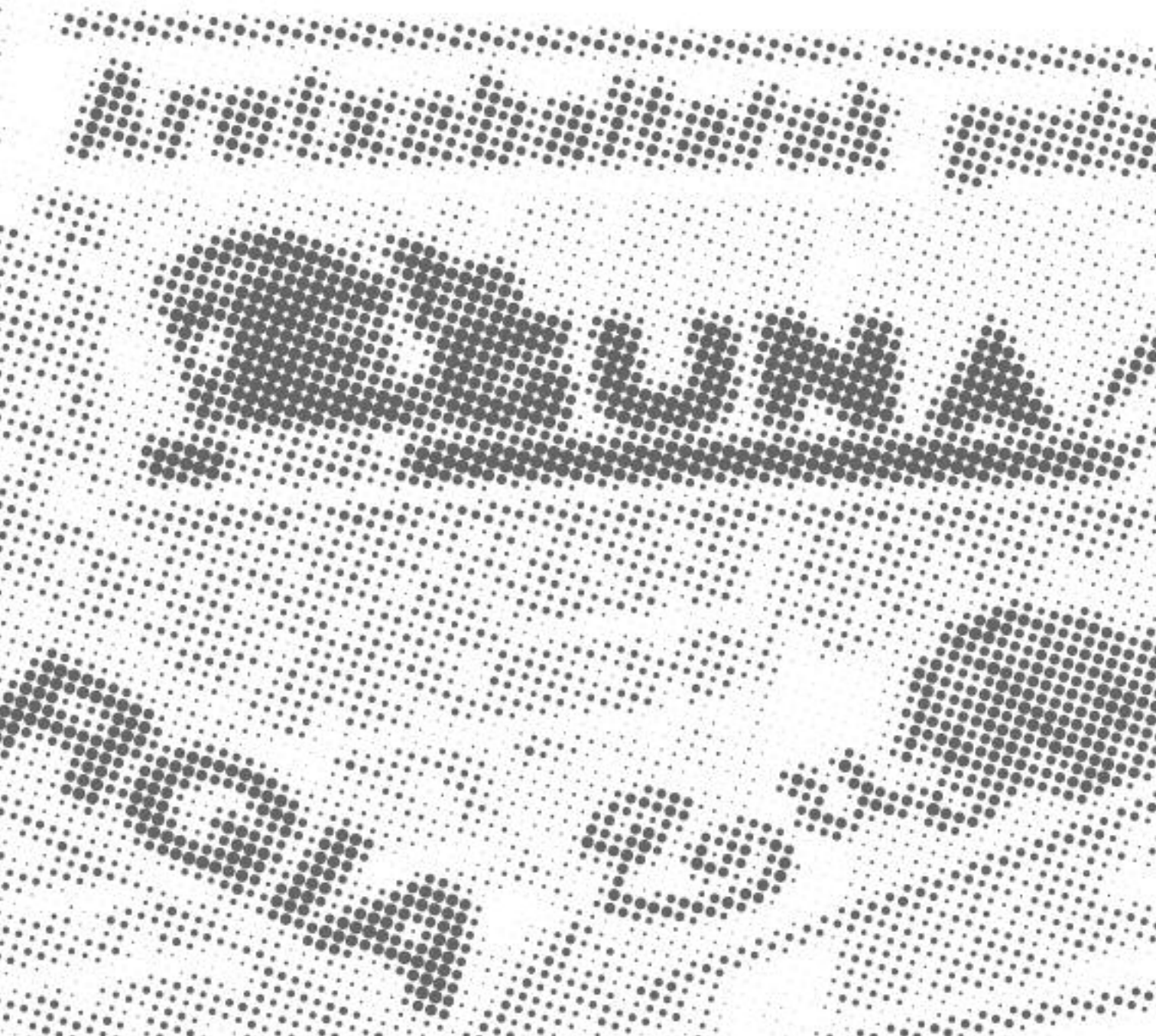
Heroiak nola hiltzen diren. Urtubi tenientea, herri hegazkintzaren loria.

Felix Urtubi teniente hegazkinlariaren balentria aintzatsua eta tragikoa. Heriotzara zihoala jakinik, etsaiaren hegazkin baten kontra oldartu zuen berea, eta su hartu zuen. Melillatik Madrilerako bi-dea Tertioko ofizial baten zaintzapean egin zuen sarjentua da Urtubi.

Hogeita hamabi urterekin hil zen, beraz, Urtubi, teniente maila zuela; hil ondoren, kapitain mailara goititu zuten, 1936ko urriaren 11ko agindu baten bidez²⁶⁵. María Cruz Robal Román andrearekin ezkondata zegoen eta alaba bat zeukan, Matilde. Alaba 1933ko maiatzaren 5ean jaioa zen, Valdemimbre herrian (Leon), ama bezala, Urtubik lanpostua Leongo hiriburuko Virgen del Camino aireportuan izan zuen garaian.

4. ARETXABALETA 1930-39 HAMARKADAN, EUSKAL PRENTSAN

Antxia Leturia, Kepa

Jarraian datozen orrialdeetan garai hartako herri gertaera desberdinak agertuko dira. Orduko Aretxabaleta ezagutzeko edo, besterik ez bada, gutxi gora beherako irudia izateko balio ditzakete.

Alde batetik, gai "potolak": borroka politiko edo ideologikoak, hauetan oinarritutako pentsaera eta orduko ohituretan izan zuten eragina, kulturalak ("Loramendi"), udal eta lan kontuak eta azken honen gabezia.

Euskal egunkariekin egindako fotomuntaketak.

Eta bestetik, arintxuagoak izan daitezkeenak: "Ecos de sociedad" deitu daitezkeen atalak (ezkontzak, jaiotzak, ...) eta kirolak (ez gaur besteko garrantziaz): txirrindularitza, pilota, "Gorriña"ren apustua, ...

Berri emaileei dagokienez asko dira agertzen direnak, batzuk kronika ugari idatzitakoak eta beste batzuk bakanen bat, batzuk atxabaltar ezagunak eta beste batzuk ezezagunak gaitzizen baten ostean ezkutatuta edo hori ere ez zutelako idatzi; batzuk erdaraz idazten zutenak eta beste batzuk euskaraz. Atxabaltarrak ez ziren ere idatzi zuten gure herriko gora behera bati buruz. Euren artean oso ezagunak eta garrantzi handikoak: "Aitzol", "J.M. Arizmendiarreta" eta "Lauaxeta" esate baterako 1935.eko ekainaren 2an Bedoñan "Loramendi"ri egin zitzaion omenaldia zela eta.

1936ean, gerra hasi ostean, herrikoak, edo bertakoen berri, frentean zeuden gudari-berri emaleengandik jaso dugu.

Azpimarratzekoa da, garai hartan, berri emaile hauek egindako ahalegina euskaraz idazterakoan.

Testuak, edo berriak, transkibitzerakoan ia guztia zegoenetan utzi dugu, ez dugu zuzenketa handirik egin, oso nabarmena ezean. Beraz, irakurtzerakoan, hitz edo esapide ulertezinak edo zentzurik ez dutela ikustea gerta daiteke.

Jesús Peña Etxeberria
kronikaria.

Honez gai, euskaraz idatzitakoei erreparatuz, nabarituko da akats ugari dituztela; euskalkiak nahasten dituztela; grafia aldetik orduko arauak betetzen dituztela, baina ez beti; tipografikoak; garbizaleak direla; ... Baina, gorago aipatu dugun bezala, kontuan hartu behar dugu, eta horri behar duen garrantzia eman, euskaraz eskolatu gabekoak zirela alde batetik, eta orduko (orain dela 75-80 urteko) Atxabaltaren berri ematen dигutela, bestetik. Eta ez da gutxi.

Máximo Alberdi Ceberio kronikaria.

Data	Idazlea	Argitalpena
1931		
1931-IV-24	ALDANONDO	EUZKADI
1931-VI-17	MURUANO BAT	"
1931-VI-24	MURUTAR BAT	"
1931-VII-25	NEU	"
1931-X-15	MAXIMO ALBERDI	"
1931-XI-21	BESTE BAT	"
1931-XII-01	ALBERDI	EL DÍA
1931-XII-24	ALBERDI	EUZKADI
1932		
1932-I-24	ZUBI-AURRE	EUZKADI
1932-II-21	BOLINAGA	ARGIA
1932-III-06	"	"
1932-III-20	"	"
1932-IV-03	"	"
1932-IV-19	ALBERDI	EL DÍA
1932-IV-27	"	"
1932-V-01	BOLINAGA	ARGIA
1932-V-15	BOLINAGA	ARGIA
1932-V-17	ALBERDI	EL DÍA
1932-V-18	ALBERDI	EL DÍA
1932-V-29	BOLINAGA	ARGIA
1932-VI-05	ZUBI-AURRE	EUZKADI
1932-VI-07	ALBERDI	EL DÍA
1932-VI-15	ALBERDI	EL DÍA
1932-VI-21	ALBERDI	EL DÍA
1932-VI-26	BOLINAGA	ARGIA
1932-VII-06	ALBERDI	EL DÍA
1932-VIII-02	ALBERDI	EL DÍA
1932-VIII-10	ALBERDI	EL DÍA
1932-VIII-17	ALBERDI	EL DÍA
1932-VIII-20	ALBERDI	EL DÍA
1932-VIII-23	ALBERDI	EL DÍA
1932-IX-10	ALBERDI	EL DÍA
1932-IX-16	ALBERDI	EL DÍA
1932-IX-18	XX	ARGIA
1932-IX-24	ALBERDI	EL DÍA
1932-IX-29	ALBERDI	EL DÍA
1932-X-01	ALBERDI	EL DÍA
1932-X-05	ALBERDI	EL DÍA
1932-X-15	ALBERDI	EUZKADI
1932-X-22	ALBERDI	EUZKADI
1932-X-25	ALBERDI (eusk.)	EUZKADI
1932-X-25	ALBERDI (erd.)	EUZKADI
1932-X-26	ALBERDI	EUZKADI
1932-X-28	ALBERDI	EUZKADI
1932-XI-04	ALBERDI (eusk..)	EUZKADI
1932-XI-04	ALBERDI (erd.)	EUZKADI

Data	Idazlea	Argitalpena
1932-XI-09	ALBERDI	EUZKADI
1932-XII-24	ALBERDI	EUZKADI
1933		
1933-I-03	ALBERDI	EUZKADI
1933-I-22	BOLINAGA	ARGIA
1933-I-29	BOLINAGA-ANDARTO	ARGIA
1933-II-04	ALBERDI	EUZKADI
1933-II-12	AZKOAGA	ARGIA
1933-II-26	AZKOAGA	ARGIA
1933-III-03	EL CORRESPONSAL	EUZKADI
1933-III-07	ARKARATZO	EL DÍA
1933-III-12	AZKOAGA	ARGIA
1933-III-15	ALBERDI	EUZKADI
1933-III-16	ALBERDI	EUZKADI
1933-III-29	ZUBI-AURRE	EUZKADI
1933-III-31	ONINTZA	EUZKADI
1933-III-31	EL CORRESPONSAL	EUZKADI
1933-IV-27	ALBERDI	EUZKADI
1933-V-21	ANTONTXO	ARGIA
1933-VI-03	EL CORRESPONSAL	EUZKADI
1933-VI-04	BOLINAGA	ARGIA
1933-VI-07	ERRENA	EUZKADI
1933-VI-08	MURU-MENDI	EUZKADI
1933-VI-15	MURU-MENDI	EUZKADI
1933-VI-16	C.	EUZKADI
1933-VI-18	ANTONTXO	ARGIA
1933-VI-23	MURU-MENDI	EUZKADI
1933-VII-02	EZ EZAGUNA	ARGIA
1933-VII-05	ALBERDI	EUZKADI
1933-VII-16	AZKOA	ARGIA
1933-VII-18	MURU-MENDI	EUZKADI
1933-VIII-03	AITZA	EUZKADI
1933-IX-03	AITZA	EL DÍA
1933-IX-09	ALBERDI	EL DÍA
1933-IX-10	GAZTETXU	ARGIA
1933-IX-17	UN MARIANO	EUZKADI
1933-IX-24	UN MARIANO	EUZKADI
1933-IX-24	AITZA	EUZKADI
1933-IX-26	AITZA	EL DÍA
1933-IX-30	UN MARIANO	EUZKADI
1933-X-01	ALBERDI	EL DÍA
1933-X-08	UN MARIANO	EUZKADI
1933-X-24	AITZA	EUZKADI
1933-X-25	ALBERDI	EUZKADI
1933-XI-02	AITZA	EUZKADI
1933-XI-02	AITZA	EL DÍA
1933-XI-25 (I)	AITZA	EUZKADI
1933-XI-25 (II)	AITZA	EUZKADI
1933-AZILLA	AITZA	GURE MUTILLAK

Data	Idazlea	Argitalpena
1934		
1934-III-24	ALBERDI	EUZKADI
1934-IV-11	OTAMENDI	EUZKADI
1934-V-04	AITZA	EUZKADI
1934-V-10	J.M. ARIZMENDIARRIETA	EUZKADI
1934-V-13	EZETZ	ARGIA
1934-VI-08	AITZA	EUZKADI
1934-VI-13	ALBERDI	EUZKADI
1934-VI-24	ATXABALT	ARGIA
1934-VII-08	ATXABALT	ARGIA
1934-VII-26	I'TAR J.K.	EUZKADI
1934-VIII-05	AITZA	ARGIA
1934-VIII-16	AITZA	EUZKADI
1934-VIII-19	EZETZ	ARGIA
1934- X-24	EL CORRESPONSAL	EL DÍA
1935		
1935-I-25	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-I-26	AITZA	EL DÍA
1935-II-02	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-II-17	AITZA	ARGIA
1935-II-19	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-II 21	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-II-22	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-II-24	AITZA	ARGIA
1935-II-24	ERRENA	EUZKADI
1935-III-02	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-III-03	AITZA	ARGIA
1935-III-04	GALARTZA	EL DÍA
1935-III-05	ERRENA	EUZKADI
1935-III-06	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-III-10	AITZA	ARGIA
1935-III-12	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-III-23	AITZA	EUZKADI
1935-III-24	GALARTZA	EL DÍA
1935-III-24	AITZA	ARGIA
1935-III-27	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-III-30	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-III-31	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-IV-06	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-IV-09	EGIBILLA	EUZKADI
1935-IV-20	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-IV-24	AITZA	EUZKADI
1935-IV-25	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-V-09	?	EUZKADI
1935-V-09	AITZA	EL DÍA
1935-V-18	EUSKALTZALEAK	ARGIA
1935-V-19	EUSKALTZALEAK	EUZKADI
1935-V-19	AITZA	ARGIA

Data	Idazlea	Argitalpena
1935-V-26	ALBERDI	EUZKADI
1935-V-29	LAUAXETA	EUZKADI
1935-VI-1	AITZOL	EUZKADI
1935-VI-2	AITZA	EUZKADI
1935-VI-2	?	EUZKADI
1935-VI-2	ARGIA	ARGIA
1935-VI-30	EZETZ	ARGIA
1935-VII-7	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-VII-14	TXARETA/ATXABALT	ARGIA
1935-VII-18	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-VII-21	TXARETA	ARGIA
1935-VII-26	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-VII-28	EZETZ	ARGIA
1935-VIII-10	ZINTZO	LA CONSTANCIA
1935-VIII-11	AITZA	ARGIA
1935-IX-29	AITZA	ARGIA
1935-X-06	AITZA	ARGIA
1935-X-08	AUÑEKUA	EUZKADI
1935-X-10	TXAPEL -ZURI	LA CONSTANCIA
1935-X-11	AUÑEKUA	EUZKADI
1935-X-18	TXAPEL-ZURI	LA CONSTANCIA
1935-X-24	BATZORDEA	EUZKADI
1935-X-29	AITZA	EUZKADI
1935-XI-10	AITZA	ARGIA
1936		
1936-I-08	AITZA	EL DÍA
1936-II-09	AITZA	ARGIA
1936-II-11	ORBELA	EUZKADI
1936-III-14	ERRENA	EL DÍA
1936-III-15	ALDEKOA	EUZKADI
1936-III-17	ERRENA	EL DÍA
1936-IV-07	¿?	EL DÍA
1936-VI-27	TRAPUZAR	LA CONSTANCIA
1936-VII-19	AITZA	ARGIA
1936-X-23	ALBERDI	EUZKADI
1936-XII-27	LUR-GORRI	EUZKADI
1937		
1937-I-02	AITZA	EGUNA
1937-I-12	AITZA	EGUNA
1937-I-14	AITZA	EGUNA
1937-II-16	AITZA	EGUNA
1937-III-03	AITZA	EGUNA
1937-III-06	BASAÑI	EGUNA
1937-III-10	AITZA	EGUNA
1937-III-19	AITZA	EGUNA
1937-III-28	AITZA	EGUNA
1937-III-31	AITZA	EGUNA
1937-IV-20	AITZA	EGUNA

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-IV-24	5.731	6.	Información postal	Nicolás Aldanondo

Aretxabaleta

La constitución del nuevo ayuntamiento.- Después de haber salido triunfantes los nacionalistas en las elecciones municipales, después de haber ganado el apoyo y sostén del pueblo en masa, ven ellos, los nacionalistas, un peligro de formación del nuevo Ayuntamiento a base suya, cosa paradójica e increíble, por causa de la proclamación de la República española.

Los elementos de la conjunción republicano-socialista de esta villa, creyendo en sus manos la formación del nuevo Ayuntamiento, sin mirar a las elecciones pasadas, por el mero hecho de proclamarse la República, impidieron que el sábado, a las once de la mañana, día designado para la constitución, se proclamara el nuevo Ayuntamiento, dirigiéndose por la tarde dos de sus jefes a Donostia con objeto de entrevistarse con el señor Gobernador. El mismo día por la noche corrió la noticia de que la constitución estaba en poder de ellos; mas los incansables nacionalistas, que tampoco se tienen por tontos, acudieron el lunes por la mañana al despacho del Gobernador, señor Aldasoro, de cuya entrevista nos vino más tarde la grata noticia ansiada por toda esta muchedumbre aretxabaltarra.

El miércoles por la mañana tuvo lugar el nombramiento de los nuevos concejales, ocupando los tres primeros puestos los señores que a continuación insertamos:

Alcalde, don Pedro Jauregi.

Primer teniente de alcalde, don Domingo Lasagabaster.

Segundo teniente de alcalde, don José Galdós.

i Nacionalistas, todos debemos coadyuvar y cooperar con el nuevo Ayuntamiento para que progrese en nuestros ideales y veamos colmados nuestros trabajos con el triunfo tan esperado.

Nicolás Aldanondo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-VI-17	5.775	16.	Información postal	Muruano bat

Aretxabaleta

De Nacionalismo.- El pueblo de Aretxabaleta, en donde el ardor por los ideales vascos existía bien a las claras antes de la proclamación de la República española y en donde se mantenían firmes los primeros visos para nuestras reivindicaciones anteriores a 1.839, bien cimentadas por nuestro padre Sabino de Arana y Goiri, ha llegado a su máximo apogeo en estos históricos tiempos en los que con mítines y propagandas se les ha inducido y convencido a muchos hermanos nuestros de sangre que se encontraban en un estado neutral respecto a nuestros patrióticos ideales.

El domingo día 7 se celebró el anunciado mitin nacionalista vasco a cargo de renombrados oradores, en los que figuraban, entre otros, don Alejandro de Gallastegi, de Elorrio, y Gaztein, de Soraluze, en euzkera, y el ardoroso y entusiasta arrasatearra Uriarte, en la lengua de Cervantes. La presentación de los oradores estuvo a cargo del señor Goikoetxea.

Todos ellos, con su fácil palabra, supieron inculcar al numeroso público estacionado en la amplia y espaciosa plaza de la Asunción, ávido de comprender su deber actual, lo indispensable y necesario al vasco que desee retrotraer sus fueros anteriores a 1.839, sobresaliendo entre todos el fogoso soraluzetarra señor Gaztein, que con su puro estilo en la frase entusiasmó al público: "Un vasco renegado hace más perjuicio que diez maketos juntos".

El anochecer transcurrió en medio de una animación imponente, no faltando discusiones y corrillos con comentarios del mitin celebrado.

Todas estas propagandas, unidas al espíritu renovador de este pueblo, han hecho establecer el Partido Nacionalista Vasco, aumentando en 75 el número de afiliados.

i Aretxabaletarras: todos a alistarse, para ver pronto culminados nuestros deseos!

Del Batzoki.- Se habla con insistencia de la creación de este centro vasquista siendo su principal obstáculo el no disponer de un lugar espacioso y adecuado como el requerido en estos casos. Sin embargo, pronto dispondremos de nuestro "txoko" reservado por la infatigable actividad desplegada por nuestros dirigentes.

A Lizarra.- En número muy elevado se dirigieron el domingo, pro-estatuto, animosos y activos nacionalistas a Lizarra, haciéndolo por intención los que, como el cronista, no disponían de un par de duros. Sin embargo, no cesaron sus goras al paso de los autos que venían procedentes de Lizarra.

Nombramiento de jueces.- Salió triunfante en las elecciones celebradas para jueces municipales la candidatura presentada por los nacionalistas, ocupando el cargo de juez en propiedad don Antonio Martinez de Agirre.

De veraneo.- Procedentes de Bilbao, donde cursaban sus estudios, han llegado a esta villa los hermanos Illari e Ixidor de Ariño, con sus bellas hermanas Amelia y Aliren.

Ongi etorriak.

Muruano bat

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-VI-24	5.781	9.	Información postal	Murutar bat

Aretxabaleta

En víspera de elecciones.- Con más ahínco y en mayor número que nunca vuelve hoy día el nacionalismo vasco a actuar en la política, y las anunciadas elecciones próximas a celebrarse para diputados a Cortes ofrecen la ocasión más oportuna y propicia para iniciarla con actividad. La batalla para España es de derechas e izquierdas; sabemos por un lado que recientemente ha sido aprobado, por una gran mayoría de Municipios euzkeldunes, el Estatuto; deseamos por otro lado que sea regido nuestro país por hombres sanos y vascos, y tú, simpatizante de estos ideales patrióticos, ¿vacilarás en votar a la candidatura defensora del Estatuto Vasco, integrada por don Antonio Pildain, don Julio de Urkixo, don Rafael Picabea y don Jesús María de Leizaola?, ¿o serás tan inhumano que votes la candidatura izquierdista?

Habréis visto los anuncios colocados en las paredes por el partido socialista, esos infelices, la mayoría "belarri-motzas", quieren engañar con esos impunes y mal trazados escritos a los cultos euzkeldunes aretxabaletarras, estando como están, cansos de sus innúmeras injusticias llevadas a cabo.

No estéis perplejos, aretxabaletarras, ante el barullo que ofrece el estado político actual. Es, sin duda, el nacionalismo, junto con las derechas, el más consecuente de todos los partidos, y su programa, invariable en lo fundamental, el más adecuado y el de más autoridad para ofrecer soluciones.

Una pequeña revuelta.- Fueron muchos los aretxabaletarras patriotas vascos que se dirigieron en el tren especial que nacía en ésta a la bella Zarautz, para acudir al gran mitin de afirmación nacionalista; causó grata impresión en todos los defensores del ideal vasco la marcha de numeroso contingente que representaba en Zarautz a este pueblo de pura raza vasca. Queriendo dar a entender este gozo interior, queriendo demostrar que existe gente defensora de estos ideales patrióticos, el pueblo en masa acordó dirigirse a la vuelta del viaje a la estación para recibir entusiásticamente a los que llegaban procedentes del gran mitin. Se les tributó un gran recibimiento, formando entre todos un gran número y dirigiéndose, en medio del txistu, entre cantos y goras, a la plaza de la Asunción, en donde con una pieza bailable suelta se dio fin al programa. El público tropezó en el camino con algunos republicanotes, uno de los cuales, tomando por tribuna un banco, comenzó a proferir vivas

a la República española. Esto invitó a los manifestantes, acostumbrados a otra clase de vivas, y comenzaron a dar goras a Euzkadi. Esto sublevó a los republicanotes, que hicieron armar la de San Qunitín, teniendo que intervenir el alguacil y varios concejales para apaciguar los ánimos, después de no poco discutir, basándose principalmente los republicanotes en imaginarios insultos dados a los “belarri-motzas” y en que los vascos éramos unos verdaderos provocadores.

Y ahora, ¿poseen los republicanotes de Aretxabaleta oídos especiales o serían dignos de darnos referencias completas sobre el lugar y personas de donde procedieron esos insultos? ¿O somos los vascos sordos por naturaleza para no percibir esas desagradables frases?

En fin: como es insuficiente la tila que se halla para aplacar los nervios de algunos, será cosa de estudiar la instalación de un nuevo centro donde exclusivamente se puede confeccionar este medicamento, recomendable por todos conceptos en estos casos.

En otra crónica expondré otras de sus injustas causas.

Murutar bat

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-VII-25	5.808	8.	Información postal	Neu

Aretxabaleta

Próxima apertura de Euzko Gaztedija.- Verdaderamente grandioso es el resurgir de este pueblo. Ha bastado que un grupo de abertzales que forman el Uri-Buru-Batzar organizasen el mitin del día 7 del pasado junio, para que todo el vecindario acudiese a aquella llamada que por boca de los propagandistas de Euzko Gaztedija de Bilbao nos hacía nuestra querida patria Euzkadi en esta hora tan trascendental, cuyo alejamiento e indiferencia sería un crimen.

La semilla que aquel día se lanzó ha resurgido con una celeridad asombrosa, y ya su fruto se ha recogido en varias ocasiones.

Así podemos decirlo con orgullo refiriéndonos a las elecciones pasadas, excursiones a Estella, Zarauz, etc.

A este formidable resurgir del pueblo era necesario agruparlo, y a este fin la Junta Municipal del Partido Nacionalista Vasco, en sesión celebrada el día 17, acordó la apertura de dicho Centro, cuya inauguración oficial se pensó dejarla para el mes de septiembre. Así es que, si no hay inconvenientes de última hora, dicho mes tendremos un gran día de ambiente puramente vasco, ya que con motivo de su inauguración oficial se celebrarán grandes festejos, cuya base será, desde luego, un gran mitin al que han de concurrir un sin fin de patriotas.

La Junta creada para la organización del mismo nos remite la siguiente convocatoria:

“Se convoca a todos los afiliados al Partido Nacionalista Vasco y simpatizantes a una reunión para el día 24 de los corrientes, a las nueve de la noche y en el lugar de costumbre, para tratar de la apertura y organización del mismo.”

Tan pronto ha llegado a oídos de las bellas “emakumes” el proyecto que se abriga, según se dice piensan regalar una hermosa bandera, que, desde luego, no dudamos ha de ser de gran mérito, ya que de tales artistas no puede salir menos.

¡Aúpa, Aretxabaletarrak! Inscribíos ya abierta en la Junta Municipal del Partido Nacionalista. No importa que seáis viejos o jóvenes, ni aldeanos ni “indianos”. Son momentos que hay que estar agrupados bajo la enseñanza de la Patria y dispuestos a colaborar por la consecuencia de nuestras libertades.

Emakume Abertzaliak Batza.- Según me informo, no está lejano el día de su constitución.

¡Aurrera, “emakumes”! , que de vosotras espera mucho Euzkadi.

Suscripción.- Lo recaudado hasta la fecha para el abertzale Ugarritza es lo siguiente:

PESETAS		PESETAS	
Mateo Lasagabaster	2	Hilario Ariño	0'50
Angel Aznar	2	Joaquin Galdos	1
Pedro Jauregi	1	Casto Mendieta	1
Teodoro Zuazua	2	Alejandro Arregi	1
Domingo Lasagabaster	2	Pedro J. Gastañaga	0'50
Felix Alberdi	1	Isidoro Uribeetxebarria	1
Luis L. Barrutia	1	Celestino Gallastegi	1
Felix Urrutia	1	Luis Arrue (hijo)	5
Rufino Elcoro	1	Ramon Arrue	5
Emilio Antxia	1	Lucas Iturbe	1
Máximo Gabilondo	1	Francisco Errasti	1
Tomás Egia	0'50	Juan Zaldibia	1
Victoriano Akizu	1	Bibiano Guridi	1
Julian Elortza	1	Luis Zubizarreta	1
Calixto Bengoa	1	José Galdós	1
Daniel Enparanza	1	Jesus Peña	1
Román Galdós	1	Esteban Azkoitia	1
Joxe Elcoro	1	Prudencio Elortza	0'50
Jose Antxia	1	Hermenegildo Galdós	1
Florencio Akizu	1		
Francisco Makazaga	2'50	Total	57
Marcelo Antxia	1	Continúa abierta la suscripción.	
José Etxebarria	1		
Alejandro Bengoa	1		

Neu

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-X-15	5.849	11.	Información postal	Maximo de Alberdi

Aretxabaleta

A Eduardo Gabilondo.- Una gran tristeza se ha apoderado de mí al conocer la noticia de la suerte correspondida en el último sorteo de reclutas a mi inseparable amigo Eduardo Gabilondo, intrépido y valiente luchador de nuestra causa en Aretxabaleta, que ofrece en aras del amor sabiniano toda su vida.

A principios del año corriente, cuando yo fui llamado por los mismos deberes (estos deberes) que ahora le obligan al joven Gabilondo a ausentarse de su amado "txoko", con harto sentir mío, nos despedimos con "Agur, etorriarte".

Mas como después de aquel cariñoso apretón de manos el día de mi despedida no me ha sido posible, porque la desgracia se ha cebado en mí, volver a compartir del agradable humor de tan fiel abertzale, le dedico, valiéndome de nuestro gran rotativo EUZKADI, ya que personalmente no me es dado hacerlo, esta sencilla despedida, expresión sincera del dolor producido en mí su forzada separación de la vida activa del nacionalismo vasco y de Agrupación de Solidaridad de Obreros Vascos de Aretxabaleta, cuyo paladín y más fuerte representante era el tan apreciado Eduardo.

Ahora, en el momento más propicio de evocar la feroz batalla sostenida en pro de nuestro lema a principios de la fundación de la Agrupación Atxabaltarra, recuerdo con suma satisfacción nuestra adhesión más espontánea y los esfuerzos inauditos realizados por Solidaridad.

Cuando con mayor ardor aportábamos nuestro granito de arena por el engrandecimiento de la causa vasca, el destino raptó nuestra dicha, separándonos de nuestra amada Euzkadi e interponiendo un abismo entre dos hermanos de ideal.

Tiempo llegará, si Jaungoikua quiere, en que abrazados bajo la bandera tricolor de Jel cantemos el himno de la libertad.

Al hacer el sentido "agur" a tu "txoko" y Vasconia di con el inmortal Iparragirre el día de su partida:

Agur nere biotzeko amatxo maitia

Laister etorriko naiz konzola zaitia.

Jaungoikuak berak nai du ni urez joatia

Ama zertarako da negar egitia.

Y cuando el convoy avanzando rápido deje sus espesas humaradas sobre la ciudad de Burgos, recuerda que en ella queda tu fiel amigo y hermano de ideal.

Agur, ikusiarte.

Maximo de Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1.931-XI-21	5.881	11.	Información postal	Beste bat

Aretxabaleta

Euzko-Etxea.- Como estaba anunciado, el pasado domingo día 15 tuvo lugar la junta general extraordinaria de esta Sociedad, acudiendo una numerosa concurrencia de socios, todos los asuntos tratados en la misma merecieron la unánime aprobación.

He de hacer resaltar, que en el corto espacio que lleva de vida, el balance presentado no ha podido ser más lisonjero, por lo que felicito cordialmente a su Directiva.

Aniversario del maestro Sabin.- Uno de los asuntos tratados fue la cooperación a los actos que organiza nuestro U.B.B. para conmemorar el XXVIII aniversario del fallecimiento de nuestro nunca bastante llorado Arana Gori'tar Sabin.

Los actos que han de celebrarse consistirán en u solemne funeral seguido de la misa mayor, en la que la coral de esta Sociedad interpretará la misa del maestro Perosi.

A la terminación de la misa, se rezará un responso por todos los presentes.

Dichos actos darán principio a las nueve y media de la mañana del día 22 de los corrientes, y en la iglesia parroquial de Nuestra Señora de la Asunción.

El día 25, y en los salones de dicha Sociedad se celebrará una velada necrológica, rezándose el santo rosario, y dándose lectura de los últimos momentos de Sabino Arana, por el ferviente patriota Juan de Garmendia ("Zeleta").

Este acto dará comienzo a las ocho y media de la noche.

No dudamos que tanto a los funerales como a la velada han de concurrir todos los patriotas, emakumes y simpatizantes.

Beste bat

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1931-XII-1	414	10.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Agur.

Gaur lenengo aldiz EL Día'ko oñi ontan agertzen naiz eta agerpenau egiñaz, Agur goxo bat bialtzen diot beren idazle eta irakurle guziai batez ere oñi onen zuzendari "Luzear" jaunari.

"Luzear" zure baimena nai nuke oraiñ emetetxik nere Aretxabaleta'ko lagun eta abertzaliakin itzegiteko.

i Euskeraz, euskeraz!

Izpañgi onetan idazteko nai nuke jakin ondo euskera maite au, baña nola gure Leniz baztafean itzegi-
ten dan motel eta zatar xamar, ezin ikasi izan degu biar den bezela Euskal efiko izketa argia.

Euskalduna naiz eta nere zañetako euskal odolak indartzen nau euskeraz idazteko, (ondo ikasteko gogo
osoaz) eskutitza oien barkamena bertan agertzen diren palta gaitik izango det eta.

Euskalduna euskereentzat eta euskera euskaldunentzat.

¿Zer moduz zauz?

Nere efitik eta beste toki guztietatik bialtzen dien eskutitz guztietan ikusten ditut itz oyek. ¿Zer moduz
zauz? ¿bizi zera? Eta ontako esanak, idatzita ontara pentzatzen dutelako guztiz “mamotuta” o beia jota nagola
geixo luze onekin.

Ez, mutilak, ez. Zazpi ilabete ontan oian egon afen negargafizko efumakin, ez nago jausita zueri irudi-
tzen zaizuen bezela. Beti dago alaitasuna nerekin, pakea ezpañetan eta abertzaletasuna, len baño sutsuago bio-
tzian. Eta samintasun aundia ematen badit geixo onek, ez da txikiagoa artzen detana euskal efitik kanpora
nagolako.

Uda beñian geixotu eta
Geixorik uda pasatu,
Uda azkena etofida ta
Oraindik ez naiz osatu.

Jaungoikoaren laguntzarekin
Ein biarko det sufritu
Eta lenbailen zuen onduan
Euzkadi egingou goratu.

Aupa, lagunak, ez bildurtu, denpora asko igaro baño len izango naiz zuen artian da.

Eusko Etxea.

Jakiñen gañian nago zuk egiten dezun biar altzua gure Euzkadi'gaitik eta beste egun baten esango det
geiago zugaitik.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1931-XII-24	5.910	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Nere biotzeko, amari

Anai ta arreba, lagun gustiok,
dantzan dagigun batera.
Belen aldean jayo dalako
zeru ta lurren jabea.
Gabon egunak
alayak dira
euki ezkerro fedea.
Zeru aldetik
eldu dalako
ludi danantzat bakea

Asko dabilta urte gustian
jo batetikan bestera.
Gabon egunak datorzian
azkar dijoaz etxera.
An dago ama
beso zabalik
aita antxe dago itxadoten.
Anai gustiak
alkarren leyan
etorri dira agurtzen.

Illargi izpiak laguntzen dute
gabon egunez etxean.
Aita-semeak dagozelako
alkar arturik pakean.
Ama ta alabak
sayatu dira
apari ona gertatzen.
Gogoz gustiak
aleginduko
gabau alaitu igarotzen.

Ollasko gozo jan ondorean
erari meaz berotzen.
Azken ordua etorri baño len
denak dira alaituten.
Orretaratxe
igaroten da
egun andian errian.
Aita ta ama
pozikan dagoz
sendi onaren erdian

Nere biotzeko ama maitea
olaxe nai nuke pasatu.
Baña oingoan ezin nezake
gogo sutsuau kunplitu.
Orregaitikan
eskatzen dizut
zugandik urrun dagonak.
Zorion oso
or eukiteko
ta ondo pasau Gabonak

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-I-24	5.936	8.	Errijetatik	Zubi-Aurre

Aretxabaleta

Alberdi'tar Maxima'ri.- Olerki samur aren bitartez jakin genduban pozik igaro dozuzala gabonak. Ordez emen yoatzuz neure itz-neurtu oneik, ez zuriak baxen lirañak baña asmo onez egiñak bai.

Laster geugana etorko zara
atzerri ori itxita.
Geure aberri maitegarrijau
gustijak baxen polita.

Zatoz Euzkadi onen ondora
bere laztanak artzera.
Arrotzen otzak kendu eiteko
etorri bere altzora.

Emen gustijok alkarren leyan
goratu daigun Euzkadi,
geuretzat ezta beste erririk,
Euzkadi dogu aberri.

Zubi-Aurre

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-II-21	565	3.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Aretxabaleta'n ezta egongo txiñdurrik Altube'tar Kristobal ezautzen ezduanik. Gazte au oraiñdik urte gitxi geure artian ari zan lanian, gero abots ona zuala-ta asi zan abesten ikasten, ta baita beriala gorengo mallara igo ere.

Egun onetan atzerriko izparringian diñuenletz Malta'ko gurenda izugarriak euki ondoren etorri da Milan'era ta emen ere Ernani operiakiñ euki du "éxito" izugarria.

Poztekua da erritarrak aiñ gallurretara igota ikustia, ta Kristobal, Milan'dik ezdok ikusiko Donosti'ko argirik ezta Igeldo'korik ere, baña bateron batek korrios bialdu ta artzen badek ARGIA asterokua, bide batez artuik nere zorion agurra, ta jarraitu aurrera ere gurenda aundiak irabazten.

Bizitz gora berak

Juan dan urtian Andra Mari Asunzio'koari tokatzen zayon Ertxadonan, 42 ugatzan edo batayatu dira, 8 bikotz ezkondu, ta 22 il diranak.

Te Deum'a

Ill onen 12'an gure Aita Santu Pio XI Aita Santu egin zan urte-urrena dala ta, bere onrran ill onen 14'an igandez goizetik izango dira Jaunartze Orokorrak ta meza nagusi ostian Te Deum. Erdu ba kristaua egun orretan Jaunartzera.

Batzar Orokorra

Juan dan domekan euki zuten emengo Euzko Langillen Alkartasunak urteroko Batzar Orokor edo Junta Generala.

Bertan ontzat emun ziran igaro dan urtian Batzar Artezkariak egindako lanak, ta bardin txindi edo di-ruaren sartu-urtena.

Ondoren autu zan aurrerako Artezkari Batza era onetan:

Lendakari, Alberdi'tar Felix; ordeko, Zaldibia'tar Juan; idazkari Urzelai'tar Kalisto; ordeko, Antxia'tar Marzelo; txindizai, Garro'tar Julian; artezkari lagun: Elortza'tar Felipe ta Mendieta'tar Kastor.

Itzezakisuna

Ill onen 6'an euki zuan Euzko Etxean Eskoriaza'ko Gallarraga'tar Benanzio gaztiak. Erakutsi zigun nola euzko aberriak, beste edozeiñ aberri edo endarrerik baño ezaupide argiangoak dituala bere burujabe edo azke iza-teko. Bere itzezkisun ederraren amayeran guztiz txalotua izan zan ta amaitu zan gaujai au euzko abendaren Ere-serkia abestuz.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-III-6	567	3.	Euskalefiko befiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Jayotza

Gaztañaga'tar Pedro'ren emaste dan Garai'tar Dolores'ek izan du seme bat, ta Batayatzian ipiñi diote Ba-lentin izena, aita-ama pontekuak izan ziren Gaztañaga'tar Jose ta Gallastegi'tar Donata. Zorionak.

Il Ddira

Luzaroan gaixorik egon da il da Arenaza'tar Pedro. Añasaten Doñonsoro'tar Joakin Arbizelai'kua. Lagun-tzen diet euren sendiari arkitzen diran atsekabe onetan, ta zuk irakurle otoitz bat ildakuen alde.

Gaixorik

Arana'tar Millan Bilbo'ra juanik da, osaebakuntza bat egitera. Guztiz osatuta laister geure artian ikustia opa diogu.

Kilimala makalik jende asko dabill, guztiai euren lanetan ikustia opa diogu.

Dabiltzanak

Gazteiz'tik etori da Don Jose Maria Otazu'ren anderia emen ikusi dogu.

Bilbo aldetik etorita Zubia'tar Ramon bere sendiak ikustera. Ondo ibilli.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-III-20	569	3.	Euskalefiko befiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Efiko gora-berak

Juan dan illian zenbat gauza inpuetukoak gaztatu ditugun. Ardua, 13.635 litro; ardugosuak, 172 litro; bermoutak, botilla bi; alkola, 218 litro; pataña, 20 litro; 34 botella koñak; olixua, 1.839 litro; olixo-piña, 94 litro; jaboia, 1.800 kilo; sagardua, 200 litro; okelia, 1.772 kilo; urdeixa, 563 kilo; lukaikak, 107 kilo; zerbezak, 72 bote-lla; gaseosak, 264 botella; galletak, 171 kaja; gasolina, 6.000 litro; petroliua, 72 litro. Guztiokaitik efixak artu dau 3.437'22 laurleko.

Ta efia ordaindu ditu:

472'10 Obligaziño jeneralak; 80'00 Representaziño munizipala; 106'55 Bijilantzia ta Seguridadia; 38'60 Polizia Urbana ta Rurala; 716'35 Ofiziñetako gauzak ta personala; 102'30 Osasun gayak; 349'95 Benefizientzia; 1.412'30 Efi lanak; 28'00 Mendixak. Guztira 3.250'15.

Lendik auenakin ta oraiñ auferatu danakiñ, guztiz gelditzen dira 228'70 laurleko.

Eriotzak

Il dira Arana'tar Millan, efiko diruzaña.

Oteiza'tar Eulalia, gau gurtzalien laguntzallia.

Txintxufeta'tar Felix, gau gurtzallia.

Sugazti'tar Zelestino, abertzale gaztia.

Guztien sendiai laguntzen diet arkitzen diran atsekabe onetan, ta zuk irakurle afen otoitz bat il diranen alde.

Jayotza

Leizabal baseñan Atxaga'tar Telesforo'n emaste dan Inza'tar Maria'k izan du seme bat, ta Batayoan ipini diote Inazio izena. Aita-ama pontekoak izan ziran Inza'tar Inazio ta Bengoa'tar Kresenzia. Zorionak.

Dabiltzanak

Emen ikusi ditugu Otazu'tar Jose Maria jauna bere emazte anderiakin.

Añese'tar Miren da Matilde ere bai, beren lenguziña Etxabe'tar Enkarnazion ikustera etofita.

Barzelona'ra juanik da Añue'tar Luis aita. Ondo ibilli.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-IV-3	571		Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Jose Deuna

Urtero bezela aurten ere, emengo Jose Deunaren Kofradiak euki zuan ill onen 19'an bere batzaña.

Kofradi au da, nere irakurle bere bazkidien arteko sendietan bateron-bat ilten bada, irugañen mallako entiefuak ordaintzeko.

Auñerako txindi-zaya izentatu zan Jauregi'tar Iñazio, urteko 40 laurlekokiñ, ta Garzia'tar Alejandro biar diran agiñduak emateko 20 laurlekuan.

Il Diranak

Oro'ko Goiko'etxen il da, Zubia'tar Maria.

Kalian Mendizabal'tar Agustina. Bien sendiai laguntzen diet arkitzen diran atsekabe onetan. Ta zuk irakurle añen otoitz bat ildakoen alde.

Euskel Izenak

Agizu'tar Florenzio'n emazte dan Berduras'tar Baleriana'k izan du seme bat, da Bataioan ipiñi diote Jesus Berbiz euskel izen edefak. Aita-ama pontekoak izan ziran Agizu'tar Bitoriano ta bere emazte Eñasti'tar Madalena.

Elkoro'tar Kornelio'ren emazte dan Azkañetazabal'tar Mariana'k izan du bere lenbiziko semea, ta Bataioan ipiñi diote Josu Iñaki izen edefak. Aita-ama pontekoak izan dira Elkoro'tar Jose Maria ta Orobengoa'tar Petra, Josu Iñaki'ren aitajaun-amandriak.

Gaztañaga'tar Pedro Jose'ren emazte dan Agizu'tar Benita'k izan du alaba eder bat, ta Bataioan ipiñi diote Elisabete euskel izen edeña. Aita-ama pontekoak izan dira Agizu'tar Romaldo ta Izuñategi'tar Kresenzia, Elisabete'ren aitajaun-amandriak.

Iru sendioi nere zorion agufik beroenak.

Ori da gaur añi biañekua dogun euskeltzaletasuna egitez erakustea.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-IV-19	532	10.	Ama	Alberdi

Seaskatxoan umia dago
 Oso jausitta luakin
 Beren or(n)duan ama aurkitzen da
 Oldozpen eder onekin:
 ¿Nere seme txikiak
 Maite ote nau ni?
 Maitasunez beteta
 Biziko naiz ongi
 Baña... oñela ez bada
 Nik ez det nai bizi
 i Jauna! Lagunduidazu
 Supritzen zurekin.

Gure umia esnatuda ta
 Begiak gora jasota
 Iñibañezka esaten dotza:
 "Musu bat nai det nik i Ama!

Ze gozoa dan ama batentzat
 Semeangandik aitzia
 Itz leyal, xamur, zoriontsuak
 Maitasunakin jantzita.
 Umetan nik be esaten nuan
 Seaskatxoko luakin:
 Gizon einda be, ez naiz aztuko
 Amatxo maitearekin.

Alberdi

Burgos'en 1932'ko Joñaila'ren 13'an

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-IV- 27	539	6.	Burgos'tik	Alberdi

Burgos'tik

Uriarte'tar Joseba, Afasate'ko "mutilzar" idazle azkar eta abertzale bulartsuari

Mutilzar bide uzten uala
 Aitudiat ta beriala
 Ementxe natok iri eskeintzera
 Olerki onen biala.
 Ire pozakin ni poztutze nok
 Eta geiago oinguan
 Neska abertzale zintzio zintzo bat
 Daukamelako albuana.

Urte askotxo igaro dituk
 Gure izkuntzaren gudari
 Bazter guztietan erakutziak
 Maitatzen Ama Euzkadi
 Orain ezkondu ta ez ori aztu
 Eginzak lana gogotik
 Egokiago aukeratzen dek
 Alkar ornasen pozakin.

Jaungoikoaren laguntzarekin
 Ondo biziko zerate
 Eta Sabiñ'ek zeruetatik
 Indafa emango dizute
 Biotzetikan opa dizuet
 Eztilangirik onena
 Jaunari eskatzen gelditzen da ba
 Zuen lengusu azkena.

Urtia joan da urtia etofi
 Beti begira ninguana
 Ez ote zagon "Mutilzar" ori
 Beinbe eskontzeko asmuan.
 Baña azkenian esnatu aiz da
 Bide lakatz au utziaz
 Oldostu dek ba ondo dagola
 Emaztiakin lotziaz.

Abertzaliaz batutzen aizda
 i Audek zorion gozoa!
 Zuen onduan izangodek ba
 Ondasun asegintsua.
 Uriarte'tar Joseba azkaña
 Mujika'tar Polentina
 i Auxe bai dala! ezangezake
 Senar-emazte berdiña.

Alberdi

Burgos'en 1932'ko joñailaren 23'an

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-V-1	575	3.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Erriko gora-berak

Juan dan illian zenbat inpuetoko gauza gastatu ditugun: Ardua, 145.201 litro; ardau gosuak, 150 litro; bermouta, 38 botilla; alkola, 295 litro; koñak, 26 botilla; olixua, 2.665 litro; olixo piña, 54 litro; gasolina, 6.000 litro; jaboia, 1.050 kilo; okelia, 2.250 kilo; galletak, 99 kilo; urdeixa, 340 kilo; lukaika, 93 kilo; cervera, 180 litro; gaseosa, 50 botilla; gañera txakuñen kontribuziñuagaitik artu du 365 laurleko; txiñinkauts edo bizikletakaitik 100 laurleko. Guztiokaitik eñiak artu du 4.038'27 laurleko.

Ona orañ eñiak gastatu duana: Obligaziño jeneralak, 347'50; Bijilantzia ta Seguridadia, 45'85; Polizia ur-bana ta rurala, 181'75; Opiziñetako gauzak ta personala, 740'75; Osasun gayak, 582'25; Benefizientzia, 454'05; Eñi lanak, 811'10; Instruzion publica, 450; Uste gabekoak, 205'35. Guztiokaitik eñiak ordaiñdu du 3.861 laurleko. Lendik auena 228'70. Illekua 4.038'27. Gelditu auñerako 450'37.

Kalebarreneko iturria

Kalebafenan ba'dago ituñi bat oiñbide ertzian jañia, ta beti dariola dagoana, utsa litzake ur ori bere zulo ta arekatik juango balitza, baña erortzerakuan ateratzen dituen txipiztiñakin inguru guztia buztitzen du, ta oiñbidetik dabiltnanak oiñetakuak ez buztitzeafen burdibidera urten biañien arkitzen dira, gañera ur ori arekan agirian dijua, ta ona emen inguru guztiko umien jolasgañi baña baita ere oiñetako ta soñekotxuen ondagañi ere, onetara etxerakuan amak atzeko jipoia berotu biarian arkitzen dira, baña beti alpeñik ur ori agirian dijuan artian.

Onetara ba ituñien agiñpidia edo arduria duanari iañen! eskatzen diot; ia ituñi ori biar dan eran ipintzen duan. Edo guztiz itxi, guztiz itxita ere, ez det uste iñok negañik egingo lukianik, ta bai ama asko poztu.

Eriotza

Gaixo labur baten ondoren Jaunak bereganatu du elizakuak artuta Aretxaga'tar Maria Anjela. Goyan bego.

Bere senidiai laguntzen diet arkitzen diran atsekabe onetan. Batez ere geure lagun ta ARGIA'ren irakurle zintzua dan Unanue'tar Esteban'i.

Irakurle otoitz bana ildakuen alde.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-V-15	577	3.-4.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Orrilla, lanikeza ta lana

Oñillak berez dakarkigu poza ta alaitasuna, baña batez ere Leitz'tafoi Oñillak dakarkigu Otalazelai'ko jai-eguna. Naikua dantza, jolaz ta gazura jateko eguna.

Baña aurtan Oñillak berakiñ ekañi digu lanikeza, ba Eizagiñe ta Ln. Landolan Oñillaren lenengotik astian lau egunian bakañik izango da lana.

Lendik Lezama ta Ln. Landolan astian iru egun egiten da lana, onetara eztakit nun gelditu bear geran.

Saltzalle edo dendariak befiz azi dira esaten, konfientzia ona dala, baña dirua eskuan obia, ta “ifuera li-bros!” emendik aufera ez dijuazela epetan ezer emutera.

San Markos artuak ereiñda balegos.

Gure basefitañok oster, euria ez pada egunsentirako or ai dira solo bazter guztietan aida, ta ooo’ka arto, ta babak, ereiteko lanian.

Kaixo Peli gogor zabiltze lanian.

Ibilli biarko Bolinaga artuok ereingo baditugu bere garaian, emen eztago oporketarik.

¿Egunian zenbat ordu lanian?

Eguzkiak dituan guztiak, ta ala ere eguardian ordu pare baten eguzkia geldituko balitza, pozik ikuziko geuke, onetan luña obeto berotu, ta lanerako denpora geitxuan ondiño eukiko genduke.

Aiñbeste ordutan lana egiñ ezker odo irabaziko dozube.

Guk Jaungoikuak gura dauen guztia; guretzako areriorik gogoñenak oneik dira neufitik kanpora danian: udaran legortia, napar-egoi indartzua ta , trumoi, euri, kazkabaña. Oneik ezpagitu ondo irabaziko geuke. ¿Ta kaletañok zer diñozube?

Guk, lan gutxi egiñ, da ondo irabaztia gura geuke.

Orix zaila izango jatzue, baña tira gaur kalealdian sosolisto asko izan biazare ta zer-edo-zer asmatuko dozue.

Asmatuta dago, zueik ereiñ ta gu...

Irakasle barriak

Kalera etoñi zaigu, gizonezko bat ta emakumezko irakasle bi. Ongi etoñiak izan zaitezela ba gure seme-alabatxuen irakasle onak.

Ezkontza

Bastañaldeko Garai’tar Pio ezkondu da, Mazpela’ko Osinalde basefiko alaba dan Eñazti’tar Bizenta’kiñ.

Opa dizuet urte askotan zoriontzu alkañekin bizi izatia.

Mayatzeko lorak

Gure abade edo apaiz jaunak alegintzen dira elizkizunak aundiro ta ondo egiten, ta lan danak ederto egiten dirala esan biañik eztago.

Jentia ere asko juaten da elizkizunetara, batez ere emakumiak.

Dabiltzanak

Bartzelona’tik etoñi da Añue’tar Koldobika (aita).

Gazteiz’tik Garai’tar Marina gaztia.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-V-17	556	10.	Burgos'tik	Alberdi

¡Atzerriko negarra!

Azurmendi, Añegi eta Andonegi adiskideari:
Negar "marmara" egitendu ba
Geure biyotzak bañuan,
Negar malkua exeriten da
Tristuraz geure musuan,
Negar oyetxek ez dirade ba
Ume negafak gaurkoan,
Oso bañutik irtetzen due
Samintasunen margoan
Leyaltasunaz uztera gatoz
Abeñaren altzuan.

Mutil koxkoñak añikatuta
Txorikumia Isasi,
Mendian goruntz eskutatzen da
Bere kabitik uruti.
Txio ta txio, besteik eziñik
Jarduten dio alpeñik
Ba aizearekin etzaio etortzen
Ama maiteen didañik.
¡Abeñi laztan! ¿zuk aitzen dezu
Atzeñi ontako negañik?

Gure oiturak ez diralako
Ondo batutzen onekin
Alaitasuna biurtzen zaigu
Tristuta ta samiñakin:
Atsegiñikan etzaigu sortzen,
Atsekabeak ugari,
Oñazez bete beterik gaude
Gerue Abeñitik uruti.
Zeure biziak osatzen gaitu
Biarko itxaropenakin.

¿Nun dirade ba baso zelayak
Belar orlegiz jantzita?
¿Nun dirade ba aitz ta mendiyak
Tontor ta ibai alayak?
Ez degu aitutzen guk "iñintzirik"
Ez degu ikusten iñundik
Mendigoixale indartsu ori
kurutz onduan jañirik,
Esaten dula lau aizetara:
"Euzkadi daukou Abeñi".

Añantzalia itxasertzian
Bere lañiyak abesten,
Nekazaria izardi tantaz
Euskaldun luñak bustitzen;
Baña, begiak, ¿ez aldezu
Alako gauzak ikusten?
Ezin genezake, atzeñi aldean
Geraldako gu arkitzen,
Dañutaztian (laño artian?) zaizkigulako
Euzkadi luñak gordetzen.

Abeñi laztan, maitagafia,
Zorionsua zu zera,
Aitu zazu ba zeure semiak
Eskeintzen dizun negaña.
Zuri begira arkitzen gera
Zukin daukagu biyotza,
Oraiñ ta beti izango zera
Euskaldun danen bizitza
igora diogu denok batera
Euzkadi! ¡Gora izkuntza!

Alberdi

Burgos'en 1932'ko Oñila'ren 9'an.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-V-18	557	6.	Burgos	Alberdi

Burgos

Españiako uri nagusiko batzar etxian “katalandafén Estatutoa” ontzat edo txartzat emateko befiketak asi diran ezkerro eta zertxobait lenagotik ere bai, Erdel Eñian eta erdeldun etxe guzietan mairatzen da, eguneroko eta defigoñezko ogia balitz bezela, katalandafak egiten duen astakeria – barkatu – Estatutoari auferapena eman nai izateaz, eta au ez bakañik Españiari gertatzen zaion okeña gaitik, baizik eurek gosiak iltzeko afizkuan gelditzen diralako uzten bazayote nai dituen asmoak betetzen. i Gixaxua! Au dek efukia iñoren gaitzakaitik. Bide ortatik zerura zuazte zuzen zuzen.

Eñukitasun onen jaiotza beste gauza baten ere jartzen dute. Esaten die katalandafai, ematen bazaiote edo utzi ezkerro azkatasunerako bidia puzkat irikita, or Ebrotik oruntz bizi diran txapel aundiak be, gañeratuko dirala eskatuaz...

Jaungoikuak daki zenbat gauza eta ori ezin lezake utzi ortara. Oñegatik galeraetzen zaigu Estatutoaren alde egitea. Bestela...

Onetzaz gañera nola naiko dute ba Españatañak ontzat ematea Estatuto oyek ikusten badute Unamuno jaunaren – ¿merezi al du? – esanetan ori egitea atzeraka aundi bat ematea dala ainbeste mintzatutako “civilización moderna” ontan, ba katalandafén izketa ez da aitutzen Manresatik amar kilometrora, eta gure Euzkeran azaldu lezake ganau eta ardien gora berak, baña ez oñela oldozpen aundiak eta gañantzi aundiko gauzarik. Iñolaz be Unamuno ofek (Añasatetik ezkeñera dago, oñendako tokirik egokiena) ez du aitu edo irakufi euzkerazko itzaldirik bestela bere jakituriakin ikusiko zuan euzkereak badula erderak aña liraintasun eta apaintasun.

Emen ontara itz egiten dan artian batzañak eta itzaldiak eratuaz, or ari zerate lan gogofarekin argiratzen Euzkadik biar duan askatasuna bere izateagaitik eta ez zerate geldituko azkatasun ori geurekin izan arte. i Ez biar be!

¿BURGOS APRIKAN? – Geure argazkia agertuta gera Aprikan gaudela esanaz. Nere azkenengo ezkutzari jartzen zion “Luzear” jaunak oaña galdetuaz:

¿Burgos Aprikan ote da? Gu Burgos'en gauek beintzat eta Burgos nun dagon zuk irakurle esango dezu. i Gaurko egunien esaten die gauzatan...!

AGURTUAK. – Ezkonbira eginda Madrid, Baladolid eta beste uri batzuetan Euzkadiruntz zijuaztela gelditu ziran Burgos'en, ezkongazte eta abertzale zintzoak diran Uriarte'tar Joseba Añasatekoa eta Mujika'tar Polondine Elgoibar'kua eta emen egin zuten egonaldian neretzat izan zen pozgañi aundi bat oyek agurtzia. i Zelako atsegiña geure Aberñiko gauzak aituta. i Eskañik asko!

Zorionak eta... geitu eta zabaldu zaitezteza Euzkadin aunditasunerako.

Alberdi

Burgos'en 1932'ko Oñilaren 12'an

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-V-29	579	4.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Eñiko gora-berak

Jofaillan zenbat inpuetoko gauza gaztatu ditugun: Ardua, 14.285 litro; ardaus gosua, 61; bermouta, 24 botella; alkola, 200 litro; likoria, 51; olixua, 1.606; petroliua, 90 litro; jaboia, 1.150 kilo; sagardua, 200 litro; aragia, 2.970 kilo; galletak, 289 kilo; urdaixa, 194 kilo; lukainkak, 72 kilo; zerbeza, 216 botella; gaseosa, 672 bote-

lla; guztiokaitik efixak artu du 3.287'65 laurleko, gañera urtiaren lenengo iru illebetetan gaztatu dan efi-urakaitik 1.266'60 laurleko. Guztira 4.554'25.

Ona emen oraiñ efixak gaztatu duana:

Obligaziño generalak, 704'96; Bijilantzia ta seguridadia, 45'85; Polizia Urbana ta Rurala, 139'60; Ofizi-ñetako gauzak ta personala, 419'95; Osasun gayak, 499'95; Benefizientzia, 914'10; Instruzion publika, 628'17; In-prebistuak, 879'20.

Efiko diruzafña

Udal edo Ayuntamentuak izendatu du, bere diruen artu-eman egiteko Ufütia'tar Jose Maria (Tomas al-pargateruen semia).

Isidro deuna

Emengo baseñtafak andiro ospatu zuten euren zaindari eguna. Goizian Jaupa Nausi edeña, txomitx edo sermoia Lafañaga'tar Emilio txauburu jaunak egin zien, gaurko egunai dagokien erara, obeto ezin alan.

Jayotza

Ufütia'tar Juan'en emazte dan Zubizafeta'tar Frantziskak izan du alaba eder bat, ugatzan eran ipiñi diote Maria Pilar izentzat.

Aita-ama pontekoak izan ziren Zubizafeta'tar Rikardo ta Zubizafeta'tar Paule.

Eriotza

Luzaro makalik egon ondoren Lafiño'ko Uribe baseñian il da, Garai'tar Kandido mutil gaztia. Laguntzen diet bere sendiai arkitzen diran atsekabe onetan.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-VI-5	6.067	10.	Información postal	Zubi-Aurre

Aretxabaleta

Al ver una fea y muy dura crónica en desdoro del pueblo de Aretxabaleta, me dirijo al corresponsal de "La Voz de Guipúzcoa" para que dé su nombre.

En ese artículo pregunta qué criterio lleva el delegado del Ayuntamiento: Lleva el criterio de la mayoría, el de todos los verdaderos vascos amantes de su patria; de los verdaderos republicanos y socialistas. Ahora hace falta saber quiénes son los verdaderos socialistas y republicanos.

¿Los de Aretxabaleta? De ninguna manera, porque si ayer fueron republicanos federales e hicieron propaganda con la palabra federal, hoy son republicanos y socialistas, y mañana serán comunistas, o (¿quién sabe?) monárquicos...

¿Dónde impera el caciquismo? Más que en ningún otro sitio en la Unión Republicana, porque no puede ver la pérdida de sus afiliados vascos y de muchos de los que han venido de la tierra color de mina; no pueden ver el engrandecimiento de nuestra Euzko-Etxea. Yo pregunto ahora: ¿hay alguno en esa famosa Unión Republicana que siendo concejal trabajaría en bien del pueblo gratis? Si hay alguno, que dé su nombre con la mayor urgencia, que hemos preparado el terreno para que haga su prueba. Esa prueba consiste en ir a su desconsolado pueblo que ha dejado desamparado, y laborar por su engrandecimiento. ¿O es que laboran ustedes y su presidente de la U.G.T. en las horas extraordinarias en la fundición gratis por la enorme crisis que pesa sobre ella? ¿O es que están dando a conocer cómo se cumple la legislación?

Yo quisiera saber que harían éstos si un vasco fuera allí a las tierras de color de mina. ¡Pobre de aquél que empezará a hacerse cabecilla! El señor Alegría debería pensar sobre aquello de "lo que no quieras para ti, no lo quieras para otro".

Zubi-Aurre

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VI-07	574	6.	Burgostik	Alberdi

Burgostik

Au da beñiak Azpeitiko abertzale anayen aotik egiten duan deia. Eta guk geure zañetan euskaldun odola daukagunok eta egun zoragañi ortan Azpeitira jun ezin gindezkenok Aberiko dei ori aitua ekañi bear degu iz-pañingietara barezpadan dauden euskaldunen gogoak berotzeko, garagañilaren 12an denak elkartuta izan dai-tezen Iñaki deunaren urian ango Euskal jai edeñak ospatzen eta Jel ikuñin goragañien azpian batuaz aditzera ematen askengabeko areriuai gure Alderdian gordetzen dan anaitasuna eta bertan dagon txinpart bixidun sua Sabinñ'en irakaskintza zaitzeko.

Oraindik ez da dendora asko (Joñailaren 10'an) Azpitin bertan karlatar islari batzuk abertzalientzat eta minkoñak esan situela eta oñegaitik datoñen jaia da onduen aukeratzen dana bañuan josita utzi zaiskigun aran-tzak kendu eta gozotasunak ordaintzeko egun oyetako gomuta. Eta ez au bakañik, baizik ez jak...ñ..n a..i..n gure kaltez eraindako azi ura zapaldu eta puñukatu bear degulako danen gañetik egia jañi dediñ.

i Azpeitira, Azpeitira! Au da Aberiko didaña, eta gaste ta zar, neska ta mutil, erantzun bear bezela didar oneri, ba denok izango dezute atsegiña Azpeitiko abertzalien artian.

Zuek, nere eñi maite Aretxabaletako lagunak eraman "Alberdi"ren aguña.

Josuren Biotzaren eguna Burgos'en – Egun oyetako zarata txaragaz eta Gorputz eguneko kalietako txaubira bilduñez galerasi ondoren ez genduan uste Burgos'ko uri ontan Josuren Biotzaren egunean ezaun izango zanik, baña, zuñunbildu gera ba aitan (aitu) dedanez etxe geienak bitxituta zeuden eta gañera eliz gu-zietan txadokizun aundiak izan ziran danetan txaukide edo eleiztar asko agertuaz.

Ezkeñeko nausiak agindu añen oraindik ernai dago siñispena Euzkadi alboko eñian.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VI-15	581	6.	Burgostik	Alberdi

Burgostik

Goizian goizik, egun sentian
Lenengo argiaz batera,
Mutil gaztiak iñibañiaz
Irtetzen dute atera.
Beren begiak zuzentzen dira
Alde batetik bestera
Españ artian diotelarik
Mendazalien tankeraz:
"Egun edeña gaur ibiltzeko
"Goiz-Gaiñ"tañaren antzera".

Jai goiza degu mezia entzunda
Igo dezagun mendia,
Antxen daukagu guk ondasuna,
Antxen daukagu pakia,
Eta gañera an izango dek
Abeñiaren semia
Amarentzako bilatu eziñik
Azkatasunen argia
Asmo onegaz doa mendira
"Goiz-Gaiñ" batzako gaztia.

Makila eskuan, oinkada azkařaz,
Eřia lotan utziatz,
Aldapa gora badijuazte
Menditařaren aizeaz
Ibili aldi bat egin ondoren
Atzera begiratuaz
Ikusten dute euren eřia,
Goiz lařuakin batuaz
iAzkatasuna guri kentzeko
Ontara Eřia zeguan!

Eguzki edeřa lagun dutela
Aitz tontor baten jařita,
Gure mutilak abesten dute
Abefiaren bizitza:
Azkatasuna galdu genduan
Gelditu giřan lotuta,
Eusko ikurifia jařiko degu
Euskaleřian josita.
iEz da oraindik alpeřik bizi
Azkatasunaren zugaitza!

Ibili aldian itz guzietan
Gauza bat betik erainda,
Abeřia ta Askatasuna
Mendian zabal utzita,
Badatoz beřiz etxe aldera
Badatoz askar beruntza
Baseři etxian erakutsita
Zaintzeko gure izkuntza.
iPoza dakarte eurak menditik
Poza ta bero biyotza!

iAupa mutilak! iAupa! ta gora
Igozazute batera
Euskal eřiko mendietara
An bilatzeko kemena;
Beti eramanez baserrietara
Abeřiaren didařa
Denok zeozer egin dezagun
Azkatasunen aldera.
Onetaraxe bizi zaitezte,
"Goiz-Gaiř"tařaren antzera.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VI-21	586	7.	Arechabaletako E.A.B.'ri	Alberdi

Arechabaletako E.A.B.'ri

Idazle jatořaren trebetasuna nai nuke euki gaur ezti goxo eta eztitsu batzugaz argiratzeko zuei, Aretxabaletako Emakume batza'ko bazkideai; zenbat itxaropen daukan ezařita zuekin Euzkagi guztiko Emakume Abertzaliakin, gure Abefi azkatuaren etorkizunak.

Eta onegaz batera beren alde z giten dezuten biar goraltsuagaitik bialtzeko zorion gogatzuena.

Bařa nigaz ez izanařen askatzen dedan trebetasun au, zuekana nijua ezkutiz onen bitartez asiera emanaz "Agur" bero eta alaitsuagaz.

iAgur agur!

Askok, edo obeto esanda, geyenok uste genduan Emakumeak txoriak aizean lege zuekala beren bixia etxeko telatupeian, au da, ango zeregiřakin nastuta bakařik. Bařa denboriaz aldatu da iritzi au, argiratu da-lako, emakumea izan ditekela aiř andra ona eta nai bada obia eta baitaere Ama maitagařiyagoa, etxeko zeregiřak utzi gabe, alderdiko goraberetan puxkat sartu ařen (ez lařei).

Eta oldozpen au berau jaři zan zutik emakumearen biotzetan eta "zorionez" oldozpen onek esnatu zuan euskal emakumearen gogoa.

Zorionez, bai, zorionez, bada Emakumea Ama Abefiaren negařak bařuan ikututa, asi zan bazter danetan, begiak iritxitzen zuan toki guzietan, ondasuna bilatzen Euzkadirentzat eta laizter, Jaunari ezkeřak, eman zion kemena eta indařa gure abenda gaxuari. iGora Emakume Abertzale Batza!

Lenengo egaldian bakoitza bere aldetik zebilen, bařa azkar denak ulertuta kabi batetik sortzen zirala batu ziran eta eratu zuten Emakume Abertzale Batza, ainbat eta ainbat uřentxindor. Euzkadin ederkunen abeslariak, gordetzen duan kayola ori.

iZuen maitasunak osatzen ditu Abefiaren samiřak!

Poliki poliki abertzaletasuna zabaltzen zijuala, bazter guzietan maitaleak geituz egunetik egunera emana onekin atsegin aundi bat Euzkadiri, emakumeak ere jun ziran eñirik eñi antolatzen euren batzak eta egun zoragafi baten i egunik aundiena! zuek nere eñi maite Aretxabaletako emakume beñeginda zuen aizparen didar ura: "Ernai Emakumea" bat batian jaso eta abitu zinaten Euzkadin azkatasunerako biar txalogafietan.

Añezkero, gaur or, biar emen, Euskal jaia nun dan an izaten zerate, batian Euzko-Etxeko askundea dalako eta bestian ikufiñen onesprenak eramanda eta ibili guzietan alaitasunagaz batera daramazkitzute Abefia goratzeko gogo bero beroak.

Jañai jañai bide ortatik, gaur zuek juaten bazerate beste eñi batzuetara biar ayetako abertzaliak etofiko dira geure Aretxabaleta ontara ta.

Enatu zaitezte lo zaudenok eta eman lenbailen zuen izenak Emakume Abertzale Batza ri, eta lendik sartuta zaudenok, auñrera begiratuta ikusi zuek zeratela biarko Euzkadiren etorkizuna.

Amak ateratzen baitu gizona seaska txoko aurtxotik eta Ama abertzalia baldin bada semiak ikasiko dute zaintzen, gudari leyal bezela. Sabiñen atzalburua au da Jaungoikua eta Legezañaren atzalburua.

i Auñera Emakumeak! i Zuek zerate Abefi azkatuaren itxaropena!

Alberdi
Burgos'tik

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-VI-26	583	3.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Eriotza

Azatza'ko Sarbiarte baseñian il da, bertako etxeoandra zaña, Galdots'tar Paula, bere bizitzako 73 urtekiñ. Laguntzen diet bere senidiai arkitzen diran atsekabe onetan, batez ere Ezpeleta'tar Timoteo geure lagun onari.

Gotzontxo bat donokira

Ludi edo mundu onetan egun gutxi igarorik, betiko igo da zerura, Uñutia ta Zubizañeta'tar Maria Pilar'ek gotzontxuak, Jon ta Pantzeske bere gurasoak atsekabian utzirik.

Eñiko gora-berak

Udal edo ayuntamentuak juañ dan illian inpestuakiñ artu du 3.494'84 laurleko, ta gastatu 2.442'10.

Juañ-etofiak

Emen ikusi dogu G. Etxabe'tar Bitor, Antxuztei baseñiko semea Koruña'tik etofita bere senidiak ikustera, ogeta zazpi urte onetan ez eida etofi, onetara len txikiak utzi zituben illobatxuak gaur ezkondu ta sendiakiñ bi-llatuko zituben.

Mariñ'en izan da Etxabe'tar Enkarnazion, bere etxeuak ikustera juañ da. (Otxandio "Bekoletak" jakiten badotzu, suztaren bat aterakotzu).

Abertzaletasuna

Emengo abertzaliak juañ dan igandian Bedoña auzora juañ ziran eguna igarotzera.

Eukirik bertan goizian Jaupa Nagusia, añasaldian Besperak ta itzaldia, itz egin zien Ugartetxea, Azpiti, Agifeolea'tar Miren, andereñoak beroturik guztien biotzak abefiaren alde lana egiteko, ta gaur danez Estatutoa auñera ateratzeko, egin zuañ egualdirako jente asko izan zan , ba jentia batzeko ordurik onenian tximista ta trumoi, odei euri zapañada gogoñak bota zituan, ta egualdi onek asko atzeratu, ta beste asko bide erditik biurtu ziran.

Datofen igandian ill onen 26'an beñiz Galartza auzora dijuaz, bertan izango dira Bedoñan izan diran jai guztiak, auzo au kaletik uñian dago, ta eztogu uste iñobe juañ gabe geldituko danik.

Gañera Galartzarako dei egiten zaie, Bergara, Eskoriatza, Arasate, Gatzaga ta Aramayona'ko abertzaliai ere, batez ere Mendigoizaliai, Aretxabaleta'ko Mendigoizaliak an itxarongo dizute.

i Aupa! Illaren 26'an guztiok Galartzara.

Korueta'ra bitxabala

Befiz ere Koruetako bitxabal edo kamiño autua, maigañeratu da. Len ere bitxabal oni, eragin bat emun zayon, baña eskuak laneratze orduan, gogoratu ziran, baña Bañotxetik nora atera biar dogu, Ireban'era, Sarga-rai'ra, ala Otalazelai'ra?

Ta batak batera zala oba, ta bestiak bestera zala oba, lapikua otzitu zan, da babak etziran egoztera eldu. Oraingo berotasun onekin egosiko aldira, ba, badegu gosia jateko ta.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VII-6	599	6.	Burgos'tik Aretxabaletara	Alberdi

Burgos'tik Aretxabaletara

Euzko araudiaren alde.- Gañantzi aundiko garaian bixi da Euskal-Efia oyetan gure egikerakin esan genezake erabakiko dala ondore aundiko garayau gertatuaz Euzkadin edo Euzkal-efiaren etorkizuna. Eta ofegatik afortzen naiz gaur zuekana gai onetzaz agertzeko gure egin bifaak, biarko egunean ez dezagun negafik egin eskura aukeratu zaigun une edef au, ez degulako jakin uztiatzen.

Bide bat bakaña da azaltzen zaiguna gaurko egunean Euzkadin alde lana egiteko eta bide ori auferatzen zaigu Araudi-Estatutoa'rekin edo oen bitartez. Bertan gordetzen baita Euzko Abendaren nai izateen asiera agur-gaña. Eta guk Euzkadi maite edo maite degula esaten degunok, lana egin bear degu, emanaz bere alde auter-kia-botua eta zabalduaz Araudiaren aunditasuna eta berak ekañiko dion ongi-aldiak, gure efiari, inortxo ere ez dedin gelditu "plebiszito" egunian, autarkontzira berea bota gabe laguntzeko iritxitzen gorapen aundi bat Euzko-Araudiari. Au da egin bear deguna, eragozpen gabe jun deñ Araudi au Madrid'eko Latetxera-Kongresora.

Len Izañan gertatutako Araudiaren oztez zeuden batzuk. Orain befiz beste asko au dirade oinguen aurka. Baña Jaunari eskefak, dana erabakiko da onerako. Ayek indartuko dira euren alderdiko zuzendarien agin-duakin. Eta onei kenduko bai-zaiote kezka bildurgaña gure Gotzai ordezkarien jaunaren agerpenakin. iEuzko-tañak! Ez dezute bekaturik egiten Araudia autertuaz edo beren alde botua emotiaz. Ez.

Baseñitañak ¿ez alzerate obeto izango zuen landaren gora berak euskaldunen au da, gure luñak eta oituruak ezautzen dituen eskuetan jañita?

Salostariak ¿ez al dirade obeto gertatuko zuen saldu-erosiak Euzkadin buru euskaldunak jañita?

Eta azkenez, zuk, langile, ainbat eta ainbat samintasun billatzen dezun langile ofek gaurko eguneko lanen legortazunaz ez al dezu itxaropen oberik izango aldakontza ofekin? Bai, bai eta bai. Gure luñaren emantzak, geure salerosketak auferatasuna izango dute Euzkadin, Estatutoakin, langilleak izango duan bezela, Euzkadiko oletan edo pabriketan.

Itz batean, aberatz eta txiro, danentzat dakar obariak Estatuto onek eta au ukatzen dunak ez du egiten beste aldera ziñisten dualako, baizik goñoto eta griña gaizto bat daukalako Euzkal-Efiarentzat.

Baña uste dot goñoto au azkar legortuko dala puxkat oldoztu ezker. ¿Zeiñ izango da ba gurasoa aña, senide, beren seme, anai edo sendikoren bateri gudaritza-soldadutza eltzen zaionean erbestera bialtzia nai duena, etxe onduan euki al izanezker? Iñor ez. Jakiñekua dalako aldantzak ekartzen duen zamintasuna. Eta beztela galdetu emen erbestian, Aprikan, Burgos'en, edo beste uriren baten gudari gauden gaztiei eta or Euzkadin gure begira gelditu diran ama, aita, aña eta gañetikuai eta ikusiko dezute zenbat egun tamalgafi sortzen diraden etxetik alde egin eta bañiro bertan itzuli arte. Ba Araudiari ez dionak laguntzen, beren semiak garai ortan etxetik kanpora bialtzia nai du.

iEnai Aretxabaletañak! Denok ezker eta eskuma, ulertuta gure laguntzak duan gañantzia, eman dezagun "botua" Araudi alde.

iGora Eusko Araudia!

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VIII-2	622	6.	Burgos'tik	Alberdi

Burgos'tik

AGUR, LAGUNAK, AGUR. - Agur egin beaŕian aurkitzen naiz gaur zuei nere gudari lagunoi, ainbat eta ainbat aldiz gexotasun luze onen atsegiŕia izan zeraten lagunoi eldu baitzait etxe alderuntz juteko garaia, atzeŕi au utzita Ama Euzkadi besarkatzeko garaia, ainbeste denbora ontan nere biyotzak opa duan ondasuna betetzeko sasoi.

Bai, atsegin aundia, baŕia atsegin onekin batera atsekabe eta samintazun puxkat ere, negargaŕia da ta zuek bezelako lagun abertzaliak emen: atzeŕiko arerio artean utzita alde egitea batetik, eta bestetik ez dalako asko alaitsuagoa ni bezela etoŕitako mutil gazte, gaztediko loretasun edeŕenian, orain iŕoren laguntza beaŕian biurtzia eŕiruntz, etxeruntz anka motel oyek-zaimaŕen edo eŕeumen ondaŕak- ez didatelako bear bezelako laguntza ematen.

Baŕia ala ta guztiz be, nola (Kistar bezela), urgarpenetan eta naigabetan ikusten detan Jaungoiko gure Jaunaren egiŕalak, ez naiz laŕitzen, Berak indartzen naulako eroapenaz eramaten naigabeok eta ortik gertatzen da nere poza ta alaitasuna Euzkadi'ra juteko antxen neriaren tartian ordaintzeko emengo negaŕak naure Abeŕian bizi naizen pozkariaz. i Itxaropen gozoa!

i Emezortzi ilabete egin ditut Burgos ontan. Lenengo amabiyetan Espaŕiaren otsein-aitu ondo- eta beste seyak emen aŕapatutako gaixotasunen atzekiak eramaten!

Eta gaur emezortzi ilabete ontako edo obeto esanda amabost azkenengoko- geixo denbora- gomuta buruzatuta gogoratzen naiz atsekabe guzien artian izan detan, zoriona, zorion atsegingaŕia, ba Jaunak bialdu badit geixotasun au baita ere nereganatu ditu lagun leyal, zintzo eta ospatsuak, nere eroakintza guztien gaŕian jaritzeko biotzaren alaitasuna.

Begiaren auŕian daukat oraindik Irure, Alegria, Uranga, Murgoitio, Agiŕe eta beste ainbestek gertatzen zituen une edeŕak nere oearen onduan. Urtia bete zutenian, jun ziran ayek Euzkadi'ra, ni emen utzita, baŕia ira-kurle, uste al dezu ayek, nere etoŕialdeko lagunak junaŕen, bakaŕik gelditu nintzala? Ez, bai zera.

Utsuna ura azkar bete zuten beste euskaldun batzuk iabertzale jator batzuk! eta laizter izan zan nere gela Euskaldunen Batzokia, askok eta askok zion bezela. Bai, Euskaldunen Batzokia.

Nere lagun beŕiak ziran eta egiazko bene benetako lagunak dira: Azurmendi, Aŕegi, Andonegi, Zubizaŕeta, Landa, Gabilondo, Alberdi, Otamendi, nere gelan euren samiŕak eta pozak agertzeko.

Zenbat aldiz EL DIA eta "Euzkadi" irakuŕita gelditzen giŕian denok ixil ixilik geure baŕuetan oldozten Euzkadi'n gertatzen ziren jai edeŕak Batzokien askundeak ospatzeko; baŕia azkenian oldozpen oyek gertatzen zuan gertaera eder bat, geyen baten ixiltasunai euskal abestia goragaŕiak jaŕaitzen baitzien.

i Ostetasun aŕigaŕia! Erdel eŕien erdian batuta jasotzia goietara gure abots eskakizunezkoaz, "Jaiki-jaiki", "Itxarkundia" "Iŕintzi", "Eusko Abendaren Ereserkia" eta beste ainbat abesti Euzkadin azkatasun alde!

Eta gaur zuekgandik alde egiteko egun onetan, bururatzen ditut oroipen guztiyak eta eskeŕak emanaz zuei, poztutzen naiz emen atzeŕian egin degulako biar puxkat Abeŕiaren alde, eta zuzentzen dizuet nere atzeŕiko azken agua.

Agur onek eramaten ditzue nere adiskidetasun zintzoena eta asmo sutsuena ondo igaro dezazuten gudaritza ontan gelditzen zaitzuen denbora.

Artu indaŕa kunplituta etxera zuaztela didar gogor bat botatzeko gure azkatasunaren alde Euzkadiko saŕeran. Agur.

Alberdi

Burgos'en 29, VII 32

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VIII-10	622	6.	Burgos'tik	Alberdi

Burgos'tik

Igazitako astian agertu zan "Azken agurá"z uste nuan amaituko zala Burgos ontatik euki detan jarduna EL DIAko irakurleakin; baña gauzak ez diralako gertatu nik nai nuan bezela emen nun nagon beñiz ere oldazten axotontzi bafenian gelditu ziran askenengoko ispefak.

Iñaki deuna.- Ludi gustian- Euskaldunen bat toki danetan agertzen baita- ospatua izan da Iñaki deunaren eguna, eta guk ere ez genduan nai izan azkenak, gogoz maitatzen degulako gure zaindaria, eta onduen ego-kitu zaigun bezela ospatu genduan Josu launen irasleen pesta agurgaña.

¿Ba al dakitzu nola irakurle? Ba... "txorta" argitsu baten kiaz ta lagun arteko umore onagaz batera abes-tuta euskal abestiak, batez ere Iñaki Deunaren ereserkia. i Ura bai sasoia!

¿Gutxi iruditzen zaituz? Ba... gudaritzan ez da betik izaten umore ona eta txakur batzuk "txorta" edo "kaxkaxa" erosteko, bada aria, ofatzak jabe eta beste "primera nesesarako" gauza asko arkitzen die ta...

Bestela galdetu Azurmendi eta Andonegiri. i Zenbat bialeku!

Datoñen urtean J.L. Euzkadin igaroko degu pesta agurgañi au.

Udako baikuna edo permisua.- Uztailaren askenengoko egunak eta oinguaren lenengokuak bilkuntza aundikoak izan dirade gudari artian.

Batzuk alaitsu eta dantzari zebiltzan eta beste asko buru makur eta arpegi ilunaz agertzen ziran; ayeek pozik ilabeteko etxera juteko gertaerak egiten eta oyeek itun udako baikuna edo permisua bukatuta giltzaperatu diralako beste aldi baterako.

¿Eta ez diranak jun? Oneik bai argiratzen duela euren mosuan asafia.

Etoñitakuak dirade:

Magunazelaya, Urbizu eta Artola, eta jun diranak: Andonegi, Azurmendi, Teleria eta Mendia.

Ia mutilak ondo ustiatu ilabete au, gero bakitze ze bixera gertatzen zaitzuen da.

... onen erdi inguruan jungo da bere efi Tolosara, nere gudari lagun eta abertzale zintzoa dan Añegi'tar Josu. Ordua dek lagun ire ametza betetzeko.

Juan zan larunbatean aldatu zan Oñatira Laterandar Araudun Lekaide Meabe-Bastefetxea'tar Bingen Aba, bost urte Burgos'en igarota.

Ondo ibili, Euzkadin.

Beste bat arte.- Egun batetik bestera, usterik gutxien dagonian, gertauko naiz juteko Euzkadira, eta oñe-gaitik ezkutitz onen bitartez bialtzen dizut, irakurle, nere agurá. Beste bat arte.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-VIII-17	635	6.	i Ni Euzkadi'n!	Alberdi

i Ni Euzkadi'n!

Aspalditxo onetan
Nik banuan
Amets goxo goxo bat
Nere luan;
Gauak pasatzen ziran
i Aiñ ederki!
Ibiltzen nitzalako
Ni zurekin.

Eguna beñiz luze
Egiten zan
Arkitzen nitzalako
Oldozpen auxen neukan:
Atzeñian.
¿Noiz arte ni
Egongo ote naiz emen
Ain uñuti?

Egun luzia juanda
Gaba etofi.
Luaz batera dabil
Amets ori.
Alaitsu ta dantzari
Ni Euzkadi'n
Jostatzen ibiltzen naiz
Lagunakin.

Goizeko argiarekin
Bat batera
Biurtzen naiz beñiro
Nere oera:
Baña... Jainkoak lagun,
¿Au da Euzkadi?
i i Ametsetan egon aiz
Gixaxori!!

Egun bat junda eta
Bestea etofi....
Ala ta guztiz ere
Dana alpeñik:
Gauak ederki duaz
Ametsakin.
Eguna beti oldozkor
i Ene Euzkadi!

Baña gaurko eguna
i Bai edeña!
Biurtu naizelako
Nere etxera
¿Euzkadin ote nago
Garai ontan,
Edo burua galduta
Ametsetan?

Ezin liteke izan
Olakorik
Nere Amari,
Laztan bat eman diot,
Eñiari
Josita gelditu naiz
i Gora Euzkadi!

Zorion eder dana
Bat batean
Sartu zait neri oraintxe
Biotzean.
Ez dago ez ludian
Zu lakorik.
Biotzez maitatzen zaut
Ainda beti.

Alberdi
Aretxabaleta'n

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
El Día	1932-VIII-20	638	6.	Burgos'tik Aretxabaletara	Alberdi

i lgande goiz atsegingaŕya!

Burgos'ko uria aufian erdel efiko argiaren pian esnatu afen, ez nintzan ni oldozpen onekin buru ariña au nekatzeko, ez noski; oldozpen eta izate guztia beste efibatera zuzentzen baintuan egun ofetan. Euzkadi'ra, Aretxabaletara, nere etxera, ordu gutxi baŕu, Jaungoikuaren laguntasunaz elduko nintzan Aberi maitagaŕia-rengana.

Goiz lañuakin nastuta zetoŕen euri lanbruak gaztelar lur ergolak gozatzen zituan bezela, egun aretako goizaldiak ni ere gozatu eta pozez beteta utzi ninduan, eta gutxiagotarako ezin izan, ni bezela emeretzi ilabetian Euzkadi'tik kanpora beste Aberi afotz bateri azkatasunen zerga ordaintzen egon ezkeru.

Lagun talde eder bat, gexotasunen atsegiña izan diran gudarien bostekuak eztutuaz goizeko zortziretan egiten diot azken agufa Burgos'eri, baña ez agur negargaŕia, danen gañetik itxaropen goxoa jaŕita ezkututzen zualako samiñen afastorik txikiena.

Laister Euzkadi'n!

Eta ¿poztasun onekin nok eukiko zuan iluntasuna?

Burgos'ko efi guztietatik etxafleruen bizkortasunaz pasatzen giñan, baña ez beŕiro ayek bezela bertara erortzeko asmoz. Nire begiak, uŕuti, lañuak gordetzen zituen lur aŕigofietan jaŕita zeuden. Eta zer esanik ez, nere biotza.

Alako baten eldu nintzan Euzkadi'ra baña artian etzan gelditu beteta nere gogoa, Araba pasatuta Gipuzkoa'ra etofi biar nintzalako.

Gazteiz. Ordu erdibateko egonaldia eginda, artu genduan Gipuzkoa'rako bidia, eta laister giñan Aizofotz eta Gatzaga erdian. iZe poza!

Gatzaga ainbeste maite detan eŕia zulo aretako galur baten lo utzita, gertatu nintzan nere efian sartzeko eta noizbaiten agurtu nuan Eskoitza eta gero zer gero? Neure Aretxabaleta, efi maite eta agurgaŕia.

Elduaz batera alaitasunak margo argi bat artuta asi nintzan jaioteŕiko lagunak besarkatzen, eta orduantxe esan nuan lenengoko aldiz azpaldiko orde. Auxe da ere Aretxabaleta kutuna.

Aretxabaletaŕak "Alberdi"k lanera gogo haundiak dauka eta gogo oferi ondo erantzuteko jaŕaituko dio Euskal-Oŕi ontan Burgos'tik asi zuan biaŕari.

Eskeŕak besarkatzera etofi zeraten guztioi eta agur bero bat nere efitar danoi.

Alberdi
Aretxabaleta

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
El Día	1932-VIII-23	640	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Eskeŕak- Ongi egiñak artu ditunearen lenengo biaña beren egileari esker, bero eta sutsuenak zuzentzia da. Eta ofegatik nik ere adipen aundiaz bete biar det biar au.

Badakit onetara egiñ afen, ez detana utziko bear bezela ordainduta atzeŕiko egonaldi bitartean askok eta askok neretzako gorde duten begiratua.

Gaur eskeřak ematen azi naizen ezkeru zuzentzen diet bařutik urtetzen duen poztasunaz, eři onetako Uri-Buru Batzařari, Euzko Langilearen Alkartasunari, beste ainbat lagunei izan duten gogorapenagaitik.

Bařa nainuke berezitasun gogatsuenaz azaltzia EL DĪA, izpařingia goragaři onen zuzendari jaunari. Abeřit-
tik alde eginda euki nauen garaian unerik edefenak berak eman dizkidalako.

Zuzentasun aundia izan dute EL DĪAkoak egunero izpařingia bialduaz emezortzi ilabete luzian eta oře-
gaitik nik ematen dizueta nere eskeřak eta baita ere zuri "Luzear" zeaztasun ařigařiak azaldu dituzulako nere es-
kutitzak.

Artu denok "Alberdi"ren eskeřon sutsuena.

Alberdi

"Alberdi", zure beřiak poz-pezik artu izan ditugu guk ere. Ta etzeukazun guk egin degunagaitik eskeřak
eman beařik. Ongi etoři, ta jařai.

Luzear

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El DĪa	1932-IX-10	656	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Oitura zafen alde

Gaurko egunian safi safi aitzen degu Legezarařak eta oiturak gorde bear degula nai badegu gure Euzkadi
maitagai onen izatea zutik eta kementsu eukitzia.

Eta agerpen oyeke pozez betetzen gaitu euskaldunak geran aldetik, batez ere ezkontzaldi edo predikazi-
nuai jařaitzen dionean bear bezelako erantzuna.

Bařa zoritzařez ez dira beti betetzen esaten diranak, eta tamalez orixe arkitzen degu, gure eři onetan ere.

Auřera jařaitu bařo len esan bear det abenda bakoitzak daukala beren lege edo oitura bereziak eta abenda
bařuan eřeak eze izaten dute beste ainbeste eta eři oyeke bezela Aretxabaletak ditu beriak eta ondo bereziak ga-
řera.

Bost gizaldi bařo geiago da Aretxabaletako eřiaren izenian orduko uri batzařak ziřartu zula Arantzako
amaren auřian urtero elduko zala eři au peregrinazioan beren ořetara, Irailaren lenengoko igandeen astelenian.

Jaunari eskeřak orduan egindako ziřa ondo bete da gaurko egunerarte. Bařa azkenengoko urte oyetan
ez du izan peregrinazioak lendabiziko margo alairik eta au negargařia da azaltzia, batez ere gaurko egunian ain-
beste mintzatzen dan egunetan oitura zařak gordetzeko.

Gogoratzen naiz oraindik umia nintzala eta ez dela urte asko Arantzazu'ko peregrinazioak ematen zion
alaitasuna eřiari.

Orduban peregrinaziokina juten ziran ziřegotziak edo kontzejalak irtetzen zuben udal etxetik txistuaren
sořuan eta beragaz juten zan Olandixoren etxera arte an beste eřitařakin alkatuta asteko ořezko bidia.

Bařa... řzer geratzen da edo lege ori jařaitzen zaio gaurko egunian? Ez, ez. Urte gutxi dala kendu zuten
ořez juteko oitura eder au eta asi ziraden gurdibilez edo automobiler egiten emetik Arantzazurako ibilkuntza.
Eta ordutik ona eřian ez da ezaun izaten noiz irtetzen duan peregrinazioak.

Eta eřitařak, ez ukatu au ez dala saminkoa, zergaitik oitura ori uri batzařena berena baizik eři guztiarena
ba eřiaren izenean juten dire Alořa'ko ořetara.

Oso txarto egiřa izan zan oitura oyeke kentzia bařa etzait iruditzen asko obia gaurko eguneko uri ba-
tzařekuak ez ulertzia euren auřekuen okeřa, eta onetara irudizen zait neri oingo eřiko edo udal etxeko nausiak
diralako euskaltzaleak eta abertzaliak, beraz Euskaldunen oiturak ondo gordetzia nai duenak.

Jakiřa da gaurko egunian ez dana bilatzen orduan bezelako eřestasuna gauza askotarako, Madrid'ko ba-
tetxetik urtetzen duen legiakin, bařa ez degu aitzu bear aukeratzen zaigun eřeztasun apuřak ondo uztiatu bear

ditugula, batez ere izan eskero ortako gauzetan zergaitik ofela egiten badegu erakutsiko degu garbi asko gure zinismena.

Ernai, ernai. Euki goguan ogeigafen gizaldia gauza askotan auferapen lafeikoa dala eta auferapen onek gure oitura zafak pufukatzia nai dula.

Baña euzkotañen tokian jafaitu bear ditugu gure oitura zafak.

Ia bada datoñen urtean jafaitzen diogun beñiro lengo sail edeñai.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-IX- 16	661	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

- Kaixo, lagun; nora ua alako arpegi alaiatz eta españetako iri bañe ofekin? esaten zion igarotako larunbatean, abertzale gazte batek gure lagun Josebari.

- ¿Nora jungonok ba? Eñi onetako izperkari "Alberdi"ri izper batzuk ematen, agertu ditzan Euskaldun izpafingietan.

Eta esan ta egin, emen nuan beriala gure Joseba "Afatsaldeon" ospatsu bat emanda neonen aurrian.

- ¿Zer gertatzen dek Joxe?

- Ara. Bakik zertan etofiko naizen. Izpar batzuk ekartzera.

- Ederki, mutil, ederkki. I bezelako lagunak nai nizkitek nik. Orduan Aretxabaletako izena zabalduko nitek ludi guzian. ¿Zer beñi dauzkak ba orañi?

- Beñi bi, oso atsegintsuak gure eñiarentzako, eta berialaxe esango diat ik zabaldu dezaken ezkutitz batzen bitartez EL DÍA ko irakurleen artean.

- Poz andiakin egingo diat ori. Joxe, batez ere izpar oyek iragartzen badute Euskaldunen gauzen bat.

- i Edeña izango litzakek gure abendaren aurkako beñiak ematen etofiko banintzuket ni iregana!

- Bota bota. Azkar aitzia nai diat ik azaldu bear dekana eta.

- Ara. Oldoztu diagu urteroko Kurtzabañi'ko pesta antolatzeke egunik egokiena dala il onen irugañen igandia edo il onen emezortzia.

Eta egun ofetarako jafiko degula Kurtzabañin bertan pesta edeñak, eñi onetan iñortxo ere ez dedin gel-ditu bertara igo gabe, eta ijakiña dek! beste eñietako mendigoizaliak etofi ditezten Aretxabaleta'ko tontor ofetara.

- Neure gaiñ gelditzen dek ori izpafingian azaltzia. ¿Eta zer dek bigañena?

- Poliki, poliki, aña lasterka ez adi ibili; zergaitik bigañena, bein bakañik egiten dana dok eta...

- ¿Zer izango ote dek? Afayua.

- Bakik ik eta ik bezela eñi guztiak emengo txistulari Iturbe'tar Lukak, biar aundia egin duala Euskadiren eta Eusko abertzaletasunaren alde baster guzietan, bere txistuaz alaituaz eta dantzan ipiñiaz gaztedi guztia.

- Eta ofegaitik oldoztu diogu egitea zinkunde bat edo omenaje bat bere izenian il onen ogeita bostean eñi onetan.

- Bai. Merezi zian zeozer Lukak.

- Ia bada, izpar biok argitaratzen duan izpafingian, eta ez argitaratu bakañik, baizik gero lan puxkat egin ba bai aunditasunez apainduak izan ditezten jai biok. Agur. Beste bat arte.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1932-IX-18	598	4.	Aretxabaleta	XX

Aretxabaleta

Gudaritzara.- Juan dan astian irten dute emendik jayak igarota, Gabilondo'tar Edorta, Zubillaga'tar Erri-karta eta Eraña'tar Kalixta. Ondo ibilli eta laister etorri.

Durango'ra.- Juan dan igandian 90 abertzale izan giñan Durango'n bertako itzaldiak entzutera, eta oso pozik eta gure biotzak berotuta etorri giñan. Ura bai zala edertasuna, 50.000 "masoi" "erresponsua" erreza-tzen...

An entzun nuan, zelanko egiak esaten zituan gure Monzon jaunak Naparruan gertatzen diran gauza-tzaz bada ainbeste "jauntxo" euskaldunen aurka ez da arritzekoa, gure araudia, ostikopean ibiltzea, baña...baña oraindik etorriko da eguna ta araudi orregaz geuk zapalduko ditugu, "jauntxo" orreik.

Karlatarrak.- Gogor ari dira esaten euren artekoai, "El Día" eta ARGIA, ez dirala eskubiko izparringiak eta badakizute bada "El Día" eta Argia, nai badezute "katolikoak" izan nai ta nai ez karlatarren saillera juan bearra dezute, bestela...

XX

Oraingoagatik jarri dizkitzugu baño berrir idazteko asmorik artuko bazendu, zure izen abizenak esan bear dizkitzugu.

A.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-IX-24	668	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Iturbe'tar Lukari

Zunkunea gure lagungin txistulari Iturbe'tar Lukasen opaz datoñen igandean 25ean Aretxabaletan.

Galdebidea

Uri onetako euskal batzordeak antolatu du datoñen iganderako jai ospatsu eder bat txistulari bikañen omenez.

Goizeko 8'tan Ukitxuko dute goiz eres-Alai Alaikin efi onetako txistulariak.

9'etan. Izango dute biribilketa erbesteko txistulariak.

10'etan. Jaupa nagusia, abestuta Eusko Etxeko abesbatzak.

12'etan. Erbesteko txistularien erakidetasuna.

1'tan. Otoruntza pilota lekuan. Onen bukaeran Gaztetxu batek oguziko du "Umetxoaren lorea" olerkia txistulariari eskaiña. Berezia izango da egiten zaion oparien ukaiña.

Lauretan. Aupadako pilota jokule edefa. Afasateko Mendizabal eta Zesterok emengo eusko Lizañalde, Agiriano eta Kastro'ri.

Bereala auñesku bikaiña, eta onen bukaeran afandi edefa izango da agefi enparantzan txistulariak emana euren joaldi edefenakin gaztien alaitasunerako.

Danok altza dezagun gure uri onetako txistularia.

Oturuntza

Margo azkodun-Zizka-mizkak

Ugolokiña

OÍazko efea gatzozpiñakin

Azken janariak

Ondo lafukoa

Akeita txola ta txokoña

Janeuñia 6'50 laurleko

Oaña.-Oturuntzarako txartela eska zazute Eusko Etxean edo Batzordeari.

Batzordea

iAupa euskaldun oiturak maite dezutenok! Emen jartzen dizue Aretxabaleta Euzko Etxea pesta agurgañi bat gure txistulari Iturbe'tar Lukaren omenez. Eta pesta oni erantzun bear dio Aretxabaletañak eta baita ere Leniztañak, Iturbe Aretxabaletako txistularia izan añen ez da eñian ibili bakañik, baizik Añasaten, Ezkoritzan, Gatzan (bere jayoteña), Aramaixon, Otxandiñon, Bilafalean eta beste eñi askotan beren txistuaren alaitasunera neskak mutilak dantzatu dute.

Txistulariak, zuek ere etofi zaitezte datoñen igandean Aretxabaletara, zuen anai txistulari baten zinkunde edo omenajeen beren biyotzak anaitasunaren maitasunaz betetzera. Nai dezutenok etofi oturuntzara eman zuen izenak, Eusko Etxean eta ez aztu saneuñia 6,50 laurleko dala.

Goazen, goazen Aretxabaletara.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
El Día	1932-IX-29	672	6.	Guazen mendirik mendi	Alberdi

Guazen mendirik mendi

Kurtza Bañi mendiko euskal pesta edeñean Aretxabaletako "Goiz Gaiñ" batzako mendigoizale gazte Alberdi'tar Bonipagi'k irakuñitako olerkia.

Igo dezagun danok.
Danok alkartuta,
Euzkadiko mendira
Osasunen bila.
Igo ta ez gelditu
Uriko luetan,
Mendiak dauzelako
Su ta gar beroetan.

Mendietako bero...
Berua da edeña,
Bertan igostutzen da
Eñiko negaña
Baita ere berotu
Biotzak daukana
Amaren maitasuna
Maitasun kutuna,
Maitasun kutuna.

Mendiko maitasunak
Dio semeari:
Itxartu zaite, gazte,
Begiratu amari.
Atzeñiko umiak
Zapaldu naute ni
Lagundu nai banazu
Bizirik ikusi.

Ama Abefiaren
Didar au entzunda
¿Nor geldituko ote da
Eñian lotuta?
Eusko seme zintzoak
Badatozte gora,
Gudak gertatu zuna
Ementxe ikustera.

Gizaldi gudatsua
Jun zana izan zan,
Euskaldun odolakin
Mendia bete zan,
Ala ta guztiz ere
Samin aundiakin
Euzkadi gelditu zan
Lege autsiakin.

Lege oyetxek ziran
Euskaldun legiak,
Gogoz eskatzen zituan
Mendigoizaliak,
Jainkuaren izena
Artu biotzian
Eta Lege Zařakin
Jařaitu lanian.

Lana gogor eiteko
Mendigoizaliak
Zintzo igo bear degu
Emengo mendiak.
Eta ibili aldian
Begiak ipiři
Ořakin zapalduaz
Naigaunak itzuli.

Onetara eginda
Jařiko da zutik,
Antziřako Legia
Baita ere Euzkadi.
Orduantxe didaska
Esangou gogotik:
Ludi ontan ez dago
Euzkadilakorik.

Oldozpen au artzenbou
Biotz biotzian,
Euzkadi biziko da
Askatasunian.
Auxek ekaři biu
Gure eřiruntza,
Euzkadik izan dezan
Askatasun utza.

Gora ta gora beti
Euskaldun semiak,
Jaungoikua, Euzkadi
Ta bere legiak.
i Gora! abestu daigun
Danok alkartuta
Bizi izan dedila
i Euzkadi askatuta!

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1932-X-1	674	6.	i Umetxoaren loa!	Alberdi

i Umetxoaren loa!

Aretxabaleta'ko Iturbe'tar Lukas'en omenian ume gaztetxo Unamuno'tar Jule'k ederkun garbi eta argiaz oguzitako olerkia.

Baratz eder bat Euzkadin dago
Lilio edeřez jantzia.
Baratz ortantxe berezitu det
i Umetxoaren lorea!
¿Zer gauza obia gaur eskeintzeko
Txistulari omenian?
Ořegaitikan lora au artu det
Baratz apaiřen erdian.

i Amen izena ze izen edeřa!
Eřiarena ere bai.
Oyen biyontzat maitasun utsa
Arkitzen zaigu gaur nunai.
Maitasun ofen erakuskiak
Jartzen zaizkigu auřian.
¿Zuk bařo geyau maite ote du
Eřia iřork ludian?

Gure Euzkadi goragafia
Artu dezu zuk Amatzat.
Ondasun eta atsegin danak
Gordeaz beti beretzat.
Maitasun oni erantzun ona
Eman diozu zuk betik,
Txistua jota bazter danetan
Utziarekin poz pozik.

Esan genzake, Euzkotařena
Geuria dala txistua.
Beren soiřnuaz gelditzen dala
Zar ta gaztia biztua.
Txistua artuta zure espařetan
Aigeruaren graziaz,
Neska ta mutil dantzan dabiltza
Uřetxindofen alaiatz.

Biar orixe ondo ordaintzeko
 Jañi gerade añañ.
 Zuri emateko goxo bat
 Euzkotafen izenian.
 Zure biala zintzoa izanda
 Gure oiturak zaintzeko,
 Ondasun danak izango al dezu
 Bide ortatik jafaitzeko.

Ez aztu beinbe umetxoakin
 Gu geralako ainduak,
 Biarko egunez zaindu dezagun
 Euskal-Eñiko oiturak.
 Ori oldoztuta etofi gera
 Utzitzen pozez betia:
 Danen izenez eskeintzen dizut
 i Umetxoaren lorea!

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
El Día	1932-X-5	677	6.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Mikel Deuna

Lengo ilen 20'an Mikel deun eusko abertzale aldiaren zaindarian eguna ospatzeko izan zan eliz nagusian goizeko seiterdietan jaupa ixila, eta jaupa ontan abertzale talde edefa egon zan, bai gizon eta bai emakume.

Gero egun guzian abertzalien etxe geyenak apainduak agertu ziran eta Eusko Etxean zabalik egon zan gure ikufin edefa.

¿Noiz ospatuko ote degu egun au askatasuna gurekin degula ?

Jun zan igandea

Nork esango zuan Aretxabaletako Eusko Etxeak eta ez eñiak gertatutako zuanik alako egun edefa gure txistulari Iturbe'tar Luka'ren zinkunderako.

Esan bialik ez dago gure gaztediak naiko dantza egingo zula ainbeste txistu otsekiñ, baña iañayua! ez gazteak bakalik, baizik ezkonduak ere eta ... gañera urtietan aufera dijuaztenak, ibili ziran jo ta kia neskatxo guziak eureganatu bialfez. Nik lotan euzala uzte nian mutil zañak be, sayatu ziran al degu ikusiko pesta onen bi-tartez gertautako ezkontzaren bat? Eziran alpeñik ibili alako zintzotazunez "refreskuak" pagatzen.

Aufesku bikaiñ bat atera zuten Joseba Jon eta Alexander Garzia Etxabe anayak, biak ezkonduak eta onen ondoren arin arin edefak izan ziran eñi guzian.

Oturuntzan beñiz ez dago esan bealik umore ona izango zala.

Ezkeñak danoi, batez ere Eibar, Gazteiz, Legazpi, Eskoriatza eta Gatz'a'ko txistulariari eta zorionak zuri Unamuno'tar Jule garbi eta edertasunez oguzitu zitualako nere olerkiak eta baita ere txistulari lagungin Iturbe'tar Lukari.

Gorbeara

Eñi onetako "Goiz Gaiñ" mendigoizale batzak eratu du datoñen iganderako bere urteroko ibialdi Gorbea mendira. Ibili au egiteko berebialak jañi dituzte eta jun nai duanak eman dezala izena lendakari jaunari edo batordeari.

Apotzako jaiak

Egun oyetan Apotza, Eskoriatza'ko auzo txikia dago jaietan eta esan dutenez oso edefak dirade. Gure bafesifitafak bakie nola ospatu euren zaindarien eguna.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-X-15	6.196	8.	Deportes	Alberdi

Desde Aretxabaleta

Una interesante apuesta.

Cunde el entusiasmo en Aretxabaleta y pueblos limítrofes para la original e interesante apuesta que se ha organizado en ésta, apuesta que sirve para apreciar la valía de un hombre como andarín, cuyo desarrollo tendrá lugar mañana, domingo, día 16.

La apuesta consiste en hacer el recorrido de ida y vuelta a Aretxabaleta-Aitzgorri a pie en siete horas, pasando obligatoriamente por Urrexola Garai y Peñakulo, carretera en las inmediaciones del Santuario de Arantzazu.

Es una suma bastante elevada la atravesada por ambas partes, ya que por una parte las escabrosidades del terreno y su duro recorrido animan a los que no comparten con las posibilidades de poder realizar esta hazaña, mientras hay también alicientes para los que opinan de manera opuesta, puesto que confían en las formidables cualidades físicas y morales de Pedro Aranbarri, más conocido por "Gorriñaga", que es quien ha de intentar cubrir este recorrido en las siete horas señaladas.

No se puede vaticinar el resultado de esta apuesta, ya que si "Gorriñaga" cuenta en su haber con formidables cualidades, que las ha acreditado en su vida de corredor pedestre en su juventud, también existen en su contra razones bien fundadas, pues hoy no es aquel "Gorriñaga" de antes con su juventud, sino que a pie de treinta y ocho a cuarenta años, con la particularidad de que debe escalar las fuertes pendientes de Urrexola, Urkulu, Jaturabe y Aitzgorri con los ochenta y ocho kilogramos de su atlético cuerpo.

De todas formas podemos asegurar que los pronósticos están en su contra, porque, según rumores, ha pedido para realizar esta arriesgada prueba prórroga de un mes, que ha sido denegada, por estar ya hecho el compromiso de recorrer el próximo domingo, con buen tiempo. En caso contrario sufrirá retraso de ocho días.

Mañana ampliamos detalles.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-X-22	6.202	9.	Deportes	Alberdi

Desde Aretxabaleta

La apuesta de "Gorriñaga"

La interesantísima y arriesgada apuesta concertada en ésta para el pasado domingo sufrió un aplazamiento de ocho días por el mal tiempo que disfrutamos el domingo, señalado para su celebración.

No hay por qué anotar que si la animación que existía en la pasada semana abarca solamente un radio cercano a nuestra villa, en cambio con este aplazamiento se ha extendido por toda Gipuzkoa y parte de Bizkaya, ya que todos cuantos conocen nuestras montañas con sus confusos caminos, o mejor dicho, surcos abiertos por los torrentes y cuestas de gran porcentaje en medio de estas selvas incultas y agrestes que conducen de Aretxabaleta a Arantzazu, se interesan por conocer detalles de esta pretendida y aspirada "hazaña" del ya popular Pedro Aranbarri, "Gorriñaga", que llevará a efecto (Jaungoikua lagun) el próximo domingo.

Hazaña grandísima la que espera realizar "Gorriñaga", aunque no se puede, ni mucho menos, augurar un triunfo, ya que no es lo mismo hacer cálculos y pronósticos poco más o menos aproximados sobre el papel, que

recorrer cuarenta y cinco o cincuenta kilómetros – una apreciación de los entendidos, aunque más probable sean cincuenta – entre montañas tortuosas en las siete horas señaladas.

Mientras los de uno y otro bando se enredan y se revuelven entre los cientos a favor o en contra, el impertérrito “Gorriñaga”, hosco, de elevada moral y formidables cualidades físicas, se encuentra tranquilo en espera de que desde las cuatro de la tarde de hoy, sábado, guarden fiesta los bomberos celestiales, pues es condición aprobada para que el domingo, a las seis de la mañana, se lance con ese su “agur” gracioso monte arriba, con la intención de dar el aldabonazo - señal de triunfo – en la puerta del Ayuntamiento de ésta, de regreso, antes o a la una del mediodía.

A las muchas preguntas que le dirigen sus simpatizantes les contesta de una manera indirecta, como hombre reservado, y si alguno le pronostica la derrota, arguye, con esa sonrisa suya: “Bota dirua ugari eta jañan ikusiko degu”.

Dejemos vaticinios y aguardemos la hora de la lucha.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Ezkadi	1932-X-25	6.204	7.	i Egun negargarria!	Alberdi

¡ ¡ ¡ Egun negargarria !!!

Egun negarfaia
Benetan Geuretzat
Ondasun, atsegiñak
Kendu ziskiguntzat;
Gauko egunak dakaiz
Negafak ugari
Euzkadi'ko semeai
Baita ere Euzkadi'ri
i Lotaluaz jositu
Geldituzanari!

Gure azkatasuna
Gaurko egunean
Gelditu zan lotuta
Madrid'go urian
Baña euzko-semiak
Ezin du ikusi
Euren Ama otseintzan
Beste Ama bateri
i Lana egin bear degu
Austeko lagi ori!

Abenda edef, abenda gaxo
Abenda zintzo zintzua
Lotu ginduan salkeri batek
Utzi zinduan galdua.
Gauzko egunez gogorapenak
Betetzen gaitu samiñez
Egun ortantxe gelditu baizan
Euzkadi dana negarez
Laztan txar batek saldu zinduan
Orain guk negaf... alpeñez

Goiko jauna ona efuki zadi
Abeñi onen negafaz,
Eta zuk Sabin, lagundu añen
Eskatzen bere didaiaz.
Askatasuna nai du Euzkadi'k
Kenduta gaurko legiak
Salkeri batek gertatu zuan
Une ta egun alaiak.
Orduantxe bai, Ama Euzkadi
Zainduko dula semiak.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-X-25	6.204	12.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

Charlas Sabinianas.- Una imperiosa necesidad de instrucción de las doctrinas nacionalistas en su más pura esencia se sentía en Aretxabaleta, y el U.B.B. de ésta, apercibido e esta necesidad, ha abierto un curso de charlas sabinianas, que tendrán lugar todos los sábados el entrante invierno, charlas que no tienen otro fin que hacer de cada abertzale, de cada socio del Euzko-Etxea, no ya un orador, sino más bien un constante defensor del nacionalismo, que en cualquier momento o lugar que las circunstancias exijan para el bien de los sagrados ideales patrióticos podamos y sepamos todos y cada uno de nosotros esclarecer puntos oscuros y exponer el compendio de las doctrinas del llorado Sabin, y si el caso o casos así lo requieren, hasta el ideario completo del verdadero amante de la patria Euzkadi.

La idea es ésta: instruirse para poder instruir.

Poniendo nuestra atención en esta idea creemos que puede hacerse una labor muy fructífera, pues si bien los medios con que cuenta el U.B.B. no son nada sobresalientes, ya que se trata de organizar estas charlas a base de gente de casa, gente del mismo Batzoki, en cambio el fin que persigue es grandioso y digno de encomio, por lo que el fin suplirá con creces la mezquindad de los medios y hasta las deficiencias que surjan en su consecución.

Aliento se necesita en estos momentos para llevar a cabo la restauración de la obra emprendida por el mártir de Abando, y este aliento encontraremos no ya en las estériles discusiones callejeras, sino bajo el techo donde respirando amor, caridad y paz, se exponga el gran historial de nuestra patria con todos los hombres ilustres y hechos gloriosos y amargos que, por desgracia, existen en nuestro historial.

Pues bien; es esto lo que se hará semanalmente en el Euzko-Etxea de Aretxabaleta; exponer la verdadera doctrina nacionalista.

¡Abertzales! Animémonos a oír la voz de nuestros hermanos, que en amenas charlas nos trazarán la línea y divisoria que hemos de seguir los que nos apreciamos de ser vascos.

Nombres, días, horas y demás detalles de estas charlas sabinianas, transmitiremos por mediación de EUZKADI.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-X-26	6.205	9.	Deportes	Alberdi

Desde Aretxabaleta

El triunfo de "Gorriñaga".

Han dado el nombre de "suceso" a la grandiosa prueba a celebrar en ésta, cuyo protagonista, como sabe el lector, ha sido el simpatiquísimo Pedro de Aranbarri, "Gorriñaga", apropiación justa y cabal dado el apasionamiento que acaparó en toda Gipuzkoa y Bizkaya, y como corresponde a tal "suceso", los "antecedentes" han llegado al grado supremo de la emoción.

Sábado por la tarde. Espesos nubarrones,...sirimiri... y para decaimiento, ¿podría ocurrir?, un fuerte chaparrón que fortalece las dudas de los que opinaban un nuevo aplazamiento... Pero no. "Gorriñaga", después de una entrevista con su "corte de honor" ratifica con su frialdad peculiar: "Bihar Aitzgorri'ra, seiretan euria bada, zortziretan urtenda".

Llamadas telefónicas pidiendo noticias desde Bilbao, Donostia, Eibar, Bergara, etcétera. A última hora del sábado, la "corte" de "Gorriñaga" lanza el doble contra sencillo a favor del "sí". Impaciencia, emoción...

Domingo. Una espesa niebla que augura un precioso día con lánguido sol otoñal. Rompe el silencio el toque de las seis en el reloj de la iglesia parroquial, al que le siguen dos fuertes aldabonazos en la puerta del Ayuntamiento, y las pisadas de "Gorriñaga", que se lanza camino de Aitzgorri.

Expectación... La moneda está en el aire: aguardemos de qué lado cae.

Las primeras noticias traen los casheros, que le han encontrado en el camino, afirmando todos ellos que la marcha que lleva es formidable y atlética.

La primera dificultad que se le presenta es la cuesta de Urkulu, la salva con valentía y en menos tiempo que lo señalado.

Pronto comienzan a llegar noticias de Arantzazu, las que vienen a comprobar el entusiasmo que existía para presenciar el paso de "Gorriñaga".

A las siete y veinticinco llega a Peñakulo, de donde, después de encargado al la etxeoandre el amarretako para el regreso, se dirige a Urbía, dejando a su derecha Ama Arantzazuku.

Urbía. Gran número de alpinistas mendigoxales y curiosos que habían acudido a admirar la fuerte subida de Aitzgorri; donde se probaría la resistencia de "Gorriñaga" y hasta se decidiría el resultado de la prueba.

Se nos comunica: "8'19 y pasa por Urbía". Esta noticia deja alarmados a todos, pues nadie suponía que en este tiempo podría haber recorrido el camino que separa Aretxabaleta de Urbía.

Al comenzar la ascensión de Aitzgorri, unos fuertes calambres vienen a desbaratar todos los planes. Se teme por un momento que pueda continuar. Veinticinco minutos pierde "Gorriñaga", mas nuevamente, con más bríos, embiste la gallarda Aitzgorri, y a las 9'19 llega al pico más alto de Gipuzkoa.

Cinco minutos de descanso y otra vez a desandar lo andado. A las 10'45 llega a Peñakulo. Un breve descanso, y ya con vistas a Aretxabaleta, con el triunfo descontado, caso de no ocurrirle algún percance.

Una vez dadas las once, comenzó a llegar gente de fuera. El pueblo presentaba aspecto de fiestas. Y a las doce la carretera se hallaba invadida de público, ya que de un momento a otro se le esperaba.

Impaciencia, ansiedad... y temor de que le habría ocurrido algo

Las doce y media... la una menos veinticinco, y no llega. Sin embargo, las noticias que se reciben son de que está muy cerca.

Por fin, a la una menos cuarto aparece sonriente y tranquilo, como si llegara de un paseito. Suenan los dos aldabonazos, y "Gorriñaga" ha triunfado, haciendo antes de las horas señaladas la vuelta Aretxabaleta-Aitzgorri.

Aplausos y gritos. Recibimiento apoteósico de sus partidarios.

Mañana haremos unas apostillas a esta prueba y apuntaremos horario de toda la prueba.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-X-28	6.207	9.	Deportes	Alberdi

Desde Aretxabaleta

Apostillas al gran triunfo de "Gorriñaga".

No vamos hoy a ponernos nuevamente a reseñar los pormenores de la "batalla", permítasenos la expresión, de esa batalla ruda y titánica que tuvo que sostener el ya famoso Pedro de Aranbarri, "Gorriñaga", en las seis horas y tres cuartos que duró el penoso y arriesgado "paseito" por el alto de Aitzgorri. Una prueba verdad que le servirá de aperitivo, ¡vaya vermouht!, y en cuyo transcurso tuvo que vencer muchísimas dificultades tanto materiales como morales.

Una prueba récord, que ha patentizado la fortaleza de esta raza de potencia inigualable.

En fin, una prueba que, por su excepcional envergadura ha sido el comentario obligado, realizada por nuestro entusiasta abertzale "Gorriñaga" en seis horas y tres cuartos. Zorionak.

El tiempo invertido, según dato oficial, a los distintos puntos señalados es:

Salida: Seis de la mañana.

Aretxabaleta-Urkulu: 20 minutos; llegó a las 6'20.

Urkulu-Urixola Garai: 15 minutos; llegó a las 6'35.

Urixola Garai-Jaturabe: 20 minutos; llegó a las 6'55.

Jaturabe-Peñakulo(Arantzazu): 30 minutos; llegó a las 7'25.

Peñakulo-Urbia: 54 minutos; llegó a las 8'19.

Urbia-Aitzgorri: 61 minutos; llegó a las 9'20.

Parada en Aitzgorri: 8 minutos; las 9'28.

Aitzgorri-Arantzazu: 1 hora 27 minutos; llegó a las 10'55.

Parada, refrigerio y comida: 10 minutos; las 11'05.

Peñakulo-Urixola Garai: 50 minutos; a las 11'55.

Urixola Garai-Aretxabaleta: 50 minutos; llegó a las 12'45.

Como observará el lector, el tren de regreso ha sido muy inferior al de la subida, mas ello no tiene nada de particular si tenemos en cuenta que "Gorriñaga", perseguido a la ida por los calambres, como ya dijimos, no tenía por qué apurarse, ya que tenía ganada de antemano la prueba al llegar en tres horas y veinte minutos a Aitzgorri.

i Colosal y fantástica ascensión!...

El recorrido, aunque no ordinario, debía tener su carácter típico de mendigoxale, y lo tuvo gracias a los pulmones y humor de "Gorriñaga".

No podía faltar el irrintzi, no y "Gorriñaga", entre zancada y zancada, lanzaba al aire estrepitosos irrintzis y "ja... ju... jais..." que al ser recogidos y devueltos por el eco de las montañas, le estimulaban como si una voz extraña le diera la bienvenida por su colosal triunfo.

i Ori dek sasoia!

Nada más. Pocos días hace, temores y pronósticos en contra, y hoy, convencidos de la hazaña, nuestra felicitación a ti, Pedro "Gorriñaga", que has demostrado ser el roble pujante que se sostiene ante las mayores y más temibles embestidas. El triunfo ha sido rotundo y puedes enorgullecerte.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-XI-4	6.204	8.	i Eldu da neguba!	Alberdi

i i Eldu da neguba!!

Otzez ikara,dago mendiko artzaya,
Kendu zayo ba, guztiz udako alaya;
Beren dantza, jolasak eztoguz ikusten
Lafitasunaz dabil ardiak batutzen.

Nun-nai begiratuta txako ta mendian
Ikusten da jentzia margo ilunean
Suduñ gain gofiakin betik esan nayan
"Oraintxe arkitzen gera neguarenpian".

Uřetxindor bizkořak ezin du abestu
Otzakin arnasa zayola estutu,
Badijua egazka lafi ta igesi,
Esanaz: Ni ezin naiz otzarekin bixi.

Uri eta basefi, kale ta mendiak
Poztasuna galduta doguz alegiak,
Goiko ipař-aizeaz, beko otzarekin
Neguak bete ditu iluntasunakin.

Baseñitaf zintzoa soluak itxita
 Badijua azkaftxo etxeke estalpera,
 Antxe bere semiaz su onduan jañita
 Zuzentzen dio Jaunari biyotzeko otoitza.

Gure zelaletako belaf orlegia,
 Neguaren agufaz dago bai jausia,
 Eguzki ongitsubak ez dulako osatzen
 Negañ-malkua dauka beitik exeritzen.

Eldu zaigu neguba neguba eldu da
 Neguakin batera zaindu gure oitura.
 Etxeko estalplan sendi guztiakin
 Gogoratu gaitezen iAma Euzkadi'kin!

Alberdi
 Aretxabaleta'n

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-XI-4	6.204	12.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

Agradecimiento.- Expreso por medio de estas líneas mi más profundo agradecimiento al anónimo remitente que ha tenido la gentileza, o mejor dicho, la "lindeza" de enviarme un correo –qué poca economía, pudiéndolo haberme entregado en propias manos– un folleto del programa de la Comunión Tradicionalista y otro del discurso del señor Pradera en Durango sobre la última traición del nacionalismo vasco.

Muchas gracias, y como flor de obsequio le ruego al anónimo remitente que al fundar o inaugurar el Círculo Tradicionalista de Aretxabaleta reserven un hueco por si Alberdi, después de examinar ambos folletos, que bien lo merecen, cambia de "chaqueta".

Esto es hacer propaganda "pacífica" y en espera de otra "remesita", quedo agradecidísimo por tanta atención. ¡Ilusión del día!

Bodas.- Se celebró en el santuario de Begoña el enlace matrimonial del reputado y acreditado industrial de ésta don Ramón Arrue y la gentil señorita Mari Bergaretxe, hija de distinguidísima familia bilbaína.

El próximo domingo se leerá la tercera proclama de los jóvenes abertzales Jerónimo de Uribesalgo, "Errota-Barri", y María Uribe Etxebarria, del caserío "Sarbiarte", en el barrio Aozaraza.

Nuestra felicitación más sincera y cordial.

Pésame.- Enviamos desde estas columnas el más sentido pésame a los entusiastas patriotas Cornelio El-koro y Mariana Azkarretazabal por el fallecimiento de su hijo Iñaki.

Los que viajan.- Hemos tenido el gusto de estrechar el "bosteko" del aventajado estudiante y destacado miembro de Agrupación de Cultura Vasca de Madrid José de Urtubi. Ongi etorrija.

Después de haber pasado unos días entre sus familiares ha salido rumbo a Coruña la distinguida señorita Mónica Etxebarria. Buen viaje.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-XI-9	6.217	12.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

Boda de un patriota.- En la iglesia del populoso barrio de Aozaraza se celebró el pasado jueves, día 3, el enlace matrimonial del valiente mendigoxale y entusiasta abertzale Jerónimo de Uribesalgo, "Errotabarri", con la linda neskaitilla María de Uribe Etxebarria, del caserío "Saribiarte", del mencionado barrio.

Bendijo el enlace el culto sacerdote don Justino de Uribesalgo, firmando como padrinos los jóvenes Nicolás de Kortabarria y Purificación Uribesalgo.

Nuestra enhorabuena más sincera a la feliz pareja.

A la mili.- Han salido para la "mili" los jóvenes Julián de Arkauz, Valentín de Jauregi y Mikel de Bolinaga, correspondiéndoles las plazas de Santander, Logroño y Madrid para hacer la vida de "sortzi".

Ondo ibilli eta azkar etorri.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1932-XII-24	6.256	8.	Gabonak	Alberdi

Gabonak

Abenduko otzak dakar berarekin
Atsegin aundia gugana
Alaitu dezagun negu gogoñan
Geure izateko barena
Negaña utsita poztasunaz gorde
Ufutiatuaz samiña
Aberats ta txirot izan bear dute
Zoriona, danak, berdiña.

Ufretxindofaren abesti gozoak
Ezpaldi ba gaude alaitzen
Aingeruen abotsak edef ta bikañak
Etoñi dirade osatzen.
Goiko Jaun onari aintza zeruetan
Pakea ludian gizonai
Hainbeste atsekiñek betetzen du gozoz
Pozak ordainduaz samiñai.

Belengo estalpean jayo zaigu Josu
Zeru ta lufeko jabea
Aunditasun gabe agertzen zaizkigu
Txirotasunian jantzia.
i Estalpetxo ortan gure jabe dana
apaltasun aundia betea!
Etoñi zaizkigun negañak kentzeko
Ekañiaz geuri pakea.

Zeru ta lurreko jaun eta jabearen
Apaltasun guztiz altzuak
Indartzen gau, guk be geure atsekabetan
Sendatu dezagun goguak
Naigabetasuna geugandik kenduta
Zorionez dana biurtu
Gaurko egunian sendian batuta
Gabon gogatsu bat pasatu.

Espetxian dauden abeftzaliai
Lagundu dayogun biotzez
Egun eder ontan eztedin gelditu
Emen gogapena samiñez
Aguñ beroena bialtzen dizuet
Olerki onetxen bitartez
Urteko gaberik alaitzuenaxe
Igaro zazuten poz pozez.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-I-3	6.263	8.	Urte barri	Alberdi

Urte barri

Bizkortasun azkañaz urtiak baduaz
Gertakizun edeñak... auiñan jafiaz
Urte bat juaten da bestea etori
Norberaren menpera bat gugan ekañi.

Asieran poztuta ixaten gara gu
Ibiliaz duala goguak nekatu
Eta asmo onekin amaitu orduko
Oldozlari bai gagoz barian sartzeko.

Txaña gertatu bada igazitakoa
Ez dedila bañija ixan alakua
Zorionez beteta aurkeztan bazaigu
Obeto igarotzeko asmoa artzen dogu.

Asmo oyetxek dira gizatasunenak
Kentzia nai dulako goibeltasun danak
Ludia apainduta edeftasunakin
Poztasuna jartzeko giza semeakin.

Zoritxañez gaurkoan etzaigu betetzen
Gure ames goxoak duena eskatzen
Gertatzen bai-zaigu negafak ugari
Bazter gustietatik langile txiroari.

Eztabaida gogoñak auferatzen zaigu
Neguen gibelian gosia bilatu
Uda bañi ta azkenez, ezin det ulertu
Nola ezin lezaken samioñik legortu.

Geure atsekabetan igon zagun gora
Zeruko Jaun onari indaña eskatzera
Onetara eginda geure negafetan
Argia jafiko da biotz ilunetan.

Sartzen garan urtia zorionez betea
Igaroko aldezu, ene irakurlea
Zuretzako nai dodaz ondasun guztiak
Kendurikan zugandik une alegiak.

Aguñ samuñ ta edeñ bat zuretzako idazle
Lanian jafai zazun Abefiaren alde
Zure bial edeña, zuzendu ekartzeko
Azkatasun argia Euzkadi direntzako.

Abeñi maite kutun, Amatxo laztana
Gure bijotza dogu itzuli zugana;
Azkatasuna nai degu ekañi
Abestu daigun gogoz. i Gora, gora Euzkadi!

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-I-22	616	4.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

Erriko gora-berak

Ertxadonako atetik zitxilika dagon ingiari begira jarri gera, ta bertan ikusten dogu Jasokunde'ko Andra Mari Ertxadonan juan dan urtian izan dirala 45 ugatz edo batayo, 3 ezkontz ta 21 illak.

45 jayotzatik 11 euskel izendunak izan dira.

Ikusten dan bezela lautik bateri erri onetan Euskal izena jarri zayo.

Ta uste dogu euskel izenakin txapeldun arkituko dala Aretxabaleta, beste erri baten geyago badira esan dezatela.

Bolinaga

"Bolinaga", oraingoz bat bakarrik ere ez degu.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-I-29	617	3.	Gabonak	Bolinaga Andarto

Aretxabaleta

Erriko gora-berak

Juan dan illian alondiga edo zergaetxetik urten dute gauza oneik: Ardaa, 18.767 litro; ardau gozuak, 211 litro; alkola, 238 litro; likoreak, 47 litro; oliyua, 1.839 litro; petroliua, 36 litro; jaboya, 1550 kilo; sagardua, 658 litro; okelia, 3.017 kilo; galletak, 425 kilo; urdeixa, 1.616 kilo; 96 botilla zerbeza; 720 botilla gaseosa.

Guztiokaitik Udal edo Ayuntamentuak artu du 4.490'40 laurleko.

Euskel izena

Bengoa'tar Alejandro ta Etxebarria'tar Marzelina'k izan dute seme barri bat, ta Ugatzaneran ipiñi diote "Iñaki" izentzat. Aita-ama pontekuak izan ziren Etxebarria'tar Frantzisko ta Monika, Iñakitxo'ren osaba-izekuak.

Jayotza

Baita ere izan dute Zuazuabeitia'tar Luis ta Iza'tar Juana'k beste seme bat. Ugatzaneran ipiñi diote "Sabino" izentzat. Aita-ama pontekuak izan ziren Iza'tar Domingo ta Errasti'tar Margarita.

Sendi biok dira ARGIA'ren irakurle zintzuak ta opa diet izan deitzela semiakiñ zoriontsuak.

Eriotza

Juan dan ostiralian il zan Lizarralde'tar Pedro (G.B.). Errian oso ezaguna beragaitik bere obiratze ta eliz-kizunera jente asko jua zan. Laguntzen diot bere senidiai arkitzen diran atsekabe onetan.

Ezkontza

Urkiolan ezkondu dira Bilbo'ko Basterra'tar Juan Karlos jauna ta emengo Ariño'tar Amelia andereñoa.

Deyetan

Ezkon-deyetan dabiliz Larriño'ko Urkia'tar Domingo, ta Bergarako Mayora'tar Dominika.

Arrasate'ko Mujika'tar Basilio ta Elizgarai'ko Lasagabazter'tar Luzia.

Bedoña'ko Garai'tar Akilino, ta Bastarralde'ko Garai'tar Angela.

Bilbo'ko Azkunaga'tar Jesus jauna, emengo Usandizaga'tar Pilar andereñuaz.

Guztioi opa dizuet zoriontsu alkarrekiñ luzaro bizi izatia.

Bolinaga'k

Jaiotza

Gure lagun eta abertzale dan Bengoa'tar Alexander'en emazteak seme mardul bat izan du eta Iñaki euskel-izen polita jarri diote. Zorionak.

Ezkontza

Gaurko "bizi-modua" oso galestia dala baña bildur asko gabe ezkontzeko erabakia artu dute:

Usandizaga'tar Pilar'ek Gazteiz'ko gazte zintzo batekin eta Lasagabaster'tar Luzia'k Arrasateko abertzale batekin. Zorionak.

Andarto

Ongi etorria izan zaitez "Andarto". Ea zintzo-zintzo aldi luzean jarraitzen dezun.T.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-II-4	6.291	8.	Euzko-Erri-Jakintza	Alberdi

Santa Ageda bizitza

1
Nere kristauak badakizute
Noiz degun Santa Ageda
Lege-Zaŕeko usarian
Kantuan gatoz atera
Martiriuak esplikatzeko
Lizenziarik ote-da
Sentimenturik izaterikan
Emen ez degu espera.

3
Gobernadore Palermokuak
Aginpidia bazuan
Santa Ageda ain zan edeŕa
Bere andratzat nai zuan
Gizon aundia izanagatik
Ori logratu etzuan
Lendabiziko nobedadiak
Argaitik izan zituan.

5
Krueldadezko golpearekin
Zutenian azotatu
Soldadu batek esaten zion
Abernai zuan mudatu.
Santa Agedak erantzun zion
Jesus nai det nik amatu
Ogeaborik izango danik
Zekula ez det pentzatu.

7
Negaŕgaŕizko tristurarekin
Bulaŕak oso kendurik
Kalabozora eraman zuten
Sila batian aŕturik
Ezin zeikian iñolaz bizi
Izan ez balu grazirik
iZeñek ikusi ote du baña
Milagro aundiagorik!

9
Fede gabeko salbaje oyek
Ezauerarik ez dute
Besterik ezin asmatu eta
Sorgiña dala diote
Gobernadore jaunoŕengana
Auŕian badaramate
Kristaudadia galtzeagatik
Laisteŕ iltzea nai dute.

2
Zeruetara begiak altza
Graziak eskatutzeko
Santa Agedari zer pasa zayon
Oieri esplikatzeko
Printzipiuak onak zituan
Lendabizitik asteko
Martiriozko pena tristiak
Zeguan ikusitzeko.

4
Soldaduari agindu zion
Plazan azotatzeko
Baldin mudatu nai ez bazuan
Bulaŕak ebakitzeko
Sententzi ona para zioten
Biotza alegratzeko
Oyek guziok eginda gero
Kalabozuan sartzeko.

6
Aditurikan jentil gaiztuak
Eltzen diote bertatik
Kutxiluakin ebakitzeko
Bere bulaŕak ondotik
Gorpuz guztia eztaltzen zayo
Odolez bere petxutik
Probidentzia etzuan falta
Jaungoikuaren aldetik.

8
Uŕengo egun sentian
Juan ziran bizitatzera
Ura bizirik ikusterikan
Inok etzuan espera
Gure santia sendaturikan
Atera zuten kalera
Milagro ura ikusi aŕen
Beti zeukaten kolera.

10
Gobernadore traidore oŕek
Sententzi ona du ematen
Plazan iltzera eramateko
Ezpaldin bazan mudatzen
Santa Agedak erantzun zion
Ez naiz batere bilduŕtzen
Zuen idolo Jaungoiko faltso
Etzait batere gustatzen

11

Eriotzara eraman zuten
 Eurak nai zuten moduan
 Pena pranko pasatu afen
 Ageda firme zeguan.
 Agoniako ordu santuan
 Jesusi oska zeguan
 Orain gloria gozatzen dago
 Aingeruakin zeruan.

12

Or bada jente noblia
 Oña kantatu bizitza
 Borondaterik baldin badago
 Limosna biltzen gabiltza
 Limosna ere artu degu eta
 Orain abia gaitian
 Adiosikan ez deguz eta
 Agur ikusi artian.

Aspaldiko oitura zar bateri jañaituz, urtero-urtero mutil gaste talde eder bat ibiltzen da aterik ate, Agate Deunaren egunian, olefki oneik abesten. Olefki oneik oso zañak dira, eurak esaten duten bezela. Itz mordolo asko dute.

Zorionian jayo ziñan, Sabin, gure euzkera maite au zaintzeko, ba, bestela gure izkuntza baztertuta zegon.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-II-12	619	3.	Euskaleñiko beñiak	Azkoaga

Lan eza

Orain arte aĩn egoki ibilli gera astean 6 egun lanean sarturik baña orain estualdia guregana ere etorri da bada Auntzi olan bost eguneka asi dira juan zan larunbatetik eta Agirregabiria eta Zubia'n berriz iru eguneka bakarrik.

Jaungoikoak nai dezala estuasun ontatik lenbailen ateratzea eta oraiñ artean bezela lanean sei egunetan jardutzea.

Gudaritzara

Astelenean irten zuten gudaritzara emengo abertzale gazte auek Akizu'tar Benito, Lizarralde'tar Paulo, Bengoa'tar Pantzeska ta Alzola'tar Pakundo.

Agur bada Benito ta Paulo
 Pantzeska eta Pakundo
 Jaungoikoak nai dezala
 Gudaritzan ondo ibiltzia
 Ibilli bada zintzo-zintzo
 Eta laister etorri
 Bostekoa eman dezagun
 Guziok alkarri.

Azkoaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-11-26	621	4.	Euskalefiko befiak	Azkoaga

Aretxabaleta

Deun agate

Oitura ederra degun bezela, aurten ere naiko parre egin degu, Deun Agate'ko mutillakin. Izan ere, ¿nork parre ez egin, ango batzuek zeukaten... "estiloa" aureskoa ateratzen ikusita?

Gramola

Lotsagarria da benetan, erri onetan gertatzen dana, "gramola" traste ori dala ta ez dala.

¿Nortzuk uste dezute dantzatzen dirala "gramola" onetan? Abertzaleak geienak. Negargarria, ez da ala?

Baña ez al da negargarriago oraindik, gure "tun-tun" berdin gabeko soñu ederrean, abertzale gutxi baño, ez ikustea dantzan?

Nere ustez baltsio zale
 Dan emakume gaztia
 Nai ezpadu ere senar gai gabe
 Geldituko da tristia
 Mereziko du usai egin eta
 Denak albora uztia
 Santuak jazten igaro dezan
 Bere bizitza guztia.
 (ARGIA'ren Egutegitik artua)

GAIXO

Nik ez dakit zer gertatzen dan erri onetan, bada ia erdiak oeratuak dira. Guziaz len-bailen sendatzia opa diet.

Azkoaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-III-3	6.314	12.	Información postal	El corresponsal

Aretxabaleta

Letra de luto.- A la edad de catorce años, y tras dolorosa enfermedad, ha fallecido, después de recibir los Santos Sacramentos, la señorita María Rosa Ondarra y Azurmendi.

Su muerte, de verdadera cristiana, ha causado gran dolor en la villa, por las grandes simpatías con que contaba la finada. El acto de la conducción del cadáver constituyó una sentida manifestación de duelo.

El corresponsal

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-III-7	786	7.	Aretxabaleta	Arkaratzo

Aretxabaleta

Alberdi Lua.- Aspalditxo onetan itxuria daunez, gure idazle Alberdi lo dago, ba egunero egunero begiratu aŕen EL DÍA'ko euskal oŕian, eztoĝu beinbe ikusten beren idazlanik. ¿Nun zauz Alberdi? Gaizki esaten det, zergatik. Alberdi idazlanetan agertu ez aŕen, geuk euki dogu zorion aundi bat bera kalia ikustiaz.

Zuek irakurleak dakizuen moduen Alberdi gexorik zegoen aspaldian, urte bi onetan gudaritzara jua zan ezkerro, an aŕapatutako "eŕeumarekin", eta geixo onek ez otzan izten ibiltzen, baŕia zorionez poliki poliki sendatzen dijua eta asteartean ikusi genduan, lenengo aldiz kalia "paseatzen" muletarekin.

Zorionak Alberdi, ta azkar sendatu zaitez, baŕia ez astu EL DÍA'ko euskal oŕiko irakurleaz, eta oŕegaitik eskatzen dizut jaŕaitzeko idazten bai olerkari bai izparkari bezela, zergaitik Aretxabaletak bear du zu bezelako idazle bat.

Beste gauza bat bai ¿noiz itzegin bear dezu baŕiro gure Batzokian ?

Itxoitzen gauz zure itz leun bigun eta edeŕa aitzeko, batez be Aŕasaten eta Gatzagan egin dezun itzaldi bikaŕien ondoren.

Aurtengo udan, ondo bazagoz, biar gogoŕa egin biar dogu gure Abeŕiaren alde.

Ia bada Alberdi, asi baŕiro idazten poz pozik gagoz zure idaz-lan edeŕak irakurtzeko ta.

Barkatu nere eŕuak. Agur

Arkaratzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-III-12	623	3.	Euskaleŕiko beŕiak	Azkoaga

Aretxabaleta

Izpar beltza

Juan dan asteen, il zan erri onetan Ondarre'tar Maria Rosa, emengo irakasle Ondarra'tar Santiago'ren amalau urteko alaba on eta argia. Naigabea elaguntzen diet bere sendiari eta zuk irakurle otoitz bat bere alde. G.B.

Zibilizazioa

Bai irakurle, erri onetara ere apurka-apurka badator "zibilizazioa" (ez al zan ordua ala?). Juan dan asteen "entierro zibilla" euki degu beintzat eta... Arranetan... "ciudad ejemplar" ez dakit, baŕia zenbat gutxiago...?

Azkoaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-III-15	6.324	6.	Movimiento nacionalista	Alberdi

Aretxabaleta

El domingo, con numerosa asistencia, se celebró en Euzko-Etxea la asamblea ordinaria del U.B.B., en la que el apoderado don Mateo de Lasagabaster, que acudió a la asamblea de Donostia, dio cuenta de los acuerdos adoptados en dicha reunión.

Tras la reseña detallada de las gestiones realizadas y obras llevadas a efecto por la Junta saliente, se procedió a la renovación de cargos de la Junta Municipal, cuyos componentes habían de ser cinco, en lugar de tres, quedando constituida como sigue: Presidente, don Donato de Larrañaga.

Secretario, don Máximo de Gabilondo.

Tesorero, don Jerónimo de Uribesalgo.

Vocales, don Justo de Askanos y don Eulogio de Isasmendi.

Terminó el acto con el himno nacional.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-III-16	6.325	12.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

A arrasate.- El pasado domingo, con objeto de dar realce al acto de la colocación de la primera piedra del frontón-escuelas que comienza a regir Euzko-Gastedia de Arrasate, y atraídos por la intervención en el mitin de este acto de los grandiosos propagandistas jelistas don Telesforo de Monzón, Polixene de Trabudua y don Julián R. De Agirre, gran número de abetzales, y con una nutrida representación de emakumes, se trasladaron a esta villa, que nos da alto ejemplo de patriotismo, arrastrando con valentía los continuos ataques que les infieren elementos que no poseen ni la más rudimentaria noción de la libertad política de que tanto se blasona en la actualidad. Todos cuantos acudieron a los actos de la mañana como de la tarde regresaron encantados e la grandiosa idea de nuestros hermanos de Arrasate y enardecidos para seguir trabajando en pro del ideal nacionalista.

¡Aurrera danok alkartuta!

Euzkel-ixena.- Una preciosa neskaitilla, verdadera presentación de la fuerte raza vasca ha llegado a colmar de dicha a sus venturosos "aitas", Pedro de Gastañaga y Benita de Aguizu. La futura emakume, que fue apadrinada por sus tíos Florencio y Valeriana, ejemplares nacionalista al igual que sus padres, recibió en la pila bautismal el bonito nombre euzkérico de Kasilde.

Zorionak guraso zorientzuak.

Una más.- El consecuente patriota Bibiano de Guridi ha visto aumentado el hogar con una nueva "neskatxo", que llega a hacer el número siete, y todas emakumes, de este feliz euskaltzale.

¡Buena generación de emakumes! Enhorabuena.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-III-29	6.339	8.	Bedoña'tar Jokin Aba	Zubi-Aurre

Bedoña'tar Jokin Aba

¹
"Loramendi"ren
il-ots kanpaya,
Euzkadi zear
ba'doya,
eta eriotz izpar
itun lafiak
eztaldu Euzkadi
maitia.

²
Udabefiko
goizalde baten,
egan gotzonak
du irten;
ta zero aldera,
bideak zuzen
ikusi omen
dute yuaten.

³
Ludian garbi
bizitu zana;
emengo loyaz
kutsutu etzana;
aingeru bat lez
izandu zana,
ortze urdiñera
bai da eramana.

⁴
Eriotza'ren
epai ixilak,
mututen ditu
olefariak.
Zauri mingotsak
ditu idikiak,
euzkel-elerti
befi, gastia.

⁵
Nega'i notiañak
Lizardi'gatik,
ixil baño
lenagotik,
samintzen gaitu
ber eriotzak
gaur ere euzko
semia.

⁶
Yainko maitia,
otoi dagizut,
zure altzoan
artu eitzazu,
ta oen ordeko
olefariak,
damaizkiguzu
gazte-ikasiak.

Zubi-Aurre

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-III-31	6.308	8.	"Loramendi" igartubari	Onintza

"Loramendi" igartubari

Zugatz loretsupian atsedean nintzala,
juale zafak oju dit "Loramendi" il dala.

i Ene, "Bedoña" maitia,
pañez izamen guzia
luzatzen dalarik or abartxo ezea,
¿nai dek igartu aizekela zifistia?
Bañan, bai, befiro jualea ekile
min zait eta bere iletsi oju emale.

Euzko-lorategian orain bai minga'i
loretxo bat igartu da ta apainga'i.
Lore muxuka mitxeleta edef zoruna
euzko lorategian izandu zaiguna.
i Alpefik nago enarai ernai begira!
i Alpefik begi naiz maite bere kabira!
i Ilotzik, enara gaxua,
inor ez bezelakua!

Orain ere jua-egin lenengo ojua.
 Etzait iruditzen len-len bezelakua.
 Zugatzetik befiz loretxo bat lufera,
 ¿ez da ba len pafez zegon loretxoa?
 ¿Zergatik, izamena, abesten dek safi
 bizkera, eta ugari
 or abilkik eriotza
 gustiyontzat ain mingotsa?

Izamenak bizitz oju ta eriotza.
 Besterik ez dik atzapafetan mingotza.
 Ik eriotza dagiguk motel mingañez
 eta bizkera dek. Bedoña ez dek il, ez.
 Loretegitik mitxirika apaingafi
 Zerura iges dek egiña oso pozgafi.

Onintza

iOju! iOju! juale zaña, oju, bai
 eleiz jualtegi zañian
 ik miñez ots egitian
 nere biotza jañitzen dek eta alai.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Euzkadi	1933-III-31	6.308	12.	Información postal	El corresponsal

Aretxabaleta

Poeta y ángel le ha llamado el conocido escritor J. Aitzol a Loramendi, que en la plenitud de su vida nos ha abandonado, y nosotros repetimos poeta de inspiración volcánica de inimitable sencillez; poeta que ha enaltecido al euskera y ángel de santidad seráfica embebido del amor mariano, como su Patrón o Padre, el santo de Asís.

Este era Loramendi; este era fray Joaquín de Bedoña, de la orden capuchina, hijo del barrio de Bedoña de Aretxabaleta.

Nosotros, sus paisanos, los aretxabaletarras, nos felicitábamos de poseer entre los nuestros a un poeta como Loramendi; mas cuando con mayor ilusión aguardábamos que diera fin a su carrera sacerdotal, para que su nombre se extendiera y se hiciera más conocido como misionero y poeta, la muerte nos lo ha arrebatado en víspers de su ordenación.

Conformémonos con los designios de Jaungoikua y elevemos una oración por el eterno descanso de su alma (G.B.).

Velada.- El pasado domingo se celebró en el frontón del señor Otazu una velada, en la que las catequistas pusieron en escena chispeantes obritas culturales e instructivas. También el coro de las hijas de María y el de triples de la parroquia cantaron admirablemente bellas composiciones vascas.

Nuestra felicitación más sincera a los organizadores y a cuantos tomaron parte en la representación, por su meritísima labor.

Que se repitan actos de esta índole.

El corresponsal

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-IV-27	6.360	6.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

Patriota aretxabaletarra

i Hermano patriota, hermano de raza! Tú, que en momentos de lucha abres tu pecho para defender nuestro lema, en aras del amor a Jaun-Goikua, en aras del amor patrio; tú, que te enorgulleces con los triunfos de un ideal que aspira a la reconstrucción de Euzkadi; en una palabra, tú, que lloras con las lágrimas que le afligen a tu patria y que te entusiasmas cuan la bandera bicrucífera extiende su vuelo triunfante a la sombra de la justicia; oye el ruego-clamor del hermano necesitado que lanza a tus oídos el pobre langille abertzale, este langille aretxabaletarra que atraviesa crítica situación en estos momentos angustiosos.

El U.B.B. de ésta ha sentido en sus mismas entrañas el grito del obrero que por el cierre de una fábrica se halla sin medios para combatir las necesidades de la vida, y con miras caritativas, caridad espontánea y generosa, ha acordado ayudar en la medida de sus fuerzas, y a este fin reunió a junta general el pasado sábado a sus afiliados, junta que sirvió para la demostración más palpable de los sentimientos que anida cada abertzale, ya que los acuerdos tomados en la misma son la clara expresión de la nobleza de nuestra raza, basada en principios humanitarios y católicos.

Ea, pues, abertzales; responded al llamamiento de nuestra junta; responded al llamamiento del abertzale necesitado, en la seguridad de que obrando de esta manera ofreceréis el más alto sacrificio al patriotismo.

El lema Jaun-Goikua eta Lagi-Zarra nos impulsa a la caridad.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-V-21	633	3.-4.	Euskalerriko beñiak	Antontxo

Aretxabaleta

"Otalá-zelaiko" erromeria

Zortzi dira gure erriak inguruan dituan auzoak, eta zortzi oetatik bat, Azatza edo Aozaraza.

Auzo onetan eta "Otalá" deritzan baserri ondoan, zelai leun, zabal eta eder bat arkitzen da. Antxiñako oiturari jarraituaz, toki onetan egiten da urtero erromeri aundi bat, orrillako 12'garren ondorengo igandean. Ara joaten dira erriko agintariak, eta ara jotzen dute bertako ta inguruko guztiak. Batzuk, gatzatu zuri edo ardo beltzak tiratuta; beste asko, an izaten diran dantza ta jolasak deituta; eta geienak udabarriko arratsalde eder bat mendian igarotzeak ematen duan atsegiñaz poztuta, an ibiltzen dira urtero egun orretan, zenbatu ezin ala, txindurriak txindurritegian bezela. Nere aspaldiko ametsa ara joatea izan arren, aurtan ezin izan det. Ortik sortu zitzaidan naigabea, orde, guztiz gozatu zan laister bertan egondako batzuk eman zidaten berri atsegingarri onegaz: aurtan ez ei da izan "Otalá-zelaian" eusko erromeri orri eusko-itxura guztia kentzen zion dantza lotua. iEderki! Eta izan ere alaxe bear luke beti. ¿Zer da egiazko abertzaletasuna, aberria, bere erlijio, bere izkuntza ta bere oitura, jolas ta gauzak maitatzea baizik? Beraz, bietako bat: abertzaleak gera ala ez. Ez pa-gera ¿zergatik deitu? Eta baldin ba-gera, ¿zergatik ez agertu erbestetik etorritako baltsioak utzi ta Euskalerriko dantza garbiakin jolastuaz?

Ikusgarria izan da benetan, aurtan "Otalá-zelaian" gertatu dana. An zeuden zelai batean tun-tuna ta "jazbana". Asten zan tanboliña ta gazte guztiak su ta gar dantzan aspertu ezin da. Ekiten zion gero "jazbanak" judutarren soñu naskagarri orrek eta gazteak danak geld, mutillak ardo beltzari ta neskak gatzatu zuriari begira. Eta ori arratsalde guztian. Joaldi batean bakarrik izan zan dantza obatua eta oso obatua izan ere, Mondraute-

tar batzuk Aretxabaletar batzuketan, baña mutillak mutillakin, eta ori, ba-dakizute, "majo" da. Aurten ezin ukatu diteke, gure gazteak bikañ "portau" dira.

Orain iru urte, Ondarra'tar Santiago jauna erriko alkate zala ere, poz auxe izan genduan, berak lenbizi dantza lotua "Otalá-zalai"tik kendu zuan-ta. Ordutik ona, ordea, asko geitu da abertzaletasuna gure gazteen artean, eta abertzaletasun onek batetik, eta batzuen batzuk egin dituzten alegiñak bestetik, xamur kendu dute aurten orduan ain neketsu izan zana.

Nik ez dakit nortzuk izan diran ortan saiatu diran oek, baña diranak dirala, artu bitzate guztion txalorik sutsuenak.

Antontxo

"Antontxo", maiz-maiz idatziko dezulakoan gera. T.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-3	6.392	7.	Gabonak	El corresponsal

Los "activos" elementos de la U.G. de T. asaltan el Ayuntamiento, resultando heridos el alcalde y dos concejales.

Aretxabaleta (Por conferencia).- Hoy ha celebrado sesión el Ayuntamiento de esta villa. De pronto se ha presentado un grupo de elementos de la Unión General de Trabajadores con un letrado en el que decían que no pedían limosna, sino trabajo. El alcalde les ha invitado a que aguardasen a que terminara la sesión y los recibiría. Pero los "ugeteros", que venían dispuestos, sin duda, a demostrar que no en vano cuentan con altos valimientos en Madrid, aprovechándose- eso sí- de su superioridad numérica, ya que en el salón de sesiones no había nacionalistas, dirigieron piedras a la presidencia, una de las cuales alcanzó al digno alcalde, don Pedro de Jauregi, y otra al teniente alcalde don Andrés de Itzagirre, causándole una importante herida en el brazo.

Y la agresión corrió paralela a la fraseología más soez y repugnante, oyéndose palabras y frases que jamás salieron de labios de vasco alguno.

También se han dirigido a la mesa del secretario, al que insultaron, y rompieron una silla. Después abofetearon al concejal nacionalista don José Galdós.

Por correo ampliaremos esta crónica.

El corresponsal

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-VI-4	635	3.	Euskaleñiko beñiak	Bolinaga

Aretxabaleta

"Antontxori"

"Antontxo" asi zaigu izparrak bialtzen "disimulo" askokin esajeratutzen.

Esajeraziñuak ez dakar gauza onik naiz besteren alde guzurra izanik.

Idazteko erea ona artzen dizut borroirikan egiten ez baldiñ badezu.

Ez ba utzi ordoitzen zuk idazkortzari sarri ikusi nai degu "Antontxo" izen ori.

Bolinaga

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-7	6.395	12.	Información postal	Errena

Aretxabaleta

La incultura en acción.- Bajo el epígrafe "Los activos elementos de la U.G.T. asaltan el Ayuntamiento" aparecía en estas columnas de EUZKADI el pasado sábado una información justa y cabal, en la que al relatar los hechos bochornosos acaecidos en una sesión del Municipio, se dejaba apreciar la incultura, descortesía y grosería de esas gentes, que al verse humillados ante el sentir del pueblo euzkeldun que se aleja e su triste modo de pensar, se lanzan en protestas ignominiosas, revestidas de la mayor cobardía, con el exclusivo objeto de dar incremento y pujanza a las filas que blasonando de libertad y democracia, decaen visiblemente ante el huracán de agitaciones tumultuosas que se arremolinan en las mermadas huestes, que se van dando perfecta cuenta de que sus "prédicas no traspasan los límites de la más ridícula teoría.

Pues bien; ante los hechos tan vandálicos, no resiste nuestra pluma sin hacer unos comentarios de los motivos que indujeron a los "ugeteros" a obrar de forma tan despótica.

Para justificar tan detestable acción sacan a relucir la supuesta lenidad de nuestros munícipes, quienes, a su ruin manera de ver, entiéndase U.G.T., no se han interesado por la realización de la carretera a Goronaeta, que aliviaría la situación de los obreros parados de la villa.

Ahora bien, no basta conjeturar las cosas y los casos a capricho y antojo de "individualismos", y menos de partidismos políticos; y partimos de esta fundamental razón porque no llegamos a comprender cómo individuos que tienen sobrados motivos de conocer las tramitaciones reglamentarias se hallan sumidos en tan supina ignorancia, y que si examinaran los asuntos con imparcialidad, máxime teniendo en cuenta las buenas fuentes de información que cuentan, no podrían acusar a nuestro Ayuntamiento por las causas antedichas, dado que nuestros ediles han sido los que más interés han demostrado por la realización de la mencionada carretera, como podrán aclarar el señor Artola, gobernador civil de Gipuzkoa; el señor Castro Casals, presidente de la Comisión Gestora; el señor Gomendio y cuantos han intervenido en las gestiones encaminadas a activar la realización de la expresada carretera.

Aún más. Suponiendo que el Ayuntamiento hubiera tenido relegados estos acuerdos, ¿caben motivos para justificar la bárbara agresión de que fueron víctimas los concejales? No y mil veces no, si, al menos, tenemos en consideración que somos hijos de una "nación" culta y civilizada. Mas estos elementos que, ajenos en su mayoría, por no decir en casi la totalidad, al pueblo vasco, se escudan bajo los pliegues de la cacareada libertad y democracia, han tenido la osadía de apedrear en plena sesión a los miembros del Ayuntamiento, hiriendo al alcalde, Pedro de Jauregi, y al teniente de alcalde, Andrés de Izagirre, y golpear al concejal José Galdós y al digno y honrado secretario, don Ignacio de Usandizaga. Y no pararon ahí sus desmanes e incultura, no, sino que haciendo alarde de grosería, han arrojado inmundicia a la Corporación en pleno, insultando y dirigiendo frases y calificativos groseros y soeces.

Calificamos de cobarde la actuación de los "ugeteros", ya que para semejante hazaña aprovecharon la ausencia de los nacionalistas.

Basta lo antedicho para exponer con claridad la cultura de esta gente; mas no nos es permitido, por los sentimientos que anidamos, dejar pasar por alto y sin estampar la frase que uno de los "reclamantes" lanzó con gallardía y aire retador: "Este es un aviso, y en la siguiente vendremos con pistolas". En estas palabras se halla lanzado el reto, y si los elementos "demócratas" comienzan a elegir medios de "fraternidad", el "guante" que ha quedado en el aire... lo recogen los nacionalistas de Aretxabaleta, que sin temores de estas amenazas de "matones" acusan el consabido "recibí".

Señor Gobernador de Gipuzkoa: los nacionalistas de esta villa nos vemos en la precisión de pagar "amor con amor", de replicar merecidamente a estos retos descarados.

Terminamos por hoy, mas no sin anotar en honor a la "democracia" que si nosotros hemos sido hasta el presente, a pesar de la mayoría aplastante, dada nuestra excesiva prudencia, el yunque castigado, nos transformaremos para lo sucesivo en martillo castigador, que responda con tenacidad a aquellos que osaren pisotear la justicia y el derecho.

Errena

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-8	6.396	8.	Errijetatik	Muru-mendi

Aretxabaleta

Gizon, gizon danak zinistu ezin ditekena gertatu da Aretxabaleta'ko gure udal etxean jua dan ostiralean udalak egin zuan batzafean.

Gai onetzaz, nere ustez ixilik egon bear nitzake, eguneroko izpaingietan ain egoki mintzatu dirala, emengo idazle jayoak ikusi ondorean, baña ni idazle kaskaña izan afen, nik ere euzko odola det, eta euzko odolaz gañera, baita gizonak duan zentzumena ere, eta zentzumena duan gizonak, ezin lezake izilik egon gertakari lotsagañi au ikusita.

¿Zer uste dezute gertatu dala? Entzun:

Ostiralean, esan detan bezela, gure udalak edo "Ayuntamentuak" oitura duan bezela, batzaña egin zuan, eta gauz gustiak erabaki ondorean, eta amaitzeko ordua eldu zanean, bi "demokratiko" k irten zuten "al ruedo" bi paper eskuetan zutela, eta paper au erakutsiaz esan zuten, españas... El contenido de este papel hay que aprobar a la fuerza" eta orduan ijakiña! alkate jaunak erantzun zioten esanaz: "Gai ori ezin erabaki dezakegu zergatik "orden del día" ez da agertzen eta gai ori erabakitzeko beahezkoa zaizue datoñen batzaferako idazki bat agertzea, eta orduan ikusiko da". Baña iñolaz ere, gizon auk ez dute ulertzen gizonen itza, eta erantzuten dute: "Pues si no es a buenas, a malas". Eta ian ziran itzak! Satanas'ek ere etzuan zikinkeri aundiagorik esango, ez bakañik itz baita egintzak, alkate jaunari aña aundi batekin sayatzeko edeña eman zioten, eta alkate ordekoari ere beste antzeko bat ere artu du, eta idazle'ri ere masaleko edeña eman zioten, baita ere beste gizon kan-kalu, euli batek aña indar ez duan batek, Galdos abertzale zintzoari era, beste masaleko bat eman zion.

Eta esan detan bezela, itz edeñak entzuten ziran gizon auen aotik, baña ez noa zer esan zuten ipintzen zergatik... zorionez edo zoritxañez ondo ezagutzen ditugu euzkaldun guziok "sujeto auk"...

Eta sañi esaten zuten itz auk: "Que no salga nadie, pase lo que pase", baña abertzaleak noizbait konturatu ziran udal etxean gertatzen zana, ta 10 bat jua ziranian 70 ugetista laister irten zuten, banaka banaka, txepetxa baño ariñaño... eta ofela bukatu zan...

Orain uste osoan gaude, Aretxabaleta'ko euzkaldun guziok Artolatxok, bear dan "justicia" egingo duala, baña... bildur gera!... zergatik... sosolistoak dira eta...! Bai, abertzaleak izan balira orduan "qué bien"... Baña oraingoan "pareja" batzuek bialdu dute ezer gerta ez dedin... eta "paciencia" y ... esto se acabó, señores...

¿Euzko semea... zer deritzozu gertaera oni?

¿Jañituko ote dezu oraindik ofelako "sujetoak" iraun erasoten? Ori egiten badozu ofegatik... zer esango dute zure anai euzkaldun guziak zurekatik? ¿Ez ote zera esnatuko?

Baseñitañak: Jaramonik egiten al diozue gizon "txatxu" abei? Egiten dizuen itz leunai nola erantzun diozute?

Ez, noski, ez det uste, zergatik zuen odola, euzko odol goña da, eta oso garbia gañera... ez... ezin dezake bi odol auk bat egin... zikiña bai da... beste au...

Iñoz baño beroago eta sutsuago... Agur

Gora Euzkadi Azkatuta

Muru-mendi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-15	6.402	8.	Errijetatik	Muru-Mendi

Aretxabaleta

Igazi dan astean, mintzatu nitzan emen gertatu zan iskanbilatzat, ta gauñ ere emen natoñkizute zerbait adierazi nayan.

Oso apaindurik etofi zaizkigu oraingo aldian, "La Voz de... Enchufe..." dalako ori... eta "C" izen ordearekin idazten du batek emengo uri ontatik. Gutxi gora-bera guri, abeñtzaleai, esaten digu, "enchufistak" gerala, eta uste det, okeñ mintzatu dala, zergatik ludi guziak dakite gu "kabernikola" k gerala, eta "enchufistas" eurak eta ez beste iñor ere. Baña, ez gera nolanaiko "kabernikola" k besteren iritxia adeitutzen edo "eñespetatzen" deguna eta... "Democracia, libertad, cultura, progreso", eta beste itz leun guziok ondo baño obeki buruz dakiñak, oñelako "kabernikola" k gera gu... eta pozik gaude gañera.

Eta zuek...? Naiz da auñerapen aundiak, naiz da "demokratikoak" izan, naiz da "Democracia, cultura, libertad, progreso", eta abar, zabaltzen asi zeratenak izan... zuek zer?... "kabernikola" k zuei auñera artzen dizue gauz guzietan... ez dezute ezertarako balioa, baña bai, gau baterako... "txorizo de Pamplona" egiteko baizik.

Eta dio "La Voz..."ek: Además nunca hubieran podido suponer que llegaría a ser un Sindicato que se rige a las mil maravillas" Ez ote da "Mata-villas"?

Zergatik U.G.T.'koak eñiaren alde zerbait egin dutela, olañak añautzea egin duala esatea bezela dala iruitzen zait... ez alda ola? Egia ez bada esan dezatela.

Jañaituko det, eta gaurkoagatik aguf.

Muru-Mendi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-16	6.403	8.	Información postal	C.

Aretxabaleta

La carretera de koronaeta.- El alcalde, don Pedro de Jauregi, ha realizado en Donostia activas gestiones para la activación de las obras de la carretera de Koronaeta. Hoy vendrá a esta localidad el señor Pagoaga, arquitecto de la Diputación, para examinar las obras sobre el terreno y activar todo lo relacionado con esta carretera.

Esto se debe a la diligencia y celo del alcalde y del Ayuntamiento, que tanto trabajan en pro de los intereses locales.

C.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Argia	1933-VI-18	637	3.	Euskalerriko berriak	Antontxo

Aretxabaleta

Emengo gora berak

Ez dira gure bizitzan egun guztiak berdiñak. Batzuk igaro ala, aztu egiten zaizkigu; beste batzuk, berriz, igaroak izanarren, gure gomutan uzten dute, luzaroan kentzen ez dan aztarna. Oetakoa da ille onen 2'an eguna.

Egun orretan izenpetua izan zan katoliko guztiontzat ain mingarri zaigun "Erljio-gaietako lege berria"; egun orretan izan genduan emengo Udaletxean "gure gorriok" egundafio egin duten lotsagabekererik aundiena; eta egun orretan, azkenik, etorri zitzaigun gure baserriar gizajoai ainbeste kalte egin zien egoi aldeko aize zakar indartsu ura.

Olako gora-berak or, eta iñork ere txitik ez, esango zenuten noski batek baño geiagok aurreko zenbakia irakurtzean. Ara, irakurle, gauza batzuk idazkortza artzeko baño makilla obatzeko gogo geiago ematen dute. Eta emen izan degun azkenengo au, nere iritzian beintzat, oetakoa da. Baña makilla erabilli ez dan ezkeror, artu degun apur batean idazkortza.

Ostiral orretan, ba, eta gizonen eran baño txakur amorratuan itxuran "gure gorriak" Udaletxean sartu ziran, idazkun auxa zekarten aurrean: "Ez degu eskupekorik eskatzen, lana nai degu". Lenengo zatia, baliteke egia izatea: olakoai, gogozkoago zaizkie U.G.T. usaia duten "entxufeak" eliza usaia duten eskupekoak baño. Baña, egia ote da bigarrena, lana nai zutela? Ori zion idazkunak, baña beste gauza bat adierazten zuan eurak egin zutenak. Gure erriko agintariai esan eta egin zizkien txarkeri aiek, argi asko agertzen zuten zein zan gorri ezkerdunen asmoa: gogait eragin eta utzierazi agintaritzaz, eurak beren ordeztartzeko. Odei ura agintaritzaz ega-riak sortua zan, ez lan ezak. Eta beren eagarri au, ez da oraingoa, lengoa baizik.

Orain bi urte, udaletxetarako auteskundeak egin ondoren, ezin geiago saiatu ziran "gorriok" erriak aukeratu zituan gizonai agintaritzaz jabetzen galerazteko; gero berriz, beti egon dira amarratza euliaren zai bezela, Udaletxean noiz sartuko ziran itxoiten; eta orain beren eagarria zuzen bidez ase ezin izan dutenean, oker eta zakar bidez sartu dira Udaletxean lan eskariaren aitzakiaz ain opagarria zaien agintaritzaz jabetzera. Baña, gure erriko agintariai eskerrak, alperrekoa izan zaie ekiñaldi au ere. Eta egiaz, txit ongi egin dute agintari oek beren lekuetan jarraitzea. Orixe da gaitzari zegokion osakaia ipintzea, beren buruai baño erriko onurari geiago begiratzea, "gorriei" berenaz urtetzen ez uztea.

Ba-da, beraz, Aretxabaletako erria bere Alkate, onen lenengo ordeko ta gañerako jaunari esker-ona agertu ta zorionak eman bearra. i Zorionak, ba, eta jarraitu aurrerantzean ere erriak ipiñi zinduten leku oetan!

Egun artan egin zutena egiten dutenentzat, ezin izan diteke lekuri gure Udaletxean, ate gañean "cárcel" irakurtzen dan gela estu ta illun artan izan ezik. Uraxe bai, benetan, "toki eder" eta egokia.

Eta, zer dio gora-bera oetzaz "La Voz..." k? Zalea da, ba, gure Udaletxeko gauzak aztertzen. Oraingoa, berriz, ixil-ixilik dago, ezer izan ez-palitz bezela. Itxura danez, ezin arkitu du "Diccionario Español" guztian, emen gertatu dana adierazi lezaken itzik. Nik orde, bikin bakarrik adieraziko nuke dan-dana. Bai aldakizu zein diran, irakurle? Ona emen: "Cultura republicana".

Antontxo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VI-23	6.409	8.	Errijetatik	Muru-Mendi

Aretxabaleta

Jayotza.- Deun Mikel'daŕ Ziriaka abeŕtzalearen emazteak auŕ bat izan du, eta izena "Carmen"ezafi diote. Ama eta ume, biak, ondo arkitzen dira. Zorionak. Eta ua "emakume" jatoŕ bat egiten dezuen alabatxo ofegaz.

Koldobikataŕak.- Igandian izan zan Koldobika deuna'ren izana ospatzeko eguna, eta koldobika'taŕ gaste asko izan ziran goizean jauna aŕtzera, eta baita aŕatsaldean ere Zuzendari jaunaren itzaldia entzutera. Oso egoki mintzatu zan Koldobika donearen bizitzaz, adieraziaz Koldobika'ren garbitasuna norañokoa zan.

Pozez eta atsegiñez entzun det, uda azken aldera, ikuŕin edeŕ baten zabalkundea dutela, eta ofetarako jai aldi edeŕ bat ere antolatu beaŕ dutela, itzaldiak, lasterketak eta abaŕ. Gai onezaz mintzatuko naiz lasayago.

Batzaŕa.- Ostiralean udalak egin zuan bere batzaŕa, eta notin ugari bildu ere, abeŕtzaleak ere asko ziran, eta ijakiña! etzun iñok txistik ere egin, bestela...

Muru-Mendi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-VII-2	639	3.	Euskaleŕiko beŕiak	?

Aretxabaleta

Bakoitzari berea

- Asarre xamar zaude, Txomin.
- Eta ¿nor egongo ez da,ba? Olakorik, orraitio, ez det nik errian ikusi, erriak Aretxabaleta izena duan ez-kero.
- ¿Zer izanda, ba?
- ¿Zer? Etorri zaigu aurtan ere "Korputz-Kristi" eguna eta "sirenak" txistuka, lantegiak zabalik eta jendea iikaratu zaitzez! jendea astegunean bezela, lanean; baña ¿zer diot astegunean bezela? Astegunean baño gogozago.
- Baña ori, "gorriak" bakarrik egingo zuten?
- Eta "gorriak" bakarrik izenda ere, ¿ez al da lotsari aundi bat gurea bezelako erri katoliko batentzat?
- ¿Zer egingo diogu, ba? Gauzak alaxe jarri dira-ta!
- Aspaldi ontan, beintzat, makiña bat "bialeku" ematen digute "zorioneko gorriok". Nik ez dakit zer "de-montre" duten dabiltzan eran ibiltzeko.
- Ez du ba, gauza orrek azalpen neketzik. Ara, Txomin, gure "gorriai" mutikoai gertatzen zaiena gerta-tzen zaie: mutiko guztien ametsa, aundi, aitaran antzekoa izatea da; eta amets ori bete naiaz, or ikusiko dituzu batean edozer paper "zigarro" balitz bezela erretzen, bestean arto bizarrak sudur azpian ipintzen eta noiznai gizon "plantak" egiten.
- Bai, bai, alaxe izaten da; eta ori egiñaz, ez duten gizontasuna dutela deritzaie mutikoai.
- Orixe gertatzen zaie gure "gorriai" ere. Gorputzez besteen antzerakoak izanarren, gogo ta biotzez txiki ta kazkar xamarrek dira igizajoak! eta "La Voz..." irakurriaz, apaiz eta erlijioaren aurka mintzatuaz elizan an-karik ez ipiñiaz, birao zakar batzuk botaaz, eta batez ere jai egunetan lanera joanaz, gañerako guztiak baño gehiago dirala uste dute. Baña ondo dakizu zuk! Mutikoak, arto bizar eta guzti beti mutiko, eta "gorriak" ere, beren aundi-"planta" guztiakaz, beti txiki.

- Dana dala, gauza "tristeia" da jai egun aundi oetan lantegietako "sirenak" entzun bearra.

- Alaxen da. Baña iai Txomin! ba-degu emen jai egunetan "tristeago" dan zarata bat.

- ¿Zerena?

- Ez al zera kontuan jauzten?

- Zer zarata da, ba?

- "Gramoliarena".

- Ori, orde, dantzarako da; eta dantza, jolasa.

- Bai, jolasa da dantza, baña lana bera baño txarrago dan jolasa.

- Ori, orraitio, zure iritxi bat izango da.

- Ez, ba, ez da nere iritxia. Agustin santuak argi asko erakusten digun egi aundi bat baizik. "Jai egunetan, dio berak, obe da goldan dantzan baño". Augatik debekatuta daude Jaunaren Legean jolas lizun oek, jai egunetako lana bezelaxe. Lanera, ba, naiz gramolara dijoazenak, danak berdin egiten dute etsaiak ori egitea gauza "tristeia". Lege santu ori ausi. Eta Elizaren baldin-ba-da, ¿nola ez da askoz ere "tristiago" izango bere semeak beste ainbeste egitea?

- Egia esan, ez nintzan kontuan jauzi.

- Ez da arritzekoa. Beti ikusten ditugu besteen akatzak geonak baño xamurrago. Baña ara Txomin, izan gaitezen zuzenak, eman dezaigun bakoitzari berea eta naitanaiez egi auxa aitortu bearko degu; emen, gure errian, gaizki egiten ba-dute jai egunetan lanera dijoazen "gorriak", gaizkiago oraindik "portatzen" dirala plazako bazterrik ezkutuenean dantzan ibiltzen diran "berdeak".

- Orduan zuretzat, "tristeia" da "sirenia", baño "tristeagoa" "gramolia", ezta?

- Oraintxe esan dezu egi oso-osoa.

Hemen "bukatzen" da. Ez da idazlearen izenik agertzen.

?

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VII-5	6.419	8.	Argi gozodun eguna	Alberdi

Afasate'ko abeftzalien egun aundian bertako seme bulartsuak

Negu gexo gofia, ilunaz beteta,
Igasi,azkañ jun zaigu, guztiz afituta
Eguzkiaren izpiak, udabeñi ontan
Berotu dualako bizitza benetan.
i Bizitza benetan!

¿Eriotz saminkofaz jausita agirian
euzkaldunen bizitza afotzen azpian?
Baña argi gozo bat indañez sortuta
Afotza gelditu da guztiz bildurtuta.
i Guztiz bildurtuta!

Argitasun bikain au eldu da gugana
Ikusi dezagun guk lotuta geure Ama
¿zer dala eta, Amatxo, orla arkitzen zera?
Zugatilik gara, il bial bagera.
i Il bial bagera!

Geure eskeintza leyala Amatzok aitu du
Ta sendotu gaitezen bial dizkigu
Udabeñiko lora, argi ta biala:
Euzkadi onetarako, Sabin ain maitia.
i Sabin ain maitia!

Seme onen bitartez agertu baitzaigu
Biotzez nai badegu Euzkadi azkatu,
Bide zabal edeñ bat, beti esateko
Euzkaldunok eztaukau Euzkadi saltzeko.
i Euzkadi saltzeko!

Beroñ oroimenak, dizkigu erakutsi
Ama batek semeai diona ezafi,
Ikasbide leyala zintzo ta garbia:
Zein dan azaldu daigun, Geure Abefia.
i Geure Abefia!

Aberri baten itzak nork ez ditu ba aitzen
 Atezefiko semeak badute zapaltzen?
 Aberri oñen negařak nai ditut ulertu
 Ta beraren samiřak betiko legortu.
 i Betiko legortu!

Geure asmo gozoak, bařutik irtenda
 Utzi dute poz pozez Amaren bijotza.
 Naigabetasun danak, jun dira oingotik
 Atsegin beroakin utziaz beterik.
 i Utziaz beterik!

Argi gozo bizia, egun aundiena.
 Ainbat oldozpen edeř ekaři dituna,
 ¿Noraño elduko ote da zure adimena?
 Eman arte Amari, betiko zoruna.
 Betiko zoruna.

Argi gozo, bizia, egun aundiena,
 Zabaldu zazu azkař Sabin'en izena,
 Bera ezautzen dunak, maitatuko zaitu
 Ta itxaropen sendoaz apainduko zaitu.
 i Apainduko zaitu!

Argi gozo, bizia, egun aundiena
 Eskatzen dizut, ařen, geuretzat kemena,
 Esan dezagun beti uri ta menditan
 Euzkaldunak maite du, Euzkadi benetan.
 i Euzkadi benetan!

i Argi gozo, bizia, egun aundiena!
 Alaitasun aundiaz ospatzen deguna.
 Oraintxe abestutzen dot bařua indartuta
 Gora, gora betiko, Euzkadi azkatuta.
 i Euzkadi... azkatuta!

Alberdi
 Aretxabaleta'n

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-VII-16	641	3.	Euskaleřiko beřiak	Azkoa

Aretxabaleta

Euzkeraren aberastasuna bear dan bezela egin ezkeru

Bein baño geyagotan entzungo zenioten, gure euskeraren arerioai euskerak ez duala ezer balio, Tolosa'koak eta Oñati'koak ez dutela berdin egiten, eta ez dakit zenbait geyago; baño or esaten duten guzai, ziur, zalantza gaberik esan dezakegu, euskera beste izkuntzak baño ere garrantzi aundiagokoa dala.

Zergatik ez dira ba, ulertzen Tolosa'koak eta Oñati'koak, galdetuko dizue, baten batek. Eta zuek erantzun bear diozute, Euzkaldun guztiak ondo baño obeto bata bestiakin ulertzen gerala, naiz da Tolosa'n eta Oñati'n oso berdiñ ez egin euskaraz, ta... ez al da berdin gertatzen, Madrid eta Sevilla'kin?... Ta ori ikastolak dituztela... eta gu... ikastolarik gabe.

Esan degun bezela, euskera, beraz aberatsa da, baña aberastasun ori bear lekuan gertzeko, euskera garbian egin bear dezu itz; zalla dela esango dezute euskera garbian itz egiten, bai, egia da, baña orregatik, askotan aldeakegula itz askotan eta askotan euskera artean erderazko itzak sartzen degu, ea ori nai degulako... edo lotsatu egiten gerala...

Askotan esan oi degu... "Biar komulgatzera noa". ¿Zergatik esan ez, "Biar Jauna artzera noa"? Beste bartzuetan "Gaur goizean mitiña degu" eta esan bear da "Gaur itzaldia degu"... eta "Ekarrizu kafe bat", "Ekarrizu akeita". Eta horrela itz asko eta asko, eta geuk dakizkigun itzak, erderaz esaten baditugu, nola ikasi euskera bear dan bezela?

Askok uste dute, ez diola ajolik erderaz eta euskeraz nastuta egitea, bear dan bezela ulertu ezkeru.

Ez, e..., jun zaite Madrid'era eta esan enparantzan:

"Señores: Hoy a las siete y media con el baimen del alkate jaun tendrá lugar en la Puerta del Sol grandes batzarres, y a las nueve un gran oturuntz".

Barre egingo lukete denok, ba, ori beziñ barregarria da, emen ibiltzen diran, erderakadak entzunda. Egin bada beti euskeraz, eta orretarako idazti edo liburuak nun nai billatuko dituzute.

Azkoa

Ez ote da gero txarragoa erdel itzak tartean esatea baña erdel joskera erabiltzea. Nik ala uste. T.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VII-18	6.430	8.	Errijetatik	Muru-Mendi

Aretxabaleta

Gezuefeko azkatasuna.- Bai, irakufle, bi urte ta erdi dira, "Erepublika" edo dana dalako au etofi zaigula, eta onek badakizute zer agindu zizkigun, iru gauz auk beste askoren artean:

Azkatasuna edo "libertad", zuzentasuna edo "justicia" ta berdintasuna edo "igualdad de trato".

Esan beafik ez dago zer berdintasun erabiltzen duten oraingo agintariak, argiro dakigu eskubitar denok, batez ere abertzaleak...

¿Eta zuzentasuna edo "justicia"? Ez dagola esaten dute batzuek, gaur dan egunean. ¿Ez dagola? Bai, irakufle: batzuek, badago zuzentasuna, naiz da zuzenean ibili, baña beste zenbaitendako, naiz oker ibili...

¿Eta azkatasuna? iO, azkatasuna!...

Jaungoikoa agurtzen ez digu uzten, baña azkatasuna bai dago. Euzko-ikuñña ezin leike atera, nun nai. Baña azkatasuna badago. Josu Biotzaren eguna... ¿oroitzen al zerate?... Baña zergatik jaraitu... iainbeste bidaf ikusi degu azkatasuna!

Baten batek, beaf bada esango du:

Beintzat abertzaleak ezin dezakete espatu edo "quejatu" itzaldiak eta beste askotan azkatasuna badute eta...

Eta au entzuten detan bakoitzean, auxe gogoratzen zaitetzeko eta askotan artzen nituan bi, iru eta lau ere bai batzuetan.

Naiko jolas egiten nuan, eta nere ustez azkatasuna eskatzen ziraten artoi ayek, eta nik, nai ori iezin, ba, ukatu! Eta enparantzara eramaten nituan, an azke uzteko eta zabaltzen nuan atea, eta irtenaz batera nere txakuf batek itotzen zitun.

Guri ere orixe bera gertatzen zaizkigu, azkatasuna, bai, ematen digu, ba... bai, laister eldu ere... eta ofetarako ¿zergatik azkatasuna?

Guk... beste azkatasun bat nai genduke... eta txakurk ez dedila egon aldamenean.

Muru-Mendi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-VIII-3	6.444	8.	Aretxabaleta	Aitza

Iñaki donea.- Beste urtetan baño kementsuago ospatu degu aurten Iñaki'ren izenean jañi ditugun elizkizunak. Abertzale talde bikaña bildu giñan, gure zaindari bikaña agurtzera. Amaitutean, guziak ardura aundia-kin abestu zuten Donearen Eresefka.

Tamalez, baña, ezin nezake utzi emen argitaratu barik elizkizuna amaitu zanean gertatu zana.

Karlataf batek egin zuana etzaitan ondo iruitu. Meza bukatu ondorean, oitorea da eliz onetan, gorpuzkin edo "reliquia" laztantzeko, eta iñolaz ere Iñaki'ren izena ez zuan nai artakotzat artu. "Ignacio" izan balitz...!

Au da, goñia; ez du nai, baña "rojo" bai. Gero, esango dute, gu ez gerala katolikoak... iEdeñki zeok!

Azkoaga'ra.- Emakume eta gizonezko talde edefa jun omen zan emendik, Azkoaga'n egin zan itzaldia entzuten. Itxuraz beintzat, atsegin aundin igaro zuten eguna. Ni ere pozik juango nitzan, baña eziña nuan.

Gudaritza'tik.- Gudaritza'tik etofita emen agurtu degu: Akizu'tar Bedita ta Arana'tar Domeka. Ongi etofiak izan zaitetzela.

Agurtu.- 40 egun gurekin igaro ondoren beñiz agurtu ditugu Bengoa'tar Pantzeska eta Zubizafeta'tar Mikel. Ondo ibili ta laister etofi.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-IX-3	940	6.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Igandean.- Efi guzia utsik agiri zan igandean. Ez zan afitzekoa, Gatzaga'n, Dorleta'ko elizan, elizkizun bl-kaiñak bai ziran, eta ofera eldu ziran emengo "katoliko" guztiak... eta esan detan bezela... utsik agertzen zan eña. Bakar bakañik bost edo sei notin bakañik gelditu ziran eta erak zer esana bazuten Dorletara Juan ziranagatik.

Jayotza.- Elkoro'tar Korneli'ren emazteak, aur bat izan du eta oso pozik gelditu gera, gu, abertzaleok jakin degunean euskel izena ezañi diotela, Joseba, Miren, Kepa jañi omen diote. Zorionak gurasoai eta oraiñ guk nai deguna abertzale zintzoa izatea... bere aita bezelakoak.

Zer jañi ez.- Au dek istilua, izpañak bialdu nai, eta zer biali ez, eta... alde guztietatik nagitu egin naizela... ixildu gabe... ¿Eta zer egiten ote dute... "Andarto"k, Alberdi eta abañek? Zuek bai nagitu zaretela... utikan.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-IX-9	945	10.	Auxen da Arantzazu	Alberdi

Auxen da Arantzazu

Goibeltasun gabe; ludiko lizunkeri arantza artetik azke; argitasunez beteta; edertasunez jantzia; ne-gařetako ludian bizi dan biotz geixoendako osakirik egokiena; beren samintasunak legortu ta gozotasunez ta atsegiñez sendatzeko atsekabe arteko bizi izatea. Deuntasun miragañi baten alaitasunak erabilitako toki edeña ta alaya.

Auxen da Aitzgoñi ta Aloña'ren oñetan arkitzen dan "bartzertxo". Itz batean, auxen da "Arantzazu", Gipuzkoa'ko Ama zaindaria beretzat bilatu zuan kabia, beretzat aukeratu zuan estalpea, bertatik zuzentzeko, Ama Eñukañi bezela, gizatasunaren eta batez ere Euzkadi'ko seme galduen ibilketa okeñak.

i Esnaketa gozatsuak emengoak!

Egun-sentiko argi gozodun printzakin eta Aitzgoñi ta Aloña gaiñetik jetxitzen diran goiz-lañu txuriakin bat egiñik, mendietako txorien abestiak lenengo aguña emanaz Arantzazu'ko Ama Neskutzari, esnatzen ditu lotan dauden gorputzak eta abek esnatu ondoren lendabiziko izadiaren deyañin, beste dei bat izaten degu gure gogoa edo arima ere esnatu eta Jaunari, bertan goraltzen degun Ama'ren bitartez eskeintzeko. Dei au botatzen digu txadonako joaleak, beren danbada ereskituakin otsegiñaz Ama'ren oñetara.

i Oyek dira Arantzazu mendietako egun senti alayak! Ez da ordea amaitzen egun sentian Arantzazu'ko edertasuna, ez.

Egun guztian donokira igota bezelaxe bizi izaten gara emen. Gure egin bear aundiena Ama'ren oñetan: txadonan izaten da.

Goizeko Jaunartzeak amaitu baño len, jendetza aundiaz, txaukide askogaz beteta agiri izaten da eleiza, Jaupa nagusia aitzeko asmotan.

Onera elduta nere luma txiroa ariña ta arinaz batera motela iruditzen zait elizkizun oyen edertasunak abesteko, ta batez ere "Schola Cantorum" ortako abeslari bear zaion goraltza emateko.

Baña... ala ta guztiz ere ¿nor geldituko litzake, abots ayek aituta, nor berari zaion aukeran gauzak azaldu gabe?

Edertasunik edeñena, gozotasunik gozoena. Lau, bost, sei ta abots geiagotara, orlako gozamenaz, abes-tutako Jaupa ařigaiñak ta gaiñetiko eleiz abestiyak aitzean, iruditzen zaigu zeruko aingeru artera jasota gaudela. i Auxen bai dela benetan gelgaña!

Befiz ere "Benedicta"ko elizkizun denboran befitzen dira gozotasunezko garai oyek.

Eta zer esanik ez dago goizean "Agur Agur" ta arratzian "Arantzazu"ko abesten degunian denok batera, gorpuzkiari muñ eman bitartean. Iñolz baño gogo geyagokin begiratzan degula Euzkadi maiteari, ikusten degulako bere seme asko ta asko gaurko egunez, antxiñako Lege ta Jaungoiko ofekin aztuta bizi dirala. Eguna amaitu da. ¡Gaua! Dana ixil-ixilik. Bakoitza bere estalpean, txoria kabiyan bezelaxe, beste egun argi baten ametsa jafita. Ez da gautxorien zaratarik, bañan ... txori bat, idazle koxkor bat, ari da, idazkortza ta ingia aúfean dituala. Eta onetaraxe duaz, beratzuñen egunak, Ama'ri otoi egiñez ta tamalez itxoitzen azken egunari, Amari "Agur, uñen arte" esan eta bakoitza bere urira, ta ni, Leniz'ko efi polit batera biurtzeko.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1933-IX-10	649	7.	Euskaleñiko beñiak	Gaztetxu

Aretxabaleta

E.A.B.

Antolatu dun Euzko Ikastola ederrera aur asko juaten gera. E.A.B.en aldetik esker bero bero bat Arrue'tar Koldobika'ri, berak emon dabelako Ikastolentzat tokia, argia eta alkiak egiteko ola, baita ere Zelai-txueta'ri berak ere duan egin baiditu alkiak; baita ere erakustera etortzen diran Emakume zintzoai, Raimundo apaiz jaunari eta onen laguntzalleari.

Loyolara

Emengo abeslariak Loyola'ra jun dira. Iñaki Deunaren etxea ikustean arrituta gelditu ziran, ango gauza ederrak ikusteaz eta zorionak euren buru diran Esteban eta Raimundo apaiz jaunari.

Arantzazura

Kristau-Ikasbidean dabiltzan ume geienak juañ giñan Arantzazu'ra gure erretore jaun, koajutore eta organista jaun irakaslearekin. Egun ederra igaro genduan Arantzazu'ko Amar'ren ondoan. Etzaigu beñere aztuko egun pozgarri ura.

Gatzaga'ra

Erri guzia jun dan illaren 27'an Gatzaga Gaztelu'ko Ama'ri eskerrak emotera berak bukatu bai zuan Europa'ko guda. Dana oso ederto egon zan batez ere aita Agirreoleak egin zuan itzaldia.

Gazteluko Ama erregutu gugatik.

Gexorik

Madinabeitia'tar Katalin emakume jatorra oso makal dago. Otoitz bat Jaunari lenbailen sendatu dedin. Lenbiziko aldiz idazten dot zuen izparringiyan eta ume ezjakiña naizelako zuk zuzendu nere gaizki egiñak.

Gaztetxu

Ongi etorri "Gaztetxu" ta jarrai idazten. T.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-IX-17	6.483	11.	Información postal	Un mariano

Aretxabaleta

Los Luises.- Hace ya tiempo que la Congregación Mariana de San Luís Gonzaga de Aretxabaleta, que bajo sus benditos pliegues cobija a una gran juventud de este pueblo, ardía en vivas ansias de organizar un día mariano, entregado de lleno a propagar la devoción de nuestra Cofradía y a cantar las grandezas que en el campo espiritual encierra la misma, organizando a este efecto un día de verdadera atracción que abarcara en sí un programa completo y atrayente, tanto en el aspecto religioso como en el profano, por considerar que hallándose ambas en concordancia, se presentaba el único medio de ofrecer a Dios por mediación de María los corazones de la juventud.

Y en verdad que estas ansias que aun hace poco formaban un dorado sueño, han llegado a una plena realidad, ya que los Luises, juventud de acción ante Dios y ante los hombres, han conseguido, deshaciendo múltiples obstáculos, formar el programa ansiado para dar realce y brillantez merecido al primero de octubre, día en que han de inaugurar su pulcra bandera y ver por primera vez en Aretxabaleta sus pliegues sazonados de gracia, despidiendo aromas de paz tan necesarios en los actuales momentos.

Mas comoquiera que tan fausto acontecimiento precisa de antemano una adecuada preparación, se ha acordado celebrar los Santos ejercicios en la semana precedente, a partir del día 25 de los corrientes, que serán dirigidos por el alma y vida de las Congregaciones Marianas, por el Padre Agirre.

Sin perjuicios de que en próximas cuartillas dé a conocer el programa completo, hoy puedo adelantar la noticia de la celebración de solemnes funciones religiosas, así como de una importante carrera ciclista reservada únicamente para los Luises.

i Luises de Gipuzkoa!: el primero del próximo octubre, todos a Aretxabaleta, a dar realce a este acto mariano y a grabar una página brillante en los anales de nuestra Congregación.

Un mariano

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-IX-24	6.489	15.	Información postal	Un mariano

Aretxabaleta

Como dejaba apuntado en mi primera información, la Congregación Mariana de San Luís Gonzaga de Aretxabaleta espera ceñirse con la más brillante aureola de gloria el día 1 de octubre, día en que ha de dar a conocer al pueblo de Aretxabaleta que aun existe fe santa y viva en la juventud del País Vasco, de este país, cuyos antiguos moradores, nuestros antecesores, y cuyos pueblos aun no ha mucho se porfiaban en demostrar el acendrado amor a María, como nos cantan admirablemente las múltiples y variadas invocaciones de que goza la reina celestial en este país de los euskaros.

Pues bien, los luises aretxabaletarras, deseosos de avivar la fe de nuestro pueblo, desean retroceder en este aspecto, ya que de dicho retroceso proviene un gran avance en el engrandecimiento del amor mariano, y por este motivo nos obsequian con un día atrayente, con un día que dejará imborrable recuerdo, ya que no se puede esperar menos de un programa tan magnífico, tanto en lo religioso como en lo profano, organizado para solemnizar el día de la inauguración y bendición de su bandera.

Ya es conocido el programa de la fiesta:

Los premios de la carrera serán:

Primero, 25 pesetas; segundo, 15; tercero, 10; cuarto, 5; quinto, 3; sexto, 2.

Podrán tomar parte en esta prueba todos los luises que deseen, mas será preciso presentar el último recibo para identificar la filiación en la Congregación.

Las inscripciones tanto para la carrera como para el banquete envíense a don Romualdo Barrutia, comercio.

¡Luises, todos a Aretxabaleta! ¡Magnífico día en perspectiva!

Un mariano

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-IX-24	6.489	3.	Aretxabaleta	Aitza

Koldobikatafen izpañak.- Badator uferatuaz gure egun alaya, uñila'ren lenbiziko eguna, efosario'ko jaya Aretxabaletako, koldobikatañak beren ikufiñaren onespeneko jaya, egun ofetan egingo diren elizkizun eta beste eginkizun batzuek, antolatu dirala eta, Afasate (Mondragón), Bergara, Eskoriatza, Oñati eta beste eñi askoko koldobikatañak etortzeko dirala entzun degunean, gure biotza oso pozik gelditu da, eta emendik bertatik diot, Aretxabaleta'ko koldobikatañak besoak oso zabalik afkituko dituztela, onera etortzen diran anai gaste gustiak.

Izanik, datoñen uñila'ren (octubre) lenbiziko egunean egingo diran jayak gustiz afigafiak, uste osoan gaude, benetako koldobikatañak, emen bilduko dirala.

Zer eginkizun sortu ditugun, iru edo lau egun bañu, jakiñean ipiñiko ditugu baña auñetik esan dezakegu, gustiz atsegingañia izango dala, len esan dedan bezela, emen guk antolatu degun elizkizun eta gañerako eginkizun gustiak, baldin Jaun-Goikua, guk uste degun bezela bere lagunaza gureganatzen badu.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-IX-26	959	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Aginduta bezela, gaur atsegingañi zait, jakin araztia emengo Luistañak antolatu dituen jayaldiaren beñi:

Eginkizunak

Andra Mariaren alkartasuneko ikufiña onetsi bear dan egunerako alik arduratsuen gertutzeko, il onen 25ean afatsaldeko 7. asiko da, astebeteko Gogo jardunaren txanda, efiko mutil gazteentzat.

Josu lagundiko Agife'tar Abak zuzenduaz.

Uñilaren lenengoan

Goizeko 6 $\frac{1}{2}$: Gure Jauna artzeko Meza itzaldi eta abestiakiñ.

10'an: Alkartasuneko ikufiñaren onspena. Meza Nagusia bere itzaldiakin. Perosiren 2'gañen Pontifikala abestuko da. Itzaldia egingo du Josu lagundiko Aita batek.

11 $\frac{1}{2}$: Txifindularien laisterketa:

Bidea

Aretxabaletatik irten Afasate, Agate Deuna, Afasate, Aretxabaleta, Eskoriatza, eta Aretxabaletan bukaera.

Sariak

1'go: 25 laurleko
2go: 15 laurleko
3go: 10 laurleko
4go: 5 laurleko
5go: 3 laurleko
6go: 2 laurleko

Laisterketa onetara jua nai duanak bere izena Bañutia'tar Romaldo'ri eman bear dio, eta bear beañez-koa zaio luistaña izatea.

Luistaña dan edo ez jakiteko, berak ordaindu duan azkenengo txartela ekañi bearko du, bestela ez da artakotzat artuko bere izena.

1'an: Otoruntza edo bazkaria.

Nai duanak onera etofi, eman bear zayo bere izena, Bañutia'tar Romaldo'ri.

3an: Ama sortzez garbiaren Alkartasunen Batzar Nagusia.

Agerkaia

"Oremus pro Pontífice" Baldez'tar J.

Izlariak: Logendio'tar Joseba Mirena (Lege gizona).

Zumalabe'tar Agustín (Gipuzkoa'ko Ikazle euskaldunak Alkartasuneko lendakaria).

Elejalde'tar Balasi (Aretxabaleta'ko Luis tañen lendakaria).

Peña'tar Josu (Aretxabaleta'ko Luis tañen idazkaria).

Agirre'tar Jorge (Josulaguna).

"Ikuñiñaren ereserkia" Kamatañi Abarena (Josulagundikoa).

Ondoren pelota jokoa.

Oña or ba, Aretxabaleta'ko Luistañak zeñi jai aldi edeñak antolatu dituzten. Au ofela izanik, ez degu uste benetako luistaña danik etofi gabe geldituko danik.

Guk besoak zabalik artuko ditugu guztiok.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-IX-30	6.494	12.	Información postal	Un mariano

Aretxabaleta

Los Luises.- Hemos entrado ya en la semana grande , en la semana entregada de lleno por la juventud al servicio de María Reina y María Universal, que servirá para prepararnos con el más escrupuloso esmero para el solemne día de la bendición de la bandera.

Huelga decir que la cálida palabra del reverendo Padre Agirre, S.J., ha cautivado desde el primer momento los corazones de los Luises y de la juventud en general que acuden a los santos ejercicios.

Preciosa y hermosa en toda la extensión de la palabra es la bandera que mañana, domingo, día 1 de octubre, han de inaugurar y bendecir los Luises de esta villa.

En la parte superior del escudo, las águilas, alegoría significativa de San Luis, e inscripciones marianas bordadas con un primor y gusto sin igual. Rodea al escudo una franja rosa, sobre la que aparece la siguiente inscripción: "Aretxabaleta'ko Luistarren Laguntaldea".

¡Luises de Gipuzkoa! La Congregación de Aretxabaleta os espera el próximo domingo.

Un mariano

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-X-1	964	12.	Aretxabaleta	Alberdi

Aretxabaleta

Elgoibar'ko ixakari.- Lagun Ixaka: Bizi bizirik geuzkat oraindion nere bañenian Abeñiren omenaldiko eguna. Aspaldian oldozten nenguan noiz elduko ote zan beñiz batutzeko garaia ta ara emen. Baña orainguan, tamalez esaten diat, iñolaz ere ezin nezakek bazkaltzeko orduan ire onduan exeri, emen Nekazari Bazkunaren idekaldea egin bear diaguta. Au dek negargafia, ba egia esateko ez diat bilatu oraindik bezelako "camarero cumplido"rik. i Uraxe bai zala bazkari edefa "Mirentxu"k gertatu ta ik neri "servitu"takoa! Barkatu neskatxak...

Abeñiaren didafai erantzun bear diagu ... ta asketzi.

Ondo izan anai afeba artean igandean Elgoibar'en.

Nekazarien bazkuna.- Zorionezko eguna datoñen igandea Aretxabaletako nekazariantzat.

Aspaldi ontan inguruetakotako efietan ikusten genduan Nekazarien Bazkuna ari zala biar onuragañiak egiten baseñitafen alde, ta goibeltasun bat sartzen zitzaigun ikustean Aretxabaletan oraindik lo zofoan zeudela nekazariak. Baña ez, azkenian esnatu dirade ta erabaki dute, geiagora itxoin gabe, gaur igandean egitea Bazkunaren idekaldea izentatuaz euren bazkintz artezkaria ta on iritxia emanaz Bazkunaren arautegiari. i Ederki lagunak!

Idekaldi ontarako gertatu dute itzaldi bikaiñak.

Itz egingo dute Donostia'ko Lojendio jaunak, izlari trebea ta nekazarien lege gizonak ta Bergara'ko Lazkano nekazari arteko gizon ospatsuak.

Idekaldea ta itzaldiyak izango dirade Euzko Langileetan igandeko goizeko bederatziretan.

i Baseñitañak! Zuek ere alkartu beaña dezute zuen goraberak zaindu ta bear dan bidetik eramateko ta onetarako ez dago Nekazarien Bazkunak jartzen dizuten baño bide egokiagorik.

Beraz, datoñen igandean zortziterdieretako "meza" ondoren etoñi Euzko Langiletara ta eman zuen izena.

Luistarrak.- Luistañak ere baditue jai edeñak datoñen igandean Aretxabaletan, baña ez nua idazten gai onetzaz afeñetik eta bikaiñ asko egin dualako nere lagun "Aitza"ren luma argiak.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-X-8	6.501	14.	Información postal	Un mariano

Aretxabaleta

La fiesta de los Luises.- Por fin. Los Luises de Aretxabaleta se vieron plenamente satisfechos.

Si dulces fueron aquellos momentos, no alcanzaron menos preponderación en nuestra afección a estas grandezas el acto de la bendición de la bandera, acto verdaderamente conmovedor, embellecido con tintes y ornatos propios de estas solemnidades. Misa solemne, en la que el coro parroquial, que se hizo acreedor a una calurosa felicitación y demostró su reconocida valía, cantó magistralmente la segunda Pontifical de Perosi, y en la que también el R.P. Agirre, S.J., llegó al alma del oyente con una de sus oraciones.

Para después de esta función se hallaba reservada parte del programa profano, que comenzó con aquella bonita y emocionante carrera ciclista, cuyo resultado fue: Primero, Hilario Arana; segundo, Félix Arana; tercero, Sabin Arriola; cuarto, Antonio Uriarte.

A la una, como se hallaba anunciado, numerosos luises, sacerdotes y oradores se reunieron en los locales de Acción Católica para dar merecida cuenta del banquete. Huelga decir que a los postres la juventud sacó a relucir un selecto programa de cantos vascos, y que la animación adquirió el máximo colorido cuando el txistu-

lari Lucas, acompañado al txistu por Alberdi Jesús y al atabal por su hijo Xabier, niño de cinco años, nos deleitó con una de sus más lucidas alboradas.

A las tres, después de interpretar el coro parroquial una gustosa partitura, dio comienzo la asamblea, en la que hicieron uso de la palabra don Blas Elexalde, don Agustín de Zumalabe, don Jesús de Peña, don José M. Lojendio y el R.P. Agirre, S.J.

Por no alargar esta información pasamos por alto el desarrollo de la misma.

Como fin de programa se jugó ante gran concurrencia el partido de pelota, en el que salieron vencedores Peña y Alberdi.

Entre las numerosas representaciones llegaron las banderas de Mondragón, Salinas, Placencia, Azkoitia, Urrestilla, Durango y Donostia, que dieron colorido a esta magna fiesta mariana.

Un mariano

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-X-24	6.514	12.	Euzko-Araudia	Aitza

Laster auteskundeak izango ditugu, gure Euzko-Araudi edo "Estatutoa" ontzat artzeko, eta ofetarako bizkoñ ibiltzen on izango litzake, bada egun gutxi gelditzen dirala, ezin dezakegu ukatu..., eta emengo euzkaldun guzaiak jakifíean ipintzea ere egoki da, ofela guziak ezaguturik, gure araudi onek dakarkigun gauz on gustiak, danok alkarturik, bota dezagun gure autafkia araudi onen alde. Egin beaf auek, abeftzalearenak dira.

Nola nai ere, uste degu efietan geyenak beintzat, auraudiaren aldekoak izando dirala.

Ez dakigu "tradicioanlista"k zer asmotakoak izango diran, baña gogoan euki ezker, onein Euzkal-efia'ganeko maitasuna (ofela diote beintzat) ziur gagoz, oneik ere Euzko-Araudia'ri beren autafkia eskeñiko diotela, bestela Euzkal-efia'ren aufka jokatzen izango litzake, eta orduan ezin esango dute Euzkel-efi'aren zaindari jatoñak dirala, baizik "sasi" euzkaldunak dirala...

Baña, Euzko-Araudia, "laikoa" omen da? Eta i jakiña! Karlistak ez dute nai, ezer ere, "laikoa"kin... naiz da Pradera jauna Tribunal de Garantías'erako autua izan, eta Tribunal de Garantías katolikoa al da... ez, baño... an irabazten dana..."katolikoa" dek... iA!

Diotenez, Euzkel-efiaren alde, jokatzeke, beti "prest" daude, eskatzen dana, "laikoa" izanez ez ezker...Bai?

Bada guk, abeftzaleok, aspaldi onetan eskatzen deguna da, Euzkadi, Eñoma'rekin bakañik, eren arñtean konpondu dedila, eta Euzkadi Jaungoikua'ren mendean egon dezala, eta España'k ez dezala zer ikusirik izan gu-rekin...Eta au "laikoa" al da? Zergatik ez bada, gurgana etofí? Eta, guri, guk eskatzen deguna, ukatzen dutenak, zeintzuk dira? "Laikoak eta katolikoak" zuek danok, elkarturik, guri ukatzen zabiltzate guk eskatzen degun bi-dezko gauza au.

Baña, dana dala, utzi dezagun, beste egun baterako, egi auek, eta jun gaitezen arira, au da araudira.

Esan degunez, "laikoa" da, eta, kalterik egiten al dio, araudi onek, Erljioari. Ez noski, ez dio ezer ere egiten, egiten dion pitiña ere, mesede, zergatik, batere kexkarik gabe, esan dezakegu, emen "eskubiak" izango dirala nausi, eta oneik gutxi ez bada ere, katolikotasunaren alde jokatuko dutela.

Eta, beste gauz bat, zer ajola dio naiz da "Araudi-laikoa" izan, gure biotzak, gure izaera, katolikoa bada?

Ez dute afazoirik, araudi au, "laikoa" dalako beren aufka dauzela, esaten dutela, oneik aitzakiak, beste ezer ez dira.

Oñegatik, gogoan euki, araudia'ren aufka jutea, Euzkal-efia'ren aufka jokatzea dala, eta lastef jakingo dirala, nortzuk diran Euzkal-efia'ren aldekoak eta noñ beren aufkakoak, eta orduan botoakin izentatua izango da esanaz. Ori "sasi" euzkalduna dek, ofek Euzkal-efia'ren aufka bota zian, bere autafkia...

Ez dedila ba, iñoñ gelditu, datoñen ilean, 5'ean bere autafkia, Euzko-Araudija'ren alde bota barik.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Euzkadi	1933-X-25	6.515	7.	Zutzaz gogoratzen	Alberdi

Zutzaz gogoratzen

Urrilla-25kn.

Amatxo dauzkat begiak lotan
amets zoroan sarturik,
oldozpen denak dijoaz
negar-malkoaz beterik.
i Ene amatxo, ondasun dana
dauzkat oraintxe galdurik
zagozalako Euzkadi maite
Erdal-efiaz loturik!

Gure negařak alpeřak dira
ez paldin ba-du ikusten
Euzko-efia galdua dala
etzutelako maitatzen.
Euzko-semiak zenbiltzalako
ařotz pitxijak bilatzen.
Bařa atzeřian negar samiřak
bakařik bila zituzten.

Bein da betiko il ote-gara
Amatxo guztiz maitea?
Bein da betiko loturik ote
Euzkadi laztan enea?
Gaurko egunaz ezaři zuten
lokaři gogoř sendoak;
ez ote dute bein be ausiko
Euzkotař seme zintzuak?

Ařotz-artean geure alayak
jun ziran azkař legortzen;
Euzko-semeak biotz-biotzez
ez giřalako batuten.
Ele, oitura, izate, bixi
ikusten doguz galdutzen.
Euzkadi maite oraintxe gaude
zutzaz zintzo gogoratzen.

Negař-ondoren etořko dira
poztasunezko garayak?
Bein da betiko přrukatzeko
Espanřa ořen katayak?
Gure gomuta uřuti dua
iduki dezan, anayak,
azkatasuna ta itxaropena
Euzkadi geure maiteak.

Asmo biziaz eskaintzen dizu
zaudenak beti maitatzen.
Goiko Jaunaren laguntzarekin
egongo dala eskatzen
Gaurko egunan oroi ituna
joan dedin legortutzen.
Ta azken arnasan egon nedila
Euzkadi, zutzaz oldozten.
Aretxabaleta'n

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-XI-2	6.522	12.	Euzko Araudia	Aitza

Beti izan naiz “El Fuerista” irakurtzeko arerioa eta aundiagoa arek ekaftzen dituen astakeriak artakotzat aŕtzen, baŕña uste gabeen edo nik eztakit nola, irakurŕi nuan jun asteko zenbakia. Lendiziko ofian Euzko-Araudia’gaz mintzatzen da, ta onela dio gutxi gora bera:

“Zeintzuk dute eŕua, gauŕ katolikoak batasuna lortzen ez dutelako? galdetzen du, eta onela erantzuten du: Abeitzaleak.

Zergatik abeitzaleak ta gaŕŕetikoak araudi edo dana dalako ori sortu ez bazuten, gauŕ ez zegon iskanbi-larik katolikoen aŕtean. Ofegatik bada, araudiari alde batera utzi bear zayo katolikoak denak batutzeko. Au guzia “El Fuerista”k esaten du.

Beraz, diote, araudiak duala eŕua guzia, au da, esan nai du, gu araudiaren aldekoak geralako, gu Euzkal-eŕia’reŕen zaindari bakafak geralako, ezin katolikoak beren batasuna egin, eta onen eŕu guzia guk, len esaten nuan lez, Euzkel-eŕia maite, maite, degulako.

Nik, nere ustez esango nuke, karlista’k, beste gauza gustiak baŕño len, batasuna nai dute...Ondo da. Baŕña...zergatik ez bada, orain Euzko-Araudiareŕen alde gurekin bat egin, gero guziok beste auteskundetan ere, berdin egin dezakegun? Zergatik badakizue, orain batasuna egoten bada, gero ere egongo da.

Baŕño, ez, ikusten dana da, katolikoen batasuna baŕño egin bear aundiagoak ematen diote, Euzko-Araudiareŕen aŕfka ibiltzeak eta jakiŕña Euzko-Araudiareŕen aŕfka dagoana, Euzkal-eŕiareŕa ere berdin dago, au gezurtuko duana ez da nere aŕfen sortuko.

Beraz, ikusten degu, oso garbi, karlistak gure Euzkal-eŕiareŕen aŕrka dabiltzala, “Sabemos de que pie co-jean...”.

Karlista’k Euzkal-eŕiareŕen arerioak izateakin, ezdit batere ajolik, baizik negaŕgaŕia da, oraindik ainbeste ba-seŕitar egotea, bere bizia Euzkal-eŕiareŕen alde emango luketenak, onein Euzkal-eŕiareŕen arerioak, esaten dioten egiten, oraingo Euzkal-Araudiarekin, askorekin gertatuko dan bezela. Euzkal-eŕiareŕen seme jatofak izan eta ala ere bera nundik ilko.

Lengo egun batean karlista batek esaten ziran, berak ez zuala bota beaŕ bere autafkia ez alde eta ez aŕfka. Eta esan ere egin nion, orduan aŕfka ago. Eta oso aseŕe erantzun ziran, ezetz eta ezetz, berak ez zuala botako ez aŕfka ta ez alde.

Begira, esan nion, zuk ama bat eukiko bazenduke, espetxean, eta zuri galdezka iŕnoŕ etofiko balitzake, zuri iritxia eskatzen, zure ama azke edo bertan jaŕfartzeko, ta zuk erantzungo bazenuke, oraingo antzera, esanaz, ez dezula nai zure iritxia eman baŕña zu ez zagozela ez aŕfka ta ez alde? Esango luke, eta egiaz, zu bere aŕfka zagozela.

Geyago oraindik. Orain urte bete dala, Apaizak ibili ziranean izen eske, gure gotzai aguŕgaŕia eŕbestetik gure eŕira ekartzeko orduan, bere izena eman ez zuanak, ez aldagoz asko eta asko, esaten dutenak, erak ez zu-tela gotzai jauna erbestean euki nai?

Baŕña ez al degu guk esaten, bere izena eman ez zuana aŕfka zegoala eta gotzai jauna eŕbestean euki nai izan zuala? Bai, eta au egia da, araudiarekin ori gertatzen zakuna, bezin egia.

Beraz, araudiari ez alde ta ez aŕfka, dagozenak esaten dutenak, araudiarekin “aŕfka” dabiltz, ta onetzaz gaŕnera Euzkel-eŕia’reŕen aŕfka.

Karlisten aŕtean, batzuek alde ta beste batzuek aŕfka omen dabiltz, baŕña uste det, alde dauzenak ere, er-diak beŕŕipeiŕ, ez daudela, emengo eŕiari dioten maitasunagatik, baizik gero auteskundeai begiratura. Badakite bai, emengo geyenak, araudiaren aldekoak dirala-ta...abeŕ jausten dan baten bat...

Dana dala, naiz da, karlistak aŕfka egon, Euzko-Araudia badatof, ta naiz da, karlista batzuek esan den-pora gutxirako etofi zergatik “Alpontso” omen datof. Bai baliteke, denpora gutxiko izatea, Euzkadi’reŕen azkata-sunak, ere ez omen du nai asko itxoin-eta.

Ila onen 5’an denok Euzko-Aaudiari bota zuen autafkia edo “botoa”.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1933-XI-2	991	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Koldobikatarrak.- Bergaran elizkizun bikañak antolatu zirala ta, Koldobikatar talde edefa jun zan emendik, oso beroturik biurturik Kristo Bakaldunari egin zioten omenaldiarekin.

Baita ere Azkoitin izan ziran emendik Koldobikatar batzuek, oso egun atsegingaia igarorik bertan.

Ezkontza.- Igandean atzenengo deia bota zuten, Urzelai'tar Martin ta Lonbide'tar Miren'ena.

Biga'ena beñiz Axpe'tar Pantxeska ta Elkoro'tar Gregori'na.

Baita lenengo deia ere, Lasagabaster'tar Máximo ta Galdotz'tar Anita'rena. Guziaz zorionak opa diet.

Euria.- Gogor asi du, oraintxe, negualdia, euria ta otza, ugari..., mutil koskoak asi dira abestutzen:

Euria dakar menditik
Napa'ua'ren gañetik
Aitak ardua zaragitik,
Amak ogia labatik,
Ekiñ mutilak,
Ekiñ mutilak,
Gogotik...

Araudia.- Geyenak ontzat artzeko iritxikoak dira. Jaramon gutxi egiten dute entzuten diran gezuai. Ta ondo egiten dute, bada araudiak gauz onik ez baleuke, geu izango giñake, lenbizi bere arerioak, Euzkadi oso maite degulako.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-XI-25	6.542		Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Elecciones.- Dentro de la mayor normalidad se celebraron en esta villa las elecciones para diputados a Cortes.

Aunque la mayoría del sector opinaba y atribuía el triunfo a la candidatura nacionalista, había, también quienes tenían idea de que triunfarían los de Unión de Derechas, o, por lo menos, habría una lucha fuerte, pues éstos han llevado a cabo en esta villa, y principalmente en los caseríos, como en Gipuzkoa en general, una labor de propaganda, que se puede tildar de canallesca, tachando a los nacionalistas como masones y otras cosa más graves, que, como católicos, tenemos el derecho de ocultar....

Pues bien, a pesar de todas estas maniobras, la candidatura nacionalista ha tenido un gran triunfo, como nunca soñado por nuestro pueblo, siendo muy evidente que la semilla sabiniana va inculcando en los corazones de los aretxabaletarras.

Pero faltaríamos por ingratos si por medio de estas columnas no demostráramos a las emakumes, que con tanto ardor han luchado por nuestra causa de Jaun-Goikoa eta Lagi-Zarra, una gran parte de nuestro triunfo que a ellas se debe.

¡Gracias emakumes, y adelante por la causa nacionalista!

Y ahora, a prepararse para las próximas luchas que se avecinan. ¡Adelante!

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1933-XI-25	6.542	12.	Abertzalea'k beti aufera	Aitza

Abertzale'ak egun aintzingafiak (gloriosos) asko izan ditugu, baño, igandekoa'k, auferko denok aztutzeko zorian uzten gaitu.

i Izan ere, askok uste duan baño garrantzi geyago du igandeko egunak! Zeñek esango ote zuan, Araba'n abertzale aldun aukeratua izango zala. Gipuzkoa'n bost ta Bizkaya'n sei? Iñork ere ez.

Baño Euzkal-efi'ak dituan gizonak, erakutsi zuan zein aldetara jokatzen duten: Abertzaletasuna... naiz batzuen batzui "grazi" gutxi egin. Astearteko i "La Constancia'k" lotsa gutxikin dio, guk, atzenengo aldiz irten degula garaile. Beste ezer esanik ez daukanak ori esatea ez da afigaia. Afitzeko dana da, gauza bat "zuria" dala ikusi eta "goia" dala esatea, au da, gezuia ain lotsa gutxikin esatea, ta au "La Constancia"ri aspaldi onetan gertatzen zaio. Bai, ba... egiarekin iñork jaramonik ez dio egiten da... gezuia ere... ia askok ez...

Ai, La Konstanzia,
Konstanzia...
Mutxo kaldo y
Poka sustanzia...

Dana dala, esanak eta egiñak, abertzaleak iñok uste ez zuala loritu du, gure araudi euzkotara Madrid'go ganbaran zainduko daben AMABI aldun aukeratu, ta au oso atsegingafia da guretzat ta bai Euzkadi'rentzat ere, noski.

Arerio asko sortu da gure auferan, baña denok zapalduak ta oinperatuak izan dira. Batetik "Unión de derechos" edo hobeki esateko "Unión de antiestatutistas", ta beste aldetik beñiz ezkeñtara, areik Gipuzkoa'n ta beste auek Bizkaya'n.

Gipuzkoa'n erakuskizun edera eman diogu, gure arerio guziaz, naiz da gure aurka ibiltzeko gezuia ta txindi ugari ibili batez ere karlatafen aldetik... iñolaz ere oindio ez dakite, efi bat ez dala dirua'kin erosten ta gezuia gutxigo...

Bizkaya'n ere mutufeko eraman dute, Prieto, Domingo ta gañetiko "entxufista" auek...Zer uste ote zuten? ...Euzkadi'n oindiño lozofoan zegoala?...

Napafoak ere auferaka edera egin du, naiz da egia izan aldun bat ere ez degula atera... ez dio ajolik, bada etofiko da egun bat, beste iñork atarako ez duana ere... ta orduan dana guretzako.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Gure Mutillak	1933ko azilla	59		Luistarren jaia	Aitza

Luistarren jaia

Nere luma txiro onek jun dan igandean emengo Luistarrak egin duten jaialdi bikaiñ ta alaiari bear bezelako garrantzia emateko kemenik ez ote duan izango bildur naiz.

Bai, irakurle, alaia zan benetan, igandeko eguna, Luistarrak garbitasunezko biotza azaldu zuten egun ura. i Ez det uste iñoz aztuko zaiela egun ori, emen bildu ziran Luistar gazteai! Ez orixe.

Goizeko seitaerdietan, gure eliza gazte talde bikaiñez beteta zagon. i Ura edertasuna!

Aita Agirre'k ederki berotu zizkigun biotzak bear dan bezela Jauna artzeko. Eunen bat Luistar izango giñan jauna artzen. Ikusten gengan zein alai zegoan gure gaztedia, eta nere buruari nion: Gaur egun ederren bat badiu: eta alaxen gertatu ere, Jaungoikoak ala nairik.

Bederatzi ta erdietarako, erbesteko luistarrai gure bostekoa eskeintzen asi giñan: Urrestil'goak ziran len-bizi azaldu ziranak, bere ikurriñ ederrarekin. Gaizki esan det, lenbizi Gatzaga'koa zan, eta ondoren, len esana, Urrestil'goa.

Gero berriz, bereala Durango'ko luistar gazte talde ederra ikusi gengan: 26 etorri ziran i Ederki! Eta orrela, gu batera konturatu gabe, erbesteko luistarrez beteta ikusi gendun eliza. Ura gure poza!!!

Meza nagusia asi da... eliza beteta... Arrasate'ko arzipreste, Juan Jose jaunak, eman zuan meza. Itzaldia berriz Aita Agirre'k baña... i nolako itzaldia! Makiña bat luistar euki zuan berari begira ao zabalik... Amaitu da meza nagusia... orain laisterketa. Batzuk zioten, tamalgarria zala... zazpi bakarrik etortzea laisterketa onetara, baña nik ez det uste... Nik naiago ditut "dozena" erdi perretxiku onak, bi "dozena" nola naikoak baño... i i Ez dute on egiten on ez diran perretxikuak!! Eta gu, ziur geunden, igandean laisterketara etorri ziranak, luistarrak zirala... au da... "perretxiku onak zirala"... eta orregatik, gu... oso pozik...

Bukatu da, laisterketa...Gatzaga'ko Arana'tar Ilari lenbizi sartu zan...bigarren bere anaia...ondo irabazi omen zuten...

Ondoren...i jakiña! Ordubatak izanik...bazkaria...6o giñan guziak eta bazkaria, nolakoa orde? Guztio, ao batez esaten genun, bazkariagatik ederki guziz ederki ipiñita, ta emana zegoala.

Alaitasun andiagaz igaro genduan, bazkariko denpora...gazteari dagokion eran... eta Aita Agirre'k zion bezela, arrigarria zan, ainbeste gazte astean itz bat ere ez entzutea, bear ez dan bezelakorik...Orregatik bada, kris-tau alaiari dagokion eran igaro genduan gure bazkari bitartea.

Ondoren berriz..itzaldia....

"Oremus pro Pontifice", abestu ondoren, asiera eman zion, Elejalde'tar Blas'ek emengo luistarren lenda-kariak: oso egoki mintzatu zan, eta oso txalotua izan zan.

Zumalabe, zan gero, itz egin zuana, au ere ederki mintzatu zan, eta ondo irabaziak zituan, egin zizkio-ten, maitetasunezko txaloteak.

Ondoren Peña'tar Josu'k, au ere besteak bezela txalotua izan zan, poliki mintzatu zan.

Gero Lojendio J.M. jauna, legegizon azkarra. Guztiz arrituta utzi zuan emengo "jendea" izlari trebe ta yayo onek. Uskurtza ta Euskalerrria goratu eta altxatu zituan guren gureneraño; eta onek esan zuna gogan artu eta egiten badegu, benetan atsegiñez beteta biziko geralakoan gera. Amaitzeko, Aita Agirre'k berriz ere itz egin zuan, eta au ere txalotu zuten, goizeko itzaldia oroitzea naikoa zan.

Itzaldi bitartean an ikusi gengan Gatzaga'ko ikurriña, Urrestil'goa, Azkoiti, Donosti, Arrasate, Durango...

Guziai eskerrak ematen dizuet, gure jai aldi au edertzera etorri zeratelako. Ederki bete dezute zuen egin bearra.

Ondoren, guzion argazkia atera genduan, baita ere ikurriñ eta izlariena; eta gero, berriz Aretxabaleta'ko luistarrena.

Bereala, pelota jokoa eta onela bukatu zan, ainbeste poz gure biotzetan sortu digun eguna... Ez naiz as-pertuko esaten, ez dala egun alaiagorik sortu gure biotzetan egun ori baño...

Orrelako egunak, jakiña, guzientzako ez dira izaten pozgarriak, eta emen ere baziran begi okerre ikusi zutenak...Orrelako bat zan, esaten ari zana, gu, gazteok, "pelotilla" egiten ari giñala, apaizai, eta beste milla ker-tenkeri esaten ari zan, eta orrelakoren batean, ausartu zan, esaten ez, gu "insientsoa" jan bear gendukela. Ori entzun nuenian, ezin nun jasan (sufritu) geyago, eta esan nion. Iri beintzat ez dik on egingo, garagar asko jaten dek eta. Badakit gaizki esana dala, baña baita ere badakit ondo "merezia" zuala.

Dana dala, esker berezi bat ematen beartua gaudela esan bearrik ez dago. Aita Agirre'ri eta orrela izanik, emendik bertatik eskeintzen dio, ainbeste lan egin dualako aste osoan, Luistarrak , alik eta ondeen gertatzeko jai aldi bikañi orretarako.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-III-24	6.644	7.	Información postal	Alberdi

Aretxabaleta

¡A Gazteiz! ¡A Gazteiz!.- Es el grito que lanza el patriota vasco, es el grito que recorre todos los ámbitos de Euzkadi, es el grito que ha sonado en Aretxabaleta y cuyos ecos han llegado al último caserío donde mora un euzkaldun amante de su tierra.

Pues bien: ¡A Gazteiz! ¡A Gazteiz! se dice entre la juventud que vive horas de constante actividad. ¡A Gazteiz! entre los ancianos, que admiran en estos grandiosos Aberri Egunak el resurgir de su raza, el resurgir de esta que fue moribunda generación, a la que inspiró el vivificador soplo del "Resurrexit" aquel nuestro llorado maestro Sabino, y ¡A Gazteiz! entre las emakumes que representan el triunfo de un ideal.

Patriotas, euzkeldunes, en una palabra, vascos que ansiáis convivir con nosotros en Euzkadi. ¡A Gazteiz! todos el día primero de abril. ¡A Gazteiz! el día de la Patria, donde habrán de estrecharse en fraternal abrazo vascos de toda Euzkadi y en donde ha de entonarse el himno del patriotismo triunfante, el glorioso "Resurrexit" del pueblo arabarra, que ha vivido angustiosas horas bajo un inicuo caciquismo.

Aretxabaleta se prepara para este grandioso día y es casi seguro que todo el pueblo se precipite en Gazteiz. Son numerosos los jóvenes mendigoxales que (J.L.) harán el viaje a pie, quienes, dotados de un gran entusiasmo, harán el recorrido entre cánticos e irrintzis para brindarles un despertar alegre a los pueblecitos arabarras del trayecto en aquel día de Pascua de Resurrección.

Para evitar molestias de última hora y por desear que ningún patriota quede sin trasladarse a Gazteiz por falta de medios de locomoción, se ruega que cuantos deseen acudir se apresuren a anotar sus nombres en la lista colocada a este efecto en los locales de Euzko-Etxea.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-IV-11	6.658	10.	Bedoña	Otamendi

"Loramendi" zanaren omenez

Bein baño geiagotan entzun izan degu bedoñafok "Loramendi" gure auzo onetako kaputxino gazte ta olefkarí goren-gorengo zanaren omenez jaien batzuek gertatzeko dirala bai Euskaltzaleak bai beste zenbaitzuek efi txiki onetan. Jai aundirik egiteko ez izan ordea nonbait tokirik egokienak olako mendi-gañak; atzo arte beintzat ez degu emen aren opazko jairik izan.

Urtebete da Lizardi aundiaren ondoren gure olefkarí bikaiña ere egatu zitzaigula. Epailaren 24'an il zan Donostian, bare, iřipañez, aingeru antzo.

Euskaltzale eta abeřtzale gauza bat beratsu izan beañ dute noski, beintzat abertzaleak artu zuten, Aretxabaleta ta Afasate'ko abertzaleak, emen atzoko egunez batu efi bietako abeslariak eta euskaltzale aundiaren oroitaz Meza Nagusi edeř bat abesteko asmoa.

Ta baita egin ere. Goiz-goizetik, euri ta aizea zan, eta bide guztian afrontuari aldatzean gogof egiñaz ez zuten giro gozo-gozoa ekaři ez Atxabaleta ez Arařate'ko mutil gazte yaioak. Gazteak izan ordea, ta pitin bat eurak ere olerkarí edo ameslari beifnepein; baita aien artean, bizkar-gañeko urtetxo batzuek gora-bera, biotza beti gazte izango duten "Onalde" euskal-idazle aspergaitza-ta. Bejondeiela. Beste zenbaitzuek umeekein etortzeko ziranak batez ere, eguraldiak bildurtuta atzera egin bear izan zuten.

Amařetan izan zan iru abadeko meza nagusia, Perosi'ren "Libera me" ezagunaren ondoren, Don Fermin Afoiabe'tafa, bertoko gure apaiz jaun ona, Mendibitsu'ko Juantxo'ri irakurtzen eta idazten eta erakutsi zizkion irakaslea bera gendun meza-emaile, Koroeta'koa ta Afasate'ko bat zituala ezkeř-eskui. Koruan Goikoetxea'rena

abestu zuten guztiz aundiro. Ez det gogoan gure elizan sekula olako meza edefik entzun degunik. Pozik jafiko nituke abeslari bikainen izenak, baiño utzen batzuek ez egietagatik, obe izango da gustiei zorionak ematea.

Elizatik irtenda ere, euria goian bean.

Basafiko efi txiki auek ez dira, egia aitortu, jai aundiak egiteko leku egokiak. Olako eguraldia gertatu ez-kero, zer egin?

Baiña oña or bean Aretxabaleta; oñara jotzen du Bedoña'k.

Zarauz'ko aurtengo Olerti-Egunaren uñengo, datoñen urtean, ez al litzake egoki izango Zarauz'ko seme argiaren ondoren egan egin zuan gure oleñkari pizkoñari or, Aretxabaleta'n jai eder bat eskeintzea?

Euskaltzaleak daukate itza.

Otamendi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-V-4	6.677	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Jayotza.- Gure lagun dan Gaño'taí Julen ta Eñetolaza'taí Serape, bere emazteak, mutil koskoí mardul bat izan dute, ta Joseba Iñaki euzkel-izen polita ezafi diote. Nere zorionik agurgañienak bere gurasoai, ta abeftzale zintzo bat egingo dutelakoan naiz mutiltxo onekin, bere aita ta ama bezela.

Baita Urzelai'taí Simon ta bere emazte Madinabeitia'taí Julene'k, beste aurtxo bat izan dute, "Joxe Mari" izena ezafirik. Zorionak.

Mayatzeko lorak.- Mayatzeko ilean sartu geranez elizkizun edefak eskeintzeko garaya eldu zaizikigu gure Ama Birjiñari, eta ofetarako asiera eman zayo gure pañokian, añatsaldeko zazpi ta erdietan oso elizkizun alayak beste urtetan bezela. Iñoiz baño gente geyago jungo gerala uste det, gaurko goraberek ofela eskatzen digulako.

Amnistia.- "Amnistia" dala ta, onera itxuli dira emengo lau Ondañetako espetxetik, eta etoñeran "kalejira" bat izan zuten emengo goñiak "Viva los hombres honrados" oyu egiñaz. Gai onetaz ez noa geyago jafaitzea...

Igandea.- Igaro dan igandea ta auñekoa berdin berdiñak, euria, euria, eta euria...

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-V-10	6.682	7.		Loramendi Aritzmendi-Añieta'taí J.M.k

Loramendi

1.907'ko Ilbeltzaren 27'an Aretxabaleta'ko Bedoña auzunian jayo zan, Lekaidetxian Bedoña'tar Jokin eta euzko-elfti Edestian Loramendi detuko yakon, Arana'taí Jon. Luginak bere gurasuak. Onein onduban iraun eban artian, baserijetako mutiltxuben antzera bixi ixan zan. Noxipein don Permin, auzuneko jaupariaren ikas-tolara joaten zan. Eguberdi-auñe baten lekaide bizar luze batek, atadian aupada. Mutil bila eбилan. Mendibitzu'n ba zan mutil koxkor bat, arekin joan-gura ebana, Jontxu zan aipatu dogun au. Bixaí luzekin joan zan, ba. Agur.

Mutil buru-argikua ta azkaña zan. Lastef ikasi eban erderaz. Erdera ikasi eban ezkeron jaramonik ez eutson egin euzkerari. Urte gitxi bafu euzkera aztu egin yakon.

Bere utsegitia onartu ebanian aldartsu asi zan euzkera bañiro ikasten. Beste euzkotar askok be au egingo ba'lebe... Ekiña-egíñez ikasi eban bañiro be euzkera. 1.924'knian asi zan olerkigiñan. "Zeruko Argia"ra bialtzen euzan bere olerkiak. Gero eurretat zer bait.

Epaila'ren 24'an il zan Donostia'n, Bedoña'tar Jokin. Jaupari egin biar eban egunetan il be.

"Zerura nijo. Zerutik lagunduko dizutet, zuei, euzkerari, abefiari,... gustioi" iñotzen il-agian egubanian oe albu eukazanai.

Bere atari, bezarkatuaz "Amatxori ez dezala negafik egin; ni zoriontsu izango naiz, zerura nijoalako" esateko agindu eutson. Eta Lekaipuruba'ri "Ama Maria'tzaz itz egin, nekerik gabe". Juan yaku au be. Biar beste igali emoteko oindiño. "Bizitza-arlua berak landu ta zaindu-biafeko lore-baratza zabaldu ta begiz jota beste barik il da".

Olerkari: Zeintzuten zerenduban edo nortzuekin jafi dagikegu Loramendi? Orañarteko euzko-olerkari gustijak iru bañutitan sartu leitekezala, diño euzko-elertzale batek. Bañuti baten, euzko-olerkari efikoyak, eta euren artian txapeldun, Jakakortajarena'ta Txomin. Bigafen bañutian bat baño eztogu ixango: Lizardi. Mamin tinkotasun-laburtzalia. Irugañen ezi-bañutian irudimen ega-azkardunak zenbatu daikeguz. Euren bañuko gogayak itzen ta irudijen efuki barik azaltzen dabezanak. Ibañetatik mendi galuñetaraño, mendi galuñetatik ilargi ta eguzkaraño jira-birak azkar egin dagijez. Onen irudimenak eztauka lokañirik. Onenetako artian daukogu Loramendi.

1.925 dagerkigu lenengoz olerkari letz. Orduban itzuli eban euzkarara "Stabat Mater". Badezpadekuak dira ofatiño bere lenengo olerkiak. Olerkari asi bañijarenak. Ezta afitzekuba be. Nork zuzendurik ez eban eta. Mamingiak badira be irudi ta ipinti ugarijekin apaindubak, Gogai-bañutzaz urijak. Irudiz ugarijak. Ona euren aipaziegu batzuk.

"Zeruko Argia"n argitaldubak "Jakintza" aldizkingian be argitaldu dira bañiro batzuk. "Matz erletxoak" eta "Antzerkia" efezak dira bide, irudi ezagunez jantziyak; ezakun politak "Ilafitara", gogayak iñorentzat ba dire be ederto azaldunak. "Enara baltza" matasun-alegi bijozkoña. "Otoi adizkide" samuña ta gogai bijotz onduban jayoz betia. "Usoekin gora", usotxubak eleiz-bañuan dakuzanian bere bijotzian sortu dan goi-zaletasuna adierazten deuzku. Labuña ta leguna. Ba dauz beste batzuk be, "Landaratsu ameslaria", "Noletan gero", "Maitasuna ez da maitatua", "Gutziz edeña" ta abar.

Baña Loramendi'ren olermenez dakuskubenak "Añantzalíen Añats-otoitza" ta "Bañuntza Leyoan". Lenengoa Tolosa'ko olerki-gudara bialdu ebana. Eta bigafena 1.932'ko Ernaniko olerki-gudan lenengo sarija atara ebana. Eurotzaz bi itz.

"Aantzalíen Añats-otoitza" olerkia da Loramendi'ren irudimenari dagokiona. Emen asi zan bere irudimena. Baña bere irudimena ez bakafik, bere bijotz-onduba be emen urtu zan. Ondafibi'ko baztañen batetik amaika bidar begiratu eban itxasoruntz. Ondo asmatu ta oldoztuba da bai olerki au, ondo auznartuba itz neur-tubetan itzuli-auretik. Berez, baña-baña, bata-bestian jarayan datorkijoz olerkiak.

"Bañuntza Leyoan". Bere bañuko matasun-zotiñak dageriz olerki onetan. Bere biotz-galdeko Jainko-matasunak sortutako abestia da. Bere goguaren intzirijak darakuzguz. Asis'tar Deunaren adurra darijola, diño Aitzol jaunak. Gogayak sakonak, irudi-apañak edeñagubak. Irudimena, bijotza ta gogayak bardintzu xamar darabiltz. Bestietan baño berdintzuago beintzat. Irudimena ta bijotz gogayak baño nasayago. i Ain zala da ixan beizurok bardintzu ibiltia!

Batzubetan beintzat irudi-Urijol-zalopartatsu ofek gogayak ito ezpada be, ilundu badagijela deritxot nik. Lengan atatu gebanaz, zerikusi gitxi dau onek. Norbategi Jauregi'tar Koldobika'gaz ete daben esan dau. Ezta ixan-ezin leikiexa. Bijotz bañuti batekuak dira ta. Baña ofegatik ezin esan geinke Jauregi ixan dabela Loramendi'k zuzendari ta irakasle. Alpeñik nekatuko gara euzko olerkarijen artian onen irakasle edo zuzendaria aurkitu gura badogu. ¿Gabriel y Galan Salamankar olerkari ospetsua ez ete da? Bayetz diño Aitzol jaunak.

"Miren Edeña, Miren Garbia
Gure izkuntzaren Ama Eztia;
Lausorik gabe
Euzkera gorde
Ziur zurekin iraun dezake
Eman narotzu, eman bizia"

Loramendi Aritzmendi-Añieta'ta J.M.k

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Argia	1934-V-13	684	4.	Euskalefiko befiak	Ezetz

Aretxabaleta

Serrautz zakuak ¿geiago bear, ala naikoak ote dira?

Gaitz batekin, danik onena, orpo orpotik atera eta kentzea izaten da onena. Kendu ezin danean ordea, osakin edo erremedioren bat erabili bear, alik kalte gutxien egin dezan.

Orra zer gertatzen zaigun gure Euzkadi maitean dantza lotu gaitzakin. Danik onena, guztiok bat egin, gure plaza ta bazterretatik kendu ta bera zoritxarrean sortu zan errialdera bialtzea litzake noski. Baña ori, itxura danez ez da samur, eta, beraz, berari dagokion erremedioa ipiñi bearko diogu: serrautz zakuak.

Begira orain nola egin genezaken ori emen gure erri maite ontan. Lenbizi, utzi ditzagun pakean mutillak. Egun estu oietan naiko buruauste dute, (eta baita naikoa penitentzia ere), joaldi bakoitzaren ondoren txanpon bat ordaindu bearraz. Dantza lotuan erabili bear diran serrautz zakuak egitea, beraz, neskeen kontura egon bear du. Neskak egin dezatela ba, gogozkoen zaien koloreko saten edo perkaliñaz, zaku bana: barruan serrautza ugari xamar, ertzetan "koton perle" oso polito emango luke, eta goi aldean lasu batzuk lepotik zinzilizka ipintzeko. Gero, elizara dijoazenean mantillia edo erosketak egin bear dituztenean kapasua, edo euria danean "guardasola" artzen duten bezela; dantzan dijoazenean ere, artu dezala bakoitzak bere serrautz zakoa atzekalderuntz ipiñita. Eta azkenez, plazara eldu, ta gramola zoragarria karraxika asi, eta mutillen batek, masustarik elduena baño bigunago, "por favor" esaten dienean, aldatu dezatela serrautz zakoa atzakalderetik aurrekaldera, eta orduan (ez lenago), ekin baltzioari gogoz, bildur gabe, aspertu arte.

Emen daukazute nola egin ditekenean dantza lotuan arriskurik gabe, serrautz zakuakin.

Baña orain galdera bat, irakurle, ¿gauza egokia izango ote litzake ori orrela egitea?

Or konpon bakoitza bere iritziarekin. Ni banoa nerea azaltzera. Eta nerea auxa da: alde batetik oso egoki litzakela; eta bestetik ez.

Gure eusko dantza azkatuaren aldean, i zeñen itxusia dan erbesteko dantza lotu ori! Eta alaz guztiz ere, gure asaba eta gurasoak "aurrezkoa" dantzatzean ere, pañoloa erabiltzen zuten alkarren eskuak ez ikutzeko. Dantza lotuan berriz, bataren esku, arpegi, bular, txilbor eta gorputz guztiak bestearenak ikutzen dituzte. Eta gu, euskaldun bikain aien ondorengoak geran ezker, ¿nola ez zaigu egoki izango baltseoan egitean gutxien gutxienez serrautz zaku bat alkarren erdian ipintzia? Bai alde ontatik egokia da.

Baña beste alde batetik ez. Gure erriko dantza lotua ikusten dedan bakoitzean pentsamentu auxa etortzen zait burura naitanaiez bezela. Era orretan dabilzan neska mutillak, etxeratze orduan dantzara, plazan giza itxurarik gabe alkar oratuta, eta etxerakoan gabaz eta bakarrik bazterretan: orrela dabilzan neska mutillan buruetan, ¿zer izan ote ditekene? ¿Lotsa? Baña orduan, ¿nola ez dira lotsatzen? ¿Zentzuna? Baña ala bada ¿nola ez konturatu jolas oiek txarrak dirala? ¿Adimena? Baña ori euki ezker ¿nola ibili adimenik ez dutenen antzera? Olakoak itxura danez, ezin dezakete ezer buruan euki serrautza izan ezik.

Eta serrautza baldin badute, eta neska mutil oiek serrautz zaku biziak baldin badira, ¿zertarako ekarri plazara serrautz zaku geiago?

Ez, ez degu geiago bear; naikoa dira dantza orduetan plazan biltzen diranak. Naikoa ta baita larregi ere.

Ezetz

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-VI-8	6.707	12.	Aretxabaleta-Korueta	Aitza

Aretxabaleta (korueta)

Iñoi atsegiñez inguraturik agertu izan bagara, oraingo ontan lengo guziak aldendutzeko zorian gaude. Nola ez ba? Bide zabala eder bat ia bukatu agertzen da, datoñen igandean 10'an itzaldi ta jai aldi euzkaltzale bikañak ditugu, eta il onen 25'an emengo jayak. iZorionekoak gaituk Koruetafok!

Jai aldi bi izango ditugu, bat kaleko U.B.B. antolatua, itzaldi bikañakin apaindua, bestea Santiago Deu-naren, egunekoa, aspaldi ontan urtero ospatzen dogun egun alaya guretzat.

Bietara, "gende" asko etofiko dalakoan gaude, ta guk lefo auen bidez, afen ta afen egiten diogu, Aretxabaleta'ko, Afasate, Eskoriatza ta inguruko anai guziai, etofi daitezela, zergatik atsegin aundiagaz, besarkatuko ditugu guziak. Batez ere emengo kaleta'ai dei berezi bat egiten diotet, eta da, naiz eta Santiago egunean etofi ez, gutxienez beintzat igandean etofi ditezela, zergatik nai degu egun gogoangai bat egitea, abertzaletasuna geyago sendotu dadin gure Korueta kutun ontan.

Izlari ta gañetiko jai aldiaren beñi, jakiñean zaudete, gure kaleko idaztien bidez.

Aspaldi onetan gure gogokoa zan gure auzo maite Koruetan, jai aberkoi batez azalpen bat egitea, ta azkenik gure Uri-Buru-Batzar antolatu du jai eder bat, datoñen igandea aukeraturik ofetarako.

Agerkaria

Goizeko 9'etan.- Txistulariak goiz eresti alai ta pozgai bat joko dute.

10'etan.- Iru abotseko Perosi'ren Jaupa nagusia abestuko da, eñtxadon eleizan, abesturik uri ontako Euzko-Etxe'ko abeslariak. Bukatuko da, eleizkizun au, Iñaki Donea'ren ereserkia abestuaz.

Eleizkizunen bukaeran, Euzko-Etxeko ezpatadantzariekin sayoaldia.

Bereala izango da, txistularien erakidetasun bikaña.

1'etan otoruntz nagusia.

Afatsalde'ko 3 ta'erdietan.- Uri ontako E.A.B.'ko gorulari'en dantza alai-alaiak ta bikañak egingo dizkigute. Dantza auek amaituaz, bereala, Korueta'ko enparantzan, itzaldi aberkoyak izango dira, eletari auetxek itzegiñik:

Alberdi'tař Maxima

Goikoetxea'tař Efoman

Linazasoro'tař Karla "Altzeta"

Ugartetxea'tař Donata

Jai aldi bikañ ori ikusi ta? Nor gelditu Korueta'ra jun gabe? Ondo dakigu, guk, kaleta'ok zenbat zor diogun Korueta'ko auzoai abertzaletasunean. Agian baliteke Euzkadi'ko auzo abertzaleena izatea gure Korueta zintzoa. Ez alzerate oroitzen igaro diran auteskundietan, Korueta'tik gurdik bezela etofi ziranikan beren autarkia abertzaletasunarentzat ekañirik.

Beartuak gaude ba, datoñen igandean 10'an Korueta'ko anayakin bat eginda egotea.

iAupa mutillak! Ez aztu Korueta'rekin.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-VI-13	6.711	10.	Euskalefiko befiak	Alberdi

i Kabi berriya!

Nere lagun Sntxia'ri

Udabeñiaren jazkera edeñaz
Alaitzen dira txoriak,
Biaño egunai begiratuta
Geñatzen dute kabiak;
Beren barneko ametsak dauke
Kabi goxoan jañiak
Zugatz ganetik abestu dezan
Kabi oñtako umiak.

Zoriontsuak ik bezelaxe
Txori alayaz batian
Gertatzen dunak kabi edeña
Bizi zaitezte on pakian
Zoriontsuak biaño egunez
Kabi oñtako loreak
Aberriari zuzendu ezker
Beren biziko nekeak.

Itxaropena, atsegin goxo
Euki bezate, gaurkoan
Jaunaren bidez batu diranak
Maitasunaren besoan
Jaungoikua ta Legezañ onak,
Zuen biziko añoio,
Bide ontatik donetsi dezan
Maitasunezko kabia.

Alberdi
Aretxabaleta

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1934-VI-24	690	3.-4.	Euskalefiko befiak	Atxabalt.

Aretxabaleta

Erriko alkate jaunari

Eldu zaizkigu aurtengo San Juan jai gozoak ere.

Gabonak kendu ezker, nekez topatuko degu urtearen asieratik azkenearaño San Juanak aña poz eta alai-tasun gure biotz, baserri ta errietara ekartzen dituan jai egunik. Aurreko eguneko illuntzean asten da azaltzen poza San Juan su, abesti eta dantzakin.

Eta ala guziz ere, joan dan urtean beintzat, naigabe aundiaz nastu zitzaigun aretxabaletarroi jai egun onek eurakin dakarkin poz ori Aozaraza deritzan auzoan izandako lotsagabekeriak biotzetan ezarri zigan nai-gabeaz. Gure neska mutillak baltzioa nai eta orretarako, berriz, iru gauza bear: burdi bat soñua ekartzeko, etxe bat gabea gramolia erretiratzeko eta toki bat jo ta dantzan egiteko.

Gazteak samur topatu zuten burdi ta etxea eta samur billatu zezaketen baita tokia ere; batetik, larrin, zelai ta bazter asko diralako; eta bestetik, an egin emen egin baltzioa berdin dalako. Baña dantziaren aitzakiaz beste asmo bat zerabilten buruan: irri eta parre apaizaren lepotik egitea. Eta orretarako, ¿nora uste dezute jo zutela? Eleiz oster, parroko lur edo terrenura iarritu zaitezte! Kanpo-santuko ate aurrera.

Ori gazte zoro batzuk egitea, gaizki da; baña agintari diranak ori egiten uztea, askoz ere gaizkiago litzake. Orregatik, nunnai eta batez ere asteroko katoliko ontan zor diogun itzalaz auxe eskatzen diogu erriko Alkate jaunari: ez dezala utzi egiten gure auzoetako eleiz eta apaizen eskubideen kaltez, egundaino sortu dan legerik gaiztoenak berak ere, ontzat ematen ez duan txarkeririk.

Gazteak baltzioa nai badute topatu dezatela lenbizi tokia, diru, soñu ta jotzallea billatzen dituzten bezela; baña ifñori bere eskubideetan utsik egin gabe, ifñori zor zaion lotsa galdu gabe. Eta gure apaizai, danik gutxien zor izanda ere, azkenengo baserritar bati aña zor izango zaiola uste degu.

¿Ez al du argi asko esaten laterri edo nazioko lege nagusiak, (Constitución), bere bigarren arauan, legearen aurrean danok berdin gerala? Eta baserri bateko larrin edo zelaian ezin asiko dira gazteak aren jabeari bai mena eskatu gabe, eta parroki bateko lurrean bai, aren ardura duan apaiz jaunari beria eskatu gabe?

Legeak betearazteko jarriarik dagon erriko agintariari erregutzen diogu ba, Aozaraza'n ere lege ori bete dedilla.

Atxabalt.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1934-VII-8	692	3.	Euskalefiko beñiak	Atxabalt.

Aretxabaleta

Auzoetako festa egunak

Emen ere badijoaz erriko auzoak bakoitzak bere Zaindari deunaren festak egiñaz.

Egun gutxi barru, bi auzotan izan ditugu: San Juanak Aozaraza'n, San Pedroak Izurietan. Goizean Meza nagusi ederrak itzaldi bikaiñakin: aurtan Aozaraza'n, Arenaza'tar Bonifazio apaiz jaunak eta Izurietan Zaloña aita agurgarria izan dira sermolari. Gero eguardian, bazkari baño "bankete" izena obeto dagokien janaldiak. Izan ere, olako egunetan baserri kaskartxoena ere "mayorazgo" aundiak dirudite. Eta azkenez arratsaldean, erromeri bizi eta alaiak.

Gure erriak dituan zortzi auzoetatik Izurieta da txikiena. Txikia izan arren berau degu onduen portatzen dana, eta gañerako auzoai urtero ikasbide bikaña ematen diena. Izan dute aurtan ere bere erromeria, baña kristau euskaldunai dagokien bezelako erromeria: tanboliñaz, euskal dantza garbi ta azkatuaz. i Ederki uxitarrak, ederki!

Aozaraza ez da noski gure auzorik aundiena, baña bai "grabiena": deitu ere "Madril txikito" deitzen zaio ta. Baña "Madril txikito" ontan, Aprika aundiko moru artean ikusten ez diran bezelakoak izaten dira urtero festa egunetan. Bai, Aprikan egondako batzuei entzunda dakigu, moru aiek itzal aundia izaten diotela beren apaiz, eleiz eta asaben gorputz illak lurperaturik dauden tokiai. Azatzatarrak, berriz, orixe ere ez. An ibilli dira aurtan ere, eleiz lurren, Kanpo-Santuko ate aurrean, euskal erromeri baño sorgin akelarre itxura geiago zutela, neska mutillak baltzio lotsagarrian. Auzo ontan esan diteke ezin igaro dituztela San Juan festak beren Parroko jaunari naigabe bat eman gabe, eleiz eskubideak oinperatu gabe, zitalkeri arroa agertu gabe.

Gazteen zitalkeriaz gañera, beste sustrai bat du gaitz onek: erriko agintarien ardura ta laguntz eza.

Egia da, "Constitución" deritzan zoritxarreko lege orrek, debekatu egiten duala bere 26'garren arauan, agintariak eleizari laguntza ematea. Baña laguntza ori, diru laguntza da, ez lege laguntza. Eta ala guziz ere, eta ori gutxi balitz bezela, gure Alkate jaunak ukatu egiten dio Aozaraza'ko Parroko agurgarriari onek "eskandalo" ori kentzeko, legez eta zuzenbidez eskatu zion laguntza. Eta ¿nola debekatu ere? Irakurri degu eskabideari emandako erantzuna, eta egia esan, asko arritu gaitu eta asko illundu ere, bertan ainbeste aitzaki ta apaiz bantenganako ain itzal eta begirune gutxi ikusteak.

Ori goikoak egin ezkerro, ez da arritzekoa bekoak horrela ibiltzea. Artu bezate, beraz, bai batzuk eta bai besteak nere "protesta" bizi ta osoa.

Atxabalt.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-VII-26	6.748	11.	Información postal	I'tar J.K.

Aretxabaleta

Excursión de euzko-ikastola a itziar.- El domingo, día 22, se celebró la anunciada excursión de Euzko-Ikastola al santuario de la Santísima Virgen de Itziar.

Después de haber cumplido el precepto dominical alrededor de 150 ikasles con sus irakasles, se acomodaron en dos magníficos autobuses, que a las ocho y media partieron en medio de disparos de cohetes y cantos que los gaztetxus entonaban. Sin novedad llegamos a Deba, y nuestro gaztetxus, sin que pudiéramos contenerlos, se lanzaron a la playa, donde los encontramos ya descalzos, saltando y jugando en el agua. Pero, ¿cómo íbamos a sacarlos de allí? No bastaban las llamadas ni las amonestaciones, cuando, como si contestasen a nuestra pregunta, empezaron a caer gotas de agua, que por fin hacen salir del mar a los remojados txikos.

Corriendo al auto.. y a Itziar, donde, después de comer, tomamos café en el bonito Batzoki, que llamó la atención de todos. Cantamos varias canciones bajo la dirección de Alejandro García-Etxabe, y nos dirigimos al santuario, donde visitamos el camarín de la Virgen, rezamos el rosario y nos despedimos de nuestra Madre de Itziar con el "Agur, agur".

Al cabo de unos minutos de expansión descendimos a Deba, y otra vez a la playa; allí se divertieron la gente mayor y la menuda, mientras otros pasearon por las calles, hasta las siete y media, hora en que se emprendió la retirada a nuestro txoko, donde fuimos recibidos con cariñosos aplausos de la multitud allí congregada.

Antes de terminar he de felicitar efusivamente a Emakume-Abertzale-Batza por la esmerada organización mostrada en todo momento y que contribuyó al éxito de la excursión.

Demos gracias a los hábiles y atentos chóferes y a los maestros y maestra, que supieron cumplir con su deber.

Todos volvimos contentísimos después de haber pasado en día tan grato. No había más que mirarlos a la cara.

iGaztetxus! Acudid diariamente a la escuela vasca para corresponder al premio que habéis recibido anticipado.

I'tar J.K.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1934-VIII-5	696	4.-5.	Aretxabaleta	Aitza

Itzaldia

Jun dan larunbatean gure Eusko Etxea'n izan gendun itzaldi aberkoi bat. Abertzale askoren aurrean, len-bizi gure Alberdi zintzoak euskera garbiakin azaldu zizkigun egi garrantzizkoak. Urrena Azkarraga jaunak, "Lur-Gorri"k, erderaz tamalez, baña bikaintsu; emezortzi urteko gazte abertzale azkar onek, ertorkizun aundia daukala iruditzen zaigu. Batez ere langilleak goratu zituan, bidezkoa den bezela. Oso txalotua izan zen.

Azatza'n

Igandean karlista edo erregezaleak zuten beren itzaldia, Azatza auzoan. Ordiazia'tik 8 "Guardia Zibill" etorriak ziran. Beti gertatzen da zer edo zer aukeraren tokian, ta emen ere bateri ez nolanaiko astinduren bat eman omen zioten, Gora Santa Cruz, deadar egin omen zuan ta. Azatza'ko basarritarrai entzun diotenez, zer ikasi aundia omen dute karlistak abertzaleagandik.

Iñaki deuna

Iñoiz baño abertzale geyagokin elizkizunak egin ditugu aurten. Iñaki Deunaren Ereserkia ere abestu genduan.

Erriko jaiak

Andamariak badatoz. Iñoiz pozik agertu bagera egun au artutzeko, aurtengoak ez dauka berdiñik. Txirrindulari-laisteketa, Arrasate'ko "musika" ta gañera bertsolariak.

Batez ere baserritar asko pozik arkitzen dira bertsolariak datozelako, eurendako ez omen dago bertsolariak bezelakorik eta. Ederki esana.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1934-VIII-16	6.766	12.	¿Nun dira?	Aitza

¿Nun Dira?

Euzkadin araudi-eske dagoala badakizute, ta nola karlista edo eñegezaleak, esaten duten, beren aurka dagozala ere bai. "Concierto economico" a zainduko dutela, ta ofetarako bear dan tokiraño iritxiko dirala...

Oña orain ordua etofi, nun zerate...?

Eñegea ta fueroak bakañik nai omen dituzte... Onela esan dit "karlista" batek...

Fueroak, oraingo karlisten amaika mingañetan ibilitako itza, baña bakañik mingañetan... biotzean gutxik bear bada iñork ere ez...

Fueroak ekartzeko edo zerbait egiteko asmoko izan balira, oraingoz zerbait ikusiko genduan, nik uste det, tabernatik kanpora ez dutela aitatu ere egiten, baseñitar asko atzipetu edo engañatzeko ez izanik....

Araudia bear danean, gure aurka egon dira, "Concierto economico" bear dutela esanaz, au zaintzeko ordua iritxi danean ere aurka.... eñegea nai dutela ta "fueroak".... Esan beañik ere ez, fueroak ekartzen gu juango bagiña... orduan ere gure aurka....

i i Uskurtza edo erlijio zaintzen jungo bagiña ere...!!! Begira gero e....? Gure aurka juango lirake...

Baña dana dala ere, tamalgañi xamaña izan afen gure aurka ta batez ere Euzkal-Eña'ren ain amofu biziz jardutea... ondo da jakitea.

Gaurtik aufera, lotsa piska bat ezagutzen badute, ez daukate eskubiderik Euzkal-Eña'ren alde jokatzeko dutela esateko. Garbi ta beren bafenak agintzen dioten bezela itz egitea nai badute esan dezatela: "España-zaleak gera".

Bazkide asko galduko dezute, baña egiz jokatuko dezute ta lotsik iñun ez dezute izango.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1934-VIII-19	698	4.	Euskaleñiko beñiak	Ezetx

Aretxabaleta

Aurtengo "Andramaixak"

- Auek festak, e? Madalen!
- Bai, erri jai aundiagorik ezta Donostian bertan ere.
- Gu, aretxabaletarrok, alakotxeak gera asten geranean.
- Ezagun da. Baña zu, Paskual, egitarau aundi orretan iragartzen dan guztia egin al da?
- Baita geiago ere. Ara, or, egitarauan, "anuntzio" batzuek ere ipini bear ziran eta, lekuri ezta, iragarri gabe gelditu dira "Andramaixetan" izan ditugun beste gauza asko ere.
- Baña, ¿zer geiago egin liteke erri jai batzuetan?
- ¿Zer? Belaxe esango dizut. Irakurriko zenduan bi edo iru egunetan dantzia " todo pasto" gaberdiraño izan degula?
- Bai, alaxe dio egitarauak.
- Ba gero, dantza ondoren eta etxerako bidetan "illunpe bañoak" izan dituzte guregazteak.
- Eta ¿zer dira "illunpe baño" orreik?
- Jakingo dezu noski "eguzki bañoak" zer diran, ezta?
- Bai, bein ikusi ditut itxas ertzean. iBaztokeri aundiagorik!
- Baztokeri aundiagoak dira ba "illunpe bañoak". An argitan eta danen aurrean olako auzak egiten badira, atera zerorrek nolakoak egingo diran emen gaberdiko illunpe ta ezkutuan. Baña ori or baso bide ta sasi tartean izan da.
- Eta kalean?
- Kalean, "apostia" gogor eta aundiak izan ditugu.
- Kabanba. Ez nekian.
- Jakingarriak dira ba. Batean, apostia nork "txikito" geiago irentsi; bestian, "alegre alegre" jarri ta, nork obeto bertsolariari "imitau"; bestian, bein ere ikasi gabe nork garbiago trabenan erderaz egin; bestian, andik ir-tetzean nork obeto kaleko atiai "erreberentziak" egin; bestian, nor azkenengo ogean sartu eta aguroago loak artu; bestian, nork ainbeste "manga gabe" artean neska zentzundun bat bakarrik topatu; eta azkenez, nork kris-tau euskaldun itxura gutxiago euki.
- Bai, bai, amaika gauza euki dezute.
- iA! eta "printzipalena" biar astelenean degu.
- Baña, aizu, ez al dira festak gaur amaitzen?
- Egitarauan iragartzen diranak, bai; baña esan dizut len ere, oietaz gañera beste asko ere bagenitula.
- Eta astelenean zer dezute ba?
- "Entierro zibil" bat.
- ¿Gorrien batena?
- Ez, oraingoan, ez da gorriena, baltzarena baizik.
- Jakin al diteke norena dan, ba, "entierro zibil" ori?
- Igaro diran festa egunetan azkenak egin dituzten zaragiena.
- Pozik egongo da jendea, e?
- Oso, eta Andre Mariaren Jasokundea ospatzeko aitzakiaz olako jaiak eratu dituztenak batez ere.
- Baña, nork esan dezake olako jaiak Andre Mari ospatzeko diranik?
- Erri jai batzordeak.

- Batzordeak esan dezu, ala basurdeak?
- Itzak beintzat ondo antzekoak dira.
- Itzak bakarrik balira...

Ezetz

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1934-X-24	1.290	3.	Desde Arechavaleta	El corresponsal

Constitución del nuevo ayuntamiento.- El pasado lunes día 22 quedó constituido parte de nuestro Municipio, nombrado por orden gubernamental.

Bajo la presidencia de Eustaquio Alcorta, que en las pasadas elecciones municipales adquirió el mayor número de votos de los tres que quedaron en nuestro Municipio, se dio comienzo a la constitución, procediéndose en primer término, dada lectura circular del gobernador, al nombramiento del alcalde presidente, que recayó en la persona de José María Amuriza.

Ocupada la presidencia por el nuevo alcalde, se verificó el nombramiento de los tenientes de alcalde, quedando en definitiva constituido el Municipio de la siguiente forma:

Alcalde: don José María Amuriza, (monárquico).

Primer teniente de alcalde: don Domingo Uribesalgo (monárquico).

Segundo teniente de alcalde: Juan Pablo Lizarralde (monárquico).

Síndico: don Gregorio Idígoras, (monárquico de elección popular).

Concejales; don Juan San Martín, independiente; don Antonio Garay (monárquico de elección popular); don Eustaquio Alcorta, (monárquico de elección popular).

Una vez tomado posesión de sus respectivos cargos, acordaron los nuevos ediles celebrar las sesiones los viernes a las cinco de la tarde en lugar de a las seis y media, hora en la que se celebraba anteriormente.

He aquí el nuevo Ayuntamiento que regirá nuestros destinos, constituido de siete ediles de los diez de que se compone nuestro Municipio.**FALLECIMIENTO SENTIDO.**- Corta ha sido la vida de la emakume Concepción de Urcelay, que una rápida y traidora enfermedad nos ha arrancado a la temprana edad de diecisiete años.

Su muerte ha sido muy sentida en todo el vecindario, donde la alegre joven contaba con muchas simpatías.

Ayer se celebraron los funerales por el eterno descanso de su alma.

Les acompañamos en el dolor a su afligida madre y hermanos, entre los que contamos con tan buenos amigos como Cosme, Martín, Calixto y Francisco.

El Corresponsal

Arechavaleta, octubre de 1934.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-I-25	10.941	5.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Vivir para ver, dice el popular adagio, y verdaderamente muchas veces se presentan ante nuestros ojos cosas que nos asombran. No me refiero a objetos, artísticos, obras suntuosas, ni espectáculos impresionantes, sino que lejos de eso, nos referimos al curso que cogen los acontecimientos en el curso de la vida, que sobre todo en pueblos como el nuestro, resulta a veces interesantes. Habladurías, conjeturas, hechos, etc, que si el honor este se dedica a una persona, pronto quedará el pobre despellejado. Es lo que pasa en los pueblos pequeños. Pero como la Justicia es una para grandes y pequeños, es preciso que quede vindicada.

Y no importa que para ello tengamos que remontar un poco a tiempos pasados, porque estimo que es justa la defensa de los derechos de un hombre que no ha hecho más que bien al pueblo de Arechavaleta.

De todos es conocida la personalidad de un albañil, de espíritu emprendedor, propietario de unos terrenos en el ensanche, y dueño al mismo tiempo de tres casas construidas en dichos solares: casas para obreros, que están bajo un régimen de alquiler relativamente reducido, gracias al noble propósito del propietario. Conocemos la gran bondad de este hombre, que no solamente ha dedicado sus actividades en nuestro pueblo, sino que en muchos pueblos de las provincias vasco-navarras, siendo unánimemente reconocido su carácter de espíritu fuerte, dejando por las partes en las que ha trabajado huellas de sus buenas cualidades. Sería interminable determinar el número de casas que ha construido y obras en que ha intervenido el albañil del que hablamos, siendo lo más interesante las tres casas a las que antes hacemos referencia, las cuales están habitadas por allegados del propietario, que no han sabido agradecer los esfuerzos del constructor. Y es que muchas veces hasta el amor filial obligado se muestra desagradecido.

Pues bien, el hombre del que nos ocupamos (del que ya se habrán dado cuenta los arechavaletarras), siguiendo a sus impulsos de construir más casas para obreros, solicitó autorización del Ayuntamiento del día 13 de abril el año pasado; autorización que fue denegada, con el consiguiente disgusto del solicitante. El 5 de Mayo volvió a presentar la solicitud, pero no tuvo mejor suerte que anteriormente.

En todo esto hay cosas interesantísimas que nos interesa hacer constar, como lo iremos haciendo poco a poco; entiendo que no hay ningún motivo suficiente para que dichas solicitudes fueran denegadas, por lo que entiendo que en tal acuerdo del Ayuntamiento hubo algún factor extralegal contra el ánimo del solicitante, al que no hay motivo para tenerle en esta situación.

En otra ocasión nos ocuparemos de las razonadas que fueron las solicitudes, y tampoco olvidaremos otra solicitud de uno de los vecinos de las casas antes dicha, pidiendo precisamente que no se concediera autorización al propietario para construir la nueva casa.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1935-I-26	1.371	6.	Aretxabaleta	Aitza

Jaiotzak

Olabe'tar Julen'en emazteak, semetxo mardul bat izan du ta izen egokia asmatu diote alajañetan, Joseba Andoni, euskal izen egokia ezañi diote. Aita-pontekoak Urtubi'tar Joseba ta karmen anai-añebak izan ziran, ta elizkizuna soñu ta guzti alegia. Aspaldian bataio gutxi izan dira au bezelakoak. Zorionak bere gurasoai.

Miren Arantzazu, izen egokia ezañi diote, Unanue'tar Estepan'en emazteak izan duan alabatxo politari. Zorionak eraberean bere guraso zintzoai.

Baita ere, Ibartzabal'dar Tomax'en emazteak beste aurtxo eder bat izan du, lendabizikoa alegia, ta Ana Mari izen politarekin deituko diote. Zorionak. Mutikoa izatean naikuan ez dek ala, Tomax?

Ezkontza

Igandean bigaŕen dei aldia izan dute, Galdos'tar Joakin ta Baŕuti'tar Bale'rek. Nere zorionak bai bateri ta naiz besteari. Urte asko alkaŕekin izatea opa dizuet.

Tamalgarría

Benetan alegia, eŕi ontan ain idazle gutxi egotea, gaizki esan det, idazleak bai daude, ta beiñ edo beiñ agertzen dira, baño ... bai mututu ere ainbat laister. Agertzen diran bakoitzean, ez dute esaten besterik...zea... Alberdi eta Aitza, nun dira? Ez dute ezer idazten... ta bear bada, gure aldean, nasai bizi diranak noski izaten dira geyenak. Esan nai det, guk baño lan gutxiago edo ordu geyago dutenak aske, lan auetako.

Erderazko Antontxo
asi zan idazten;
baña jaŕaitzeakin
oso da aztutzen.
Alberdi ta Aitza
aotan arturik;
bere izena agertu
egin zuan bakaŕik.

Jaŕaitu nai badu
borondate onarekin;
laguntza eskaintzen diot
luma txiroarekiñ.
Ontzat artuko balu
nere ezkeintza;
lanari ekin daiola,
izango du lagunaza.

Agur

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-II-2	10.948	6.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Decíamos el otro día que hablaríamos de las solicitudes presentadas por el albañil del que nos ocupábamos. Mucho nos interesa enterar al lector sobre estos extremos tan interesantes.

Es sabido que el propietario del que nos ocupábamos construyó tres casas en terrenos de su propiedad en Belorieta. Cuando presentó las solicitudes pertinentes en los tres casos los Ayuntamientos respectivos concedieron el permiso para la construcción según deseos del propietario.

Estas casas están situadas comenzando de la carretera de Vitoria, una detrás de otra en relación a la carretera, excepto una que está a un lado cuyas causas veremos otro día. Lo esencial hoy es que sentemos que las construcciones dichas tienen establecidas entre sí la distancia de 7,50 metros.

Dijimos que el propietario deseando construir otra casa solicitó el 17 de abril del pasado, el correspondiente al Ayuntamiento, para la nueva construcción, para que por consiguiente los obreros de Arechavaleta no quedaran sin casa, La nueva casa cuyos planos he visto es de un proyecto igual a las construidas anteriormente. Únicamente el solicitante pedía que la distancia a que el nuevo edificio se debía elevar de la casa últimamente construida debía ser de 2,50 metros y ello debido a razones muy contundentes que veremos también. El Ayuntamiento denegó el permiso. Volvió a solicitar el 5 de mayo y es sabido que también lo denegó.

Lo que alegaba el Ayuntamiento era que no autorizaría más construcciones si no fuera dejando al distancia de 7,50 metros, apoyándose en que dicha distancia debía servir en su día para el trazo de calles por tratarse de terrenos de ensanche. Nosotros estimamos que el Ayuntamiento, en un terreno que no esté urbanizado no puede entrometerse a marcar y señalar distancias: sin embargo admitamos la competencia del Ayuntamiento en este caso. Todos conocemos el terreno de Belorieta y todos sabéis que si de la última casa construida por el

interesado dejamos la distancia de 7,50 metros, nos encontramos con un gran terraplén en la bajada al río Deva, y construir en dicho sitio la casa ocasiona perjuicios al constructor ya que para apoyar la parte trasera de la casa tiene que construir un muro de grandes dimensiones. Pues bien, el asunto ahora es bien sencillo: el propietario puede construir la casa sin los perjuicios del terraplén a una distancia de 2,50 metros de la última construida, pero el Ayuntamiento le obliga a echarse más atrás con el perjuicio correspondiente. Luego la cosa está bien clara: o el Ayuntamiento debe conceder el permiso solicitado o debe indemnizar los perjuicios que ocasiona al solicitante el tener que ajustarse a las condiciones en que accede el Ayuntamiento. Pues los terrenos no están urbanizados, y sólo se trata de un posible ensanche, por lo cual todo el municipio está interesado en el tal ensanche. Por eso a un propietario que teniendo terreno para hacer una casa normalmente, se le obliga a construir en un sitio determinado por intereses municipales, ocasionándole perjuicios, creo que tiene derecho a indemnización.

En cuanto a los inconvenientes de estética e higiene que aduce el Ayuntamiento nos da risa, porque sobre este particular pocas casas tendrán en Arechabaleta las condiciones que tendría la proyectada, así como las ya construidas. Porque estas casa en todo caso tendrán tres caras de luz y ello ya dice bastante. Pero de eso hablaremos otro día.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-11-17	723	8.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

“Konstantzia”ko “Zintzo”ri

Lenbizi: Otzi aolku bat; euskeraz idatzi egizu gixaxo orrek, ERDERAZ EZTAKIZU TA. Bestela baserritik txaldera neskame etorrita dauden: “Hijas de María” guziak, parrez lertu bearrean dituzu. Gaur goizean ola zion neskame oitako batek. “¿Ya te has leiro eso? ¡Semejante castellano! ¡Escribir también te hago yo mejor que ése!”

Bigarren: Egia egi izatekotan osorik esan bear da. Egia osoa ezpada, ba, ez da egia-ta. Itz auek norenak diran nik baño obeto dakizu zeuk, motiboak badituzu beintzat.

Ez dakit zure idazki orretan gizon baten aunditasuna agertzeko azaldu zeran edo... beste batzuek txiki usteko asmotan... Ez dago oso aisa igartzen zer nai dezun esan... baño... nere ustez, gutxi gora bera, zuk esan nai dezuna da, abertzaleak gaiztakeri asko egin dutela udal etxean, arduragabeko batzuek dirala, ezerren asmo onik ez dutela ta abar... ta karlistak dirala bear dan bezelako gizonak, “espíritu fuerte” (arpegi gogor ez?) “defensores del obrero” ta nik dakit geyago. Baño, ori esteko ez zendukean “Konstantziko” orri bat bete bearrik. Bi itz naikoak ziran. Ikusten danez “Doña Konstantziak” ere ez dauka izpar asko-asko, bere orrialdetarako. Ta zuk berriz, arotza baziña, egur talde ederra alperrik galduko zenduke!

“Vivir para ver”... ta... “se presentan ante nuestros ojos que nos asombran” ta gero dio “no importa que para ello nos tengamos que remontar un poco a tiempos lejanos”.

Ori irakurri ta arrazoi puskabat ematen dizut, “Zintzo”. Ederki diozu: «vivir para ver». Zeñek esango ote zuan oraiñ 20-30 urte Aretxabaleta’n abertzaleak nagusi izan bear zutenik? Noski poztu egiten zera antxiñako denporak oroituta, ez da ala? Badakizu ba: gaur, abertzaleak; zuek. lenago...

Tamalgarría da benetan karlistak baztarrera botatzea, zergatik karlistak besterik ez dute egin, langillea-gatik “sacrificio” asko, ta erriaren ondasunak goi-goyan jartzen sayatu... ta orain ostikada?

Erri guztia abertzale aitortzen da, baita ere “allegados ta amor filial” ta beste guztiak ere. Eskergabeak zerate benetan: karlista biurtu zaitezte ta dana azketsiko dizute ta “absoluzioa” berriz “Zintzo”k onela:

Etorri, etorri bildur gabe
 “mis queridos pochos”
 dena barkatzen dizuet
 ¡i Viva Don Carlos! !

Aizu, "Zintzo" auteskunde edo "botazioetako" zabalkunde edo "propaganda" egiten ez ote zabiltz, base-rritarrai ziria sartzen alegintzen? Katolikoak ez gerala esanda bakarrik ez aldizue sinisten? "Gixaxoek" errukia bear litzake zuentzako!!! Azkenengo auteskundetako lotsaria oroitu ta ere...!!! Ainbeste itxaropen ta. "Copo" egiteko asmoak ere ba-ziran da!!!

"Claro que haremos copo"
baña egin zenduten "poco"
asmo guziak ziran ito
ta oraiñ... kito

Zure idazkiari baten batek erantzungo dio, gauzak bear dan bezela esan bear dira-ta. Zuk badakizu le-nagoko udalai ere eskaera ori berdiña egin ziola zuk diozun gizon orrek. Baita ere uste det badakizula zer eran-tzun zion, ezezkoa noski. Baño ikusten danez, udal ura karlista zalako ixildu egiten dezu. i i Ederki, "Zintzo"!!

"Zintzo deitzen zayo
garbi dabillenari,
ez "komeni" ez zayona
ixiltzen duanari.

Egia egi izateko
osorik esan bear da
bestela ixilik egotea
obe... baño ez da.

Agur "Zintzo", ta izan oraiñ baño zintzoagoa.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-II-19	10.962	7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Por más que se ha murmurado y zarandeado en nuestro querido pueblo, acerca de las crónicas que voy publicando, no aparece nadie, como sería mi deseo, a la palestra de la Prensa, donde lógicamente podríamos dar a cada uno lo suyo y a cada pinto su color.

Queda pues sentado que no tenía ninguna razón el Ayuntamiento al no conceder el permiso al señor Zuazua para construir su casa en el terreno de su propiedad en el ensanche. A nuestro juicio, los motivos expuestos en esta columnas en las crónicas anteriores, justifican lo que decimos.

Pero no se trata solamente de éstos: existe en el pueblo un espíritu de aversión para el señor Zuazua, que no tiene justificación de ningún género. Aparte de lo razonadas que fueron siempre sus instancias solicitadas al Ayuntamiento, nadie ignora el alto fin y noble espíritu que siempre han guiado los pasos de este señor. Tenemos testimonios más que suficientes que nos aseveran la rectitud de sus intenciones y alteza de pensamientos de este humilde pero magnánimo albañil.

Cuando el espíritu del mal se infiltra muchas veces por nuestra inconsciente tolerancia, en el ánimo de los hombres, ciega de tal modo las inteligencias, que siempre se exteriorizan cubiertos con alguna hipocresía mal entendida. Así por lo menos parece en el caso que referimos,

Pues ¿qué mal habrá hecho el señor Zuazua al pueblo de Arechavaleta y sus moradores, para que merezca tal opinión a la masa su respetable personalidad?

¿No eran muy razonadas las solicitudes hechas al Ayuntamiento, según hemos estudiado en estas columnas? ¿No han sido siempre de un fin altamente benéfico para nuestra villa las iniciativas y obras del señor Zuazua? Y en el terreno personal ¿será la humildad de este albañil capaz de hacer y desear mal a nadie?

Nadie me podrá aducir razones que bajo este punto de vista me cojan en contradicción, porque sabemos a qué atenernos convencidos como estamos de la verdad de lo que defendemos.

Si yo tengo que andar con cuidado, como se dice por ahí, aconsejo a los tales desde estas columnas, que anden con pies de plomo, pues yo a nada temo, y en prueba de ello expongo a la opinión pública los pareceres y aspectos que me sugieren los temas que voy remendando.

Mucho mejor haría el pueblo si se fijara y estudiara con atención, (para sacar el debido escarmiento del daño producido) la actuación económica del Ayuntamiento nacionalista cuyos concejales salvo algunas excepciones, con poco sentido común subieron en poco tiempo el presupuesto y por consiguiente los impuestos.

Muchas promesas en todos los sentidos hubo por parte del campo nacionalista (a los colonos sus respectivos caseríos, fincas y propiedades rústicas, sus barcos a los pescadores, obreros, etcétera) pero cuando llegó la hora de las realidades todo lo prometido se vio reducido a agua de borrajas. En los Ayuntamientos prometieron rebajar los impuestos: una buena política económica, etc. Y luego resultó el desbarajuste más absurdo en casi todos los lugares.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-11-21	10.964	7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Después de haber enviado ya mi cuarta crónica me entero que nada menos que en dos periódicos se intenta contradecirme. A la verdad mucho me alegro con ello porque bien puedo estar yo equivocado: establecido ya el pueblo de juez, él juzgará la actitud de cada uno.

Voy primero con "Aitza" de Argía" que no será tan duro como parece indicar el seudónimo, ya que tiene el humor de dedicarme versos poéticos. Además muestra todos los indicios de que debe saber todas las lenguas de Europa por lo menos, pues él se constituye "per sine die" maestro de idiomas y me dice que no sé el castellano. Muchas gracias: aprendí el castellano y sé el vascuence, y mientras regularmente yo hablo siempre en nuestra lengua milenaria, observo a "abertzales" que hablan en "castellano".

Mejor haría señor Aitza en preguntar a Horn, Monzón, Robles, Sota, González, etc, y demás "belarri mochas" (convertidos en ejemplares modelos de la raza vasca por obra y gracia de vuestros batzokis), si saben el "castellano". Y a muchas "emakumes" muy "lirañas", no estaría de más que diera usted un toquecito de atención, tan bien como ha sabido hacerme a mí, para que no hablen en castellano. Y al "belarri mocha" que se afilia en vuestros batzokis quemadle incienso, que si está con vosotros será Jiménez o Pérez, pero no maketo. ¿Verdad? El batzoki todo lo santifica.

Yo en mis escritos he propugnado claro lo que persigo: el que no ha querido no me ha entendido. Y eso ha sucedido a "Aitza", que se obstina en dar al asunto un cariz político. Por ese camino seguiremos de mil amores, ya que él me da motivo.

Dejando a una parte pequeñeces que no conducen a nada (como son la de "Aitza" con sus extravagancias "castillanas") ruego a "Aitza" me diga en qué crónica y en qué líneas de mis escritos ha leído, o le ha parecido leer según dice él mismo, que los nacionalistas han hecho grandes males en su actuación en el Ayuntamiento.

No me gusta pasar el tiempo en tonterías, y no me desviaré de mi camino. Dice mi contradictor, que antes en Arechavaleta tenían mayoría los carlistas y ahora los nacionalistas. Respóndame: ¿y qué quiere decir eso para el asunto que yo estoy exponiendo?; esa circunstancia, ¿supondrá algo para que pueda influir en que una construcción tiene que ser a 2,50 metros o a 7 o a 10?

Pero bien, veo que está Vd. Como "roca" en eso de "abertzaleztazuna"; pues por ahí voy. Creo que usted no deducirá de la opinión de la mayoría, la verdad y eficacia de un Ideal. Una cosa no es buena porque así lo digan los más. Si su esencia no tiene fundamento moral bueno. Pues bien le suplico que en su próxima crónica me

diga usted los fundamentos históricos y filosóficos en que se apoya el nacionalismo vasco, porque hasta la fecha ha sido a muchos nacionalistas a quienes he dicho lo mismo y no me han podido convencer. Veremos si usted lo hace y dice dónde están los tan cacareados fundamentos del nacionalismo vasco. En esto sí que hablaremos de muchas cosas: hablaremos del Maestro (del vuestro), de la raza, de la historia, etc., y luego después de conocer la verdad histórica y sociológica podremos apreciar el valor de las mayorías, no por el número de votos, que no es fundamento de verdad, sino el valor, fundamento y eficacia de cada Ideal.

¡ Cuán equivocado está “Aitza” cuando supone que quiero engañar a los “baserritarras” para las votaciones! Sotsuak, beleari esan zion ipur beltz. ¿Entendido? ¿Cuántos caseríos habéis puesto a disposición de los que los cultivan, según prometáis por el voto, grandísimos engañadores? ¿Y es esta vuestra mayoría? ¿Zenbat gizur? ¿Cómo y qué tal anduvisteis con Prieto? ¿Y con la Esquerra catalana?

¡ Ah! sepa “Aitza” que le recuerdo esto porque ellos no se lo dicen a los caseros: a estos gixajos les engañan con promesas que no pueden cumplir. Y de esto daré casos concretos.

¿Vamos bien por ahí “Aitza”? Pues ya seguiremos. A “Egibilla” ya seguiremos mañana. Yo no tenía intención de hacer política, pero si me obligan...

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-II-22	10.965	7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Afortunadamente como digo, también “Egibilla” en “El Día” persigue hallarme en contradicción con lo que vengo defendiendo. De todos modos, éste parece más ducho que “Aitza” pues sabe ceñirse al asunto, aunque también adolece de un pequeño defecto al querer que yo me meta en camisa de once varas. Pero veo la intención y no hay cuidado, porque además no acostumbro indumentarias de ese género.

Déjese pues de citar nombres de personas, con intención de zaherir mis intenciones y hacerme incurrir en torpezas. A buen entendedor pocas palabras. Y más adelante sepa “Egibilla” que ya me encargaré de demostrar el espíritu emprendedor y generoso del señor Zuazua, pues no me gusta hablar para la luna.

Aquí se trata de que el señor Zuazua pidió autorización para construir una casa en terrenos de su propiedad, a 2,50 metros de la última, cuya solicitud cursó el 17 de Abril del pasado año. Y habiendo sido negada la autorización solicitó de nuevo el 5 de Mayo obteniendo el mismo resultado.

Yo he puesto de manifiesto la injusticia de esta denegación. No quiero saber nada de anteriores acuerdos, ni del 22 de Mayo de 1929, porque más abajo contestamos a las preguntas. Mi intención es hacer constar la injusticia de la denegación.

Por lo demás estoy deseando de que “Egibilla” me exponga lo que alegó el Ayuntamiento en la parte estética y de salubridad, para lo cual, según dice, no necesita de grandes cavilaciones. Me alegro y veremos.

Ahora contestaremos a las preguntas. Llamo y digo que los terrenos en que se trataba de construir la casa, porque así lo calificaba el Ayuntamiento al contestar la solicitud del señor Zuazua. En cuanto dice, que el año 1929 fue el mismo señor Zuazua quien impuso las condiciones que adjudicó el Ayuntamiento, se ve que “Egibilla” ha corrido poco mundo, o mejor dicho no sabe sobre qué agua nada.

En este mundo, “Egibilla” las cosas tienen por naturaleza carácter mutable, ¿no se ha dado cuenta de eso? Pronto lo comprenderá. Figúrese que corre el año de 1931: flota en el ambiente el Estatuto de Estella, al que usted defendió con cariño. Muy bien: vino cierto nubarrón y ustedes echaron por la borda el de Estella e hicieron las paces con las Gestoras y cambiando de postura a nuevo carro fue uncida nuestra actuación. Y luego alegremente jaleasteis a Prieto y compañía. ¿Va entendiendo “Egibilla” la naturaleza mutable de las cosas? Y ¡qué bonito resultado eso! ¿Verdad? Y otras cosas podríamos citar que cambian. Pues bien, ¿no comprende “Egibilla” que si él danzó al son de tan disonantes compases estatutarios, en otros aspecto puedan tener otros hombres motivos para cambiar de proceder?

Pues yo creo que el señor Zuazua más lógicamente que los que trinaban por los Estatutos, habrá tenido alguno motivos para proceder como procedió. Yo no me meto en las intimidades de nadie, pero bien pudo ocurrir que el año 29 no viera lo que resultaría hoy. Queda contestada esta pregunta. En cuanto a la otra pregunta el señor "Egibilla" se deja algo en el tintero. Debió añadir ¿cómo no se dio cuenta el ayuntamiento del perjuicio que ocasionaba al recurrente obligándole a construir a 7,50 metros? Porque el hecho de que al señor Zuazua no se le ocurriera pedir la indemnización no significa ningún lenitivo para que la injusticia prevalezca. No estamos todos dotados de la misma memoria y bien pudo (el Ayuntamiento que para eso es) darse cuenta de de toda la esencia de la solicitud.

En cuanto a la tercera pregunta ¿sabe "Egibilla" si el ánimo de Zuazua está ahora dispuesto para emprender esa obra como estaba hace un año? Digo que no me gusta meter en las intimidades de nadie, por lo que debemos razonar sobre argumentos que tenemos a la vista. Camisas de once varas para mí no.

Hemos visto un prólogo "Egibilla", con mucha impaciencia esperamos la continuación.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-II-24	724	4.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Jun dan egun batean, peri eguna alegia, sartu nitzan ardantegi batera baxo erdi bat erateko asmoakin, ta ikusi nituan baserritar mordoxka bat. Belarriak soil jarri ta... "disimulo" guziakin bazter batetik berabilkiten izketaldia entzuten egon nitzan luzaroan...

Batek onela zion: -Bai, "nazionalista" orregaitik zer esana badek karlista artean. Niretzako biak dituk onak, baño euzko-gogo geyago ikusten diat abertzale artean, ta guk eziñ ba aztu euskalduna gerala.

Beste batek dio: - Bai egia diok, ta... niretzako "nazionalistak" edo dana delako oyek, zertxobait geyago egin dutela baserritarragatik esateko ez diat aoan gorapillorik. Ikusi ditugu ainbeste urtean nagusi izan arren gure udal-etxean karlistak, zer egin duten. Elezio denporetan lagun leyalak izaten dituk oek, esanaz, ibai! ibai! Ondo izango zerate, ta... txuleta edo amarretakoren bat eman ere bai botoagatik eta gero... beste nunbaitetik ondo "kobratu" saritxo ori. Nik ez diat beñere txuletarik artu abertzaleagandik, baño... bai mesede asko, ta ori botoa karlistai eman niola. Aurreruntz nere botoa abertzaleak eramango dik. Esaerak zarrak badakik zer esaten duan. Obe dala berandu esnatzea... beti lo egotea baño...

- Ba ni ere, dio beste batek, zuen iritxi berdiñekoa nazute, ez da alderdirik sortu oraindik Euskal-erriaren alde ainbeste lan egin duanik, ta gero ilotsa gutxikin! abertzaleak au te bestea jarduna dariotela ibiltzen diranak badira. Orain dabillen bezela "Zintzo" Konstantzia'n astakeri ederrak azaltzen. Intentzio txarreko gizona izan bear du, dana dala igeltzero baten aunditasuna azaltzeko, sendietako izenak aotan artzen ausartzen dana...!!

- Bai egia diok, nik ere karlistai eman nioan azkeneko eleziotan nere botoa, baño uste diat... azkenengoa zala. Neregaz dana bukatu ditek. Zergatik, zer arraio: ¿Nun dek ba guk ateratako Don Ramiro? Berriketa bazebilkan ba, diputado irten artean. Arrezkero etzekiat aren berririk. Nik uste nian diputadua izaten dala guretzako, ta onek berriz gu nai gaita beretzako.

Len zebillen oso estu
aldun egin zanian zan poztu
arrezkero oso zaigu aztu
orixe da Ramiro de Maeztu.

Orrela itz egiten ari zirala, ondotik pasa nitzan, ta, batek baso baten ardoa eskeiñi ziran, ta itz eman nion esanaz:

"Donostian ere komeria ederra gertatu da ba!!

- Zer, zer?, galdetu ziraten guziok.

- Zapatero bat oñetakoak egiten asi omen da!! Eta arrituta galdetu ziran baserritar batek.

- Baño erotu egiñ alaiz? Zer egingo dik ba zapatero batek, zapatak baño?

Ta orduna erantzun nion:- Bai, egia diozu, baño, "Zintzo" k mirari bat bezela azaltzen du Konstantzian, emengo igeltzero "famau" batek etxeak egiten dituala!! iJa! iJa!

"Zintzo" kin aztu nitzan ia, ia. Ez da arritzekoa izango, baño, etxerik egin bearrik ez det eta...; baña egunen batean "pentsatzen" badet, "arkitekto" orrexengana juteko asmoa det. Etxeak merke ta asko egiten dituala esan baidigu "Zintzo" k...!!

"Zintzo" k esaten du
con todo malizi
etxeak egiten
erak dirala nagusi.

"Zintzo" k arrazoia du
Conforme, eso sí
baña kontuak atera
an nai duanak bizi.

Egun batean egin zuan
viento o lluvia o así,
"jente" guzia asi zan
andik, lasterka igesi...

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-II-24	6.918	8.	Información postal	Errena

Aretxabaleta

Contestando a "Zintzo".- Desde un tiempo para acá la información periodística de nuestra villa padecía su período lánguido, debido a que los reporteros locales se hallaban sumidos en el más censurable abandono, y esta languidez ha perdurado hasta que la pluma maestra del aplaudido "Zintzo" ha hecho su aparición en "La Constancia" de Donostia, cantando las excelencias de un digno aretxabaletarra, "espíritu emprendedor", desvirtuando por la intromisión del aludido escritor en asuntos para él desconocidos.

Ante la rudimentaria argumentación de los dos primeros artículos de "Zintzo"; ante los ridículos conceptos vertidos en sus dos señalados artículos, ni tan siquiera nos dimos por aludidos, puesto que considerábamos que la intención primordial que perseguía el tal "Zintzo" era la exaltación de un determinado personaje, protagonista de sus escritos, en cuyo caso hubiera bastado solamente una pequeña amonestación para que presináramos la colaboración más sincera y espontánea, no por la persona que se trataba, sino por el fin que se perseguía, siempre que para ello no hubiera sido preciso rebajar, menospreciar y pisotear la actuación de un tercero. Mas, por lo visto, no es esta su intención, según se deduce de un tercer artículo.

Como cazador experto, pretende "Zintzo" matar dos pájaros de un mismo tiro; esto es, ensalzar a su patrocinado y ridiculizar la actuación del Ayuntamiento dimisionario. Mas para que estos sus deseos se vieran coronados por el éxito era preciso que el historial del primero fuera lo suficientemente brillante para hacer de él un panegírico- lo que no negamos- y que en la vida del segundo se observaran actuaciones que no se avinieran con la justicia.

En el caso que él trata en sus tres larguísimas crónicas- cuánto material desaprovechado- no se advierte ninguna de las condiciones antedichas, precisas para una argumentación positiva, por lo que se ha visto precisado a recurrir a los desagradables extremos de chabacanería e incomprensión.

Ahora bien; dejando a un lado estos extremos, nacidos del cegado fanatismo, admitamos la indemnización, que es lo que en síntesis exige “Zintzo”, por los perjuicios que le acarreó al solicitante la denegación o la autorización condicional del Ayuntamiento.

Resulta que a Domingo Zuazua- esta es la síntesis de “Zintzo”- debía indemnizarle el Ayuntamiento los perjuicios, debido a que no autorizando la construcción de la casa solicitada a 2’50 metros de la últimamente construida, “se le quería obligar a ajustarse a las condiciones en que accede el mismo - Ayuntamiento-, o sea, a 7’50 metros”, con lo que acarrea o acarrea gran perjuicio al constructor, ya que a dicha distancia se encuentra un terraplén en la bajada al río Deba.

Pero, señor “Zintzo”, ¿es el Ayuntamiento pasado o el mismo Zuazua quien impuso esta obligación para sí y para otros constructores?

A este respecto dice “Egibilla”, en su contestación de “El Día” a “Zintzo”, que la denegación se halla basada en un acuerdo adoptado por el mismo señor constructor. Luego argüimos que si el señor Zuazua, con claro criterio por lo visto, impuso una ley a la que se debían ajustar las nuevas construcciones del ensanche, ¿cómo pretenderá construir su nueva casa a 2’50 metros si con ello vulneraba una ley puesta por él mismo cuando formaba parte del Ayuntamiento? ¡Ah! ¿Ó es que esa ley había de alcanzar a otros constructores y no a él?

Por lo que antecede, deducimos que si el señor “Zintzo” se ve en la precisión de solicitar una indemnización en nombre de su patrocinado, no debe formular dicha solicitud al Ayuntamiento pasado, sino a aquel que aprobó y firmó el acuerdo por el que tantos perjuicios sobrevienen al señor constructor.

Admitida la indemnización del señor “Zintzo”- como más arriba queda indicado- a favor de Domingo Zuazua, queda bien claramente expuesto que el perjudicado y causante de estos perjuicios se funden en una sola persona: en su patrocinado Domingo Zuazua.

Así pues, aclarado convenientemente este asunto, prosiga, señor “Zintzo”, en la labor emprendida, no sin antes concretar y puntualizar cuanto indican “Aitza” y “Egibilla”, en la seguridad de que ateniéndonos a cuanto usted dice sabremos pergeñar cuartillas versando sobre casos, cosas y casas.

Errena

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-2	10.972	5.	Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

¡Oh las cosas de la vida! “Errena” se erigió en poeta consumado, “Aitza” en político aprovechado y por lo que veo “Egibilla” sienta cátedra de filosofía explicada.

Pues es el caso que en “El Día” del 26 del corriente trata de hacer creer a sus ingenuos lectores que las respuestas que di a sus “enjundiosas” no desvirtúan ninguna de ellas. No sé en virtud de qué arte declara esto: para que su triunfo fuera más rotundo no haría mal en publicar profusamente las preguntas con las respuestas que di, si está tan seguro como dice de mi falta de argumentación. Y entonces podríamos tomar parte todos en fiesta de la Consagración de la sublime sabiduría del nuevo filósofo.

Con perdón, pues, del sabio “Egibille” me permito objetarle que no le he preguntado el motivo, sino que le pinté, demostrando la naturaleza mudable de las cosas; esto es, los cambios de actitud del nacionalismo ante el Estatuto. Y tanto le disgustó el asunto, que llevado de su excesiva buena fe, afirma que es “disquisición balda” decir que las cosas (de ese mundo) tienen por naturaleza carácter mudable.

Está usted equivocado “Egibille”; solamente la Verdad es inmutable; todo lo demás está sujeto al proceso de evolución según determinen cosas o agentes derivados de las leyes de la Naturaleza. Así por ejemplo los nacionalistas cambiaron repentinamente de actitud ante los Estatutos, porque antes que lo fundamental buscan lo material (la libertad de Euzkadi). En este caso las causas secundarias, materiales, influyeron por encima del peso argumental de lo fundamental. De la monarquía pasamos a la República; otro cambio debido a agentes puestos en acción por el carácter mudable de los hombres, y vino otra legislación; Y el Estado rechazó acuerdos

de legisladores anteriores... y hubo hombres que volvieron sobre sus acuerdos, unos lógicamente, otros farsariamente. ¿Se entera "Egibilla" que esto es algo más que una "disquisición baldía"?

Y le digo que no tiene razón ninguna cuando dice que he quedado solamente con el intento de responder a sus preguntas. Verá mejor.

Supongamos (ya que también usted argumentó con supuestos) que uno, cualquiera va a hacer una casa de aquí a un año, por ejemplo. Calcula lo que le ha de costar, y sin más empieza la obra. Luego resulta que otros más entendidos le hacen saber que para terminar la obra hace falta más dinero que lo que calculaba. Y si el hombre no tiene más dinero ni quien le preste, no tendrá más remedio que renunciar a continuar la casa. Lo que significa en buen castellano, volver sobre su acuerdo.

Pues bien, ruego a "Egibilla" que escuetamente me responda a esta preguntas: ¿Puede haber causas, circunstancias, o motivos en el señor Zuazua para que a pesar del acuerdo de Mayo de 1929, en abril de 1934 vuelva sobre su acuerdo?

Y no me meto en las intimidades de nadie porque no he preguntado al señor Zuazua si tiene dinero, materiales, etcétera, para hacer una casa, o si sencillamente está con ánimo para ello, como lo estaría hace un año, porque lo demuestra el hecho de que presentara la solicitud de permiso.

"Egibilla" se olvida de las fases de la luna o sencillamente del color de su chaqueta, pues ¿a qué viene el preguntarme que si será estética una calle de 2,50 metros de ancha? No sé lo que piensa cuando precisamente he afirmado que el Ayuntamiento los únicos motivos si los tenía para obligar a construir a 7,50 metros, eran de estética. Yo que no sé de estética ni de buen gusto son las ocurrencias que tiene usted de hacer las exploraciones de la calle de Cuchillería, etc. de Vitoria, porque aquí no tratamos de eso, ni nadie ha dicho nada de semejantes callejones. Tampoco discutimos condiciones de salubridad de ningún callejón, y yo digo que sería una cosa totalmente salubre la construida a 2,50 metros de la última construida por el señor Zuazua, porque la casa por se tendría luz y ventilación abundantes, aunque per acedens no lo sea el día de mañana. Y no quiero ni siquiera referirme a las divagaciones de inseguridad de construcción que hace "Egibilla" pues no viene al caso, y además todos sabemos que un mal rayo puede partir nuestras casas, que para el caso es lo mismo lo que él dice.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-III-3	725	4.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

- Kaixo "Aitza".
- Zer dabillek, Martin?
- Emen nebillek denpora pasa.
- Denpora pasa? Denpora pasa egon gabe lan aberkoi asko arkitu lezakek pa, arranook ezpaituk!
- Bai, bazekiat zer esan nai dekan. Ik izparringietako zertxobait idaztia esan naiko dek, ez dek ala? Baño nik orretarako balio ez diat.
- Aizak, euk nai ez dekalako, nai duanak aisa idatzi lezakek, naiz ta egia izan dan-danak orretarako balio ez dutela.
- Ireak beintzat, irakurri zituagu ta... bapo zio.
- Bapo... edo zapo, arpegiak illuntzen asi dituk. Orreindako ez dek bapo egon...
- Izan ere! Ik pe, aundiak ipintzen dizkiotek eta... i Ori etzeok ondo egiña, gaizki baño.
- Bai Martiñ, ori gaizki egiña egongo dek, baño jibosoa ere ezuan ondo egiña baño... or ibiltzen uan bere konkor da guzi!
- Ja, ja, ja! i Asi alaiz, asi!

- Lau urte ontan, asko-asko ez.
- Umoreko ago!
- Ala esaten dik "Zintzo'k", umerako nagola, bertso batzuek bota diotelako berari. Orrek zer uste ote dik, bertsoetako umorea bear dala? Orretarako "artia" bear dik, eta "Zintzo'k" ez dik iñoiz ezagutu.
- "Zintzo" aitatu dekan ezkerro, zerbait galdetu bear diat. Nola dek baño, orain igeltzero orrek bi metro ta erdi naikoa dirala etxe batetik bestera eskatzea, len beorrek zazpi eskatuta?...
- Baño oraindik orrela ago? Entzun: Bi mozkortzen diranean eta balantzazka asten diranean, bata bes-tea urreratu ezkerro edo bat egiten baditek, ez dek aiñ errez lurrera erortzen. Ba Martiñ, beste ainbeste gertazten dek etxe orrekiñ ere. Zenbait eta bide gutxigo etxe batetik... bestera, orduan da zallago lurerra erortzen, ta orretarako obe likek «metro» bat bakarra eskatu (¿Comprendido?).
- Ederki zioik, eta berandu gabe baniak. Agur, Aitza, gero arte.
- Agur Martiñ.

... ..

Banoa etxera, ta bide ertz batetik onela dio batek (ez nuan ezagutu)

"Konstantzik" emango dik
ez-paiz mudatutzen;
gaur ere ez dizkik
makalak botatzen,

Umekerik idazten
omen ditut nik;
uste al dezu zurekiñ
egin leikela gauz onik.?

"Konstantzik" ala?
(esan ere egin nion)
"Zintzo" izango zala ta
ixilik utzi nion.

Egin dit euskeraz,
erderaz eta latiñ,
itxura danez danetik
puxka bat du jakiñ.

Bereala irakurtzen
egin nitzan asi,
parrez lertu nitzan
irakurtzean kasi.

Guk ere zerbait
"prantsez" badakigu,
"Oh moxiu le "karka"
coman liporte-bu?

Euskeraz baomendaki
erderaz ere du ikasi,
"Soltsua" ta "gizurti"
nun dituzue ikusi?

Gauzak garbi esaten
or agertu da "Errena"
gogoan euki "Zintzo"
estutuko dizu barrena.

Agur irakurleak, eta datorren astean ez utzi ARGIA artu gabe, ordurako zerbait geyago "moldatu"ko det...

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1935-III-4	1.403	6.	Aretxabaleta'ko "Zintzo"ri	Galartza

Aretxabaleta'ko Zintzo'ri

Bolara ontan efi ontako idazleak- "Efena", "Aitza" ta "Egibila"- gogor ari dira, "Zintzo" k ilunkiro argitaratzen duan gai bat argiro jartzeafen. Lan au ene lagunei utzirik "Zintzo" k aitatzen dituen abertzale gaitara joango naiz. Entzun ondo "Zintzo".

Kristau zeran aldetik, egiz jokutzen dezula erakutsi bear dezu. Bañan, nik gezurtatu egiten zaitut ordea! Orain zeure iritzia aldezkatu bear dezu. ¿Nolan? Zuk "Constancia" n idazten badezu ta, EL DÍAn nik, efi ontako notin askok ez due izango alkañi ematen dizkagun afazioen beñirik. Eta, beragaitik, eñari gezuñagaz zein dabilen erakutsi bear diogulako, "itzezko ezta-baida batera gudaltzen zaitut", ondoren dijoazen, zuk erabilitako gai auetzaz.

1'go.- Zein saiatu dira geiena eleizarerioen lanak indargetzen, karlistak ala abertzaleak?

2'go.- Abertzale Alderdia'ren aldaketak, nun daude?

3'go.- Notintza atzipetu al degu?

4'go.- Araudiagaz, gudaritza egiteko Euzkadi'tik atera bear ote?

5'go.- Sabin'ek "españolista" k izan bear genuela esan al zigun?

6'go.- Fueroak zer dira?

7'go.- Nun pot-egin degu efi au zaintzeko gauz ez gerala agertuaz?

Ezta-baida au "Euzko-Etxea" ta "Círculo Tradicionalista" tik kanpora, nai dezun toki guztietan egingo degu. Entzule bakoitzak txakur aundi bat ordainduaz txartel bat emango zaio, gure afazioak entzun ondoren, bere iritzia, au da, afazioa eman dezan.

Batzen diran diruak, irabazleak jasoko ditu, bañan, ez beretzat, beste edozeñen alde emateko baño. Nik irabazten badet, gure espetxeratuen alde izango da. Autatu zuk ere.

Ezta-baida au ontzat artzen badezu idatzi "La Constancia" ra tokia, eguna ta ordua autatuaz. Ezian ol-doztuko dezu zelako zabalkundea egingo degun. Agur ba "Zintzo" nai dezun arte.

Galartza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-III-5	6.925	8.	Información postal	Errena

Aretxabaleta

Todavía.- Cuando las polémicas llegan a interesar a una o varias personas o a una colectividad, es preciso ajustarse en todas partes a la base principal que fue motivo de la provocación de las mismas, máxime cuando se hallan suscitados en la Prensa (para poner en cuarentena a determinadas personas), por considerar que el desviarse del primer plan trazado demuestra cobardía, incapacidad o, lo que es peor, un espíritu de contradicción, que bien pudiera tener su origen en la cínica pasión, que persigue intrigas preconcebidas.

En la crónica de Aretxabaleta aparecida el miércoles pasado en "La Constancia", y en su segunda columna, se dedica "Zintzo" a despilfarrar literatura de artista engreído que acude a este medio poco eficaz, para encubrir y disimular la triste argumentación de la tesis planteada en primer lugar, de la que tanto alardeaba cuando ante sus dos primeros artículos nadie "chistó".

Dice en uno de los párrafos: "O Zuazua tiene un brillante historial para hacer un panegírico, o "Errena" vende un lío". Y esto refiriéndose a lo que decía en mi último artículo.

Pues bien, "ni quito ni pongo"; solamente le manifiesto, y para esto no había necesidad, que el no "negamos aquél", no significa un rotundo "afirmamos", por lo queda en pie lo dicho y demostrado lo que debe saber o saben los chicos de la escuela y lo que ignora el maestro "Zintzo".

Luego, más adelante, rebatiendo "el argumento fuerte de "Errena", apunta: "¿No puede el hombre lícitamente volver sobre su acuerdo?" Pero, "Zintzo", si ahora las cosas tiene por naturaleza carácter mutable, ¿qué sería si en cada caso que se presenta en el orden de la vida tuviéramos que estar a expensas de los caprichos de determinadas personas que, por no verse supeditadas aun bajo la ley (sea justa o injusta), volverían sobre su acuerdo sabiendo a ciencia cierta que con ello vulneran los principios de la lógica?

Nada nuevo concreto ni razonable nos ha dicho "Zintzo" sobre el particular, por lo que le manifestamos que lo único que hizo el Ayuntamiento dimisionario, al no admitir la solicitud tan "cacareada", fue, en respeto a sus dignos antecesores, conservar intactas las leyes puestas en vigor por aquellos, en creencia, como es de suponer, de que redundaba en beneficio de la villa.

Siguiendo con atención la contienda "Zintzo-Egibilla", en la que terciamos, hemos hallado (así es el azar) una exposición del segundo que nos ofrece amplio campo para demostrar a los lectores que todo el despilfarro de "Zintzo" obedece, por lo visto, a una consigna recibida de su "cuartel general", quien, por complacerle, se ha lanzado a la desesperada sin examinar los medios con que contaba para su defensa.

Hemos dejado demostrado, y de ello queda convencido, no "Zintzo", pero sí el lector imparcial que sigue nuestra polémica, que es completamente ridículo el sólo pretender una indemnización por la imaginada injusticia cometida por el Ayuntamiento dimisionario.

Y ahora, ciñéndonos con cariño al cuerpo de la polémica, vamos a exponer con números bien claros y precisos que serán suficientes para contrarrestar la tesis de "Zintzo", que, según el solicitante Zuazua, no ha habido motivo alguno de indemnización, ya que a la distancia autorizada, bien se podía construir la casa ideada, por la que tanto ha hablado el enigmático "Zintzo".

Dice "Egibilla": "¿Cómo es que en esa distancia (la segunda) su firmante expone al Ayuntamiento que, construyendo a una distancia de dos metros y medio, en un futuro próximo se podría construir otra, pareja a la misma y a una distancia semejante?"

Pues bien; supongamos que el Ayuntamiento concediera la autorización en la forma solicitada y tendríamos: 2'50 metros de la últimamente construida, más ocho metros de ancho, aproximadamente, de la nueva casa, que dan un total de 10'50 metros. Si, como dice el solicitante, se construyera una pareja a la misma y a una distancia semejante, el número de metros sería de 21.

El señor Zuazua, que ha erigido tan suntuosos edificios, no habla de ningún terraplén y menos de un muro de contención, sino simplemente nos expone las posibilidades de estas construcciones. ¿Cómo es, por lo tanto, que exija "Zintzo" por perjuicio que le acarrea al solicitante la construcción de 7'50 (que con los ocho del ancho de la casa resulta 15'50), cuando el mismo solicitante ha firmado en su "solicitud" que se puede edificar hasta los 21 metros? Esto es incomprensible.

Ante lo que nos ha aclarado "Egibilla" con indicar las intenciones que exponía el señor Zuazua en su segunda instancia, sólo nos cabe manifestar que "Zintzo" emborrona sus cuartillas perseguido de una sistemática manía, o, de lo contrario, nos expresa con precisión cuanto le indica su patrocinado en las entrevistas, secretas, a su parecer.

"¡Oh, manos de Júpiter!- dice "Zintzo refiriéndose irónicamente a "Errena"- Y ¡Oh, mentes desquiciadas!- decimos- a la vista de las razones que arguye "Zintzo" para solicitar una indemnización, a todas luces injusta.

Cumplimos su misión, y esperando nuevamente terciar en la contienda "Zintzo"- "Egibilla", queda,

Errena

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-6	10.975	7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Verdaderamente que mis crónicas que vengo publicando bajo este título han soliviantado a los escritorillos locales nacionalistas. Nada menos que tres firmas se disputan la supremacía en contradecirme, y ahora se me anuncia que “Errena” será el más temible. Que sea enhorabuena pero no nos asustamos con soldados de papel, y esperamos sus acometidas. He notado lo mucho que hablar he puesto en el pueblo y la forma en que se difama el nombre del señor Zuazua. Veremos como responden los satélites del periodismo local.

Sigamos con el asunto. Dejando a un lado las razones que según he expuesto, puede volver un hombre sobre su nenerdo; cosa que al mismo tiempo no ha podido desvanecer “Egibilla” saltando también el extremo de que el sitio últimamente solicitado por el señor Zuazua para construir una casa, se podrá formar en su día una calle en las debidas condiciones, porque la proximidad del río daría mucho que discutir vayamos a examinar al cuestión desde otro punto de vista.

En mi última crónica preguntaba si estaba en línea de calle la fundición y anejos del terreno de Macazaga con las casas primeras del ensanche. Espero que “Egibilla” hará esta diligencia y al mismo tiempo le invito a que eche la visual o la escuadra agrimenosa por la línea de las casas de Zuazua y Olave construidas en 1929, y luego dígame el resultado. ¡Bonita avenida! ¿Verdad? ¿Y cómo se consintió eso? ¿Dónde estaban los delineantes del Ayuntamiento?... ¿Con que a unos se consiente y a otros no? Y sino ¿por qué empezamos por abajo la línea recta para luego torcerla?

Ahí, ahí tiene “Egibilla” donde demostrar sus dotes: por muy espabilada que tenga la mollera, tendrá que reclamar el auxilio del gran “Errena” enciclopédico como él solo. Y ¿qué es eso de que se trata de un ensanche y haya un cierto número de cosas construidas y no esté aquello urbanizado, y que terreno que de hecho pertenece al Municipio se aproveche para huertas y demás?

Señor “Errena” ¿por qué consintió el Ayuntamiento nacionalista la construcción de la fundición en terrenos de Macazaga a sabiendas de que estropeaba la línea de calle del ensanche y máximamente cuando denegó el permiso al señor Zuazua, a su entender (del Ayuntamiento) ¿por eso mismo? ¿para qué nos sirve que comencemos por alinear rectamente las casas si luego encontramos el recodo de la fundición? Para unos ni siquiera se reconoce un derecho de indemnización, mientras a otros se permite con toda libertad contravenir el orden para formar una calle.

Menos mal lectores, que el imponderable “Aitza” ha rebasado al zona de los asteroides y ha ido a parar a la luna. En sus cómicas excentricidades de “Argia” está originalísimo en su papel de payaso irreflexivo. Quien siga toda la trayectoria de este “periante” quedará asombrado de su ingenio meliciano. Se arma cada truco con el casero Martín y compañía, que simulando una escena lunática, se estremece el mismísimo sistema solar. En literatura barata tiene un extenso repertorio con el que a veces se atornilla en su “Argia” con versos sublimes derrochando ácido sulfúrico que pone en ebullición candente de entusiasmo a sus embobados admiradores. Lo que más nos ha admirado entre sus habilidades, hemos visto en el último número de “Argia” (gisarajua) que con un truco de última moda, por lo visto faltándole algún resorte intentaba proclamarse emperador de los bertzo-laris, pero lo que ha resultado ha sido que quemando incienso a su propia cabeza se ha dado el título de sabio entre tontos.

Esta impresión nos causa, quien haciendo caso omiso de las objeciones que imputando las suyas se le oponen, se dedica al ataque de este servidor y del albañil Zuazua. ¿Por qué no se dedica a contestar a lo que le escribo concretándose a sus mismos argumentos? Ya puede dar una vuelta por el camino particular del ensanche y ver si hay línea de calle en la... primera avenida.

Por mi parte puede seguir bromeando y en su actitud cómica desgraciada; ya puede alejarse del tema que esencialmente discutimos pero sepa que tendrá siempre adecuada respuesta.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-III-10	726	4.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Oraingoan ere, ba "Zintzo" ardandegian zan, beste baxo erdi bat erateko asmotan sartua. Ez larritu "Zintzo", ba guk "taberna" zuloan ibiltzen badakigu, eta noizean noiz zurrut bat edo beste egiten ere bai. Naiz da zure idazkian ni erdimoskor bota, uste det zuk ere edango dezula zertxobait; ez det esan nai moskortzeko tankeran, ez... "barau austero aña" baizik... Dana dala, sartu nitzan ba ardandegian eta nere lagun "Martini" nere zai egon bear zuan alegia, urreratu nitzanian "Konstantzia" eskuratu ziran, oraingoan bertso ta guzi zetorrek, esanaz. Orra zer zion lenbizi:

"Aitza" edo "Altza"
edo gurdi ardatza;
eztarria dek latza
eta barrenean miñ garratza.

Jarraitu nuan irakurtzen eta... i iene Jainko maitea!! orri bai esan leikela «zozuak beleari ipur beltza» esan ziola. Edo en "castillano"...

i La sarten le dijo al cazo
de ahí negrazo..."

Nere "Zintzo" maitea, garbi esatea erabaki det. Zuri "adarra" jotzen asi nitzan, eta orrela jarraitzeko asmoa det. Orrexegetatik, ez noa erantzuten zure idazkiari, alegia oso ganorebakoa. Guztiz arrituta nago "Errenak" eta "Egibillak" nola artakotzak artzen dituzten zure idazki nano auek. Poztu zaitez, "Zintzo", baño nere ustez "umeren" batzuk dira orreik, eta ez dezu gauz onik egingo. Eta banoa arira, au da, zuri adarra jotzera, jakiflean jarri zaitut baño ez dio ajolik, alaz guztiz ere, ikusiko dezu zeñen ederki "illea" artuko dizudan. i i Au dek arto bero usaia!! Baño... ni orrelakoxea naiz eta kito.

Buru auste aundia ipiñi dirazu, lenbizi zure bertsoagaz, eta nik ezin erantzun izango nun, baldin nere lagun "Martini"ek lagundu ez baziran, orrela botatzeko esan baidit.

"Zintzo eta "Kaiku"
da gizon irtena;
iatxur batentzako
egokia kirtena!

Ikusten detanez, "política" gaietaz geyago idatzi nai dezu, asi ziñan lanean baño. Esan nun nik bear zan garayan, zuri gutxi ardura zizula igeltzero ta bere etxe guziagatik. Aitzakitza bai artu, gai ori. Aizazu, "Zintzo" ez alda egia, "zerana zeralako", baño, bestela pozik "diskutituko" zendukela ardandegi baten "baxo erdia eda-naz"?... Bai, alperrik esango dezu gezurra dala, ez dizut sinistuko eta... Baña zerana zeralako!!...

Gaur ere "un poco de razón" arkitzen dizut; zuk esaten dezu eta ondo esan ere: "No más escuelas sin Cristo" esaten genduela guk abertzaleok. Eta galdetzen dezu: "¿Zer egin dute abertzaleak gai ori zaintzeko?" Nik esaten dizut: EZER ERE EZ!! Emen bertan, ARETXABALETAN, iñora jun gabe, karlistak iru edo lau ikastola "katoliko" iriki dituzte, eta guk abertzaleok, bat ere ez, baño,... "o sea viceversa"... Eta fueroak ez ditugula oraindik ezagutzen diozu. Or ere arrazoi aundia zurekin dezu. i Ainbeste aldiz garbi asko azaldu dezute, bai Madrid'ko ganbaran, eta bai Euzkadi guzian, Fueroak zer diran, eta alaz guztiz ere ez dakigu zer diran.

Gure asteroko ARGIA ere ez omen da argia, illuna baizik. Obe luke "Zintzok" beste aldizkingi bat sortuko baluke Gipuzkoa'n, Jaungoikoa'ren eta Euskal-erriaren alde ainbeste lan egingo lukena eta egin duana. Gezurra dirudi "Zintzo" zuk ori ARGIA-gatik esatea, "zerana zeralako"... política geyegi darabiltzu "Zintzo"...

Menos pasión "Patxikote"
que te veo el... cogote.

Eta zertan gelditu zerate, etxe ta igeltzero kontuakiñ? Erria zai dago ba "juzgatzeko" edo epaitzeko. Ia urrengoan zerbait esaten dirazun!! Eskerrikasko.

Eta urrengoan idatzi bear dezunean, arren eta arren eskatzen dizut, garbiago idatzi dezazula, orri bat betetzen dezu, eta naspilla bat egin ere bai, iñola ulertu ezin ditekena.

Orrek zer esan nai duan
nork ematen dio antzik?
izan ere! Idazteko
bai al du gatzik?

Itxura dagonez onek
kendu nai dit itza
ba... alperrik zabiltz
ez da ixilduko «Aitza»

Aspaldian esan dezu
esan dezu astakeri pranku;
"bota aundiagoak"
badago naiko leku

Alper itzez bete dituzu
makina bat "Konstantzi" orri
baña ala ta guztiz ere
gelditu bear dezu oso gorri.

"Errena" k biali dizkit zuk emandako eskumiñak; milla esker "Zintzo", baño... obe zenduke parean alkar pasatzen geranean, "Egun on" esaten dizudanean jaramon geyago egingo bazenduke... "zerana zeralako"...!!

Datorren aste arte, irakurle, ta ez aztu ARGIA artzea.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-12	10.980	5.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Esto va cada vez más lejos como si fuera un cuerpo elástico, según diría "Aitza". El sabio "Errena" sale ahora en "Euzkadi" muy ufano creyéndose muy seriamente que la gente atiende a él como si fuera el genio de la sabiduría infalible.

Después de muy acertadas divagaciones acerca de los efectos de la polémica pretende demostrar a su clientela que yo me salgo del tema. Y ¡claro está! Porque he expuesto muchas razones para demostrar la injusticia del Ayuntamiento nacionalista al denegar el consabido permiso al señor Zuazua, le parece al polémico que me salgo del asunto de la polémica. Como se ha supuesto ver un atolladero en mis argumentos. Clara visión debe tener "Errena" pero no ve que el que sale del tema es su congénere y contertulio "Aitza" que olvidando toda norma cristiana tiene el inaudito descaro de declarar "que no contestará a mis razonamientos y que solamente intenta molestarme". Claro que con ello no hace más que divertir a su público aunque a nadie se le ocurra calificar este proceder como exponente de "una visión rastrera del periodismo". Siga, siga en sus elucubraciones, que no me alcanza el virus de su impotencia, porque a hombres de su talla aplico disciplinadamente la cirugía del puntapié. Sepa "Aitza" que no me arrastrará al lodo en que camina, ni me dejaré conducir por sus rastreras mañas. Arrástrese él si quiere cual reptil ponzoñoso que arroja su veneno en vasos tan viles como el ataque personal y la molestia por venganza de su impotencia. Rebaje mi persona todo lo que le dé la gana ante sus abobados lectores, ingenuos caseros, todos ellos, pues creo firmemente que "Aitza" no es nada ni nadie para desvirtuar mi honra. Usted no me conoce.

Y ahora voy con "Errena" que dicho sea de paso, es más justo que sus compañeros, a mi juicio, adolece de un defecto capital; y es que se cree que lo que él piensa, opina también el imparcial. Si no fuera por ello no se metería a calificar "per se" el significado (muy particular y de conveniencia) de ciertos conceptos vertidos por él mismo, como aquello de "no negamos". De seguir esta teoría podría decir también yo que no tiene el significado que usted le atribuye, eso de que "el calla otorga".

Y no se crea "Errena" que me salgo del tema; si me he desviado algo será porque me han obligado sus congéneres. Tendré mucho gusto en puntualizar las preguntas que están inquietadas en esta polémica: Ahora que "Errena" también tiene que procurar concretar las cosas, sin dejarse llevar por el sendero de lo abstracto. Por eso he ahí esta pregunta sin contestar: ¿puede haber en el señor Zuazua motivos justos para volver sobre su acuerdo? Si luego se pone "Errena" a divagar sobre si en los casos que se presentan en la vida volviéramos sobre nuestros acuerdos, etc, etc.

Y así no vamos a ninguna parte. Son casos raros y concrete "Errena" el caso del señor Zuazua, si tiene o no motivos justos a su entender. ¿Sabe usted la opinión del imparcial? ¿Y que seguridad tiene de que el imparcial está con usted? Yo no procedo así: yo como en un principio, invito al público a que lea las dos partes y después forme juicio. ¿Con que se mete también con los imparciales? No hombre, no es el camino: que lean las dos partes. Por eso digo que pedir indemnización de construir la casa a 7,50 metros, no es ridícula ni mucho menos. El tiempo será testigo de las indemnizaciones que habrá cuando se urbanice el ensanche. Además nótese que yo defiendo en tesis que Zuazua tiene derecho a construir a 2,50 metros siendo esta indemnización una mera **hipótesis**, pues de alguna manera tenía que defender la tesis. Y tantos números y cálculos que hace para demostrar la improcedencia de la indemnización, son agua de borrajas pues no viene a nada a mi entender. Tiene que contar 2,50 de distancia más 11 de la casa, más otro tanto, 27 metros. No sé si se podrá edificar hasta los 27 metros pero nos basta saber que ya a los 15 de la última comienza el desnivel, por lo que habiendo sitio ¿por qué no puede construir su casa, siendo propio el terreno sin que alcance el perjuicio del desnivel?

Ahora resumo las preguntas. Si saben mis contradictores concretarse a ellas, pronto terminaremos el asunto: ¿Tendrá Zuazua motivos para volver sobre su acuerdo? ¿eso de la indemnización, lo planteé a modo de tesis o de **hipótesis**? ¿cuál es mi tesis? ¿está en línea de calle, la fundición construida en terrenos de Macazaga, con las casas construidas por Zuazua en 1925 y 29? ¿por qué consintió el Ayuntamiento esto a sabiendas que se estropeaba la línea de calle?

Ya sé que se extrañará con tanta pregunta, pero me parece que ahí está el cuerpo de la polémica y a ello debemos atenernos.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-III-23	6.941	12.	Aretxabaleta	Aitza

"Zintzo" zearo asáratu dala esango nuke. Garbi azaldu bai du "Constancia"n ageftu duan idazkiak. Da-nontzako daude «zaunkada», baño "Aitza" ez dauke baztefean uzteko. Artzai ona bezela, edefki zaintzen nau «Egibila», «Erena..» rengana laguntza eske jun beafko duala esaten du. "Argia" befiz gixaxo bat omen da, "Aitza" befiz "payaso" bat, "tontoa" eta abaf... Neri jaramon egiten ditana "abobados" au da "Argian..n nere idazkiak irakurtzen dituztenak "kaiku" batzuk dira. Eta nola. "Zintzo.." k iñok baño jaramon geyago egiten dion "Aitza..ri, esan beafik ez dago... "Zintzo" dala amen "abobado" aundiena.

Dio befiz, beren idazkiak efi guztia "aindian" jafi duala. Ez egizu egin ainbeste ames. Guretzako iñof ez zera zu "gizona" bezela. Ez uste, zure idazkiari ainbeste jaramon egiten diotenik. Zuk bai nai. Gañera, neuk beintzat, zuk egun auetan, abeftzaleagatik esan dituzun umekeri gustiak, aspaldian irakufi nituan «Constancia..n «articulo de fondo» bezela. Ez ote dituzu andik «copiatu»? Nik ala uste. Edo bestela, besteren bat daukazu zuk tartean. Zu etzera... ain argia... Baño badira zu argia zerala esaten dutenak ere, zure alderdikoak noski, atzo beftan batek ziran, zu ez ziñala nik uste bezin motela.

Kristautasuna aztu
ta politikan zera asi,
"zerana" zerala esateko
kemenik ez dezu kasi.

Oraindik zuregatik
ez det esan gaizkik;
esan detan guziagatik
ez det batere kexkik

"En camisa de once varas"
saftuta zabilz gaizki:
zure idazkietan badator
amaika saski-naski.

BEDOÑA'KO JAI ABERKOYA.- Euskaltzaleak eratutako jai aberkoyagaz jakiñean izango zerate noski. Jai ospatsu bat egiteko asmoak dira ta, lanean asteko garaya eldu dala uste det. Al degun guzia egin beař degu, "Loramendi...ren (G.B.) omenez egiten dan jai-aldia, aldala egun gogoangari bat izan dedin. Ofetako "zarata" puxkabat ateratzen asi beařean gera, puxkabat berotu ditezten. Jafaituko degu gai onezaz.

Beste bat ařte.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1935-III-24	1.420	3.	Aretxabaleta'ko "Zintzo"ri	Galartza

Aretxabaleta'ko Zintzo'ri

"Kristaua zeran aldetik, egiz jokutzen dezula erakutsi bear dezu"- nion zugaitik, il onen 5'eko idazkian-. Bañan, itxura danez, zere iritzia aldezkatzeko beldur zera.

Itxura danez, diot; bai-ba; ez baidet ene idazkia irakufi zenuan ziurtasunik! Ta, beragaitik, lengo idazkiaren gogoaz alduko dizut, zugana iritxiko dan ziurtasunaz.

Ara emen lengo zazpi gaiak:

1'go.- Zein saiatu dira geiena eleizarerioen lanak indargetzen, karlistak ala abertzaleak?

2'go.- Abertzale Alderdia'ren aldaketak, nun daude?

3'go.- Notintza atzipetu al degu?

4'go.- Araudiagaz, gudaritza egiteko Euzkadi'tik atera bear ote?

5'go.- Sabin'ek "españolista"k izan bear genuela esan al zigun?

6'go.- Fueroak zer dira?

7'go.- Nun pot-egin degu efi au zaintzeko gauz ez gerala agertuaz?

Ezta-baida au "Euzko-Etxea" ta "Círculo Tradicionalista"tik kanpora, nai dezun toki guztietan egingo degu. Entzule bakoitzari txakur aundi bat ordainduaz txartel bat emango zaio, gure ařazoiak entzun ondoren, bere iritzia, au da, ařazoa eman dezan.

Batzen diran diruak, irabazleak jasoko ditu, bañan, ez beretzat, beste edozeřen alde emateko bařo. Nik irabazten badet, gure espetxeratuen alde izango da. Autatu zuk ere.

Ezta-baida au ontzat artzen badezu idatzi "La Constancia"ra tokia, eguna ta ordua autatuaz. Ezian ol-doztuko dezu zelako zabalkundea egingo degun. Agur ba "Zintzo" nai dezun arte.

Galartza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-III-24	728	3.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Adarra jotze utsakiñ ere, ezer ez dagola dakitelako "serio" ere zerbait esan bearrean arkitzen naiz, ez "Zintzo"k au edo bestea esan eta miñ eman dialako, ez, baizik bear dan garaian bear dan bezela itz egiten badakila adierazteko nun nai. "Zintzo"k "Constancian" dionez, ni kristautasuna alde batera utzi eta gizonak aotan artzen nabil. Gizon bat aotan ibilli ta kristautasuna galdu badet, esan bearrik ez dago, "Zintzo"k aspaldian galdua duala, alegia asierako idazkitik gaurkoraño besterik egin ez dualako noski. "Allegados, amor filial" eta gañeruntzakoak, AOTAN artuta ibilli dala, denok dakigu. Politika gayetan sendiko izenak aotan artzea lotsarik ez aukitzea dala ere bai. Orregatik diot nik oraiñ "Zintzo"ri, norbaitegatik zerbait esan bear danean kontu aundia artu bear dala norbera, gai ortan errurik ez eukitzea. Bestela gertatuko zaio, alako maixu edo irakasle bati gertatu zitzaiona Euzkadi'ko erri koskor batean: "Ba omentzan mutil koskor bat bere maixuari "to edo i" itz egiten ziona. Baña egun batean, irakaslea oso asarraturik azaldu zan bere aitarengana esanaz zer gertatzen zan bere mutikoakin. Baita estu artu ere aita onek. Gogoan artua zan oraingoan gura mutikoa. Urrengo egunean ikusi orduko bere ikaslea, asi omentzan deadarka: i Jauna! i Beori! i Jauna! i Beori! Arrituta gura irakaslea, galdetzen dio: Nork esan dik ori neri esateko? Aitak esan diak iri esateko, erantzun zion mutikoak".

Orra garbi asko azaldu "Zintzo", maixu orrek bear dan bezela itz egin bazion, agian baliteke mutikoak ere eraberan erantzutea, orretarako adibide edo "ejemplo" ona bezelakorik ez, eta nik zuregandik ez det artu egundo adibide onik.

Beste gai ba: diozu: Ni zure aldean txikia naizela. Ezifñ dezaket ukatu, zu, nire aldean, gizon argi eta aundia zerala danok dakigu. Baña bada esaera bat eta zuk ere ezagutuko dezu.

"Bere burua aundi egiten duana kaiku bat da" ala ta guztiz ere, ez estutu, len esan dedan gisan, danok dakigu zu, nere aldean gizon aundia zerala, motiboak ere badituzula ere bai.

Ni ezer ez bat izanagatik zure ondoan, idazki ontan ikasbide ederrak arkituko dituzu.

Eta zurekiñ guztiz bukatzea erabaki det, zergatik nere ustez, etzera zu gizon autua gauz abetan ibiltzeko. Beste norbait azalduko balitz, baliteke arekiñ zerbait egitea. Amaitu baño len, esan bear dizut, ez naizela ixiltzen bildurragatik, baizik, len esan dizudanagatik, eta nere iritxiz uste detelako ez dirala, egun auk oso ego-kiak izkanbillan ibiltzeko, eta gañera beste eginkizun garrantzizkoagoa agertu zaidalako. Eta zuk ere obe zen-duke gai auk alde batera utzi eta beste gauz garrantzizko batzuek azaltzen geyago sayatuko baziñake, uste det, badituzula ta.

Agur bada "Zintzo", persegula, seculorum. AMEN

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-27	10.993	6.	Desde Arechabaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Esta vez ocupaciones más urgentes me han impedido que me ocupara del asunto que aquí debatimos en los días pasados como hubiera sido mi deseo.

i Pero observarán mis contradictores que no cambio de título mis escritos, porque tengo la completa seguridad de que la razón me asiste.

"Aitza" me anuncia que dejará ya de molestarme, porque tiene ocupaciones más importantes, más interesantes. Bendito sea Dios, pero no soy yo ni me alabo con tantas nulidades como supone "Aitza", seré en todo

caso un mortal miserable como los demás hombres sujeto al pecado, al error y a sus consecuencias que de todo adolecemos en nuestra humana condición. Con mis posibilidades y sin ofender a nadie quiero poner las cosas en claro, como es mi deseo y único fin que persigo en estas líneas. Por eso aprovecho la oportunidad de que "Aitza" en sus líneas de despedida se haya referido (y no por primera vez) a eso de "allegados y amor filial" que hablaba en mi primera crónica. Quiero pues aclarar esos conceptos. He observado que para zaherirme se lleva y se trae eso de que querido meter en líos del género del que ocupamos, a familiares del señor Zuazua. Y nada más falso que ello. Allegados puede tener dos atribuciones; quiere decir: cercano, próximo, partidario, y quiere decir también: pariente, amigo. Dios que lee en el fondo de mi corazón sabe bien que jamás abrigué la intención de poner discordias familiares y prueba bien patente de ello que en mis líneas de mi primera crónica no hay ninguna acusación concreta que nos pueda denunciar propósitos de discordia familiar. Sin embargo mis contradictores y el pueblo han entendido lo contrario y en vista de ello (como habrá podido observar el imparcial) posteriormente no he mentado para nada ni allegados, ni parientes, ni próximos, por más que "Egibilla" y demás se han esforzado en acusarme y han negociado con eso de "allegados" como si tuvieran interés en que echándome eso en cara, deshonrara mi buena fama mediante contestaciones mezclando asuntos familiares. Quede pues, constado que si se ha entendido lo contrario, jamás tuve las intenciones que se me achacan. Si ellos han pretendido hacerse inexpugnables apoyados en ese desliz mío que han parecido ver, sepan que la ley de Cristo me impide seguir por esos rumbos.

Y dejando "incisos circunstanciales" y normas de "superiores jerárquicos" para otra ocasión (qué bien te ha de valer "Egibilla") vayamos al asunto, que dicho sea de paso, es mi deseo siga sus cauces justos. No he querido hasta la fecha entrar en razones de fuerza y argumento fuerte; reconozco que he apoyado mi tesis (de que Zuazua tiene derecho a construir su casa de la última) mediante razones sencillas, campesinas, si se quiere, sencillas y alguna descabellada, ¿no es así? Pero así y todo mis contradicciones no solo no reconocen la razón de lo que defiendo, sino que responden falsamente a sabiendas a mis preguntas. Yo he procedido en forma de causar el menor daño posible a mis contradictores y congéneres y si no quieren comprender las cosas, tanto peor para ellos, pues me parece que va llegando la hora de hablar fuerte, con la ley, aunque conste que no quiero molestar a nadie ni hacer mal a mis convecinos.

"Egibilla" sigue aún ocupándose de las condiciones estéticas y de higiene, que a su juicio no reuniría la casa en cuestión. Y yo me veo obligado también a volver sobre las andadas. Dije que nadie había hablado de callejones de dos metros de ancho ¿o es que el Ayuntamiento de Arechavaleta tendría tan poco gusto de poner en el plano del ensanche calles alineadas a 2'50 metros? Porque observe bien "Egibilla" el término en que queda situado el asunto. Se trata de un Ensanche; de terrenos de propiedad particular; de que los terrenos no están urbanizados; de que no hay un plano previo aprobado por el Ayuntamiento que obligue a alinear las calles de esta o aquella forma. Sobre estos puntos de vista hablaremos y se verá la torpeza de mis contradictores que no han sabido comprenderme, antes de que el asunto llegara a esta situación. Y además, sobre esto de la higiene alguien me remitió al inspector municipal de higiene. Pues, en mi poder un informe de este señor que próximamente veremos. Mas no se asuste nadie que ni el señor Zuazua ni este servidor abrigan malas intenciones. Hasta la fecha Zuazua no ha hecho mal a nadie, ni lo hará Dios mediante. Obsérvese que fue el único que en los terrenos del pretendido ensanche comenzó a construir casas y ahora le salen todas estas contrariedades. Todavía los demás propietarios no han pasado por los sinsabores que han amargado a Zuazua.

Y así las cosas se construye una fundición en terrenos de Macazaga y con tal miramiento de alineación de calles que cierra completamente con su chimenea y anejos la línea determinada por las casas paralelas y puestas en alineación de calle construidas en 1924 y 1929 por el señor Zuazua. Ante este caso ¿no cree "Egibilla" que hay razón para que Zuazua solicite construir a 2'50 m. de distancia a pesar de todos los acuerdos anteriores? Si uno tiene derecho lo tendrán todos, como creo yo mientras no haya plano debidamente aprobado y se urbanicen los terrenos del ensanche, como lo veremos con juicio superior al mío. Ya que menta usted a mis buenos correligionarios Higinio Ezpeleta y Santiago Ondarra, le diré que bastante humilde es su conducta, cuando después de observar la construcción de la fundición que vulnera su acuerdo, se mantienen sin quejarse. Mas de todo esto hablaremos claro, muy claro.

El que no habla claro y a sabiendas miente es "Egibilla" que contestando a mi pregunta dice que la fundición de referencia está en línea de calle no solamente con las dos casas citadas sino con otra calle. Muchos rodeos habrá tenido que dar la visual de "Egibilla" para hallar esa línea "tan torcida" pero "bella de hermosa avenida. Usted no me ha comprendido y así no podemos ir a ninguna parte. ¿Está en línea de calle la fundición construida en terrenos de Macazaga en 1933, con la línea formada por las casas paralelas construidas por el señor

Zuazua en 1924 y 1929 respectivamente? Mire usted mejor que si no diré que no ha estado nunca en el pretendido ensanche.

Para eso “de la nueva masonería” otro día será ocasión. Tiempo hay para ello. Mañana veremos cosas interesantes en relación al asunto de la casa del señor Zuazua. ¿Urbanización? ¿Plano de ensanche? ¿Indemnización? Poco puedo, pero no escatimaré nada para poner la cosa en su lugar. Si mis contradictores llevan razón reconoceré humildemente. Que no haya la intención en nadie. Pero por Dios “Egibilla” observe usted mejor la situación de la fundición y las casas citadas.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-30	10.996	6.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Verdaderamente me ha sorprendido la malicia de los escritores nacionalistas que en esta polémica se las entienden conmigo. Maliciosamente no han querido entender el sentido de mis crónicas; he soportado sus consideraciones e incluso he permitido que calificaran de descabellados mis argumentos. Mas como dando tiempo al tiempo se resuelve todo, de ahí la calma y la humildad del señor Zuazua para esperar casi un año sufriendo la injusticia que el Ayuntamiento nacionalista cometió con él, y ahora veremos que no eran tan descabellados mis argumentos, siendo más de notar la torpeza refinada de malicia de mis contradictores que no han sabido llevarse con lealtad.

En mi primera crónica apuntaba que el Ayuntamiento sin urbanizar el terreno no podía poner condiciones para edificaciones y mucho menos si ese terreno era de propiedad particular. Este argumento me bastaba para confundir a “Egibilla” y compañía, pero como digo, no han sabido comprender que por bien de ellos no he querido usar este fuerte argumento, dejando entrever de vez en cuando a través de mis crónicas mi intención. Así por ejemplo decía el 27 de Febrero que “no he hecho mas que resaltar la injusticia de que sin más ni menos fueran denegados los permisos que solicitó el señor Zuazua el 1 de abril y el 5 de mayo del pasado año”. Y el 12 de marzo: “el tiempo será testigo de las indemnizaciones que habrá cuando se urbanice el ensanche”.

Y veamos el juicio del letrado que consultó el señor Zuazua: CONSULTA. Domingo Zuazua se dirigió al Ayuntamiento de Arechavaleta en solicitud de autorización para construir una casa paralela y a distancia de 2’50 metros de la última que anteriormente tiene construidas en terrenos de su propiedad. El Ayuntamiento de Arechavaleta en sesión del 13 de abril adoptó el acuerdo que fue ratificado el 5 de mayo de 1934 denegando el permiso para construir la casa proyectada a distancia de 2’50 metros, imponiéndole la limitación de que la casa que trata de edificar debe llevar de la anterior 7’50 metros de distancia.

¿Puede el Ayuntamiento válidamente tomar acuerdo obligando al señor Zuazua para que edifique con la limitación impuesta? CONTESTACIÓN. El letrado que suscribe teniendo en cuenta los antecedentes del caso e informado de que el Ayuntamiento no tiene aprobado debidamente un plano de alineación o de ensanche y aunque es de la exclusiva competencia del Ayuntamiento la apertura y alineación de calles así como redactar, aprobar y en su caso ejecutar el oportuno proyecto de ensanche para la urbanización de cualquier zona fuera del termino municipal, no es ni puede ser arbitraria la concesión de licencias para edificar sino que esta facultad está sometida a los correspondientes planos de alineación previo acuerdo de la incoación del oportuno expediente y por tanto estimamos nulo e ineficaz el acuerdo del Ayuntamiento, disminuyendo por él la extensión edificable del terreno de Domingo Zuazua a quien se le causa notorio agravio a su derecho de propiedad, infringiendo el art. 350 del código civil que previene la facultad de hacer obras que le convengan en la superficie de su terreno, sin que exista razón legal alguna para condicionar de tal modo este derecho, máxime habiendo consentido que otro vecino haya construido un taller fuera de todo plano de alineación que no existe aprobado en la forma ordenada por la Ley de Obras y Servicios municipales. En su consecuencia entendemos que el Ayuntamiento debe conceder la autorización solicitada por el señor Zuazua conforme al plano que presenta para la construcción de su casa sin limitación alguna para edificar dentro del terreno de su propiedad. A su vez Zuazua debe interesar del Ayuntamiento que se le notifique el acuerdo que se adoptó en forma reglamentaria o sea in-

dicándole en caso de negativa los recursos procedentes y ante qué autoridad ha de presentar y término para interponerlo.

Veremos ahora si nos entendemos. ¿hay algún plano aprobado para el ensanche?

Me parece que por mi parte me ciño bien al asunto de la polémica, así espero que hagan mis contradictores. Mientras tanto puede resolver “Egibilla” la línea que forma la fundición con las casas del señor Zuazua. Mañana expondremos a “Errena” la opinión e informe del inspector municipal sobre condiciones de higiene sobre la casa proyectada, pues me parece fue él quien me aconsejó consultara al inspector de Sanidad sobre dichas condiciones.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-III-31	10.997	7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Remontémonos un tanto a la época que ocasionó la injusticia motivo de esta polémica y veamos algunos párrafos de la contestación que dio el Ayuntamiento nacionalista a la solicitud del señor Zuazua demandando permiso para construir una casa en terreno de su propiedad el 17 de abril de 1934. Dice: considerando que una vez practicada por la Comisión (de obras) que suscribe inspección ocular constituyéndose en el lugar donde se proyecta la obra, entiende que hay terreno más que suficiente para que al recurrente se le obligue al cumplimiento de lo acordado anteriormente por el Ayuntamiento, es decir (obligarle a construir a 7,50 metros de distancia de la última casa construida), considerando además que no solamente bajo el punto de vista estético sino que también el de salubridad e higiene sería improcedente la concesión de la autorización pretendida, esta Comisión entiende que no debe autorizar al interesado para construir la casa a distancia de dos metros y medio de la última que anteriormente tiene construida debiendo sujetarse a lo acordado en sesión de dos de marzo de 1930, es decir, dejando la distancia de 7’50 metros etc” lo cual fue aprobado por unanimidad.

¿Y en virtud de qué ley se entromete el Ayuntamiento disponiendo limitaciones en una obra de terreno de propiedad particular, toda vez que no se apoya mas que en simples acuerdos anteriores sin fuerza legal alguna, ya que no existe un plan de urbanización explanado por los correspondientes planos del Ensanche? Resultaría bonito que el Ayuntamiento se hubiera erigido en dueño y señor de dicho terreno sin cumplir ningún trámite de los que prescribe la ley para Ensanche y urbanización. Pues eso y no otra cosa demostró el Ayuntamiento nacionalista cuando se puso a “entender que había terreno más que suficiente etc... etc”

Y sepa el señor “Errena” que con el tiempo verá que no era tan descabellada mi hipótesis acerca de las indemnizaciones, pues se dará cuenta de lo que supone un plano municipal de Ensanche con sus correspondientes compras y demás.

En este caso sí que el Ayuntamiento es el único señor que puede obligar las construcciones a su antojo, pero mientras tanto no.

Y así las cosas el señor Zuazua solicitó de nuevo el permiso denegado por dos veces por el Ayuntamiento anterior; y véase lo que se procedió: “Dada cuenta del escrito presentado por don Domingo Zuazua solicitando permiso para construir una vivienda sin limitación de distancia entre la casa cercana donde desea emplazar el nuevo edificio, el Ayuntamiento acordó pase la instancia a informe del Sr. Inspector municipal de higiene quien una vez asesorado por el recurrente en relación con el lugar que proyecta construir la nueva vivienda prestará su descargo en orden a condiciones sanitarias de edificación para los efectos que proceden, lo que comunico, etc.. etc”

Y he aquí el informe del Inspector:

“El Inspector municipal de Sanidad que suscribe informado de la comunicación de la Alcaldía de fecha del actual sobre el lugar que proyecta construir la nueva vivienda el vecino Domingo Zuazua, manifiesta que desde

el punto de vista higiénico sanitario no puede poner inconveniente alguno en que el dicho recurrente construya un edificio para vivienda en el lugar que proyecta, mientras el Ayuntamiento de Arechavaleta no instruya el expediente de urbanización ya que el edificio que pretende construir reúne las condiciones sanitarias exigidas por las Ordenanzas municipales vigentes y con las condiciones mínimas sanitarias”.

Ese que me remitió al Inspector sobre condiciones sanitarias, ahí tiene la respuesta. Resulta que no sólo per se sino también per accidens, es salubre la casa. Por algo decía yo que nadie había hablado de calles de dos metros y medio de ancho.

En vista de este informe el Ayuntamiento aprobó por unanimidad la solicitud del señor Zuazua, como veremos próximamente. Por hoy antes de terminar quiero hacer constar que el señor secretario municipal dijo en cierta ocasión, que si el señor Zuazua quisiera, no habría quien le impusiera limitaciones en las obras de terreno de su propiedad.

Ya iremos poniendo las cosas en claro.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-IV-6	11.002	6.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Poco a poco parece que se va aclarando el asunto, pues mis contradictores aparecen cada vez más confusos. Contundentemente hemos visto que el Ayuntamiento no puede poner limitaciones para construir en terrenos particulares toda vez que no haya de antemano un plano de Ensanche debidamente ejecutado y aprobado.

Es eso tanta verdad, que el mismo Ayuntamiento nacionalista vino a corroborarlo, cuando consintió que en terrenos de Macazaga se construyeran los talleres a los que ya nos referimos sin ajustarlos a ninguna alineación urbana, pese a los asombrosos descubrimientos del ojo clínico de “Egibilla” que entiende a las mil maravillas de líneas, curvas, rectas y mixtas, a través de las cuales lanza torrentes de luz sobre preciosas avenidas que forja en su imaginación.

Pues bien, dejemos a “Egibilla” en sus exploraciones, porque si se empeña en afirmar que los talleres de fundición están en línea de calle con la formada por las casas construidas por Zuazua en 1924 y 29, allá le encontraremos aún el día del juicio, pues por muy buenos delineantes que tenga no podrá demostrar la efectividad de tal línea.

Y veamos la nueva solicitud del señor Zuazua cursada el 10 de marzo: “El que suscribe etc..etc expone. Que desea construir un edificio destinado a vivienda en el kilómetro 82 de esta villa y a los efectos de proceder a la ejecución de dicha obra con sujeción al plano suscrito por el arquitecto don Damián Lizaur y teniendo en cuenta el adjunto dictamen del letrado (que ya vimos en otra crónica) que acompaño para la ilustración de esa Corporación municipal. Suplica al Ayuntamiento de su digna presidencia tenga a bien conceder el oportuno permiso para la realización de dicha obra sin la limitación que se pretende imponer por los acuerdos de que se hace mención en el dictamen del letrado.

Ahora véase la contestación del Ayuntamiento. “Dado cuenta del escrito presentado por Domingo Zuazua en solicitud de autorización para construir un edificio destinado a vivienda en el Ensanche y en terreno de su propiedad sin limitación acordada en sesión del 13 de abril y 4 de mayo último; visto el INFORME DEL INSPECTOR MUNICIPAL DE SANIDAD QUE ES EN UN TODO CONFORMECON LA PRETENSION FORMULADA, el Ayuntamiento acordó por unanimidad conceder al recurrente la autorización solicitada para que pueda construir en terrenos de su propiedad en el ensanche la casa para vivienda con arreglo al plano presentado y sin limitación de distancia entre una casa y otra y en consecuencia en un todo conforme a lo solicitado”

¿Dónde está ahora ese que me preguntaba por qué el señor Zuazua no se resolvía a cursar ahora que el Ayuntamiento era amigo? Pues si antes no me quiso comprender, ahí está ahora doblada la respuesta. No ha sido precisamente el Ayuntamiento no, ha sido la razón legal e incluso del Inspector de Sanidad que antes como

ahora asistía al señor Zuazua, el que ha conseguido el permiso, cosa que no supieron ver a pesar de todo su genio los componentes del Ayuntamiento nacionalista anterior.

Ya sé que ahora se me objetará que el plano o anteproyecto del Ensanche debía estar ultimado antes de que el Ayuntamiento nacionalista llegara a la Casa Consistorial. Sobre esto si se empeña en hacerme presión, y aunque es sabido mi deseo de no hacer mal a nadie, diré que la responsabilidad de ello recae sobre aquel que los entendidos comprenderán. No quiero decir más por ahora, pero si mis contradictores quieren desviar a este punto la discusión, seguiré de mil amores.

Ellos creían que con meter miedo en tres periódicos ("El Día", "Euzkadi" y "Argia") me asustaría, cuando precisamente me percataba yo de eso; es decir, que no era más que ruido de cascabeles que no hacía ningún daño. Descabellados mis argumentos, ¿verdad? Bien podían haber sido, porque somos frágiles y muy dados al engaño y al error, por eso siempre me he remitido al juicio público, que aunque también es indicio de verdad, es por lo menos a lo que se atiene en estos casos.

Seguiremos explanando más casos e insultos y pronto terminaremos de poner cada cosa en su lugar.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1.935-IV-9	6.955	10.	Información postal	Egibilla

Aretxabaleta

i Que se conseda...!.- Pensé en un principio apostillar unos acuerdos adoptados poco ha por nuestra "Corporación! Municipal en sendas sesiones relacionadas con la construcción de una casa por el señor Zuazua en el Ensanche, y por ende con la esencia de la polémica que desde hace un tiempo acá sostengo con el señor "Zintzo" en un diario donostiarra.

Pero me percaté de que sería más conveniente acotar los referidos acuerdos una vez que este último diese cuenta de los mismos y ampliase las razones que le indujeron a la Gestora a tomar la resolución de conceder autorización al señor Zuazua para que construya una casa sin limitación de distancia con su contigua, en contraposición a los acuerdos adoptados por Ayuntamientos anteriores en mayo de 1,930 y abril y mayo del año pasado, en los que unánimemente se convino no procede conceder autorizaciones para edificar en el lugar denominado Ensanche casa cuyas distancias con sus circunvecinas fuesen menores a la de siete metros y medio.

Los actuales ediles trashumantes, ante una instancia del señor Zuazua, reproduciendo su pretensión de construir una casa sin limitación de distancia con sus convecinas, acordaron, a propuesta del señor Alkorta, en sesión del 15 del pasado, pase la misma a estudio del señor inspector municipal de Sanidad para que dé informe en su aspecto salubre, por si había cortapisas de esta índole que se opusiesen a los caprichos o egoístas deseos del constructor, y en sesión del 22 de igual mes, a la vista del escrito del señor inspector, favorable a la pretensión del señor Zuazua y dando por toda respuesta al "¿Qué se hace?" un "i Que se conseda!" de nuestro atolondrado Amuritza, acordaron autorizar al constructor recurrente para que edifique la casa haciendo caso omiso de acuerdos anteriores y con la distancia de separación de las restantes que le venga en gana.

Tal y como queda expuesto, parece que la instancia ha pasado por los cauces legales y que legalmente ha sido aprobado el contenido de la misma. Pero... señor Alkorta, con evasivas no se hace sino enfangar, embadurnar más lo que de por sí se encuentra escabroso para los que desconocen el fondo del asunto.

Usted, señor Alkorta, al propones pasase la instancia a estudio del señor inspector, debía igualmente haber afrontado aspectos legales por que se opusieron los anteriores Ayuntamientos a la construcción de la susodicha casa. El estético entre otros.

Mas dejemos para más tarde esta partidistas anormalidades y pasemos a desmenuzar la instancia que le ha valido al señor Zuazua la autorización, al informe del señor inspector, así como otros pormenores que servirán para darse cabal cuenta de la impensada y angelical autorización dada por los gestores de a o'95.

Decía en su instancia el señor Zuazua que deseaba construir un edificio en el kilómetro 82 de esta villa.

El señor inspector, a su vez, que procedía autorizar al recurrente para construir una casa sin limitación de distancia mientras el Ayuntamiento no incoe el expediente de urbanismo del Ensanche.

Señores gestores: Al autorizar al señor Zuazua, ¿saben dónde éste ha de emplazar su casa? Porque eso del kilómetro 82 es tan relativo...

Además, según se deduce por el punto destinado a la edificación de la casa, hasta la sidrería de Orueta se incluye en el kilómetro 82, ¿cómo autorizar, pues, la construcción de una casa sin conocimiento de su plano de emplazamiento? Porque.. que se edifique en Apotzaetxebarri no nos interesaría tanto en su aspecto de estética con miras a alineaciones de calle; pero al citar el emplazamiento de su casa nos quedamos como antes.

¿Y el señor inspector? Informa favorablemente la construcción de una casa sin limitación de distancia con sus convecinas, siempre que el Ayuntamiento no tenga urbanizados en forma legal los terrenos del Ensanche.

¿Y si los tuviese? ¿Es que la urbanización legal de unos terrenos es óbice para oponerse en el aspecto salubre a la construcción de casa sin limitación de distancias? ¿Qué relación guardan salubridad con la instrucción de expediente de urbanización?

Ya que he mentado a expedientes de urbanización, he de manifestar que la falta de la misma por parte del Ayuntamiento que se atribuye a los terrenos del Ensanche es precisamente por culpa del señor Zuazua, pues éste, en aquella sesión de 22 de mayo de 1.929, no solo dispuso que para lo venidero las distancias de separación de las casa en el Ensanche fuesen de siete metros y medio como mínimo, sino también acordó el incoar el expediente de urbanización de los referidos terrenos, encomendando dicha labor del plano de alineación de calles a don Angel de Aznar, e esta localidad. Es decir, que si no legalmente, pues no se llevó a cabo tal acuerdo, al menos moralmente se encuentran urbanizados los mencionados terrenos para el señor Zuazua.

En lo referente a autorizaciones concedidas por el anterior Ayuntamiento haciendo caso omiso de alineaciones de calles al permitir construir una fundición en terrenos del señor Makatzaga, ya le describí al señor "Zintzo" cómo dicho taller bien pudiera adherirse a la calle del General Mitarte sin trasgresión de alineación alguna. Esto lo corrobora cualquier persona que posea una pizca de estética.

Pero admitamos en hipótesis que la fundición cierra alguna futura alineación de calle en el Ensanche y en consecuencia la autorización para construir la misma es inoportuna y descabellada. ¿Será ello motivo para que en el Ensanche se apelotonen las casas sin orden ni concierto, aprovechando esa coyuntura y la de que se encuentran sin urbanizar legalmente los terrenos?

Señor "Zintzo", le repito que hablo hipotéticamente.

Que los yerros deben ser extirpados antes de que se enraícen lo debe saber usted mejor que nadie, señor don "J... intzo"

Egibilla

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-IV-20	11.013	5.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Cada cosa en su lugar

Pasa generalmente en toda polémica que se desvía del tema de discusión, lo que origina que después de haberse desgastado las energías de los contendientes, el asunto o asuntos quedan sin resolver, agriándose aun más las diferencias concertadas. Para evitar este inconveniente recordemos la situación actual de esta discusión en torno al tema de que fue objeto.

Y en este particular tengo justos motivos para alegrarme, porque mis contrincantes me han dado la razón. El tema por el que salí a la Prensa, tenía por objeto poner de manifiesto la injusticia cometida con el señor Zuazua por el Ayuntamiento nacionalista, al no concederle permiso para la construcción de una casa en terrenos de su propiedad; es decir, venía a dilucidar si dicho señor tenía derecho legal o no para emprender dicha obra.

Ante la fuerza de mis objeciones el mismo "Egibilla" no ha tenido más remedio que reconocer que la instancia recientemente aprobada por la actual Gestora según vimos en crónica anterior, había pasado por los cauces legales y que legalmente había sido aprobado el contenido de la misma.

Virtualmente la polémica está terminada porque ha quedado de manifiesto que la razón asistía al señor Zuazua por más que la plana mayor de los periódicos locales nacionalistas concertó el plan para desbaratar mis propósitos recurriendo a tres periódicos a todo bombo y platillo; pero tenemos que enfrentarnos con lo inevitable, eso es, con los deslices que ha habido a través de la polémica, tanto más graves en cuanto que "Egibilla" (¡vaya honor que hace a su nombre!) se ha dejado soltar varias mentiras. Ha mentido.

¡Claro! el pobre echando alforjas a la burra se esfuerza en seguir por el erizado camino en el que se halla y naturalmente se da revolcones, que es un primor. Pero... en la terquedad está el mérito, y según nos anuncia en "Euzkadi" del día 9, parece que está dispuesto a seguir compareciendo en el estrado consabido, arre que te arre, dando pruebas de una ceguera que solamente se justifica con la pasión política que debe estimularle a no soltar las riendas.

Y dice con suavidad digna de mérito algunos consejos al buenísimo señor Alcorta que no tiene nada que ver con lo que venimos tratando. ¡Qué vamos a hacer!. Con algo tiene que emborronar las cuartillas.

El señor Alcorta no hace más que seguir los pasos que marca la legalidad, el buen sentido y la razón: mas como "Egibilla" anda falto de ello recuerda "aspectos legales" de anteriores Ayuntamientos que se opusieron a la construcción de dicha obra.

Esa gente merece condecorar con la medalla de la terquedad u obsequiarles con unas gafas... de madera.

¿Qué aspectos legales son esos? Será cosa de que repitamos a estos chicos tercios de escuela que: el Ayuntamiento no puede poner limitación alguna a las construcciones en terreno de propiedad particular siempre que previamente no exista debidamente ultimado un plan de Ensanche.

No sé con qué clase de gente estoy tratando lo que no me escapa es la circunstancia de que tengo que repetir las cosas como si mis interpolemistas fueran niños de cinco años.

Por eso digo a "Egibilla" que ni a los gestores ni a nadie (menos al inspector) interesa el sitio en que construya Zuazua su casa. Al Ayuntamiento le basta saber que es terreno del solicitante y que no hay ningún plano de alineación que dé alguna atribución al Concejo sobre esos terrenos.

Me parece que mi contrincante entiende bien poco de urbanizaciones y ensanches, porque en el caso contrario no preguntaría si la urbanización de unos terrenos tiene que ver algo con la salubridad de las casas en dicho terreno construidas.

Poco apoco vamos a instruir a "Egibilla" para que busque la verdad.

Pues esa urbanización de terrenos en relación al aspecto salubre del mismo ¿quién lo determina? Digámoslo con todas las letras. El Ayuntamiento una vez realizado el plano de un Ensanche o de toda construcción tiene que someterlo al dictamen del Inspector de Sanidad sin cuyo requisito pierde el proyecto todo valor legal. ¿Entendido?

Pues bien, como no hay ningún plano legal de Ensanche, el Inspector tiene que informar en cada caso que se presente, y como dice en su informe: "No hay por qué oponer reparos en el aspecto salubre a la casa proyectada por Zuazua". El Ayuntamiento sancionó con su aprobación el dictamen del Inspector.

El día de mañana (siempre, mientras no haya plano, porque ya con el plano está previsto y salvado el aspecto salubre), se presenta otro caso de construcción y en vista del plano y de las circunstancias verá el Inspector si concurren las debidas condiciones sanitarias.

En cuanto al plano que dice "Egibilla" que mandó hacer Zuazua al señor Aznar, es completamente falso, mentira, calumnioso. El único plano que sobre ese aspecto mandó hacer Zuazua no fue el año 1929 COMO DICE "EGIBILLA" sino en 1925 y no un plano de alineación de calles COMO DICE "EGIBILLA" sino un plano parcelario de los terrenos de la heredad de Belorrieta.

En lo referente a la fundición de Macazaga continuaré diciendo que está fuera de toda alineación prevista en el pretendido ensanche y en esto también miente "Egibilla", aunque reconozco sus dotes de profesor de estética.

Claro, de alguna manera tenía que justificar ese recodo de la fundición, porque fue obra del Ayuntamiento nacionalista y naturalmente ha sido buscar el “bitarte” de la calle Mitarte.

Déjese de hipótesis; resumen el señor Zuazua tiene pleno derecho a construirla casa donde proyectó por primera vez y el Ayuntamiento nacionalista se negó a conceder el permiso. Ello no quiere decir que yo defienda la tesis de que se apelotonen las casas sin orden ni concierto. Ya lo sabe “Egibilla” y le ruego se porte un poco mejor y no haga repetir las cosas que a verdad no me sobra tiempo para estas cosas.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	91635-IV-24	6.967	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Egun asko ez dira oraindik niola, ez nuala idatziko geyago “Zintzo...’k zerabilkan gaiari erantzunaz. Baña, gauñ, besterik dira nere asmoak nere lan edo egin beñak., uste baño lenago bukatu ditudalako, ta asti pixkabat neregatanu dedalako, zertxobait idaztea erabaki det. Aspaldiko “Konstantzi” bat neregatanu det, ta irakurtzean ara zer dion, gure «Zintzo’k neri galdetuaz:

“Eta zer diozu, zuen aldunak, Montzon, Agiré eta abar, Prieto, Ezkeña katalandaf eta abar, ibili dituzten izketaldiagaz? “Zintzo’k galdera onekin, azaldu nai du, gu ezkeñakin bat egiñak ibili gerala, ta ez gerala catolikoak, ta badakit, gogoñ zabaltzen ari dala berak dakian tokian. Eta ofixe erantzun nai nioke gauñ eta azalduko diot, zein eñu aundiakin dabilen “Zintzo” gixagaixoa.

Zer ikusi ete dauka Zumañagako batzañak, an izan giñala ta, gu ezkeñ bezela izentatzeko. Again, an, erlijio gairen bat erabili ote zan...? Ez noski

Kontu egin zazu, Aretxabaletako eña “peligro” aundi baten arkitzen dala. Eskoriatza’ko edo Añasate’ko eñiak, guda baten bitañtez, puska nai gaituztela. Begiratuko al ziñuke, gure eñi onen alde irtengo lutekenak “Ezkeñak” edo “Eskubiak diran? Noski eskubikoai begi obegoaz gebiratuko zenioke, baño...eskubiak lagunduko ez baluteke? Ondo dakizu ba zuk orixe bera gertatu dala, Zumañaga ta gañetiko batzañetan, gu beti gertu eñi baten eskubideak zaintzeko, aldegunean eskubiakin, baño.... laguntzen ez badute... ezkeñakin ere bai...

Ez dauka ba zer ikusirik, batzañ auek, naiz da ezkeñakin izan, kristautasuna gutxitzeke. Bestela neronek ere esango nuke, karlistak ez dirala katolikoak, ezkeñakin bat egiten dutela. Oña añazoi bat, neroni gertatua. Ari giñan egun batean, iru lagun, bat sozialistea, karlista bestea eta ni dakizun bezela abeñtzalea. Umore onean ari giñan, baña bat batean, sartu giñan politikara, eta zer uste dezu? Biak nere aurka asi ziran. Nik orduan esan al-neikan biak bat egiñak egon zirala, ta karlista ura ez zala katolikoa...? Ez nuan esan, eta ez det esango ere. Badakit, Orduña erlijioa gai bat atera bagendun, nere alde aterako zuala karlista ofek eta. Era berean zuk ere, lotsa izan beañ zenduke, guregatik esan eta esaten zabiltzanak esateko, batez ere “zerana zeralako”. Jakiñen gañean, abeñtzaleen izen ona, ostipekotzen zabiltz, eta “doctriña” edo kristau ikasbideak dionez... “Iñori izen ona kendu ezkerro, beartua dago beñiz izen on ori biurtzea”. Kristau zintzoa zeranez, uste osoan nago, beteko dezula egin beañ gañantzizko ori. Beste egun batean, beste gai bat aztertuko degu, J.L.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constanca	1935-IV-25	11.017	6.	Desde Arechavaleta	Zintzo

A "Galartza"

No pude por distintas causas enterarme de sus deseos manifestados en "El Día", según dice, el 5 del pasado, y a no ser por la leal advertencia de un amigo, también hubiera pasado desapercibido para mí su segunda invitación a lo que en castellano se llama controversia sobre los puntos señalados por usted.

Por mi parte, y basándome en las facilidades que amablemente me da V. Pongo mis condiciones.

El acto se celebrará uno de los próximos domingo de Mayo, en el cine Aloña de Oñate, a la hora que nos pongamos de acuerdo. La disertación ha de ser en castellano (de ambos) entre otros motivos, porque no he podido encontrar en vascuence ediciones del Código foral que rigió en Guipúzcoa, siendo uno de los puntos a discutir los Fueros.

Para discutir el primer punto, o sea si los nacionalistas han ayudado más que los carlistas a los enemigos de la Iglesia o viceversa, creo que no tengo autoridad, aunque no dejaré de citar documentos pontificios, que nos puedan dar alguna luz sobre el particular.

Sobre los demás puntos no tengo inconveniente alguno, para discutir en pública controversia.

Espero su conformidad.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-V-9	6.980	12.	Errijetatik	?

Bedoña

Poliki, poliki, eltzen dijoa gure egun aundia; au da, Loramendi gure anai zanaren omenez "Euskaltzaleak" eratutako VI.gn elerti eguna. Egun zoragafia itxurak diranez, Donosti, Tolosa, Bergara, Oñati, Durango, Bilbao, Gazteiz eta inguruetako euskaltzale geyenak etortzeko asmoa dutela ziur gaude. Ofegatik diot, egun go-goangafia izango dala, gu, Bedoñar'entzako. Zalantza gabe esan dezakegu, orain arte ezagutu degun euskaltzalea egun aundiena Garagañilaren 2'na izango dala. Ofetarako Euskaltzaleak jai aldi egoki-egoki batzuek antolatu ditu. Bezperatik, Añasaten. "Gurea" pelota-tokian, antzerti ospatsu bat azalduko da. Ufengo egunean, elerti egunean, Bedoña'n jaupa nagusia eta ondoren "Loramendi" zanaren izenean oroimen bat jafiko da bere jaiotetxean. Bazkaria ere bertan izango da. Afatsaldean Aretxabaleta'ko enparantzan euskal jai ospatsu batzuek. Gai onezaz geroxeago itz egingo degu. Oraingoz ongi deritzot azaltzea, Euskaltzaleai laguntza eskeñi bear diogula, ez bakañik gogoz, baizik diruz ere bai. Ofetarako Aretxabaleta'ko Batzokian arpide bat irikia dago, eta nai duenak zerbait eman, badaki nun eman.

Askok ez dute jakingo Bedoña nun arkitzen dan, eta usteko dute bear bada, ufuti egongo dala. Ez ba euskaltzalea, ez dago ufuti. Añasate'tik geyenez ere, amar minuto eta Aretxabaleta'tik ordu laurden bat. Ez da ba bide aundia, eta benetako Euskaltzaleak bagera, Bedoña'n gure arpegia ikusiko degu

Garagañilaren 2'an guziok Bedoña'ra!

?

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
El Día	1935-V-9	1.458	6.	Bedoña (Aretxabaleta)	Aitza

Bedoña (Aretxabaleta)

Poliki, poliki eltzen dijoazkigu gure egun aundia, au da, “Loramendi” gure anai zanaren omenez “Euskaltzaleak” eratutako VIgn. Olerti eguna.

Egun zoragaña itxurak diranez, Donosti, Tolosa., Bergara, Oñati, Durango, Bilbao, Gazteiz eta inguruetako euskaltzale geyenak etortzeko asmoa dutela ziur gaude. Ofegatik diot, egun gogoangaña izango dala, bedoñafentzako, eta euskaltzale guztiontzako.

Zalantza gabe esan dezakegu, oraiñ arte ezagutu degun euskal usaiko egun aundiena Garagañilaren 2’koa izango dala.

Oñetarako Euskaltzaleak jai aldi egoki batzuek antolatu ditu.

Bezperatik Afasate’ko “Gurea” pelota – tokian antzerki polit bat azalduko da.

Uñengo egunean, olerti egunean, Bedoña’n jaupa edo meza nagusia, eta ondoren “Loramendi” zanaren izenean oroigari bat jañiko da bere jaiotetxean.

Bazkaria ere bertan Bedoña’n izango da.

Afatsaldean Aretxabaletako enparantzan euskal jai eder batzuek. Ezpata dantzari talde bikañak etortzeko dira.

Baña jakiña, gauz auek “kosta” egiten dira ta, laguntza bear du “Euskaltzaleak”. Laguntza ori izan leike gogoz, au da lanaren bidez, baña ofekin ez dala naikoa deritzagu. Dirua ere bear da, eta ofetarako, Aretxabaleta’ko eta Afasate’ko batzokian, arpide bat ireki degu. Añen bada, eskatzen degu, aldeztutena eman ezazutela. Ongi irabazia bai dauka, gure “Loramendi” (G.B) argiak.

Askok ez dute jakingo “Bedoña” nun arkitzen dan, eta uste izango dute uñuti egongo dala. i Ez orixe! Afasatetik geyen ere, amabi minutuan aisa sartu leike, eta Aretxabaleta’tik amabostean bai. Ez da bide asko, eta benetako euskaltzaleak Garagañilaren 2’n Bedoña’n elkartuko gera.

Añen bada, guziok Bedoña’ra Olerti Egunean Euskal usaiko egun anaikor bat igarotzera.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Euzkadi	1935-V-18	6.987	12.		Euskaltzaleak

Bedoña’n, “Loramendi”ren omenezko Olerti-Eguna

1.935’gnko garagarrillaren 2’an

Leintz-aldera datozkigu aurten Euskaltzaleak. Lenagoko urteetan Efenderi’n, Tolosa’n, Ernani’n, Uñetxu’n eta Zarautz’en eñ aietako euskal-oleñkari ospatsuen omenez egindako entzute aundiko Olerti-Egunen ondoren, Bedoña’ko Mendibitsu baseñiko seme “Loramendi”, gorengo euskal-olerkari zana, goratu nai dute aurten VI Olerti-Eguna mendi-gaiñ polit aretan egiñaz.

Leintzar praile gazte argiaren izenarekin batera, gure euskera jasotzeko eguna degu ori, ta leintzar eta euskaltzale guztiok alik edefen ateratzeko alegindu bear degun eguna.

Beste ospakizun batzuen artean, Gotzai Jaun guztiko Meza Nagusi abestua izango degu Bedoña’ko elei-zan itzaldia Mendibitsu’ko Juantxo lekaide eraman zuanak berak egiñik; ondoren, eñiko tokirik agirienean euskal-oleñkari argi zanaren omenezko oroitañiaren onspena, itzaldiak, aurtengo oleñkari sari-banaketa, ezpatadantza, bertsolari ta abar, afatsaldeko jaia Aretxabaleta’n bukatzen dala.

Euskaldunon agerkairik bikañena degun gure euskera maite dezuten guztiok lagundu zaiguzute egun ori alik aundi-eder, gogoangariena ateratzen.

Euskaltzaleak'en ordezkariak

Bedoña'ko "Loramendi"ren Olerti-Egunerako.....lko ematen ditut.

(Izena)

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-V-19	6.988	12.	VI'garren Eusko Olerti Eguna	Euskaltzaleak

VI'garren Eusko Olerti Eguna

"Loramendi'n omenez Aretxabaleta'ko Bedoña'n garagañila'ren 2'an, igandez, Euskaltzaleak eratu

Goizean

10 $\frac{1}{2}$.- Semi-Pontifical meza nagusia. Guam'go Gotzai Agurgaña Olano'taí Mikel Aingeru, nagusi dala. Añasateko Eusko-Abesbatzak abestuko du. Eleiz-itzaldia Oyartzun aita kaputxinoaren gain dago.

12.- "Euskaltzaleak" gure "Loramendi"ri eskeintzen dion ari-oroigari politaren inaugurazioa. Lojendio'tar Joseba M'aren itzaldia.

12 $\frac{1}{2}$.- "Oleñti-guduko" sari banatzea oleñkari txapeldunei.

Gero bazkaria.

AÑATSALDEAN (ARETXABALETAN)

5'tan.- Euskeraren alde itzaldia: Leizaola'taí Josu M. jaunak.

Ezpata-dantzari taldean ekitaldi ikusgaña. Gazteiz, Bergara, Añasate, Eskoriatza, Aretxabaleta eta beste eñietako taldeak.

Euskal eñomeria.

Oaña.- Euskel Oleñti Egunean Bedoña'ra bazkaltzera joan nai dutenak len-bai-len gaztigatu dezatela Baztordeko Jauregi'taí Kepa jaunari, Aretxabaleta'ra. Kontuan eduki askorentzat bazkariak gertatzea ez dagola.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-V-19	736	4.-5.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

"Zintzo", azketsi baña berriro ere zurekin naiz. Alako egun batean esan bear ez zituzun gauz batzuek esan zenitulako natorkizu. Zure esaerak ikusi eziñak ematen dituan griñak besterik ez dira, eta zure antzeko asko agertzen dira zoritxarrez ludi ontan.

Aspaldi ontan agertzen dezu guretzako ikusi eziñ ori, eta zer esaten dezun ez dakizula ausartzen zera gu katolikoak ez gerala esaten ere.

Bere oldezpen guziak, bere oroimen eta egin bear guziak politika gayaz gogoratuta egiten dituanak bes-terentzako gorrotoa berekin izaten du. Askok edo geyenak beintzat. Eta zuk, esan bearrik ere ez.

Gu ez gerala katolikoak, nork eta zuk esan ori "Zintzo"? "Masoi" eta ezkerakin bat egiñik gaudela? Nork, eta zuk esan bear ori!!

Gaur zorionez, Euzkadi geyena katoliko aitortzen da, edo beintzat ortan gaude gu... Baño... nori eskerak?... Karlistari? i i Ez noski!! Baizik abertzaleai. Bai «Zintzo», abertzaleak izan dira kemen geyagorekin katoliko izateari eutsi diotenak. Parrerik ez egizu egin, parregarriak ez dira gauz auek eta.

Euzkadin katolikotasuna len zerbait galduta egon bada ere, ziur egon zaite zuek karlistok ez dezutela erru gutxi. Bai, katolikoai dagokion egin bear garrantzizko bat aztuta eduki dezutelako. Erru aundia euki dute gai orregaz zuen buru diranak. Politika geyegi, eta beren egin bear garrantzizkoenak aaztuta euki. Orixe gertatu zaio zuen alderdiari. Oraindik ez zera kontuan erori zer esan nai detan? Langillean eskubideak alde batera utzi dituzutela esan nai nuan. Ez al da egia ala?

Lenago, oraindik ez dira urte asko, zuek ziñaten emen nagusi, eta ez nola nai, orain gutxi izanagatik. Ez algera oroitzen nola zuen alderdiak alde batera utzi, eta "gorriatara" aldendutzen ziran langille asko eta asko, eta era berean bear bada beren sinismena ere galduaz? Bai "Zintzo", egi garratzak dituzu orreik. Tamalgarriak baña egi-egiak.

Makinatxo bat langilleri entzun izan diet, zuen erru ori dala eta ez dala. Zuek langilleri begirapen puxka bat izan bazenioten agian beste bat izango zan gaur Euskal-erria. Baña zuek zeratela ta, dana galdua ere egona da.

Eskerrak Eusko Alberdi Jeltzalea sortu zala. Besterik ziran alderdi onen asmoak. Langillean asmoak eta eskubide bidezkoak ez zeuzkan aztuta. Orrela sortu zuan Eusko Langillean Alkartasuna.

Lenengo urtean bibi izaten ere lanak zituan. Baña puxkaka-puxkaka gaur nagusi dezu Euzkadi'n. Eta bertan arkitzen diran langille guziak katolikoak dituzu. "Socialismoai" guda gogorak egindako bazkuna dezu alderdi au. Odola "marra-marra" ixuritako langilleak era izan ditu katolikotasuna eta Euskal-erriaren alde. Oraindik gutxi dala ere or erori da beste bat. Eusko langillea da gaur ere "socialistai" bere arpegia erakusten diona. Nun zerate ba zuek? Zenbat odol ixuri dezue "socialistai" arpegia erakutsita? Eta oraindik ere Eusko Langillean Alkartasuna nundik zapalduko zabiltzate? "Socialista"kin bat egiñak gaudela? Zuek antz geyago dezute orrena eta alaz guztiz ere ixillik egoten gera.

Zuen "Sindicato" ori ere jakiñ nai nuke, sozialismoai indarra kentzearen sortua dan edo Eusko Langilleari!! Zer uste dezute? "Sindicato" orrek ez du ezer egin ez du ezer egiten eta ez du ezer egingo ere zuek bitarteko zeraten bitartean.

Zuk diozunez, gu, pekatari batzuek gera. Ori bai, egia diozu. Baña oartu esaera au: "Zuen artean arkitzen bada bat, obenik gabekoa bota dezaiola lenbiziko arria pekatari orrei". Igesi zoaz? Ba-nekian, nik!!!

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-V-26	6.994	12.	VI'garren Olerti-Eguna	Alberdi

Garagañilaren 2'an Euskaltzaleak eratuta egingo da Bedoñan, Aretxabaleta'ko auzo polit ofetan VI'garen Olerti-Eguna, Bedoña'tar Jokin, "Loramendi", olerkari yayua izan zanaren omenez.

i "Loramendi"!... Gasterik, Eusko-olerkari apainkari berezi bat ematen ari zala Jaungoikuak bereganatu zigun, sasoirik onenian. Il zan, ilobian gordetzen dira beren ondakiak ta Ama Neskutzaren, ainbat otoitz zuzendu zion Amaren magalean beren anima ta gure bañenian. Euskera maite degunon bañenian bere gomuta, bera izan zalako Euskera gaixo onen alde ameika lan egin zuana, berpizte zoragarriaz inguratzeko gure ta gure asaba zañen izkuntza.

i "Loramendi"! i.1932'gañen urtean Ernani'ko Eusko-Jaietan lenengo saria irabazi zenduben olerkari bikaña! Zutaz oroitzen da gaurko egunian Euskelduna ta zure izena izan du goguan Euskaltzaleak VI'gañen Olerti-Eguna antolatzeke garayan. Eta ora ortik nun izango dan aurten Eusko-Olerti gudu: Bedoña'n (Aretxabaleta'n), "Loramendi" zure jaiotetxiaren onduan.

Egun ofetan, garagañilaren 2'an, Leintz basteferko mendiak esnaketa zoragañi bat izango dute ta ikusita benetako Euskaltzalearen bilera ura ofen bañundik jaurtiko dute satzo ta ifintzi bulartsu bat, Euskal semia esnatu dedin ta maitatu dezan beren izkuntza gaixoa: Euskera.

Leintz'ko ta inguruetako eñiak, egun ofetan bildu gaitezen denok Bedoña'n eta Aretxabaleta'n "Lora-mendi"ri bear bezelako omenaldi bat eskeintzeko.

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-V-29	6.996	12.	VII'garren Eusko Olerti Eguna	Lauaxeta

¿Basetxekoa ala kaputxinoa? Esango dizut nola konbentura joan zen. Mutiko baten edestia jakin ez-kero, beste guztiena ere eskuetan daukagu. Bedoña'ko auzoan. Auzo au menditxo baten gain edo magalean egonen da. Eleiztxoa. i Airea garbi dagonean nolako kanpai-ots ezia!

Eleiz-ondoan jolastuten dira umeak. Apeza ere an dabil, buru-solian bonetea, eskuetan otoiz-liburua. Kistañ-bidea erakusten die. Apez onen etxea, guztiena dute.

¿Basetxe ura? Esango dizut. Mendibitsu. Aruntz goaz. Bide-ertzetan usai gozoa, aldapak gora, aldapak bera, belardiak muskeñ daude; bizkañean ere lañe goxoak. Ate-joka Kaputxino bat ibili dabil. Aita Kaputxino onek bizar luze ta zuriak ditu. Ifipañ xamuña agertzen zaio zilañezko bits-añean.

Basetxeetako xakuñak ez diote ausirik egiten. Eta eskuan dauken makila ibiltzeko baizik ez du. Umetxu guziak arenganatzten dirade, eskapularioan muin-diote. Txiki urak bizetetik tira-egin nai lezakio. Orixe egiten zion, ba, Don Martolo'ren baratzean egon zan burnizko praile bati. i Elbia noiz zan ere igartzen omen-zuan praile urak!

Aita Kaputxinoa ituñi-ondoratu zaigu. ¿Baseñietako ituñiak nolakoak diran? Eñeten batetik ura etortzen da; urjauzi asko izaten ditu. Azkenean oditxo bat du; zurezkoa. Arto-lasto batekin edo itxitzen dute oditxo ori. Ituñi nun den igañiko dezu. Bitxidof batek aratuko zaitu, lañu-goñi baitago bide ori. Aita Kaputxinoa eseri dek. Esku zabalana ura añtu dik eta bizañez bera jausten dizkiok. i Ura edeñtasuna! Mutiko bat zetoñk.

- Egunik on! Praileak erantzuten dio: - Nola dezu izena? – Juan, baña Juantxo esaten didate. Sorbalda-gain zekañan usuila utzi du. Españiñak guziz uñatuak ditu, betazalak ere agertzen zaioz. Alkondara garbia du eta tirante batekin lotzen ditu bere praka urdiñak. Txapelik ez du bear.

Artzai omen da. Artaldeak nola zaintzen diran ikasi omen du. Arkumeak atzeko tokian doaz; aria erdian, apote bat ere badute. Mendietako zuaitzak ezagutzen ditu. Lizañ, zurtxuri, erki ta zumeak. Gorostiaz makilak egiña dezu. Iyak diran tokian ura arkitzen du ardientzat. Txilibitua jotzen ere ikasiko du.

Mutiko uraren izketa atsegin, gozo zaio praile bizartsuari. Juantxo'k ere praile izan nai du. ¿Aguñ Mendibitsu'ko oianak!

Alsasua'ko konbentuan. ¿Zelako izkuntza dek au? Euskera baizik eztaki, erderaz guzia ikasi bear, ordea. Lañi-aldi itunak etofi zitzaioz. Bide ofeik darabilzkiez praile geienak. Bide onera ere etofiko dira. i Batez ere kaputxino maitagañiak!

Baña odolaren deia entzun zuan. i Ago tinko euskerari! Eta bertsoai oratu die. Juantxo ez derizkio orain. Bedoña'tar Jokin anaia. Kaputxino apal urak poesi batzu egin ditu. "Zeruko Argia"n irakuñi deguz.

Tolosa'ko Olerti-Egunera bialdu zituan bertso edeñak. "Lizardi"ren kideko etzan oraitio. "Añantzalinen Añats-Otoitza" edeña zen, irudimen sakona daukan gaste batena. España'ko oleñkariren batzuk eskuartearen erabili zitun, arein sunda baizuan. Gabriel y Galán irakuñi-beñi zeukan. Euzkotañen artean ere Añese-Beitia bat ba-zeukan.

"Noletan gero?", "Maitasuna ez da maitatua", "Guztiz edeña", "Ilargitara" eta beste ofelako batzu agertu ziraden. Baña guzi oiek ez zioten entzute aundirik emango, "Bañuntza leioan" izan ez palitzan.

“Oro det izpi, oro det lore, oro det kanta,
ene gogoak ikusi baitu aldaketa!”.

Artzaitxo aren barnetik ur gardenak irtetzen ziraden. Olefñkari gorengo bat agertu zen Euskadi'ko luñaldean. Baña: Jaungoikuak maite dutena gastaroan il omen da. Gordintxo zen; aldiak emango zion bear zuan umotasuna. Tamalez Goiko batzailea etofi zen; gizonak gordintzat zeukaten igalia. Goikoa'rentzat umo-umo zen eta bereganatu zuan. i Begietan malko ugari utzi zigun, biotzean bake goxoa, arats epelaren usaiz!

Aita Kaputxino bizartsu uraren bidez bide Bedoña'ra joanen gera gu ere. i Igandez! Omen bat egin nai diogu Juantxo zanari. Bertsolari edo olefñkari antzean gabiltzanok, itufitxo baten ondoan ura edan bear dogu. i Betiko egafi au kenduko al zaigu!

Itsas-efota kanta-kantari
eta izar-ugifñak elkañ dantzari.

Lauaxeta

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-VI-1	6.999	1.	El VI día de la poesía vasca	Aitzol

El homenaje al poeta “Loramendi”

No es vieja, ciertamente, la institución del Día de la Poesía Vasca. Es de ayer su celebración. Sin embargo, el que en muy breve ha de celebrarse en la encantadora aldea de Bedoña, barrio de Aretxabaleta, inicia su segundo lustro. Lustró que ha sido fecundo para la poesía nacional. Han surgido valores poéticos nuevos, otros se han consagrado. Con las nuevas poesías, las más selectas de los certámenes, se han editado cinco bellos tomos y se han reeditado las fábulas del bizkaino Zabala y del guipuzkoano Iturriaga y publicadas las póstumas de “Lizardi”. En estos cinco años Jauregi, “Lauaxeta”, “Orixe” y “Lizardi” publicaron también sus composiciones poéticas, y se anuncia la aparición de “Bidenabar” de “Orixe”, todos estos por cuenta y riesgo de Euskaltzaleak.

Al iniciarse el resurgimiento de la poesía euskaldun era totalmente desconocido el vate “Loramendi”. Había publicado, es cierto, algunas poesías en “Zeruko Argia”, pero por ellas no hubiera pasado su nombre a la posteridad.

Presentóse “Loramendi” al certamen poético del II Día de la Poesía Vasca de Tolosa, en 1.931, con su magnífico trabajo “Arrantzalien Arrats-Otoitza”. Mas no pudo vencer a la mejor poesía, debida a la inspiración de “Lizardi”, premiada en aquella contienda, “Baso Itzal”. Sin embargo, la revelación de un gran poeta era ya cierta. Y esta esperanza quedó confirmada con la obra maestra de “Loramendi”, titulada “Barruntza leioan”, que fue designada como la mejor del certamen del año siguiente, celebrado en Ernani en honor al fabulista Iturriaga. Estos fueron los dos grandes destellos del joven poeta capuchino. Poco después le sorprendió la muerte, a los doce días, justos y cabales, del fallecimiento de “Lizardi”.

¿Quién era “Loramendi”? El zagal aldeano Juan de Arana, el joven capuchino fray Joaquín de Bedoña quiso llamarse en el mundo de las letras vascas con el nombre poético de “Loramendi”, monte de flores. Sobre nombre con el que pretendió fuera conocido y con el que a sí propio se bautizó tan atinadamente; porque la exuberante, la riquísima fantasía de Joaquín de Bedoña es un fecundísimo jardín donde brotan las más variadas y perfumadas.

Nació Juan de Arana el 27 de enero de 1.907, en el caserío “Mendibitsu”, en Bedoña, del Valle de Leintz (Léniz). De allí mismo, no lejos del caserío natal de “Loramendi”, descendía el gran teólogo tomista P. Bañez, confesor de Santa Teresa.

El futuro poeta llevaba la vida que llevan los zagales de nuestros caseríos. Cuidaba algunas veces los hatos de ganado, otras llevaba la comida a los “gizones” que en las apartadas laderas del monte segaban la yerba; baja no pocas veces a Arrasate, cuidando del borrico que transportaba la leche, y... algunas veces, acudía a la escuela, que gratuitamente daba el bondadoso párroco de Bedoña, don Fermín.

Cuando una de las veces iba el muchacho “Juantxo” con su cántaro a la fuente, hallóse con que junto a ella descansaba un capuchino de luengas barbas. “¿Quieres ser fraile?”- preguntóle ingenuamente el religioso. “Sí”- respondió el zagal, firmemente, con presteza. Así llamaba Jesús al futuro poeta, requiriéndole para que se consagrara a Él. Este mismo religioso es el que mañana, domingo predicará en Bedoña en la solemne función religiosa, que ha de presidir otro ilustre capuchino, el ilustrísimo vicario apostólico de Guam.

Bien pronto debió aficionarse al castellano fray Joaquín de Bedoña, porque al visitarle meses después sus hermanos y dirigiéndole estos en euskera sus saludos, contestó: “No entiendo el vascuence”. No tardó, con todo, en arrepentirse de su ligereza, ya que se dedicó con afán al cultivo de su idioma racial.

Empezó a versificar siendo estudiante de humanidades en Sangüesa y prosiguió en esta labor mientras sus estudios filosóficos en Ondarribia. Entonces inició la publicación de sus poesías en “Zeruko Argia”.

Si las dos poesías ya mencionadas son las que consagraron el renombre de “Loramendi”, sin embargo, las anteriores no carecen de mérito artístico.

Citemos algunas de ellas. Dos de sus más pequeñas composiciones, “Onax, erletxo” y “Antzekia”, son dos bellísimas comparaciones, de las cuales la una sirve, con la abeja y la flor, para saber de secretos coloquios con la Virgen, y la otra para crear una primorosa fantasía con la picadura de una abeja en los labios de Jesús.

Originalidad ingenua e infantil hay en la poesía “Noletan gero?”, dedicada al Buen Pastor. Un hecho de las Florecitas de San Francisco sirve de argumento a “Maitasuna ez da maitatua”, digna de ser mencionada por su viveza descriptiva en la ansiedad del tordo, que, impotente, contempla cómo la serpiente, introducida en su nido, pretende ahogar a sus hijuelos.

“Gutziz ederra” es la poesía donde la fantasía del poeta se inicia con ciertas pretensiones. Es lírica y romántica a la vez. El “Tota Pulchra”, con cuya traducción libre termina, sugiere ideas encantadoras para un diálogo exquisito.

A la luz de la luna, “Illargitara”, sale el poeta para sorprender los reflejos del astro de la noche sobre el mar, y advierte sorprendido cómo la mortecina luz ilumina el seno de las aguas, poniendo de manifiesto sus maravillas. Esto evoca en el poeta la idea de la pureza y de la maternidad de la Virgen.

Estas y otras composiciones, no muchas más, constituyen la incipiente vida poética de “Loramendi”. Si ellas, como hemos dicho, no hubieran sido suficientes para inmortalizar a su autor, sirven hoy, por lo menos, para estudiar la trayectoria poética de uno de nuestros mejores vates.

Rememorar su recuerdo, allí en la cumbre de la pintoresca aldea, es deber de los amantes de las letras vascas.

J. Aitzol

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-VI-2	7.000	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Bedoña'ra.- Azkenik ere eldu da, guk ainbeste itxaropen euki degun egun zoragaña, VI'gañen olerti eguna, “Loramendi”, euskaltzale zintzo eta olerkari ospatsua, gure efitar maite onen, izenean egingo dan omenaldi bi-kaiña. Ez det uste eta esan bearik ez dago, iñor geldituko danik, Aretxabaleta'tik beintzat, gauñ Bedoña'ra jun gabe. Beste efi askotan izan dira olerti egunak, eta guzi-guzitan gurenda (triumfo) ikaragañiak izan dituzte. Ez genduke nai ba, emen beste tokitan baño berago gelditzea, eta zuek ere ez det uste. Añen bada guziok bat egi-ñik jun gaitezen Bedoña'ra.

i Gauñ zure aurpegia Bedoña'n ikusi nai nuke!

Abeñi-Eguna.- Asko dira beren izenak eman dutenak Iruña'rako, bañan, badakit oraindik gelditzen dirala jun nai dutenak eta bere izena eman ez dutenak, eman ezazute bada bereala, berezibilak (autoa) antolatzeko bear beařezkoa da zenbat dijoazen jakitea eta. Badakizu bada, zure izena eman.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-VI-2	7.000	12.	i Bedoña'ra gustijok!	?

i Bedoña'ra gustijok!

Gaur'ko eguna Bedoña'n pasau bial dogu. Antxe dago geure izkuntza zoragafi onen jafleku berezia. Olef-karien eguna, geure eleari indaf befa arnas-egin gura dautsenen eguna. Bedoña'n ikusi gura geunkez euzkera maite dabela diñoen gustiak. Euzko-efi bat osotu guraz gabiltzanok, efi ofen kultura-aztarnak goraldu bear doguz.

Jai oneik izan bial litzakez euskeltzale gustien biltokiak. Onek bururatzen dausku Barcelona'ko Olefki-Jayetan ikusi genduana. iA zan jentetza! Goikoak eta bekoak, agintariak eta agintari etziranak. ¿Noiz elduko gara arein mailara? ¿Noiz? Euzkotañok benetan gura izango dogunian.

Baña benetan eztoguz maite gauza asko. iModako diralako edo! Urte osoan erabili beaf litzakezan asmoak Olefki-Egunatik urtengo litzakez. Diru geyago emango geunke olako lanetarako. iLaguntza! iLaguntza! Euzkerak eztauko bear dan laguntzarik. Auteskunde batzuk diranian dirua agertzen yaku; euzkera jaso nai daniel, oster, ozt-ozta efealtxu batzuk jaristen dira.

Euzko-Elerti-Eguna asmau ziranezkero egin diran jayetan amaikatxuren utsa aurkitu dogu. Mitiñetan egoten diranak, olako jayetan eztagoz. ¿Zergaitik? ¿Etxakez atsegin?

Bedoña'ko auzoan batzuk batuko gara, efomantiko usaña darabilgunak, baña azkenian euzko-efiari bere izkuntza emongo dautsenak. Abeftzaletasunaren indafak garoaz, ba, euzkera jasotera. Eta jai ofetan eskatuko dautsogu "Loramendi" zanari, be, geure efi onen alde lagundu dagikula.

Olefkarien jayak! Norbaitek esango dau. ¿Eta nun agertu ziran "Lizardi", "Loramendi", Etxebefia, Zaitegi, Jakakortaxarena, Loidi eta beste olefkar argiak? "Orixe" bat "Endaitz" eta garaitikoak. Zorakeriak eztira, gafantzidun gauzak baño. Lurpean estaldu datzan aziaren otsak entzun daroaz olefkarriak. Euzkadi'ko negutean, be, udabefiaren deya entzun daroe. Olafak kantari diranian, goxaldea ufatus doia...

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-VI-2	738	1.	Eusko Olerti Eguna	Argia

Eusko Olerti-eguna

Gaur Bedoña'n "Loramendi"ren omenez

"Euskaltzaleak" bazkunak urtero bezela eratua.

Larunbat igandetan Arrasate ta Aretxabaleta'n VI Eusko-Olerti Eguna ospatzeko egingo diran jaiak ez dira nolanaikoak izango. Jai oien egitaraua lengo asteko zenbakian agertzen gendun arren, gaur ere zerbait goraztea ez da noski kaltegarri izango.

Larunbatean asiko dira jaiak. Egun ortan Donostia'ko Eusko Etxeako antzeslariak ainbeste ta ainbeste txalo irabazi dituan Barriola'tar Abelin'en "Goi Argi" antzestuko dute. Arrasate ta ingurukoak ortxe dute ereti ederra antzerki ori ikusi ta txalotzeko.

Igandean alkarrekin igoko dira Bedoña'ra Arrasate'tik irten da, Guamgo Gotzai jaun agurgarria, "Euskaltzaleak" bazkunako artezkariak eta oiekin joan nai duten gañerako guziak.

Bedoñarrak iñoiz entzun ez duten bezelako meza entzungo dute igandean. Ezpaizan noski ango eleizan oraindañokoan Gotzai jaunakiko mezik iñoiz emango. Gaurkoa Semi Potifikala izango da. Abeslari, Arrasate'ko ta Aretxabaleta'ko Eusko Abesbatzakoak izango dira. Itzaldia Aita Oyartzun izlari ospatsuak egingo du.

Amabiak inguruan agertaraziko dute “Euskaltzaleak” “Loramendi” olerkariaren oroitzak iñoz galdu ez dedin egin erazi duan oroitzak. Oroitzak agertutakoan Lojendio’tar Joxe Mari lege gizon gazte ta jakintsuak egunari dagozkion gaiak ikutuaz itzaldia egingo du.

Oleri-guduan sariak irabazi dituztenai amabi ta erdietan emango zaizkate sariak. Ondoren ezpatadan-tzariak eta bertsolariak. Bertsolari “Zepai” ta “Basarri” izango dira, lenengoa irugarren sariakin eta bigarrena lenengoa bertsolari-egunean sarituak.

Eta sari banaketa guztiz amaitutakoan urdail berdinketa.

Arratsaldeko jaiak Aretxabaleta’n egingo dira, Bedoña Aretxabaleta’ko auzotxo bat baizik ez dalako.

Bostetan emango zaie asiera Aretxabaleta’ko jaiak, Leizaola’tar Josu Mirena jaun ezagutuaren itzaldia-rekin. Leizaola jaunak euskerari buruz itzegingo du. Bere irakaspenak ez al dira alperrikakoak izango.

Entzuleak jakingo al dute irakaspen oiek ez gogoan artzekoak bakarrik, betetzeko baizik dirala.

Itzaldi ondoren Gazteiz, Bergara, Arrasate, Eskoriatza, Aretxabaleta ta beste errietako ezpata-dantzari aldrak beren saioak egingo dituzte. Dantzari guziak batera dantzatuko dira. Bertsolariak ere izango dira, onetakoak gañera.

Egitarruari aitzekirik ezin iñork jarri. Ederra ta osoa da. Euskaltzale guziok Bedoñarako bidean jartzeko alakoa.

Esan degu gorago jai au “Euskaltzaleak” bazkunak eratzen duala ta “Loramendi”ri eskeintzen diola. Baño ¿“Loramendi” zein da?“Loramendi” olekari bikain bat zan. Gure jakituri exkaxa ez da naikoa “Loramendi”ren gaitasuna agertzeko. Ala ere ARGIA’k lerro auen bidez bere omenalditxo eskeñi nai lioke.

“Loramendi” Bedoña auzoan jaiotako mutil baserritar bat zan. Guraso onen semea, aiek kistartasuna biotzerañ sartu zioten. Biotzean nabari zuan kistartasunak bultzaka Aita Oyartzun’ek egin zion deiari ezin uko egin.

Argia

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-VI-30	742	5.	Euskaleñiko beñiak	Ezetx

Aretxabaleta

Azatza auzoan festa egun “laikoak”

- Kaixo! EZETZ, baña bizi al zera?
- Bai, Periko, Jaungoikoari eskerrak, bizi naiz.
- Neri ba, aspaldi ontan zure idazkirik iñun ez ikustean, orixe ere bururatu zitzaidan: illik ote ziñan.
- Ez zan asko palta izan Urrilla asierako egun aietan.
- Oraindik gogoan al dituzu orduko gora berak?
- Eta eukiko ditudala deritzait, bizi naizen arte guztian.
- Hainbeste larritu al ziñan, ba?
- Ez pentsau gero, Periko, Emen, Aretxabaletan, gauzak oso “serixo” plantau ziran orduan. Eta gu, bai, nola osteguna zan eta gramola otsik ez, gu ere oso “serixo” bakoitza bere etxean sartu giñan eta kalia gorrien mendean. Neri orduan sartu zitzaidan bildurrak gogo guztiak kendu zizkidan, baita idazteko ere.
- Eta arrezkero, ez al dezu ezertxo ere idatzi?
- Ezertxo ere ez.

- Eta zer egin dezu bitarte luze orretan?

- Idazluma alde batera utzi, ta oñak alde guztietara ibilli.

- Zeren billa, ordea?

- Biar edo etzi joan dan Urrillan gertatutako gauzak berriro etortzen badira, gure erria “defendituko” duten gazte kementsu batzuen billa.

- Eta topatu al dituzu?

- Bai, Periko, topatu ditut.

- Eta noiz?

- Igaro berri diran San Juan festa egunetan.

- Eta nun?

- Ortxe, Azatza auzoan.

- Eta orren kementsuak al dira?

- Begiratu besterik ez daukazu zer egin duten: Obispo Jaunaren esanak ostikopetu, aurten berrogeta amargarren aldiz eurakin San Juanak igaro bear zituen beren Parroko zarrari gogait eginda auzotik irten erazi, auzoa auzo danezkeroko festa egunetan or ziran meza nagusi, itzaldi eder ta animen eleizkizunak kendu.

- Baña, eurak kendu al dituzte?

- Bai ba, nik entzun dedanez, gure Obispo jaunak ez du iñola ere nai eleiz lurrean dantza lotu naskagarriarik. Orregatik, debekatu egin dio apaizari eleizkizunak egitea, eleiz lurrai zor zaion itzala gordeko diotela gazteak aurretik agintzen ez pa dute. Baña azatzatarrak geiago nai izan dute beren temia aurrera eramatea, Obispo jaunaren agindua aintzat artzea baño. Ainbeste larrin, zelai eta toki dituzte dantzan egiteko, eta ala ere, beren aurreko zarrak lurperaturik dauden Kanpo Santuko ate aurrean baltzioan egin bear. i Kemena bear da gero au guztia egiteko,e?

- Aundiak egin dituzte, orraitio, aurten azatzarrak.

- Bai, nork esango lukean Urrillan gorriak kalera urten orduko, eurak etxera (eta ez dakigu ogepera ere) sartu ziranak San Juanetan orren kemenstu agertuko ziranik? Nik ez dakit zergatik ekin dioten Kalebarrenean “kuartela” egiten; “zibillik” gabe ere, alako gazte kementsuak gure auzoetan ditugun artean, ziur dago gure erria ez ezik, baita Gipuzkoa osoa ere.

- Aurten, orduan, ez da festarik izan auzo orretan, e?

- Festak, bai; baño festa “laikuak”.

- Laikuak...?

- Bai. Zuk, noski, ez dezu jakingo “laiko” izatea zer dan, ezta?

- Ez ba, ez dakit.

- Ezta nik ere. Baña... Ara, Periko, auxe beintzat ezin ukatuko dezu: erderaz “laiko” eta euskeraz “kaiko” oso itz berdiñak dirala.

- Alaxe da.

- Askoz ere berdiñago dira, ba, laiko eta kaikoak. Eta biak izaten dute eleizkizunetarako zaletasun gutxi.

- Eta or Azatza, beste auzo guztietan bezela, ba dira kristau zintzo ta onak, baño baita kaixo samar diranak ere. Aurten, nunbait, kaikoak jarri dira nagusi, eta bai ba, kaikoak nagusi jarri ezkeroko, festak ere, laikoak izan bear.

Ezetz

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-VII-7	11.079	5.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Ya se habrán olvidado los polemistas jelkides de esta villa de los asuntos que hace unos meses debatíamos en estas columnas. A lo mejor estarán meditando la forma de enderezar la línea de la calle del ensanche, allá por la parte de la fundición. Y ese otro que me retó a controversia pública, ha debido ponerse calvo, a puro de estudiar los puntos de la controversia.

A todo esto me creo aún en el deber de aclarar algunos conceptos y con un par de escritos dejar definitivamente terminada la polémica.

Hoy por hoy voy con el de la controversia, que quería que uno de los puntos a tratar fuese sobre el catolicismo del nacionalismo comparado con el del Carlismo. Ya le dije que este punto no era de nuestra incumbencia, pero le puedo dar unas explicaciones.

La actuación del tradicionalismo ha merecido elogios de los Papas y altos dignatarios de la Iglesia; toda nuestra actuación política no se separa ni un ápice de la doctrina de la Iglesia, mientras tengo por cierto, que la órbita seguida por el nacionalismo en este particular, tiene mucho que discutir. Se nos ha honrado con el dictado de la Guardia Civil de la Iglesia y de brazo derecho de la Iglesia en España.

Nuestros periódicos han merecido especiales atenciones de los Papas, como por ejemplo "El Correo Catalán" el diario católico más antiguo de Barcelona. El inmortal León XIII, sentía gran interés por este periódico, como demuestra el hecho de que en marzo de 1879, tuvo a bien dirigir una exhortación a dicho diario en la que se decía: "Sed esforzados y pelead resuelta y valerosamente por la fe católica".

Asimismo Pío X, mostró su afecto al gran diario enviándole la bendición con las siguientes palabras: "Afectuosísimamente damos la Bendición Apostólica al periódico "El Correo Catalán" como presagio de celestiales dones".

Y en junio de 1907, el mismo Papa dando una muestra más de su interés por el tradicionalismo, escribió al mismo periódico en los siguientes términos: "Al escribir el diario, prestad siempre vuestra firme adhesión a las enseñanzas y preceptos de la Iglesia católica, a fin de que podáis gloriaros con el Apóstol de haber peleado el buen combate de la fe".

Repito que no tenemos autoridad para disentir sobre patentes de catolicismo, pero vea el de la controversia si puede mostrarnos alguna publicación nacionalista, con semejantes aureolas. Estas cosas de por sí tan sencillas, no haría falta que las jaleáramos, pero hay cabezas tan duras, que no llegan a alcanzar ni comprender nada fuera de su idolatrada órbita euzkadiana. Dentro de esta órbita todo es bueno, fuera nada hay digno.

Y lo que se hace en verdad es que se pide dinero a los católicos para un diario católico apolítico, y se funda con ese dinero un diario nacionalista como sucedió con "El Día".

Sepa mi contrincante lo que dijo Irujo en un mitin. Que lo mismo daban los nacionalistas la mano a las derechas que a las izquierdas, según quiénes eran los necesitados de su ayuda.

Por ahí puede seguir tambaleando el nacionalismo, que dicho sea de paso, jamás, jamás podrá triunfar.

Otro día le hablaré un poco de los Fueros.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Argia	1935-VII-14	744	4.-5.	Euskalefiko befiak	Txareta / Atxabalt.?

Aretxabaleta

Jaiak

Inguruko auzoak, be, asi dira bakotxa bere jaiak egiten. Bi auzok egin dabez. Nun ederragoak? Azatza'n edo Isurietan? Isurietan, nik uste. Azatza'ko jaien berri izan dozue. Ta Isurieta'ko berri be egoki dator.

Goizean meza eder bat abestu zizuten Aretxabaleta'ko abeslari jatorrak. Perosi'ren Lenengo Pontifikala zan. Arranok! Isurieta ezeze, beste erri askotarako be ezta gutxi alako meza. Dana merezi dabe, baña. Arratsaldian erromeri ederra be, egin zieben. Etzan baña, an inpernuko auspo soñurik entzun. Bato-batzuk uste dabe, bearrezkoa dala au. Galdetu Azatzarrai. Ze aparejua! Besterik dok txistu soñu alaia.

Azatzarren eskuetan ba legoz eusko soñu, eusko oitura, euskera ta gure beste gauza asko... Eusko dantzak eta, beñipein Kurtzabarritik gora be juango lirake. Noz ikasiko ote dogu etxekoa maite izaten? Beti izango ote gara umeak? Umeak, be, kanpoko etxeetan geiago jaten dabe. Gozago dalako?

Isurieta'ko eliz aurrean neskatz lirain asko bai ei-egozan; danak, baña, dantza askatuan egiteko gertu. Isurietan bai, jai ederra egingo zala! Eusko erri bateri yagokon erara. Ondiño badagoz gure antziñako ekandu garbi gordetzalleak. Olako neskatz abertzaliak bear geunkez Aretxabaletan. Ez dantza lotuan ibilteko gertu dagozan abertzaliak.

Noz arkituko ote dogu Aretxabaletako emakume abertzaleen artian iñoz be dantza lotuan ez egiteko gertu dagozanak?

Iruñara

Aberri eguna zala ta, belbilkada ederrak alde egin euskun emendik. San Fermiñetara, be, etziran gutxi jua. Len bato bat, baño, etzan juaten ta... aurten iru belbil txiki jua dira.

Espigas jaia

Juan dan igandean izan geban erri ontan jai eder ori. Gure gaugurtzalleak etziran lo egon; beste erri batzuetatik be oztetza ederrak etorri ziran: Elgoibar, Zarautz eta beste (eztaikit nik zenbat) errititik... Aretxabaletarrok oso eskerroneko agertu bear gaxakioz. Batez be Josuk eskertuko dautzie.

Aita Egibar josulagun entzutetsuak egin euskun itzaldi bat. Oso atsegin izan yakun. Gure euskera eztauko baztertuta aita Egibar'ek. Erderaz be itz bi egin ebazan. Erdeldunak, be, bai egozan, Araba be, ezta atzera bizi-ta.

Alako oztetza (jendetza) ikustean ze esate ote-eben gure ezkertarrok.

Ibildeunik egiten eztauskue itxi. Elizpetik bakarrik egin dogu. Ala be, jairik atsegiñenatarikoa egin geban. Amaika ta amaika gizatxarre Josuri uko egiten eutsen bitartian, emengo Elizan, Deuna, Deuna, Deuna, esaten eutsen Josuri.

Orrelako jaiak ixotuko al dabe euskel biotzetan Josuganako maitasunik biziena. Agur, Aretxabaletarrok: noz arte? Atsegin ba natxatzue laster nator berriro.

Txareta

Eleiz jai ederra

Jai ederra, benetan, gure eleiz nagusian izan degun Galburu edo "Espigas" jaia. Oso atsegingarri izan ziztaigun Gazteiz, Bilbo, Donosti ta Gipuzkoako beste zenbait errietatik beren ikurrin zuriakaz eldu ziran gaugurtzalle adizkidiai ongi etorria egin, gure artean apur baten ba zen ere euki, eta danok alkarturik Aldareko gure Jesus goratzea.

Gau guzian eten gabeko eleizkizuna izan zan: egualdia ezin ohea, eliza barru ta kanpotik gutxitan ikusi izan dan bezin apaindua, jendea ugari ta aukeratua, guztion poza ta jaiera biotzean gañezka egiten zigutela.

Joan dan zapatuko amarretan asi zan, gure Jauna agirian jarri ondoren Egibar'tar Pedro Aita josulagunak egin zigun itzaldi bero ta mamitsuaz; eta urrengo goizean Arin'dar Joxe Joakin Arrasateko Artzipreste jaun agur-garriak bostetan eman zuan meza nagusia, prozesio ta onespenaz amaitu zan.

Gau bedekatu orretan ikusi ta entzun genitunak, bein baño sarriago ikara egiten zieten gure animai, begiak malkoz bustitzeraño, gure biotzak ez ezik, baita elizako orma sendoi eurai ere, dardar egiteraño.

Iraungo al du luzaro guregan jai aundi onen oroitza gozoak, Jaunaren aintza ta guztion onerako.

Zorion eta eskerron agur biotzekoa jai au izan dan beziñ aundia izateko zerbait egin duten guzti guztiai.

Atxabalt.

Uxita auzoko festak

Joan dira auzo ontako festa egunak ere.

Azatza’ko San Juan jaien aldean, besterik izan dira Uxita auzoko festa egunak: an dantza lotua bakar ba-karrik; emen, Meza nagusi ederra, Zaloña’tar Prantzizko parroko jaunak emana. Mexetan, itzaldi egoki ta en-tzungarria, gure Arrizabalaga’tar Erraimundo jaun argiak egiña eta beste elizkizun batzuk ere. Oiezaz gañera, jolasak, baña jolas garbiak, euskal dantzak, tuntunaz, ez auspoaz.

“Gora Uxitarrak” deadar egiteko gogoa datorkit, baña negoan ixilik, ez dute uxitarrak gure “gora” dea-darren premiñarik eta. Bestela ere naikua goian daude, bai auzoa bera mendi tontor gañean, bai auzotarrak, sentzun apur bat daukagun guztion eretxian.

?

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-VII-18	11.088	4.	De Arechavaleta	Zintzo

Algo hemos de hablar sobre los Fueros, para que si alguna vez se le ocurre a mi contradictor aceptar la controversia, sepa por donde empezar.

Fueros son la Constitución interna por la que se regían hasta 1839, Guipúzcoa, Álava y Vizcaya. ¿Cómo se formó esta Constitución? Con el transcurso de los tiempos. Antes de que naciera toda ley, los hombres agrupados en familias se regían por el fuero de albedrío; es decir, amoldaban sus reglamentos a su modo de ser según el clima y temperamento étnico del país en que habitaban. Y esta causa fue general para los vascos y no vascos.

Avanzando el tiempo, y en opinión de algunos escritores, Guipúzcoa se rigió durante tres siglos (del X al XIII) por el Fuero de Sobrarbe, que fue la base por donde copiaron su legislación la mayoría de los pueblos ibéricos de aquella época. Llega el año 1200 y Guipúzcoa que había venido rigiéndose independientemente se une definitivamente a Castilla y ya desde esa época nos dice la historia, las ordenanzas o leyes de Guipúzcoa, han sido formadas por la misma a una con el Rey. Más tarde se unieron también a Castilla Álava y Vizcaya, pasando a formar parte de la gran Monarquía federal española. Ahora que téngase bien entendido que las actuales provincias vascas, al unirse a Castilla, se reservaron una porción de derechos forales, intangibles para su gobierno interior, derechos que conocemos con el nombre de Fueros. De los dicho se deduce que la verdadera situación jurídica que por derecho corresponde a las meras provincias vascas, es la de estados federales de la federación española.

Nunca invocando la historia y la filosofía, podremos admitir la federación euzkadiana, ese engendro monstruoso que por las mismas convulsiones que ha causado deja entrever su ficticio fundamento; la historia no se puede rechazar de un plumazo ni con ocurrencias neoseparatistas. Concurrimos con todas nuestras fuerzas en tiempos pasados al mayor esplendor y gloria de la nación española (una nación puede estar constituida por varios estados), tomando parte en cuantos hechos tomó parte España. Todo ello quiere decir que los lazos que por encima de nuestro gobierno interior, debían dar carácter federal a los estados vascos, sirvieron para en-lazarnos de lleno en la historia de la civilización española.

Los nacionalistas predicán que quieren la vuelta a 1839, pero no se dan cuenta de que tergiversan la historia con su pretensión euzkadiana. Y si no tenemos que tener en cuenta las rutas marcadas por la Historia ¿qué base tomaremos para saber a qué atenernos? Y basta por hoy. Una pregunta fuera de concurso; ¿qué hacen los

delineantes encargados de enderezar la calle del ensanche en la parte de la fundición? ¿Tenía o no razón el señor Zuazua? Lo veremos en el próximo escrito.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-VII-21	745	4.	Euskaleñiko beñiak	Txareta

Jaiak

Ostera be izan ditugu beste jai batzuek. Oraingoan Larriño auzo politean. Larriñoarrak be, Azatzarren antzera egin dabez, baña.

Lotsagarria bakarrik ez, negargarria be bada auzo orreitan gertatzen dana. Euskalerrian olakorik egingo zanik ez geban uste.

Gure baserritarrok gogorrean asi ezkeru, gogorrek dituzu.

Eta bertako apazak zer egiten ote dabe? Dana dala, amaika barriketa entzun ditugu egun oetan abade orreik direla ta eztirela.

Euskadi gaizkatu edo salbatuko ba dogu gure baserriak gaizkatu bear ditugu. Orain da ortarako garaia, ez gero. Oraindik ba dago siñesmena gure baserrietan. Zer uste dozue, ba? Gure baserritarrak nekez galduko dau siñesmena. Orain oitura txarrak sartzen asi jakuz: oneik bota bear ditugu al dogun artian. Ortarako bide bat: gure eusko dantza ta soñuei lagun egin.

Dantzea ez kendu, bai dantza lotua. Guk egin geikian artian gogor egiñ bear dautzagu dantza lotu orri.

Eta nagon emen ixillik...

Bakaziñoak

Gute mutiko neskatillei, be, eldu yake atsedan garaia. Jun dan zapatuan izan ei ziran azterketak edo obeto esateko sariketak; danentzako sari onak. Orain arte erderaz erakutsi ba dautsue be uda ontan ikasi euskera apur bat. Besterik ezpada, be, irakurten beñipein. Emen daukozue ortarako zuen lagunik onena: "Poxpolin". Bigarren zenbaki edo numeroa eldu da. Aspaldi olako ume aldizkingi baten begira gengoan. Umeen artean arrera ederra izan dau bigarren zenbaki onek. Gurasoak be lagunduko al dautse. Emen eztakit euskaltzale gogor asko dagozan, baña batobatzuk egongo dira. Zuek beñipein lagundu. Umeen artean euskera zabaldu ta onei euskeraz irakasteko biderik onenetarikua au dogu. Ori, gure "Poxpolin" ilten ba da euskaldunon errua izango da.

"Argia"

Asteroko jator au be aundiki soñekoz apainduta datortzu. Ez, baña, neskatxa batzuk manga motxakin letz. Onek soñeko ederra ba dauka be euskaldun bateri yaikon soñeko apain, garbi ta neurrikoa darabil. Ea gure baserritar jatorren artean al bait geien zabaltzen degun.

Apala, baña garbia

Betiko letz gure ARGIA

Betiko letz gure ARGIA

Txareta

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constanca	1935-VII-26		7.	Desde Arechavaleta	Zintzo

¿Ya se ha enterado el de la controversia lo que son los Fueros? ¿sabe lo que significa la palabra fuero?

Fuero significa derecho y fueron derechos vascos: derechos de Vizcaya, Guipúzcoa, Álava y Navarra a lo que perdieron el año 1839, que no es lo mismo el derecho a la federación euzkadiana, que no tiene ninguna conexión con la historia, ni fundamento filosófico.

Por eso la corta historia del nacionalismo vasco, es un complicado engranaje de contradicciones y equivocaciones. Siempre ha tendido el nacionalismo a aprovecharse de las circunstancias para ganar adeptos, sin reparar en los medios, y nadie podrá negar la facilidad de los agentes del jekidismo en engañar a los incautos que no tienen más política que el dinero. Así se explica que antes envalentonaron a los colonos del caserío pregonándoles la supuesta injusticia de que eran objeto por parte de los propietarios y ahora nos dice "El Día" que en el país vasco nunca ha habido tirantez ni malas relaciones entre propietarios y renteros, sino que por regla general no ha habido necesidad ni hay de que ningún reglamento regule los contratos haciéndose todo a buena fe y dentro de las costumbres cristianas tradicionales del vasco.

Afirmar y volver a negar, según convenga. Lo que ocurría era que en aquel entonces el nacionalismo necesitaba encubrir de alguna forma el embrionario estatuto y para disimular sus perversas intenciones separatistas jaleó con supuestos y pretendidos avances jurídico-sociales. ¡En cuántas contradicciones e insinceridades hemos cogido ya al nacionalismo! En la revolución de octubre, dice, que tampoco tomó parte, y para demostrar nos dice que sus afiliados, por más que en algún pueblo hubieran podido hacer, no dispararon ningún tiro. Y por lo visto si no dispara ningún tiro es no tomar parte en la revolución. Está bonito, pero yo conozco a amigos que pertenecían a Solidaridad de Obreros Vascos, y porque fueron a trabajar por aquellos días, fueron dados de baja en la Sociedad. Con argumentos infantiles ya no se engaña a nadie; pasaron esos tiempos.

¡Ah! Y sepa ese de la controversia que mucho mejor debatiremos estos asuntos públicamente y si quiere aceptar no tiene más que avisar al señor Zuazua.

Por lo demás creo que ya están las cosas en su lugar en cuanto se refiere al motivo por el que me decidí a intervenir desde estas columnas en defensa de la instancia del señor Zuazua solicitando permiso para construir una casa en terreno de su propiedad no sujeto a ningún plano de urbanización y que fue denegado por el Ayuntamiento nacionalista. Pero otro día terminaremos.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-VII-28	746	4.	Euskaleñiko beñiak	Ezetx

Aretxabaleta

- Gaur orraitio, bestetan baño "pria" aundiagoa dezu etxera joateko.
- Ez da "pria" Nikolasa, lotsia baizik.
- Ee? Lotsia esan al dezu?
- Bai, lotsia. Gure aurtengo San Kristobalak nolakuak izan diran pentsatuta lotsatu egiten naiz etxetik irtetzen, kolean ibiltzen, larriñotarra naizela esaten.
- Betikoa. Errua dutenak, arro arro, "azañaren" bat egin ba lute bezela eta ezeran kulparik ez dezuten andra gixajuok etxetik irtetzeko lotsaz beteta.
- Nik beintzat ez da nere burua "abonatzeagatik" baña ez det uste gai orretan ezeren kulpa daukadanik.

- Sinisten det Mikaela, eta orregatik esan dizut "puntuak" esan dizudana.
- San Kristobal aurreko arratsalde arte ez nuan ezertxo ere jakin. Egun orretan nere "konpratxoak" egin eta etxeratu nintzenean: "Baña ori guztia, zertarako? Galdetu zidan gizonak. Aurten ez dago San Kristobal jairik".
- Arriturik geratuko zifan.
- Nun nengoala ez nekiala. Galdetu nion ia zer gertatzen zan, ba, eta orduan azaldu zidan dana: eleiz lurrai zor zaien errespetua gorde ezik, Obispo jaunaren aginduz, eleizkizunak ezin izango zirala egin. Apaizak mutillai deitu ta baltsiorako beste leku bat aukeratzeko eskatu ziela ta auzoko mutil gazteak ezezkoa eman ziotela.
- Orduan, Azatzan bezelaxe.
- Berdin, berdin. Egia diozut, Nikolasa, negar eta guzti egin nuan eta "tentauta" egon nintzen auzotik iges egiteko ere, olako lotsagabekeririk ez ikusteagatik.
- Ez da bape mire eretzeko.
- Nere asarre ta naigabe aundian, aora etorri zitzaidan guztia esan nien etxeko gazte biai bedar zendor bana zekartela eskapera sartu ziranean: "Baña zertan ari zerate mutillak? Zuek bazter guztiak "enrredatzeko", zer esana nunai ipintzeko eta etxekuok "disgustoka" iltzeko besterik ez dezute balio, aixeko kokolo aundiok. Or zabiltzate arroturik apaiz on baten esanak egin nai ez dituzutela, eta lotsatu ere ez zerate egiten zuen artean kaikurik aundina danaren mendean egoten, bere esanak egiten, berari, txitak olla lokiari bezela, noranai jarraitzen. Zer ajola zaizute toki batean edo bestean dantzaz egitea? Baña orixe da, ba, gizon "plantak" egin nai dituzute, eta gaizki ezitako mutikotxuen antzerako egiñak gelditu zerate danen aurrean. Areik ere, putzak artzen dituztenean, alakotxe temak izaten dituzte, alakotxe ziztrinkeriak egiten dituzte. Ara mutillak, etorri besterik ez det egin kaletik, baña gogoia ematen dit berriro kalera joan, Erromualdonera sartu eta zuentzat eta auzoko mutil gazte bakoitzarentzat "txupete" bana erosteko. Mutillak izan, eta ala guztiz ere, mutikotxuen antzera dabilzaten zuek bezelakoai, askoz obeto datorkie "txupete" bana aoran, or agiri zaizkizuten bizarkumak zurpean baño.
- Ene! Mikaela, aurten larriñotarrok ez dezute sermoirik izan elizan, baña zuenak, itxura danez, ez dute makala entzun etxean.
- Egiak, emakumea, egiak.
- Eta galantak. Zure gizonak ere zerbait esango zien, ba?
- Ez da itz bat ere.
- Zer ba? Gizona mutillen alde dago ala?
- Orixe berori galdetu nion nik ere semeak alde egin eta andra gizonok bakarrik gelditu giñazenean. Ez Mikaela, erantzun zidan berak, ni ez nago mutillen alde, baña ezta alperreko jardunen alde ere.
- Baña nundik atera dezake zure gizonak gurasuak seme alabai egiten dizkiegun jardunak alperrekoak dirala?
- Nik ez dakit. Auxe bakar bakarrik esango dizut, berak orduan esan zidana: Ara, Mikaela, gure mutillak arroak dira, biurriak, temosuak, baña ez "balientiak". Orregatik sartzen dira ezer egingo ez dietela ondo dakiten apaizarekin. Baña oiekin ere, ez lirake eldu diran besteraño eltzen ausartuko, or kale aldean batzuen batzuk indarra emanda eukiko ez pa-luteke. "Etxafleruak" ere goian egiten dute pin pun, baña beian dagoan batek sua "metxiakin" emanda. Eta gaitzaren sustraiak an dauden ezkerok, an bear dira jardunak, ez emen.
- Eta orduan kontau zidan gauzatxo bat, tira, tira, sinsitu ere ezin ditekera.
- Zer izan da, ba, Mikaela?
- Zuri, "konfiantzazko" persona zera ta, esan egingo dizut, baña zeure barruan gordetzeko.
- Bai, bai, ziur egon zindeke, nik ez diot iñortxori azalduko.
- Ara ba: gure Larriño bezelako erritxo batean gertatua da. Antxe ere, erriko festa egunak ei ziran. Mutillak berriz, ementxe bezela, beren parroko jaunaren kontra. Dana berdin-berdin. Eldu ei zan eguna, ekin ei zion pilarmonikiak, asi ei zan dantzia eliz lurrean, eta nor uste dezu agertu zala danen erdi erdian?
- Ez dakit ba.
- Erriko alkate jaun berbera.
- Mutillak andik kentzera?
- Bai zera! Neska gazte bati eldu ta baltsioan egitera.

- Baña, ori ez zan gure Euzkadi maitean gertatuko.
- Ez, emen ez, Andaluzian baño arutzatxuago dagoen toki batean. Baña gure mutil oneik gauza guztia-kaz "enteratzen" dira, eta txarrakaz onakaz baño aguruago, ta bai ba, olako ikasbide txarrak jakinda poztu egiten dira eurak ere beste ainbeste egitera.
- Ori egin zuana, orraitio, gizajoen bat izango zan.
- Diotenez, "jenixo" aundiko gizona.
- Bai, zuk eta nik ondo dakigu zertarako izaten dan gaurko gizon askoren "jenixo" guztia: Gu bezelako andra koitauai arramuzkara batzuk ateratzeko, ez bear dan toki ta garaian "errespetua" ipintzeko.
- Dana dala, gure gizonak esaten duna: gizon ezkonduak ori egiten badute, zer egingo dute edozeiñekin ezkontzeagatik, zelai batean ez ezik, baita kanpantorre puntan ere dantzan ekingo lioketen gure mutil gazteak?
- Eta arrazoi aundia du ortan.

Ezetz

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-VIII-10	11.108	4.	Desde Arechavaleta	Zintzo

Terminando

Todo llega a su término; y también nosotros después de conseguir poner cada cosa en el sitio que le corresponde, con un pequeño resumen terminaremos.

Todos recuerdan el origen de la polémica que no fue otro que poner en claro si había o no injusticia en la no concesión de permiso al señor Zuazua para construir una casa en terreno de su propiedad en el ensanche, a una distancia de 2'50 metros de otra de su propiedad, no existiendo en el Ayuntamiento ningún plano de urbanización previamente aprobado y que regule las obras del ensanche.

Con dicho motivo se desataron las malas lenguas en perjuicio del señor Zuazua; tres o cuatro escritores muy ufanos intentaron desorientarme, sin darse cuenta en su precipitación que lo que desorienta es el recodo de la calle del ensanche por la parte que está la fundición. Quedó claro después de mil vicisitudes, que Zuazua tiene derecho a construir como le dé la gana, informando favorablemente por el inspector de Sanidad, en los terrenos de su propiedad, mientras no exista un plano que legalice la urbanización y regule las construcciones en el pretendido ensanche.

Lo que sí costará a mis contrincantes es enderezar el recodo por aquella parte de la fundición.

La cuestión intrínseca de la polémica era esa; derecho de Zuazua en la forma que demostré. Ahora bien, a través de nuestro ajeteo, salieron a relucir los destellos separatistas de mis contradictores, destacándose el euzkérico "Aitza". Pues sepan todos ellos que el nacional-separatismo no tiene fundamento de orden histórico ni filosófico; si no había nacionalismo antes de 1839, era porque el pueblo vasco gozaba su libertad por los Fueros; que si surgió el nacionalismo fue debido a la constitución liberal-centralista de Cádiz, que abolió nuestras libertades seculares; que el nacionalismo es una cosa y los Fueros otra bien distinta, que las actuales provincias vascas son estados federales de España y no de la pretendida e intrusa Euzkadi como se forjan en la mollera los maestrillos separatistas, que no tienen en cuenta ninguna conexión histórica ni filosófica, y se aprovechan de la ignorancia de las masas; que el arte del nacionalismo es cazar votos por el engaño y siempre mentidas promesas y que jamás-jamás conseguirá el nacionalismo su pretensión separatista, porque (aunque no fuera por otra cosa) ya no puede conquistar a Navarra, que sigue firme en su historia frente a todo filibusterismo jeltkista. El nacionalismo pierde terreno, es evidente. Pero tranquilícense mis contradictores, que los "mangoneadores" de siempre buscarán nuevos procedimientos entre los gishajos caseros e ignorante juventud vasca, para seguir figurando en nombre de ese pomposo vasquismo de patente de invención separatista.

Otro aspecto que se deslizó durante nuestra discusión, es el mareadamente personal contra Zuazua, de "Aitza" y compañía. Pues bien, yo que conozco particularmente al señor Zuazua, puedo asegurar muchos rasgos de generosidad y desprendimiento, así como su celo incansable por la Causa católica. Todos como él debí-

amos inspirar nuestra actuación en aquellas palabras de la oración a Cristo Rey Universal: “Me comprometo muy particularmente a trabajar por cuantos medios pueda para que triunfen los derechos de Dios y de vuestra Santa Iglesia”.

Antes de los derechos de Euzkadi u otra cosa, los derechos de Dios. Que no lo olvide nadie.

Hemos terminado, si así lo estiman mis contradictores.

Zintzo

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-VIII-11	748	4.-5.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Iñaki donea

Gure zaindari dan Iñaki donea goratzeko abertzaleak goizeko zazpiterdietan meza ixil bat antolatu zutela eta izugarrizko notin pilla entzutera jun zan. Iñaki ereserkia abestuaz amaitu zan.

Arratsaldean, berriz batzuek Eskoriatza'ra eta geienak Arrasate'ra, emengo gorulariak bertan dantzatzeko ziralako eta gañera jai aldi bikaiñ batzuek ziralako: Laisterketak, pelota partiduak, eta bertsolariak. Ez edozein... “Txapel” eta “Basarri” baño ez. Aspaldi nuan “Basarri”ri entzuteko zaletasuna, eta arrituta gelditu nintzan. Ez nintzan gogoratu ta eziñ ditzaket emen agertu bota zituan bertsoak, bakar bakarrik orra gogoratzen naizen bat:

Arrasate'ra etorria naiz
andre-gai baten billa;
emen nun dezuten aurrean
ogeita bi urteko mutilla,
oitura txarrik ez det eta
guztiz naiz umilla,
iñor nitzaz guztatzen bada
onera azaldu dedilla.

Etzan iñor agertu, nik dakiala, baño... badakit bat eta geyago poz pozik agertuko zirala. Jakiña... andre gai bat billatzeko, ez dek bertso bat botatzea bezelakorik!

I bezelako bertsolari
gutxi ikusi diat aspaldin
“Basarri” bezelakoak asko
bear ginduzkek Euzkadi'n.

Erriko jaiak

Urreratzen dijoazkigu erriko jaiak; aurten ere beste urtetan bezela, txirrindulari laisterketa ospatsua degu, 160 anei-neurki edo “kilometro” eta itxaropenak diranez, diran laisterketari yayoena emen izango dira... Montero anaiak, Trueba'k, Eskerra, Eskuriet eta abar. Ola izan dedilla.

Argia

Dotore, oso egoki ta apainki oraingo ontan, gure ARGIA, ainbeste maitasun diogun asteroko aldizkingia. Ez dauka “Estampa”, “Ahorra” ta gañeruntzeko beste oien “enbirik” iez orixe! Zorionak, eta ia nork duan saria irabazteko “suertia”...

Konstantzian

Berriz ere agertu da gure “Zintzo” ziriak sartu naian, eta izkanbilla billa, eta uste du erantzuten ez diogulako bildurrez gaudela; ori uste badu uste dezala, baño guziok dakizute ARGIA onek ez duala iñorkin ezda-

baidik nai eta nik ere gogo gutxi detala iñorekin asarre ibiltzeko, kristautasun eta katolikotasunak debekatua daukalako¹.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-IX-29	755	6.	Aretxabaleta	Aitza

Jayotza

Urtzelai'tar Kosme'ren emazteak neskatil polit bat izan du, Miren Josune euskal izen polita ezarririk. Zorionak bere gurasoari.

Izper Beltza

i Altube'tar Peli il da! Naigabez beteta utzi gaitu guztiok, Kristobal abeslariaren aitaren eriotzak, baña nai-gabe ori geitua izan da, Elorrio'n bere seme Jon ere il dala jakin degunean. Laguntzen diet bere sendiokei beren atsegabeen eta zuk irakurle gogoan eduki otoitzean.

Ezkontza

Arenaza'tar Eladio, Agiriano'tar Justina emakume ederrarekin ezkontzen da; eta Madina jauna, Arrasatekoa emengo Orueta'tar Meltxora emakume lirañarekin. Zorionak eta urte askotarako guziok.

Laisterketa

Asko izan ziran Lasarten, beribill laisterketa zala eta. Baita Arantzazun ere, etziran gutxi.
Beste bat arte

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-X-06	756	3.	Euskaleñiko beñiak	Aitza

Aretxabaleta

Mikel donea

Euzkadi'ko zaindari agurgarrien izenean jai aldi pozgarri batzuk antolatu zituzten emengo abertzaleak. Goizeko 8 t'erdietan meza bat, abertzale talde polita azaldurik. Ondoren txirrindulari laisterketa. Ogei anei neurkia ziran guzira ibillera, eta lenbizi Zarraola'tar Federiko sartu zan, bigarren Agirre'tar Zipriano mutikotxoak. Kontuan euki gaztetxoak 3 t'erd minutu lenago irten zutela.

Meza nagusi ondoren pelota partidua, onela jokatu zuten: Lizarralde eta Gabilondo, Alberdi anaiak eta Larrañaga'ren aurka. Lenbizi irukotxak ibili ziran aurretik, bañan azkenik garaille bikotxak. Ongien Gabilondo'k jokatu zuan.

Gero berriz Korueta'ko auzoak, beren esker ona agertu nai ba ta, lengo udala bazkari eder batekin saritu zuan.

¹ Egia ARGIA ez da katoliko arteko ez-da-baida zale. Ez da ezer aurreratzen eta galdu asko egin diteke.T.

Sorteoa

Gaur izango da Donostia'n aurtengo gudarien sorteoa. Gertakizun onen berri datorren astean emango degu...

"Argia"

iAbertzalea! iBaserritarra! Euskalduna zera eta ez dezu irakurtzen ARGIA. Garbi asko azaltzen dezu ez dezula ezagutzen. Nai badezu eusko zaletasuna zabaldu lagundu ARGIA'ri eta irakurle berri bat arkitu. Astean bein irtetzen dan aldizkingi onen bitartez jakingo ditugu ludi guzian zer gertatzen dan, eta amar xentimo besterik ez dezu ordaindu bear. Benetan dezu ARGIA argia, naiz da "Zintzo" aspaldi ontan ibili oso illuna eta "txo-txoloa" dela esaten.

"Zintzo"ren esanak eta
txoroen arrantza
alkarren artean
badute bere antza.
Eziñ ikusi iñoren onik
"ori bai dala latza"
orrela ibiltzeko
ez al dezu lotsa?

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-X-8	7.109	12.	Errijetatik	Auñekua

Aretxabaleta

Iragafi geban egitaraua osoa aufera eruan dogu. Euzkotañei yagoken jai edefak egin ziran. 8 ta erdietako jaupa ostein txifindularien lasterketa ikusgafia izan zan. Lenengo Sarasola'tar Perderika amazortzi azkañak atera eban. Bigañen Agife'tar Kipirin gaztetxoak. Biak Aretxabaletañak. Gero Añieta eta abar. Benetan ikuzgafia izan zan. Danak, be, etziran motel eta geldi ibili.

Jaupa nagusi onduan pilota jokaldi polita izan zan, Gabilondo eta Lizafalde'k Lañañaga eta Alberdi anaiei irabazi eutsen.

Gero Koruetan izan zan oturuntz edo banketea, gure ziñegotzien alde eratutakoa auzo ortako bizi lagunak.

Gure Batzokia gogor zaiatu da Mikel Deun au ondo igaroten.

Euzkotañentzat oso jai gomutagafia izan bear litzake au. Gure eñi ontan izango al da olantxe.

Añatsaldeko lauretan ikuskixun edeñ bat izan geban. Auñeko egun baten komedixak-edo zirala ta zelako ikuskixuna auferatu yakun Tromf euzkotañ azkañak gauza añañakiak erakutsi euskuzan. Emastea iru ordu laurdenean metro t'erdiko zulo batean lurperatuta egon yakon. Gero aurtan eñi ontan gertauko ziran gauza añañaki batzuk esan zituan. Egizatuko ete dira iragarpenak?

Ertilarri au oso atsegin bi gauzagaitik izaten yakun: Jaungoiko-zale ta euzkaltzale agertzen dalako. Euzkeraz erderakada asko botaten dauz; baña asko poztu gauz bere euzkeltzaletasunak. Zorijonak.

Juan-etofiak.- Ikastaroak be asi dirala ta, ikasleak alde egin dauskue. Gartzia Etxabe'tañ Kepa Joseba apaizgaiak; Izagife'tañ Jon Koldobika eta Joseba Mirena agurtu gaitue beren ikastetxetara juteko garayan. Uñe'ta'tar Eñamun'ak bere ikaskixunei asiera emon dautso Gazteiz'ko Josu-Biotza'tañ Ikastetxean. Baita gure ondotik alde egin dau Izurieta'ko Zubizañeta'tañ apaizgaiak. Auñera zuen zaletan. Etxebafia'tañ Karmele andereño lirafiak be alde egin dauku Bilbo'ra. Baita ere uri ontara, neskatil azkaña dan Aznar'tañ Miren. Agur eta ondo ibili.

BOLARIAK.- Mikel Deunaren jayetan Oñati'ko eñian bolari jokaldia edo txapelketa zala-ta jun ziran gure eñiko bolari yayuak, eta zorionez jun be, ba esan euskunez, jokaldi edefak egin ondoren, lenengo bi sariak irabazita etoñi zirala. Lenengo saria atera eban Aranzabal'daŕ Bingen "Koipek" eta bigaŕena Etxebaŕia-Arteun'dar Simon, Oro'ko Esteban'go mutil gazteak. Zorionak eta oñtik jañaitu.

Beste bat arte. Idazteko asmuakin gao emendik auñera ta beraz beste bat arte.

Auñekua

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-X-10	11.160	6.	Arechavaleta	Txapel-Zuri

Por los mártires

También en este pueblo hay carlistas y carlistas de verdad; tienen su Círculo y van progresando a medida que la gente sensata se desengaña de las infundadas y despreocupadas teorías del separatismo vasco.

Tenemos un ancho campo donde trabajar; el porvenir inmediato es nuestro si cada uno de nosotros responde según es debido a los miembros de una Comunión que cuenta como su mayor timbre de gloria la inmolación por el Ideal de millares y millares de Mártires. Nuestra divisa ha de ser el sacrificio.

Y tenemos un deber que cumplir al honrar la memoria de nuestros mártires, que los ha habido en todo tiempo. Por eso los carlistas arechavaletarras rezarán el domingo el rosario en el Círculo por los mártires Oreja, Edurra, Larrañaga y demás correligionarios nuestros, sacrificados por las turbas revolucionarias en su furor marxista. Así mismo el próximo domingo día 13 tendrá lugar en nuestra Parroquia, a las seis y media de la mañana, una misa rezada en sufragio de los mismos, ni que decir tiene, que los carlistas de Arechavaleta acudirán como un solo hombre a los actos organizados en la vecina villa de Mondragón.

Cumplimos un deber al acordarnos de nuestros mártires, pero tampoco debemos olvidar que su ejemplo ha de ser la ruta por la que hemos de caminar firmes hasta la muerte como ellos; nuestra Comunión no se extinguirá jamás, porque para nosotros, la muerte es poca cosa ofrecida en aras por la Causa tres veces Santa.

¡Carlistas! Hemos de conseguir que nuestro pueblo y los hermosos valles que le rodean vuelvan a la ruta de la Tradición, mediante el sacrificio personal, haciendo cada uno lo que pueda dentro de su esfera por el apostolado del tradicionalismo.

¡Margaritas! Vosotras podéis hacer mucho para que los pobres ignorantes conozcan nuestro Ideal, porque el que nos conoce no nos combate o nos combate por odio, lo cual no es de cristianos.

¡Y todos! Viejos y jóvenes, hombres y mujeres, el domingo a la Misa referida y luego a los actos de Mondragón.

Txapel-Zuri

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-X-11	7.112	12.	Errijetatik	Aufekua

Aretxabaleta

Ikastolak.- Aurtengo ikastaroari asiera emon dautse gure ikasleak eta nik be ikastaroaz batera asiera emon dotsat neure Euzkeltzaletasunaren indaíez bíaí onurakafí bateri gure euzkera gaixoaren alde.

Efi ontan orain arte gauza bat euki dogu: ikastolak gustiyak latefi edo estaduarenak izatea. Katoliko ikastolak be oraintxe asi dira baña... oneik be erderaz, erdel eñian bizi bagiña bezelaxe. Euzko ikastolak be ba-daukaguz, baña ondiño indar gutxikoak eta gañera iluntzian ordu bete baten bakafik erakusten dautsie Euzko ikastola ortan. Lan atsegingafi au efiko ta Aberiafen Emakumiak egiten dabena. Emendik dator nire esan biar au. Ondo ulertu. Gastetxoei erakutsi egin biar yake eta gastetxoak zuzendu egin bear dira. Gastetxoen erakunde edo "formaziño" ontan bi aldetara begiratu biar dogu. Lenengo Doibatzaren erara zuzendu bear ditugu, Jaungoikua eta uzkurtz edo religiño gayak erakutsiaz. Baña au ezta naikua gauí. Gizon batek bere egin bíaíak daukaz Abeñiarekiko eta... emen bigaíen aldea. Abeñia esagutzen lagundu gure gastetxoei ta Aberi ori gaizkatu edo salbatzeko bidea erakutsi. Au ikastolan ardura izan bear da.

Gaur Abeñia gaizkatu biar ba'dogu, euskera gaizkatu biar dogu beñipein eta alde ontan etsai asko daukaguz eta gure eskuan dagon guztia eztogu egiten. Len izendatu ditudan ikastola oyek España'koak letz España usaiña darue eta ijakiña! erdelzaletasuna, be, bai. Gu oiegatik arduraz egon biar gara. Umeei erderaz erakusten badautzie be guk euskeraz erakutsi bear dautsegu eta batez be euskaltzaletasun geiago esaí. Umeen eskuetan beti be euskal-idastitxo batzuk imiñi. Gaur euskeraz irakurten ezpadabe ikasten, aundi egindakoa euskera bastartu egingo dabe. Euskera ezertarako, be, eztala esango dabe. Gaurko umetxoak, biarko Abeñiaren etzayak izango dira. Zafak ba duaz. Gastetxoen eskuetan dago Abeñia'ren etorkundia. Zoritxaíez, au askok eztabe goguan artzen edo.

Ona emen, ba, gaurko gurasoen eta eusko ikastolako irakaslien egin beaí: latefi edo estauko ikastole-tan Abeñiarentzat galtzen dana ordaindu eta ordaindu.

Laster erdel abestiakin (ba zoritxaíez oin be aitzen dogu), be, asiko dira enparantzan, ikastolatik urteten dabenian. Zergatik ez erakutsi euskal abesti batzuk?

Gauza aundirik ezin daikegu egin, baña gauza txikiotatik asi bear degu, mingañez esaten dogun letz biotzez maite badogu gure Abeñia ta gure EUSKERA gaxua.

Aguí; gogaikafi enatzatzuen izan ixiltzera nua. Noz arte? Laister arte.

Aufekua

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1935-X-18	11.167	7.	Arechavaleta	Txapel-Zuri

Sufragios

La activa Junta Directiva de nuestro Círculo, sigue con celo insuperable su labor para lograr que en nuestra villa vuelva a ser el Carlismo lo que fue en otros tiempos.

Se destaca entre todos nuestro animoso presidente, el viejo soldado, incansable luchador y leal carlista don Severiano Olarán, que a pesar de sus muchos años conserva el entusiasmo propio de otras edades; su presencia entre nosotros nos da ánimos para seguir firmes por la difícil senda que marca la Tradición de nuestros mayores. Hemos visto con pena cómo hermanos muy estimados, dejaron esta ruta para tomar la ancha manga por la que boga el espectro del separatismo; pero nosotros por la memoria de los que nos precedieron en el campo del honor y estela de sacrificios seguiremos en nuestro puesto frente a todos los embates, vengan de donde vengan.

No olvidamos a los nuestros; su recuerdo es espejo vivo que despierta nuestros aletargados corazones y nos da fuerza para el cumplimiento de nuestro deber. Organizado por la Junta Directiva, el próximo domingo a las seis y media, tendrá lugar en la Iglesia Parroquial una Misa de Comunión, catándose al final un responso, en sufragio de los que ha poco estaban entre nosotros compartiendo nuestra penas y alegrías y marcharon a mejor vida por designios del Señor. Ignacio Jáuregui, Pedro Unzueta, Eugenio Aguirregaviria y Félix Altube.

Todos los conocáis, eran de los buenos; de los que siempre miraban adelante sin pararse a considerar las rastreras miserias humanas; tenían fe en el Ideal y por esa fe caminaron sin desmayos por la ruta de los caballeros, ganándose el aprecio de todo el pueblo y dejando una buena memoria entre todos aquellos que tuvimos el honor de conocer sus actividades en sus diferentes aspectos.

Teníamos una deuda con ellos y por es esta Junta Directiva ha organizado el funeral que queda anunciado.

¡Carlistas, Margaritas, católicos en general! No dejéis de asistir a este acto; vosotras, sobre todo, “margaritas”, trabajad, para que el sentido acto se vea concurrido; que se despierten las gentes de nuestros valles y acudamos a rendir tributo póstumo a los que supieron ser ejemplo en el sacrificio que exige a sus militantes el Carlismo.

¡Todos el domingo a la Misa de Comunión!

Txapel-Zuri

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-X-24	7.123	12.	Errijetatik	Batzordea

Aretxabaleta

Itzaldi aberkoya.- Il onen 25'ean, Jaungoikuak lagun, gure Euzko-Etxea'n itzaldi bikain eta berezi bat izango da. Gure agintariak ikusirik egun gomutagañi onen bañi erakutsi beaño dagola, batezaz ere gaurko egunetan, eratu du itzaldi au eta ez nolanaikoa, ba, egun ortako erakuskisunak gure aũean agertzeko dakarski izlari trebe ospatsu bat.

Ainbat ezaguna dan “Euzko-zale” itz bare ta sakonakin zuzenduko da eñi ontako abeĩtzale ta euskaltzaleagana. Beren itzaldia gai onetzaz izango da:

1. Uril 25'eko uĩteuñena.
2. Euzkera izkuntzaren aberastasunak.
3. Euzkotañen egintza lenengoetakoa.

Nork ukatuko du, gaurko egunez, itzaldi onek duan gañantzia?

Egun oĩetan Madrid'en sortu zan legia gure Abendaren aurkakoa zan ta beraz, benetan maite degunok gure Abeñia dan EUZKADI beartuak gaude itzaldi onetara juateko. Bertan lege onen beñi eman ondoren, ageĩtuko digu “Euzkaltzale” jakintsuak gure Euzkera gaxoaren aberastasunak.

Gure deya zabaltzen degu ez bakañik Abeĩtzaleai, baita ere guregandik uĩuti bizi izan añen, jakin nai dueñai gure izkuntza eta Abendaren bañi. Gauz oyek garbi azalduko digu gure “Euzkaltzale” biotzekoak.

Kendu dezagun gure alpertasuna ta danok bat egiñik jun gaitezen Euzko-Etxe'ra, gure Abeĩtzaletasuna ta Euzkaltzaletasuna sendotzeko.

¡Danok ostiralean, iluntziko zortzi ta erdietan Euzko-Etxe'ra!

Batzordea

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1935-X-29	7.127	12.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Ezkontza.- Igazi dan astean Akizu'tar Boni, gure lagun zintzoa Gaztañaga'tar Eñupinarekin, Ametzako neskatala edefakin ezkondu da.

Baita egun auetan ezkonduko da, Agifegabiria'tar Iñaki Eibar'ko Untzeta'ren alabarekin. Urte askotan, zoriontzu izatea opa diet danai.

Gudaritza.- Españi'ko agintariak beartuta, datoñen astean jungo dira, gudaritza emengo gazte talde au:

Sasiain'dar Zezili
 Uñutia'tar Peli
 Del Teso'tar Kelmen
 Zubizafeta'tar Keperin
 Zubizafeta'tar Lander
 Unzueta'tar J. Mirena
 Peña'tar José

Guziak gudaritza on bat igaro dezatela ta len-bailen onera itxultzea opa diegu.

"I"-ren oaña.- Batzoki'ko batzordea ez dezu oso adizkide utzi "I". Idazteko tramankulu edo tresnako idazkurtzak loituta daudela esan omen diozu, eta karlistak ere jakiñean jafi omen dira, ta gañera karlista oyetako bat Batzordeko bateri izugafiak esan omen dio, zikin batzuek dirala ta abar. Nik esan diot, bear bada, karlista oñek, belafiko zuloa zikiñago izando duala eta jaramunik ez egiteko eta oñegatik ez asafetzeko. Tramankulu ori zaña omen daukate, eta beñirik erosteko txindirik ez. Zuek beñi bat zuzenduko bazenduteke, estimatuko omen luteke. Garbitzeko asmotan agiñak garbitzeko "zepillu" bat artua eta jun naiz batzokira, baña, alpefik ezin lezake garbitu bear dan bezela. Oso zaña dala ezin ukatu! Ia beñiren bat bialtzen dezuten. Esan dezunez, idatzia ilunduta eldu zitzaizute, baña... ala ta guztiz ere, zuek dana ulertu... Zuek bai mutilak!

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1935-XI-10	761	4.	Euskaleñiko beñiak	Aitza

Aretxabaleta

Gogo asko degulako ez da baña, alaitsu bezela, Aretxabaleta eta Euzkadi guzia alde batera utzi ta, bagoaz atzerriko usaiak... artzera; zer demontre, ikusi bear degu nola bizi diran Españi aldean. Orra nora goazen:

Azua'tar Bitorino, Madrid'era; Urrutia'tar Poli, Zubizarreta'tar Leandro ta Zubizarreta'tar Seberiano Logroño'ra; Unzueta'tar Santi, Urliamendi'tar Juanito, Del Teso'tar Klemente ta Uribetxeberria'tar Kepa, Burgos'era; Sasian'dar Zezilio ta Peña'tar Josu, Santander'era.

Ikusten dezutenez, beste aberri baten atze-aurre guziak zaintzera goaz.

Obe genduke bertan gelditzea, baña joan bearrak...

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1936-I-8	1.667	10.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

El Día'ko zuzendari eta gañetiko irakurle guziaz urte berri zoriotsu bat opa diet.

Gabonak.- Gabonak aurten Santander'ko kuartelean igaro bear izan det, baña Gabon zarretan nere errian izateko eskubide labur bat izan det. Utzi nuan antzera ikusi det nere erria. Txapel okerrendako kuartela bukatzen dijoa, laister abertzaletasuna zabaltzeko "alaja" ederrak izango ditugu errian.

Oraingo gobernoa, ezkertarra dala diote, bai emen eta bai beste tokietan. Orregatik uste nuan, gure udalak alde egingo zutela. Baña i bai zera! Orain alde egiten badute noiz biurtu berriz?

i Erriak bota bear atzenik!

Ai! Madalen, Madalen
Madalen maitia
merezí luteke
ostikada ematia.

Ai! Madalen, Madalen
Madalen maitia
nai aldezute
egia esatia...

Ai! Madalen, Madalen
Madalen maitia
zertarako degu
daukagun alkatia.

Ai! Madalen, Madalen
Madalen maitia
jarraitzen badute
berentzako kaltia.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1936-II-9	774	5.	Aretxabaleta	Aitza

Aretxabaleta

Auteskundeak gañean ditugu aldun berriak aukeratzeko. Beti gertatu oi dan bezela, baserritarrak batez ere, lagun asko izango dituzte egun auetan. Boto egunetan guziak oroitzen dira baserritarrakin, baño gero... ez da arpegira begiratu ere! Ori gertatu izan da orain arte, baserritarra beti baztertua egon izan da, boto egunak kendu ezker. Orain ordea ez da gertatzen orrelakorik, eskerrak NAZIONALISTAI, baserritarren artean bazkun sendo bat sortua dute: EUZKO NEKAZADIEN BAZKUNA bere izena. Bazkun onek egin dituan lan ederren berri danok dakigu. Abertzale aldunak batez ere Irujo jaunak eta Irazusta jaunak egin duten lanen berri badakigu. Lan auen berri dakiten baserritar asko eta asko dira, eta esker ona agertu naiez beren botoa orreindako izango dala, askori entzun diot neronek. Abertzaleak edo nazionalistak, katolikoak ez dirala, ezkerakin bat egiñik da biltzala eta orrelako umekeriari ez omen diote jaramonik geyago egingo.

Izango dira, zoritxarrez bear baño geyago gezurrari era "sufrita eziñak" eragiten dioten zitalkeri eta gezurrari jaramon egingo dioten baserritarrak. Ez asmo txarrez, baserritarrak ez du beñere asmo txarrez jokatu izan, baizik "engañatuta", itz leunai jaramon eginda. Poliki, poliki, badijoz gure baserritarrak esnatzen, eta oraindik elduko da ordua "monarkiko" errege zale auei jaramonik egingo ez diotena.

Azkeneko auteskundeetan Maeztu atera zuten diputadu karlistak. Boto geyenak baserritarrenak or nunt bait izango ziran. Ba egia diot, jakingo baluteke baserritar guziak zer lan egin duan Euskal-erriaren eta baserri-

tarren alde, ez luteke beren botorik geyago artuko karlistak. Izan ere!! Badirudi, gizon auen egin bearra nazionalistagatik gaizki esatea dala, eta jakiña, gero lanerako astirik ez.

BASERRITARAK...!! entzun...! Zergatik eman zuen botoa lanerako astirik ez dutenai? Eman zaiozute gizon langilleai, eta langilleak, Euzko Alberdi Jeltzaleak dituzu. Oneik ez dute "kritikazio" eta gaizki esaka ibiltzeko astirik, beren bearrakin betetzea "gustatzen" zaiote eta.

Ez jaramonik egin itz leunari, esan zaiozute egintzak bear dituzutela, itzekin aspertuta zaudetela.

ERNE!! Bada baserritar eta gañetiko euskaldunak! Kontu izan nori eskeintzen diozun zure autarkia, bear bada zure kalterako izan liteke-ta. Alberdi bat besterik ez dago Euskal-Erria'ren zoriontasuna billatzen dabilena: EUZKO ALDERDI JELTZALEA, Jaungoikoa eta Lege Zarra, bere goiburua duala. Zu euskalduna ez al zera ba...? ORDUAN!...

Zure botoa izan dedilla
Euzko Alderdiarentzat,
Eta ez Euzkadi nundik
Ilko dabiltzanentzat.

Orrela egiña
Etzera damutuko,
Eta biotzez dizut
dala zure onerako

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1936-II-11	7.217	13.	Información postal	Orbela

Aretxabaleta

Artimañas electoreras.- Dispuestos a no intervenir en estas mezclas electorales nos habríamos impuesto la consigna del silencio por entender que hombres de ideologías distintas a la nuestra se encargaban de realizar la propaganda propia del partido a que pertenecemos.

Mas a pesar de haber determinado permanecer en el silencio, nos es de todo punto imposible, toda vez que no nos es dado aguantar inactivos ante las artimañas rastreras, propias de seres bajos, de que se valen ciertos señores que, catalogándose a sí mismos como preclaros varones, van haciendo uso del despotismo ruin y caciquismo villano para acaparar no conciencias, pero sí los votos de personas humildes, que es lo único que pretenden y necesitan para que prevalezca el dominio absoluto que quieren ejercer sobre sus semejantes. Son estas pobres artimañas de las que, llamándose derechos, falsean las verdades con el único objeto - entiéndase bien - de disminuir la fuerza pujante de los patriotas vascos.

¿De qué medios se valen estos jauntxos de la localidad para hacer propaganda electoral? Pues respecto a este extremo se "susurrea" con insistencia y con aparentes visos de verdad que son constantes las llamadas a las oficinas, garajes, talleres, etcétera, que cierto industrial de ésta hace a ciertas personas, a quienes, después de saludarles con amabilidad, se les exige el voto diciendo que si triunfan...; que por distintos lugares se viene hablando de que los únicos representantes de la Religión son los del bloque llamado de derechas; que alguno o algunos patronos de la localidad ejercen coacción sobre obreros y contra maestres, obligándoles a ofrecer su voto, porque de lo contrario serán "botados" del taller; y que lo mismo se dice a los inquilinos, amenazándoles con aquello de que "¡Ya sabéis dónde vivís...!"; que el alcalde y varios concejales son unos expertos agentes del bloque cedafonsinorepublicanocarcamoníaco...; que, a pesar de la protesta del Partido Nacionalista Vasco, siguen por el mismo camino, recorriendo casas y caseríos, infringiendo la ley electoral, apoyados, por lo visto, por el representante del Gobierno español en esta región; que la sogá aprieta, y como ésta llega la cuello, quieren echarla a los "separatistas", que cuentan con más fuerza que ellos...; que la gente protesta de esto, porque son éstas palabras de un católico, y menos de los del bloque de todos los "santis"...

Nosotros, por nuestra parte, hacemos caso omiso de estas cosas que se dicen... y se ven en el pueblo; pero prometemos al lector, ya que la vida de todos no termina en las urnas electorales, aclarar todos los puntos en el

largo período preelectoral, y esto porque no queremos caer en la chabacanería de aprovechar los defectos del vecino para cantar las virtudes que no son propias y ensalzarnos con aquéllos.

Por el momento, un llamamiento al pueblo en general para que observe quiénes son los que ahora se acuerdan del obrero; ahora, en el período electoral. Y quiénes han sido antes sus defensores; defensores desinteresados, que sin exigirles el sufragio han acudido en su ayuda, precisamente para librarles del egoísmo del despótico capitalista que les ha querido usurpar hasta el derecho a la vida.

Despierta, obrero, y sin vacilación acude a votar la candidatura íntegra del Partido Nacionalista Vasco, que será la única defensora de la CIVILIZACIÓN CRISTIANA, LIBERTAD PATRIA Y JUSTICIA SOCIAL.

En pie y a luchar para desbaratar los planes de los enemigos de la izquierda y de la derecha, que conspiran para deshacernos.

Orbela

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1936-III-14	1.724	10.	Aretxabaleta	Errena

Aretxabaleta

Aretxabaleta-Oñati.- Datorren igandean (J. L.), Aretxabaleta'ko pelota tokian jokatu da gure erbarrutiko azken jokaldi au. Zer esanik eztago zaletasun aundia dagola Oñatiar ta Aretxabaletarrak jokatzeko, dan bezela izanik jokaldi au gure erbarrutiko txapelketa erabakiko duena.

Oñatiarrak orain arte aurretik dabilz txapelketa onetan, baña iarranoak! ez diote urriñetik jarraitzen gure mutillak. Ayek zazpi puntu dituzte ta guriak sei. Ikusten degunez, datorren igandean erabakiko da txapelketa au, ba, Oñatiarrak irabasten badute partidu au, garaille ta txapeldun izango dira, baña izan lezaken bezela, ez badira irabaztzaileak... zaspia puntokin geldituko dira Oñati eta Aretxabaleta eta orduan... "desenpatea" jokatu bearra izango dute txapelduna ateratzeko.

Alako garrantzia izanik ez al-da bidezkoa zaletasun aundia susmatzea bera ikusteko? Bai, alajaña, ta benetan gañera.

Zer gertatuko dan ezin genezake aurreratu, baña nere buruz esaten det jokaldi bikaiñ bat ikusteko asmua badegula datorren igandean Aretxabaletan.

Gure izenean "Kantxara" irtengo dutenak, izango dira Gabilondo'tar Gotzon eta Alberdi'tar Bonipagi.

Aretxabaletarrak, igandean, denok pelota tokira ta zuek, gazteok, saiatu gogor gure erriaren izena goratzeko eta eusko jolas, gure jolasak, zabaltzeko.

Irrintzi'ri.- Irakurri degu zuk astearteko EL DÍA'n esaten zenduna. Ez uste izan Bergara erbarrutiko, beñipeiñ Bergara-Goyerrikoak lo egon geranik, ez.

Txapelketa onen asieran izan gendun zalaparta txiki batzuk, Federazioan (tua culpa) ez gendualako ikusten bear bezelako gogorik, iñolaz ere, txapelketa au aurrera eramateko. Baña, Jaunari eskerrak, batzar baten artu genduan erabakiaz ederki zijoan txapelketa eta onezkero aspaldian bukatua zegon, sortu ez baziran auteskunde gayak, ba, gure pelotariak, abertzale zintzo bezela, egun oyetan frontoitik alde egin da beste jokaldi batzutan ibili bearra izan dute, Ulertzen?

Len esan detan bezela datorren igandean jakingo degu, oba ezpagenduke jakingo, zein izango dan txapeldun eta orduan, zuk gordetzen badezu toki puxkat idazle traketz onentzat, bialduko ditut "Comentarios generales" deitu gezaken idazti batzuk.

Beste bat arte

Errena

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1936-III-15	7.245	14.	Errijetatik	Aldekoa

Aretxabaleta

Euskel-ixenak. - Arana'taŕ Gergorik eta Gartzia-Etxabe'taŕ Elixabetek neskato edeŕ bat izan dabe eta euskel izen polit bat ezaŕi dautse: Miren Dorleta.

Leniztaŕok Dorletako Ama izan degu aspaldi-aspalditik oso begiko eta oso pozgaŕi izan yaku izen zar ori ume beŕi baten beŕiztuta entzutea.

Orain oartxo bat: erderaz "Nuestra Señora del Castillo" esaten dalako, euskeraz be, Gaztelu'ko Ama deitu izan dautse oraintsu bato batzuk. Oŕen izen zar eta berezi ori ez baztartu. "Dorleta", erderaz "Castillo" da eta izen zaŕa orixe danez, orixe da berea. Zaŕak iŕnoz, be, eztautse esaten Gazteluko Ama.

Zorionak zuei, gurasoei, eta eusko emakume abeŕtzale eta Jaungoikozale izaten lagunduko aldautsazue jaio beriari.

Ortueta'taŕ Miren, Perea'taŕ Perdinanda'ren emazteak, be, izan dau beste neskato bat eta euskel izena ezaŕi dautsie. Zorionak opa dautzueguz bai guraso eta bai aur beŕi oŕi, be.

Elorza'taŕ Pilipa'ren emazte dan Baŕena'taŕ Jone'k izan dauan umeari Luki euskel-izen polita ezaŕi dautse. Luki gaurko aurtxo ori biarko eusko abertzale zintzoa izango alda, bere gurasoen antzera. Artu nere zorion agua zuek, Pilipa eta baita zure emazte biotzekoak.

Orain jaiotzez euskotar egin diranok, laster biotzez eta gogoz,be, egingo al dira.

Aldekoa

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1936-III-17	1.726	10.	Desde Aretxabaleta	Errena

Celebrando un triunfo

Dos jornadas memorables, dos jornadas en las que las heroínas de la patria, las valerosas emakumes de Euzkadi han colaborado eficazmente para el definitivo triunfo de nuestro ideal. La lucha tenaz, lucha constante la que han tenido que padecer por la Patria estas emakumes que por amor a Jaungoikua eta Legezarrak se han impuesto voluntariamente tanto sacrificio.

Insultos soeces, improperios, amenazas, todo se ha cernido sobre ellas, pero en balde, puesto que nada les ha arredrado, sino soportando todo con varonil ímpetu, con energía inigualable, con una resignación ejemplar, propia de mujer que labora por una causa justa y santa, han sabido arrostrar todos los embates y salir airosas de la contienda.

¡Loor a vosotras, emakumes, esperanza de nuestra oprimida y perseguida Euzkadi!

Para contrarrestar la ardua labor electoral que ha pesado sobre ellas, caro lector, a las emakumes de Aretxabaleta, celebrando el triunfo en una apare-merienda que condimentada por ellas mismas celebraron el pasado domingo en nuestro bonito Batzoki. Humor, alegría juvenil, gracia y salsa euzkelduna, se respiraba en aquel ambiente puramente patriota.

Sus cantos de "Itxartu zaitetz Euzkotarra" llegaron al fondo de nuestro corazón, haciendo brotar a su eco el agur de felicitación que los patriotas, en prueba de agradecimiento, dirigimos a las que con tanto esmero se interesaron por la Patria, celebrando y prestando su voluntaria ayuda en momentos de necesidad.

Zorionak eta aurrera beti Emakumeak.

Errena

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
El Día	1936-IV-7	1.744	10.	El paro obrero en Arechavaleta	¿?

El señor Artola Goicoechea manifestó a continuación que le había visitado el alcalde de Arechavaleta a quien acompañaban dos industriales de aquella villa para hablarle del problema del paro y exponerle el proyecto de construcción de una escuela y una carretera, en cuyas obras podrían dar ocupación a muchos obreros, mitigando la crisis del trabajo que se deja sentir en la citada localidad.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
La Constancia	1936-VI-27	11.383	7.	Merecido homenaje	Trapuzar

En esta época en la que los homenajes se hallan tan en boga pierden su propio sabor muchos por el número de los que se celebran. Mas este que una alegre aunque no muy juvenil trinka ha de celebrar, muy al contrario, saliendo de las normas corrientes, revestirá mayor lucidez que los que se han celebrado hasta el presente.

Conoce el lector a Román Mondragón, el popular "Txaiño" y suponemos que Guipúzcoa entera habrá leído su nombre en los viajes que su magnífico "Citroen" realiza por toda ella. Mas si su nombre es conocido no es así su popularidad que aunque no traspase las fronteras de Léniz, no por eso pierde actualidad su homenaje o mejor dicho el homenaje que le han de tributar, pues su nombre goza de simpatías y aprecio en general.

Pues bien, como dejamos dicho, esta trinka que acabamos de mencionar proyecta celebrar tan grato homenaje a la persona del apreciado "Txaiño" el día 27 de los corrientes con una cena que tendrá lugar en casa Matikua de Aozaraza, cena que aparte de ser suculenta por su envidiable condimentación, se hallará remozado del característico ambiente que reina en aquella no muy juvenil "cuadrilla".

Es muy probable y hasta seguro que entre los cantos que se interpreten se oirá la voz de Román que querrá agradecer con fraseseste homenaje que le dedican sus compañeros de penas y fatigas.

Nosotros por nuestra parte nos asociamos gustosos a este homenaje y auguramos un descontado éxito al mismo tanto por su significado como por las personas que intervienen.

Trapuzar

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Argia	1936-VII-19	797	5.	Euskaleñiko beñiak	Aitza

Aretxabaleta

Berriro

Batzuen batzuk ill ote nitzan zebiltzan, baña ikustn dezutenez oraindik bizi naiz.

Arantzazu'n

Gaszte talde bikaña eldu zan, bertan sortutako jai ederrera. 60 luistar bagiñan, eta beste ainbeste or nun-bait luistar etziranak. Ez giñan asarre biurtu, Arantzazuko amaren babesean igaro genduen egunagaz. Gure biotza pozez eta atsedenez estalita gelditu zan. Bertan artutako erabaki sakonak beteko al ditugu.

Apaiz berria

Larrinoko auzora, apaiz berri bat etorri zaigu. Guztiok ezagutzen degu alkatearen anai gazte Jauregi'tar Justo. Auzoko guzien gogoko izan zaitezela, eta orretarako Jaungoikoa'k bear dan bezelako argia eman dezai-zula opa dizut. Ongi etorri.

Eskoriatza'n

Jai polita eskoriatzarrak antolatu zutena beren pelota toki berria zabaltzeko. Beste gauz batzuen artean, pelota partidu bikañak ikusi genitun. Lenbizi Etxaniz anaiak Sustarra eta Uribe'kin neurtu ziran. Anaiak nagituta nunbait ba ezer gutxi egin zuten, eta samur asko irabazi zuten Sustarra eta Uribe'k. Sustarra'k, berak nai zuana egin zuan.

Bigarren partidua askoz ere ikusgarriagoa zan. Gabilondo eta Alberdi emengoak, Arrasate'ko Etxeberria eta Sara'ren aurka. Partidua berdindua izan zan eta azkenik iru tantoz irabazi emengoak. Laurak dotore jokatu zuten, baño batez ere Alberdi eta Etxeberria'k oso egoki. Txalotuak izan ziran

Eskaera bat

Mesedez eskatzen dirate eta beren naia beteaz alkate jaunari dei bat egiten diot. Kale barreneko jendea ez dago "konforme" ba iturri gabe arkitzen da eta etxean duten oso ur epela dala diote. Len iturri bat bazan enparantza ondoan, eta ortik eramaten zuten kale barreneko sendi guziak ur preskoa, baña orain ez dakit zer gertatu dan tantorik ere irteten ez du. Kalebarrendarren naia da, lenbailen "arreglatu" dedilla ez bear ori eta egiñaz naigabe ori aldenduko da.

Orra bete kalebarrendarren naia. Orain itxaron egin bear zertan gelditzan dan iturri ori.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1936-X-23	7.433	8.	Aretxabaleta'ko gudariak	Alberdi

Markiña'n.- Aspaldi onetan makiña bat eldu da leño oyek idazten dituanagana gure gudari mutilakgaitik galdetzen. Batzutan euren sendi tartekoak ziran; bestetan, lagunak. Batez ere eriko abertzaleak eta baita ere euzkeldun emakume lirañak gure gazteen ibilerak jakin nai zutenak.

¿Nun dira? ¿Ondo al dabiltz? ¿Zer diote? Itaune oneik ziran danen aotik irtetzen zuten itzak. Ni bafiz... ez bai nekien nundik zebiltzan ain maite ditugun gazteak Gernikara jun ondoren irtinak zirala mendira jakin genduan, baña nora?

Au jakitzeko Gernika'ra bidetan jartzera nijuala etofi zan nere eskuetara eskutitz goxo bat: gure gudari mutilena zan. Emen gaituk osasuntsu ta alaitasun ederian, emen Markina'n, jartzen zuten, patxista ta eřekete guztien mutuřak atzeratzeko asmotan. Esan danai ondo agertzen gaitukela.

Befi au jakin da beriala artu det luma EUZKADI, gure izpafingi onen bitařtez jakin adierazteko Aretxabaleta'ko gudariak Markina'n dirala.

Laister Gernika'ra biurtuko dira (J.L.) egun batzuk igarotzen eta orduan, eurai esaten nion bezela, iker-taldi txiki bat egiteko asmoa det eriko abertzale ta lagunenezenean besarkada maitekor bat eramanez. Guda-riakin egon ondoren idatziko det, EUZKADI'n izaten badet baztertxo bat, ayen bizi izatea¹.

Iñor arkitzen bada idatzai naian gudari ayei, bialdu eskutitza zuzenbide onegaz: Milicias Vascas. Compañía número 13 (Barinaga) Markina.

Azkenengo itzak zuentzat, gudariontzat gordetzen dizkiot.

¹ Bai adizkide: zure idazkijentzat "Euzkel-Atal" onetan bialř dan tokija beti izango da. Idatzai, ba, edeřto egin be egiten dozu ta. Aguř guztijai. i Gora Jel!

Ondo zeratela irakurtzian poztu giñuzan, baña poz au azken malaraño eldu zan jakin gendubanian EUZ-KADI azkatzeagaitik guda zelaietan arkitzen ziñatela. Euzkadi'ren seme zintzoak zerate.

Jaungoikua eta Lege Zara kurutza biko ikuñin ofetan ikusiaz gogof saiatu.

"Azkatasun eguzkia

Basotik irten da,
Bere argia edonun
Arin zabaltzen da."

Aguñ eta agindu.

Elofio'tik

Alberdi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Euzkadi	1936-XII-272	639	6.	Guda-otsak	Lur-Gorri

En contacto con nuestro batallones

i Gudarís del batallón Saseta: tinko! Lo que nos refiere un "aitona".- Peticiones.- Oposiciones a cátedras de porteros de equipos de foot-ball.

Elorrio. Antes de descender a las posiciones de Kanpanzar, hemos de detenernos en el cuartel de las milicias vascas de este pueblo, donde saludamos a Sabin de Muniategi, el laureado poeta euzkeldun.

Y carretera arriba, hacia Kanpanzar. Vamos a charlar con los gudarís del batallón Saseta, de ametralladoras, y encontramos al teniente Aristimuño, que manda la tercera sección de la compañía Zarragoitia, nombre que recuerda el del muchacho lekeitiarra muerto en el frente de Elgeta en defensa de Euzkadi.

Antonio de Aristimuño es un teniente expresivo y servicial. Se presta inmediatamente a acompañarnos a las posiciones en que están sus muchachos. Por el camino recordamos los momentos de la lucha en Gipuzkoa, de una lucha desigual, en que nuestros gudarís acudían a los parapetos con escopetas de caza como arma inmejorable, alpargatas por todo calzado y en mangas de camisa. Pero con todo el corazón puesto en la lid.

- ¡Si entonces hubiéramos tenido el armamento que hoy tenemos! - comenta el teniente. Hemos llegado a una casería.

- Aquí vive un aitona que conoció la segunda carlistada - nos dice.

Consideramos de interés hablar con el anciano y penetramos en la casería. Alrededor de la mesa se halla reunida la familia en el solemnísimos momento del yantar. Interrumpimos por unos instantes la comida.

Habla el anciano. No citamos su nombre ni el de la casería por razones que todos alcanzarán a comprender.

- En esta guerra - dice - se sigue una trayectoria análoga a la de la segunda carlistada. Y precisamente en estos terrenos que rodean la casería, y donde hace unos días se ha combatido tenazmente, tuvo lugar entonces una tremenda batalla. Los "nacionales" vinieron desde Somorrostro sin disparar un solo tiro; pero aquí les aguardaban los carlistas, entablándose un durísimo combate. Yo sólo bajé a Arrasate dieciocho muertos.

Habla el aitona como ensimismado en el recuerdo.

- ¡Qué lucha más distinta! - dice - Aquellos eran carlistas de verdad, vascos que luchaban por Dios y los fueros. Estos...

Y calla. Hemos comprendido y no cansamos más al anciano.

Salimos de la casería y seguimos caminando hacia las posiciones, llevando grabadas en la mente las palabras del aitona.

- Estos... -

En los parapetos encontramos amigos, compañeros de la campaña de Gipuzkoa, los muchachos aretxa-baltarras que tan heroicamente se están portando.

- Luchan maravillosamente – nos dice el teniente.

- Estamos muy bien – exclaman ellos - . Pero con enormes deseos de avanzar. Contemplamos nuestro querido pueblo y sólo ansiamos llegar a él.

El que ha hablado es José de Olabe, un fornido mutil gipuzkoarra. Pero le resultan caras sus palabras.

- Éste, lo que quiere es visitar a su novia, que está en la cárcel de Aretxabaleta – interrumpe otro gudari.

- Efectivamente; pero después a continuar luchando hasta reconquistar Euzkadi – contesta Olabe.

- Fijaos – nos dicen – en Gurutze-berri. Han quitado la cruz.

Miramos hacia el lugar señalado. En efecto; sobre Aretxabaleta, en la cima del monte, y colocada por los patriotas del pueblo en momentos de paz, se destacaba antes una hermosísima cruz de hierro. Hoy miramos, y la cruz no se descubre por ninguna parte. ¿La habrán retirado los que se dicen católicos? ¿Motivos? ¿Acaso porque fueron patriotas los que la colocaron? Si es así, ¡hermosa manera de comprender la religión!

Aquí está el sargento Urrutia, con aires de general ruso, a juzgar por su lengua barba. ¡Salud, Urrutioff!

Madariaga, Zubia... Este es un Alberdi; allí hay otro, y más allá, otro. Félix es el encargado de hablar en las noches limpias a través del altavoz que nos muestran.

Jesús es el txistulari y nos pide solicitemos de patriotas le envíen papeles de txistu, pues ya ha terminado el repertorio. Ya lo sabéis, patriotas: Jesús de Alberdi pide papeles de txistu para amenizar las veladas de las frías noches invernales. Toca el txistu maravillosamente pero también maneja la ametralladora con habilidad, y para demostrarlo, nos obsequia con unos disparos.

Bonifacio. ¡Bueno, este es un prodigio de valor!

- Todos son muy decididos y serenos – nos dice el teniente Aristimuño - . Hace unos días construían trincheras mis muchachos, mientras los proyectiles de la artillería enemiga caían cerca de ellos. Un balín de metralla dio en la pala de Bonifacio de Alberdi, pero ninguno se inmutó y continuaron la labor como si nada hubiera ocurrido.

¡Ah! Y se nos olvidaba que José de Olabe es el irrintzilari más potente del mundo e islas adyacentes. A veces se siente con dotes de director de orfeón, y nos dice que está organizando un coro con que obsequiar a los requetés la noche de Gabon. ¡Bien, Olabe; cuando lleguemos a Aretxabaleta dirigirás la Banda!

- Y nos os olvidéis de decir a las emakumes que nuestra tercera sección está a falta de una ikurriña. No queremos pedir – nos dicen -, pero conviene que lo sepan nuestras emakumes. ¿Enteradas? Pues a buen entendedor... Vamos a verlo.

Miramos hacia Arrasate y los gudarís nos recuerdan que otros años acudían ellos a las fiestas de Santo Tomás, interrumpidas hoy por la guerra cruel que ensangrienta nuestra patria.

Continuamos hacia otras posiciones. En todos los gudarís advertimos un humor envidiable, que es un verdadero tesoro en estos momentos de sufrimientos y fatigas.

Aquí está Domingo de Larrañaga, el seco y enjuto muchacho zornotzarra, que habla poco pero pensando y con irónico acento.

- Cuando publicó EUZKADI la fotografía en que aparecía una bandera monárquica con la efigie de la Virgen del Pilar y la figura del ex general Franco – me dicen sus compañeros - , Larrañaga preguntó a los requetés si habían hecho santo al militarote. Una descarga de fusilería fue la contestación.

Ahora habla Larrañaga:

- Decid que cuando viene la aviación facciosa, parece esto una oposición a cátedras de porteros de equipos de foot-ball.

Y lo decimos. ¡Vaya si lo decimos!

Este es Xabier de Iñurrategi, de Tolosa.

- Hace unos días – nos dice – pregunté si había algún tolosarra en los parapetos de enfrente. Me contestaron afirmativamente y a poco se oyó la voz de un convecino requeté, que preguntó: ¿Zer nai dezu? Ha sido la única frase euzkérica que hemos oído, y aquel tolosarra continuó también hablando erdera.

- Hace unas noches – nos dice un gudari – nos dijeron que para el día de Navidad estarían en Bilbao. Y se nos ocurre pensar: ¿cuántos habrán quedado para esta fecha y dónde estarán?

José Antonio de Usandizaga tira una placas.

Y Francisco de Altzola, el cabo "Patxi largo", nos ofrece un trozo de sabrosísimo queso.

- Nos ha costado 2'40 pesetas – nos dice. Y esta gallina que está en la puerta, 15 pesetas.

Los baserritarras están encantados con nosotros, pues aparte de que les pagamos todo cuanto recibimos de ellos, de vez en cuando les llevamos algún comestible.

Y un recuerdo también para el gran "Bermeo", el estupendo cocinero.

- No tiene más defecto – nos dice Altzola – sino que se retrasa tres horas en llegar con la comida a las posiciones cada vez que oye un cañonazo.

"Bermeo" sonríe con resignación. Seguramente que en ese momento piensa en su hijita Polixene. ¿Cierto?

Y para que nada falte, nuestra artillería nos obsequia con unos disparos magistralmente certeros que deshacen un convoy enemigo.

Y con un agur cordial a nuestros amigos los gudarís de la compañía Zarragoitia, del batallón Saseta, nos despedimos de ellos, deseándoles suerte y rápido triunfo.

22-12-36

Lur-Gorri

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-I-2	2	1.	Aurtengo gabon egunak	Aitza

Aurtengo Gabon egunak

Ogei urtetan gabon guziak aita-amaren ondean, orain arte, igaro izan ditut. Egun ori, nere amak, sendi guziak alkañganatu eta alkañen artean, alaitsu eta sendi arteko algara edereñ igaro nai izaten du eta ofelaxe gertatu da orain arte, egun ori, gure etxean benetan alaia izaten da. Igez ordea Sanatader'go guda –etxean igaro bea' izan nuan egun zoragafi ori, eta nere amak, eun ofetan, bere semetxoa, ogei urtean, lenbiziko aldiz, palta zitzaiola nabaitu zuan... eta nere etxean etzegon bestelako algara eta ifipaña. Baña nere amak, bazekian nun arkitzen nitzan, eta idazki kutun-kutun bat bialdu ziran, eta beste zertxobait ere bai, eta ufengo urtean alkañekin igaroko genduen pozak, bere biotzean nabaitzen zuan samiña, aldendu zan.

Igaro da beste urte bete... Befiz gabonak, eta igezko utsune ber-bera nabaitzen du nere amatxok. Baña, alegia... aurtan iezin bialdu idazkirik eta ez beste ezertxo ere! Iru ifabete dira, bere semeak, alde egin zuala etxetik, eta añezkero bere befirik ez du... ¿Bizi ote da? ¿Il ote? Ez daki ezertxo ere...!

Amaikatxo ama on egongo da zalantza auetan gure Euzkadi'n eta batez ere gure Gipuzko maitean, askok bere semea bizi dute, baña beste askok...

Aurtengo gabonak, nega'gañiak benetan, aurtan ez da izan bestelako algara eta alaitasunik. Ufengo urterako utzi bea'.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Eguna	1937-I-12	10	2.	Aretxabaleta'ko izparrak	Aitza

Aretxabaleta'ko izparrak

Larogei egun igaro dira, gure efitik alde egin genduen eta beste ainbeste, paxista madarikatuak beren jabe, egin zirala, eta gaur arte, bertako ezertxoren befi jakingabe egondu gera. Gaur ordea zerbait jakin degu, bertan egondako eta orain gurekin arkitzen dan emakume bateri eskefak.

Emakume onek dionez, lenbiziko lana, gure eñan sartu ziranean, karlistak etzerau guziak, “detenitzea” izan zan, naiz da gero, aske utzi.

Akizu'tar Bitorino, eta Garzia-Etxabe'tar Isidor erailduak, edo “fusilatuak” izan dira Donostian. Lenbiziko egunetan, “an arkitzen omen zan Galdotz'tar Jokin, baña giltzaperatu egin zuten abertzalea zala jakin zute-nean, eta bere beñirik ez dute eñan. Era berean Arkautz'tar Klaudio eta Santander'tar Baleriano'ren seme bat. Emakumeai, bakean utzi diote, bakar bakañik Peña'tar Inazi, euki zuten giltzapean, baña gero, askatua izan zan.

Lasagabaster'tar Mateo'ren saltoki edo “comercioa” guztiz utsik utzi dute, eta era berean bere bizitzako etxea ere, baita Jauregi'tar Keparen etxea ere, agian “cuchara” bat ere ez diote utzi. iOneik diote, maitasuna aber-tzaleai!!!

Efetoze jaunak ere “sermoi” edefak egin omen ditu, eta “gracias a los nabarricos” beren itzak dira. Gogoan eukitzeko itzak noski!!! Guk uste genduen, abertzaleai eskefak, bizi dirala Aretxabaleta'ko apaizak, baña ikus-ten danez “gracias a los nabarricos”.

Bukatzea noa, leño auek, baña lenengo irakurle guzai, otoitz bat eskatzen diotet, Isidor da Bitorino'ren gogoen izenean, ba biak ziran abertzale, eta batez ere Jainko zale, zintzoak. Ofetxegatik il zituzten Jaungoikoa eta Lege Zafa, maite maite zituztelako. Zoritxakeko egun aietan, etzuan nai, batez ere Bitorino'k, efitik alde egin nai ba, uste zuan berari, etziotela ezer egingo i Gizajoa! Zer uste zenduan, ba, zuk bezelako biotz biguna dutela paso pixto auek?

Ziur nago, eñi guziak negar egingo zutela il zituztela jakitean, baita karlistak ere, ba, asko nai zioten gu-ziak, gizon on eta kristau zintzoak ziralako.

iAgur Bitorino, agur Isidor! Zerura arte, agur.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemallea
Eguna	1937-I-14	12	1.	Euskera gure izkuntz bakarra	Aitza

Tamala da gurekin gertatzen dana, ainbeste abeftzale artean euzkaltzale gutxi izatea. Tamala eta lotsa-gafia da izan ere. Gai onegaz, edefki baño obeto diño “Txirí” idazle jatoñak, eta egia da, euzkera barik, abeftza-letasunik ez degula nai. Euzkera utseko egunkari bat sortu degu, baña, ainbat abeftzale gelditzen dira irakurñi gabe eta ez euzkeraz ez dakitelako, ez da izpar gutxi dakañelako, baizik euzkera utsean argitaratzen dalako. iEzin omen dute irakurñi euzkeraz! iGezuña! Gertatzen dana da erdera nayago degula, euzkera baño, eta abeft-zaleak bagera, euzkera utsa izan beañ da gure izkuntza, antxiñako asaben antzera, eta “defigoñean” bakañik er-deraz.

Antxiña ara zer gertatu zan, Oñati'tik Legazpi bitañtean, aítzai eta erdeldun batekin, onek galdera auxa egin zion.

-Oiga, buen hombre, ¿dónde está el camino para Madrid?

-Sekula ez nauk izan baña, nere ustez aparte abil, erantzun zion.

- ¿Y el camino para Zumaŕaga y Villarreal?
- Nik ori zoŕ diala, mila eŕeal, sekula ikusi ez da?
- Ikusirik, asaŕe antzera euzkaldun aŕtzaia, esan zion, erdeldunak.
- Escuche, escuche!!
- Eskuka, eskuka, oŕtan gaituk, ba, mutilak!, eta astinduren bat eman zion.
- i Gu ere, oŕelakoak bagia!

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-II-16	40	4.	Aretxabal'tarrak berriz	Aitza

Aretxabal'tarrak berriz

Kanpanzar'en 72 egun igaro, 10 eguneko opor aldi bat izan eta beŕiz guda oŕetara eldu gera, oraingo ontan Eibar'ko txanda izan zaigu.

Sei egun damazkigu, eta gora bera gutxi izan degu iru edo lau "kaŕonazo" eta kito. Gorabera gutxi esan det, baŕia ezta egia, ba onera etoŕi diran emakume mordoak gorabera, sortu dute. Geyenakin izketaldia, izan gen-duen. Bialdu baŕio len, esaten omen diote, aŕatoiak jan beaŕko dituztela, eta umeak ere jaten asi gerala eŕi bat-zuetan, eta askoz ere obe dutela Napaŕo aldera jutea. Askok ori egiten omen dute, baŕio geienak onera, naiz eta "aŕatoiak" jan beaŕa izan.

Azkoiti aldean, kanpotar asko omen dago, Aŕasate ta beste eŕi batzuetakoak ere bai.

Beste gauz batzuek ere ba'dakigu, baŕia uŕengorako utziko degu.

Gu ondo arkitzen gírala, umore onean, eta "zerbait" egiteko gogotsu.

Aitza

(Eibar'ko guda oŕetik)

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-3	53	4.	Aretxabaleta'rak guda oŕean	Aitza

Aretxabaleta'rak guda oŕean

Atsegiñez estalita eta pozik jakin degu, Galdotz'tar Jokin gureganatu dala. i Ongi etoŕia Jokin, ori dek , bikain jokatzea, eta jakin zak, gogo aundia daukagula, irekin jaŕdun bat egiteko.

Asturias'tik datozen izpaŕ onurak, aŕeta aundiz irakurtzen ditugu, batez ere euzko-gudariak egiten di-tuzten auŕerakadaren beŕi izpaŕingiak zerbait esaten digutenean. i Gero etoŕi dedila edozein "kakanafu" esaten euzkotaŕok guretiak gerala ta, or baten batek esan duan bezela!

Jakiŕean zerate baŕia ez dio ajolik, gure parapetora etoŕi izan dan astoan beŕi eman beaŕ dizuet. Badaki-zute, 70 k, luŕ saŕaŕ edo "patata"kin etoŕi zala. i Baŕia "deklarazioak" onela egin ziguten:

"Beltza da nere izena, 6 urte ditut, eta "politikarik" ez det, eta oŕegatik nere eŕian, paxistak saŕtu ziranean, ez nuan igesirik egin. Zortzi "ordeno y mando"bat etoŕi, udal etxeko auŕean batzeko asto guziak.

Afrezkero, of ibili naiz gau ta egun, mendirik mendi ler egin arte lanean, pentsu gutxi, eta egufa ugari gure irabazi guzia. Nere anai asko, bide baztafetan utzi dute bizia, batzuk goseak, beste batzuek lertuta. Orain izena aldatu dirate, "Negro" deitzen dirate. Beste asko ere zuengana etofiko litzakez baño, esaten digute zuek jan egiten dituzutela, baño ala ta guziz ere, oraindik nik uste det, pasatuko dirala geyago ere alderdi onetara, ba an astorik ezin bizi leike. Guretatik oraindik ez dute iñor erail edo "afusilatu" ba guk, askok uste ez afen, "influen-tzi" puxkabat ba'degu paxista artean, ba asko gure anaiak dira. Artu zazute "patata" edo luñ sagañ auek, gauza asko ez da baño."

Oña zer esan digun gure "Beltzak", eta dirudinez pozik arkitzen da gure artean, eta emendik aufera "Beltzak" ekañiko omen digu bazkari eta gañetiko ekañi beañ diran gauz guziak.

Beste "nobedaderik" ez da emen, beti ere, "morterazo" batzuek eta kito: Eguraldia degu txañ xamafa, eduña zuri, eta zuduña goñi, baño ala ta guztiz ere umorea nagusia.

Aguñ, beste bat arte

Aitza
Eibar'ko guda oñetik.

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-6	56	2.	Bildutako sortatxoak. "Aitza" idazle lagunari	Basañi

Bildutako sortatxoak

"Aitza", idazle lagunari

Gure "Aitza" jatoñak
zer beñi dakazki...?
lengoan irakufiko
zenioten noski;
mando bat ingura zaie
patata ta guzti
azitarako asko
ez dezute utzi
añane pikaruak
etzaudete gaizki.

Zuen mando beltz ori
portatu zaizute
gixadu jana edeñki
gozatu dizute
deklaraziñoak ere
egin dizkizute
makil orde z pentsua
eman zaiozute
etzerate gizonak
iltzen badezute.

Zintzo inguratu da
zeuen saleraño
janari kargatua
lepo ezuñeraño
politikarik ez dula
berak omen diño
paxiotañ, reketek
mila demoniño
mando ori argiago
oiek denak baño!

Basañi

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-10	59	5.	Aretxabaltarak guda oñean	Aitza

Aretxabaltarak guda oñean

Guztiok dakiguna da guda denporetan, ez dala tiroka ibiltzen egun guzian, eta guda oñean pake une eta atsedean aldiak ere badirala. Guk ere atsedean une ori gureganatu nai izan degu, eta datoñen asteartean, ílak 9, Eibañen jokatzeko ostiko partidu ospatsu bat antolatu degu. Jokalari guziak, Zafagoitia lagundikoak dira. Alde batetik Aretxabaletarak utsalak, eta beste aldetik, Donosti, Andoain, Eibañ eta beste eñi batzuetako gudariak osatutako saíla.

Gogo izugafia dago partidu au jokatzeko, ba aretxabaletarak ez degula ezertarako balio esan digute, eta ori ikusi bear degu beañ dan tokian, eñi txikia izanagatik kirol kontuetan zerbait bagerala erakutsi beañ degu. Jokalariak:

Aretxabaleta: Zubíaga; Agiriano, Añegi; Etxebefia, Alberdi II, Peña; Elkoro, Alberdi I, Alberdi III, Usanditzaga, Lizañalde.

Gipuzkoar saila: Bañiola; Kortez, Mikel; Goienola, Leandro, Elortza; Garai, Santi, Gabarain, Telleria, Ormazabal.

Zuzendari edo "arbitro" Ariztimuño jauna.

Lasteñ emango degu partidu onen jasokozunaren beñi.

Aspaldi ontan, gauez batez ere, pake aundia degu parapetoan, eta alkar izketa ugari izaten da. Lengo egun batean gau erdia of nunbait izango zan, izketaldi auxa zebiltzala nabaitu neban, "goñi" batek eta "reketek" batek.

Goñiak onela galdetu zion:

- Vosotros ¿qué es lo que defendéis y, sobre todo, a qué aspiráis?

- Nosotros defendemos a la religión y a España.

- Aquí, en España, no hay más católicos que los nacionalistas vascos, los únicos que siguen y practican la verdadera doctrina de Cristo.

- Sí, pero en Bizkaya vosotros habéis quemado todas las iglesias y hace tiempo que no se celebran misas.

- ¡Mentira! En Bizkaya las iglesias están intactas y en ellas se celebran misas y demás funciones como en tiempo normal. Es más, aquí, en estos mismos parapetos que vosotros tiroteáis, estos católicos cumplen con sus deberes religiosos, cosa que vosotros dudo podáis decir otro tanto.

Eta alako batean guretako batek euzkeraz egin ziolako tiroka erantzun ziguten, euzkeldun usairik ez dute nai arñu, eta goñiakin edeñki konpontzen dira beti ere "rojillos" desdar egin da, baña gu? ... Gu ezin ikusi gai-tue "parapetoan" ere...

Nere lagun "Basañi" ri

Patatak ditugulako
ainbeste enbiri?...
Dagoenetik emango zaiok
etoñtzen danari;
ba oingoz beintzat
eskeñak Jaunari,
bazeok emen
nai beste janari,

Mandoa iltzeko intentziorik
ez diagu oindiño,
guregandik ez dik arñtzen
pentsu ona baño.
Itxaropen ofekin
etoñiko uan oneraño
ofñtan alegiña egin diagu
orain arñteraiño.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-19	67	4.	Aretxabaletak guda oñean	Aitza

Aretxabaletak guda oñean

Lengo egun batez esan bezela jokatu zan, Eibañen gudari artean ainbeste eztabaida sortutako ostiko partidua. Geyen jokatu zutenak irabazi zuten, ala zioten ikusten egondu ziran guziak, eta auek aretxabaletak ziran. Lenengo "gola" gipuzkoar sailekoak sartu zuten, baña auentzako azkena ere berau zan. Lendabiziko partidua erdian, bat eta uts gelditu ziran, baña bigañenean aretxabaletak iru ezezkan sañtu zituzten. Jokalari onenak, Gipuzko sailean, Leandro eta Gabarain, Aretxabaletak artean, Lizañalde, Alberdi III eta Elkorro. Zuzendari edo "arbitroai" txistua galdu zitzaioa ta, zer egin aundirik etzuan izan. Partidua bukatu zanean galdetu nionean bere iritxia erderakada auxa bota ziran "completo dominio de Aretxabaleta".

Igazi dan igandean, Zafagoitia lagundiko, ikurñaren onespina izan zan. San Roman'go parapeto auean, jaupa ta guzti.

Egun gutxi bañu, irugañen saileko, Aretxabaleta gudarien ikurñia onespentu bea degu, eta ofetarako paskoazkoa beteaz, uste det, jaun artze ta guzti, ospatuko regula egun ori.

Astelenean parapetotan egin genduen, lan onurakoña dala deritzait. Goiz ofetan, izugazko aizea zala nabaitu genduen, bazirudien, geu ere aitu ta reketeangana eraman bea giñuela, eta baten bati gogoratu zitzaion zein ezeza izango litzakean izpañgi pila bat aizean bitartez bialtzea. Esan eta egin "Euzkadi", "Lan Deya", "Euzko Langile", "Abeñi Azkatuba" eta EGUNA irakurtzeko zoriona izan zuten reketeak egun ofetan, eta nola gutretik paxisten parapetora, neurkin edo "metro" gutxi dauden, uste det nik, egunero irakuriko dituztela gure izpañgiak, emendik auera, eta nik uste det, askok uste duten baño, onurakoño izango zaigula ofela egiten badegu.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-28	74	2.	Eibar	Aitza

VI'gañen "Abeñi eguna" ospatzeko "Saseta" guda sañeko zafagoitia lagundia'k, Eiba'ko batzoki eta ifintzi, lagun dien laguntzaz antolatuta'ko egiteraua

Eibar'ko mendietan, Euzkadi'ren azkatasuna'ren aldezlari gabiltzan euzko gudari'ok, Abeñi-Eguna beste urtetan baño ere adoretuago, eta gogo biziagoz ospatzea nai izan degu. Ofetara'ko mendian arkitzen diran gudari'ak, beñtan izango dute, jaupa ixil bat, eta era berean, paskoazkoa beteaz, gudari danak jauna artzea izango dute.

Eibar'en atsedan bat igarotzen daudenak, egitarau bikain bat, antolatu dute.

8'tan.- "Orbea" deritzaion eleizatxoan, "Angelis"en jaupa nagusi edef bat, lagundiko eta Batzoki'ko abeslaria'k abestuaz, eta onen bukaeran, gudari guziak, kristau eta katoliko zintzo guztia'i dagokion bezela, beren egin bea'ak beteko dituzte zeruko janaria artuaz.

9'tan.- Gosaria, "Abeñ-Etxean".

10'tan.- Txifindulari laisterketa ikusgarri bat, ibilialdi onekin:

Eibar, Tabira (Durango), Befiz, Eibaf, 40 anei-neurkin guztira, eta Gipuzkoa'ko txifindulari onentxoak emen izango ditugu, euren artean, Goxenola eibaftar txifindulari ezaguna.

11'tan.- Izugafizko pelota jokaldia. Aldebatik, Zafagoitia lagundikoen artean osatutako bikox batek, "Ifin-tzi" lagundiko beste bikox baten aurka. Zalantzik ez dago, partidu au, guztiz ikusgarria izango dala, ba, pelotari bikain-bikañenetakoak ditugu jokalarik; ofegatik, etzaio damutuko ikustera datoñenari, ba ondoren afijasotzaleak ere baditugu, "Txato" Zumañaga'koa 10 afoa baño, ari aundiagoa jasotzeko ikusteko aukera izango degu, eta goizeko egiteraua bukatzeko, azkenik lagundio ezpata-dantzariak guztion gogoko izango dan dantz alai batzuek dantzatuko digute.

1'tan.- Bazkaria, Abeñ-Etxea'n, Zafagoitia lagundiko gudari guziak batuko dira bertan. Benetan pozgarria eta alaitasunez estalitakoa izango dala, une ori, deritzait, ba egun baten ez bada ere, ordua zan, alkañ'en artean ofelako denpora alditxo bat igarotzeko, nekezkoak eta ezbeañekoak igaro ditugun ezker.

Bitañtean "Txato" bertsolari yayoak, bertso mordo bat botako digu, eta zer esanik ere ez, azkenerako zeñek erantzun izango duala. i Bai orixe!

Gero befiz iluntz arte, nai aña dantza soñu joko digu, gure txistulari eta tanbolinteruak.

8'tan.- Aparia, eta... kito.

Zer esanik ere ez dago, eta ofetan ez degu zalantzik, gudari eta abertzale guziak, alkañtuko gerala, biañ. Aurten, iñoiz baño, gogotsuago, iñoiz baño tinkoago, irmo galararik, jokatu beañ degu, erakutsiaz eta azalduaz, ludi zeañ, emen badagola abenda bat, abefi bat maite deguna, Euzkadi izenez ezagutzen deguna eta beraren azkatasuna, bidezkoa dan bezela, iritxi añte, ez degula nai, aldendu gure eskuetatik, ditugun iskiluak. Eta guretzako, gudarietzako, egun au izan dedila, gure biotza berotzeko, bizitasun guztiaz, jañaitu dezagun buñuka ontan, gure abefitik baso pixti auek guztiz atxeñitu añte.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-III-31	76		VI. Abeñ Eguna Eibaf'en	Aitza

VI Abeñ Eguna Eibaf'en

Zafagoitia lagundiak antolatutako jaiak, zoragaritasun aundiakin osaptu ziran

Gipuzkoa'n ere Abeñ Eguna ospatu da naiz ta gudaren txinparta ots añtean izan, Eibar'en batez ere, guztizko jai aldi bikaiñak ospatu ziraden, naiz, egualdian guk nai bezelako lagundu ez.

Parapetoan.- Goizean iragañita zegon bezela, parapetoan izandu zan jaupa axila, jaun artze ta guzti.

Eibar'en jaupa nagusi batekin asiera eman zitzaion jai aldiari. Abeslariak ezin obeki. Ondoren jaun artzea. Eleizkizunak bukatu ondoren, gosaria Abeñ-Etxean.

Laisterketa.- Amañetan, asiera, eman zitzaion. Sail bakoitzetik, bi lasterkari irten zuten. Bereala agertu ziraden, Goxenola, Bengoetxea eta Uriañte besten gañetik. Buñuka polit baten ondoren ofa elduera:

1. Goxenola
2. Bengoetxea
3. Uriarte
4. Uñutia
5. Rodanes
6. Rekondo

Añi jasotzaileak.- "Txato" ospatsuak, nor dan, agertu zuan, 12

aldiz jasoaz, iru minutuen bañu, 125 kiloko añi bat. Zerbaitegatik izan zan txalotua.

Bazkaria.- Lagundi guzia eta Aberi-Etxeko batzañkide guziak batu ziran bazkaltzean. Alaitasun aundia-kin igaro ere ba, "Txato" bertsoetan eta "Alberdi" txistua jotzen yayoak dirala, erakutsi ziguten.

Pelota jokaldia.- Alberdi ta Lafañaga'k irabazi zioten Lekuona ta Elustondo'ri 22 eta 13, gelditurik. Baña gogoan izan Lekuona'k min aitu zuala bestela ikusgañiago izando zan partidu au.

Gero befiz, ezpata dantzariak, befiz erakutsi zuten, euren yayotasuna ondoren lapiko apurtze, eta beste jolaz alai batzuek.

Ilunabañera afte, euskal dantza eta ondoren apariatz, bukatu zan, aurtengo Aberi Eguna.

Datoñen urtean, bakoitzaren eñan izateko izango al degu.

Aitza

Aldizkaria/ Egunkaria	Data	Zenb.	Orr.	Izenburua	Berriemailea
Eguna	1937-IV-20	93	2.	Aretxabaleta'rak guda oñean	Aitza

Guda-oñetik biurtu gera, bertan 62 egun igaro ondoren, beraz uste det, atsedeen puxka bat, irabazi degula. Egund onak izan ditugu, baita gogorak ere, edufte egundak, ez ditugu beralakoan aztuko. Eramakizun apur batekin, eta guztia abefiagatik egiten degula gogoratuaz, gure ustez egund beaña, zintzo bete degu.

Orain uste degu, egund batzuetako baimena izango degula, eta pozik gaude, baña ez bestetako bezin alai, ba egund auetan naigabe bat degu, gure biotzetatik aldendu ezin deguna. Lagund baten utsunea nabaitzeak, min ematen digu. Lafinaga'tar Domeka gizajoa Eibar'ko guda oñean il digute. Ezin degu sinistu, baña egi gafatza da. Gure lagund artean, len ain alai izaten zan lagund zintzoa "paltza" zaigu. Zalantzik gabe, aretxabaleta'ak negaf egingo dute ez bear au jakitean. Zornotza'n jaioa, baña lau edo bost urte ontan gurekin lanean jarduten zuan, ofegatik berak gure sailean nai zuan.

"Bizkai" gixajoa, guk deitze genion bezela, aberia aldeztu eta gaizkatu bear zala, eta lenengoetako bat izan zan, izena ematen, eta zortzi ilabete ontan of ibili da, mendirik mendi, afisku geyen zegon tokian arpegi emanaz.

Otoitz bat eskatzen diet guziei, "Bizkai" lagund maitea zeru goyan arkitu dedin, eta bertatik Euzkadi gaizkatzen lagund dezaigund.

Aitza

Gernika'tik

Dokumentuen eranskinak

1. 1934ko iraileko gertakari iraultzaileetan atxilotutakoen zerrenda
2. 1934ko urriko iraultzako presoiei ezarritako kondenak (Donostian, 1935eko martxoaren 12an)
3. Leintz Haraneko Euskal Milizien kuartel nagusiko milizianoen zerrenda (Leintz Haranean, 1936ko irailearen 17an)
4. Gazte aretxabaletarrak zer gorputzetan sartu ziren, frankistak gailendu zirenean
5. Ondasunak Konfiskatzeko Lurralde Batzorde ohiaren administrazio-piezen zerrenda (1942-09-07)
6. Enbargatzeke zeuden arloei buruzko espedienteen zerrenda (1942-09-07)
7. Enbargatutako arloei buruzko espedienteen zerrenda (1942-09-07)
8. Aretxabaletako fabriketako langileen zerrendak. Lanera nortzuk ez ziren joan jakiteko erabili zituzten.
Data: 1936-10-13

1. dokumentua: 1934ko iraileko gertakari iraultzaileetan atxilotutakoen zerrenda²⁶⁶

Zk.	Izena	Jaioterria	Bizilekua	Adina	Atxilotze eguna
1	Alberdi Gorostiza, Félix "Cuartillo"	Luko (Araba)	Aretxabaleta	30	1934-10-08
2	Andrés Díez, Florentino	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	22	1934-10-18
3	Antoñanzas de Diego, José "Calahorra"	Calahorra (Logroño)	Aretxabaleta	37	1934-10-19
4	Axpe Sagasta, Pedro José	Bergara (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	28	1934-10-17
5	Bravo Santamaría, Saturnino	Monzón de Campos (Palentzia)	Aretxabaleta	30	1934-10-10
6	Carmona Rodríguez, Aurelio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	22	1934-10-19
7	Carmona Rodríguez, Constantino	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	20	1934-10-19
8	Carmona Rodríguez, Pedro	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	30	1934-10-12
9	Castro Rodríguez, Tomás	San Román de Hornija (Valladolid)	Aretxabaleta	44	1934-10-19
10	Del Teso Sandoval, Ladislao	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	25	1934-10-09
11	Egiguren Zubizarreta, Damián	Elgoibar (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	26	1934-10-16
12	Fernández González, Pedro	Cuevas del Valle (Avila)	Aretxabaleta	41	1934-10-16
13	Franco Urbistondo, Ignacio	Tolosa (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	31	1934-10-19
14	Gago Raposo, Ángel	Moraleja de Sayago (Zamora)	Aretxabaleta	25	1934-10-12
15	Gago Raposo, Octavio	Belver de los Montes (Zamora)	Aretxabaleta	23	1934-10-12
16	Gago Vara, Francisco	Alcorcillo (Zamora)	Aretxabaleta	51	1934-10-22
17	García de Iturrospe Maturana, Florencio	Araia (Araba)	Aretxabaleta	40	1934-10-18
18	García de Iturrospe Maturana, José	Araia (Araba)	Aretxabaleta	42	1934-12-01
19	García García, Avelino "Zamorica"	Rioconejos (Zamora)	Aretxabaleta	28	1934-10-12
20	Gil Múgica, Maximino	Lasarte (Araba)	Aretxabaleta	23	1934-10-17
21	Goikolea Garaigordobil, Valentín	Abadiño (Bizkaia)	Arrasate	28	1934-10-08
22	Gutiérrez Conejo, Tirso	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	48	1934-10-22
23	Gutiérrez González, Francisco	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	20	1934-10-17
24	Heriz Arizmendi, Celestino	Arrasate (Gipuzkoa)	Arrasate	20	1934-10-19
25	Hurtado de Santiago, Rufino "Pícolo"	Madrid	Aretxabaleta	25	1934-10-19
26	Llanos González, Olegario	Morales de Toro (Zamora)	Arrasate	23	1934-10-12
27	Martínez de Alegría Inurria, Jacinto	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	26	-
28	Martínez Quincoces, Manuel	Miranda de Ebro (Burgos)	Aretxabaleta	22	1934-10-09
29	Monge Alonso, Isidro	San Román de Hornija (Valladolid)	Aretxabaleta	37	1934-10-19
30	Múgica Bañales, Jesús	Sestao (Bizkaia)	Aretxabaleta	19	1934-10-19
31	Múgica Rodríguez, Rafael	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	20	1934-10-17
32	Oteiza Cortazar, Lucio	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	18	1934-10-16
33	Otero Santamaría, Francisco	Monzón de Campos (Palentzia)	Arrasate	27	1934-10-19
34	Rodríguez Lentijo, Dionisio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	25	1934-10-06
35	Rodríguez Lentijo, Obdulio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	19	1934-10-11
36	Rodríguez Zamora, Arsenio "Gamarra"	Castrojeriz (Burgos)	Arrasate	18	1934-10-12
37	Salazar González, Feliciano "El Baratillo"	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Arrasate	32	1934-10-06
38	Sánchez López, Eutiquiano	Morales de Toro (Zamora)	Arrasate	28	1934-10-19
39	Sauquillo Etxebarria, Ángel	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	18	1934-10-22
40	Sauquillo Etxebarria, José	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	23	1934-10-09
41	Sauquillo Etxebarria, Saturnino	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	20	1934-10-09
42	Unzueta Urzelai, Gregorio	Uribarri Ganboa (Araba)	Aretxabaleta	32	1934-10-17
43	Urkia Orense, Julio	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	17	1934-10-12
44	Zubillaga Jáuregui, Ángel "Miner"	Leintz Gatzaga (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	30	1934-10-09

**2. dokumentua: 1934ko urriko iraultzako presoiei ezarritako kondenak
(Donostian, 1935eko martxoaren 12an)**

Zk.	Izena	Kondena
1	Alberdi Gorostiza, Félix	12 urte eta egun 1
2	Axpe Sagasta, Pedro José	16 urte
3	Bravo Santamaría, Saturnino	20 urte
4	Carmona Rodríguez, Aurelio	12 urte eta egun 1
5	Carmona Rodríguez, Pedro	12 urte eta egun 1
6	Del Teso Sandoval, Ladislao	12 urte eta egun 1
7	Egiguren Zubizarreta, Damián	12 urte eta egun 1
8	Fernández González, Pedro	12 urte eta egun 1
9	Gago Raposo, Ángel	Askatasuna
10	Gago Raposo, Octavio	12 urte eta egun 1
11	Gago Vara, Francisco	Askatasuna
12	García de Iturrospe Maturana, Florencio	Askatasuna
13	García de Iturrospe Maturana, José	16 urte
14	García García, Avelino	16 urte
15	Gil Múgica, Maximino	12 urte eta egun 1
16	Gutiérrez Conejo, Tirso	Askatasuna
17	Gutiérrez González, Francisco	12 urte eta egun 1
18	Llanos González, Olegario	Askatasuna
19	Martínez de Alegría Inurria, Jacinto	Askatasuna
20	Martínez Quincoces, Manuel	16 urte
21	Monge Alonso, Isidro	Askatasuna
22	Múgica Bañales, Jesús	12 urte eta egun 1
23	Múgica Rodríguez, Rafael	12 urte eta egun 1
24	Oteiza Cortazar, Lucio	12 urte eta egun 1
25	Rodríguez Lentijo, Dionisio	Askatasuna
26	Rodríguez Lentijo, Obdulio	12 urte eta egun 1
27	Rodríguez Zamora, Arsenio	16 urte
28	Salazar González, Feliciano	12 urte eta egun 1
29	Sauquillo Etxebarria, Ángel	12 urte eta egun 1
30	Sauquillo Etxebarria, José	16 urte
31	Sauquillo Etxebarria, Saturnino	16 urte
32	Unzueta Urzelai, Gregorio	12 urte eta egun 1
33	Urkia Orense, Julio	10 urte
34	Zubillaga Jáuregui, Ángel	16 urte

3. dokumentua: Leintz Haraneko Euskal Milizien kuartel nagusiko milizianoen zerrenda (Leintz Haranean, 1936ko irailaren 17an)

Kuartelaren egoitza Eskoriatzako marianisten ikastetxea zen, eta, bertatik, Aramaio, Aretxabaleta, Leintz Gatzaga eta Eskoriatza hornitzen zituen.

Zk.	Izena
1	Cándido Aguirre y R. de Aguilar
2	Félix Aguiriano Leibar
3	Rufino Aguiriano Arenaza
4	Francisco Alzola Arrese
5	Jesús Alberdi Ceberio
6	Vicente Alzola Murua
7	Ceferino Aguiriano Errasti
8	Isidoro Arenaza Arrese
9	Fermín Arenaza Urizar
10	Francisco Arando Abarrategui
11	Félix Altube Uribechebarria
12	Félix Arana Ezpeleta
13	Alejandro Arcauz Iturriaga
14	Luis Arregui Garay
15	Victor Arrieta Uriarte
16	Domingo Zubia Arana
17	Leonor Aranzabal Beitia
18	Andrés Anduaga Lizarralde
19	Ixidoro Ariño Royo
20	Ángel Aznar Candela
21	Bonifacio Alberdi Zeberio
22	Esteban Azcoitia L. de Munain
23	Facundo Alzola Murua
24	Cándido Arregui Garay
25	José M ^a Aguiriano Argarate
26	Emeterio Arcauz Eraña
27	Miguel Altuna Garro
28	Vicente Aranguren Astola
29	Pedro Azcargorta Errasti
30	Francisco Ayastuy Astola
31	Tiburcio Astondoa Mendizabal
32	Pedro Areitio Urcelay
33	Santiago Aranguren Larramendi
34	Victoriano Altuna Alzola
35	Fidel Alday Barandiaran
36	Lorenzo Aldasoro Arana
37	Tomás Aguirre Urizar

Zk.	Izena
38	Andrés Aguinagalde Arana
39	Celestino Arana Aranzabal
40	Jaime Aramburuzabala Azcoaga
41	Donato Argarate Aguiriano
42	José Arrese Aramburuzabala
43	José Altuna Arrese
44	Juan Azcarate Beloqui
45	Antonio Ariztimuño Ayerbe
46	Juan Aldabe Uriarte
47	Prudencio Bengoa Arcauz
48	Justo Viteri Beitia
49	Lorenzo Bernal Blanco
50	Marcelino Bengoa Lizarralde
51	Juan Beitia Uribe
52	José Basterrechea Argoitia
53	Lucio Basaguren Belar
54	Bonifacio Badiola Galdos
55	Vicente Biain Uriarte
56	Bonifacio Bengoa Argarate
57	Guillermo Berasaluce Zulaica
58	José Biain Arriarán
59	Jacinto Biain Arriarán
60	Victor Beitia Zabala
61	Francisco Zabala Usabiaga
62	Alberto Viteri Viteri
63	Daniel Díaz Salazar
64	Benigno Elcorobarrutia Iturbe
65	Nicolás Echave Zabaleta
66	Santos Eizaguirre Ostolaza
67	Blas Elejalde Bolinaga
68	Isidro Echevarria Garay
69	Prudencio Ezcurra Errasti
70	Jesús Errasti Zugazabeitia
71	Lorenzo Echevarria Soraluze
72	Teodoro Etxebarria Ugalde
73	Félix Eraña Etxabe
74	Juan Errasti Zufiria

Zk.	Izena
75	Baltasar Errasti Gorostiza
76	Nicasio Etxabe Mazcariano
77	Ignacio Elorza Elorza
78	Antonio Elorza Azkarate
79	Jesús Elejalde Plazaola
80	Benito Errasti Urcelay
81	José Eraña Uriarte
82	Rafael Enecotegui Goicolea
83	Juan Echezarreta Armendáriz
84	Felipe Ezkibel Arrola
85	Eugenio Eraña Alberdi
86	Ramón Garay Erzilla
87	Valeriano Garay Echevarria
88	Ricardo Galdos Arana
89	Manuel Gorostiaga Iturralde
90	Marcos G ^a Echave Larrinbeitia
91	Pio Garay Larrabeitia
92	Eduardo Gabilondo F. de Arroyabe
93	Isidoro Garciaechave Echeverria
94	José Galdos Gorosarri
95	Benigno Goicoechea Eguia
96	Ángel Goicoechea Eguia
97	Luis Goicoechea Eguia
98	Máximo Garay Ercilla
99	Enrique Gaztañaga Eriz
100	Avelino Galíndez Nafarrate
101	Victor Galarza Arana
102	Aniceto Gorosarri Illumbe
103	Manuel Garicano Egaña
104	Juan Garicano Egaña
105	J ^a de Dios Gorosarri Illumbe
106	Julio Gamarra Calvo
107	Justo Isasmendi Ezcurra
108	José Iturbe Jausoro
109	Fermín Iriondo Guezala
110	Alejandro Iturbe Otaduy
111	Pedro Yturriaga Laspiur
112	Benito Irazuegui Ortueta
113	Jenaro Irazuegui Ibarguren
114	Juan Idígoras Cendoya

Zk.	Izena
115	Ramón Izurrategui Zubia
116	Vicente Iñurrategui Echevarria
117	José Iriarte Iriarte
118	Eugenio Izurrategui R. de Azua
119	Andrés Jáuregui Errasti
120	Eugenio Cortazar Galdos
121	León Cortabarría Ibabe
122	Domingo Careche Uriarte
123	Florentino Cortazar Santiago
124	Santiago Lombide Gastañaga
125	Faustino Larrañaga Gaztañaga
126	Leonardo Lasagabaster Oquina
127	Domingo Larrinaga Izar
128	Pedro José Lete Alday
129	Jorge Jaime Lasa Uriarte
130	Vicente Landaluze Arana
131	Victor Larrea Larrañaga
132	Felipe Larrañaga Beitia
133	Marino Lanada Anusita
134	Mateo Lanada Apodaca
135	Mariano Legorburu Urrutia
136	Evaristo Larrañaga Artamendi
137	Moisés Lasa Bengoa
138	Valentín Letona Arrejolabeitia
139	Jesús Macazaga Aguirregaviria
140	Juan Madinabeitia Leibar
141	Celestino Madariaga Gallastegui
142	Antonio Madinabeitia Olalde
143	Marcos Madinabeitia Errasti
144	Francisco M. de Lecea Uriarte
145	Antonio Ochoa Garciaechave
146	Valentín Orueta Madina
147	Domingo Ortiz de Landaluce V. Murguia
148	José Olave Zubillaga
149	Eugenio Oyanguren Leibar
150	Pedro Oyanguren Oyanguren
151	Antonio Perea Jáuregui
152	Jesús Peña Echevarria
153	José Ignacio Aramburu Plazaola
154	Ascencio Padilla Boveda

Zk.	Izena
155	Prudencio Pagalday Pagalday
156	Tomás R. de Azua Arriola
157	Demetrio R. de Azua Cortabarria
158	Jesús Rodrigo M. de Lazcano
159	Marcelino Ribera Echevarria
160	Jacinto Trojaola Marcaide
161	Diego Urcelay Cortabarria
162	Esteban Uribechevarria Albizu
163	Félix Urrutia Barinaga
164	José Antonio Usandizaga Azcunaga
165	Hilario Urteaga Erostarbe
166	Santos Unzuurrungaza Bergara
167	Teodoro Uribechevarria Isasmendi
168	Juan Uriamendi Aldabe
169	Luis Urcelay Altuna
170	Cristóbal Uribechevarria Biain
171	Julián Uribechevarria Galdos
172	Sebastián Uribechevarria Pagalday
173	Ángel Uriarte Iburguren

Zk.	Izena
174	Serafín Zubillaga Arana
175	Gerardo Zubillaga Arana
176	Julián Zaloña Cenitagoya
177	Severiano Zubizarreta Berraondo
178	Enrique Zubizarreta Berraondo
179	Juan Valdivia F. de la Peña
180	Félix Zugasti Cortabarria
181	Jesús Zubizarreta Zubizarreta
182	Paulino Zillaurren Mazmela
183	Francisco Zabala Madina
184	Julián Zubizarreta Zubia
185	Marcos Zubizarreta Bengoa
186	Julián Zubizarreta Bengoa
187	Millán Zubizarreta Uribechevarria
188	Toribio Zubia Zabala
189	León Zubia Irazuegui
190	José María Azcarraga Mozo
191	Ramón Ormaechea Trojaola
192	Vicente Uribe

4. dokumentua: Gazte aretxabaletarrak zer gorputzetan sartu ziren, frankistak gailendu zirenean

Izena	Gorputza
Altube Herrasti, Justo	Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoia (Vitoria-Gasteiz)
Arana Ezpeleta, Félix	
Arkauz Murgiondo, Juan	
Eraña Etxabe, Félix	
Garai Etxabe, Tomás	
Herrasti Zufiria, Salustiano	
Jauregi Herrasti, Andrés	
Leibar Makazaga, Martín	
Orueta Madina, Valentín	
Urkia Bengoa, José	
Zaloña Zenitagoia, Julián	

Altuna Urrutia, José	Arapiles erregimentuko 7. mendi-batailoia (Lizarra)
Eraña Bengoa, Pablo	

Arenaza Zugasti, Francisco	América infanteria-erregimentuko 23. konpainia (Iruñea)
Arenaza Zugasti, Marcelino	
Eraña Bengoa, Calixto	
Eraña Etxabe, Ricardo	
Jauregi Herrasti, José	
Jausoro Galdos, Julio	
Peña Etxeberria, José	

Uralde Arzabide, Eugenio	Sicilia erregimentuko 8. mendi batailoia (Iruñea)
--------------------------	--

Altube Herrasti, Eugenio	Bailén infanteria-erregimentuko 24. konpainia (Logroño)
Garciaetxabe Beitia, Ciriaco	
Herrasti Idígoras, Jesús	
López de Ipiña, Domingo	
Uriarte Ezquibel, Julio	
Uriarte Ezquibel, Santiago	
Urrutia Unda, José María	
Zubizarreta Berraondo, Severiano	
Zubizarreta Oquina, Leandro	

Jausoro Galdos, Felipe	Galicía infanteria-erregimentuko 19. konpainia (Jaka)
------------------------	--

Herrasti Zufiria, Lucio	San Quintín infanteria-erregimentuko 25. konpainia (Valladolid)
-------------------------	--

Jauregi Herrasti, Valentín	Alhucemasko indar indigena erregularren 5. taldea (Segangan)
Urteaga Erostarbe, Hilario	

Arkauz Iturriaga, Julián	Artilleria astuneko 3. erregimentua (Donostia)
Gutiérrez Castro, Tomás	

Agiriano Arenaza, Prudencio	Mendi-artilleriako 2. erregimentua (Vitoria-Gasteiz)
Agiriano Arenaza, Rufino	
Azkoitia López de Muniain, Ignacio	
Garai Iriarte, Francisco	
Garciaetxabe Beitia, Marcos	
Garciaetxabe Zuazua, Pedro José	
Gastañaga Eriz, Enrique	
Herrasti Zufiria, Juan	
Iriondo Quesala, Fermín	
Laskurain Amado, Antonio	
Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Teodoro	
Urrutia Urrutia, Ángel	
Zubizarreta Berraondo, Pedro	
Zugasti Erostarbe, Pedro	

Altube Uribe-Etxebarria, Félix	Artilleria arineko 11. erregimentua (Burgos)
Galdos Arana, Pedro	

Urzelai Unzueta, Calixto	Artilleria-parkea (Burgos)
--------------------------	-------------------------------

Eraña Etxabe, Cándido	Artilleria arineko 12. erregimentua (Logroño)
Zubizarreta Arregi, Manuel	

Eraña Bengoa, Mariano	Artilleriako erregimentua (Coruña)
-----------------------	---------------------------------------

Garai Etxabe, Vicente	Artilleria taldea (Ceuta)
-----------------------	------------------------------

Altube Uribe-Etxebarria, Ramón	Numancia zalditeria- eta ehiztari-erregimentuko 6. konpainia (Vitoria-Gasteiz)
Aranzabal Beitia, Leonor	
Arenaza Zugasti, Benito	
Arrieta Uriarte, Agustín	
Lasagabaster Oquina, Leonardo	
Txintxurreta Ugalde, Isidro	
Uribe-Etxebarria Arenaza, Ramón	
Zugasti Kortabarria, Félix	

Arkauz Iturriaga, Alejandro	España zalditeria-erregimentuko 5. konpainia (Burgos)
-----------------------------	--

Iturbe Otadui, Cándido	Farnesio zalditeria-erregimentuko 10. konpainia (Valladolid)
------------------------	---

Arenaza Zugasti, Félix	Zulatzailer eta minatzaileen 6. batailoia (Donostia)
Uribe-Etxebarria Barrena, Teodoro	
Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Mariano	

Uribe-Etxebarria Arenaza, Juan	Zalditeria eta mendi-brigaden dibisioko zulatzaile eta minatzaile talde mistoa (Iruñea)
--------------------------------	---

Arenaza Zugasti, José Domingo	Zalditeriaren 1. dibisia Ingeniarien komisariotza nagusia
-------------------------------	--

Herrasti Zufiria, Pablo	FTransmisioen erregimentua (Palentzia)
-------------------------	---

Zubizarreta Garai, Jacinto	Armada automobilitate-zerbitzua (Valladolid)
----------------------------	---

Urrutia Urrutia, Ángel	Artilleria antiaereoaren erregimentua (Salamanca)
------------------------	--

5. dokumentua: Ondasunak Konfiskatzeko Lurralde Batzorde ohiaren administrazio-piezen zerrenda (1942-09-07)

Zk.	Izena	Enbargo zk.	Admin. piezaren zk.
1	José Galdos Gorosarri		1.200
2	Andrés Izaguirre Calzada		1.209
3	Ladislao del Teso Sandoval		1.251
4	Domingo Lasagabaster Elorza		1.253
5	Santiago Urquia Zabaleta		1.254
6	Manuel Martínez Quinquoces		1.256
7	Máximo Alberdi Ceberio		1.257
8	Luis Sauquillo Ereñaga		1.258
9	Pedro Jáuregui Leibar		1.259
10	Ángel Aznar Candelas		1.260
11	Saturnino Bravo Santamaría		1.261
12	Tomás Soria Gauna		1.262
13	Ángel Gago Raposo		1.263
14	Constantino Carmona Rodríguez		1.264
15	Isidro Monge Alonso		1.265
16	Vicente Alonso Andrés		1.266
17	Félix Iturricastillo Berraondo		1.267
18	Julián Arcauz Iturriaga		1.269
19	Félix Aguiriano Herrasti		1.270
20	Juan Peña Echeverria		1.271
21	Eugenio Arechaga Cortazar		1.272
22	Isidoro Garciaechave Echeverria		1.273
23	Julia Galdos Gorosarri		1.274
24	Manuela Unanue Sasiain		1.275
25	Basilisa Anchia Ugarte		1.277
26	Julia Azcarretazabal Bengoa		1.278
27	iren Ariño Royo		1.279
28	ugenia Alberdi Ceberio		1.280
29	ngel Sauquillo Echeverria		1.282
30	Francisco Lombide Unzueta		1.283
31	Florentino Andrés Díez		1.284
32	Jacinto Martínez de Alegría Inurria		1.285

Zk.	Izena	Enbargo zk.	Admin. piezaren zk.
33	Rufino Hurtado Santiago		1.286
34	Juan Arregui Garay		1.287
35	Tomás Aguiriano Segura		1.289
36	Manuel Beitia Eriz		1.290
37	José Antonio Usandizaga Azcunaga		1.291
38	Eduardo Gabilondo Fernández de Arroyabe		1.293
39	Pedro Gastañaga Idígoras		1.297
40	Jesús Axpe Altuna		2.879
41	Tomás Axpe Altuna		2.880
42	Pedro José Axpe Sagasta		2.881
43	Gabino Ugarte López		2.994
44	Agustín Iñurrategui Moyua		3.621
45	Tomás Castro Rodríguez		3.774

6. dokumentua: Enbargatzeke zeuden arloei buruzko espedienteen zerrenda (1942-09-07)

Zk.	Izena	Enbargo zk.	Admin. piezaren zk.
1	Saturnino Sauquillo Echeverria	381	
2	Clemente del Teso Sandoval	644	
3	Mercedes Abarrategui Azcoaga	883	1.261
4	Antonio Ajuria Gurruchaga	957	538
5	Remigio Lombide Unzueta	996	329
6	Eugenio Zaldivia Fernández de la Peña	1.021	243
7	Anastasio Marzana Landaburu	1.228	1.253
8	Félix Alberdi Ceberio	1.229	1.255
9	Andrés Izaguirre Calzada	1.489	1.209
10	José M ^a González-Tablas Otalora	1.916	2.365
11	Julia Arrue Galdos	1.958	

7. dokumentua: Enbargatutako arloei buruzko espedienteen zerrenda (1942-09-07)

Zk.	Izena	Enbargo zk.	Admin. piezaren zk.
1	Victoriano Aquizu Izurategui	4	1.295
2	Eugenio Arechaga Cortazar	244	1.272
3	Leonardo Urrutia Ayastuy	309	1.292
4	María Aguirrebeña Auzmendi	850	1.276
5	Francisco Zabala Arcauz	879	1.268
6	Emilio Anchia Ugarte	881	1.288
7	Félix Saenz de Zaitegui Ortíz de Mendibil	1.437	2.966
8	José Izurategui y otro	1.564	
9	Santiago Arenaza Gaviria	1.567	1.296
10	Ignacio Urrutia Duñabeitia	1.568	
11	Jerónimo Uribesalgo Zaloña	1.601	
12	Santos Ariño Uriarte	1.625	
13	Segundo Urteaga Erostarbe	1.625	
14	Mateo Lasagabaster Urbina	1.780	1.294

8. dokumentua: Aretxabaletako fabriketako langileen zerrendak. Lanera nortzuk ez ziren joan jakiteko erabili zituzten. Data: 1936-10-13

CERRAJERA VALLE LENIZ S.L. ARECHAVALETA (Gaijuseca-España)

SOCIOS

- 1 JULIAN LARRAÑAGA
- 2 TORIBIO ELCORO
- 3 FRANCISCO BENGUA
- 4 CONNELIO ELCORO
- 5 RUFINO ELCORO
- 6 JOSE MARIA ELCORO
- 7 MARCELO ANCHIA
- 8 FERNANDO GASTAÑAGA
- 9 FRANCISCO ARCAUZ
- 10 LUIS ZUBIZARRETA
- 11 TOMAS IBARZABAL
- 12 COSME URCELAY

segun noticias eculte en lugar ne libertade.

OPERARIOS

- 13 FRANCISCO ASPE
- 14 JOSE LARRAÑAGA
- 15 ANTONIO PAGALDAY
- 16 MANUEL ARCAUZ
- 17 LORENZO MADINAVEITIA
- 18 JUAN IBARZABAL
- 19 JAVIER BENGUA
- 20 ISIDORO GARCIA-ECHAVE
- 21 MARIA PIEDAD GOICOLEA
- 22 JOSE OLAVE
- 23 LUCAS LARRAÑAGA

ausente

ausente

ARECHAVALETA 13 Octubre 1936

Talleres de Fundición de toda
clase de Metales
y Artículos de Ferretería

TELÉFONO CENTRAL

ITURBE Y COMPAÑIA

ARECHAVALETA de de 193

RELACION

del personal ocupado en esta factoría.

Socios.

Manuel Zubillaga.-	(Ausente)
Domingo Olazabal.-	id.
Atanasio Olazabal.-	(Presentado)
Juan José Arenaza.-	id.
Domingo Idígoras.-	id.

Obreros

Sebastián Macazaga.	(Presentado)
Pedro Zubillaga.-	(Ausente)
Flora Zubillaga.	id.
Teresa Mondragón.	(Presentado)

Arechavaleta, 13 de octubre de 1.936.

Pedro Iturbe

LISTA DE LOS QUE SOLICITAN TRABAJO EN ESTOS TALLERES

Iñigo de Lasagabaster de Aozaraza, caserio Artabe
 Luis Arregui de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Pablo Isamendi de Goronaeta, caserio Disach
 Bruno Isamendi " " "
 Manuel Iturriaga de Arechavaleta, caserio Errotache
 Domingo Larrañaga de Bolibar, caserio Braña
 Francisco Arrieta de Aozaraza, caserio Ababarta
 Manuel Elorza de Uncella
 Esteban Larrañaga de Arechavaleta
 Juan Maria Arregui de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Jose Maria Jausoro del Oro, caserio Arraigua
 Antonio Unzueta de Guellano, caserio Echave
 Roman Unzueta " " "
 José Luis Iturriaga de Apozaga, caserio Beiti
 Cornelio Nafarrete de " " Elejoste
 Juan Uribechebarria de Arenaza, caserio Ardanza
 Ramón Uribechebarria " " "
 Pascual Gonzalez de Arechavaleta, barrio San Marti
 Eugenio Uriarte de Larrino, caserio Echevarri
 Eugenio Elorza, del Hospital de Arechavaleta
 Victor López de Aberasturi, de Alegria en Alava
 Toribio Izurrategui, de Bolivar, caserio Braña
 Donato Arregui, de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Pedro Esquibel, de Escoriaza, caserio Lete
 Cruz Esquibel, " " "
 Simón Urcelay, de Arechavaleta
 Basilio Urcelay Iribe, de Arechavaleta, caserio Leizabal
 Lucio Madinabeitia, de Arenaza
 Jose San Miguel, de Apozaga
 Salustiano Leceta, Apozaga
 Mariano Urrutia, de Aozaraza, caserio Echaluza
 Francisco Fernandez, de Gamba, Alava, Requeté
 Rufino Fernandez, " " "
 Benito Alonso Paramo, de Tavera en Burgos, soldado
 Argimino Martinez, de Aguilar de Codés de 21 años de edad, Requeté voluntario
 Miguel Plaza " " 21 " "
 Eloy Legorón " " 19 " "
 Gregorio Aregimuno " " 22 " "
 Crisanto Ramirez " " 21 " "
 Aniceto Fernandez Alonso, de Pina de Bureba en Burgos, soldado
 Angel Gonzalez Gomez, de Cuevas de Amaya en Burgos
 Rafael Barnalde, de Castañares, de 25 años de edad
 Juan Alava, de Bolivar, caserio Otzaibe de 34 años de edad
 Leon Aperribay, de Escoriaza, caserio Caparrena de 29 años de edad

LISTA DE LOS OBREROS QUE ESTAN TRABAJANDO

Josquin San Miguel	Donato Larrañaga
Mariano Zubizarreta	Lucas Iturbe
Antonio Ajaría	Carlos Jansero
Bonifacio Ortueta	Prudencio Elorza
Julian Gutierrez	Domingo Galdos
Ciriaco San Miguel	Jesus Rodriguez
Timoteo Uribechebarria	Ciriaco Jauregui
Vicente San Miguel	Aniceto Uribe
Juan Aranzabal	Pablo Errasti
Francisco San Miguel	
Enrique Lasagabaster	
Eugenio Uriarte	
Rafael Erroqui	
Casimiro Iturriaga	
Santos Larrañaga	
Felix Belategui	
Antonio Madinabeitia	
Federico Uribe	
Teodoro Ugalde	
Basilio Cortabarris	
Justo Isasmendi	
Esteban Uribechebarria	
Alejandro Arenaza	
Basilio Ribera	
Antonio Oyanguren	
Marcos Madinabeitia	
Felix Altube	
Eusebio Alzola	
Lorenzo Izurrategui	
Prudencio Ezcurra	
Ruperto Jauregui	
Aniceto Izurrategui	
Fermin Arenaza	
Jesús Macazaga	
Valentin Iturriaga	
Blas Elejalde	
Felix Iturri	
José Arenaza	
Ribiano Guridi	
Gregorio Irigoras	
Pascual Arenaza	
Jacinto Bernal	
Roque Aguirre	

LISTA DE LOS EMPLEADOS Y OBREROS QUE NO HAN ACUDIDO AL TRABAJO

EMPLEADOS:

Santos de Ariño	Angel de Anar
Pedro Jauregui	José Galdos
Hilario de Ariño, ausente por encontrarse en Inglaterra en viaje de estudios.	
Antonio Santa Marina; por residir en Aramayona, todavia en poder de los rojos	
Lorenzo Bernal; huyendo de los rojos pasó a Aramayona, donde se supone que esta con Antonio Santa Marina	

OBREROS:

Celestino Madariaga	José Uriarte
Felix Zaitegui	Martin Ajuria
Tomas De Castro	Pacundo Alzola
Modesto del Teso	Francisco Altuna
Hermenegildo Llanos	Casto Mandieta
José Iturroape	Benito Otero
Felix Alberdi Ceberio	Francisco Otero
Victor Arrieta	Ramón Izurrategui
Juan Martinez	Julian Lete
Pedro Fernandez	Domingo Larrinaga
Primitivo Sanchez	Florencio Iturroape
Eugenio Saldivia	Celestino Arana
Eusebio Arrese	Vicente Lizarralde
Fra ncisco Alzola	Eutiquiano Sanchez
Manuel Martinez	Felix Alberdi
Juan Madinabeitia	Tomas Axpe
Marcelino Bengoa: por haber sido llamado a quintas	
José Urquia	" " " "
Salustiano Errasti	" " " "
León Lasagabaster	" " " "
Pedro Injidua	" " " "
Mateo Gallastegui: Por hallarse de Requeté Voluntario	
Emilio Saiz Barco: por hallarse preso del Frente Popular	

Florencio Zubia, de Escoriaza, caserio Lete, de 18 años de edad
 Rafael Idurrategui, de Bolivar caserio Jausoro de 19 años de edad
 Jose Aguinagalde, de Mendiola, caserio Charena de 21 años de edad
 Felipe Elorza, de Arechavaleta, barriode Ibarra
 Abraham Iglesias, de Escoriaza
 Pedro José Uribechebarría, de Aozaraza caserio Zuazubizar, de 27 años de edad
 Tomas Brostarbe, de Araoz, caserio Echecho de 19 años de edad
 Pablo Zumalde, de Araoz, caserio Borgena de 18 años de edad
 Leoncio Zumalde, " " " 17 " "
 Carlos Garcia Bergate, de Meano, Navarra, Requeté voluntario
 Pedro Martinez, de Aguilar de Codes, " "
 Jose Garagalde, de Azcona, Navarra de 20 años " "
 Eugenio Echeverría, de Arguedos, Navarra, Maestro Nacional, Requeté voluntario,
 pide trabajo en las oficinas.

RELACION

del personal ocupado en la factoría de los Sres. Aguirregaviria y Páez, Arcecheta.

Sección y directores de la fábrica y oficina:

D. Bernardino Subia.
D. Ignacio Aguirregaviria.

Contramaestres.

D. José Subia Elorza.
D. Doroteo Urreta.

(Presentado al trabajo)
id.

Empleados de oficina.

Rufino Iregui Eugasti.

(Presentado al trabajo)

Obreros.

- 1 - Pedro Altuna.
- 2 - Basilio Arce.
- 3 - Luciano U. Echeverría.
- 4 - Antonio Subia.
- 5 - Antonio Eusebio.
- 6 - José Subia Jansaco.
- 7 - Agustín Iturbe.
- 8 - Francisco Zubizarreta.
- 9 - Calisto Bengoa.
- 10 - Gregorio Arana.
- 11 - Evaristo Larrañaga.
- 12 - Francisco Oyangueren.
- 13 - Juan Peña.
- 14 - José Berasaluce.
- 15 - Martín Urcelay.
- 16 - Bonifacio Aguirre.
- 17 - Julio Jansaco.
- 18 - Domingo Díaz.
- 19 - Domingo Subia.
- 20 - Calisto Ercilla.
- 21 - Francisco Urcelay.
- 22 - Francisco Bengoa.
- 23 - Félix Amadoriz.
- 24 - Cecilio Guereña.
- 25 - Vicente Arce.
- 26 - Francisco Sebala.
- 27 - Guillermo Arceuz.
- 28 - Julián Badiola.
- 29 - Alejandro Arceuz.
- 30 - León Subia.
- 31 - Pedro Bengoa.
- 32 - Andrés Jáuregui.
- 33 - Manuel Beitia.
- 34 - Ricardo Ercilla.
- 35 - Pedro J. Lete.
- 36 - Luis Urcelay.
- 37 - Angel Sebala.
- 38 - Francisco Oyangueren.
- 39 - Celestino Badiola.
- 40 - Agustín Echeverría.
- 41 - Emilio Ancha.
- 42 - Lorenzo P. Peña.
- 43 - Víctor Jáuregui.
- 44 - José María Gorroño.
- 45 - José Lizarralde.
- 46 - Félix Subia.
- 47 - Antonio Berasaluce.
- 48 - Tomás Gutiérrez.
- 49 - Juan Oyangueren.
- 50 - Cesáreo Aguirregaviria.
- 51 - Esteban Gorroño.
- 52 - Domingo Lete.
- 53 - Eusebio Bengoa.
- 54 - José Aguirre.
- 55 - Valentín Urcelay.
- 56 - Félix E. Ordoñez.
- 57 - Fidel Subia.
- 58 - Domingo Uribe.
- 59 - Jacinto Arceuz.
- 60 - Jesús Errasti.
- 61 - Andrés Ochoa.
- 62 - Domingo Arana.
- 63 - José Anduegui.
- 64 - Consuelo Altube.
- 65 - Luis Ingiluz.
- 66 - Ignacio Eusebio.
- 67 - Esteban Eusebio.
- 68 - Mariano Otazu.
- 69 - Lorenzo Echeverría.
- 70 - Francisco Jáuregui.
- 71 - Federico Jáuregui.
- 72 - Pedro Iturriaga.
- 73 - Pedro Cortazarria.
- 74 - Juan Clave.
- 75 - Rafael Múgica.
- 76 - Félix Pegalday.
- 77 - Cecilio Sanjaio.

(Presentado al trabajo)

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

Arcecheta, 13 de octubre de 1.936.

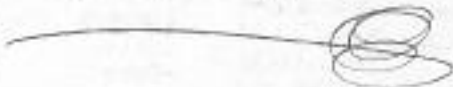

RELACION

de obreros a quienes facilita trabajo los Sres. Aguirregaviria y Zubía de Arechavaleta, para trabajar por su cuenta en sus propias casas.

1 - Valentín Errasti.	(Presentado)
2 - Donato Echeverría.	id.
3 - Dionisio Urrutia.	id.
4 - Antonio Garay.	(ausente)
5 - Silvestre Múgica.	id.
6 - Ricardo Zubillaga.	id.
7 - Marcial Zarraoa.	(id.
8 - Félix Aguiriano.	id.

Arechavaleta, à 13 de octubre de 1.936.

Aguirregaviria y Zubia

Fábrica de Aparatos Eléctricos y Calefacción
ARREGUI Y COMPAÑÍA, S. L.

Arechavaleta

(Guipúzcoa)

RELACION DE LOS OBREROS QUE TRABAJABAN EN EL TALLER.

Nº. 1	Juan Arregui Garay
" 2	Jose Echeverriarteun Gastañaga
" 3	Jose Uribe-Echeverria y Arenaza
" 4	Pedro Urquia y Bengoa
" 5	Eulogie Isasiasasmendi y Ezcurrea
" 6	Felix Zafiria y Arechaga
" 7	Gregorio Arregui y Garay
" 8	Abalo Echeverria y Garay
" 9	Ramon Uribecheverria y Arenaza
" 10	Benato Arregui y Garay
" 11	Antonio Elerza Ortubay
" 12	Esperanza Larrañaga Gastañaga

Arechavaleta 13 de Octubre de 1936

Federico Gastañaga.
Felix Gastañaga.
Eusebio Montenegro.

Arechavaleta; 13 de octubre de 1936.

Edo. Balle

PERSONAL DE INDUSTRIAS "HEROJA" de ARKCHAVALETA, 1936.

PROPIETARIO: Luis Arrue Galdos,

APODERADO Y JEFE DE TALLERES: Ramón Arrue Bengoechea..... Detenido

APODERADO Y JEFE DE OFICINAS: Alfredo Bergareche Maruri.: Ausente.

OFICINAS: Antonio Mtz. de Aguirre: Presente
Francisco G. de Cortazar " "
Fernando de Perea.....: " "
Severiano Serrano.....: Ausente
Jesús Peña.....: " "
Juan José Galdos.....: Presente
Julia Macanaga.....: " "
María G. Peña.....: " "

CONTRAM.: Ramón Galdos.....: Detenido
Hermenegildo Galdos.....: " "
Juan J. García Echave.....: Presente
Juan Erazña.....: " "
Julian Olave.....: Detenido
Nicolás Peña.....: Presente
Pablo Galdos.....: " "
Juan P. Lizarralde.....: " "
Alejandro Bengoa.....: " "
Andrés Izaguirre.....: Ausente
Cristóbal Berondiaran.....: Presente
Gregorio Uribechevarría.....: " "
Antonio Erazña.....: " "
Celestino Echevarría.....: " "
Pedro Galdos.....: Ausente
Enrique Arqueros.....: " "
Pablo Arrue.....: Detenido
Epifanio Bengoa.....: Presente

OSREROS.: Ladislao del Teso.....: Ausente,
Julian Arcauz.....: " "
Crescencia Lizarralde.....: Presente
José María Lombide.....: Ausente
Eusebio Plazaola.....: Soldado
Angel Gago.....: Ausente
Catalina Horenjada.....: " "
Francisco Arenaza.....: " "
Eustaquio Escoriaza.....: " "
Lázaro Galdos.....: Presente
Pablo Lizarralde.....: Ausente
Vicente Alonso.....: " "
Pedro Aldanondo.....: " "
Alejandro G. Echave.....: Presente
Lucas Uribarri.....: " "
Julian Lopez.....: " "
Cristóbal Uribechevarría.....: Ausente
Tomás Echevarría.....: Presente
Margarita Elcaldes.....: Ausente
José G. Echave.....: Presente
José Erazña.....: Ausente
Valentin Lamarein.....: Presente
Avelina Izaguirre.....: " "
Pedro Lamarein.....: Presente
Francisco Meferrate.....: Ausente
Domingo Alsola.....: Presente
Francisco Erazña.....: Ausente
Benigno Iza.....: Presente
Vicente Zubillaga.....: Ausente
Silvestre Idigoras.....: Detenido
Lorenzo Echevarría.....: Presente
Vicente Blain.....: Ausente
Andrés Arenaza.....: Presente
Asunción Aguirre.....: Ausente
Pedro Zubillaga.....: Presente
José Echevarrieta.....: Ausente
Rufino Herrasti.....: Presente
Teodoro Uribarri.....: Soldado
Ursula Uribarri.....: Presente
Eugenio Alberdi.....: " "
Catalina Berondiaran.....: " "

José Satterain.....: Presente.
Luis Iriarte.....: " "
Julian Elorza.....: " "
Francisca G. Echave.....: " "
Vicente Alsola.....: Ausente.
Francisco Ervasti.....: Presente
Pilar Miglos.....: Ausente
Eusebia Arrese.....: Presente
Julian Guridi.....: " "
Francisco Cortazar.....: " "
Octavio Gago.....: Ausente
Benigno Elcrobarrutia.....: " "
Pedro Urreta.....: Presente.
Gerardo Zubillaga.....: Ausente
Jesús Alberdi.....: " "
María Gago.....: " "
José María Erazña.....: Presente.
Francisco Arenaza.....: " "
Isidora G. Echave.....: " "
Gregorio Orense.....: Ausente
José Bengoa.....: Presente
Prudencia Mtz. Alegria.....: " "
Felipe Bañales.....: Ausente
Rufino Hurtado.....: " "
Santiago Urquía.....: " "
Florentino Andrés.....: " "
Vicente Altube.....: Presente
Juan Aguirreola.....: " "
Severiano Altube.....: Detenido
Tomás Orobengoa.....: Soldado
Catalina Gutierrez.....: Ausente
Abilia Carmona.....: " "
Ana Galdos.....: " "
Antonio Ochoa.....: " "
Ricardo Galdos.....: " "
Eugenio Arechaga.....: Presente
Felisa Gonzalez.....: " "
Ladislao Oquina.....: " "
María Candelaria Lentijo.....: Ausente
Luis Ervasti.....: Presente
Angeles Diaz.....: Ausente
Doroteo Arcauz.....: Presente
Carmen Urreta.....: Ausente
Antonio Letona.....: Presente
Bonifacio Alberdi.....: Ausente
Timoteo Izurategui.....: Presente
Constantino Carmona.....: Ausente
Agustina Sandobal.....: " "
Juliana Gonzalez.....: " "
Rosario Castro.....: " "
Obdulio Rodriguez.....: " "
Eduardo Paunedo.....: " "
Angeles Aguirre.....: " "
Aniceto Alonso.....: " "
Leonor Aranzabal.....: Presente
Concha Gago.....: Ausente
Luisa Gutierrez.....: " "
Eugenio Nogrerre.....: " "
José Peña.....: Presente
Nicolás Echave.....: Ausente
Prudencia Ezquivel.....: Presente
Luisa Bengoechea.....: Ausente
Bonifacio Gonzalez.....: " "
Baltasar Rodriguez.....: " "
Francisco Sams de Zeit.....: " "
José Ruiz de Azua.....: Present
Justina Bolaunza.....: Ausente
Pedro Arcauz.....: Presente

Policarpo Benzo	Soldado
Victor Zubillaga	Ausente
Pedro Ibañez	"
Francisco Aranda	Presente
José Echegaray	Detenido
Ramón Idigoras	PRESENTE
Juan Zaldibia	Ausente
Maximino Gil	"
Angeles Oquina	Presente
Vicente Kraße	Ausente
Marcos G. Echave	Presente
Sabino Ugarte	Ausente
Matilde Alberdi	Presente
Bonifacio Diez	Ausente
Fernanda Alde	Presente
María Espeleta	"
Gregorio Unzueta	Ausente
Tomas Soria	"

Miguel Ilobregat	Ausente
Luis Arcaus	"
Eugenio Cortazar	Soldado
Pedro Carmona	Ausente
Felix Bjortondo	Presente
Jesús Múgica	Ausente
Aurelio Carmona	"
Basilio Alda	"
Pedro Lopez Armentia	Presente
Tirso Gutierrez	Ausente
Dionisio Rodriguez	"
Santos Unzuerrazaga	Presente
Ramigio Lombide	Ausente
Francisco Lombide	"
Angel Kraße	Presente
Francisco Gago	Ausente
Tomas Eguia	Presente
Marcosino Rivas	Ausente

Aréchaveleta 13 de Octubre de 1936.

[Handwritten signatures and notes in the right margin, including a large 'R' and 'M' and a signature 'de']

CERRAJERA "ILARGI" S.L.

TELÉFONO CENTRAL

FÁBRICA DE
CERRAJERÍA
Y ARTÍCULOS DE
FERRETERÍA

Arechavaleta 18/10/26
(QUIPUZCOA)

Los obreros que trabajan en la C. Ilargi.

Mariano Aspe X *ausente*

Miguel Igartua

Roberto Echeandia

Feliciano Larrañaga X *ausente*

Juan Urrutia

Laureano Garay

Esteban Unanue

Justo Unanue

Eugenio Zubizarreta

Laureano Arregui X *Ausente*

Jose Echeandia

Enrique Elorza X *Ausente*

Miguel Zubizarreta

Donato Urrutia X *Requiere*

J. Jose Zabarte X *Requiere*

Candido Echeandia

El Gerente

José Echeandia

Siglak eta laburdurak

AAT: Aretxabaletako Argazki Taldea

AGMA: Archivo General Militar de Ávila (Avilako Artxibo Militar Nagusia)

AHEA: Archivo Histórico del Ejército del Aire (Aireko Armadaren Artxibo Historikoa)

AHN: Archivo Histórico Nacional (Artxibo Historiko Nazionala)

AIMN: Archivo Intermedio Militar Noroeste (Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra)

AUA: Aretxabaletako Udal Artxiboa (Gipuzkoa)

ANV: Acción Nacionalista Vasca (Eusko Abertzale Ekintza)

APA: Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa (Gipuzkoa)

AR: Acción Republicana (Ekintza Errepublikarra)

CDMH: Centro Documental de la Memoria Histórica (Oroimen Historikoaren Dokumentazio Zentroa)

CEDA: Confederación Española de Derechas Autónomas (Eskuin Autonomoen Espainiako Konfederazioa)

CNT: Confederación Nacional del Trabajo (Lanaren Konfederazio Nazionala)

CT: Comución Tradicionalista (Elkartasun Tradizionalista)

CVDE: Candidatura Vasca Defensora del Estatuto (Estatutuaren Aldeko Euskal Hautagaiak)

DVA: Derecha Vasca Autónoma (Euskal Eskuin Autonomoa)

FET y de las JONS: Falange Española Tradicionalista de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (Junta Nazional Sindikalisten Falange Espainiar Tradizionalista)

JSU: Juventudes Socialistas Unificadas (Gaztedi Sozialista Batuak)

MAOC: Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas (Langile eta Nekazari Milizia Antifaxistak)

PCE: Partido Comunista de España (EPK-Euskadiko Partidu Komunista)

PNV: Partido Nacionalista Vasco (EAJ-Euzko Alderdi Jeltzalea)

PSOE: Partido Socialista Obrero Español (Espainiako Langileen Alderdi Sozialista)

STV: Solidaridad de Trabajadores Vascos (ELA-Euskal Langileen Alkartasuna)

UD: Unión de Derechas (Eskuinen Batasuna)

UGT: Unión General de Trabajadores (Langileen Batasun Orokorra)

URG: Unión Regionalista de Guipúzcoa (Gipuzkoako Erregionalisten Batasuna)

Iturriak eta bibliografia

AHOZKO TESTIGANTZAK

Ángel Gago Raposo
Begoña Etxebarrieta Oteiza
Bittor Garai Aranzeta
Felisa Antonia Elcoro Olabe
Julia Makazaga Agirre
Lucio Oteiza Cortazar
Natividad Amuriza Zubia
Natividad Sogorb Imaz
Santiago Lombide Gastañaga

TESTIGANTZA IDATZIAK

DEL TESO DÍEZ, José. *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*. (argitaragabea).
LASAGABASTER GOROSABEL, Guillermo. *Relato de la batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones*.

ARTXIBOAK ETA LIBURUTEGIAK

AGMA - Avilako Artxibo Militar Nagusia (Avila).
AHEA - Aireko Armadaren Artxibo Historikoa (Villaviciosa de Odón, Madril).
AHN - Artxibo Historiko Nazionala (Madril).
AIMN - Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra (Ferrol, Coruña).
AUA - Aretxabaletako Udal Artxiboa (Gipuzkoa).
Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa (Gipuzkoa).
Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa (Gipuzkoa).
Aretxabaletako Udal Liburutegia (Gipuzkoa).
Elorrioko Udal Liburutegia (Bizkaia).
CDMH - Oroimen Historikoaren Dokumentazio Zentroa (Salamanca).
Sabino Arana Fundazioa (Arteaga, Bizkaia).
IRARGI - Euskadiko Ondare Dokumentalaren Zentroa (Bergara, Gipuzkoa).
Aretxabaletako Erregistro Zibila (Gipuzkoa).
Elorrioko Erregistro Zibila (Bizkaia).
Tolosako Erregistro Zibila (Gipuzkoa).

EGUNKARIAK ETA ARGITALPENAK

Argia.
Berrion: Donostiako elizbarrutiaren aldizkaria (11. alea; 2009).
Eguna.

El Día.
 El Sol.
 Euzkadi.
 Euzko-Deya (nº 260-XIIe année alea, Paris, 1947ko apirilaren 15a).
 Frente Popular.
 Gure Mutilak.
 ABC egunkariaren hemeroteca digitala.
 La Vanguardia egunkariaren hemeroteca digitala.
 Heraldo de Aragón.
 La aventura de la Historia. Bilduma:La Guerra Civil Española.
 La Constanza.
 La Época.
 La Libertad.
 La voz de España.
 La Voz de Guipúzcoa.
 Nuevo Mundo (XXXI. urtea - 1.581 alea; XXXIV. urtea - 1.729 alea eta 1.739 alea).

WEBGUNEAK

www.generalisimofranco.com
www.genuki.org.uk
www.intxorta.org
www.martires.marianistas.org
www.paradata.org.uk
www.requetes.com
www.sanchodebeurko.org

BIBLIOGRAFIA

AIZPURU, Mikel (Dir.). *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*. Irun: Alberdania argitaletxea, 2007.

ALTAFFAYLLA KULTUR TALDEA. *Navarra 1936. De la esperanza al terror*, 2 liburukia. Lizarra, 1986.

AMILIBIA, Miguel de. *Los batallones de Euskadi*, Donostia: Txertoa argitaletxea, 1978.

ANSALDO, Juan Antonio. *¿Para qué...? De Alfonso XIII a Juan III*, Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin, S.R.L., 1951.

ANSALDO, Juan Antonio. *Mémoire d'un monarchiste espagnol (1931-1952)*, Monaco-Ville: Éditions du Rocher, 1953.

ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. *Cómo mueren los vascos. Testimonios póstumos de fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, 2009.

ARRARÁS IRIBARREN, Joaquín. *Historia de la Cruzada Española*, 3. liburukia, 13. tomoa, Madril: Ediciones Españolas, S.A., 1941.

ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Espejo de Tinta argitaletxea, 2008.

ASCUNCE ARRIETA, José Ángel. *El exilio del desencanto vencedor*. En: *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. GEXEL-Erbesteko liburutegia, Renacimiento argitaletxea, 2006.

ATXA, Jesús; PEÑA, Lorentxo. *Jesús Peña. Idazle Atxabaltarra (1914-1937)*, Aretxabaleta: Aretxabaletako Udala, 2000.

BARRUSO BARES, Pedro. *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1996.

BARRUSO BARES, Pedro. *Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa (julio-septiembre de 1936)*, Donostia, Haranburu editorea, 1996.

- BIDASOA, (Gamboa, José M^a y Larronde, Jean-Claude). *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel Barandiaran*, Milafranga-Villefranque (France): Editions Bidasoa, 2005.
- CILLÁN APAÑATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-1936)*, Donostia, 1975.
- CHUECA, Josu. *GURS. El campo vasco*, Tafalla: Txalaparta argitaletxea, 2007.
- EGAÑA, Iñaki. *Guerra Civil en Euskal Herria*, 8. liburukia, Andoain: Aralar Liburuak, 1998-2000.
- EGAÑA, Iñaki. *Los crímenes de Franco en Euskal Herria 1936-1940*, 1. ed. Tafalla: Txalaparta argitaletxea, 2009.
- GARAI, Juan Ramon. *Celestino Uriarte. Clandestinidad y resistencia comunista*, 1. ed. Tafalla: Txalaparta argitaletxea, 2008.
- GASTAMINZA, Fermín. *El beato, Carlos Eraña, Marianista*, in *Historia Marianista*, 6. zk., Madril: Marianisten argitalpen-zerbitzua, 1995.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *1934: Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución*, in *Estudios Vascos*, Sancho el Sabio, 21, 2004.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euzkadi en la República y guerra civil*, 1. ed., Tecnos argitaletxea, 2007.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *República y Guerra Civil en Euzkadi. Del pacto de San Sebastián al de Santoña*, Oñati: HAAE-IVAP, 1990.
- GUTIÉRREZ AROSA, Jesús. *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*, Eibar, Elgeta: Eibarko Udala, Elgetako Udala eta Ego Ibarra Batzordea, 2007.
- HERRERA ALONSO, Emilio. *Los mil días del Tercio Navarra*, Valladolid: AF Editores, 2005.
- HORCAJADA MARTÍNEZ, José M^a. *La Mancha nos dio un Gudari. Mis memorias*, Oñati: Aretxabaletako Udala, 2008.
- IRAZABAL AGIRRE, Jon. *Durango. 31 de marzo de 1937*, 1. ed., Abadiño: Gerediaga Elkarte, 2001.
- LASA BERGARA, Xabier. *Historia oral: La voz dormida en la memoria. El impacto de la Guerra Civil (1936-1939) en la vida social de un pueblo de Gipuzkoa*, Andoain: Oroituz, 2006.
- MARTÍNEZ BANDE, José M. *La guerra en el Norte*, in *Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España*, 4. zk., Madril: Librería Editoria San Martín, 1969.
- OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generación cortada*, 2. ed., Arabera, 2003.
- PALACIO ALONSO, José M^a del y RUIZ GONZÁLEZ, Cándido. *Matando sueños, sembrando miedos. Morales de Toro, 1936...*, Oñati: Editorial de los autores, 2009.
- RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, Donostia: Kutxa Fundazioa, 1994.
- SALMADOR, Victor G. *Juan Antonio Ansaldo. Caballero de la lealtad*, Montevideo (Uruguai): Talleres Gráficos "Prometeo", 1962.
- SANCHO DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. eta Tabernilla, Guillermo). *El frente de Araba (Primera parte). De la sublevación militar a vísperas de la batalla de Villarreal*, in *Monografías de la Guerra Civil en Euzkadi*, 3. zk., Bilbo: Beta III milenio argitaletxea, 2006.
- TÁPIZ, José M^a. *Las organizaciones culturales del PNV durante la II República*, in *Sancho el Sabio*, 15. zk., 2001; 93-112 or.
- VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. *El Partido Nacionalista Vasco en Guerra: "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*, in *Vasconia*, 31. zk., Eusko Ikaskuntza, 2001.
- VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. *Gudaris guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. En: *Eusko-Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, Sección de Historia; Dpto. CC.SS., Instituto Enseñanza Secundaria "Campos de Amaya"*, Villadiego (Burgos).

Oharrak

- ¹ *El Sol*, 1930eko abuztuaren 18an.
- ² RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, Donostia: Kutxa Fundazioa, 1994.
- ³ Informazio gehiago: RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, Donostia: Kutxa Fundazioa, 1994.
- ⁴ Idem.
- ⁵ Idem.
- ⁶ Idem.
- ⁷ RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ⁸ GRANJA, José L. de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euskadi en la República y la guerra civil*, 1. ed. Tecnos argital., 2007.
- ⁹ Idem.
- ¹⁰ RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ¹¹ CILLAN APALATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-1936)*, Donostia, 1975.
- ¹² RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ¹³ GRANJA SAINZ, José Luis de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euskadi en la República y la guerra civil*, op. cit.
- ¹⁴ ATXA, Jesús; PEÑA, Lorentxo. *Jesús Peña. Idazle Atxabaltarra (1914-1937)*, Aretxabaleta: Aretxabaletako Udala, 2000.
- ¹⁵ AUA , 1933-1938ko akta-liburua, 101 kutxa, 2. zk.
- ¹⁶ AUA , 307 kutxa, 15. zk.
- ¹⁷ TÁPIZ, José M^a. *Las organizaciones culturales del PNV durante la II República*, in Sancho el Sabio, 15. zk., 2001; 93-112 or.
- ¹⁸ Beheko solairua eta lehen solairua zituen. Eraikina udalarena zen. 1900 egin zuten, eta kostua 2.000 pezetakoa izan zen.
- ¹⁹ AUA , 324 kutxa, 5. zk.
- ²⁰ *Heraldo de Aragón* eta *La Libertad*, 1936ko irailaren 25eko alea.
- ²¹ AUA , 209 kutxa, 5. zk.
- ²² AUA 1933-1938 akta-liburua, 101 kutxa, 2. zk.
- ²³ Gobernadoreak José Mª Amuriza, Domingo Uribesalgo, Juan Pablo Lizarralde eta Juan San Martín izendatu eta gainerakoak kargugabetu egin zituen.
- ²⁴ AUA , 346 kutxa, 8. zk.
- ²⁵ IRARGI, 71 kutxa, 5. zk., 70 mikrofila. Sindikatuaren akta liburuan, 1935eko irailaren 6an idatzitako ohar batean, 1929ko abuztuaren 8an sortu zutela zehazten da.
- ²⁶ AUA , 317 kutxa, 9. zk.
- ²⁷ Idem.
- ²⁸ AUA , 317 kutxa, 6. zk.
- ²⁹ Idem.
- ³⁰ Idem.
- ³¹ AUA , 317 kutxa, 9. zk.
- ³² AUA , 316 kutxa, 2. zk.
- ³³ Idem.
- ³⁴ Idem.
- ³⁵ Venancia Uranga Zubillaga 1934ko urriaren 4an hil zen, 45 urte zituela.
- ³⁶ AIMN , 175-34. auzia, Manuel Martínez Quincoces en eta Ángel Zubillaga Jáuregiaren deklarazioak.
- ³⁷ GARAI, Juan R. *Celestino Uriarte. Clandestinidad y resistencia comunista*, 1. ed. Tafalla: Txalaparta argital., 2008; 35-36 or.
- ³⁸ AIMN , 175-34. auzia, Luis Fuentes Astizen deklarazioa. Greba orokorraren aurreko orduetako nondik norakoak ere deskribatu zituen: "Hilaren bosteko goizean lanaldiari normaltasunez ekin zioten, langile guztiak bertan zirela. Bera lantegiko ingeniaria da. Goizeko zortzietarako Arrasateko gertakarien berri izan zuten, baina ez zekiten zer gertatu zen zehazki, hau da, greba udal mailakoa (bertako enpresarik garrantzitsuenetako batek langileei lanaldi murriztua ezarri izana salatzeke) ala orokorra zen. Gertakarien garrantzia ezagutzeko, lantegiko administratzaileak Unión General de Trabajadores sindikatuko kiderik nabarmenei, Saturnino Bravori eta Jacinto Alegriari, banan-banan galdetu zien gaiak, biak ere deklaratzaileraren lantegi bereko langileak baitira. Greba udal mailakoa edo orokorra zen ez zekitela erantzun zioten, eta, batik bat Bravo, harrituta zeuden mugimenduari atxikitzeke agindurik eman ez zietelako".
- ³⁹ Ibidem, Pedro José Axpe Sagastaren deklarazioa.
- ⁴⁰ Ibidem, Jerónimo Beitia Fernández de Arróyabe mikelere-kaboaren deklarazioa.
- ⁴¹ Ibidem, Domingo Uribesalgo Trojaolaren deklarazioa.

- 42 Ibidem, Saturnino Sauquillok trenbideko estoldaren azpian, egurrezko kutxa batean, ehiza-kartutxoak zeudela adierazi zuen bere deklarazioan. Lucio Oteizak berretsi egin zidan hori, 2009ko abenduaren 13an egin nion bisitan.
- 43 Ibidem.
- 44 Ibidem, Obdulio Rodríguez Lentijoren deklarazioa.
- 45 Ibidem, Declaración de Manuel Moliní Idígoras.
- 46 Ibidem, Santos Ariño Uriarteren deklarazioa.
- 47 Ibidem, Felipe Elorza Uribe-Echevarriaren deklarazioa.
- 48 Ibidem, Santos Eizaguirre Ostolazaren deklarazioa.
- 49 Ibidem, Rafael Múgica Rodríguez-en deklarazioa.
- 50 GARAI, Juan R., op. cit.; 42-45 or. Gasteizko tropei Eibarrera joateko agindu zieten, eta hala egin zuten. Ez zekiten ezertxo ere Arrasateko gertakari buruz, eta halabeharrez iritsi ziren bertara. Beraz, gertakari odoltsuen abiapuntua, tropak Arrasaten sartzea, kasualitate hutsa izan zen. Jakinekoea denez, iraultzaileek hiru lagun atxilotu zituzten: Oreja eta Resusta hil eta Ricardo Azkoaga zauritu egin zuten.
- 51 OKTUBRE TALDEA, op. cit.; 166 or. Ziur aski, izebaren "azken" ehorzketara joango zen. Hildakoaren senideek kaleko patruila bati hiletak egiteko baimena eskatu zioten, eta patruilako kideek, Batzordeari galdetu ondoren, gorpua hilerrira eramateko ibilbidea antolatu zuten. Hileta-segizioan andariak eta familiako gutxi batzuk besterik ez ziren joan, José Joaquín Arín parrokoa zutela. Hilerrirako joan-etorrian, iraultzaile armatuak eskolta eman zieten.
- 52 Postuko bi mikeleteak Julián Lete Jausoro kaboa eta Fermín Uribe-Etxeberria Jaca ziren..
- 53 Jacinto Martínez de Alegriaren atxiloteta-data ez dago jasota.
- 54 Lehenago atxilotu zuten, baina eguna ez da inon azaltzen. Guadalupeko fortera eraman zuten beste guztiekin batera. Handik egun batzuetara, libre utzi zuten. Abenduaren 1ean, berriro atxilotu zuten Jerónimo Beitia mikelete-kaboak bere kontrako ekimenean, armak kentzeko ekintzan, parte hartu izana leporatu ziolako.
- 55 BARRUSO, Pedro. *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1996; 341 or.
- 56 AIMN , 175-34 auzia, op. cit.
- 57 *La Voz de Guipúzcoa*, 1934ko urriak 21ko alea.
- 58 *El Día*, 1934ko urriak 24ko alea Irailean udal-ordetzkariek dimisioa aurkeztu zuten, gobernauk batzorde-kudeatzaileak eratzeko agindua eman zuen. Aretxabaletako udalari 10 zinegotzi zegozkion, baina 7 izendatu zituzten, denak tradizionalistak, eta José María Amuriza hautatu zuten alkate. Hori guztia 1934ko urriaren 21ean gertatu zen.
- 59 AUA , 336 kutxa, 5. zk.
- 60 Natividad Amuriza Zubiari 2007ko uztailaren 19an egindako elkarriketa.
- 61 18 urte baino gutxiago izatea aringarritzat jo zuten. San Cristobal presondegitik Burgoeseko kartzelara eraman zuten.
- 62 Lucio Oteiza Cortazarri 2003ko udaberrian egindako elkarriketa.
- 63 GRANJA SAINZ, José Luis de la. 1934: *Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución*, in Estudios Vascos, Sancho el Sabio, 21, 2004; 11-25 or.
- 64 Ángel Gago Raposori 2006ko irailaren 12an egindako elkarriketa.
- 65 *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-39) del Batallón Dragones por Guillermo Lasagabaster Gorosabel*. Juan R. Garaik utzia (Intxorta 1937 K. E.). Guillermo Lasagabaster Arrasateko sozialisten elkarteke kidea zen, eta 1934ko urriko gertakari iraultzaileetan buru-belarri hartu zuen parte. Gerran, *Dragoien* batailoiko 1. konpainian borrokatu zuen. Konpainia horretako gehienak Arrasateko milizianoak ziren. Gero, Frantziara erbesteratu zen.
- 66 Idem.
- 67 Ibidem.
- 68 OKTUBRE TALDEA, *Arrasate 1936. Una generación cortada*, 2. ed., Arabera argitaletxea, 2003; 194-195 or.
- 69 Guillermo Lasagabasterrek Asalto Justo Rodríguez tenientea zela adierazi zuen.
- 70 BIDASOA, (Gamboa, José M^a eta Larronde, Jean-Claude). *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos, recogidos por José Miguel Barandiaran*, Milafranga-Villefrancque (France): Bidasoa argitaletxea, 2005; 548-551 or. (Arrasateko alkate Nicolás Uriarteren txostena).
- 71 AUA , akta-liburua (1938-1944), 102 kutxa, 1. zk. Pablo Urtubi Errazquin farmazeutikoaren kontrako erantzukizun-espedientearekin zerikusia duen testigantza (1939-12-22).
- 72 OKTUBRE TALDEA, op. cit.; 199 or.
- 73 BARRUSO BARÉS, Pedro. *Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa (julio-septiembre de 1936)*, Donostia: Haranburu editorea, 1996; 118 or.
- 74 Ibidem., 118-123 or., eta *Frente Popular* egunkaria.
- 75 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), op. cit., 394-405 or. (Antonio Gamarraren txostena).
- 76 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), op. cit., 520-526 or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 77 CDMH, PS Bilbao, 1849 kutxa, 2. esp., 64. karp., 149 fol.
- 78 AIMN , 12.912-38 auzia, Ladislao del Teso Sandovalen kontrakoa.
- 79 CDMH, PS Bilbao, 1849 kutxa, 2. esp., 64. karp., 148 a / 149 b fol.
- 80 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), op. cit.; 522 or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 81 VARGAS ALONSO, Francisco M. *El Partido Nacionalista Vasco en Guerra: "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*, in Vasconia, 31. alea, Eusko Ikaskuntza, 2001; 307 or.
- 82 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), op. cit.; 399 or. (Antonio Gamarraren txostena).

- 83 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 522 or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 84 IRARGI, 122. leg., 7. zk., 134 mikrofilma.
- 85 CDMH, PS Bilbao, 1849 kutxa, 2. esp., 64. karp., 149 fol. 1936ko irailaren 20ko dokumentua da, Luis Sauquillok sinatua.
- 86 AIMN , 2174-38 auzia, Lucio Oteiza Cortazarren kontrakoa.
- 87 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 523. or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 88 Idem.
- 89 AIMN , 12942-38 auzia, Rufino Hurtado de Santiagoren kontrakoa.
- 90 AIMN , 12912-38 auzia, Ladislao del Teso Sandovalen kontrakoa.
- 91 AIMN , 12942-38 auzia, Rufino Hurtado de Santiagoren kontrakoa.
- 92 ELucio Oteiza Cortazarri 2003ko udan egindako elkarrizketa.
- 93 *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*, José del Tesok utzia (argitaragabea). Familiako hainbat kidek Gerra Zibilean zehar izandako bizipenak idatzi zituen.
- 94 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*, 522. or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 95 CDMH, PS Santander, 1849 kutxa, 9. esp., 39. karp., 10. fol.
- 96 AHN, Arrasateko epaiketa orokorra, 1335 kutxa, 48. esp.
- 97 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 523. or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 98 Ladis del Tesoren kontrako auzian, la Junta Local de Información de la FET eta JONSeko udaleko informazio-batzordeak salaketa hau egin zuen: "batzuetan GERRA KOMISARIOA izan zen, eta beste batzuetan EPAIMAHAIKO BURUA. Bigarren eginkizun horretan, atxilotuei deklarazioa hartu ohi zien".
- 99 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 523 or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 100 *República y Guerra Civil en Euskadi. Del pacto de San Sebastián al de Santoña*, Oñati, HAE-IVAP, 1990.
- 101 BARRUSO BARÉS, Pedro. 1936: *Violencia espontánea, popular y revolucionaria*, in Vasconia, 26. zk., 1998; 259-268 or.
- 102 CDMH, PS Santander, Euzkadiko Herri Auzitegia, 20 kutxa, 2. esp., 62. auzia, 3. auzitegi bereziak irekia.
- 103 Udal-eroldaren arabera, lagun hauek bizi ziren etxean: Luis Arrue Galdos (aita), Ramón Arrue Bengoechea (Luisen seme gaztea), María Bergareche Garay (Ramonen emaztea), bikotearen haurrak, José M^a eta Rosario, Anacleto Zabala Salazar morroia eta María Candelas Gamarra Azcargorta neskamea.
- 104 Máximo Alberdik zioenez, guardia zibilek STVko 12 kideri eta UGTko 25 kideri buruzko fitxak zituzten, arriskutsuak omen zirelako. Dena den, 62. auziko sumarioko frogetan UGTko kideen 25 fitxak aurkeztu zituzten: Rufino Hurtado, Sabino Ugarte López de la Calle, Félix Elortondo, Tirso Gutiérrez, Aniceto Alonso, Basilio Alda, Miguel Llobregat, Santiago Urquia, Aurelio Carmona, Francisco Lombide, Ángel Gago, Dionisio Rodríguez, Baltasar Rodríguez, Pedro Aldanondo, María Candelas, Felipe Bañales, Concepción Gago, Florentino Andrés, Vicente Alonso, Constantino Carmona, Tomás Soria, Catalina Gutiérrez, Francisco Gago, Eustaquio Escoriaza eta Catalina Horcjada. Badirudi, beraz, Máximo edo Batzordeko norbait euskal nazionalisten fitxekin geratu zela.
- 105 CDMH, PS Santander, Euzkadiko Herri Auzitegia, 20 kutxa, 2. esp., 62. auzia.
- 106 Ibidem.
- 107 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 521 or. (Máximo Alberdiren txostena).
- 108 CDMH, PS Santander, Euzkadiko Herri Auzitegia, 20 kutxa, 2. esp., 62. auzia.
- 109 AIMN , 12942-38 auzia, Rufino Hurtado de Santiagoren kontrakoa.
- 110 CDMH, PS Santander, Euzkadiko Herri Auzitegia, 20 kutxa, 2. esp., 62. auzia.
- 111 AGMA, Órdenes de operaciones para la ocupación del puerto de Arlabán (Álava), septiembre 1936, 3. atala, 2. paper sorta, 1454 kutxa, 2 bis karpeta, 40. armairua.
- 112 MARTÍNEZ BANDE, José M. *La guerra en el Norte*. En: Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España, 4. zk., Madril: Librería Editoria San Martín, 1969; 85 or.
- 113 AGMA, Alonso Vega teniente koronelaren zutabearen operazio-egunkariak, 1936ko irailaren 20tik azaroaren 30era bitartekoak, 458. paper sorta, 2677 kutxa, 19. karpeta, 10. armairua
 SANCHE DE BEURKO TALDEA (Aguirregabiria, Josu M. eta Tabernilla, Guillermo): *El frente de Álava (Primera parte). De la sublevación militar a vísperas de la batalla de Villarreal*, in Monografías de la Guerra Civil en Euzkadi, 3. zk., Bilbo: Beta III milenio argitaletxea, 2006; 60 or. Lan horretan, argibide gehiago ematen dira: adibidez, goizaldeko ordu batetan Flandes erregimentuko mendi-batiloiko mortero-sekzio bat gehitu zitzaizela Uribarri-Ganboan, 2. mendi-erregimentuko zortzi obusetatik lau 8. bateriakoak zirela eta beste laurak geroago abiatu zirela Gasteiztik, eta, azkenik, Uribarri-Ganboan Arabako erreketen 8. konpainia gehitu zitzaizela, abuztuaren 20tik baitzegoen bertan.
- 114 Idem. Beste argitalpen batzuetan Galbacho eta Galbancho izenak azaltzen dira. Guk jatorrizko dokumentuan datorren moduan idatzi dugu.
- 115 IRARGI, 67 kutxa, 9. zk., 68 mikrofilma.
- 116 Guillermo Lasagabaster eta José Mª Horcjada milizianoek adierazi zuten, Acción Nacionalista Vasca (ANV) alderdiko boluntarioak ziren denak. José Mª Horcjadaren testigantza geroago aipatuko dugu.
- 117 IRARGI, 67 kutxa, 9. zk., 68 mikrofilma.
- 118 Hilaren 20an, aitzineko taldeen ekintza batean Vicente Inda Loza, Arrasateko euskal milizietako gudari nazionalista, zauritu eta Durangoko ospitalera eraman zuten. Bertan hil zen, biharamunean.
- 119 AGMA, Alonso Vega teniente koronelaren zutabearen operazio-egunkariak, 1936ko irailaren 20tik azaroaren 30era bitartekoak, 458. paper sorta, 2677 kutxa, 19. karpeta, 10. armairua.
 Indarrak honela banatu zituzten egunearen amaieran:
 - 6. konpainia Aizoroch (sic) mendian.

- 3. konpainia mikeleteen etxean eta inguruko gune garaietan.
- Taldeko eta zutabeko buru nagusiak eta transmisioetako gizonak mikeleteen etxean.
- 4. konpainia, asaltokoa, metrailadoreak, morteroak eta 8. bateria Arlabaneko ekialdean.
- 120 SANCHE DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. eta Tabernilla, Guillermo), *op. cit.*; 62. or. Lau egun lehenago, Lafuente eta Navarro, errepublikaren indarretako tenienteak biak, etsaien aldera igaro eta oso informazio baliotsua eman zieten. Horregatik, besteak beste, milizianoak ez ziren aurre egiten saiatu.
- 121 SANCHE DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. eta Tabernilla, Guillermo), *op. cit.*; 62-63 or.
- 122 *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones.*
- 123 AGMA, Alonso Vega teniente koronelaren zutabearen operazio-egunkariak, 1936ko irailaren 20tik azaroaren 30era bitartekoak, 458. paper sorta, 2677 kutxa, 19. karpeta, 10. armairua. Ezkerraldeko hegala (Zarimutz-Marín-Eskoriatza lerroa) errepublikanoen indarrek defendatu zuten, Benito Reolaren agindupean. Fusilekin eta 15,5 eta 10,5 artilleriarekin etengabe tirokatzea eta hegazkinekin bonbardatzea proposatu zuen.
- 124 Idem. Bi konpainia horietako batek, bi metrailadorekin, Flandes erregimentuko 1. konpainia ordeztu zuen, eta gainerako indarrak Eskoriatzan geratu ziren, eremua babesteko eta maniobrei ekiteko prest.
- 125 *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones.*
- 126 José María Horcjada Martínez Jose txiki milizianoari 2006ko apirilaren 15ean egindako elkarrizketa.
- 127 Almen-Arizmendi ikastetxeko aldapan dagoen zubi txikiaren azpian makurtuta aurkitu zituzten, eta errepidearen beste aldeko arekan hil zituzten. 2002 urriaren 9an, ARANZADI Zientzia Elkarteak koordinada hauetan finkatu zituen gorpuk: U.T.M.: X 540004 eta 4763988; Z 259.
- 128 *La Libertad*, 1936ko irailaren 25ean. Josuren Murgizuk utzia (Intxorta 1937 K.E.).
- 129 José María Horcjada Martínez Jose txiki 2006ko apirilaren 15ean egindako elkarrizketa.
- 130 OKTUBRE TALDEA. Arrasate 1936. *Una generación cortada*, *op. cit.*; 210 or.
- 131 Hilaren 24ko txostenaren amaieran, ohar hau idatzi zuen: etsaiek 15,5, 10,5 eta 7 piezekin tirokatu gaituzte egun osoan. Gutarrek gorrin hegazkin bat lurreratu dute.
- 132 *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones.*
- 133 BIDASOA (Gamboa eta Larronde), *op. cit.*; 525. or (Máximo Alberdiren txostena).
- 134 *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-39) del batallón Dragones*, *op. cit.*
- 135 Lucio Oteiza Cortazarri 2003ko udaberrian eta 2010ean *Malko Gorriak* dokumentalerako egindako elkarrizketak.
- 136 *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*, *op. cit.* Ibilbidea Clemente del Tesoren adibideari jarraituz osatu dugu. Clementek eta beste kide askok bizi izan zuten hori guztia. Beste batzuk Kataluniako frontearen sartu eta hantxe jarraitu zuten borrokatzen.
- 137 VARGAS ALONSO, Francisco M. *Gudaris guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*, in Eusko-Ikaskuntza Sociedad de Estudios Vascos, Historia Saila. Villadiego (Burgos): Campos de Amaya Bigarren Hezkuntzako Institutua; 205-206. or.
- 138 Santiago Lombide Gastañagari 2009ko urtarrilaren 5ean egindako elkarrizketa.
- 139 AIMN, 7-37 auzia, José Galdos Gorosarriren kontrakoa. PNVkoa eta STVko zela eta, altxamenduaren lehen egunetan lana eskatzera joan zenean, Aretxabaletan polizia izendatu zutela adierazi zuen. 12 urteko eta egun 1eko kartzela-zigorra ezarri zioten hasieran, baina laburtu eta 6 urtekoa eta egun 1koa ezarri zioten gero. Auzi berean, Galdosekin batera Lino Lazkano Leturia eta Felipe Lizaso Eizmendi, *Loiola eta Itxarkundia* batailoietako komandanteak hurrenez hurren, epaitu zituzten.
- 140 AIMN, 2-37 auzia, Joaquín Galdos Gorosarriren kontrakoa. Bertan, 3.6 kapituluko 3.6.5. atalean, frankisten karteletan gaixotasunen ondorioz hildako gudarien eta milizianoen zerrendak datoz, eta Galdosen biografia labur bat ere azaltzen da.
- 141 <http://www.requetes.com>. Gero, konpainia hori San Ignacio tertzioari atxiki zitzaion.
- 142 AUA, 1936ko gutun militarrek, 203 kutxa, 11. zk.
- 143 Ibidem, 1936ko azaroan, Flandes erregimentuko 5. mendi-batailoiko instrukzio-epaileak deialdiari buruzko bandoaren kopia bidaltzeko agindu zion alkateari, Eustaquio Alcantari, Martín Leibar Makazaga soldaduen errekrutamentua zela eta. Bandoa urriaren 8an kaleratu zuten.
- 144 Juan Urkizmendi Aldabek eta Félix Arana Ezpeletak ere atsedenal-di-baimena zuten, une horretan.
- 145 Julia Makazaga Agirreri 2006ko ekainaren 17an egindako elkarrizketa.
- 146 *Relato de las batallas durante toda la guerra (1936-1939) del batallón Dragones*, *op. cit.*
- 147 Ibidem.
- 148 OKTUBRE TALDEA. Arrasate 1936. *Una generación cortada*, *op. cit.*; 219. or.
- 149 AUA, Gellaoko hildakoen liburua, 4. zenbakia, 1936. Luis Albertik idatzitako oharren arabera, badiudi auzoko baserri asko arpilatu eta erre egin zituztela: adibidez, Gellanozabal baserria, 1937ko otsailaren 6an. Informazio gehiago: AHN, Eskoriatzako auzi nagusia, 1335. zenbakia, 46. espediente. Hildakoaren, Antonio Errarte Urrutiaren, lehengusua deklarazioak jasotzen dira bertan.
- 150 SCHWARZLOZE metrailadorearekin 400 tiro jaurti zitezkeen minutuko, 8 mm-ko munizioarekin. 50mm-ko VALERO morteroa Esperanza y Cía enpresan (Markinan) egiten zuten. José del Tesok utzia.
- 151 Pasadizoa Ángel Gagok baieztatu zigun 2009ko irailaren 12ko elkarrizketan.
- 152 *Relatos familiares de la Guerra Civil*, *op. cit.*
- 153 Ibidem.
- 154 AIMN, 2.523-39 auzia, Ángel Zubillaga Jáureguiaren kontrakoa. UFET eta JONSeko Batzordeko kideek ekintza sakrilegotzat jo zuten.
- 155 AUA, 307 kutxa, 13. zk.
- 156 Lucio Oteizari 2009ko urriaren 18an egindako elkarrizketa.
- 157 ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Ediciones Espejo de Tinta, 2008; 60. or.
- 158 www.sanchodebeurko.org. *Batallones del Ejército de Ezkadi en el frente de Álava al inicio de la ofensiva sobre Vizcaya del 31-3-1937*. (Julen Lezamiz eta Guillermo Tabernillaren ikerlana).

- 159 ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Ediciones Espejo de Tinta, 2008; 62-71. or.
- 160 Angel Gago Raposori elkarrizketa, 2009ko irailaren 12koa.
- 161 *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*, op. cit.
- 162 Lucio Oteiza Cortazarri elkarrizketa, 2003ko martxoaren 18koa.
- 163 Idem.
- 164 *La voz de España*, 1937ko apirilaren 2a, ostirala.
- 165 *La voz de España*, 1937ko apirilaren 2a, ostirala, op. cit., 3. orrialdea.
- 166 CDMH, PS-Santander, 42 paper-zorroa, 36. dosierra.
- 167 ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, op. cit., 69. orrialdea.
- 168 Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, Goroetako Zenduen Laugarren Liburua, 1939. urtea, 2. zenb.
- 169 Juan Ramon Garairen kortesia (Intxorta 1937 Kultur Elkartea).
- 170 Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, Goroetako Zenduen Laugarren Liburua, 1938. urtea, 1. zenbakia.
- 171 Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, Arenazako Zenduen Hirugarren Liburua, 1939. urtea, 2. zenbakia.
- 172 DONOSTIAKO ELIZBARRUTIKO ARTXIBO HISTORIKOA, Signatura: 1326/003-02, Microfilm Signatura: M374-05, Signatura Digitala: 132600302-0116, Erregistro informatikoa: 182111.
- 173 Artxibo Historiko Nazionala, Unibertsitateak, 4828, 14. dosierra.
- 174 AMA, 1933-1938 Agiri Liburua, 10. Kutxa, 2-3. zenb. 1935eko azaroaren 22ko bilera.
- 175 La Vanguardia, 1935eko azaroaren 26an eta 28an.
- 176 Web orria: http://www.generalisimofranco.com/vidas/largo_caballero/007.htm
- 177 AIZPURU, Mikel (Dir.). *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*, Irun: Alberdania argitaletxea, 2007; 210 orrialde. Hauek dira hamasei apaizen izenak: Santiago Lucus, Antonio Bombin, Gervasio Albisu, Martin Lecuona, Jose Adarraga, Jose Ariztimuño Aitzol, Jose Sagarna, Alejandro Mendikute, Jose Otaño, Jose Joaquin Arin, Leonardo Guridi, Jose Markiegi, Jose Ignacio Peñagarikano, Celestino Onaindia, Jorge Iturricastillo eta Roman Urtiaga. Ez da ahaztu behar Jose Joaquin Arin, Arrasateko artzapeza 1936an, Aretxabaletako erretorea izan zela hasieran.
- 178 BERRION, Donostiako Elizbarrutiko Aldizkaria, 11. alea, 2009. Miguel Asurmendi (Gasteizko Gotzaina) izan zen hileta-elizkizunaren buru, beste gotzain hauekin batera: Ricardo Blazquez (Bilboko Gotzaina), Juan Maria Uriarte (Donostiako Gotzaina), Mario Iceta (Bilboko Apezpiku laguntzailea) eta Jose Maria Setien (Donostiako Gotzain Emeritua). Haiekin batera meza ematen egon ziren Iñaki Mallona (Puerto Rico-ko Arecibo-ko Gotzaina) eta Jesus Ramon Martinez de Ezkerekotxa (Ekuadorreko Los Rios-eko Gotzain Emeritua).
- 179 Web orria: *Ágora Marianista*: <http://www.martires.marianistas.org/sabino-ayastuy-herraste.php>
- 180 Joseba Etxebarriaren kortesia (Oñatiko Arantzazuko Santutegiko Liburutegiaren arduraduna).
- 181 GASTAMINZA, Fermin. *El beato, Carlos Eraña, Marianista*. In: *Historia Marianista, nº 6*. Madrid: Servicio de Publicaciones Marianistas, 1995; 52-77. orrialdeak.
- 182 Web-orria: *Ágora Marianista*.
- 183 Idem.
- 184 Web-orria: *Ágora Marianista*: <http://www.martires.marianistas.org/miguel-leibar-garay.php>
- 185 Web-orria: *Ágora Marianista*.
- 186 Reinosako frontean hil zen, halaber, Felix Urrutia Barinaga. Eskoriatzakoa zen eta Aretxabaletan egin zuen lan, bere osaba Leonardo Urrutiaren dendan, Durana kaleko 34an. Jesus Peña Etxeberria ere fronte horretan bertan zauritu zuten.
- 187 Santiago Lombide Gastañaga-ri 2009ko urtarrilaren 5ean egindako elkarrizketa.
- 188 IRAZABAL AGIRRE, Jon. *Durango. 1937ko martxoaren 31*, 1. argitalpena. Abadiño. Gerediaga Elkartea, 2001; 24-26 orrialdeak. Bigarren abizena gaizki dago: Aguirre jartzen du, Oquina jarri beharko lukeen tokian. .
- 189 Cecilia Otero haurdun zegoen senarra hil ziotenean. Semea jaio zenean, aitaren izena jarri zioten, beraren omenez. 1937ko urtarrilaren 29an jaio zen, Bilboko Urkijo kalean.
- 190 IRARGI, PS Bilbo, 117. kutxa, 11. zenbakia, 4. orria, 125 Mikrofilma. Zazpian hil zela agertzen da hemen.
- 191 Arrasateko 1934ko errolda. Juan Ramon Garairen kortesiaz (Intxorta 1937 K.E.).
- 192 IRARGI, PS Bilbo, 117. kutxa, 11. zenbakia, 16. orria, 125 Mikrofilma eta ARETXABALETAKO ERREGISTRO ZIBILEAN, Heriotza-ziurtargiria: 23. zenbakia, 223. orria, 1945eko apirilaren 18koa. Haren alaba, Angeles Bravo, Gasteizen bizi da egun. Egileak elkarrizketa batean adierazi zigunez, Saturninoren ama Zornotzako Ospitalera joan zen semea ikustera eta zauria sabelean omen zeukan. Agur esan eta handik gutxira hil omen zen.
- 193 Lucio Oteiza Cortazarri elkarrizketa, Malko Gorriak dokumentalaren kariaz (2010).
- 194 Begoña Etxebarrieta Oteizari elkarrizketa, Malko Gorriak dokumentalaren kariaz (2010).
- 195 Jose Maria Horcajada Martinezen lekukotasuna, 2008ko azaroaren 16an jasoa. Udal erroldan, 1935eko abenduaren 31n, ez dago jasota.
- 196 Ciriloren biloba Luis M. Camon Erostarberen kortesia. Hark kontaktu digunez, Rufino, Ciriloren aita, Vasco-navarro trenbideko langilea izan zen urte askotan, kapataza, hain zuzen. Bi aldiz zigortu zuten heriotzara, Gasteizko La Paz espetxean, semeak ikustera joateko frontea gurutzatzeaz akusatuta. Gutxiatik libratu zen. Zigor gisa, Antoñanako geltokira erbesteratu zuten.
- 197 CDMH, PS Bilbo, 59. kutxa, 2. dosierra, 64. paper zorroa, 29. orria.
- 198 Lucio Oteiza Cortazarri elkarrizketa, 2003ko udaberria.
- 199 ARETXABALETAKO ERREGISTRO ZIBILA, Jaiotze-agiria, 1911. urtea, 96. urtea, 96. orria. Haren aita, Luis, danbolin-jotzailea zen.
- 200 VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. *Gudaris guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. In: *Eusko-ikaskuntza, Historia saila, "Campos de Amaya"* Bigarren Hezkuntza Institutua, Villadiego (Burgos); 232 orrialde. (Eranskina).
- 201 ARETXABALETAKO ERREGISTRO ZIBILA, Heriotza-agiria, 3. saila, 17. liburukia, 224. zenbakia, 1945.eko apirilaren 20koa.
- 202 TOLOSAGO ERREGISTRO ZIBILA, Jaiotze-agiria, 1. saila, 21. liburukia, 45. orria, 25. zenbakia.

- 203 EGAÑA, Iñaki. *Guerra Civil en Euskal Herria*, 8 ale. Andoain: Aralar Liburuak, 1998-2000 eta GUTIERREZ AROSA, Jesus. *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*, Eibar, Elgeta: Eibarko Udala, Elgetako Udala eta Ego Ibarra Batzordea, 2007; 271 orrialde.
- 204 Jesus Gutierrez Arosaren kortesiaz, 2010eko urriaren 19an.
- 205 1937an alaba bat izan zuten, Maria Gregoria, Santanderren jaioa.
- 206 Felisa Antonia Elcoro Olaberi elkarrizketa, 2007ko uztailaren 30ekoa.
- 207 Juan Antonio Ansaldoren osaba-izebak. Felisa Antoniaren amak ere, Cecilia Olabek, harentzat egin zuen lan.
- 208 PALACIO ALONSO, Jose Maria del eta RUIZ GONZALEZ, Candido. *Matando sueños, sembrando miedos. Morales de Toro, 1936... Oñati*: Egileen argitaletxea, 2009; 169 orrialde.
- 209 Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, Jasokundeko Ama Birjinaren elizako 10. bataio-liburua, 1919. urtea, 16. zenbakia. Pedro Victor Ugarte Okina eta Ambrosia Aiaustui Uribe-Etxebarria amaren aldeko aitona-amonen etxeaz ari da, Aozaratza auzoan zegoenaz.
- 210 Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra, 15.163-38 zenbakidun auzia, Francisco Altuna Ugarteren aurkakoa.
- 211 Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra, 2-37 zenbakidun auzia, Joaquin Galdos Gorosarriren aurkakoa.
- 212 Angel Leibarren biloba Andoni Esparza Leibarren kortesia. 1941eko ekainaren 15ean, Donostiako Erantzukizun Politikoen Instrukzio Epategiak errugabetzat jo zuen Pedro Jose Leibar Aranzabal, Angel Leibarren aita, bai eta Felix Ezpeleta Errasti aretxabaletarra ere.
- 213 ALTAFFAYLLA KULTUR TALDEA. *Navarra 1936. De la esperanza al terror*, 2. liburukia, Lizarrar, 1986.
- 214 Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra, 1.579-37 zenbakidun auzia, Felix Alberdi Ceberioaren aurkakoa.
- 215 ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. *Cómo mueren los vascos: Testimonios postumos de fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia = Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2009; 69 orrialde.
- 216 OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generacion cortada*, op. cit., 323 orrialde.
- 217 Intxorta 1937 Kultur Elkarteko kideek (Juan R. Garai eta Jose R. Intxauspe) 2004ko martxoaren 27an Bittor Garai Aranzetari eginiko elkarrizketa. Elkarrizketa horrek bide eman zion txostenari esker, ARANZADI Zientzia Elkartek gorpuzkinak aurkitu ahal izan zituen bi hilobi-zulotan.
- 218 Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, Isurietako zenduen Laugarren Liburua, 1938. urtea, 1. zenbakia. Haurra 1937ko maiatzaren 21ean jaio zen, Isurietaurrekoa (Porruena) baserrian, aita hil eta sei hilabetera. 1938ko martxoaren 18an hil zen, 10 hilabete besterik ez zituela, hortzaldiko arazoengatik, eta Isurietako (Aretxabaleta) auzoko hilerrian lurperatu zuten bi egun geroago.
- 219 *Dragones* batailoiko 2. konpainiako tenientea. Aberasturikoa (Araba) zen sortzez eta Aretxabaletan bizi zen, Tomas Soria Gaunarekin batera, Saturnino Bravo familiaren etxean apopilo.
- 220 Ipar-mendebaldeko Bitarteko Artxibo Militarra, 2.260-37 zenbakidun auzia, Saturnino Sauquillo Echevarriaren aurkakoa.
- 221 1930eko uztailaren 14an beste haur bat jaio zen, Josefa, baina jaio eta hiru hilabetera hil zen.
- 222 Sabino Arana Fundazioa.
- 223 Jose Maria Axpe Elcororen kortesiaz.
- 224 Idem.
- 225 <http://www.genuki.org.uk/cgi-bin/paras?CN=2337494> eta *in* <http://www.paradata.org.uk/people/lucio-sauquillo>.
- 226 Julia Makazaga Agirrerri elkarrizketa, 2006ko ekainaren 17koa. Juliak Beroa lantegian lan egiten zuen bulegari gisa eta Enrique Arqueros kontramaisu izatera nola iritsi zen kontatzen digu.
- 227 Familiari buruzko datuak haren anaia Candidoren biografia laburrean daude jasota. Candido gudari joan zen eta Reinosako frontean hil zen.
- 228 EGAÑA, Iñaki. *Los crímenes de Franco en Euskal Herria 1936-1940*, 1. argitalpena, Tafalla: Txalaparta argitaletxea, 2009; 330. orrialde.
- 229 Aitor Ibañez de Garatxanaren kortesiaz. Legazpiko Ospitale Militarra 1937ko urtarriletik 1940ko abendura arte egon zen zabalik. Patricia Echeverriaren lantegiak gerrako materiala erosi zuen, urtu eta nazientzako bonbak egiteko (Bigarren Mundu Gerra).
- 230 Aitor Ibañez de Garatxanaren kortesiaz. Legazpiko elizako heriotza-agirian adierazten denez, suzko armak eragindako zaurien ondorioz hil zen.
- 231 Julia Makazaga Agirrerri elkarrizketa, 2006ko ekainaren 17koa.
- 232 Idem.
- 233 Natividad Sogorb Imazi elkarrizketa, 2006ko apirilaren 29koa.
- 234 AMA, 324. kutxa, 6. zenbakia. Hau da eramandako gauzen inbentarioa: 4 ohe (lastairarik gabe); 10 margolan; pitxer bat; sukaldeko armairu bat; zilarrezko xukagailu bat; 15 aulki; sukaldeko armairu bat; apain-mahai bat; josteko makina bat; ilargi armairu bat; jan-gela-mahai bat; sukalde-mahai bat; sukalde-arasa bat; apalategi bat; bi zoko-altzari; kutxa bat; hiru mahaitxo; bizikleta bat eta mahaitxo oinbakar bat.
- 235 Intxorta 1937 Kultur Elkartearen kortesia.
- 236 Isidora Garcíaetxabe Zuazuari elkarrizketa, 2010eko azaroko 24koa. Isidoro aitabitxia zuen, hortik bere izena.
- 237 Felisa Antonia Elcoro Olaberi elkarrizketa, 2007ko uztailaren 30ekoa. Haren ama, Cecilia Olabe, Baciocchi kondesarren (Ansaldoren izeba Antonia Vejarano Cabarrus andrearen) Biarritzeko etxean egon zen zerbitzari.
- 238 Aretxabaletako Erregistro Zibila, Jaiotza-agiria, 1901. urtea, 18. zenbakia, eta Aretxabaletako Parrokiaren Artxiboa, 9. liburua, 168. orria, 14. zenbakia.
- 239 Aireko Armadaren Artxibo Historikoa, Hegazkintza saila, Juan Ansaldó Vejarano teniente koronelaren jatorrizko zerbitzu-orria, fitxategia: 0062; signatura: P14155.
- 240 SALMADOR, Victor G. *Juan Antonio Ansaldó. Caballero de la lealtad*, Montevideo (Uruguai): "Prometeo" Tailer Grafikoak, 1962; 41-43. orrialdeak.
- 241 *Nuevo Mundo*, (XXXIV Urtea; 1927ko maiatzaren 20a, 1.739. zenbakia).
- 242 AMA, 183. kutxa, 7. zenbakia (1927. urteko memoria).

- 243 *La Época*, 1927ko abuztuaren 19an.
- 244 SALMADOR, Victor G., op. cit., 100-101. orrialdeak.
- 245 SALMADOR, Victor G., op. cit., 107-109. orrialdeak.
- 246 Ansaldoren "Puss Moth" hegazkin txikiak gehiegizko karga zeraman. Hori bezain bidaia luze bat egiteko, erregai-tankeak goraino beteta behar zuen. Horri Sanjurjo jeneralaren ekipaia gehitu behar zaio, jantziz betetako kutxa astun bat, "koroatze" ekitaldirako. Jeneralak kosta ala kosta eraman nahi izan zuen kutxa, pilotuak bestela aholkatu bazion ere. Aireratzera, hegazkinari helize bat hondatu zitzaion. Hegaldatzea lortu bazuen ere, abiadura galdu zuen berehala, Ansaldok larrialdizko lurreratze bat egin behar izan zuen, eta harrizko horma baten kontra jo zuten. Hegazkinak su hartu zuen eta Sanjurjo jenerala bertan hil zen, erabat kiskalita. Ansaldok larri zaurituta ateratzea lortu zuten, hiru saiheztu-hezur hautsita zituela.
- 247 Aireko Armadaren Artxibo Historikoa, Hegazkintza saila, Juan Ansaldok Vejarano teniente koronelaren zerbitzu-orria, Fitxategia: 0062; Signatura: P14155.
- 248 ANSALDO, Juan A. *¿Para qué...? De Alfonso XIII a Juan III*, Buenos Aires: Ekin argitaletxea, 1951; 192. orrialde.
- 249 SALMADOR, Victor G., op. cit., 153. orrialdea eta ibidem., Ansaldoren atxiloteta eragin zuen azken gertaera "cuñadísimo"-ari eskainitako kopia bat izan zen (sarkasmoz gainezka, segur aski, halakoxea baitzen bera), Francoren belarrietara iritsi zena, nonbait, Ansaldoren zoritxarrerako.
- 250 Aireko Armadaren Artxibo Historikoa, Hegazkintza saila, Juan Ansaldok Vejarano teniente koronelaren zerbitzu-orria, Fitxategia: 0062; Signatura: P14155.
- 251 Ibidem.
- 252 ASCUNCE ARRIETA, José A. *El exilio del desencanto vencedor*. In: *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. GE-XEL-Biblioteca del Exilio, Renacimiento argitaletxea, 2006; 26. orrialdea
- 253 SALMADOR, Victor G., op. cit., 9. orrialdea.
- 254 Elorrioko Erregistro Zibila, jaiotze-akta, 157. orria, 16. zenbakia. Iturri batzuetan errakuntza dago eta Gasteizen jaio zela esaten da.
- 255 Aire Armadako Buruzagitzaren agindua, 1930eko uztailaren 29koa. Felix Urtubiren alaba Matilde Urtubiren kortesia.
- 256 *La Vanguardia*, 1932ko uztailaren 1a.
- 257 *ABC*, 1933ko irailaren 2a.
- 258 *El Sol*, 1934ko uztailaren 4a.
- 259 Aireko Armadaren Artxibo Historikoa, Hegazkintza saila, Felix Urtubi Ercilla sarjentuaren espediente pertsonala, 58. ind., 58.435. zenbakia (3457. zenbakidun ofizioa).
- 260 Zerbitzu horren xedea, garaiko zenbait egunkariren arabera, Burgos zen.
- 261 *Euzko-Deya, Un bravo piloto vasco: el teniente Urtubi*, 260. zenbakia (XII. urtea, Paris, 1947ko apirilaren 15a).
- 262 Iturri batzuen arabera, hegazkinak su hartu zuen eta jausgailuz salto egin behar izan zuen. Francisco Pilo Ortiz historialariak bere blogean dioenez, hegazkinak Britainia Handian egindako "Hawker Fury" batek –holako hiru hegazkin baino ez zeuzkaten–, zenbait tiro jaso zituen, eta Felix Urtubik Cayako aerodromoan lurreratu behar izan zuen. Hegazkina, hegala moztuta, eta kamioi baten gainean igota, kalez kale erabili zuten Badajozen, 1936ko abuztuaren 17an.
- 263 *Euzko-Deya, Un bravo piloto vasco: el teniente Urtubi*, 260. zenbakia (XII. urtea, Paris, 1947ko apirilaren 15a).
- 264 Idem.
- 265 Oroimen Historikoaren Dokumentazio Zentroa, Gaceta de la República (D.O. 323. zenbakia, 714. orrialdea), 1936ko azaroaren 18koa.
- 266 544 atxilotuen jaioterriei dagokienez, 23 gaztelauak ziren, 11 arabarrak, 7 gipuzkoarrak, 2 bizkaitarrak eta 1 errioxarrak. Beraz, erdia baino gehiago gaztelauak ziren (ia denak zamorarrak), eta horietako 11 Morales de Toro herrian (Zamoran) jaioak. Azken datua aipagarria da, benetan. Arabarren kopurua ere (11) nahiko handia da. Gipuzkoarrak 7 ziren, guztira, eta Aretxabaletan jaiotakoak 2 besterik ez: Lucio Oteiza eta Julio Urkia, atxiloturik gazteenetakoak, 18 eta 17 urte baitzituzten, hurrenez hurren.

Argazki kredituak

Aretxabaletako Argazki Taldea, AAT: 19, 32, 34, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 58, 65, 72, 90-93, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 132, 135, 137, 140, 141, 144, 149, 150. or.

<http://www.paradata.org.uk/people/lucio-sauquillo>: 128. or.

Intxorta 1937 K.E. (Josuren Murgizu): 80. or.

IRARGI-Bidasoa (Sabino Apraiz, 04. eta 05. zk.). Iparraldeko, Gipuzkoako eta Bizkaiko konpainiaren kroskisa: 99. or.

MARTÍNEZ BANDE, José M. La guerra en el Norte. En: Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España, nº 4. Madrid: Librería Editoria San Martín, 1969; pp. 64-65: 75. or.

La Guerra Civil en ARETXABALETA

Ezin ahaztu!

José R. Intxauspe López (Coord.)
Arantza Berezibar Galdos
Aitor Antxia Leturia
Kepa Antxia Leturia

Índice

LA GUERRA CIVIL EN ARETXABALETA. EZIN AHAZTU!

SALUDO	345
INTRODUCCIÓN	347
1. SOCIOLOGÍA ELECTORAL DE GIPUZKOA DURANTE LA II REPÚBLICA (Berezibar Galdos, Arantza)	349
1.1. Fin de la Monarquía e instauración de la República	349
1.2. Elecciones municipales del 12 de abril de 1931	349
1.3. Elecciones a Cortes Constituyentes del 28 de junio de 1931	351
1.4. Elecciones de 1933: triunfo del Nacionalismo Vasco	353
1.5. El intento autonómico del verano de 1934	356
1.6. La Revolución de Octubre de 1934	357
1.7. Las elecciones de 1936	358
1.8. La conflictividad sociopolítica	359
1.9. Conclusiones.....	360
2. EL DESARROLLO DE LA VIDA COTIDIANA DE ARETXABALETA (1930-1940) (Antxia Leturia, Aitor)	361
2.1. La población y la vida en las calles	361
2.2. La enseñanza a través de las escuelas	363
2.3. La vida religiosa	367
2.4. Detalles de la vida pública	367
2.5. El mundo laboral	370
3. ARETXABALETA EN GUERRA (Intxauspe López, José R.)	371
3.1. La Revolución de Octubre de 1934 en Aretxabaleta	371
3.2. El inicio de la Guerra Civil	380
3.3. La caída de Aretxabaleta	393
3.4. La estabilización del frente.....	399
3.5. La ofensiva franquista y pérdida de Murugain	409
3.6. Relación de todas las víctimas	412
3.7. La represión franquista	435
3.8. Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, dos ases de la aviación.....	438
APÉNDICE DOCUMENTAL	445
SIGLAS Y ABREVIATURAS.....	469
FUENTES Y BIBLIOGRAFÍA	470
NOTAS.....	473
PIES Y CRÉDITOS FOTOGRÁFICOS	481

Saludo

Este maravilloso libro que tenemos entre manos es fruto de innumerables horas de trabajo. Ha recorrido un largo trayecto desde que se inició la tarea de recabar información y recoger testimonios para su realización. Sin embargo, los años no pasan en vano; por eso hoy podemos decir con orgullo que este libro que con tanto esfuerzo han elaborado Joxerra, Aitor, Arantza y Kepa nos va a resultar de gran ayuda para comprender lo que sucedió en Aretxabaleta durante la Guerra Civil.

Y como estamos hablando de memoria histórica, se recoge lo sucedido en ambos bandos enfrentados en la guerra, pero sobre todo se refleja fielmente lo acaecido en nuestra localidad, de un modo objetivo, sin abrir viejas heridas y sin mostrar las cicatrices dejadas por la contienda, extrayendo lecciones que nos sirvan a todos para que jamás vuelva a ocurrir algo similar.

Por lo que respecta al equipo autor del libro *La Guerra Civil en Aretxabaleta*, decir que la calidad de su trabajo está plenamente garantizada a la vista del nivel alcanzado en anteriores trabajos y publicaciones. Aportando cada cual su granito de arena, han formado un equipo de trabajo serio y eficaz, dedicando siempre de forma desinteresada una parte de su tiempo libre al desarrollo de esta tarea.

Me gustaría que, a partir de ahora, este libro tuviera un lugar reservado en las estanterías de los domicilios, sociedades y escuelas de nuestro municipio, para que de esta manera todos aprendamos que la obcecación es un mal compañero de viaje. Y deseo que, en la medida en que se trata de una herramienta para estudiar el pasado, se convierta en un libro de consulta indispensable. Pero eso ya es decisión nuestra.

Por tanto, quiero expresar mi más sincero agradecimiento en nombre del Ayuntamiento de Aretxabaleta a todos los vecinos que habéis participado de una manera u otra en la tarea de gestación de este libro, bien escribiendo sus páginas, maquetándolo, recogiendo y dando testimonios o bien realizando grabaciones, por haber puesto el pasado a nuestra disposición.

Ayuntamiento de Aretxabaleta

Introducción

Este proyecto comenzó en el año 2006 gracias a una Beca concedida por Eusko-Ikaskuntza y el ayuntamiento de Aretxabaleta. Han sido cinco años duros, intensos de trabajo e investigación y a la vez muy gratificantes al tener la oportunidad de tratar con personas supervivientes de aquella infame guerra civil. Sus testimonios y aportaciones han sido fundamentales a la hora de constatar los hechos acontecidos, dándoles el refrendo y credibilidad a los documentos encontrados. El trabajo se alargó más de lo esperado en el tiempo, pero para nuestro descargo debo indicar que en este lustro han visto la luz otros proyectos como son: la publicación de las memorias de José Mª Horcajada, *La Mancha nos dio un gudari*, y el documental, en formato DVD, *Malko Gorriak*, ambos desarrollados en la órbita del proyecto que tenéis entre manos.

Nuestro objetivo principal ha sido recuperar la Historia Local de nuestro pueblo estudiando el periodo de gobierno de la II República y el impacto de la guerra civil (1936-1939). Era nuestro interés sumarnos a las reivindicaciones hechas por los grupos que trabajan por la Recuperación de la Memoria Histórica y aportar así nuestro granito de arena. Conscientes de nuestras limitaciones —ya que todas las personas que han participado en este trabajo son amateur— lo hemos suplido con buena dosis de entusiasmo y con el afán de dejar escrito para futuras generaciones. Hay que recordar que son ya muy pocas las personas que nos pueden aportar sus testimonios, nos encontramos ante una generación prácticamente agotada a la que todo esto le llega demasiado tarde, como así nos lo han hecho saber la gran mayoría.

Se cumplen ya 75 años del comienzo de la Sublevación militar. No podíamos dejar pasar más tiempo, según avanzaba la investigación nuestro compromiso iba en aumento. En nuestras reflexiones nos dábamos cuenta de que la línea del tiempo es muy corta, éramos los nietos de la generación protagonista de nuestro estudio, nuestros padres, entonces eran unos niños y cuando fueron mayores no pudieron hablar por el entramado franquista que había tejido el dictador. Nosotros hemos nacido apenas 20-25 años acabada la guerra, ¿no es tanto, verdad?, respiramos el último tufillo del régimen y somos nosotros y nosotras quienes hacemos ahora las preguntas. Nos importa el pasado, el presente, pero sobre todo el futuro. De ahí nuestra dedicación para con este libro. EZIN AHAZTU! Esta exclamación que hemos utilizado para el título está sacada del libro de Miguel de Amilibia, *Los batallones de Euskadi*, cuando habla sobre los gudaris del *Dragones* caídos. EZIN AHAZTU! queremos añadir también para recordar a nuestras madres y abuelas porque ellas lucharon desde otras barricadas, desde otros frentes.

El libro consta de cuatro partes bien diferenciadas. La primera parte trata sobre la sociología política y en particular el desarrollo de los distintos comicios electorales habidos en la recién estrenada República hasta los orígenes del Golpe, todo dentro del marco territorial de Gipuzkoa. De la perspectiva global pasamos a la segunda parte, más particular, y en concreto a describir la vida cotidiana de Aretxabaleta a lo largo de la década 1930-1940, tocando los aspectos sociales, culturales, laborales, políticos, etc. de una población de 2.500 habitantes aproximadamente con diferentes puntos ideológicos. Estas dos primeras partes sirven para contextualizar la tercera, donde se profundiza en líneas generales sobre los acontecimientos bélicos. En este bloque se documenta el movimiento revolucionario de 1934, la sublevación militar y la formación del Comité de Defensa, la ocupación de Aretxabaleta por parte de los fascistas, la estabilización del frente con los bombardeos republicanos a la villa y la ofensiva franquista y pérdida de Murugain. Rematan este apartado otros tres capítulos de interés máximo, uno dedicado a los ases de la Aviación del calibre de Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, otro sobre la repercusión de la represión franquista y el último sobre la escalofriante relación de las 78 víctimas —hemos contabilizado y clasificado todas, independientemente de su ideología y bando— de la guerra civil relacionadas con nuestro pueblo.

La cuarta y última parte es un exhaustivo trabajo de recopilación de hemeroteca de todos los artículos encontrados, relacionados con Aretxabaleta. En total son 186 crónicas de la prensa vasca relativas al periodo (1931-1937) donde destacan los escritos de los cronistas locales, Jesús Peña Aitza y Máximo Alberdi. Un buen complemento para conocer en profundidad la vida cotidiana de la época.

Finalmente y adjunto al libro, encontraréis un magnífico plano de Aretxabaleta datado en enero de 1951 pero que nos servirá perfectamente —ya que el pueblo apenas cambió en 12-15 años— para ubicar los diferentes hitos e iconos de apoyo suplementario a la lectura del libro. Advertir que la numeración de las casas pares de la calle Durana, a partir del nº 26, sufren una variación con la actualidad. También hay que tener en cuenta que las fábricas de Abrasivos Laurak y Manufacturas de madera U.A.B. (La Industrial Moderna) aparecieron posterior a la guerra. Por último, disculpar el recorte que hemos efectuado al plano, provocado por la forma alargada del municipio, que nos ha obligado a minimizarlo en beneficio de una mejor apreciación de los detalles.

En cuanto a las fuentes documentales utilizadas —las podréis ver al final del trabajo en el apartado de bibliografía, archivos, hemeroteca,...— hay que destacar la valiosa información obtenida en el Archivo Intermedio Militar Noroeste del Ferrol relativa a los consejos de guerra que ha sido fundamental para nuestra escritura. Tampoco hay que desmerecer, aunque se trate de consulta obligatoria el Archivo General Militar de Ávila, el Centro Documental de la Memoria Histórica, Archivo Histórico del Ejército del Aire, Archivo Histórico Nacional, Archivo General de la Administración, etc. Y ya en nuestro territorio la Fundación Sabino Arana, IRARGI y por supuesto nuestro Archivo Municipal de Aretxabaleta, entre otros.

La descompensación de documentos entre el bando franquista —del que se conserva multitud de información, obvio por otra parte al ser los vencedores, sobre sus actuaciones y sobre todo con el enaltecimiento de sus caídos— y el nacionalista republicano, es abismal. El testimonio de las personas ha sido fundamental a la hora de contrarrestar este déficit de información. A la hora de exponer la documentación queríamos dar preferencia a estos últimos ya que son los más desfavorecidos y de los que hay menor conocimiento y sobre todo ofrecerles nuestro mayor reconocimiento, tanto a su memoria como a sus familiares. Sin embargo, tampoco hemos querido obviar a los vencedores, a pesar de su resarcimiento durante todos los años del franquismo. Esperemos que todo ello sirva para buscar la verdad y justicia social.

Como veréis el trabajo va acompañado de un gran número de fuentes gráficas, gracias a la cesión desinteresada de fotografías por parte de muchas de las personas que han colaborado y han permitido incrementar el fondo de Aretxabaletako Argazki Taldea (AAT).

Para finalizar nos gustaría expresar que este trabajo lo hemos intentado abordar con la mayor rigurosidad y profesionalidad que nos ha sido posible, esperando haber cumplido nuestro objetivo. Para ser sinceros este trabajo no es concluyente, han quedado temas pendientes como los niños y niños evacuados de la guerra y la redención de penas de los presos del franquismo con sus destinos carcelarios y batallones de trabajadores. Asuntos de los que disponemos de datos pero necesitan de una mayor profundización e investigación en la materia. Este trabajo es únicamente el primer escalón, esperamos que sea de utilidad para futuras investigaciones y que quienes nos sucedan puedan seguir sumando.

No podríamos terminar esta introducción sin agradecer a las numerosas personas y asociaciones su colaboración, sin su ayuda, este proyecto no hubiera sido posible.

Agradecimiento especial a la Sociedad de Ciencias Aranzadi, en concreto a Paco Etxebarria y Lourdes Herrasti, por sus aportaciones; a Intxorta 1937 Kultur Elkartea, en especial a Juan Ramón Garai, Jesús Gutiérrez, José Luis Valenciaga, Josuren Murgizu y Julia Monge, camaradas incondicionales; a los responsables del Archivo Intermedio Militar Noroeste del Ferrol, así como a los funcionarios del Registro Civil de Aretxabaleta y al Archivo Parroquial, por sus facilidades a la hora de desarrollar nuestro trabajo.

En el plano personal a quienes dejaron su testimonio: Lucio Oteiza, José Mª Horcajada, Julia Makazaga, Natividad Sogorb, Natividad Amuriza, Ángel Gago, Asunción Antxia, Santiago Lombide, Felisa Antonia Elcoro, Ángel Arrese, Daniel Gastañaga, Pilar Azkarretazabal e Isidora Garciaetxabe. Añadimos a esta lista los informantes esporádicos que siempre nos han sacado de dudas como: Miguel Arenaza, Eduardo Altube, Pedro Urteaga, Karmelo Igartua y Matilde Urtubi. Desgraciadamente algunos ya desaparecidos pero para siempre presentes en nuestro recuerdo. Gracias a todos y a todas por su hospitalidad, buen trato y colaboración inestimable.

A José del Teso, Jose M^a del Palacio y Aitor Ibañez de Garatxana por su disponibilidad y por sus deseos de conocimiento.

A Martín Garai y Félix Beltrán de Heredia por su dedicación en la elaboración del plano adjunto.

Al ayuntamiento de Aretxabaleta, tanto a Arritxu Oliden como a Inaxio Garro por creer en el proyecto y a Garazi López de Etxezarreta, Leticia Padrones y Beatriz Akizu de Eusko Ikaskuntza por su infinita paciencia.

Y gracias, de corazón, a ese sin fin de atxabaltarras que han estado a nuestro lado.

1. SOCIOLOGÍA

ELECTORAL DE GIPUZKOA DURANTE LA II REPÚBLICA

Berezibar Galdos, Arantza

El camino que conduce a la Guerra Civil española no se inicia tras las elecciones del 12 de febrero de 1936, aunque los principales planes conspirativos se pondrán en marcha como consecuencia de los comicios. El largo camino hacia el desastre de 1936-1939 se va fraguando a lo largo de los cinco años de República, durante los cuales el abismo existente entre las fuerzas de la derecha y de la izquierda se va haciendo cada vez más amplio.

1.1. Fin de la Monarquía e instauración de la República

Con la intención de formar un frente único republicano, se llevó a cabo en San Sebastián el día 17 de agosto de 1930 una reunión de elementos republicanos, integrados en un frente antimonárquico, para derrocar definitivamente a la Monarquía y proclamar la República. Así se firmó el conocido como “Pacto de San Sebastián”, cuyos acuerdos más destacados fueron la instauración de la República y las autonomías regionales¹. Con este fin nombraron un Comité Ejecutivo el cual coordinaría todos los trabajos.

La importancia de la reunión con respecto al País Vasco y Gipuzkoa estribó en el amplio acogimiento dado a la cuestión autonomista (a pesar de que las tendencias autonomistas vascas no estuvieron presentes en la misma), que se reflejó con intensidad en todas las sucesivas elecciones legislativas que se celebraron entre 1931 y 1936.

Aunque el movimiento revolucionario fracasó porque el 12 de diciembre un conato de pronunciamiento militar en Jaca fue sofocado —fusilaron a los promotores: el capitán Fermín Galán y sus oficiales— y la huelga general no se convocó, la suerte de la monarquía estaba echada.

El 23 de enero de 1931 cayó la Dictadura y a pesar del intento Alfonso XIII de retornar a la legalidad constitucional, las estructuras de la monarquía se hallaban cada vez más alejadas de la nueva realidad social, económica y política. El impulso que supuso el pacto fue vital para la reorganización de los republicanos y las acciones que se llevaron a cabo para derrocar a la Monarquía.

El último gobierno de la Monarquía quedó constituido el 28 de Febrero de 1931 y se convocaron elecciones municipales para el 12 de abril. La oposición republicana y socialista convirtió estas elecciones en un plebiscito sobre el cambio de régimen que llevará a la consecución de la República. Este hecho confirió a las elecciones un carácter eminentemente “supramunicipal”.

1.2. Elecciones municipales del 12 de abril de 1931

En las elecciones municipales del 12 de abril de 1931 triunfaron las candidaturas republicanas y socialistas en las capitales de provincia (41 de 50) y en las grandes ciudades industriales. A pesar del éxito de los monárquicos en las elecciones, Eibar es la primera localidad que proclama la República el 14 de abril siguiéndole el resto del país. Alfonso XIII toma el camino del exilio y se forma el primer gobierno provisional republicano presidido por Alcalá Zamora.

1.2.1. Legislación electoral

Estas elecciones se celebraron por el procedimiento señalado en la Ley Electoral de 8 de agosto de 1907. Algunas de las disposiciones básicas aplicables en los comicios municipales son²:

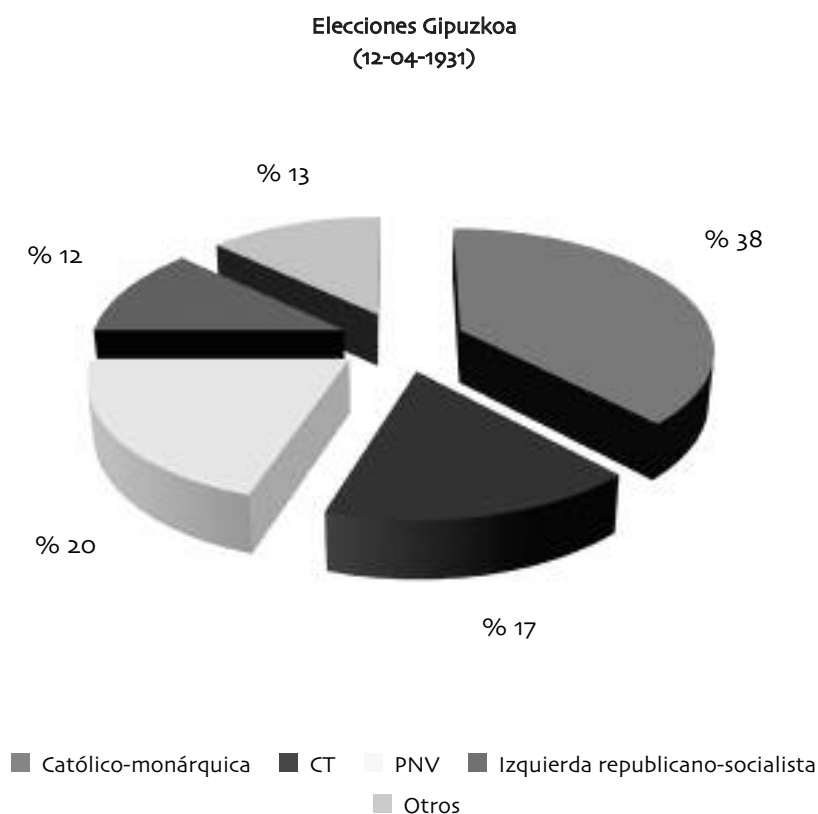
- Limitación del derecho de ejercicio del sufragio a los españoles varones mayores de 25 años.
- Obligatoriedad del voto.
- Limitación del carácter de elegible a los españoles varones de estado seglar mayores de 25 años.
- Sufragio directo y aplicación de un sistema de representación mayoritario corregido por distritos, con voto plural limitado, que posibilita la representación de las minorías.
- Elección automática de los candidatos proclamados en aquellos distritos donde no resultaren proclamados candidatos en mayor número de los llamados a ser elegidos (artículo 29)³.

Los ayuntamientos se reunieron el día 15 de marzo para acordar el número de concejales a elegir en sus respectivos términos municipales y su distribución en los diversos distritos.

1.2.2. Elecciones en Gipuzkoa

La jornada electoral se desarrolló con tranquilidad general, a pesar de unos cuantos incidentes, y una alta participación (un 79,16% en la provincia).

Las elecciones en Gipuzkoa suponen la mayoritaria presencia de concejales católico-monárquicos "genéricos", es decir, no sometidos a disciplina partidista militante. De los 859 concejales que conformaban las corporaciones municipales de la provincia, 318 (el 37,02%) responden a esta caracterización católico-monárquica indefinida, que obtiene representación mayoritaria en 37 de los 89 municipios guipuzcoanos⁴.

Se da un relativo equilibrio entre la Comunión Tradicionalista y el PNV. Los tradicionalistas obtuvieron 149 concejales y presencia mayoritaria en 16 municipios; los nacionalistas por su parte 175 concejales y representación mayoritaria en 13 municipios⁵.

La implantación de la izquierda republicano-socialista es minoritaria y geográficamente concentrada en un número reducido de núcleos urbanos: obtuvo 106 concejales y representación en 16 localidades de la provincia siendo mayoritaria en Eibar, Irún, Mondragón, Rentería y San Sebastián⁶.

1.3. Elecciones a Cortes Constituyentes del 28 de junio de 1931

Tras la formación del primer gobierno provisional republicano presidido por Alcalá Zamora, se convocaron elecciones de Diputados a Cortes Constituyentes que diesen una nueva Constitución.

1.3.1. Legislación electoral

Para estas elecciones, se introdujeron innovaciones en relación a la legislación aplicada en abril: el decreto de 8 de mayo de 1931 modificó profundamente el reglamento electoral anteriormente en vigor para las elecciones legislativas. Con estos cambios el gobierno pretende evitar “la coacción caciquil, la compra de votos y otras corruptelas, asegurando así la libre emisión del voto y que éste represente la voluntad de los electores”. He aquí algunas de las innovaciones introducidas:

- Reducción de 25 a 23 años de la edad a partir de la cual se adquiere estatus de elector y elegible.
- La atribución del carácter de elegibles a mujeres y sacerdotes.
- Ampliación del tamaño de las circunscripciones electorales. En lo tocante a Gipuzkoa, de los cinco distritos existentes se pasó a una única circunscripción (circunscripciones provinciales), representada por seis Diputados, cuatro para la mayoría y dos para la minoría.
- Sustitución del escrutinio uninominal por pequeños distritos, demasiado propicio al caciquismo, por un escrutinio de lista por provincias, a razón de un escaño por cada 50.000 habitantes.

Este escrutinio de lista, aunque no era proporcional, estaba combinado de modo que permitía una representación de la minoría más favorecida, otorgando al mismo tiempo una prima a la mayoría. Para ello, cada elector designaba a los candidatos que desease, pero no para la totalidad de los escaños vacantes, sino mediante un voto restringido por la ley (aproximadamente, el 80%). Al partido o coalición de partidos que obtuviese la mayoría relativa de los votos se le atribuían todos los escaños reservados a la mayoría, siempre que consiguiese por lo menos el 20% de los inscritos, mientras que la minoría, aunque se acercase mucho a dicha cifra sólo podía reivindicar los restantes escaños.

Si ningún candidato minoritario obtenía el 20% de los sufragios emitidos, todos los escaños pasaban a manos de la mayoría; y, finalmente, en caso de que ninguna de las listas rivales consiguiese el porcentaje del 20%, se celebraría una segunda vuelta quince días más tarde, por el sistema de mayoría simple. Por otra parte, quedaba suprimido el artículo 29, que establecía la proclamación directa de Diputados, sin celebrarse elección alguna.

Este sistema poco propicio a las individualidades, favorecía, en cambio, a los partidos organizados e incluso les incitaba a coaligarse, a fin de conseguir la prima concedida a la lista mayoritaria.

1.3.2. Conflictividad política en Gipuzkoa

Las relaciones con la República serán conflictivas desde su inicio, aunque mejoraron a partir de 1934. Dos son los temas que provocan diferencias en la sociedad vasca en general y guipuzcoana en particular: el autonómico y el religioso.

El debate y la polémica sobre la articulación del País Vasco en el Estado y su formulación en los diversos textos estatutarios, se convirtió en un punto básico de la política vasca y provincial⁷. El retraso en la consecución del Estatuto de Autonomía para el País Vasco, que dura cinco años, constituye una fuente de conflictos constante entre las fuerzas vascas, y entre ellas y el poder central⁸.

Por otra parte, el problema religioso causa también importantes tensiones. El carácter laico y anticlerical de la II República choca con los sentimientos mayoritariamente católicos y clericales del País, en especial carlistas y nacionalistas⁹.

1.3.3. Los estatutos

Se elaboraron varios proyectos entre 1931 y 1936.

1.3.3.1. Estatuto de Eusko Ikaskuntza: a instancias de los alcaldes vascos, la Sociedad de Estudios Vascos redacta y presenta el 31 de mayo de 1931 un Estatuto General del Estado Vasco en el que declara un Estado Vasco autónomo dentro de la totalidad del Estado español formado por las cuatro provincias y cuyo nombre sería *Euzkadi*. Este proyecto contó con la adhesión de gran parte de los partidos vascos.

1.3.3.2. Estatuto de Estella: el tema religioso vuelve a surgir como un escollo en el camino. Tanto PNV como Comunión Tradicionalista incluyen en la propuesta de Eusko Ikaskuntza una enmienda que otorga a Euskadi autonomía religiosa para celebrar un Concordato con la Santa Sede. La enmienda es votada en Estella por los ayuntamientos vascos- navarros y de ahí surgirá el Estatuto de Estella, aprobado el 14 de junio de 1931.

1.3.3.3. Las izquierdas (PSOE y partidos republicanos mas ANV en Gipuzkoa) buscaban consolidar la República en Euskadi y aceptaban el Estatuto de la Sociedad de Estudios Vascos con las modificaciones aprobadas por las Comisiones Gestoras Provinciales, pero no las introducidas por las derechas.

1.3.3.4. El partido republicano federal, por su parte, presentó otro estatuto, aprobado como ponencia del partido el 22 de mayo de 1931, que se extendía exclusivamente al territorio de Gipuzkoa, considerando que no había ningún vínculo considerable que uniera a la provincia con el resto de territorios (Álava, Bizkaia y Navarra).

El Estatuto de Estella presentado en Madrid fue rechazado por anticonstitucional. En 1932 se elabora un nuevo estatuto, ya ajustado a las disposiciones constitucionales, que es rechazado en Navarra, por lo que seguirá su tramitación sólo para tres de las provincias.

1.3.4. La cuestión religiosa

Algunas de las medidas tomadas por el gobierno o las Cortes Constituyentes, tales como la expulsión del obispo de Vitoria y detención de su vicario general en 1931, la disolución de la Compañía de Jesús, la prohibición de enseñanza a las órdenes religiosas..., son muy contestadas en el País Vasco y la mayoría católica las rechaza por considerarlas atentatorias contra la Iglesia. Esto hará, que las fuerzas católicas (mayoritariamente tradicionalistas y PNV) unan sus fuerzas para luchar contra el gobierno, a pesar de sus diferencias políticas sobre la autonomía y otras cuestiones.

1.3.5. Elecciones de Diputados a Cortes Constituyentes: 28 junio de 1931

En estas elecciones Gipuzkoa, al igual que las otras provincias, aparece dividida en dos grandes bloques electorales, enfrentados por las cuestiones religiosas y autonómicas.

1.3.5.1. Candidatura de derechas: Candidatura Vasca Defensora del Estatuto (CVDE) defensora del Estatuto de Estella y formada principalmente por Comunión Tradicionalista, PNV y católicos independientes. Su propuesta estaba centrada en la defensa de las libertades del País Vasco a través del Estatuto de Estella y de los derechos y prerrogativas de la Iglesia Católica en la futura Constitución.

Finalmente, y a pesar de los problemas para la formación de la candidatura, ésta la integraron los siguientes candidatos: Antonio Pildain Zapiain (Independiente), Julio Urquijo Ibarra (Tradicionalista), Rafael Picavea Leguia (Independiente), Jesús María de Leizaola Sánchez (PNV).

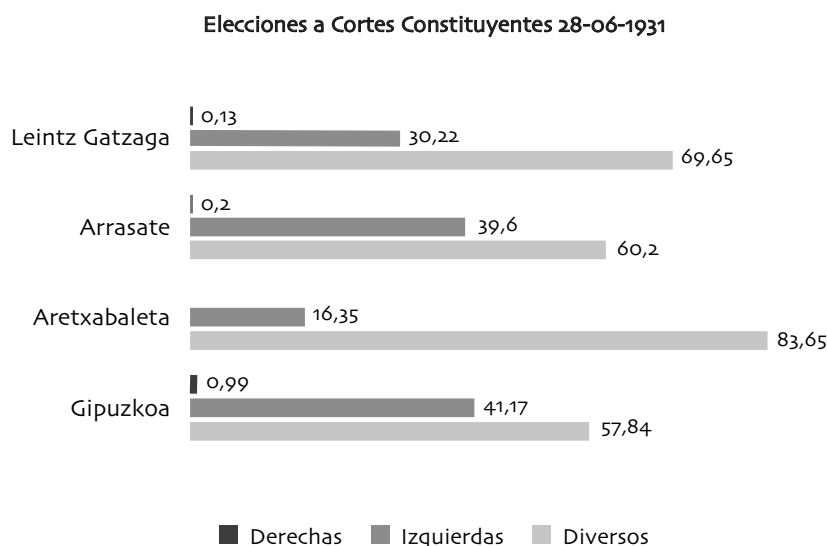
La CVDE fue una alianza frágil, pues las discrepancias ideológicas entre los sectores aliados eran profundas. El fracaso constitucional del Estatuto provocó la ruptura de la coalición.

1.3.5.2. Candidatura de izquierdas: la Conjunción Republicano-Socialista-ANV. Formada por republicanos, socialistas y Acción Nacionalista Vasca, los candidatos se designaron libremente por cada uno de los partidos: 2 republicanos, Juan Usabiaga Lasquibar y José Mª Amilibia Machimbarrena; 1 socialista, Enrique de Francisco Jiménez y 1 de ANV, Justo Gárate Arriola. La defensa y consolidación de la República es su prioridad. Centrado en la enseñanza y en los derechos económico-sociales de los obreros y campesinos, siendo la reivindicación autonomista tibia y supeditada al objetivo prioritario de la consolidación del régimen¹⁰.

1.3.5.3. El Partido Comunista, desvinculado de la izquierda republicano socialista, formó una candidatura ostensible, aunque no aparece proclamada: José Bullejos Sánchez, Juan Astigarribia Andonegui, Jesús Larrañaga Churrua y Luis Zapirain Aguinaga.

1.3.6. Resultados electorales

La siguiente tabla refleja los resultados habidos en Gipuzkoa y el Valle de Léniz (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza y Leintz Gatzaga).

Tanto los resultados en Gipuzkoa como en el Valle de Léniz muestran claramente la bipolarización de la sociedad guipuzcoana, pues a pesar de la mayoría de las derechas, la representación de la izquierda no era nada desdeñable, habiéndose incrementado desde las últimas elecciones. Por otro lado, la implantación del PCE es totalmente marginal.

1.4. Elecciones de 1933: triunfo del Nacionalismo Vasco

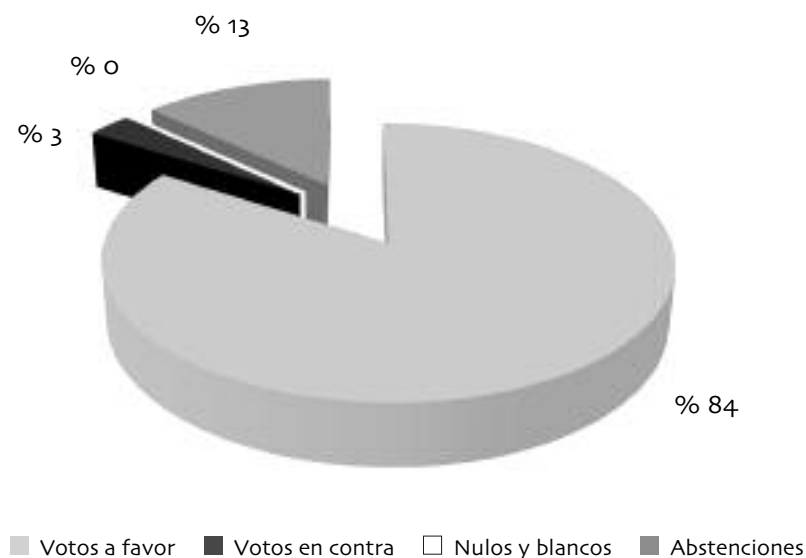
Entre 1931-1933 la politización de la sociedad y los niveles de movilización y afiliación a partidos políticos aumentan, pero será el PNV quien experimentará un mayor nivel de crecimiento.

Tras la celebración del plebiscito sobre el estatuto, las fuerzas presentes en la lucha electoral nunca fueron más separadas ni con menos contactos entre ellas, exceptuando a monárquicos y tradicionalistas. En Euskadi se pasó de la bipolarización de 1931 a una lucha multipolar debido a la ruptura del PNV con el carlismo (cuestión del estatuto y republicanismo del PNV) y a la división de las izquierdas, cuyas divergencias estratégico-políticas se vuelven insalvables.

1.4.1. El plebiscito sobre el Estatuto Vasco

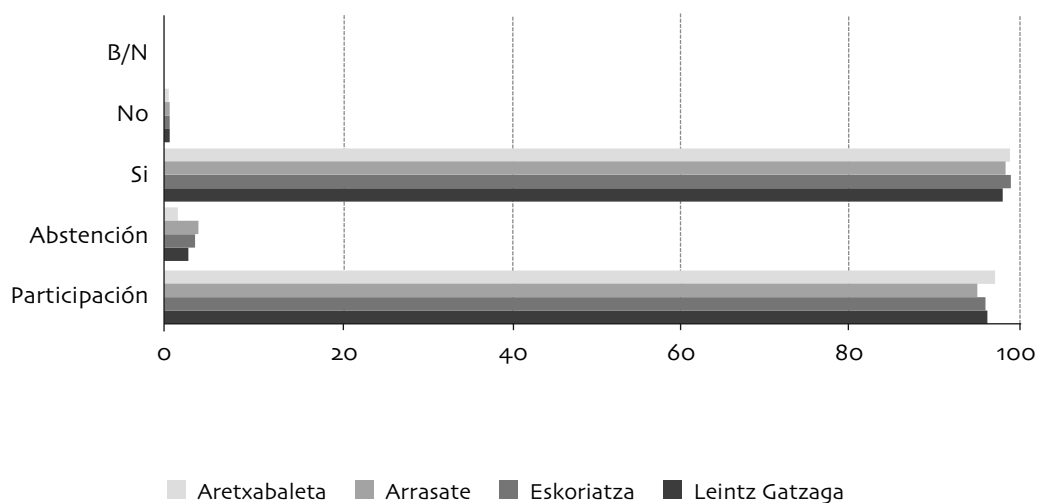
La aprobación del Proyecto de Estatuto Vasco el día 5 de noviembre de 1933, serviría de magnífica rampa de lanzamiento para el PNV en las elecciones convocadas para el 19 de noviembre.

Referendum Estatuto Vasco 5-11-1933

La actitud favorable al estatuto era mayoritaria en la sociedad guipuzcoana (aunque se produjo fraude a favor del "sí", fue totalmente innecesario. A pesar de la aplastante victoria del sí en el conjunto de las tres provincias, la alta abstención producida en Álava (41,5%) suscitó un nuevo obstáculo en el proceso autonómico.

Referendum Estatuto Vasco en el Valle de Léniz

1.4.2. La lucha electoral

Las modificaciones introducidas por la Constitución y la Ley de 27 de julio de 1933 harán que estas elecciones ofrezcan un aspecto totalmente diferente a las conocidas hasta ahora. Por una parte, la Constitución reconocía a las mujeres el derecho a voto, y por otra, lo distinto y delicado de las combinaciones que podrían alcanzarse debido a la permisión del “panachage” en el sistema, que consiste en el derecho reconocido al elector por la ley electoral para que pueda mezclar o incluir en su papeleta a candidatos de diversas listas o partidos que se presentan en una misma circunscripción (listas abiertas)¹¹.

1.4.2.1. Las candidaturas: Un total de seis candidaturas son las que se presentarán en estas elecciones:

- La Unión de Derechas (UD), integrada por CT y URG. Es una candidatura defensora del orden, la propiedad, la familia, patria, tradición y autoridad, contrarrevolucionaria y derogacionista. La candidatura está formada por:

- Ramiro de Maeztu Whitney (URG)
- Agustín Tellería Mendizábal (CT)
- Antonio Paguaga Paguaga (CT)
- María Rosa Urraca Pastor (CT)

- PNV, que acude en solitario, considera la defensa del estatuto aprobado el 5 de noviembre clave dentro de sus planteamientos políticos. Son candidatos:

- Jesús María Leizaola Sánchez
- Manuel Irujo Olló
- Rafael Picavea Leguía
- Juan Antonio Irazusta Muñoa
- Telesforo Monzón Ortiz de Urruela

- Coalición Republicana, integrada por cuatro partidos republicanos (PR, AR, PF y FCRPG) que, a pesar de las divergencias existentes entre los mismos, consiguen formar la coalición. La candidatura está formada por:

- Juan Usabiaga Lasquibar (PR)
- Nicolás Bizcarrondo Gorosabel (AR)
- Manuel de la Torre Eguía (PF)
- José Miguel Gomendio (FCRPG)

- La Candidatura Socialista. Los socialistas deciden acudir en solitario a las urnas reclamando todo el poder para el proletariado. A pesar de algunas divergencias dentro del partido, proclaman la siguiente candidatura:

- Toribio Echevarria Ibarbia
- Julia Álvarez Resano
- Enrique de Francisco Giménez
- Federico Angulo Vázquez.

- La Candidatura Comunista para quien el ascenso de la revolución obrera y campesina supone su gran reto. Son sus candidatos:

- Juan Astigarribia Andonegui
- Ricardo Urondo Camiyo
- Jesús Larrañaga Churruca
- Luis Zapirain Aguinaga

- La candidatura estatutista de ANV. Siendo el estatuto su referente básico, ANV presenta una candidatura pluripartidista en la que aglutina a personajes defensores del estatuto, pero que también figuran en otras listas, y su propio candidato. Sin embargo, esto no supone ningún tipo de coalición con otros partidos. La candidatura está formada por:

- José Imaz Arrieta (ANV)
- Jesús María Leizaola Sánchez
- Nicolás Bizcarrondo Gorosábel (AR)
- Juan Usabiaga Lasquibar (PR)

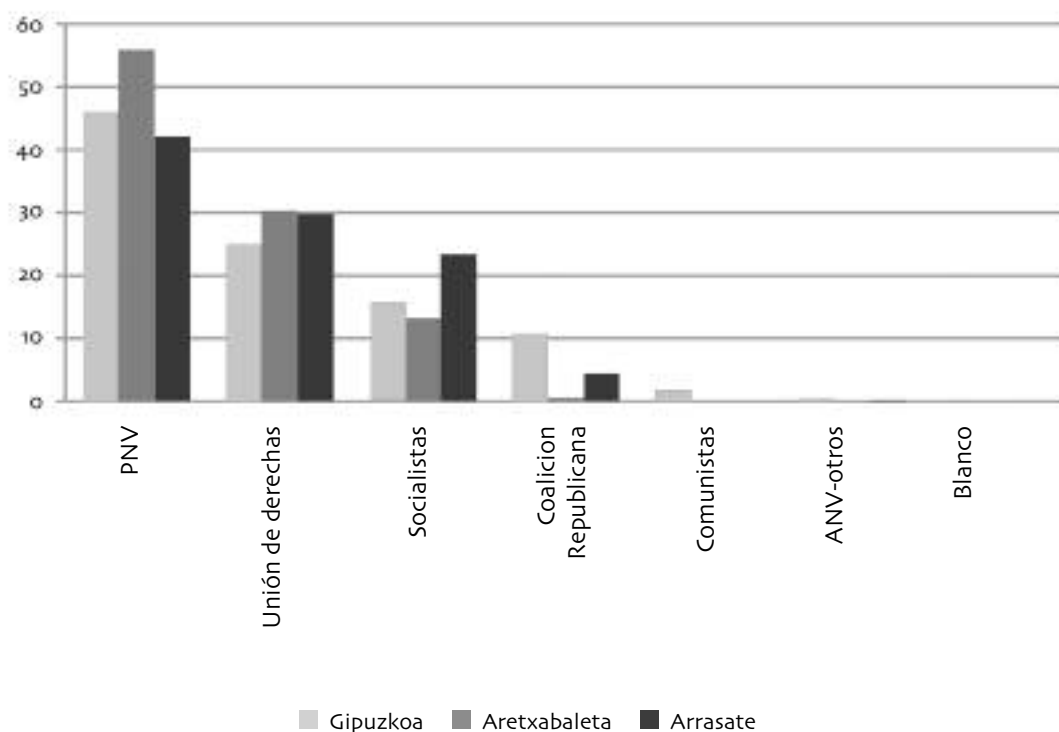
Los temas referentes de la campaña electoral siguieron siendo el religioso y el autonómico, pero otros como la gestión del gobierno de Azaña tuvieron también su peso a la hora de definir posibles coaliciones.

Tal y como queda reflejado en el siguiente gráfico, los comicios de 1933 proporcionaron al PNV el triunfo electoral consiguiendo cinco diputados en Gipuzkoa. También el bloque derechista consiguió un buen número de diputados. Los grandes perdedores en estas elecciones fueron los partidos de izquierdas.

Estos son los seis diputados que se proclamaron por la circunscripción de Gipuzkoa:

- Jesús María Leizaola Sánchez
- Manuel Irujo Olló
- Rafael Picavea Leguía
- Juan Antonio Irazusta Muñoa
- Telesforo Monzón Ortiz de Urruela
- Ramiro de Maeztu Whitney

**Elecciones diputados a Cortes
(19-11-1933)**

1.5. El intento autonómico del verano de 1934

La cuestión autonómica es fuente de tensiones y conflictos entre las diversas fuerzas políticas y de éstas con el Gobierno. Tras los sucesivos intentos de 1931 y 1933, se llega al grado máximo de tensión cuando, una vez presentado el Estatuto de Autonomía en las Cortes, la nueva situación política creada tras las elecciones de noviembre de 1933 produzca una congelación de los trámites parlamentarios de la autonomía vasca.

El conflicto que se dispara en el País Vasco durante el verano de 1934 tuvo su origen en la exención del impuesto sobre vinos y alcoholes aprobado por el Gobierno Central. Este impuesto, que suponía una merma considerable de los

ingresos en las haciendas provinciales y municipales, significó también para muchos una vulneración del Concierto Económico en materia tributaria.

Como las diputaciones se hallaban controladas por el Partido Radical a pesar de su ínfima implantación, surgió un movimiento municipalista para defender el Concierto que congregó a nacionalistas, republicanos de izquierda y socialistas.

El momento culminante fue la Asamblea de Zumárraga donde por primera vez nacionalistas y socialistas marchaban unidos. A esta asamblea se invita a todos los diputados catalanes y vascos, con la intención de adoptar una resolución para ser presentada al gobierno.

No pudo adoptarse ninguna resolución, ya que muchas representaciones municipales no pudieron llegar. El día 4 de septiembre los ayuntamientos de todo el País dimiten colectivamente y se producirá una situación de interinidad que se prolongará hasta 1936, cuando tras la celebración de elecciones se reponen los ayuntamientos dimitidos. A través de un decreto, el gobierno faculta al Gobernador Civil para designar comisiones gestoras que se harán cargo de manera interina de los ayuntamientos, que estarán ocupados mayoritariamente por tradicionalistas y radicales.

Finalmente, el 1 de octubre de 1936, en plena Guerra Civil, las Cortes aprobarán el Estatuto de Autonomía del País Vasco.

1.6. La Revolución de Octubre de 1934

Las elecciones a Cortes celebradas el 19 de noviembre de 1933 dieron la victoria al centro-derecha. Lerroux (Partido Republicano Radical) fue el encargado de formar gobierno, pero necesitaba el apoyo parlamentario de la CEDA (derecha) para gobernar. Las condiciones fueron las siguientes: que las escuelas de la iglesia siguieran funcionando, que se apartara la Ley de Congregaciones, revisión de la legislación laboral y que se detuviera la reforma agraria. Además, se acordó decretar una amnistía para todos los implicados en el golpe de estado del general Sanjurjo en 1932.

El PSOE dirigido por Largo Caballero reaccionó y días después el comité ejecutivo socialista redactó un nuevo programa. Entre los puntos que alarmaron a la derecha y al centro figuraban: la nacionalización de la tierra, la disolución de todas las órdenes religiosas y la confiscación de sus propiedades, la disolución del Ejército, que sería sustituido por una milicia democrática, y la disolución de la Guardia Civil. Ya en febrero de 1934 se constituyó un comité revolucionario dispuesto a la insurrección contra el gobierno y las Juventudes Socialistas comenzaron a armarse y a adiestrarse en secreto, como ya lo hacían los carlistas y la Falange.

Las medidas de contrarreforma agraria adoptadas por el gobierno, el conflicto constitucional con la Generalitat, la creencia por parte de las izquierdas de la enemistad hacia la República de la derecha, la ambición de la CEDA por figurar en el gobierno,... Toda esta situación desembocó en la huelga general revolucionaria desencadenada por el PSOE con el apoyo de otros partidos de izquierda y centro-izquierda que proclamaron que a partir de entonces rompían con las instituciones legales.

La huelga general revolucionaria empezó el 5 de octubre y se extendió por buena parte del país, aunque fue en Asturias donde tuvo mayores consecuencias, convirtiéndose en una guerra civil en pequeña escala.

La revolución de octubre tuvo repercusiones en Gipuzkoa. Eibar y Mondragón fueron puntos neurálgicos y en ambos pueblos la revuelta se inició con unidad de propósito y colaboración. En el caso de Mondragón, los revolucionarios habían tomado el control del pueblo en muy pocas horas: para las cinco de la mañana controlaban a miqueletes y vigilantes nocturnos, la estación de ferrocarril, la caja de ahorros y se habían aprovisionado en diferentes establecimientos de alimentos básicos; las patrullas armadas controlaban también los puntos estratégicos y sólo faltaba el cuartel de la Guardia Civil.

Junto con el asalto al cuartel de la Guardia Civil, que nunca consiguieron rendir, comenzaron también las detenciones de personas representativas de la derecha local, que fueron encerrados en la Casa del Pueblo. Con el fracaso de la revolución, y la llegada a las inmediaciones del pueblo de fuerzas del Ejército, comenzó el traslado de algunos de los presos retenidos en la Casa del Pueblo. Fue entonces cuando los sublevados asesinaron a Marcelino Oreja y Dagoberto Resusta. Ricardo Azcoaga, otro de los detenidos, consiguió escapar. A estos dos fallecidos, hay que sumar Eugenio Durra, herido y fallecido posteriormente. El día 6 de octubre el ejército terminó con la sublevación y el Comité Revolucionario escapó.

El fracaso del levantamiento supuso un golpe muy fuerte para la democracia: la suspensión del Estatuto de Cataluña, represión de los obreros, disolución de ayuntamientos de izquierda; el nuevo gobierno formado después olvidó la reforma agraria, desatendió la enseñanza pública, impidió la creación de nuevos impuestos, devolvió a los jesuitas todas sus propiedades y mantuvo el estado de alarma durante todo el año de 1935.

1.7. Las elecciones de 1936

La alianza radical-cedista se vino abajo a finales de 1935 y se formó un nuevo gobierno presidido por Manuel Portela Valladares, quien disolvió las Cortes en enero y convocó elecciones para el día 16 de febrero.

Nada más hacerse público el decreto de disolución arrancó la campaña electoral. El sistema electoral vigente, que primaba las mayorías, imponía la constitución de coaliciones con la consiguiente polarización y, en consecuencia, la práctica desaparición de las fuerzas centristas. Fueron dos los grandes bloques creados: el de centro-derecha, constituido por la CEDA, los monárquicos y los carlistas, dirigido por José María Gil Robles; y el de las izquierdas, conocido como "Frente Popular", promovido por socialistas y republicanos de izquierda, integrado por varios partidos con diferentes objetivos.

El programa del Frente Popular tenía como puntos principales la amnistía de los 30.000 presos y exiliados de la revolución de octubre de 1934 y la vuelta a la política de reformas iniciadas en 1931-1933. En el País Vasco defendió además el Estatuto.

El bloque contrarrevolucionario se vinculaba con la religión católica y la patria española, mientras preparaban una salida violenta al conflicto político y apoyaba la sublevación militar contra la República.

El PNV resaltó sus diferencias con las derechas en la cuestión social, con las izquierdas en el tema religioso y con ambas en el problema nacional.

Ante esta nueva convocatoria electoral es necesario poner de manifiesto algunas consideraciones referentes al mapa electoral guipuzcoano. En primer lugar señalar la confrontación "triangular" que se da en Gipuzkoa —y en todo el País Vasco— a diferencia de la bipolarización que se produce en el resto de la sociedad española, dividida entre "frentepopulistas" y "contrarrevolucionarios". La presencia del PNV —moderado y católico— supone un importante factor de corrección de la escena política a la vez que actúa como agente activo de la relativa paz social de Gipuzkoa.

La jornada electoral del 16 de febrero de 1936 tiene como resultado principal que la coalición de las fuerzas de izquierda, el Frente Popular, obtiene la mayoría absoluta en el parlamento español, logrando restaurar la mayoría izquierdista de 1931-33.

En el País Vasco fue necesaria una segunda vuelta electoral: las diferencias de votos fueron mínimas¹². Así, entre la candidatura más votada —la nacionalista— y la menos votada —la del Frente Popular— tan sólo hay 10.000 votos de diferencia. A su vez los nacionalistas aventajan a la coalición de derechas en poco más de 5.000 votos, y ésta a la del Frente Popular en 4.000. Si a esto se une el fracaso del PNV en su intento de lograr los escaños asignados a la mayoría y alguno de los reservados a la minoría, la segunda vuelta electoral que tendrá lugar el domingo 1 de marzo cobra una importancia inusitada en el Territorio.

Escasos días antes de la segunda vuelta de las elecciones, la Coalición Contrarrevolucionaria retiró su candidatura. Las razones son varias:

- La primera, externa: la victoria por mayoría absoluta del Frente Popular a nivel estatal, hacía inútil el esfuerzo de los candidatos derechistas, y la desmoralización que ello conllevaba.

- En cuanto a las internas podemos destacar las siguientes:

1. Reconocimiento por parte de la jerarquía eclesiástica de la licitud del voto al PNV, al que consideran un partido católico.
2. División de opiniones entre los integrantes de la coalición. Mientras la Comunión Tradicionalista y la Unión Regionalista de Gipuzkoa, da libertad de voto a sus simpatizantes, pero invitando a la abstención, el otro socio de la coalición, Derecha Vasca Autónoma (DVA) manifiesta una orientación diferente, recomendando a sus afiliados y simpatizantes el voto en favor del PNV.

La jornada electoral de marzo, a diferencia de la de febrero está plagada de incidentes. En San Sebastián y otras localidades se registran incidentes —disparos, rotura de urnas, coacciones...— a consecuencia de los cuales se produce un muerto en Oiartzun y fuerza a repetir las elecciones en varias secciones de San Sebastián y una de Mondragón el día 3 de marzo.

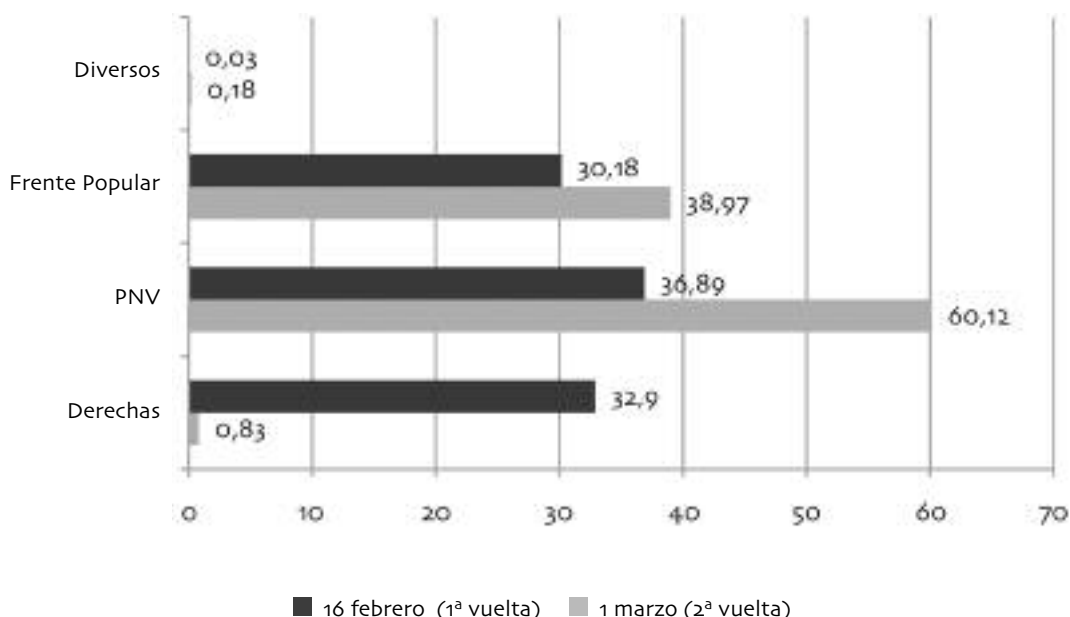
Finalmente, el día 8 de marzo, la junta electoral hace pública la elección como diputados de los cuatro candidatos del PNV y de dos del Frente Popular

De esta forma la triangulación política de Gipuzkoa se reducía a un esquema bipolar ante la inminente sublevación. La derecha se posiciona ya abiertamente contra la República. Por su parte, el segmento del sistema político guipuzcoano que se enfrentará al alzamiento se reduce a los nacionalistas y al Frente Popular.

Por otra parte es necesario destacar el avance de la derecha más conservadora en Gipuzkoa. De los 89 municipios del Territorio, la Coalición Contrarrevolucionaria es la más votada en 28 de ellos. Pese a la escasa importancia demográfica de éstas —tan sólo Tolosa supera los 10.000 habitantes y Azcoitia, Oñate y Fuenterrabía los 5.000 con un porcentaje de población del 17%— se puede observar cómo una amplia zona del Territorio está controlada por la derecha. A su vez, se aprecia un traslado de votos —en torno del 8%— de la candidatura nacionalista a la derecha.

El Frente Popular, a su vez, se impone tan sólo en seis localidades, las de mayor importancia demográfica (suponen el 44% del total) pero no logra un avance ni geográfico ni político con respecto a 1933 y mucho menos consigue recuperar los niveles de 1931. Por tanto en el sistema político de Gipuzkoa el elemento más débil del mismo, la izquierda, será en quien recaiga de manera directa hacer frente a la sublevación. Dada su implantación en la zona urbana —y en especial en la comarca de San Sebastián— en la que se desarrollará la primera fase de la Guerra Civil, su reducida influencia en el resto del Territorio se verá compensada de manera que pueda alterar el desarrollo de los acontecimientos.

Elecciones diputados a Cortes por Gipuzkoa, 1936

1.8. La conflictividad sociopolítica

En la historiografía tradicional se hace una continua mención a la conflictividad laboral y política que se produjo en España en los últimos meses de paz de la II República. Sin embargo, la generalización puede no ser válida en el caso de Gipuzkoa, teniendo en cuenta el comportamiento político de los guipuzcoanos, el sistema de partidos imperante en el Territorio Histórico y la implantación de las diversas fuerzas políticas. Esto nos lleva a la necesidad de analizar las dos vertientes de la conflictividad que se produce entre los meses de febrero y julio; la política y la laboral.

1.8.1. La conflictividad política

Si entendemos como tal las acciones violentas protagonizadas tanto por elementos de izquierda como de la derecha, se puede decir que ésta es escasa en Gipuzkoa. Pese a la existencia de milicias de diversas fuerzas políticas

(MAOC, socialistas, requetés y falangistas) éstas ejercen su influencia, principalmente, en la comarca de San Sebastián, siendo muy reducida su presencia en el resto del Territorio, excepto en el caso de los requetés. El acontecimiento más destacado de este periodo es, sin lugar a dudas, la muerte del joven falangista Manuel Banús. La muerte del militante de FET y de las JONS está directamente relacionada —aunque a escala guipuzcoana— con los dos asesinatos que fueron prólogo de la Guerra Civil; el del teniente de Asalto Castillo y el del líder de Renovación Española Calvo Sotelo.

1.8.2. La conflictividad sociolaboral

Un segundo aspecto destacado del ambiente previo al inicio de la Guerra Civil es, sin duda alguna, el incremento de la conflictividad sociolaboral.

Una de las primeras consecuencias de la victoria de las izquierdas en las elecciones de febrero es la vuelta a la actividad de las organizaciones obreras, que se caracterizará en esta última etapa por una intensa actividad reivindicativa. La mala situación económica de los trabajadores —debido a la crisis económica— y la polarización de la sociedad da lugar a una inusitada oleada huelguística, desconocida hasta el momento en Gipuzkoa, que se traduce, entre los meses de febrero a julio, en proporcionalmente superior a la de los cuatro años de República.

Entre febrero y julio de 1936 se producirán en Gipuzkoa un total de 27 conflictos laborales, lo que sitúa al territorio en niveles similares a Bizkaia y superiores a los de Navarra. Destaca el conflicto de la construcción. La huelga de la construcción, que se generalizará a casi todo el Estado, comienza a gestarse en San Sebastián el 25 de abril. Ese día los sindicatos del ramo pertenecientes a la UGT y a la CNT plantean la reivindicación de la semana laboral de 40 horas, amenazando con ir a la huelga de no llegar a un acuerdo. La larga duración del conflicto provocará algunos actos de violencia, resultando asaltadas varias tiendas de comestibles. La situación se complica más al sumarse a la huelga los trabajadores de la madera y los pescadores de Pasajes, alcanzando el conflicto a unos 5.000 trabajadores.

Otro aspecto destacado es el papel desempeñado por el sindicato nacionalista STV en la conflictividad del final de la República. Un giro, no excesivamente contrastado, del sindicato nacionalista, le lleva a posicionarse junto a los huelguistas de la construcción, a cuyo comité de huelga se incorpora el día 28 de abril, junto con UGT y CNT. Esto da lugar a una alianza hasta el momento inédita en el panorama sindical guipuzcoano. Esta colaboración con el sindicalismo de clase se volverá a repetir con motivo de la huelga de los pescadores de Pasajes.

El último aspecto a destacar es la geografía de los conflictos. Con excepción de las huelgas de los obreros del mueble de Oñati, de los carroceros de Urretxu y de los metalúrgicos de Eibar, el resto de las huelgas se concentran en la comarca de San Sebastián, siendo la capital y Pasajes las localidades más conflictivas. Este aspecto resulta significativo ya que de estas localidades, donde existe una mayor implantación obrera y de las organizaciones sindicales, son las que jugarán un papel muy destacado en las jornadas iniciales de la sublevación, durante las cuales las organizaciones de trabajadores correrán con la responsabilidad de la defensa de la República.

1.9. Conclusiones

El análisis de las elecciones legislativas durante la II República permite extraer las siguientes conclusiones generales¹³:

Un sistema caracterizado por el multipartidismo, la tendencia a formar bloques electorales y el pluralismo polarizado. Las campañas electorales estuvieron centradas en los problemas autonómicos y religiosos más que en las cuestiones sociales.

Discordancia política del País Vasco con el resto del Estado patente en las tres elecciones a Cortes.

El pluralismo político de la sociedad vasca anterior a la Guerra Civil: una geografía electoral bien diferenciada que explica la ruptura del País Vasco en dos zonas enfrentadas al iniciarse la guerra.

2. EL DESARROLLO DE LA VIDA COTIDIANA DE ARETXABALETA (1930-1940)

Antxia Leturia, Aitor

En este apartado, titulado realidad cotidiana, nos acercaremos a la vida diaria de Aretxabaleta en la década 1930-1940. Para ello analizaremos una serie de apartados sobre la realidad de la época: demografía, evolución urbanística, nivel de vida y salarios, precios, enseñanza, iglesia, costumbres, política,...

2.1. La población y la vida en las calles

En 1930 la población de Aretxabaleta era de 2.271 habitantes que aumentó a 2.356 en el año 1935. Ya con la guerra civil, en el año 1936, baja su población a 2.060 habitantes siendo este su punto de inflexión. Por lo tanto, la pérdida de habitantes en este periodo bélico es de 300 personas. En 1937 comienza su recuperación llegando a 2.134, en 1938 sube levemente a 2.185, en 1939 salta a 2.318 y finalmente en 1940 alcanza los 2.441 habitantes.

Hay que tener en cuenta que la mitad de la población vivía en los barrios rurales. Advertir también que el barrio de Bedoña pertenecía entonces a Aretxabaleta.

En 1930 se "pintan" y renombran otra vez las calles. Y así, a la calle que iba desde el final de la calle Mitarte se le asigna el nombre de "Calle del Ensanche".

Se nombra nuevo alcalde en la persona de D. Santiago Ondarra, quien también ejercía como maestro; tuvo sus más y sus menos con los otros concejales —éstos aducían que no llevaba bien el trabajo de maestro— y al final entre ocho de los concejales lograron deponerlo de su puesto. Se nombra nuevo alcalde en la persona de D. Andrés Izaguirre y se aprueba el censo de 1924 (2.094 habitantes).

La vida cotidiana de éstos no era en absoluto cómoda. He aquí un ejemplo de los sueldos de la época:

- Oficial (cerrajero o en un puesto de trabajo similar): 7-8 ptas/día.
- Las ganancia de un casero suponía una media de: 7 ptas/día.
- Carpintero, albañil o cesterero: 12 ptas/día.
- Tendero: 12 ptas/día.
- Maestra: 2.500 ptas/año; maestro: 4.000 ptas/año.
- Médico: 4.000 ptas/año.
- Farmacéutico: 9.000 ptas/año.
- Abogado: 11.000 ptas/año.
- Cabo de miqueletes: 2.750 ptas/año.

Y con esos sueldos escasos había que hacer frente a los siguientes precios en los comestibles: el pan costaba 60 céntimos, los huevos 3,60 ptas. la docena; las patatas 30 céntimos/kilo, el aceite costaba 2,25 ptas. el kilo (se vendía a peso); el arroz 75 céntimos/kilo; las lentejas 1,30 ptas, etc. Al mes se mataban una media de 16 terneros en el matadero municipal; al año, en Aretxabaleta se consumían 30.000 kilos de vacuno y 15.000 kilos de porcino¹⁴.

La alimentación consistía en carne de cerdo y verduras principalmente, alubias rojas y tocino, patatas, puerros, café con leche y sopas de ajo. "Aita gurea, ama gurea, zopak jan eta logurea". Los domingos garbanzos, y por eso a las campanas que sonaban los sábados al mediodía se les llamaba "garbantzuk kanpaiak" porque anunciaban que al día siguiente era fiesta y se comerían garbanzos; en la calle sonaba la voz de la pescatera anunciando anchoas frescas a perra gorda.

De la década anterior se conocía la Estación del Ferrocarril. A raíz de la construcción del tren llegaron los primeros emigrantes, sobre todo de Castilla-León y más concretamente de la provincia de Zamora (hoy en día también es el colectivo más numeroso): "[...] pequeñas boinas caladas hasta las orejas, otros con viseras, la mayoría con pantalones de pana y portando una pequeña navaja en el bolsillo [...]".

Durante esta década y como consecuencia de la Revolución de 1934, se pide por parte de los adinerados y propietarios el establecimiento de un puesto de la Guardia Civil, y se construye el cuartel que existe hoy en día¹⁵.

Los industriales, comerciantes y demás fuerzas vivas de la villa, dándose cuenta de los sucesos revolucionarios ocurridos recientemente en la que estuvo desamparada la gente de orden por falta de fuerzas que garantizaran la tranquilidad al vecindario, recurren al Ayuntamiento para que solicite el establecimiento de un puesto de la Guardia Civil permanente considerando que desde el incremento fabril, en el que se cuentan aproximadamente 700 obreros, es necesario y muy preciso un puesto que evite los hechos ocurridos el 5 y 6 de octubre último en el que las industrias, comercios y vecinos de orden estuvieron a merced de las turbas revolucionarias hasta que llegada la tropa supo sofocar el movimiento.

Visto esto, la Guardia Civil acepta la petición y se muestra dispuesta a trasladarse a Aretxabaleta: "tan pronto esté el edificio en condiciones". Para ello, se compraron 1776 m² pagándose 5.461,5 pesetas. Los trabajos costaron 105.907 pesetas y se inauguró el 10 de enero de 1936.

En el centro del pueblo también se notan algunos cambios: las paredes de la plaza se derriban y se edifica una nueva plaza, cambiando la fuente de ubicación.

En 1934 aparece otra nueva edificación: el juego de bolos; lo construyó Genaro Arenaza y costó 8.319,16 pesetas.

En aquella época no se veían muchos coches en Aretxabaleta, en total se contabilizaban 17 coches. He aquí la lista de los mismos y de sus propietarios¹⁶:

Relación de coches 1934

Propietario	Matrícula	Marca
Aguirregaviria y Zubia	SS-5810	Whippet
M ^a Josefa Urtubi Ercilla	NA-1593	
Luis Fuentes Astiz	SS-6817	Essex
Eugenio Aguirregaviria	VI-1019	Buick
Pedro Lasagabaster	BI-6363	Fiat
Lezama y Cía	SS-6757	Essex
Pablo Zuazabeitia	VI-639	Peugeot
Roque Aguirre	BI-3273	Amilcar
Silvestre Idigoras	VI-1222	Ford
Tomas Aguirre	SS-4907	Renault
Roman Mondragon	SS-7931	Citroën
Romualdo Leanizbarrutia	SS-3954	Renault
Antonio Mtnez de Aguirre	VI-455	Renault
Valentin Herrasti	SS-7094	Chevrolet
Luis Arrue	Ezezaguna	Ezezaguna

2.2. La enseñanza a través de las escuelas

En 1903 llega una misiva desde Arrasate comunicando que las Monjas Agustinas se trasladan a Aretxabaleta, concretamente al Balneario de los Jardines de Otalora o Baños Nuevos. En el censo de 1910 aparecen 22 monjas, todas vascas.

Años más tarde llega otra orden, en este caso son monjas benedictinas (*moja frantsesak*). En el censo de 1920 aparecen 23, de ellas 14 francesas. Se firmó un contrato entre éstas y el ayuntamiento para que ocuparan la casa llamada Villa Genoveva, en la que también impartirán clases. El contrato se firma para 7 años, pero en el censo de 1924 ya no aparecen.

El filántropo mondragonés D. Pedro Viteri, había comenzado su labor de ayudar con su patrimonio a la apertura de escuelas en los municipios de alrededor y le tocó esta vez a Aretxabaleta. El 16 de agosto de 1905 se colocó la primera piedra y al acto fue invitado el general González-Tablas. Uno de los acompañantes del General preguntó a un niño que andaba por allí:

- ¿Aquí, ha nacido algún gran personaje?
- No creo, aquí todos nacemos pequeños – respondió el chaval.

La única escuela de Aretxabaleta, la Escuela Viteri, era suficiente para chicos y chicas. El maestro de chicos era D. Santiago Ondarra, y la de chicas D.ª Francisca Azurmendi, eran matrimonio y naturales de Segura .

Se juntaban en dos aulas, una para los niños y otra para las niñas, desde los seis a los catorce años. Todas las asignaturas se impartían en castellano siguiendo la enciclopedia de Moyano. En algunos casos el maestro utilizaba el euskara como aclaración, sobre todo cuando enfadado se levantaba de su mesa con la vara en la mano.

En la época de la república se quitaron las cruces de las escuelas: muchos de los alumnos y alumnas hicieron huelga, y al día siguiente fueron a clase con una pequeña cruz en el pecho.

La pizarra, una estufa que funcionaba con madera y un montón de láminas colgadas en las paredes: serpientes, cocodrilos, pelícanos, hipopótamos, leones, libélulas, mariposas... constituían el mobiliario y adorno escolar. También allí, al frente, se podía ver el Peñón de Gibraltar con su bandera de España incluida.

No se conocía el bolígrafo; tan sólo los tinteros compartidos en cada pupitre, llenos de moscas y polvo de tiza.

Los sábados por la mañana se formaban las filas y el maestro y la maestra revisaban las rodillas, uñas y orejas de los alumnos, escudriñando para hallar algún rastro de galipot, barro o cerumen en las orejas; lo peor era que había que lavarse otra vez caso de no estar todo en regla.

El número de las Ikastolas que existieron durante la República está poco claro. La mayoría, aunque no todas, estaban bajo el control de la Federación, aunque posiblemente sí estaban todas bajo el influjo del PNV. Dependientes de Eusko Ikastola Batza había en 1935 Ikastolas en doce localidades distintas, en varias más de una, lo que elevaba el número a 27. Además, estaban en proyecto otras cinco más, una de ellas itinerante, al estilo de las "misiones pedagógicas" de la República. Eran las de Mondragón, Aretxabaleta, Sestao, Deusto y la citada itinerante. Posiblemente la de Aretxabaleta llegó a funcionar¹⁷.

A continuación la relación de profesores entre 1930 y 1940

Relación de profesores (1930-1940)

Barrio / Pueblo	Año	Nombre	Sueldo (pts/año)
Aozaratzza	1928	Fermín Colás Yagüe	?
Aretxabaleta (párvulos)	1931	Pilar Usandizaga Azkunaga	2.000
Aretxabaleta (chicas)	1931	M ^a Pilar Calvo Taberna	2.000
Aretxabaleta (chicos)	1931	Victor Gorrotxategi Gorrotxategi	2.000
Aretxabaleta (chicos)	1931	Juan M. Intxausti Peña	3.000
Aretxabaleta (chicos)	1933	Santiago Ondarra	3.000
Aretxabaleta (chicas)	1933	Francisca Azurmendi	2.000
Aretxabaleta (chicas)	1939	M ^a C. San Pedro Barrenetxea	3.000
Aretxabaleta (chicas)	1940	Caridad Martínez Galdos	5.000
Aretxabaleta (chicas)	1940	M ^a Concepción Pérez Pérez	4.000

El maestro D. Santiago Ondarra y la maestra Dª Francisca Azurmendi, después de haber ejercido durante muchos años su labor docente en Aretxabaleta, y como consecuencia de los altercados con el ayuntamiento se trasladan y en adelante sus puestos se ocuparán a través de concurso. En 1933, y siguiendo el censo escolar el número de chicos y chicas era el siguiente:

Censo escolar 1933

Escuela	Grupos	Chicos	Chicas	Totales
Escuelas Unitarias (Escuelas Viteri)	Aretxabaleta	73	69	142
	Etxebarri	18	11	29
	Oro	6	3	9
	Arkarazo	11	5	16
	Bedoña	25	22	47
	Isurieta	5	3	8
	Galartza	14	13	27
Total		152	126	278
Esuela de Aozaratza	Larrino	11	10	21
	Aozaratza	14	11	25
	Areantza	7	4	11
	Goroeta	24	9	33
Total		56	34	90
Totales		208	160	368

Existía otra enseñanza paralela; el sindicato de STV organizó clases de dibujo gratis para los hijos de los afiliados. El profesor era D. Ángel Aznar quien después de la guerra tuvo que exiliarse a Venezuela.

Entre Aretxabaleta y Eskoriatza existía un colegio de Marianistas, con amplios patios y paseos. Allí iban algunos chicos de la calle y algunos de los residentes en Arkarazo y Mendiola.

Ya en el curso 1935-1936, una vez finalizado el mismo y como prolegómeno de la guerra civil, la situación era la siguiente:

- Escuelas Unitarias Nacionales: Había 4 escuelas unitarias, 2 de niños y 2 de niñas. El número de alumnos y alumnas en cada una de ellas era de 60. Sus maestros y maestras eran:

Niños

Unitaria 1: Roque Manuel Mateo Rodríguez

Unitaria 2: Benito Alonso Rodríguez

- Roque Manuel Mateo Rodríguez: Nacido en Cabanillas (Navarra) el 15 de agosto de 1882. Vivía en la c/Otalora nº 8 con su madre viuda (Segunda Rodríguez).

- Benito Alonso Rodríguez: Nacido en Tudela (Navarra) el 12 de enero de 1894. Estaba casado con Cirila Garlarza San Millán, también maestra, y tenían un hijo, Jesús. Vivían en la c/Durana nº 29.

Niñas

Unitaria 1: Isabel Navarro López

Unitaria 2: Matea Elorza Campos

- Isabel Navarro López: Nacida el 28 de julio de 1909 en Ampudia (Palencia). Estaba casada con el maestro de Eskoriatza Manuel Rivas Nogueras. Tenían dos hijos, Manuel y Mª Carmen. Vivían en la c/Durana nº 34, con su asistenta Fermina del Pozo.

- Matea Elorza Campos: Nacida el 21 de septiembre de 1886. Estaba casada con Anastasio Marzana Landaburu y tenían 5 hijos: Benita, Salvador, Carmen, Milagros y Benedicto. Eran naturales de Arrazua (Bizkaia) y vivían en la c/Durana nº 42.

- Escuela Nacional Mixta: Había 2 escuelas mixtas. Una de párvulos, sita en la planta baja de las Escuelas Viteri y otra mixta para niños y niñas mayores en el barrio de Aozaratza. El número de alumnos ó matrícula era de 75 párvulos y 35 alumnos respectivamente. Los maestros y maestras eran:

Escuela de Párvulos: Cirila Galarza San Millán

- Cirila Galarza San Millán: Nacida en Leza (Álava) el 28 de octubre de 1889. Tal como se ha citado anteriormente estaba casada con el también maestro Benito Alonso Rodríguez.

Escuela de Aozaratza¹⁸: Fermín Colás Yagüe

- Fermín Colás Yagüe: Nació en Campillo de Aragón el 11 de octubre de 1887. Era soltero y vino a sustituir a D. Gregorio Gabilondo Amilburu que cesó en su puesto el 15 de abril de 1922 después de ejercer durante 15 años.

Cuando el 24 de septiembre de 1936 los fascistas ocupan Aretxabaleta pronto se preocuparon de “arreglar las cosas”. Así reza un documento de 9 de noviembre¹⁹:

Relación de los daños causados en el edificio escolar, en el edificio hospital y en el cuartel de la Guardia Civil durante el tiempo que ocuparon las milicias rojas del Frente Popular este término municipal. Total 1879,80 ptas.

Hay constancia de que una colonia escolar de estudiantes de Zaragoza y Calatayud que pasaban el verano en Orio, al ser sorprendidos por la guerra, tuvieron que trasladarse a Bergara y de allí fueron conducidos a Aretxabaleta, por ser éste un lugar más tranquilo. Al entrar los nacionales, fueron trasladados a Vitoria y de allí hasta Zaragoza. El suceso causó preocupación, ya que durante unos días estuvieron “desaparecidos”²⁰.

Entre 1936 y 1937 los alumnos y alumnas descendieron de 425 a 350. Teniendo en cuenta que los fascistas entraron en septiembre de 1936, la vuelta a la “normalidad” supuso que los niños y niñas tuvieron unas largas vacaciones. La actividad escolar se retomó el 10 de mayo de 1937.

En 1938 el ayuntamiento envió un escrito al Gobierno Civil alegando que faltaban dos maestras y pidiendo que nombraran a dos sustitutas; y para mejorar la enseñanza, se citaba la necesidad de edificar dos edificios escolares, uno en Bedoña y otro en Galartza.

Para dirigir y velar por las buenas costumbres se nombró una Junta Local de Educación Primaria. Los miembros de la misma, en 1939 (a poco de terminar el conflicto bélico de la Guerra Civil) eran los siguientes:

Junta Local de Educación Primaria (1939)

Eustaquio Alcorta Michelena	Alcalde	Presidente
Toribio Elcoro Gorosarri	Concejal	Vocal
Benito Alonso Rodríguez	Maestro	Vocal provisional
Jose Cruz Iturrioz Telleria	Párroco	Vocal
Tomas Aguirre Goicolea	Médico	Vocal
Cecilia Olave Uriarte	Representante de padres	Vocal
Juan Pablo Lizarralde	Representante de padres	Vocal

Una breve reseña de algunos de los acuerdos adoptados²¹:

- El número de alumnos-as de las escuelas unitarias será de 50. En las clases de párvulos 80.
- La asistencia a clase será obligatoria, y los domingos y fiestas de guardar los alumnos-as por aula asistirán a misa. Para ello el profesor-a pasará lista y se castigarán las faltas de asistencia sin motivo justificado.
- El horario escolar será de 8:30 a 11:30 y de 2 de la tarde a 4. En la primera quincena de julio y la segunda quincena de septiembre el horario será de 8 a 12.
- Los alumnos asistirán a clase bien vestidos, con la cara y manos bien lavadas y con el calzado adecuado.

El ayuntamiento estaba obligado a pagar el alquiler de la vivienda de los maestros; a Aretxabaleta, en función de sus habitantes, le correspondía pagar 25 ptas/mes. Para recibir esta ayuda, los maestros tuvieron que pelear más de una vez.

2.3. La vida religiosa

La vida de las personas iba transcurriendo unida a las etapas religiosas: primero el bautismo, la comunión (se celebraban dos, la pequeña a los siete años y la mayor a los catorce), la Confirmación, el matrimonio, los Santos Óleos y el funeral.

En aquella época, existían dos tipos de pecados, unos leves o veniales y otros más pesados o mortales. Todos estaban unidos al sexto mandamiento y por ése se comenzaba la confesión. Y en casa todas las noches el rosario, mientras se ponía la mesa para cenar.

También son de recordar las “misiones” tronantes de la Cuaresma. Hacia las siete de la mañana y de la tarde en la iglesia, se cerraban los cortinones de las vidrieras y en semipenumbra la voz potente del predicador de turno, con una cruz en la mano podía poner a temblar hasta los bancos. En Semana Santa las tabernas se cerraban, las campanas, timbres y demás ruidos enmudecían y entre “misereres” se competía para ver quién obraba con más devoción haciendo sonar las carracas. Al atardecer, una vez que se oía la campana del Ave María (aramaittekua) las chicas tenían que recogerse a casa.

El domingo de Pascua el justificante de haber confesado y comulgado. Sin olvidar que las madrinas regalaban a su ahijado o ahijada el Karapaixo.

Misas, Vísperas rosarios, novenarios y procesiones, todo el mundo distinguía las campanadas diferentes que se podían oír: agonía, niño o niña, hombre o mujer.

El día de la Ascensión se debían rezar cuarenta Cremos, cada uno donde quería en casa, en la calle, de manera individual o en grupo.

El solfeo se aprendía en la sacristía, y los ensayos musicales en el coro, comenzando con el gregoriano, siguiendo con Eslava, Goikoetxea, Palestrina y cómo no la Pontifical de Perossi. El organista era Ignacio Usandizaga. El “Harmonium” que hoy en día podemos escuchar en la Iglesia Parroquial de Aretxabaleta fue comprado en 1905, con ayuda del Ayuntamiento.

Durante la República, al eliminar la catequesis de las Escuelas, se estudiaba sentados en las sillas que utilizaban las mujeres durante las misas. El baile “agarrao” estaba prohibido, pero una vez conseguido el permiso del ayuntamiento, Domingo Uribesalgo “Alkur” compró una gramola y la ponía en marcha los días de fiesta. La primera pieza musical fue el pasodoble “Marcial Lalanda”. Mientras se bailaba, Uribesalgo les colocaba a los chicos una pequeña etiqueta para controlar que habían pagado el baile. Entre los participantes se oía el comentario “esto es mejor que la banda de Mondragón, no hace falta ni quiosco”. Durante las fiestas de Arkarazo (S. Millán) el párroco del barrio D. Remigio, no sabemos si por inspiración divina, cogió la cruz en una mano y se dedicó a separar a las parejas que bailaban en la plaza. En los periódicos aparecieron comentarios que dejaron en ridículo la actitud del cura. Sin embargo, esta actitud del cura era seguida por otras personas u organizaciones. Por ejemplo, “Las Hijas de María” al ver a alguna de las chicas que pertenecían a la congregación bailando “agarrao” en la plaza la expulsaban del club. La congregación masculina eran “Los Luises”, pero no sabemos si tenían la misma actitud.

2.4. Detalles de la vida pública

Para llevar a cabo las elecciones de 1931 se tomó en cuenta el censo de 1929, en el que se contabilizaron 2.287 habitantes. En las elecciones hubo una participación del 81,98%. Los resultados fueron los siguientes:

- Católicos-Monárquicos: 5 concejales
- EAJ-PNV: 5 concejales

Al conformar el Pleno, acudieron también los del Partido Socialista. Protestaron alegando que se habían comprado votos, utilizado la fuerza y unos concejales habían sido apartados. El Gobernador, a la vista de lo acontecido, dejó sin efecto la sesión.

A la par que las elecciones municipales se llevaron a cabo las de las Cortes de Madrid y éstos fueron los resultados:

- Candidatura Vasca en defensa del Estatuto: 421 votos, el 82,54%.

- Conjunción Republicana- Socialista-ANV: 89 votos, el 17,45%.

Por fin el 22 de abril se formó el nuevo Ayuntamiento, quedando constituido de la siguiente manera:

- Alcalde: Pedro Jauregi Leibar.
- Tte. Alcalde: Domingo Lasagabaster Leibar y José Galdos Gorosarri.
- Síndico: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Concejales: Pedro Gastañaga Idígoras, Timoteo Uribe-Etxebarria Arenaza, Santiago Arenaza Gabiria, Andres Bengoa Bengoa, Eustaquio Alkorta Mitxelena y Antonio Garai Arriola.

Eustaquio Alkorta, en nombre de los monárquicos, declara: "que siempre estarán con el presidente y actuarán de manera recta a favor del pueblo".

El 15 de junio se forma el nuevo Ayuntamiento. En esta ocasión los Católicos-Independientes consiguieron 6 concejales y EAJ-PNV 4 concejales.

- Alcalde: Pedro Jauregi Leibar.
- Tte. Alcalde: Domingo Lasagabaster Leibar y Andrés Izagirre.
- Síndico: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Concejales: José Galdos Gorosarri, Bernardino Zubia, Pedro Gastañaga Idígoras, Santiago Arenaza Gabiria, Eustaquio Alkorta Mitxelena y Antonio Garai Arriola.

El Pleno del Ayuntamiento decide enviar un escrito al Presidente del Gobierno de la República manifestando que²²:

Ante el hecho de la nueva estructuración del Estado español, la minoría nacionalista de este Ayuntamiento después de afirmar los derechos naturales e históricos que como tal nación le corresponden, reclaman como primer acto de autodeterminación del País Vasco la proclamación de la República Vasca confederada con las demás Repúblicas Ibéricas...A tal fin significa su enérgico apoyo hacia quienes en tierra vasca pugnan por el cumplimiento de cuanto en este orden se estableció en el solemne pacto de Donostia.

El alcalde de Aretxabaleta, junto con otros alcaldes de Gipuzkoa, se reúne en San Sebastián para impulsar y poner en marcha la elaboración del Estatuto de Gipuzkoa y del Estatuto General Vasco.

El ayuntamiento recibe una copia del estatuto aprobado en Estella y unánimemente decide adherirse al mismo. El alcalde, junto con otros, viaja en tren a Madrid para entregar el estatuto al Gobierno de la República.

El 22 de octubre de 1934 el Gobernador nombra un nuevo alcalde y un nuevo ayuntamiento²³; y de nuevo la misma petición que en 1933 encima de la mesa: la necesidad de un cuartel de la Guardia Civil.

- Alcalde: José Mª Amuriza Gojenola.
- Tte. Alcalde: Domingo Uribesalgo Trojaola y Juan Pablo Lizarralde.
- Síndico: Gregorio Idígoras Isasmendi.
- Concejales: Antonio Garai, Juan San Martín Martínez y Eustaquio Alkorta Mitxelena.

2.4.1. Las asociaciones políticas y sindicales

Durante la República, y hasta la guerra civil, se fueron constituyendo alrededor de diferentes ideas políticas agrupaciones sindicales que defendían los derechos de los trabajadores; se fundó también un Círculo Tradicionalista que aglutinaba a personas afines al carlismo con el fin de mantener las tradiciones.

Así, el 25 de mayo de 1932, en el domicilio social de la c/Durana nº 26, 1º piso, —más tarde pasarían a la c/Durana nº 32— se funda la sociedad titulada "Círculo Tradicionalista", con la siguiente junta directiva²⁴:

- Presidente: Severiano Olanar Galfarsoro.
- Vicepresidente: Toribio Elcoro Gorosarri.
- Secretario: Santos Eizagirre Ostolaza.
- Contador: Eustasio Oianguren Elortondo.
- Tesorero: Timoteo Ezpeleta Viteri.
- Vocales: Pedro Zubizarreta Múgica, Mateo Gallastegi Zarrigoitia, Timoteo Uribe-Etxebarria Zubizarreta y Severiano Altube Legorburu.

En 1934 existen en Aretxabaleta las siguientes sociedades obreras: Solidaridad de Obreros Vascos o Solidaridad de Trabajadores Vascos, que tenía su sede en la c/Durana nº 26; Sindicato Metalúrgico UGT con domicilio en la c/Otalora nº 18, 2º piso; Eusko Nekazari Bazkuna y Sindicato Libre de Obreros Católicos.

La junta directiva del sindicato UGT²⁵ era la siguiente²⁶: (130 socios)

- Presidente: Saturnino Bravo Santamaría.
- Secretario: Manuel Martínez Quincoces.
- Tesorero: Eutiquiano Sánchez López.
- 1º Vocal: José Martínez Jiménez.
- 2º Vocal: Vicente Lizarralde Izurategi.

La junta directiva de los Solidarios Vascos era²⁷: (276 socios)

- Presidente: Juan Zaldibia.
- Vicepresidente: Alejandro Garciaetxabe.
- Secretario: Pablo Lizarralde.
- Vicesecretario: Félix Alberdi.
- Tesorero: Celestino Madariaga.
- Vocales: Felipe Elorza y Bibiano Guridi.

La junta directiva del centro de Unión Republicana, sita en la c/Otalora nº 4, al 23 de junio de 1935 era la siguiente²⁸:

- Presidente: Luis Sauquillo.
- Vicepresidente: Silverio Vélez de Mendizabal.
- Secretario: Remigio Lombide.
- Tesorero: Eugenio Zaldibia.
- Secretario de actas: Rufino Hurtado.
- Vocales: Francisco Arkauz, Clemente del Teso y Tomás Soria.

En 1935 las mujeres cercanas al PNV estaban organizadas alrededor de Emakumeen Batza, cuya junta directiva era la siguiente²⁹:

- Presidenta: Mercedes Abarrategi.
- Vicepresidenta: Eugenia Alberdi.
- Secretaria: Miren Ariño.
- Vicesecretaria: Julia Azkarretazabal.
- Tesorera: Basilisa Antxia.
- Vocales: María Agirrebeña, Manuela Unamuno y Julia Galdos.

Por otro lado, la junta directiva del Batzoki o Eusko Etxea tenía la siguiente³⁰:

- Presidente: Victoriano Akizu.
- Vicepresidente: Mateo Lasagabaster.
- Tesorero: Eduardo Gabilondo.
- Vicetesorero: Leonardo Urrutia.
- Secretario: José Galdos.
- Vicesecretario: Manuel Beitia.
- Vocales: Tomás Agiriano, Emilio Antxia y Juan Arregi.

A finales de 1935, la Dirección General de la Administración pide a las asociaciones la constitución de sus cargos directivos y el número de socios o afiliados que serán los siguientes: UGT (125); STV (263); Eusko Nekazari Bazkuna (156); Centro de Unión Republicana (61); Batzoki (160) y Círculo Tradicionalista (60).

Entramos por fin en 1936, produciéndose una serie de cambios en los cargos directivos de las diferentes asociaciones. Recogemos las nuevas directivas:

La junta directiva del Centro de la Unión Republicana el 4 de abril de 1936 es este³¹:

- Presidente: Santiago Urkia.
- Vicepresidente: Rufino Hurtado.
- Secretario: Florentino Andrés.
- Vicesecretario: Constantino Carmona.
- Tesorero: Tirso Gutiérrez.
- 1º Vocal: Pedro Aldanondo.
- 2º Vocal: Eugenio Zaldibia.
- 3º Vocal: Francisco Gutiérrez.

La junta de Solidarios Vascos (STV)³²:

- Presidente: Isidoro Garciaetxabe.
- Vicepresidente: Eugenio Aretxaga.
- Secretario: Juan Peña.
- Vicesecretario: Félix Agiriano.
- Vocales: Julián Arkauz, Francisco Zabala, Félix Iturricastillo y José Etxeandia.

La junta de UGT³³:

- Presidente: Rufino Hurtado.
- Vicepresidente: Vicente Alonso.
- Secretario: Isidro Monge.
- Vicesecretario: Constantino Carmona.
- Tesorero: Florentino Andrés.
- 1º Vocal: Ángel Gago.
- 2º Vocal: Tomás Soria.
- 3º Vocal: Pedro Aldanondo.

Y por último, la junta directiva de Euzko Nekazari Bazkuna³⁴:

- Presidente: Domingo Azkarretazabal.
- Vicepresidente: Isidoro Txintxurreta.
- Secretario: Isidoro Arenaza.
- Tesorero: Bernardo Zubizarreta.
- Vocales: Pedro Leibar, Francisco Altube, Ignacio Garai, Domingo Lasagabaster, Francisco Uribe-Etxebarria, Rufino Mondragón, José Izurrategi y Jerónimo Uribesalgo.

2.5. El mundo laboral

La fábrica más importante y emblemática de Aretxabaleta era Industrias Beroa, de Luis Arrue, dedicada a la fabricación de baterías de cocina en aluminio, aparatos eléctricos y fundición en aluminio. La industria metalúrgica y en concreto la cerrajería sería el destino del resto de fábricas.

Por ejemplo, Aguirregaviria y Cía fábrica dedicada a la cerrajería y artículos de ferretería, la desaparecida Eizagirre, Acha y Cía, la llamada Vasco Cerrajera, cerró en 1935 dejando en el paro a gran número de obreros. De esta necesidad nacieron ese mismo año la Cerrajería Valle de Léniz (CVL), Echeandía, Zubizarreta y Cía (Ilargi) y la fundición de Alvarez, Iturbe y Cía.

Tenemos otras fábricas como la laminación de Lezama y Arregui y Cía (Argi) dedicada a la fabricación de aparatos eléctricos y calefacción. Existían cuatro carpinterías: la de los hermanos Jauregi, la de Timoteo Ezpeleta, la de José María Amuriza y la de Hilario Errasti.

Por último la fábrica de calzados de Romualdo Leanizbarrutia que tuvo gran desarrollo en tiempo de la guerra.

En este capítulo es recomendable la utilización del mapa adjunto y del listado de obreros de todas las fábricas expuesto en el apéndice de este libro.

3. ARETXABALETA EN GUERRA

Intxauspe López, José R.

3.1. La Revolución de Octubre de 1934 en Aretxabaleta

Es incuestionable la importancia de los sucesos de octubre de 1934 en el devenir de la II República española. Otra cosa es querernos hacer ver, como muchos nostálgicos del franquismo pretenden, que estos sucesos fueron el detonante de la Guerra Civil. No voy a entrar en alegatos ni discusiones sobre este asunto, ya ha sido lo suficientemente estudiado por prestigiosos historiadores. Cada cual que saque sus propias conclusiones, sin embargo, conviene matizar que no se puede obviar la Historia. ¿Cómo entender la revolución del 34 sin haber pasado por la dictadura de Primo de Rivera, por ejemplo? Habría que preguntarse cuál es la causa y el efecto.

Para los historiadores, investigadores y lectores más avezados sobre esta materia, les adelanto que mi intención es relatar la Historia Local de mi pueblo, huyendo en lo posible del ámbito general. Quiero aportar nuestra pequeña pieza de puzzle para que encaje en este entramado histórico. Para los más noveles invitarles a lecturas sobre este tema, recogidas en nuestra bibliografía para que valoren y tengan mejor visión de los acontecimientos. Evidentemente, para sujetar la narración he necesitado apoyarme en hechos de todos conocidos.

Para el estudio de este capítulo me he basado en la documentación obtenida en el Archivo Intermedio Militar Noroeste del Ferrol (A Coruña). Concretamente en la Causa 175-34: "instruida contra varios individuos como complicados en el movimiento revolucionario ocurrido en la villa de Arechavaleta (Guipúzcoa). Ocurrieron los hechos los días 5, 6 y 7 de octubre de 1934". Se trata de una pieza de 304 folios donde se desarrolla la parte fundamental de todo el proceso judicial. Todo hace pensar que falta una segunda pieza —perdida o traspapelada en un mar de cajas de documentación— donde debería estar la parte final relativa al dictamen del proceso. Por suerte, en los Consejos de Guerra que se les realiza a Jesús Múgica Bañales (Causa 12.997-41) y Pedro Carmona Rodríguez (Causa 4.297-40) existe una copia de la sentencia, aportándonos así la información deseada.

Por último, como complemento a la fuente documental archivística, se recoge el testimonio oral de Lucio Oteiza Cortazar, uno de los protagonistas de esta aventura. Sin duda, el mejor broche para cerrar este capítulo.

A continuación, os describo detalladamente e intentando ser lo más fiel a la realidad pasada, todo lo que ocurrió en los sucesos revolucionarios de 1934 en nuestro pueblo.

3.1.1. El movimiento revolucionario y la proclamación de la República Social

A primeras horas de la mañana, del viernes 5 de octubre de 1934, el ambiente laboral era de incertidumbre. Entre los miembros del sindicato de la UGT de Aretxabaleta no había noticias ni órdenes claras de secundar la huelga general que estaba organizada para este día. Manuel Martínez Quincoces salió de trabajar ese día a las seis de la mañana y estuvo hablando un rato con sus compañeros de turno. Fue a casa a asearse y seguidamente dio un paseo por el campo; a su regreso, encontró una serie de corrillos que comentaban los sucesos en Mondragón. A continuación, se encontró en la calle a Ángel Zubillaga, alias *Miner*, que tenía que ir al entierro de una tía³⁵ suya y acordó acompañarle a Mondragón para cerciorarse de la situación. Fueron a pie, llegando sobre las nueve y media de la mañana, allí se enteraron de que el entierro se había suspendido e inmediatamente se dirigieron a la Casa del Pueblo³⁶.

El Comité Revolucionario de Mondragón, formado por cerca de 200 hombres, en su mayoría pertenecientes a la UGT, a las Juventudes Socialistas y a la Agrupación Socialista, se apoderó de madrugada del pueblo con intención de proclamar la República Social. También había algunos comunistas, como Francisco Azkonaga Arana, pero no llegaban a la media docena e incluso algunos miembros de Acción Nacionalista Vasca (ANV) como Gabriel Goitia. Las órdenes de iniciar el movimiento las recibieron desde Eibar sobre la una de la madrugada³⁷.

El líder del movimiento era Celestino Uriarte, él fue quien les indicó a Manuel Martínez Quincoces y a *Miner* que volvieran inmediatamente a Aretxabaleta y diesen las órdenes de paro en todas las fábricas. Tomaron un auto conducido por Valentín Goikolea, mecánico que trabajaba en la Unión Cerrajera, dirigiéndose a la fábrica de Eizaguirre para comunicar al presidente de la UGT en Aretxabaleta, Saturnino Bravo, las órdenes recibidas en Mondragón.

Eran las diez y cuarto de la mañana cuando se presentaron en la portería de la fábrica, requiriendo la presencia de la directiva de la UGT; en ese momento acudieron los obreros Saturnino Bravo, Pedro Axpe y Jacinto Martínez de Alegría. Tras la comunicación entre ellos se dirigieron al administrador, Julián Eizaguirre, persona cercana al grupo y le manifestaron que había que parar la fábrica. El administrador les comunicó que debía dar cuenta al ingeniero de la misma, Luis Fuentes Astiz y ver si todos los obreros estaban dispuestos a abandonar el trabajo. La contestación que recibió de la comitiva fue que si la fábrica no se paraba por las buenas se pararía por las malas. Ante esta situación, Luis Fuentes se fue a consultar al presidente de Solidaridad de Obreros Vascos, Marcelo Antxia, para conocer su postura. Su respuesta fue que él no sabía nada e inmediatamente se vistió la chaqueta con intención de abandonar el trabajo. En vista de ello, sobre las diez y media se dio orden por la dirección de parar los motores y desalojar la fábrica³⁸.

Inmediatamente, Saturnino Bravo ordenó al resto del grupo que fuesen a parar las fábricas de Lezama y Beroa. Entraron en las oficinas de Lezama y hablaron con el director, Santos Ariño, diciéndole que en Mondragón se había declarado la huelga y era conveniente suspender el trabajo porque los ánimos estaban muy excitados. Mientras las fábricas se iban desalojando, Saturnino Bravo y Pedro Axpe montan en el vehículo venido de Mondragón y juntos marchan dirección a la Casa del Pueblo a recibir nuevas instrucciones.

Allí se reunieron con Celestino Uriarte, éste les dijo que tenían que regresar a Aretxabaleta a desarmar a la fuerza pública³⁹. En las intermediaciones de una relojería cercana a la Casa del Pueblo, Celestino Uriarte ordenó a Arsenio Rodríguez y a Celestino Heriz, ambos armados con escopetas de caza, a acompañarles en su misión. Montaron en un auto de color verde con matrícula SS-8385 conducido por Feliciano Salazar González, *El Baratillo*, y se dirigieron hacia Aretxabaleta.

Sobre las once horas, el vehículo se detuvo cerca de la plaza donde se encontraban reunidos los obreros, en su mayoría miembros del sindicato de la UGT que habían secundado el paro en sus fábricas. Saturnino Bravo se dirigió con determinación hacia el cuartel de los miqueletes escoltado por su séquito con intención de desarmarles. En el interior de la Casa Consistorial, dentro de las dependencias de la Caja de Ahorros Provincial, se encontraban los dos miqueletes, el cabo Jerónimo Beitia y el número Juan Pagalday. Saturnino Bravo les manifestó que había triunfado la revolución en España y tenían órdenes de recoger todas las armas y municiones, invitándoles a buenas a que entregasen el armamento. El cabo Jerónimo Beitia le contestó que no le reconocía como autoridad para la entrega del armamento. Inmediatamente, el grupo que venía armado —Arsenio Rodríguez y Celestino Heriz— les ordenaron levantar las manos y procedieron al desarme, quitándoles el correa, pistolas y cargadores que tenían en ese momento. Saturnino Bravo se hizo con la pistola del cabo y a continuación les obligaron a entregar los fusiles con sus cuchillos bayoneta y las municiones correspondientes, así como las cartucheras de cada uno⁴⁰.

El miquelete Juan Pagalday tenía su fusil con sus municiones en su domicilio. Mientras Saturnino Bravo, Julio Urkia y Arsenio Rodríguez le acompañaban a recuperar el armamento, otro grupo entre los cuales figuraban, José Iturrospe, Pedro Axpe, Avelino García *Zamorica* y los hermanos, Saturnino y José Sauquillo llevaban al cabo Beitia detenido al local del sindicato (Casa del Pueblo). Una vez de regreso con la requisita del armamento, los dos miqueletes permanecieron retenidos en la Casa del Pueblo hasta las dos menos cuarto de la tarde aproximadamente, hora en que fueron puestos en libertad a condición de que no salieran a la calle.

Había que seguir requisando armas, así que un grupo de unos diez individuos se dirigió hacia el establecimiento de Domingo Uribesalgo *Alkur*. Este comercio se dedicaba a la venta de pólvora de caza, cartuchería de caza y cohetes. Eran las once y media de la mañana cuando se le presentaron a la mujer de *Alkur* exigiéndole que les entregara los cartuchos y demás efectos que tenía. Seguidamente, llamaron a su marido que se encontraba en la plaza y le requirieron lo mismo. Domingo Uribesalgo, previamente, viendo la efervescencia que existía en la población, había escondido más de la mitad de las existencias⁴¹. El grupo comenzó a apoderarse de los cartuchos, pólvora y demás explosivos. Saturnino Sauquillo se dedicaba a coger los paquetes y depositarlos en cestos, su hermano José, junto a Damián Egiguren,

los contaban, mientras Ladislao del Teso tomaba nota en presencia de la señora de Domingo Uribesalgo. Fuera, de vigilancia y armados, estaban Avelino García y Pedro Fernández. Los cestos iban siendo transportados por Lucio Oteiza y Rafael Múgica, colaborando en la tarea Obdulio Rodríguez y Julio Urkia, depositándolos en la Casa del Pueblo⁴².

En su interior, Pedro Axpe iba colocando los paquetes en la chimenea y las cajas de pólvora en otro cuarto. A continuación, se decidió redactar un bando con intención de hacerlo público. Fue Julio Urkia el que primeramente escribió el bando, pero considerando que no estaba debidamente claro lo escribió de nuevo Saturnino Bravo. Se lo entregó a Ángel Zubillaga para que lo leyera, acompañado al tambor de Eulogio Ochoa que era el pregonero del pueblo. Y una vez en la calle, así lo hicieron⁴³:

Habiendo triunfado en España la República Social, el Comité Revolucionario de Arechavaleta, hace saber:

1º Que desde este mismo momento queda prohibido terminantemente andar por la calle en grupos superiores de a 3 personas, asomarse a los balcones y menos andar con armas ya sean de caza o de cualquiera otra clase.

2º Las tiendas permanecerán cerradas no pudiendo vender nada sin autorización de este Comité.

3º y último. Todo aquel que no cumpla estos artículos será castigado enérgicamente no respondiendo en ningún caso de lo que pudiera sobrevenirle.

El Comité

Hasta el momento se habían parado las fábricas, desarmado a la fuerza pública y requisado el material de la armería de Domingo Uribesalgo. El efecto sorpresa ya estaba cumplido, ahora tocaba controlar la situación, a la población en concreto. Para ello, se había leído un bando con las indicaciones oportunas a seguir. Para llevar a cabo este control se organizaron grupos o patrullas para hacerse con aquellas armas, en su mayoría escopetas de caza, que poseían con certeza algunos particulares. A su vez, se fueron estableciendo turnos de vigilancia por la calle que durarían todo el día y la noche.

El grupo que se dedicó a las requisas de armas en domicilios particulares estaba formado por cerca de una quincena de miembros, entre los que se encontraban: Saturnino, Ángel y José Sauquillo, Obdulio Rodríguez, Lucio Oteiza, Damián Egiguren, Ladis del Teso, Rafael Múgica, Pedro Axpe, Maximino Gil, Julio Urkia, Octavio Gago, Aurelio Carmona, Francisco Gutiérrez, Avelino García y Félix Alberdi Gorostiza *Cuartillo*. Entre las doce y media y las dos recorrieron las siguientes viviendas:

[...] con un grupo de cinco o seis entre los que se encontraban Julio Urquia, Saturnino y José Sauquillo, marcharon a una casa de nueva construcción situada inmediación de los baños y en el segundo piso recogieron una escopeta. Luego marcharon al balneario y allí les dijeron que no había armas; después a casa de los Ariño [...]⁴⁴

[...] yendo Don Santos Ariño y su hijo Hilario a su domicilio y el declarante al suyo respectivo "Fonda Ibarra". Al poco rato de estar sentado fuera, con otros huéspedes de la misma, empezaron a pasar grupos armados que iban haciendo requisas de armas por las casas de la vecindad y a la hora de comer se presentaron en la fonda Ibarra con la misma pretensión, preguntando a don Pedro Azcoitia, propietario de dicha fonda y a don Luis Fuentes, huésped de la misma, si tenían más, y al contestarles negativamente se retiraron en un grupo cuyo número no puede precisar [...]⁴⁵

Estando comiendo, a eso de las trece cuarenta y cinco irrumpieron en su finca un grupo de gente armada exigiéndole entregara las armas que tuviese a lo cual se negó, amenazándole con que luego vendría más fuerza a recogerla y que sería peor. Entre los individuos que cometieron estos hechos armados todos ellos con escopeta y algunos con pistolas al descubierto [...] tres de ellos se quedaron guardando la puerta, entrando los demás, todos los cuales en vista de su negativa a entregar las armas y la promesa de que las entregaría personalmente si era de ley, abandonaron la finca [...]⁴⁶

Que doce y media a una del mediodía del cinco del corriente se presentó un grupo de hombres armados exigiendo al declarante la entrega de su escopeta de caza, cosa a la que tuvo que acceder por conminarle con las armas⁴⁷.

Que a la una se le presentó un grupo en su casa [...] y le requirieron la entrega de la escopeta, contestándole el declarante que el cañón de la misma lo tenía en Eibar rectificando y no podía entregarles más que la culata conformándose con esta explicación sin retirarle el arma⁴⁸.

Que posteriormente formando parte de un grupo [...] fue a requisar armas, recogiendo dos escopetas que depositaron en el Sindicato, siendo recogidas a un tal Viviano y a un tal Morico, pues en casa de los Ariño a quien también se la exigían, no la entregó por exigir un documento para ello y los requisantes no entregaron⁴⁹.

Una vez requisadas las escopetas las depositaron en la Casa del Pueblo, sede y cuartel de todas las operaciones. A todo el armamento apropiado hay que sumarle las escopetas de caza de su propiedad que tenían algunos de los componentes revolucionarios y que las habían utilizado desde el primer momento.

Los elementos venidos de Mondragón que mayor participación habían tenido, Arsenio Rodríguez, Celestino Heriz y Feliciano Salazar *El Baratillo*, volvieron a Mondragón donde los acontecimientos se desarrollaban de una forma más trágica. Allí, los sucesos habían llegado más lejos, había habido una primera víctima hacia las cinco y media de la mañana. Se trataba del carlista Eugenio Edurra que fue interceptado delante de la iglesia de San Francisco por una patrulla de control. Se dirigía en bicicleta a su fábrica en los Altos Hornos de Bergara cuando fue herido en la cadera al no obedecer los avisos de alto. Fue llevado al hospital de Eibar donde fallecería días más tarde. El Comité Revolucionario se había apoderado de los puntos neurálgicos de la villa, habían lanzado un bando de aviso a la población e incluso detuvieron a numerosas personas que fueron trasladadas a la Casa del Pueblo. El último foco a controlar era el cuartel de la Guardia Civil, estuvo sitiado durante largo tiempo y el asedio era cada vez más violento. Decidieron permitir la salida de las mujeres y niños y lo rociaron de gasolina con la intención de prenderle fuego con todos los guardias dentro, buscando así la rendición definitiva. Eran cerca de las dos de la tarde cuando vieron acercarse por la altura de Takolo varios camiones con tropas del Ejército de Vitoria. El nerviosismo se apoderó de los insurrectos que abandonando sus posiciones se dirigieron agitados a la Casa del Pueblo. Cogieron a los tres detenidos más ilustres, Marcelino Oreja, Dagoberto Resusta y Ricardo Azkoaga, y en la precipitada huida se oyeron las descargas...⁵⁰

Ángel Zubillaga, después de comer, marchó a Mondragón solo⁵¹ y al llegar a la cuesta de Arrasate oyó un tiroteo, encontrándose con un grupo de tres o cuatro personas entre las cuales se encontraba Tiburcio Lazaga a quién conocía por trabajar con él. Le preguntó qué sucedía y éste le contó que había oído en la calle que habían matado a los señores Oreja y Resusta. *Miner* quedó muy impresionado, sobre todo por la muerte de éste último ya que le debía algunos favores por trabajar en su misma fábrica (UCEM). Apesadumbrado regresó a Aretxabaleta y se dirigió a su casa, no saliendo de ella hasta la mañana siguiente.

Por la tarde continuaron patrullando grupos de revolucionarios por las calles de Aretxabaleta, armados de escopetas, fusiles y pistolas. Hacia las seis de la tarde, dos compañías de infantería del regimiento de Flandes, salidas desde Vitoria y al mando de Camilo Alonso Vega, atraviesan las calles dirección Mondragón con el propósito de aplastar la insurrección. Momentos después de pasar las tropas y para evitar reacciones de la población —sin duda la curiosidad hizo que mucha gente saliera a la calle— un grupo encabezado por Saturnino Bravo lanzó varias descargas al aire para amedrentar al vecindario. Las calles quedaron totalmente desiertas.

Al anoecer, con la vuelta a la “normalidad”, empezaron a organizarse los turnos de vigilancia. Ladis del Teso, a eso de las siete y media, se encontró con Saturnino Bravo, dándole una escopeta de 12 mm. y juntos se dirigieron prestando servicio de vigilancia hacia San Martín donde se encontraba Jesús Múgica. En ese momento, Saturnino Bravo les dejó, dirigiéndose hacia la estación. Lucio Oteiza prestó servicio, armado con una escopeta, desde las ocho y media de la tarde hasta la una de la madrugada. Desde las diez de la noche hasta las dos de la madrugada Obdulio Rodríguez y Saturnino Sauquillo, ambos con escopetas, y Damián Egiguren junto a Saturnino Bravo, éste último con pistola, hicieron turno de vigilancia en la carretera. Durante este servicio, Saturnino Sauquillo se encontró con un tal Peña que salía de casa del sacristán, invitándole a que se retirara a su domicilio. A él le relevó su hermano José, que coincidió con *Cuartillo*, Florencio Iturrospe y *Zamorica* para realizar el siguiente turno de dos y media a seis de la mañana. Pedro Carmona y Ángel Gago se ocuparon de vigilar la zona del Santucho, a la entrada del pueblo, y en ese mismo turno prestaron igual servicio Pedro Axpe y Gregorio Unzueta.

Todos ellos pasaban obligatoriamente por la Casa del Pueblo, tanto a la entrada como a la salida de su turno, a la hora de apropiarse o dejar su armamento.

El sacristán, Gregorio Gabilondo Amilburu, se levanta temprano y se dirige hacia la iglesia. Le salen al paso un pequeño grupo prohibiéndole que tocara las campanas y le comentan que dé aviso al cura de que este día no habrá misa.

A las seis de la mañana, del sábado día 6 de octubre, se fueron agrupando los distintos componentes del Comité Revolucionario y empezó a correr la voz de que todo había terminado. Vieron cómo Mondragón estaba tomada militarmente. La causa estaba perdida, el sueño de una República socialista se evaporaba, la pesadilla acababa de empezar.

3.1.2. La huida y las primeras detenciones

A las seis y media, ante el temor de que las fuerzas militares tomaran Aretxabaleta y fueran detenidos, deciden echarse al monte. Media hora más tarde, un grupo formado por: Saturnino Bravo, los hermanos José y Saturnino Sauquillo, Félix Alberdi Gorostiza, Pedro Axpe, Lucio Oteiza, Jesús Múgica, Obdulio Rodríguez y Damián Eiguren emprenden la huida. Se detienen en Mendiola y empiezan a discutir entre ellos; unos querían volver al pueblo y otros no, y resolvieron volver todos excepto Pedro Axpe, Saturnino Bravo y Félix Alberdi.

Los tres siguen dirección Kurtzebarri, bajando a Bentabarri y luego por carretera fueron hasta Durana (Álava). Continúan la huida sin ninguna orientación hasta llegar a un puente cerca de Aberasturi donde pasarán la noche. Al día siguiente, día 7 por la mañana, salen de Aberasturi y por el monte llegan al alto de Salinas. Deciden volver a Aretxabaleta por carretera, regresando alrededor de las diez y media de la noche. Enterándose de la presencia de tropa en el pueblo deciden no bajar a la calle y pasan la noche en casa de Pedro Axpe que vivía en el barrio San Martín, a unos quinientos metros del centro. El día 8 por la mañana, siguiendo la vía del tren, se ponen en marcha de nuevo dirección al alto de Salinas. Sobre las nueve horas, a la altura de Arrikurtz (Leintz Gatzaga) les sorprenden los miqueletes del puesto de Arlabán, siendo detenido Félix Alberdi⁵². Saturnino Bravo y Pedro Axpe huyen hacia Villarreal de Álava, llegando a Vitoria por fuera de la carretera sobre las seis de la tarde.

Los dos permanecieron en una casa de Vitoria el resto del día 8 y todo el día 9. El día 10, por la mañana, Saturnino Bravo se acercó a la casa de Sociedades Obreras en solicitud de ayuda. Deciden separarse, Saturnino Bravo ve conveniente presentarse en Aretxabaleta, donde es detenido ese mismo día. Mientras, Pedro Axpe permanecerá cinco días más en Vitoria, hasta el día 15. El día 16 toma un tren hasta Legazpi y de allí en automóvil hasta Mondragón, dirigiéndose a pie a Aretxabaleta donde fue detenido al día siguiente.

Otra de las personas que se dio a la fuga fue Ángel Zubillaga. Marchó a Leintz Gatzaga de donde era natural y tenía una tía residiendo. Cuando iba hacia allí se encontró con José Zubia, Ignacio Agirregabiria y Severiano Serrano que venían de Vitoria, comentaron que habían hablado con Ricardo Azkoaga quien les contó las impresiones de lo que le había pasado en Mondragón. Permaneció en Gatzaga hasta el día 8 hacia las doce aproximadamente, que regresó a su casa. Estando en ella fue requerido por el cabo de miqueletes que le preguntó si sabía algo sobre las armas que a ellos les quitaron. Le contestó que no sabía nada y ese día no le detuvieron, al día siguiente vinieron por él.

El resto de las detenciones se efectuaron en los propios domicilios y en los puestos de trabajo. De las 44 detenciones que se llevaron a cabo durante todo el proceso judicial, su relación cronológica fue la siguiente (véase apéndice documental nº 1, pág. 446)⁵³:

- 6 de octubre: Dionisio Rodríguez y Feliciano Salazar.
- 8 de octubre: Félix Alberdi Gorostiza y Valentín Goikolea.
- 9 de octubre: Ladislao del Teso, Manuel Martínez, Ángel Zubillaga, José Sauquillo y Saturnino Sauquillo.
- 10 de octubre: Saturnino Bravo.
- 11 de octubre: Obdulio Rodríguez.
- 12 de octubre: Pedro Carmona, Ángel Gago, Octavio Gago, Avelino García, Olegario Llanos y Julio Urkia.
- 16 de octubre: Damián Eiguren, Pedro Fernández y Lucio Oteiza.
- 17 de octubre: Pedro Axpe, Maximino Gil, Francisco Gutiérrez, Rafael Múgica y Gregorio Unzueta.
- 18 de octubre: Florentino Andrés y Florencio Iturrospe.
- 19 de octubre: José Antoñanzas, Aurelio Carmona, Constantino Carmona, Tomás Castro, Celestino Heriz, Rufino Hurtado, Ignacio Franco, Isidro Monge, Jesús Múgica, Francisco Otero y Eutiquiano Sánchez.
- 22 de octubre: Francisco Gago, Tirso Gutiérrez y Ángel Sauquillo.
- 1 de diciembre: José Iturrospe⁵⁴.

Las detenciones a los elementos más significativos por su participación en los sucesos —excepto Dionisio Rodríguez que fue detenido por ser el conserje del Centro Republicano— fueron hechas entre los días 6 y 17 de octubre. Posterior, entre los días 18 y 22 de octubre, se realizan las detenciones de aquellos cuyos nombres han salido en alguna de las declaraciones de los detenidos y testigos. Se trataba de verificar el grado de inculpación de cada uno de ellos. Por último, el 1 de diciembre se detiene a José Iturrospe para aclarar su participación.

3.1.3. La represión y el Consejo de Guerra

En Eibar y Mondragón, el Ejército se había encargado de sofocar la huelga revolucionaria. Estas dos poblaciones se habían significado por su carácter insurreccional, siendo los focos más calientes de la provincia. Los revolucionarios de Aretxabaleta, al amparo de las órdenes recibidas desde Mondragón, obedecieron fielmente sus instrucciones. La diferencia, aparte de la obvia importancia poblacional y sindical obrera, fueron las víctimas habidas en los sucesos.

En Eibar hubo 6 muertos, 4 revolucionarios, 1 guardia de Asalto y el jefe tradicionalista Carlos Larrañaga, éste último, hermano del cura párroco de Aretxabaleta, Emilio Larrañaga Olaizola. En Mondragón 4, los tres citados anteriormente (Eugenio Edurra, Marcelino Oreja y Dagoberto Resusta) y un revolucionario (Secundino Vitoria Goitia) que fue la primera víctima en sufrir los efectos de la represión.

El 6 de octubre, el general jefe de la Sexta División Orgánica, José Fernández de Villa-Abrille decreta el estado de Guerra en todo el territorio de la División. A su vez, el gobernador civil de Gipuzkoa, Emeterio Muga, traspasa los poderes al coronel León Carrasco Amilibia de la Comandancia Militar. El Ejército se convierte en el brazo ejecutor de la represión contra los huelguistas revolucionarios. Su estrategia sería poner inmediatamente a recaudo a los rebeldes, procesarlos judicialmente y condenarlos con severidad como castigo ejemplarizante.

La represión se dirigió principalmente contra las organizaciones obreras, especialmente las socialistas de la mano del sindicato de la UGT. Sus miembros y en especial sus líderes se verán perseguidos hasta su detención.

El historiador Pedro Barruso, en una visión más global respecto a lo sucedido en Gipuzkoa, nos explica cómo influyó la represión en el movimiento obrero y el sindicalismo⁵⁵:

De igual modo los trabajadores de las empresas que pararon por el conflicto deben solicitar su reingreso en las mismas, lo que les supone la pérdida de sus beneficios y permite una reducción de personal encubierta por parte de los patronos.

A efectos de la represión podemos decir que el movimiento obrero queda desarticulado. Las organizaciones socialistas, anarquistas y comunistas sufren la clausura de sus locales y la detención de sus líderes. Su actuación es prácticamente clandestina y apenas pueden ejercer influencia sobre los trabajadores.

El día 10 de octubre, comienzan en Mondragón las primeras actuaciones judiciales. Es nombrado como juez instructor de la causa el capitán del batallón de Montaña nº 8, Antonio Acha Aguirre. La primera medida adoptada es el registro y clausura del local del sindicato de la UGT (Casa del Pueblo). A continuación detallamos la relación del armamento, municiones y efectos hallados en la Casa del Pueblo de Aretxabaleta:

Relación del armamento y municiones encontrados en el registro de la Casa del Pueblo (1934)

Número y clase de armamento o efectos	Cantidad	Observaciones
Fusil mauser, Serie C. Nº 1092	1	Esto ha sido entregado al miquelete Juan Pagalday para el servicio del puesto de Arechavala, a quien despojaron de ello los revolucionarios. Se acompaña el correspondiente recibo.
Machete, Serie C. Nº 1092	1	
Fusil mauser, Serie B. Nº 8354	1	
Correaes de pistola	2	
Cartucheras de corraje de fusil	2	
Cartuchos de guerra	245	
Cartuchos de instrucción	5	
Saquetes de perdigón, enteros	20	
Saquetes de perdigón, medios	22	
Cajas de cartuchos de escopeta, calibre 16	21	
Cajas de idem, calibre 12	42	
Cajas de cartuchos de 16 milímetros	30	
Cajas de idem de calibre 14 milímetros	14	
Cajas de cartuchos del 12 y 16	25	
Cajas de tacos	12	
Cajas de pistones de recambio	4	
Botes de pólvora, de 250 gramos	8	
Cajas de cartuchos de escopeta, vacíos	15	

También fueron registrados los domicilios de los inculpados y se les incautó diversas armas de su propiedad. A Manuel Martínez una escopeta de un cañón de 12 mm., a Ladis del Teso una escopeta de dos cañones de 12 mm., a Ángel Zubillaga una escopeta de dos cañones de 16 mm., a Saturnino Bravo una escopeta de dos cañones de 16 mm., otra de un cañón de 16 mm. pero sin gatillo y otra de un cañón de 12 mm., a Jesús Múgica una escopeta de un cañón de 12 mm. y a Gregorio Unzueta un cuchillo de grandes dimensiones en funda de cuero. Además de diversas municiones en cartuchos para caza.

Entre los días 10 y 17 de octubre van pasando a declarar los diferentes detenidos y testigos, intercalando la ubicación del juzgado entre Mondragón y Aretxabaleta, según conveniencia. El día 18, el juez instructor, capitán Antonio Acha, entrega la causa al comandante de Infantería Ramiro Llamas del Toro, juez permanente de las causas de la 6ª División y nombrado para instruir este procedimiento.

El 22 de octubre queda formalizado el auto de procesamiento contra 43 acusados —José Iturrospe había sido puesto en libertad por no encontrar cargos contra él, pero como ya hemos comentado anteriormente fue detenido de nuevo el 1 de diciembre— y Celestino Uriarte en paradero desconocido. Se les imputa un delito de auxilio o inducción a la rebelión militar según los cargos, quedando todos ellos en situación de prisión preventiva. El auto termina con las consiguientes formalidades⁵⁶:

A todos los cuales se les hará saber este acuerdo, publicándose las oportunas requisitorias para el procesado Celestino Uriarte, en ignorado paradero; se les prevendrá de sus derechos y que pueden impugnar este procesamiento en el plazo de tres días siguientes al de su notificación; que se les requiera para que, de estimarlo conveniente, señalen defensor de la clase correspondiente; que se dé cuenta de este acuerdo a la Autoridad Judicial y al Señor Comandante Militar de San Sebastián con duplicada relación de procesados para su noticia al Ministerio de la Guerra, según lo ordenado; procédase al embargo de bienes muebles e inmuebles de los procesados hasta la cantidad de CINCUENTA MIL PESETAS a resultas de las responsabilidades civiles que puedan derivarse de esta causa, dándose comisión para este embargo al Señor Juez de primera Instancia e Instrucción de Vergara.

Todo con arreglo al artículo 421 del Código de Justicia Militar, los correspondientes al Código penal Ordinario por razón de los delitos cometidos, demás de general aplicación de ambos Códigos y disposiciones del bando publicado con motivo de la declaración del estado de guerra a fecha seis de Octubre del corriente año (1934).

Los procesados son llevados al fuerte de Guadalupe en Fuenterrabía. En esta prisión se iban concentrando todos los detenidos procedentes de la provincia, en su mayoría llegados de Eibar y Mondragón. El diario *La Voz de Guipúzcoa*⁵⁷ registra una cifra de 720 presos el 20 de octubre.

Los días 24 y 25 de octubre pasan declaración y el día 27 señalan como abogado defensor al socialista Eustasio Amilibia. Se hace cargo de 41 de los acusados y el 8 de diciembre acepta la defensa de José Iturrospe. Los dos que faltan, los hermanos José y Saturnino Sauquillo, nombran el 19 de diciembre como defensor para que les represente a Gabriel Laffite.

Mientras Eustasio Amilibia iba preparando la defensa, los presos de Aretxabaleta crean una comisión formada por Félix Alberdi, Pedro Fernández y Florencio Iturrospe con el fin de redactar una carta al alcalde, José María Amuriza⁵⁸, en donde le expresan⁵⁹:

1º Nos sea concedido un socorro para la asistencia de nuestros niños y esposas que se hallan sitiados por el hambre en muchos hogares por carecer de lo más indispensable para vivir.

2º Que es tal nuestra situación que nos encontramos, que nos veremos amenazados por el desahucio, por hacernos imposible al pago de las viviendas mientras siga nuestra situación.

La carta está fechada el 21 de noviembre de 1934 y estaba promovida por los presos que tenían cargas familiares, como así lo atestigua la relación que aparece en sus márgenes con los nombres de los maridos, esposas y número de hijos que tenían. Recogemos el testimonio de Natividad Amuriza a propósito de este hecho⁶⁰:

Como otro rojo, a aquel se le murió la mujer e hizo entierro civil, Jacinto se llamaba. Y cuando mi padre fue alcalde —y ése con otros anduvieron en manifestaciones y luego los guardias les llevaron presos a Guadalupe, no se si 19 ó 20 hombres— y vinieron las mujeres a casa a pedir una visita para ver a los maridos. Y mi padre fue a San Sebastián a ver al gobernador a pedir permiso y el gobernador se lo concedió. Mi padre con las 20 mujeres marchó a Guadalupe. Aquel hombre, qué agradecido estaba que les llevó las mujeres [...].

Algunos presos, cuya participación en la revuelta había sido nula e incluso testimonial, habían solicitado también por carta una “suplicatoria” que les favoreciera en su resolución. Es el caso de Francisco Otero y Eutiquiano Sánchez que quedan en libertad provisional el 12 de noviembre de 1934 con la obligación de fijar su domicilio, los dos vivían en Mondragón, y presentarse al comandante del puesto de la Guardia Civil de su localidad. El 10 de diciembre, una vez terminado el sumario y elevado a plenario, son otros 6 los presos puestos en libertad: Florentino Andrés, José Antónanzas, Constantino Carmona, Tomás Castro, Ignacio Franco y Rufino Hurtado. Los 36 restantes seguirán en prisión preventiva a espera del fallo del Consejo de Guerra. El fiscal pide la pena de muerte a Saturnino Bravo, a 17 de ellos la pena de reclusión perpetua y a otros 18 la pena de reclusión temporal.

Una vez revisada la causa, como antesala a la sentencia definitiva, el Ministerio Fiscal modifica sus peticiones pidiendo definitivamente:

- 30 años: Saturnino Bravo.
- 26 años: Pedro Axpe, Manuel Martínez y Ángel Zubillaga.
- 23 años: Avelino García, Arsenio Rodríguez, Saturnino Sauquillo y Ángel Sauquillo.
- 20 años y 1 día: Damián Egiguren, Obdulio Rodríguez, José Sauquillo, Ladis del Teso, José Iturrospe, Pedro Carmona, Rafael Múgica, Jesús Múgica y Lucio Oteiza.
- 20 años: Julio Urkia.
- 16 años: Aurelio Carmona, Octavio Gago y Pedro Fernández.
- 12 años y 1 día: Francisco Gago, Francisco Gutiérrez, Dionisio Rodríguez, Félix Alberdi, Maximino Gil, Gregorio Unzueta y Feliciano Salazar.
- Libertad: Tirso Gutiérrez, Florencio Iturrospe, Ángel Gago, Olegario Llanos, Isidro Monge y Jacinto Martínez de Alegría.

Finalmente el Consejo de Guerra se celebró el día 12 de marzo de 1935 en la prisión de Ondarreta de San Sebastián. La sentencia sobre los 34 acusados —ya que Valentín Goikolea y Celestino Heriz fueron juzgados con la causa de Mondragón— por rebelión militar, se saldó de la siguiente forma (véase apéndice documental nº 2, pág 447):

- 20 años: Saturnino Bravo.
- 16 años: José Sauquillo, Saturnino Sauquillo, Pedro Axpe, Avelino García, José Iturrospe, Manuel Martínez, Arsenio Rodríguez y Ángel Zubillaga.

- 12 años y 1 día: Félix Alberdi, Pedro Carmona, Aurelio Carmona, Damián Egiguren, Pedro Fernández, Francisco Gutiérrez, Octavio Gago, Maximino Gil, Rafael Múgica, Jesús Múgica, Lucio Oteiza, Obdulio Rodríguez, Ángel Sauquillo, Feliciano Salazar, Gregorio Unzueta y Ladis del Teso.
- 10 años: Julio Urkia⁶¹.
- Libertad: Ángel Gago, Francisco Gago, Tirso Gutiérrez, Florencio Iturrospe, Jacinto Martínez de Alegría, Olegario Llanos, Isidro Monge y Dionisio Rodríguez.

El Consejo también llama la atención a la autoridad judicial respecto de la conducta y actitud de los miqueletes de Aretxabaleta por estimar que ha habido manifiesta negligencia.

A modo de resumen, de los 44 procesados en esta causa, 16 quedaron en libertad, 2 fueron juzgados en la causa de Mondragón y 26 fueron condenados. Celestino Uriarte —máximo líder de la insurrección en Mondragón y Aretxabaleta, consiguió escapar— y se le declara en rebeldía.

Los condenados fueron trasladados a la prisión fortaleza de San Cristóbal en Pamplona y puestos en libertad gracias a la amnistía promulgada por el triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936. En total, 16 meses de privación de libertad para muchos de los partícipes de esta aventura. Hombres idealistas, revolucionarios que se echaron a la calle proclamando la República Social y, que vieron desvanecerse un sueño.

Para terminar, nada mejor que el testimonio de Lucio Oteiza, uno de los protagonistas de estos sucesos⁶²:

En la revolución de 1934, aquí en Aretxabaleta, hicimos huelga y lo que se llama revolucionaria. Al igual que en Mondragón, algunos salieron con las escopetas, armas o algo, y desarmaron a los miqueletes. No pusieron tampoco ninguna resistencia. No hubo ninguna detención ni nada.

El 5 de octubre de 1934 salieron muy pocos con armas, había 3 ó 4 con escopetas y alrededor de ellos los que iban en manifestación. Y nosotros por curiosos (refiriéndose a él) estamos aquí. Del sindicato de Solidarios Vascos no participaron pero sí hicieron huelga. Aquellos siempre cuando teníamos acontecimientos de éstos enseguida venían aquí. Éramos los primos hermanos de ellos. Todo se acabó al día siguiente, toda la gente se largó al monte o a trabajar. Yo desde luego cuando se abrió (trabajaba en la Vasco Cerrajera) fui a trabajar y a mí me sacaron del taller.

Yo por llevar un cesto de los cacharros de Alkur, que tenía para caza y eso, allí cargaron que sé yo porqué un cestillo de municiones; y nosotros, dos chavales que andábamos por allí curioseando nos dijeron: ¡Oye, llevar esto al sindicato! y lo cogimos como tal cosa.

Entonces yo estaba ya en la UGT y posterior, más tarde, me afilié a las Juventudes Socialistas.

Nos detiene la Guardia Civil y a mí me llevaron al ayuntamiento de Mondragón, en el salón. A medida que nos iban cogiendo nos llevaban allí. También había gente de Mondragón, naturalmente.

De ahí, directos a Guadalupe, a S. Sebastián a Ondarreta. Nos llamaron para juzgar y en el juicio por auxilio a la rebelión a mí me cascaron 12 años y 1 día. Había gente de 20 y 30 también. Estuvimos 1 mes o así en Ondarreta y de allí nos llevaron a S. Cristóbal (Prisión de Pamplona). Allí, los mismos guardias de asalto que habían estado en Asturias, nos hincharon a palos. Hubo un “follón”, una provocación que organizaron ellos, la Dirección; y luego para meter disciplina sacaron unos 40 o así y nos pasaron por el “tubo de la risa” y entre ellos estaba yo también (te cogía un individuo, te sacaba a palos y te llevaba hasta donde estaba el otro, así hasta el límite). Nos pegaban con porras y el que no tenía, con la culata.

Luego, cuando triunfó el Frente Popular en las elecciones, salimos el mismo día que aprobaron la amnistía. Nosotros ya teníamos antes rumores de que íbamos a salir y la gente empezó entonces a perder la disciplina, el orden y tal, y cada uno empezó allí con las sábanas y con lo que tenían a hacer carteles y pasquines... Salimos a la tarde, a las 4 o las 5, en Pamplona, abajo, nos estaban esperando medio Pamplona.

3.1.4. Conclusiones y secuelas políticas

Como cierre a este episodio y derivado de los acontecimientos narrados anteriormente, podríamos extraer algunas conclusiones. El movimiento revolucionario en Aretxabaleta se puede caracterizar de la siguiente manera:

1º Tuvo un carácter netamente socialista, en concreto secundado por socios afiliados al sindicato de la UGT. Este movimiento obrero proclamaba la “República Socialista”.

2º Fue un movimiento insurreccional, revolucionario, es decir, un movimiento de acción colectiva y armado. Se pararon todas las fábricas, se tomó el ayuntamiento desarmando a la fuerza pública, se dictó un bando y se efectuaron requisas de armas para después dedicarse al control del orden público. No llegaron al nivel de Mondragón y Eibar donde se consumaron detenciones, hubo resistencia —en especial el cuartel de la Guardia Civil— y provocó muertos.

3º Fue un movimiento auxiliar, subalterno al Comité Revolucionario de Mondragón, representado por su líder Celestino Uriarte. Como hemos comprobado, todas las consignas venían de esa fuente. El Comité de Aretxabaleta se limitó a cumplir fielmente sus instrucciones.

En cuanto al papel y participación del PNV y STV hay que reconocer las palabras de José Luis de la Granja Sainz⁶³:

Históricamente, es indudable que el PNV y STV no participaron en la preparación y la dirección del movimiento, como prueban su actuación en vísperas de octubre y las órdenes de sus dirigentes a sus afiliados una vez producido el estallido revolucionario, que fueron claramente de inhibición, tal y como publicó Aguirre en su libro de memorias *Entre la libertad y la revolución* (1935):

PNV: "Abstención, absoluta abstención de participar en movimiento de ninguna clase, prestando atención a las órdenes que en caso preciso serán dadas por las Autoridades".

STV: "Allá donde pueda trabajarse sin peligro, acudan todos los trabajadores a sus labores, pero si para ello encontraran alguna dificultad o peligro, retírense sin participar en ninguna actividad no ordenada por la agrupación".

Así pues, la posición adoptada por las direcciones del PNV y STV fue de neutralidad o de no beligerancia, pues ni apoyaron la revolución ni tampoco se opusieron a ella.

Recordar la actitud de Marcelo Antxia, presidente de STV en Aretxabaleta, que con su gesto apoyó la huelga pero no intervino en ninguno de los hechos revolucionarios, cumpliendo así las directrices de su sindicato.

La mayor preocupación de la corporación municipal de Aretxabaleta a raíz de los sucesos revolucionarios fue asegurar en el futuro el orden público. Vieron insuficiente mantener únicamente a dos miqueletes como fuerza de seguridad, para ello, promovido por los tradicionalistas y monárquicos que controlaban el ayuntamiento y el apoyo de los patronos de las fábricas, comienzan las gestiones para la construcción de un cuartel para la Guardia Civil. Un año más tarde de los hechos revolucionarios de 1934 el proyecto es un hecho.

Otra de las secuelas fue el oportunismo de alguno de los patronos de las fábricas, el caso de Luis Fuentes, propietario de la fábrica Eizaguirre o popularmente conocida como la "Vasco Cerrajera". Aprovechó la situación para cerrar la fábrica y llevarla a Lakuntza (Navarra) donde la mano de obra era más barata, dejando tras de sí un gran número de obreros en el paro.

3.2. El inicio de la Guerra Civil

La proclamación de la II República, el 14 de abril de 1931, y las primeras medidas reformistas tomadas por el nuevo gobierno originarán un giro tanto social como político en la sociedad española. En un país tradicionalmente gobernado por militares o con influencia en sus gobiernos y amparado por los sectores más conservadores y el beneplácito de la Iglesia, el triunfo de la República representaba un peligro, en cierto modo revolucionario, a sus pretensiones de poder. La grave crisis económica que se atravesaba desde 1929, la influencia ideológica marxista que llega de Rusia y los modelos democráticos existentes hasta el momento en Europa (como Francia y Gran Bretaña) vienen a despertar a esa parte de la sociedad más desfavorecida y con ansia de libertad. El mapa político de Europa ofrecía las siguientes alternativas políticas: la democracia, el comunismo y el fascismo (Alemania e Italia). España no escapará a esta influencia internacional, es más, se convertirá en campo de pruebas experimental de lo que más tarde el resto de las naciones tendría que sufrir.

La vida política y social se radicaliza en extremo. Los acontecimientos revolucionarios de octubre de 1934 y el periodo de gobierno de la derecha en el llamado "bienio negro", son dos ejemplos más del choque frontal ideológico que se estaba conformando. La polarización de la política representada en dos bloques o bandos como son la derecha (CEDA) y la izquierda (Frente Popular), no hace más que agravar la situación. El triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936, la mala asimilación de la derrota por parte de la derecha y las primeras políticas de izquierda del nuevo gobierno conllevan a un periodo de violencia, ataques y contraataques por parte de grupos paramilitares allegados a cada uno de los bloques políticos. Comienzan las primeras conspiraciones militares, apoyadas por los sectores más conservadores, monárquicos y el apoyo de la Falange. El gobierno republicano toma medidas y aleja de Madrid a los generales considerados más peligrosos, como Varela, Queipo de Llano, Goded, Franco que es destinado a Canarias y Mola a Pamplona. La decisión de enviar a Mola, que era considerado el "Director" de la conspiración, como se vio posteriormente fue un error mayúsculo al facilitar el contacto con el sector carlista. Mola trama la conspiración y empieza a planificar el Alzamiento buscando los apoyos de los generales más afines y de los sectores más tradicionalistas. A estos militares se les unirán las organizaciones del requeté —como milicia del carlismo— y las milicias falangistas, que conjuntamente formarán la fuerza armada del levantamiento.

Los asesinatos, el 12 de julio, del teniente guardia de Asalto José Castillo —simpatizante socialista— y su inmediata respuesta vengando su muerte con la del jefe de Renovación Española, José Calvo Sotelo, precipita los planes

de Mola. El viernes 17 de julio, por la tarde, la guarnición de Melilla se subleva. Al día siguiente, tras levantarse el Ejército del norte de África y Canarias, se adhieren los militares conspiradores en la Península. La sublevación fue secundada de forma desigual, el gobierno de la República tarda en reaccionar y no valora en su medida la revuelta. Esa falta de contundencia, en las primeras horas, propiciará la insurrección militar.

3.2.1. La sublevación militar y sus primeras reacciones

En Gipuzkoa, las primeras noticias sobre la sublevación militar son confusas. En la capital guipuzcoana, los militares que debían sublevarse se encuentran indecisos, mientras el Gobierno Civil intenta transmitir serenidad. La vacilación de los mandos militares —el coronel León Carrasco, al mando de la Comandancia Militar, y el teniente coronel José Vallespín, uno de los responsables de los cuarteles de Loyola— contrasta con la rapidez de reacción que toman en las calles las distintas agrupaciones políticas y sindicales de izquierda.

En Aretxabaleta, Ángel Gago Raposo que pertenecía al sindicato de la UGT y a las Juventudes Socialistas Unificadas (JSU) nos da su testimonio de cómo vivió esas primeras horas⁶⁴:

El día 17, a la noche, en el Centro Republicano oímos [por la radio]: ¡La República está en peligro! Y esa noche ya no dormimos en casa, patrullando por las calles viendo venir. Íbamos con algún revólver que el marido de mi tía de Eibar, que trabajaba en una fábrica de revólveres (Anitua), algunos domingos nos traía en baldes de pintor y todo eso. Así traía hasta 14 revólveres.

Algo similar nos aporta los relatos escritos por Guillermo Lasagabaster Gorosabel, *Mala leche*⁶⁵, uno de los dirigentes más significados de la agrupación socialista de Mondragón:

El día 18 de julio, la sublevación tomó caracteres gravísimos, por estallar el movimiento en la península y todas las capitales importantes de España.

A la vista de eso y dándonos cuenta del grave peligro que corría el pueblo de Mondragón —por triunfar el movimiento en la capital de Vitoria y por restar solamente 33 Kms. sin ninguna organización del Frente Popular en todo el trayecto— y ante el grave riesgo que corríamos, nos armamos desde el primer momento con escopetas de caza, con rifles antiguos de un tiro y con unas pistolas que la Comisión de Guerra, que teníamos formado, conseguimos traerlas de Eibar.

El Gobierno Civil de Gipuzkoa está desamparado. Los diferentes dirigentes políticos, partidarios de la República, y los representantes de los sindicatos UGT, STV y CNT se reúnen con el propósito de tomar el control de la situación. Se suman también a esta iniciativa los diputados Irujo, Lasarte y Amilibia. Ante la indecisión de los militares, las organizaciones de izquierda se echan a la calle en busca de armas para velar por la República. Ante esta situación, León Carrasco decide acuartelar las tropas. La iniciativa es popular. La sublevación no ha triunfado en sus inicios pero el control de la capital es todavía incierto.

En el Alto Deba, la localidad de Mondragón centralizaba todas las iniciativas y las operaciones de estos primeros compases. Con una población de aproximadamente 8.000 habitantes y un fuerte arraigo industrial, las agrupaciones de obreros (UGT especialmente) y los miembros de las Juventudes Socialistas Unificadas inmediatamente se movilizaron. Comandados por hombres de un gran carácter y determinación —bregados en la revolución de octubre de 1934, donde las circunstancias les dotaron de un fuerte carisma y dotes de liderazgo— como es el caso de Celestino Uriarte, tomaron las riendas de la situación. En Aretxabaleta, las noticias y las órdenes siempre habían venido de Mondragón y estas a su vez de Eibar que era el contacto principal con San Sebastián. Esta cadena de comunicación venía dada sin duda por la configuración organizativa de los comités locales de los partidos y sindicatos obreros de la provincia.

En adelante utilizaré el documento manuscrito que nos ha legado Guillermo Lasagabaster a la hora de exponer los acontecimientos. Creo interesante la aportación de estos relatos de uno de sus protagonistas, evitando así la consulta de referencias históricas ya reproducidas por otros historiadores⁶⁶:

La noche del día 18 de julio la pasamos en las afueras del pueblo, montando guardia severísima en todos los cruces de la carretera de Álava (Vitoria).

El día 19 el Comité de Guerra tuvo una conferencia con la brigada de la Guardia Civil, contestando que no tuvieran ningún cuidado de ellos porque siempre defenderían el gobierno legítimo y no el de los sublevados.

El día 20 se tocó un bando ordenado por el Comité de Guerra (compuesto en su totalidad de paisanos) en la que decía: "Ante las circunstancias que nos encontrábamos, todo aquel que estaba dispuesto voluntariamente para empuñar el fusil en defensa del gobierno legítimo y de nuestras libertades y de la República, que todos fueran a dar sus nombres al ayuntamiento".

Toda la juventud en masa se presentó en el ayuntamiento, pero como no había armas suficientes para todos, se les armó solamente a 100 y a los otros se les tuvo que rechazar hasta nueva orden.

Gipuzkoa y Bizkaia seguían siendo fieles a la República. En Bilbao, desde el primer momento, el Gobierno Civil junto a su guarnición se posicionó leal al gobierno republicano. En Navarra, como cuna conspirativa del levantamiento, no hay duda del triunfo de los militares rebeldes. Por lo tanto, las miradas se dirigen a la capital alavesa. A las 7 de la mañana, del domingo 19 de julio, la sublevación se había hecho realidad. El teniente coronel Camilo Alonso Vega, que se encontraba al frente del batallón de infantería de Montaña Flandes nº 5, sería el encargado de ejecutar las órdenes del general Mola. Era de esperar que en Álava con una trayectoria política más tradicionalista la insurrección pudiera triunfar.

Inmediatamente se organizan dos columnas, una columna vizcaína y otra guipuzcoana. Estas columnas estaban integradas por una multitud de milicianos y algunas secciones de la Guardia Civil y Carabineros fieles a la República. El martes 21 de julio, la columna guipuzcoana parte de San Sebastián dirección a Mondragón, punto de encuentro donde se unirían con las fuerzas de Eibar. Las dos columnas se dirigen a Vitoria; la columna vizcaína se posiciona en Otxandio, mientras la guipuzcoana ante el aviso de la sublevación de la guarnición de San Sebastián debe abandonar su empeño y dirigirse en auxilio de la capital guipuzcoana.

Guillermo Lasagabaster explica con detalle su participación como integrante de la columna guipuzcoana⁶⁷:

La misma noche del 20 vino una caravana de autos desde Eibar, al mando del teniente de Guardia de Asalto Cecilio Gómez, uniéndose este grupo de jóvenes eibarreses a los muchachos de Mondragón. El fin era que a primera hora de la mañana haríamos una incursión hasta las cercanías de la capital de Vitoria ya que no sabíamos fijamente en donde podíamos encontrar el enemigo.

A las 5 de la mañana del día 20 [es un error se trata del día 21] emprendimos la marcha, al mando de Cecilio Gómez, unos en autobuses por la carretera y los enlaces a pie por la montaña.

Sin ninguna novedad lleguemos hasta Landa, en donde tomemos posiciones quedándonos de acuerdo con el Comité de Guerra que nos daba órdenes.

El Comité de Guerra recibió una orden por teléfono en la que le anunciaban que desde Vitoria salía un tren especial en dirección para Mondragón compuesto de republicanos. Por tales motivos, el Comité nos alerta que jamás podría estar de acuerdo con cierta noticia porque en ninguna cabeza podía haber que sabiendo fijamente que en Vitoria se había implantado el fascismo podíamos recibir un tren de republicanos.

Ante tales circunstancias nos preparemos con todas las consecuencias. El teniente Cecilio Gómez nos dio órdenes severísimas. Si en el caso que vendría ese tren, en vez de republicanos vendría compuesto de militares traidores sublevados contra la República, y por tal motivo que en una curva del ferrocarril que estaba en las cercanías de la estación de Landa había que poner un auto cargado de piedras y sacos de arena para que se estrellara allí.

Después de hacer esa operación y cortar unos árboles para cerrar el paso del ferrocarril, tuvimos la sorpresa de la aparición de un auto por la carretera. En dicho auto llegaban ciertos jefes militares con algunos falangistas, en plan de reconocimiento. Cecilio Gómez ante tal sorpresa ordena el fuego contra dicho auto, aunque la descarga fue cerrada, gracias al ímpetu, coraje y serenidad del chofer, dio una vuelta tan rápida que les pudo sacar con vida. Nos dimos cuenta de que el auto, después de la descarga resultó averiado por la rotura de cristales y por la <<desinfladura>> de las ruedas porque las balas quedaron incrustadas en ellas. Al momento llegaron unos evadidos de Vitoria, nos dijeron cómo se encontraba la situación de la capital y que en caso de atacarla pronto seríamos dueños de ella. Además, en la carretera se tropezaron con el auto que le hicimos la descarga y en la que los ocupantes iban vendados, pero al parecer las heridas que sufrieron debían de ser leves.

Después de eso nos dieron comida en frío, a base de conservas y algo de vino, no obstante llegaban autobuses de Eibar y de otras partes cargados hasta los topes de milicianos para preparar el ataque a Vitoria.

En un momento de estos aparece una avioneta de propaganda de dicha capital en plan de reconocimiento, regresando de nuevo sin ninguna novedad a su base. Mientras tanto en Mondragón se había formado el Cuartel General para recoger en él a todas las fuerzas adictas a la República y a los milicianos voluntarios que venían a millares de todas partes.

El coronel Carrasco aunque había dado su palabra de honor a las autoridades del Frente Popular, que él estaba a las órdenes de ellos, aprovechó el momento para sublevarse al ver que las autoridades leales al Gobierno legítimo abandonaban San Sebastián para ir a Mondragón.

A las 5 de la tarde, cuando estábamos con todo el ímpetu y coraje y con una moral muy elevada para la conquista de Vitoria, recibimos del Cuartel General de Mondragón la orden que fue muy desagradable para nosotros, que dejáramos todo en banda y que regresáramos a Mondragón porque el coronel Carrasco se había sublevado en San Sebastián. Nuestra llegada a Mondragón tuvo momentos de emoción con la población civil y particularmente con las familias, esposas y novias, pero enseguida tuvimos que despedirnos de nuevo. A las 7 de la noche llegamos a Eibar, había una infinidad de caravanas y nos dieron comida en frío para cenar. A las 8 de la noche recibimos por teléfono una noticia, el cuartel de la Guardia Civil de Mondragón se había sublevado aprovechando que toda la juventud había abandonado el pueblo.

Como en aquellos momentos el interés era sofocar el movimiento de la capital de Guipúzcoa, sin dar ninguna sensación a esa noticia, se siguió el rumbo que estaba marcado. A las 8 y media salieron los autobuses uno por uno

cargados de milicianos. A las 5 de la mañana ya estábamos en las cercanías de San Sebastián, y para más precaución para que el enemigo no se diera cuenta, todos los autobuses llegaban con los faroles apagados.

A las 7 de la mañana al mando del comandante Garmendia y otros jefes, salimos con dirección a la capital en línea de a uno, entrando en las primeras calles [...].

Para complementar sus vivencias quisiera añadir que en Mondragón se suman a la columna dirección Vitoria miembros nacionalistas vascos, pero deciden abandonarla a su vuelta⁶⁸. También reseñar la postura adoptada por los cuarteles de la Guardia Civil. El cuartel de la Guardia Civil de Mondragón se acuarteló, concentrando a todos sus números y a sus respectivas familias, así como a los procedentes de los cuarteles de Oñati y Aretxabaleta. Tuvieron que venir de Eibar unos cuatrocientos hombres armados, a las órdenes de un oficial de la Guardia de Asalto⁶⁹, para que aclarasen su actitud. Al no tener alternativa fueron incorporados todos, excepto 8 números que se quedaron en Mondragón, a la columna en dirección San Sebastián⁷⁰.

La situación había dado un giro de 180 grados. Los militares “tapados” empiezan a decantarse por la insurrección. León Carrasco, al mando de la Comandancia Militar, prometía su adhesión al gobierno legítimo pero hacía muy poco para demostrarlo. Tras la demora intencionada en incorporarse a la columna de Mondragón con parte del regimiento de Artillería, decide el acuartelamiento de las fuerzas. El teniente coronel Vallespín, responsable de los cuarteles de Loyola, junto con el apoyo de un grupo de capitanes se declaran en rebeldía y reclaman al Gobierno Civil el mando de la provincia, amenazando con bombardear San Sebastián. La traición estaba servida. Solo quedaba esperar el retorno de la columna y el desenlace del encuentro.

El 22 de julio, los militares, apoyados por grupos falangistas, intentan hacerse con el control de la ciudad. Entran en el centro y se atrincheran en los edificios más favorables como el Hotel María Cristina, el Casino y la Comandancia Militar, entre otros. A su vez, la columna procedente de Mondragón y Eibar llega a las puertas de San Sebastián donde se encuentra con multitud de gente venida de los pueblos limítrofes. Se organizan y dividen en grupos, entrando con cautela por las calles donde son recibidos con descargas cerradas de ametralladoras y con los obuses, lanzados desde el cuartel de Loyola. Empiezan a caer los primeros muertos y heridos.

La batalla por el control de San Sebastián dura 7 días, desde el 22 de julio hasta el día 28, fecha de la rendición de los cuarteles de Loyola. La sublevación militar en la capital había fracasado, pero el enemigo con los requetés navarros al frente había comenzado ya la ocupación de Gipuzkoa, se encuentra ya en Oiartzun, Rentería y Beasain. La Guerra Civil ya es un hecho.

A modo de conclusión me gustaría destacar que la aportación atxabaltarra a este episodio, es más bien nula, limitándose exclusivamente a realizar guardias de vigilancia en el pueblo y en los montes que colindan con Álava. Únicamente se ha podido documentar la participación del farmacéutico D. Pablo Urtubi⁷¹, que junto al médico de Bergara D. Victoriano Múgica, montó en un coche ambulancia en la columna formada para ir a Vitoria y que como hemos contado anteriormente tuvo que retornar. Sin duda, conviene resaltar la iniciativa, el arrojo y la valiente participación de los hombres de Mondragón que dejó cuatro muertos — Eusebio Berecibar, Benito Uranga, Camilo Ibáñez y Pedro Olmedo⁷²— en los enfrentamientos de las calles de San Sebastián.

El 27 de julio, durante los combates contra el cuartel de Loyola, cae de gravedad, y no se recuperaría, el teniente guardia de Asalto Justo Rodríguez. El 28 de julio muere el comandante de Estado Mayor Augusto Pérez Garmendia a tiros de Requetés del Tercio de Lacar, cuando se dirigía al sector de Rentería. El 3 de agosto caería, en Lasarte, el teniente de Asalto Cecilio Gómez al ser alcanzado por una granada de mano. Todas estas muertes tuvieron muchísima importancia al tratarse de militares formados, algo que necesitaban las fuerzas republicanas para su organización y desarrollo en el frente de batalla.

En cuanto a los militares traidores, el coronel León Carrasco tras su detención con la caída de los cuarteles de Loyola es llevado detenido a la Diputación y más tarde aparecerá asesinado; en cambio, el teniente coronel Vallespín logra huir a Pamplona y se une a los sublevados.

3.2.2. La formación del Comité de Defensa de la República

Por una parte había que organizar, regular y controlar la ausencia de autoridad que se había originado en los primeros días. Tras el levantamiento de los militares en San Sebastián, aprovechando la salida de la columna guipuzcoana, los representantes del Gobierno Civil tuvieron que huir a Eibar; y por otra parte, el enemigo amenazaba seriamente a Gipuzkoa en los límites con Navarra. Había que organizarse y con urgencia. La situación de caos, forzada por la insurrección fascista, había dado paso a un movimiento revolucionario en salvación de la República. Este vacío de poder necesitaba de un órgano que gobernara la situación. Así, el 27 de julio de 1936, víspera de la rendición de los

cuarteles de Loyola, se crea la Junta de Defensa de Guipúzcoa. Como indica el historiador Pedro Barruso: “nace con el espíritu de concentración de todas las fuerzas que se mantienen junto a la legalidad republicana y con la intención de regir todos los aspectos concretos de la vida guipuzcoana”⁷³.

La Junta de Defensa de Guipúzcoa aglutinaría a los representantes del Frente Popular (PSOE, PCE, IR, ANV...), al PNV y la organización sindical CNT. Se crean las diferentes comisarías que serán los órganos encargados de organizar y desarrollar los diferentes servicios de la vida guipuzcoana. Inicialmente quedan integradas y dirigidas de la siguiente manera⁷⁴:

- Presidente de la Junta: Miguel Amilibia (PSOE)
- Comisaría de Guerra: Jesús Larrañaga (PC de Euzkadi)
- Comisaría de Abastos: Sergio Echevarría (PSOE)
- Comisaría de Transportes: José Aguado (IR)
- Comisaría de Orden Público: Telesforo Monzón (PNV)
- Comisaría de Comunicaciones, Información y Propaganda: Miguel González (CNT)
- Comisaría de Finanzas: José Imaz (ANV)
- El 30 de julio, por acuerdo del Frente Popular y para resolver los problemas sanitarios de la provincia, se crea:
 - Comisaría de Sanidad: Julio Rodríguez Mena
- Un mes más tarde, a finales de agosto (24), las necesidades que van surgiendo provocan la aparición de otras dos:
 - Comisaría de Trabajo: Guillermo Torrijos (UGT)
 - Comisaría de Asistencia Social: Rafael García

Las comisarías, a su vez, estaban compuestas por miembros representantes de todas las organizaciones políticas y sindicales.

En el Alto Deba, la comarca estaba bajo la tutela de la Junta de Defensa de Eibar. Esta se constituyó a principios de agosto a semejanza de la Junta de la capital guipuzcoana, y estuvo presidida por el socialista Juan de los Toyos. Tenía jurisdicción sobre todos los pueblos del Alto y Bajo Deba, aproximando además su influencia con Zumárraga.

Desde los primeros días de la sublevación militar, las organizaciones políticas y sindicales de izquierda entienden la importancia de la situación y se empiezan a organizar. Los nacionalistas vascos, todavía indecisos, esperan consignas. Finalmente se adhieren a la formación de las Juntas de Defensa locales. A la hora de la creación de estas Juntas se van perfilando dos grupos ideológicos, uno representado por los izquierdistas o Frente Popular y otro nacionalista vasco. Muy recelosos unos de otros pero como más tarde se verá condenados a entenderse.

Álava había caído en manos de los sublevados. La situación geográfica de los pueblos del Alto Deba pone en alerta a los defensores de la legalidad, dando una rápida respuesta a favor de la República. La formación de las Juntas de Defensa locales fue inmediata.

En Mondragón, el día 19 de julio —los jeltzales se suman el día 20— desde el primer momento se constituye la Junta de Defensa local. Estaba formada por 11 miembros y presidida por el alcalde nacionalista Nicolás Uriarte. Su composición fue la siguiente:

- 2 miembros socialistas (PSOE): Celestino Uriarte y Jesús Uranga
- 2 miembros de UGT: Salvador Lazpiur y Marcos Vitoria
- 2 miembros del PNV: Nicolás Uriarte y Juan Arregi
- 2 miembros de STV: Gregorio Uriarte y Romualdo Uribetxebarria
- 2 miembros de ANV: Uno de ellos era Eusebio Marcaide
- 1 miembro de IR: Felipe Letona

En Leintz Gatzaga era el Ayuntamiento el que desempeñaba las funciones de defensa. Zacarías Ruiz de Alegría, teniente alcalde y dueño de la fábrica de sal —de filiación tradicionalista y que tenía familiares militares sublevados en Vitoria—, era quien controlaba el Ayuntamiento. Por tal motivo hubo disensiones entre los vecinos y se decide que la Junta de Defensa se forme por personas de fuera, a petición de Zubillaga, presidente del *Batzoki*, con el fin de cortar venganzas y represalias. Todos lo aprueban y el 29 de julio queda constituido el Comité de Defensa por 4 miembros: Antonio Gamarra, secretario del *Araba Buru Batzar* que llegó a Gatzaga huido de Vitoria el día 27; Juan y Julio Gamarra, hermanos del anterior; y Gerardo Zubillaga, hijo del presidente del *Batzoki*. Como presidente del Comité se le nombra a Antonio Gamarra⁷⁵, persona que por su cargo demostraba su valía. Estos cargos fueron luego confirmados por

el Comité de Defensa de Eskoriatza. Por el buen hacer de estos *jeltzales* en las gestiones realizadas en aquellos días, — se levantaban actas diarias de todo lo que se hacía, se expedían salvoconductos, etc... —, los miembros del Comité de Mondragón pidieron que Juan y Julio Gamarra bajaran a Eskoriatza a realizar allí estas funciones. Al día siguiente los del Comité de Aretxabaleta subieron a Gatzaga a enterarse de los procedimientos a seguir. A los pocos días, los elementos izquierdistas se quejaron ante el Comité de Mondragón de que no había ningún representante del Frente Popular. Se constituye de nuevo un Comité con el alcalde como presidente, 3 nacionalistas y 2 de izquierdas. Es significativo el interés por estar representado en los Comités de Defensa locales, por consiguiente había que tener un fuerte grado de ecuanimidad.

El Comité de Defensa de la República de Eskoriatza, gracias al apoyo de los hermanos Gamarra, desarrolló unos niveles organizativos excelentes. El Comité estaba integrado por miembros representantes del Centro Republicano Federal, STV y del Ayuntamiento. Consiguieron articular de forma efectiva 5 comisarías: Guerra, Orden Público, Abastos, Finanzas y Transportes.

En Aretxabaleta, el panorama político que se vivía antes de la sublevación estaba formado por tres ideologías bien definidas: una de izquierdas, representada por elementos republicano-socialistas, donde la representación de comunistas y anarquistas era simbólica o nula; una segunda, formada por los nacionalistas vascos, la más numerosa y, con ANV a caballo de estas dos; y la tercera, representada por el sector más conservador y tradicionalista, con los carlistas y monárquicos. Ante esta perspectiva es obvia la conformación del Comité de Defensa.

El Comité de Defensa de la República de Aretxabaleta que es como se denominó, se constituyó con 12 miembros:

- 6 de izquierdas (Unión Republicana y UGT):

- Saturnino Bravo
- Manuel Martínez
- Ladis del Teso
- Luis Sauquillo
- Remigio Lombide
- Santiago Urkia

- 6 del Partido Nacionalista Vasco y STV:

- Pedro Jauregi
- Mateo Lasagabaster
- José Antonio Usandizaga
- Anastasio Marzana
- Ángel Aznar
- Máximo Alberdi

El bloque republicano-socialista estaba formado por 3 miembros de UGT (Saturnino Bravo, Manuel Martínez y Ladis del Teso) y 3 del Centro Republicano (Luis Sauquillo, Remigio Lombide y Santiago Urkia) y el otro nacionalista junto con su sindicato obrero.

Ya desde el 21 de julio empezó su actuación, llevados por las figuras de Saturnino Bravo, líder de la revolución de 1934, por un lado y, Pedro Jauregi, actual alcalde, por otro.

Mientras los socialistas tomaban una actitud más activa, los *jeltzales* se limitaban a preservar el orden. En la obra, editada por el Instituto Bidasoa, *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel de Barandiaran*⁷⁶, el patriarca de la cultura vasca entrevista el 4 de febrero de 1938 en el exilio de Biarritz al *jeltzale* Máximo Alberdi Ceberio, miembro del Comité de Defensa:

Nuestra entrada en la Junta de defensa local obedecía en primer lugar al propósito de impedir todo intento de desmanes o atropellos de parte de los rojos, lo cual nos hubiera sido imposible poniéndonos frente a ellos, puesto que nosotros no contábamos con armas ni asistencia alguna de parte de las autoridades. De todos modos, sólo teníamos orden de actuar en lo que fuera preciso para garantizar el orden público.

En cuanto a la organización del Comité de Defensa poco podemos saber. La escasa documentación de que se dispone para este estudio muestra a cuentagotas su desarrollo. Se sabe que Máximo Alberdi salió hacia Elorrio el 21 de septiembre —con motivo de la evacuación de la población civil ante la amenaza de los franquistas de ocupar Aretxabaleta—, llevándose consigo los documentos del Comité de Defensa, Solidaridad de Trabajadores Vascos, Partido Na-

cionalista Vasco, UGT y Centro Republicano. Máximo era una persona impedida, al contraer una enfermedad estando en el servicio militar que le imposibilitó su movilidad, por este motivo volcaba su creatividad y trabajo escribiendo crónicas periodísticas en diarios nacionalistas y probablemente sería él quien llevase las tareas administrativas del Comité. También, sería la persona donde delegaron su confianza para la custodia de todos los documentos que había que salvaguardar.

Existe un documento donde se reflejan los haberes de la nómina del mes de agosto que se debe abonar a los milicianos alistados al Comité de Defensa, y los haberes de cada una de las comisarías existentes. Según esta información existían 7 comisarías: Guerra, Transportes, Abastos, Orden Público, Comunicaciones, Finanzas e Informaciones⁷⁷.

La Comisaría de Guerra se encargaría de la organización de las milicias. En el Consejo de Guerra que se le realizaría a Ladis del Teso en 1938 se le acusa de: "*ser miembro del Comité Rojo local de Defensa con el cargo de comisario de guerra*"⁷⁸. En cuanto a la relación nominal de los milicianos, alistados al Comité de Defensa de la República de Aretxabaleta, aparecen los siguientes nombres (todos ellos milicianos socialistas):

Relación de milicianos alistados al Comité de Defensa de la República en agosto de 1936

Nº	Nombre	Nº	Nombre
1	Eusebio Arrese Idígoras	20	Florentino Andrés Díez
2	Gregorio Unzueta Urzelai	21	Pedro Axpe Sagasta
3	Saturnino Sauquillo Etxebarría	22	Clemente del Teso Sandoval
4	Jesús Múgica Bañales	23	Vicente Lizarralde Izurrategi
5	Ángel Sauquillo Etxebarría	24	Jesús Zubizarreta Bengoa
6	Damián Egiguren Zubizarreta	25	Jacinto Martínez de Alegría Inurria
7	Lucio Oteiza Cortazar	26	Santiago Umerez Anduaga
8	Ángel Gago Raposo	27	Cirilo Erostarbe Fernández
9	Francisco del Teso Sandoval	28	Máximino Gil Múgica
10	José María Lombide Gastañaga	29	Tomás Soria Gauna
11	Félix Alberdi Gorostiza	30	Celestino Etxebarría Ameztegi
12	Sabino Ugarte López de la Calle	31	Miguel Llobregat Espinosa
13	Obdulio Rodríguez Lentijo	32	Julio Urkia Orense
14	Rafael Múgica Rodríguez	33	Antonio Estrada Ábalos
15	Nicolás Martínez de Butrón	34	Leopoldo Castro Sandoval
16	Eugenio Zaldibia Fernández de la Peña	35	Dionisio Rodríguez Lentijo
17	Aurelio Carmona Rodríguez	36	José Antoñanzas de Diego
18	Constantino Carmona Rodríguez	37	Pedro Carmona Rodríguez
19	Octavio Gago Raposo	38	Vicente Alonso Andrés

Cada miliciano, como así los miembros del Comité, cobraba 10 pesetas diarias. El documento está rubricado por Luis Sauquillo, bien en calidad de presidente del Comité o como responsable de Finanzas.

La Comisaría de Comunicaciones, sabemos por el documento anterior, estaba a cargo de dos vocales, Ladis del Teso y Máximo Alberdi⁷⁹. La Comisaría de Informaciones aparece separada de la de Comunicaciones, no se entiende bien esta diferenciación en una población tan pequeña.

La Comisaría de Orden Público sin duda la conducía los miembros *jeltzales* del Comité. Al igual que su mandatario Telesforo Monzón al frente de su comisaría homónima en la Junta de Defensa de Guipúzcoa, se encargaría de mantener el orden, el culto católico y velar por la vida de los presos. La conducta del PNV hasta el momento era un tanto ambigua. Máximo Alberdi narra la encrucijada en la que se encontraba su partido⁸⁰:

Ya hacia fines de julio nos vino una Comisión del Partido Nacionalista Vasco constituida por el Sr. Azkarate (de Vergara), Sr. Mujika (médico de Vergara) y Sr. Gorroñoitía (de Mondragón), quienes nos expusieron que la sublevación militar y el movimiento de las milicias, tanto en Navarra como en Álava, iban directamente contra los nacionalistas vascos. Nos refirieron casos concretos en confirmación de su relación. Por lo cual era preciso, según ellos nos decían, empuñar las armas en defensa de nuestras vidas y de nuestro territorio, para lo cual había que reclutar voluntarios. Sin embargo, la gente no se mostraba al principio propicia a tomar las armas; así es que hasta mediados de agosto, la Junta Municipal [del PNV] no inició la labor de reclutamiento de voluntarios.

Es a principios de agosto cuando el PNV comenzó a militarizar a sus bases. Fue en Azpeitia donde se formó el *Eusko Gudarostea o Milicias Vascas*. Llegó a controlar, en el núcleo de Azpeitia, un total de 1.349 gudarís y la Comandancia que se creó estaba formada por Telesforo Monzón, José María Lasarte, Salvador Aranburu, Miguel José Garmentia, Lino Lazkano, Miguel Ayerdi y Tomás Mitxelena. Todos ellos al mando militar de Cándido Saseta, Comandante en jefe, y los comandantes Eduardo Urtizberea, Jesús Luisa, Enrique Etxeberria, José María Fernández de Lecuona y José Placer⁸¹.

En el Valle de Léniz, el Comité de Eibar estaba movilizando el mayor número de efectivos posible. Llamó a los mozos del reemplazo del 33, 34 y 35. El *jeltzale* Antonio Gamarra, que tanta importancia tuvo en la organización de los Comités locales, le cuenta también a D. José Miguel de Barandiaran el reclutamiento de las Milicias Vascas⁸²:

En Vergara nos reunimos los representantes de las juntas municipales del PNV del distrito de Vergara bajo la presidencia del alcalde de este pueblo. Se acordó:

- 1º Enviar fichas de los mozos (con antecedentes militares y políticos) a la Junta delegada de Eibar, y conservar una copia para el partido.
- 2º Hacer constar en tales fichas que los mozos afiliados al PNV o simpatizantes estaban movilizados y prestaban servicio en las milicias vascas.
- 3º Proceder al acuartelamiento de los mozos en los cuarteles del PNV.

Se hizo propaganda de esto, y de los 550 mozos del distrito de Vergara, se inscribieron en las milicias vascas unos 450.

Hacia el 15 de agosto de 1936 se funda el *Eusko Gudaroztea Leniz-Buruzagitza o Milicias Vascas del Valle de Léniz*, formado por alrededor de 400 milicianos vascos de la zona. Máximo Alberdi apunta que fue a principios de septiembre cuando deciden poner un cuartel para albergar a este contingente. Y a continuación, nos indica donde ubicaron el cuartel: "El edificio en que se pensó fue el colegio de Marianistas de Escoriaza. Prefirieron este edificio al del balneario de Arechabaleta para evitar que los rojos lo requisasen y lo estropeasen"⁸³.

Parece ser que el llamamiento a filas realizado por el Comité de Eibar no dio resultado y desistió de tal requerimiento. Como los mozos que se habían alistado en Eskoriatza lo hicieron para no ir a Eibar, muchos de ellos regresaron en este momento a sus casas. Al final quedaron casi la mitad, 192 milicianos vascos en el cuartel de Marianistas, procedentes de los pueblos de Aramaiona, Leintz Gatzaga, Eskoriatza y Aretxabaleta⁸⁴ (véase apéndice documental nº 3, pág 448).

Para poder mantener los gastos del Comité de Defensa, derivados del mantenimiento de las diferentes comisarías, había que obtener recursos. Esta es la cuantía de las nóminas relacionada a cada Comisaría, durante el mes de agosto⁸⁵:

Haberes de Milicianos y Comité de Guerra	10.400,00
Id. de Personal y Comité de Transportes	2.080,00
Id. de Personal y Comité de Abastos	1.040,00
Id. de Personal de Orden Público	1.550,00
Id. del Comité de Comunicaciones	520,00
Id. del Comité de Finanzas	520,00
Id. del Comité de Informaciones	520,00
Total pesetas a percibir por haberes del mes de agosto	16.640,00

Por lo tanto, para conseguir los recursos necesarios se arbitraron multas impuestas a personas de ideología contraria al gobierno legítimo. Entre estas personas se encontraban Mariano Zubizarreta Mújica (300 pts.), Juan Urrutia Villar (500 pts.), Eustaquio Alkorta (1.000 pts.) y otras muchas más⁸⁶. El modo de proceder era el siguiente: el Comité remitía una carta escrita a la persona multada, requiriéndole la cantidad impuesta que podía variar según las posibilidades económicas de cada uno y a continuación, el multado debía realizar el pago en la sede del Comité de Defensa, instalado en el Palacio Otazu. Máximo Alberdi, en conversación con D. José Miguel de Barandiaran, comentaba lo siguiente⁸⁷:

La cantidad así recaudada alcanzó a unas doce o catorce mil pesetas. La mayor multa (de 2.000 pts.) se impuso a Galo Elcoro-Barrutia, propietario de la casa Landeta: por cierto, no llegó a pagarla. A Eustaquio Alkorta se le impuso la multa de 1.000 pts.; a Severiano Olaran, 1.000, etc.

Los rojos quisieron que también se impusieran multas a los curas; pero nosotros, los nacionalistas vascos, nos opusimos a ello, y no prevaleció el criterio de aquellos, salvo en el caso del capellán de las Monjas Agustinas, D. Andrés Leibar, a quien se le impuso la multa de 1.000 pts.

Con todo esto recaudado y las suscripciones populares se iban pagando estos gastos.

A la Comisaría de Abastos le llegó una orden desde la Junta de Defensa de Guipúzcoa mandando que recogiera una cantidad de trigo ya estimada. Se envió a San Sebastián una remesa por valor de 50.000 pts. Máximo Alberdi prosigue su relato y añade al respecto⁸⁸:

Más tarde (el 20 de septiembre) se envió, con destino Eibar, otra cantidad de trigo por valor de otras 50.000 pts., aproximadamente. No se pudo pagar a los labradores el valor del trigo recogido, porque antes que se llegara a cobrarlo de la Junta de defensa provincial, los franquistas habían tomado San Sebastián y después gran parte de Guipúzcoa, incluso Arechavaleta. Sólo se pudo pagar a los que tenían familiares en la zona gubernamental: así se les entregó en Bilbao a Alejandro Arregui del caserío Malkorre y a Ignacio Arenaza del caserío Landeta el pago correspondiente al trigo que se les compró.

La última Comisaría, la de Transportes, se desconoce al igual que la de Abastos quién la dirigía. Sabemos que Rufino Hurtado *Picolo*, como chofer mecánico de Industrias Beroa, se dedicó a confiscar autos para el Comité, entre ellos el auto de Roque Agirre y Silvestre Idígoras. Durante los primeros días de la sublevación, estando Rufino acompañado de algunos milicianos haciendo guardias de vigilancia en la estación de Landa, cogieron como prisionero a un panadero de Araia que venía con una camioneta cargada de pan, le retuvieron durante cinco días y luego le libertaron pero requisándole la camioneta. También, durante los días de la caída de Irún y Fuententerrabía, todos los días por la mañana, *Picolo* salía junto con otros dos compañeros con la camioneta hacia el interior de la provincia, regresando por la noche con el vehículo cargado de efectos. Estos viajes duraron un periodo de 15 días. Tuvo un conflicto con Roque Agirre, en una ocasión le ordenó que sacara el coche —un Amilcar con matrícula BI-3273— a la calle, al poco rato se acercó y se lo llevó devolviéndoselo por la noche. Al día siguiente, Roque le protestó aduciendo que lo había utilizado para salir a pasear con unas chicas, *Picolo* acabó amenazándole. Este incidente provocó un resentimiento que se vio agravado cuando otra noche apareció en su establecimiento una cuarentena de milicianos con intención de cenar y le obligó a su esposa a prepararles la cena. Esta les manifestó que no tenía comida suficiente para todos y entonces se trasladaron al Comité y trajeron los comestibles para la cena. *Picolo*, molesto todavía por el comentario, comenzó a insinuar que le quemaran el coche, pero viendo que no le secundaban sus acompañantes disparó contra el coche con la pistola que llevaba y a continuación le quitó las piezas y se las llevó, inutilizando así el auto⁸⁹. En otra ocasión, tuvo que acompañar con su automóvil a Ladis del Teso a efectuar un cambio de relevo en el barrio de Goroeta y otro servicio a Eibar para traer correajes y calzado para los milicianos⁹⁰. Finalmente, Roque Agirre se fuga por el monte junto a otras personas dirección Vitoria, era el 20 de septiembre.

Mientras tanto, las fuerzas voluntarias de milicianos se ponían a cargo de la Comisaría de Guerra. Había que proteger la entrada a Gipuzkoa en la línea divisoria con Álava. Como se ha comentado anteriormente, Ladis del Teso ocuparía el cargo de Comisario de Guerra. A Rufino Hurtado, años más tarde con motivo del Consejo de Guerra que se le realizará, se le “ nombra ” comandante de Milicias⁹¹. Desde los primeros días se organizan partidas para ir a cubrir vigilancia a la sierra de Elgea, Andarto, Lizargarate, Mugarritu, Isuskiza, etc. La precariedad en armamento de esos primeros días producía situaciones como las que Lucio Oteiza nos cuenta, no sin sonreírse, de aquellas primeras incursiones⁹²:

A Isuskiza íbamos de aquí (desde Aretxabaleta) a un puesto que está encima de Landa, de allí se ve Villareal y todas las huertas de Vitoria. Cirilo Ertarbe, era de Landa y él llevaba la pistola, una pistola entre cinco, y en el alto había un teléfono para comunicarnos por si había movimientos; y la pistola para nada..., por decir que llevábamos algo.

José del Teso recoge en unos apuntes de recuerdos familiares lo que le contó su padre Clemente cuando patrullaba por la sierra de Elgea⁹³:

En Elgea había una caseta en la ladera del monte con carlistas, nosotros solíamos ir de patrulla pero los primeros días de la Guerra no teníamos lo que se dicen armas y yo les disparaba con una escopeta. Éstos se burlaban y se reían de nosotros pero..., me hice con un fusil, se asomaron como de costumbre y les disparé. Salieron todos corriendo, no aparecieron más por allí durante un buen tiempo.

A principios de septiembre se empezó a ver ya una organización mucho más efectiva. Un ejemplo es la Comisaría de Guerra de Eskoriatza que comenzó a articular varios grupos de milicianos para el control de la sierra de Elgea. Se formaron dos grupos de 30 milicianos cada uno de ellos para custodiar el blocao de Mugarriluze. De entre los dos grupos, una veintena de milicianos se trasladaría a este punto armados con rifles. Una de las primeras medidas que habían tomado los Comités locales fue la requisita e incautación de armas en sus respectivos pueblos. La escasez de armamento obligaba a compartirlo y a entregarlo en su Comité una vez finalizado el servicio. Al igual que el armamento, no faltó la necesidad de aprovisionarse de calzado y ropa. Para ello, el Comité de Eskoriatza hizo acopio de 50 juegos de pares de botas de monte (de diferentes números), calcetines de lana gruesa, "monos" o buzos, muda y equipos completos de cantimplora, cubiertos, etc. para sus milicianos.

En estos momentos no se puede hablar estrictamente de una línea de frente, ya que los medios militares eran todavía muy escasos y no había una organización de ejércitos como tal. Se limitaron a pequeños escarceos y a la dominación de los puntos más estratégicos como control de vigilancia.

3.2.3. Las detenciones del Comité de Defensa

A comienzos de agosto de 1936, el Comité de Defensa de Aretxabaleta empezó, al igual que en otras poblaciones, a realizar las primeras detenciones sobre gentes destacadas, sospechosas o afines al tradicionalismo. Precisaban el control sobre este grupo de personas contrarias a su ideal político y, a su vez, evitar su fuga al campo insurgente.

En esta cuestión, Máximo Alberdi recuerda las diferentes detenciones que se llevaron a cabo⁹⁴:

Los detenidos de Arechabaleta fueron estos: D. Pablo Arrue (tradicionalista: tenía armas consigo), D. José María Amuriza (tradicionalista, alcalde-gestor después que fueron suspendidos los Ayuntamientos vascos), Emilio Saiz (tradicionalista), Domingo Zuazua (tradicionalista) y Ramón Arrue. Estos fueron los detenidos por orden de la Junta de defensa local. Otros lo fueron por orden de la Junta de Defensa de Guipúzcoa, a consecuencia de un documento hallado en Anzuola en el que figuraban como personas comprometidas en el movimiento insurgente. Tales eran Silvestre Idígoras, Severiano Altube, Eustasio Oyangueren, Pío Garay, Timoteo Ezpeleta, José Aldanondo [es Echeverría Aldanondo] y Fortunato Aguilar. Un cura (D. Simón Ansola) fue detenido por la Junta de Defensa de Mondragón por-que se dedicaba a facilitar el paso a Álava a las personas afectadas al movimiento insurgente.

Existe un documento del Comisariado de Guerra de Mondragón donde se relacionan a 59 detenidos que se trasladan a Bergara el día 10 de agosto⁹⁵. Entre ellos se encuentran 5 de Aretxabaleta. Se tratan de los hermanos Hermenegildo y Román Galdos, Pablo Arrue, D. Simón Ansola y Julián Olabe, este último detenido en Arantzazu por un vecino de Oñati cuando trataba de huir.

En Bergara, como cabecera del partido judicial, existía una cárcel que empezó a concentrar a todos estos detenidos de la comarca. Pronto se quedó pequeña, teniendo que habilitar el depósito municipal y el Seminario. Hay una relación, sin fecha y con visos de carácter provisional, con 163 detenidos de los pueblos de Eskoriatza, Aretxabaleta, Arrasate, Aramaiona, Oñati y Bergara. Los detenidos fueron llegando paulatinamente en pequeñas oleadas, desde finales de julio hasta mediados de septiembre, lo que nos hace intuir que este número se queda corto. Más si cabe, cuando aparecen detenidos de otras procedencias como Antzuola, Eibar, Legazpi e incluso Azkoitia, Azpeitia y Zestoa, si bien probablemente se tratarían de elementos que trabajaban o estaban domiciliados en los pueblos de la zona. La masificación provocó problemas a la hora de ejercer las labores de vigilancia y custodia, sobre todo al tener que prescindir del personal del Cuerpo de Prisiones para ir a atender las cárceles de las capitales. El encargado efectivo era Juan Agirrebeña, pero por su avanzada edad tenía delegado su cargo en su yerno Pedro Casa-Torre, ayudado a su vez por su cuñado Prudencio Gallastegi. Al final, todos los presos encerrados se concentraron en dos locales: la Cárcel, custodiada por cuatro relevos de a cuatro milicianos, y el Seminario con cuatro relevos de a ocho milicianos, incluido también entre los ocho, un cabo. Todos estos milicianos cada día eran diferentes, significando así las dificultades existentes en su custodia.

Comentario especial tiene la detención de D. Simón Ansola, cura de Areantza, realizada en Aretxabaleta por dos personas de este pueblo y tres de Mondragón. Le llevaron primero a la cárcel de Mondragón y a continuación a la de Bergara, como ya se ha aludido anteriormente. Durante la noche del 16 de agosto junto con otros 13 mondragoneses, son sacados de la cárcel, montados en una camioneta y llevados al Santuario de Arrate (Eibar). Allí sufrieron torturas, recibiendo unas soberanas palizas e incluso algunos fueron amenazados con el fusilamiento si no declaraban donde guardaban las armas. Los presos de Mondragón eran: Domingo Arzamendi Aranzabal, Felipe José Azurza Arregi, Prudencio Iraeta Lasa, José María Ayani Brioso, Antonio Pagoaga Makibar, Pablo Otadui Jauregibarria, Jaime Asua Zubero, Robustiano Zubillaga Agirre, Galo Lete Jausoro, Nicasio Barrena Kortabarria, Félix Amozarrain Uribe-Etxebarria, Regino Huertas Axpe y Juan José Gorosabel Gorosabel⁹⁶.

Volviendo a Aretxabaleta, el Comité de Defensa continúa con las detenciones de Pio Garai, Silvestre Idígoras y Severiano Altube. El día 21 de agosto es detenido Domingo Uribesalgo, el 22 son detenidos Eustasio Oianguren, Domingo Zuazua y Fortunato Aguilar. El día 26 les toca el turno a José María Amuriza y Emilio Saiz; y al día siguiente, 27 de agosto, lo es José Etxebarria Aldanondo.

Todos estos presos fueron concentrados en las Escuelas Viteri de la localidad, utilizada como prisión, y siendo vigilados por los milicianos del Comité de Defensa. A sus familiares se les permitía que les llevaran ropa y comida. Máximo Alberdi nos relata la situación que vivieron los nacionalistas vascos, guardianes del orden público, con respecto a la posibilidad de que los presos pudieran ir a misa los domingos⁹⁷:

Las funciones de las iglesias se celebraron, durante el dominio gubernamental, con toda regularidad. A propósito del servicio religioso a los detenidos, tuvimos en los primeros días un gran altercado con los miembros izquierdistas de la Junta de defensa municipal, que no querían que salieran aquéllos a oír misa a la iglesia; pero prevaleció nuestro criterio de dejarlos salir a oír misa los domingos, criterio que tuvimos que defender hasta con amenazas de llevarlo adelante con las armas en la mano.

Hubo más detenciones, como las de Juan Pablo Lizarralde Izurategi que estuvo también en la cárcel de Bergara pero saliendo en libertad el día 23. Otras en Aretxabaleta como las de Eustaquio Alkorta, Juan San Martín y Tímoteo Ezpeleta que fueron puestos en libertad a los pocos días de su detención.

Los detenidos eran llevados a declarar ante un juzgado popular⁹⁸ —formado evidentemente por miembros del Comité de Defensa y utilizando para tal uso las dependencias del ayuntamiento—, fueron interrogados y dependiendo de sus declaraciones puestos a recaudo o en libertad.

A parte de las detenciones se realizaron también registros y requisas tanto en el Círculo Tradicionalista como en los domicilios de algunos de los detenidos, como el caso de Domingo Uribesalgo al tener este un comercio con artículos de caza, pólvora y cohetes. El Comité de Defensa se centró, ese era su mayor objetivo, en recuperar el mayor número de armas que intuía pudieran tener.

3.2.3.1. El traslado de los presos a Bilbao

El 20 de septiembre se recibe desde Zumaia una orden de la Junta de Defensa de Guipúzcoa comunicando que los detenidos sean conducidos a Bilbao. Máximo Alberdi destaca como muchos nacionalistas se opusieron a esta orden y marcharon al cuartel de Marianistas en busca de armas para oponerse. Los izquierdistas, también armados, querían que se cumpliese la orden. Ante esta tensa situación, los *jeltzales* toman la siguiente determinación⁹⁹:

Entonces nos reunimos los miembros de las juntas municipales del PNV y de STV y los nacionalistas que estábamos formando parte de la Junta de defensa local, y, a fin de evitar derramamiento de sangre inútil, tomamos el acuerdo de acatar la orden recibida, y convencimos a los nuestros para que depusieran la actitud en que se habían colocado.

El 21 de septiembre, ante la amenaza desde Álava de los insurgentes de lanzar una ofensiva sobre el Valle de Léniz, trasladan en un camión a los presos en dirección a la capital vizcaína.

En total fueron 16 los presos de Aretxabaleta que fueron llevados a Bilbao, contando los confinados en Bergara y Ramón Arrue que fue detenido en Algorta.

En Bilbao se estaban concentrando, además de los primeros detenidos afectos a la insurrección en su provincia, los presos que iban llegando de la Gipuzkoa ocupada. A las prisiones de Larrinaga, Ángeles Custodios, El Carmelo y Casa Galera se habilitaron los buques-prisión Altuna Mendi y Cabo Quilates.

Relación de los detenidos por el Comité de Defensa de la República de Aretxabaleta y trasladados a Bilbao

Nombre	Naturaleza	Profesión	Edad	Estado
José Etxeberria Aldanondo	Legazpia (Gipuzkoa)	Obrero (Beroa)	56	Soltero
Domingo Uribesalgo Trojaola	Aramaio (Araba)	Comerciante	41	Casado
Fortunato Aguilar Sologaistoa	La Pola de Gordón (Leon)	Cartero	40	Casado
Emilio Saiz Barco	Mamolar (Burgos)	Tornero (Lezama)	64	Casado
Severiano Altube Arrazkarate	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Obrero (Beroa)	40	Casado
Silvestre Idigoras Iñarra	Eskoriatza (Gipuzkoa)	Chofer (Beroa)	32	Casado
Eustasio Oianguren Elortondo	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Obrero (Beroa)	48	Casado
Hermenegildo Galdos Bereikua	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Electricista (Beroa)	48	Soltero
Pablo Arrue Usandevayas	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Obrero (Beroa)	28	Soltero
Domingo Zuazua Zangitu	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Albañil	68	Casado
Román Galdos Bereikua	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Jefe talleres (Beroa)	46	Casado
Julián Olabe Uriarte	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Torneador (Beroa)	41	Casado
Ramón Arrue Bengoetxea	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Industrial (Beroa)	31	Casado
Simón Ansola Txurruka	Elgoibar (Gipuzkoa)	Sacerdote (Areantza)	38	Célibe
Pio Garay Elkorobarrutia	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Labrador (Galartza)	34	Ezkondua
José María Amuriza Gojenola	Bilao (Bizkaia)	Carpintero	36	Ezkondua

El 25 de septiembre de 1936, tras un bombardeo franquista sobre Bilbao, una multitud descontrolada se dirige hacia los muelles donde estaban fondeados los barcos-prisión y en represalia acaban asesinando a 41 presos en el Cabo Quilates y 29 en el Altuna Mendi. El 2 de octubre rebrota otro episodio de violencia republicana, cuando miembros de la tripulación del acorazado Jaime I asaltan nuevamente el Cabo Quilates y asesinan a 38 presos. Pero el capítulo más sangriento fue el asalto a las prisiones de Bilbao el 4 de enero de 1937. Tras el bombardeo de la aviación franquista a la capital vizcaína, una muchedumbre furiosa se dirigió hacia las cárceles para tomar venganza. El resultado final, según José Luis de la Granja¹⁰⁰, se saldó con 224 muertos: 6 en el Carmelo, 53 en Casa Galera, 56 en Larrinaga y 109 en los Ángeles Custodios.

Entre estas víctimas se encuentra el cartero de Aretxabaleta, Emilio Saiz Barco, que cae producto de la masacre en el convento de los Ángeles Custodios. Mejor suerte, se podría considerar milagrosa, fue la que protagonizó Domingo Uribesaldo *Alkur*, que salió vivo tras recibir 7 balazos de un fusilamiento masivo en Casa Galera. En esta citada prisión fueron sacados al patio para ser fusilados y cuando se presentó la Cruz Roja con el fin de recoger los cadáveres, *Alkur* pidió auxilio y fue trasladado urgentemente al hospital de Basurto. Allí sufrió dos operaciones y, una vez curado y cicatrizado sus heridas, fue trasladado a la prisión del Carmelo y más tarde a la de Larrinaga.

3.2.3.2. El Tribunal Popular contra los Arrue

Los Tribunales Populares se habían creado por dos decretos del 23 y 25 de agosto de 1936 y publicados en la Gaceta de la República un día después de ambas fechas. En el País Vasco, a mediados de septiembre, surge primero el Tribunal Popular de Vizcaya que pasó a denominarse Tribunal Popular de Euzkadi el 8 de octubre de 1936, tras la aprobación del estatuto de autonomía concedido al primer Gobierno Vasco. Este Tribunal Popular tenía la función de enjuiciar "los delitos de rebelión y sedición y los cometidos contra la Seguridad del Estado desde el 17 de julio de 1936 hasta mientras dure el movimiento subversivo [...]"¹⁰¹.

El 22 de marzo de 1937 comienza el juicio del Tribunal Popular de Euzkadi¹⁰² contra Luis Arrue Galdos y su hijo menor, Ramón Arrue Bengoechea, propietarios de Industrias Beroa.

Los hechos se remontan al momento en que el Comité de Defensa de Aretxabaleta inicia los registros contra las fábricas y domicilios particulares en busca de armas. En Beroa encontraron tres rifles del nº 44 y su correspondiente dotación, pertenecientes a los guardas jurados; y en su domicilio —popularmente llamado chalet de Arrue¹⁰³— se hicieron con una pistola *Star* de 9 mm larga con dos cargadores completos de 32 tiros cada uno, más otras dos de 9 tiros y varias cajas de cápsulas que solía tener Ramón Arrue en su mesilla de noche. También encontraron dos chalecos protectores y una escopeta de pequeño calibre con balines. Pero lo más importante para su inculpación fue hallado en el cuartel de la Guardia Civil de Mondragón, se trataba de un buen número de fichas de obreros izquierdistas de su fábrica donde se hacía referencia a su afiliación política y sus antecedentes¹⁰⁴. A modo de ejemplo mostramos la ficha de Santiago Urkia Zabaleta, donde se le tildaba como socialista y sus antecedentes eran los siguientes¹⁰⁵:

Este sujeto resulta muy peligroso para la paz pública por su actuación encubierta; es decir, aconseja la realización de actos o situaciones difíciles para el Poder quedando al margen de aquellas en cuanto se refiere a su directa actuación.

No reúne condiciones de director de masas afrontando a cara descubierta situaciones de violencia pero en cambio es habilísimo para propagar ideas extremistas.

Otro ejemplo más contundente del tipo de información que tenía la Guardia Civil en su poder es la ficha de Rufino Hurtado de Santiago *Picolo*, considerado como extremista¹⁰⁶:

Es peligroso, bajo capa aparente de un hombre de relativa paz se oculta el sujeto de malos instintos, es decir, envenenador de conciencias, zorro, sagaz. Este sujeto tenía en su poder el 21 de octubre de 1935, Cres. de tipo comunista y recibos de recaudaciones pro-presos de diversas semanas sumando cantidades de consideración, las cuales entregaba a Gregorio Uriarte, resultando por consiguiente elemento de enlace entre los elementos peligrosos de diversas localidades. Recibe para su sostenimiento socorro rojo, se halla sin trabajo y es el que cita reuniones en su propio hospedaje y se pone en inteligencia en esta Villa los sábados o domingos con los demás destacados de ésta. Por su actividad en los manejos subversivos, conviene ser detenido rápidamente en caso de movimientos sociales.

Sobre este asunto, Máximo Alberdi relata que estas fichas fueron hechas un poco antes de las elecciones de febrero en las oficinas de Industrias Beroa. También incluye entre los ficheros de la Guardia Civil a 12 solidarios¹⁰⁷:

Los solidarios incluidos en los ficheros de la Guardia Civil eran: Eduardo Gabilondo (nacionalista vasco), Isidoro García-Etxabe (nacionalista, presidente de S. de T.V.), Alejandro García-Etxabe (nacionalista, hermano del anterior), Lorenzo Etxebarria (tradicionalista), Bonifacio Alberdi (nacionalista), Julián Arkauz (de tendencia de Acción Nacionalista), José Galdós (nacionalista), Eugenio logrado (sin filiación política), Máximo Alberdi (nacionalista), Gerardo Zubillaga (solidario nacionalista) y Juan Zaldibia (solidario nacionalista).

Todos eran trabajadores de Beroa, salvo cuatro. Acto seguido, hace lectura de su ficha a D. José Miguel de Barandiaran: "Máximo Alberdi Ceberio, nacionalista, solidario, de ideas extremas, jefe de extremistas dispuesto y capaz para todo, por lo que resulta peligrosísimo. En caso de agitación o movimiento, procede su inmediata detención".

Luis Arrue Galdos era considerado el responsable de que la Guardia Civil de Mondragón tuviera estas fichas ya que era habitual su trato desde la pasada revolución de octubre de 1934. A pesar de la reciente apertura del cuartel de Aretxabaleta, abierto durante los primeros meses de 1936, Luis Arrue seguía prefiriendo su contacto con el de Mondragón. El entonces gobernador civil de Gipuzkoa, Emeterio Muga, había remitido las licencias de las armas para repartirlas entre el personal de la fábrica para su seguridad y vigilancia.

Estos indicios fueron suficientes, además del apego a la política derechista que habían apoyado hasta entonces, para la detención de los sospechosos.

El alzamiento les había pillado fuera de Aretxabaleta. Luis Arrue Galdos probablemente se encontraba en San Sebastián o Madrid, lugares que frecuentaba por motivos de negocio. En cuanto a su hijo Ramón, solía pasar los fines de semana en casa de sus suegros en Algorta¹⁰⁸. Así, el 15 de agosto de 1936, miembros del Comité de Defensa de Aretxabaleta se trasladan a Algorta a detenerle tras las indicaciones de Rufino Hurtado *Picolo*, chofer de Beroa, y conocedor de su paradero. Ramón Arrue se encontraba refugiado en casa de un hermano político suyo cuando su mujer, María Bergareche Garay, se percató de la presencia de este grupo y avisa rápidamente a su marido que trata de huir saltando por una pared que había detrás de la casa. Pero, todo esto fue visto por una pareja de novios que puso en aviso a los perseguidores dándole alcance en el campo. A continuación, le llevaron al ayuntamiento de Getxo presentándolo en el Comité de Defensa de esa localidad con intención de trasladarlo esa misma noche a Aretxabaleta. Las autoridades se negaron a entregarlo alegando que no tenían orden del gobernador civil de Gipuzkoa para efectuar dicho traslado. Los miembros del Comité de Aretxabaleta cesan en su insistencia al enterarse que será llevado a una de las cárceles de Bilbao. El 29 de agosto de 1936 es trasladado finalmente a la prisión flotante del Cabo Quilates¹⁰⁹.

Retomando el juicio. El Tribunal Popular de Euzkadi, a través del juzgado de instrucción especial nº 3 de Bilbao, da principio al sumario el 23 de marzo de 1937. El 27 de abril de 1937, a las diez de la noche, se celebra el juicio oral. El Tribunal Popular estaba formado por tres magistrados y catorce jurados, representantes de los diferentes partidos políticos y sindicatos. Se designa como abogado defensor de turno de oficio al letrado del Colegio de Bilbao, Ramón Bas-terra, para su defensa ante la acusación de auxilio a la rebelión. El fallo de la sentencia condena a Luis Arrue Galdos a catorce años, ocho meses y un día, siendo declarado en rebeldía. En cuanto a Ramón Arrue, el fiscal le considera exento de responsabilidad criminal ya que pericial y documentalmente se había demostrado que sufría un trastorno mental que le sirvió de eximente. El pasado 30 de enero, Ramón Arrue había ingresado en el Manicomio Provincial de Vizcaya en Bermeo y obtenido un certificado del médico-director Antonio Babío Bátiz para presentarlo en el juicio¹¹⁰. Este documento le libró de una condena de años segura, indicando la sentencia su continuación como preso comunicado y al pago de las costas del juicio para responsabilidades de cada uno en una cuantía de 5.000 pesetas.

En el mes de junio, dos meses más tarde, cae Bilbao en poder de los franquistas. Ramón Arrue regresaría a Aretxabaleta y sería nombrado juez municipal, cargo que ya desempeñó anteriormente durante el periodo del "bienio negro", dándonos que pensar en su verdadero estado mental.

3.3. La caída de Aretxabaleta

La provincia de Gipuzkoa se vio amenazada desde el primer momento por fuerzas procedentes de Navarra compuestas por columnas de militares, requetés y falangistas dispuestos a conquistar el territorio guipuzcoano. Al mando de estas fuerzas se encontraba el general Mola, el máximo instigador del golpe de Estado, que desde Pamplona sería el encargado de llevar las operaciones. El 21 de julio se traslada a Burgos dejando la responsabilidad del mando al coronel Solchaga, aunque siempre estuvo presente en el desarrollo de los acontecimientos. La primera fase de esta ocupación abarcaría desde el inicio de la sublevación, el 18 de julio, hasta el día 28 del mismo mes coincidiendo con la rendición de los cuarteles de Loyola. Desde Navarra parten paralelamente tres vías de penetración a Gipuzkoa con tres objetivos bien definidos: la columna del teniente coronel Cayuela que se dirige a Beasain, la columna del teniente coronel Latorre hacia Tolosa y la columna del coronel Beorlegui con destino Irún y toda la zona fronteriza. Las fuerzas republicanas salen al encuentro de los invasores produciéndose los primeros enfrentamientos y quedando fijados así los primeros sectores del frente.

San Sebastián y el resto de la provincia demostraron su lealtad a la República. En sus planes, Mola había supuesto un desenlace rápido pero el avance iba más lento de lo esperado, en gran parte por el enorme entusiasmo empleado por los republicanos en la defensa y por la difícil orografía del terreno. Las diferentes columnas navarras se desdoblaban y proseguían su avance gracias al apoyo y refuerzo de otras columnas menores posibilitando así el empuje necesario para la ocupación de un territorio más amplio. El 28 de julio queda ocupada Beasain y el 1 de agosto Ordizia, progresando las columnas por el valle del Oria hasta la conquista de la villa de Tolosa, el día 11 de agosto. Sin duda, la lucha en el sector del Bidasoa era de vital importancia para los sublevados; por un lado el control de la frontera suponía aislar al enemigo eliminando cualquier posibilidad de ayuda internacional y por otro había que buscar una salida al mar. Las tropas de Beorlegui se dividen en otras dos columnas, una al mando del coronel Ortiz de Zárate y otra al mando del comandante García Valiño. Las operaciones previas en este sector se centrarían sobre el valle de Oiartzun y las inmediaciones de Irún, concretamente en el eje de sus cotas más altas (Peñas de Aia-Pikoketa-Erlaitz-Gorostiaga-Pagogaña y Elaitza-Zubeltzu-San Marcial) defendidas fuertemente por las fuerzas republicanas en dos líneas defensivas.

A mediados de agosto, las columnas dirigidas por Cayuela y Latorre convergen sobre Tolosa poniéndose a las órdenes del coronel Iruretagoyena que ejercerá el mando de las operaciones en el valle del Oria. Siguen su avance sobre la línea Zizurkil-Aduna-Sorabilla tomando Andoain el día 16. Mientras, otra columna del comandante González Unzalu asegura el flanco izquierdo dirigiéndose a Bidania.

Para el 26 de agosto, las fuerzas de Beorlegui, esta vez junto al apoyo de la columna del teniente coronel Los Arcos, intentarán superar la última barrera de San Marcial y preparar así la ofensiva final sobre Irún. A pesar de la fuerte resistencia republicana, tras constantes bombardeos de aviones y artillería rebelde y ante la escasez de municiones, los defensores deben retirarse dejando a Irún abandonada a su suerte. El 3 de septiembre los sublevados ocupan Behobia y el día 5, tras soportar intensos bombardeos caerá finalmente Irún. El camino a San Sebastián estaba despejado, el avance fascista era imparable. En un último intento de defender la capital guipuzcoana y de retrasar lo más posible el avance del enemigo, los republicanos disponen de una línea defensiva entre Jaizkibel y el alto de Gain-txurizketa y otra línea entre los fuertes de San Marcos, Txoritokieta, Santiago Mendi, Santa Bárbara y Oriamendi, ya

en las inmediaciones de Hernani. El esfuerzo de los defensores será baldío, el empuje de las columnas navarras por todos sus flancos al divisar ya la capital sería imparable. Finalmente, el día 13 de septiembre es ocupada San Sebastián y con ella el hundimiento casi definitivo de la provincia.

Aprovechando la desmoralización del enemigo, las tropas de Mola y Solchaga se lanzan a la conquista del resto de Gipuzkoa. El último escollo para los insurgentes era el desbordamiento de la cuenca del Deba, para ello se reorganizan formando tres nuevas columnas:

- Columna del coronel Iruretagoyena.
- Columna del teniente coronel Los Arcos
- Columna del teniente coronel Alonso Vega.

La misión de estas columnas es ocupar totalmente la provincia y especialmente el nudo Urretxu-Zumárraga para garantizar la circulación por la línea férrea entre Irún-Alsasua y seguir el avance en dirección Bilbao¹¹¹.

- Las operaciones para culminar el objetivo final comprenderán dos fases:
 - 1ª Fase: Ocupación de la línea del Urola.
 - 2ª Fase: Ocupación de la línea del Deba.

La maniobra ideada era la de envolver los orígenes de los valles del Urola y del Deba, al mismo tiempo que otras fuerzas atacarían de frente. Las columnas se subdividirían en otras columnas menores y todas ellas a su vez coordinadas en un movimiento combinado.

La columna de Iruretagoyena avanza por el norte de la provincia dispuesta en dos columnas menores: Latorre y Cayuela, reforzadas por otra columna de reserva al mando del comandante González Unzu. El eje de marcha de estas columnas evolucionará paralelamente por la carretera de la costa hasta encontrar la línea del río Deba. Por el centro de la provincia, la columna Los Arcos se ramificará en otras cuatro columnas o grupos: Díez de Ribera, Pérez Salas, Tejero y Saleta. Los ejes de marcha serán las carreteras de Tolosa-Azpeitia-Elgoibar y Beasain-Zumarraga-Bergara, extendiendo su acción hasta las localidades de Brinkola, Oñati y San Prudencio¹¹². La tercera y última columna es la de Alonso Vega que por el sur, desde Álava, entrará en territorio guipuzcoano a través del puerto de Arlabán y siguiendo el curso del Deba avanzará por el valle de Léniz y Mondragón.

El día 15 de septiembre Latorre alcanza Mendizorrotz y Cayuela, el monte Andatza. El 17, más al sur, el grupo de Tejero ocupa Ormaiztegui. El 19, Latorre baja hasta Usurbil mientras que las columnas de Los Arcos se internan en el valle del Urola, tomando los siguientes objetivos: Bidania-Regil (Díez de Ribera); Itsaso-Astigarreta-Murumendi (Pérez Salas); Gabiria-Legazpi (Tejero) y Brinkola (Saleta).

El día 20, las columnas de Iruretagoyena y Los Arcos continúan su avance. Latorre siguiendo la costa toma Aia, mientras que por el centro caen las localidades de: Azpeitia-Loiola-Azkoitia (Díez de Ribera); Beizama-Urrestilla (Pérez Salas); Zumarraga-Urretxu-Pto Descarga (Tejero) y las alturas en las inmediaciones de Oñati (Saleta).

El 21, Latorre ocupa Zarautz y Zumaia; Cayuela hace lo propio con Arrona y Zestoa; Díez de Ribera toma Elgoibar y el alto de Azkárate; Antzuola cae en manos de Tejero y Saleta entra en Oñati.

Es en este momento, cuando simultaneando con el avance de las columnas anteriores entra en acción la columna del teniente coronel Camilo Alonso Vega —jefe de las fuerzas de la guarnición de Vitoria y al mando del batallón de Montaña Flandes nº 5—, con el objetivo de adentrarse en Gipuzkoa por el puerto de Arlabán y contribuir al envolvimiento en la operación conjunta. Esta columna estaba formada por el siguiente contingente¹¹³: cinco compañías de fusiles, una de ametralladoras, secciones de máquinas, de obreros y explosivos y de transmisiones del batallón de Montaña Flandes nº 5; además de dos carros blindados del mismo batallón, uno de ellos con ametralladora; una compañía de guardia de Asalto de Vitoria; una centuria de Falange Española; dos baterías del regimiento de artillería de Montaña nº 2 de obuses de 105 mm., y un camión blindado con una pieza anticarro de 70 mm.

La columna de Alonso Vega, también denominada columna de Álava, se dividió en tres grupos:

1º.- Grupo del comandante Saleta:

Formado por la 1ª y 2ª compañías del batallón de Montaña Flandes nº 5, una sección de ametralladoras y transmisiones del mismo y la centuria de Falange Española. Tenían como primer objetivo apoderarse del monte Isuskiza que domina por el Oeste el puerto de Arlabán.

2º.- Grupo del comandante Calbacho (sic)¹¹⁴:

Formado por la 3ª, 4ª y 6ª compañías, secciones de ametralladoras, máquinas y transmisiones del batallón Flandes y la compañía de guardia de Asalto. Su misión era la de apoderarse de las alturas del Este del puerto de Arlabán.

3º.- Grupo del teniente Campomar:

Formado por la pieza anticarro, los dos blindados y una sección de obreros y explosivos. Su misión era la de avanzar por el centro, es decir por la carretera, una vez ocupado el puerto y tomar la casa de los Miqueletes y el pueblo de Salinas de Léniz.

La columna motorizada salió de Vitoria a las diez y media de la noche del día 20 de septiembre, con total sigilo y los faros apagados, y pernoctando el 1º y 3º grupo en la localidad de Uribarri-Ganboa. El 2º grupo con la Plana Mayor de la columna lo hace en Marieta, fijando así las bases de partida de la operación.

Por otra parte, los republicanos extendían su defensa a través de los blocaos de la sierra de Elgea y el control sobre las alturas de Isuskitza, Jarindo, Maroto y Kurtzeta, entre otras. Hasta ahora el frente con Álava había permanecido inactivo. El 17 de septiembre, la Comisaría de Guerra de Mondragón, al mando de Celestino Uriarte, dispone a sus milicianos en las siguientes posiciones¹¹⁵:

- Lizargarate 50 hombres con relevo de a 25.
- Irazabal 60 hombres con relevo de a 20.
- Isuskitza 62 hombres con relevo de a 31.
- San Bernabé 93 hombres con relevo de a 31.
- Arlabán 62 hombres con relevo de a 31.
- Kurtzeta 42 hombres con relevo de a 21.
- Jarindo 104 hombres con relevo de a 52.
- Maroto 90 hombres con relevo de a 45.
- Zapadores 20.

El día anterior se habían sumado un grupo de unos cien milicianos procedentes de Bilbao¹¹⁶ y otros 44 de Eibar. El detalle de las armas y municiones existentes en aquel momento era más bien escaso para lo que se les avecinaba en breve¹¹⁷:

- Rifles	136	Cartuchos	9.200
- Mosquetones y fusiles	170	id.	20.000
- Carabinas	8	id.	360
- Pistolas ametralladoras	1	id.	2.900
- Subfusiles	4	id.	560
- Morteros	4	id.	300

Las avanzadillas de milicianos empiezan a notar la presencia de los primeros movimientos de aproximación de algunos requetés y se producen aislados tiroteos de leve intensidad¹¹⁸. Desde estas posiciones se observan también el vuelo de varios aparatos republicanos, procedentes de Bilbao, bombardeando Vitoria y Villarreal.

Llegamos por fin al día 21, la columna Alonso Vega da comienzo la ofensiva sobre el Alto Deba. A las 3 horas y 15 minutos de la madrugada, el grupo Calbacho realiza una marcha nocturna llegando al amanecer al alto de Santa Marina, siendo protegido por su flanco derecho por los requetés de Marieta y Olaeta. A pesar de las posiciones fortificadas de los milicianos republicanos —formadas por sacos terreros, alambradas y algún blocao a retaguardia— logran asaltar las alturas de Txurrutegi y San Bernabé, poniéndoles en fuga. Una vez tomado el puerto de Arlabán y la casa de los Miqueletes, descienden sobre Salinas ocupándola. La 6ª Cia. aprovechando el ímpetu del avance se lanza y se posiciona sobre el macizo de Aitzorrotz, posición dominante sobre el flanco derecho de la columna y base de partida para el sucesivo avance¹¹⁹.

Por su parte, el grupo Saleta había emprendido la marcha desde Uribarri-Ganboa a las 4 de la mañana con dirección al monte Isuskitza. Los defensores apenas pueden poner resistencia dado la superioridad de armamento enemigo, teniéndose que replegar hasta el Maroto. Una vez ocupada la casa de Miqueletes, la 2ª Cia. de Flandes y la centuria de Falange entran en Salinas mientras que la 1ª Cia. y Ametralladoras pernoctarán en Isuskitza.

El grupo Campomar cumple su objetivo pero progresando por la carretera. Tuvo que inutilizar algunos explosivos colocados por los milicianos en el puente de Landa y que no pudieron explotar por falta de tiempo, aunque no les hubiera servido de nada ya que los hombres de Alonso Vega conocían su situación¹²⁰.

Desde el cuartel general de Otxandio, el teniente coronel Joaquín Vidal —jefe del batallón de Montaña de Garelano nº 6 que lideró la columna de Bilbao en salvaguardia de la República— se apresuró a enviar refuerzos. A las 11:00 horas de la mañana llegó una compañía de la guardia de Asalto, al mando del sargento Benito Reola que organizó la defensa desde Zarimutz¹²¹.

Así describe Guillermo Lasagabaster, miliciano de la Comisaría de Guerra de Mondragón, en sus relatos, los primeros ataques de las fuerzas ocupantes y como se defendieron¹²²:

Los primeros ataques del enemigo a las primeras posiciones fueron fructuosas, por la terrible diferencia que teníamos de armas unos con los otros. Por lo tanto, nuestras fuerzas retrocedían poco a poco a otras líneas que preparábamos al momento.

Ante el empuje que traía el enemigo, el teniente de Asalto, Reola, organizó en Escoriaza, con milicianos que venían voluntarios de Guipúzcoa, Vizcaya y evadidos de Álava, un contraataque que no dio resultado definitivo ya que no se pudo conquistar de nuevo Ysusquiza consiguiendo solamente poner posiciones en el monte Galindo (sic.).

El enemigo, a pesar de tener la superioridad en armas, avanzaba lentamente frente al coraje de las milicias. Ante la resistencia que se hacía en una de las casas, en las cercanías del pueblo de Salinas, el teniente de Asalto Reola, con un grupo de guardias de Asalto que estaban a su mando, —el enemigo se dio cuenta que se valían contra ellos con un fusil ametrallador resguardado en aquellas paredes viejas de la casa de piedra—, enfocó una batería ligera del diez y medio derrumbándola inmediatamente y quedando sepultados bajo los escombros algunos guardias de Asalto y los restantes ilesos pudieron salvar los pocos fusiles y el fusil ametrallador.

Mientras que los defensores reforzaban sus posiciones, comienza en Aretxabaleta la evacuación de parte de la población civil. Subidos en camiones y sin tiempo a llevarse los mínimos enseres parten hacia Bizkaia, en concreto a Elorrio, a salvo de los sonidos de la guerra.

El día 22, continuando con el avance de la columna Alonso Vega, se asientan y aseguran las posiciones ocupadas el día anterior. Los milicianos gubernamentales se extienden a lo largo de la línea Marin-Zarimutz y por el Este en la ermita de Aitzorrotz. El comandante Calbacho a la espera del apoyo de la artillería, amenaza esta posición. A las 10:00 horas de la mañana, una batería emplazada en la carretera vieja de Salinas rompe el fuego sobre la ermita. A las 10:30 horas es ocupada por el grupo Calbacho, el resto de la columna excepto los vehículos motorizados ponen marcha a este punto llegando a las 15:45 horas. La batería quedó emplazada en Aitzorrotz, debajo de la ermita, rompiendo el fuego sobre los caseríos Aguerre, Amilla y la ermita de Santa Lucía (Lete), que son ocupados tras sostener combate con el enemigo. Al final de la jornada, el grupo Calbacho pernoctará en los caseríos y alturas próximas mientras que el resto de la columna lo hará en el macizo de Aitzorrotz.

Por la carretera vieja de Salinas, más atrás, progresaba el grupo Campomar lentamente, evitando voladuras, reparando y estableciendo la comunicación con Eskoriatza.

Al día siguiente, 23, se acentúa la presión sobre Eskoriatza. Desde la altura de Aitzorrotz se intensifica el bombardeo de artillería, a la vez que el grupo Calbacho mejora sus posiciones penetrando por el flanco derecho y amenazando de envolvimiento el pueblo. El grupo Saleta, reforzado por los guardias de Asalto entra en el pueblo y ocupa las alturas de los pinares que se extienden al Oeste de la carretera (flanco izquierdo) desde donde las fuerzas de Benito Reola oponían gran resistencia¹²³. El grupo Campomar, con sus blindados y su pieza anticarro, contribuye a la toma conjunta de Eskoriatza barriendo la carretera.

Durante la noche llegan refuerzos, dos compañías de fusiles y una de ametralladoras del Regimiento de San Marcial (Burgos), al mando del comandante Zuloaga, para relevar a las fuerzas de la columna que ocupaban el flanco izquierdo¹²⁴.

El punto de vista de los defensores nos lo sigue dando Guillermo Lasagabaster¹²⁵:

Pero el enemigo no cesaba de atacar, ante esto nuestro Comité de Guerra pidió a los jefes supremos de Bilbao ayuda inmediata de hombres y principalmente de material bélico. Si no fuera así no tendríamos nada que hacer ante el empuje arrollador del enemigo por la diferencia de armas que teníamos un bando con el otro.

Inmediatamente mandaron dos cañones de quince y medio y unos cuantos fusiles nuevos que entonces habían traído del extranjero; y cierto número de milicianos que se prestaron voluntarios. El primer momento nos levantó la moral, pero era demasiado tarde para que nos organizáramos para contraatacar ya que el enemigo nos atacaba todos los días y no teníamos tiempo para organizarnos. Aún así, no eran suficientes las armas para igualar con las del enemigo.

El comandante Ibarrola, que era jefe de todas las fuerzas de milicias, preparó en las cercanías de Arechavaleta una terrible resistencia para que definitivamente les estrelláramos al enemigo.

Finalmente, el jueves día 24 de septiembre, día de Ntra. Sra. de la Merced, la columna Alonso Vega se dispone a ocupar Aretxabaleta. Al amanecer, el grupo Saleta sube a las alturas del Oeste de Eskoriatza —flanco izquierdo del avance de la columna Alonso Vega, donde se encontraba la compañía de San Marcial— y desde aquí vence la dura resistencia del enemigo logrando ocupar el barrio de Apotzaga. A su vez, el grupo Calbacho continúa su avance por el flanco derecho, llevando en vanguardia a las compañías 3ª y 6ª ocupando las alturas de Mendigain, Otelacerain y Coregain (sic.) rebasando así por el Este Aretxabaleta.

Testigo de esta maniobra se encontraba el joven voluntario miliciano, de 16 años, José María Horcajada¹²⁶:

Recuerdo que cuando salió mi familia en un camión hacia Bizkaia yo estaba en el frente. Yo quise colaborar en la guerra y fui con mi amigo Juanito Múgica a apuntarnos. Al final, el que fue al frente fui yo; estuve en Basalau, cerca de Arkaratz, mientras que entraban ellos en Eskoriatza. Yo iba en plan de ayudar: camillero, luego llevar munición, comida, etc. En Basalau, por ejemplo, se estableció varios días el frente y me acuerdo que desde Aitzorrotz tiraban con cañones.

Siempre me acuerdo de este cuadro, las tropas de Vitoria no nos atacaron a nosotros de frente sino que se lanzaron por el puente de Eskoriatza para subir a Apotzaga. Allí había un descampado en cuesta, muy pendiente, y empezaron a subir los tíos, y desde arriba les estaban cascando. Con ellos vi a un cura con sotana, es lo que se me quedó.

Luego tuvimos que retirarnos ya que empezaron a meterse por la parte de Mendiola y tuvimos que dejarlo todo porque nos copaban.

El grupo Saleta había recibido un fuerte castigo durante la subida a Apotzaga. Aquí se tomó su particular revancha de forma expeditiva, fusilando a cuatro milicianos que serían enterrados juntos y con todo su correaje en una fosa del cementerio adjunto a la anteiglesia. Siguieron su camino hacia Apotzagaetxebarri y junto a la ermita de San Blas bajaron por el antiguo camino y tras cruzar un maizal entraron por Kalebarren a Aretxabaleta. Los primeros en entrar fueron las tropas de la guardia de Asalto con sus camisas azules. Eran las cuatro de la tarde cuando los fascistas ocuparon definitivamente Aretxabaleta.

El grupo Campomar avanzó por la carretera hasta Marianistas donde se detuvo al anunciarse la presencia de un blindado venido desde Mondragón. Es en ese instante cuando sucede el segundo fusilamiento a manos de las tropas ocupantes. Tres camilleros y un herido llegados de la zona de Basalau fueron sorprendidos en Marianistas¹²⁷ y ejecutados con celeridad al temer la presencia del blindado.

El diario *La Libertad*, decano de la prensa de Vitoria, bajo uno de sus encabezamientos, "*En Arechavaleta entraron los guardias de Asalto a la bayoneta*", reza una columna con el título: OCHO FUSILAMIENTOS, que dice así¹²⁸:

Acababan de enterrar cuatro rojos que fusilaron ayer. Habían fusilado también, más adelante, otros tantos, y no recordamos si alguno más. Eran milicianos rojos, a los que sorprendieron con armas, y algunos oficiales de Cuerpos armados.

Algunos de ellos bajaban anteayer por la tarde con un herido al Hospital de Escoriaza, donde creían, por lo visto, que aún no había llegado el Ejército.

Se nos dijo que, entre los fusilados, había un joven vitoriano que tiene otro hermano, que ocupó recientemente cargo público en Álava, en otro frente, en el que es uno de los cabecillas. Hubo quien dudó que fuera él, aunque, desde luego, había uno de los fusilados que no era casero, sino que, por el contrario, vestía pantalón debajo del mono y llevaba un jersey bajo la camisa; pero otros nos lo aseguraron rotundamente.

José María Horcajada, en su retirada, había bajado de la zona de Basalau con un burro provisto con canastas que lo utilizaba para abastecer de material a los milicianos. Por verdadero milagro, bajó unos minutos antes al mismo punto donde luego serían fusilados los camilleros y el herido. Se adentró en Aretxabaleta por la *txara* de Marianistas a Errotabarri protegido por la pared que había entre la carretera y la vía del tren. El *paqueo* era intenso y una de las balas rebotó en el animal saliendo en desbandada. Por fin atravesó Aretxabaleta hasta el otro extremo y salió hacia Galtza donde se refugiaban otros milicianos. Con el enemigo en los talones vio como el camión blindado que venía de Mondragón fue alcanzado¹²⁹:

Cuando entraron las tropas en Aretxabaleta venía un blindado, un camión acorazado, de Mondragón. Apareció por Santutxo y cuando encarriló para Kalebarren, ¡BOOM! Le alcanzaron desde casa Mantxue, donde estaban colocados los cañones. Recuerdo que iba un tal Mane, pero al final conseguimos sacar de allí el blindado.

Los efectivos del grupo Campomar fueron los responsables de este suceso, donde perecieron los milicianos de Arrasate: Domingo Abarrategui; Pedro Ruiz de Alegría y Timoteo Zubizarreta; y quedando gravemente herido Cruz

Ugarte, el cual queda discapacitado para el resto de su vida. También murió el chofer que conducía el blindado, desconociéndose su identidad, aunque se sabe que era de San Sebastián¹³⁰.

El número de bajas que relaciona el diario de operaciones de la columna Alonso Vega refleja que se cogieron al enemigo fusiles polacos, municiones y 10 cadáveres, entre ellos el de un oficial. Continúa con la relación de las bajas propias de sus fuerzas como la muerte del sargento Jesús Vegas y 6 de tropa y heridos el alférez de Flandes Don Julián Peñafiel, el teniente del regimiento San Marcial, Don Ignacio Martínez Redondo y 44 de tropa¹³¹.

En cambio, en informe del Gobierno Militar de Álava aparece como cogido a los rojos (sic.) trece muertos, fusiles mejicanos y diez cajas de cartuchos mauser. Las bajas propias son de 3 muertos y 34 heridos.

Por último nos queda la visión de Guillermo Lasagabaster que no hace más que confirmar y ratificar la dura batalla que propició la caída y defensa de Aretxabaleta¹³²:

Aunque se luchó con todo el coraje, con todo ardor y hasta incluso en las propias calles de Arechavaleta; parapetados en las paredes y resguardados en algunas casas y dando órdenes en las propias calles el comandante Ibarrola, tuvimos que hacer la retirada forzosa ante aquella superioridad de armamento, dejando cierto número de muertos y retirando a los hospitales algunos heridos graves.

No obstante, nuestros dos cañones se batieron muy bien el primer día contra el enemigo, haciéndoles bajas en gran número. Pero al día siguiente se tuvieron que retirar nuestros artilleros a Mondragón porque la infantería enemiga avanzaba y los artilleros enemigos esclarecieron en dónde se encontraban nuestros dos cañones haciendo por lo tanto blanco seguro e hiriendo algunos artilleros y causando algunos desperfectos en los dos cañones.

Estas últimas reflexiones nos preparan ya para la próxima escala, Mondragón.

El viernes día 25, tras dura jornada, se incorpora de madrugada a Aretxabaleta una compañía de San Marcial como refuerzo a la columna Alonso Vega. El teniente coronel dispone que el grupo Saleta se quede en Aretxabaleta defendiendo el pueblo y su flanco izquierdo tan amenazado. A primera hora de la mañana con la batería y la compañía de San Marcial marchan hasta Coregain con objeto de preparar el ataque y apoderarse del monte Kurtzetxiki que constituye la llave de Mondragón.

El grupo Calbacho se encontraba concentrado en Coregain con sus baterías emplazadas y comienzan a batir sobre los caseríos de Koruagain y caseríos y ermita de Bedoña, objetivos intermedios que son ocupados tras fuerte combate por la 3ª y 6ª compañía que continúan su avance hasta la altura de Urkemendigain.

La jornada, calificada en el diario también como dura, termina manteniendo las posiciones de Urkemendigain por las compañías 3ª y 6ª; la 4ª y Ametralladoras en Bedoña; la Plana Mayor de la columna en Koruagain y batería con la compañía de San Marcial en Coregain.

Destaca también el hecho de que por el flanco izquierdo hubo un ataque de los milicianos pero fue rechazado. El apartado de bajas nos da una idea de la dureza del combate, contabilizan 3 muertos —de ellos un oficial, el teniente Cecilio Arnal que mandaba la 6ª compañía— y 48 heridos, destacando la de su comandante Calbacho, jefe del 2º grupo, herido gravísimo.

El sábado 26 de septiembre, la situación para los milicianos defensores era ya insostenible. En el monte Kurtzetxiki apenas se podía hacer una resistencia eficaz al no disponer de trincheras. Por este motivo el número de bajas del día anterior fueron muy significativas, además había que sumarle que por el frente de San Prudencio el enemigo se filtraba y progresaba por las alturas del alto de Kanpazar temiendo ser copados.

Con este panorama, la columna Alonso Vega no tiene más que rematar su operativa. Desde un principio su objetivo era la toma de Mondragón. Así, las compañías 4ª y 6ª del Flandes avanzan desde sus bases hacia Kurtzetxiki mientras que la 8ª batería desde Coregain y las ametralladoras de Bedoña barrían las líneas defensivas, posibilitando el asalto a este punto estratégico. Durante esta fase se incorporan a Coregain la 9ª batería y dos secciones de la 1ª Cia. de Flandes, procedentes de Vitoria la primera y de Aretxabaleta las restantes.

Roto el frente, a los milicianos no les queda otra salida que el puerto de Kanpazar, dejando a su suerte Mondragón. Ocupadas las posiciones en Kurtzetxiki por las tropas de Alonso Vega, el 2º grupo, al mando del comandante Gutiérrez, se lanza a la toma de la villa. La 4ª Cia. con dos ametralladoras por el Sur y la 3ª y 6ª con otras dos por el Nordeste ocupan Mondragón a las 16:30 horas. El sonido de las campanas de la iglesia da el anuncio de la ocupación.

Volviendo a la perspectiva global del ataque conjunto de las tres columnas sobre Gipuzkoa, mientras que Alonso Vega progresaba por el Alto Deba, las otras dos columnas lo hacían en sus respectivos objetivos. El día 22 es ocupada Deba (Latorre), Soraluze (Pérez Salas), Bergara (Tejero) y Zubillaga (Saleta). El día 23 es tomada Mendara (González Unzalu), el 24 se sube al monte Arno (González Unzalu) y a las Peñas de Muneta (Pérez Salas), el 25 Angiozar (Tejero)

y el día 26, San Prudencio (Saleta) y el monte Kalamua (Díez de Ribera). El día 27 cae Mutriku (Latorre) y el 28 el monte Urkarregi (Cayuela).

Finalmente el 6 de octubre caen Ondarroa y Berriatua (Latorre) traspasando la línea divisoria entre Gipuzkoa y Bizkaia. La línea que se ha salvado de Gipuzkoa es la formada por los Intxortas en Elgeta y la población de Eibar. El último bastión.

3.4. La estabilización del frente

A finales de septiembre de 1936, tras el empuje de las tropas franquistas, la provincia de Gipuzkoa se había perdido casi en su totalidad. El único reducto se encontraba en el mismo límite con Bizkaia, el eje Kanpazar-Intxortas (Elgeta)-Eibar se convertiría a pequeña escala en la línea Maginot vasca.

Inmediatamente se reorganizan las Milicias, hasta ahora el contingente para frenar al fascismo estaba formado básicamente por milicianos voluntarios acompañados por algunos guardias de Asalto, carabineros y miqueletes fieles a la República. Estos milicianos se agrupaban según las diferentes organizaciones políticas y sindicales a las que pertenecían, presentando un comportamiento más político que militar. Había que crear una verdadera fuerza de choque y contrarrestar la del enemigo, por lo tanto urgía la necesidad imperiosa de dotar a estas organizaciones de una estructura militar y más disciplinaria. Se crearán los primeros batallones. Se hablarán de batallones nacionalistas, socialistas, comunistas y anarcosindicalistas.

El 1 de octubre se aprueba el Estatuto Vasco por las Cortes, días después, el día 7, se constituye el primer Gobierno de *Euzkadi*. José Antonio Aguirre (PNV) jura su cargo convirtiéndose así en el primer *Lehendakari*.

La organización de estos batallones recaería en el Estado Mayor del Ejército del Norte, por un lado, y el Gobierno de *Euzkadi*, por otro.

3.4.1. La militarización: los batallones y movilización de reemplazos

Caído el valle de Léniz y Arrasate, la Comisaría de Guerra de Mondragón, a la cabeza, se instala en Elorrio. A la villa vizcaína habían llegado las familias de evacuados procedentes de los distintos pueblos ocupados. Los diferentes comités de Defensa comienzan a organizarse en la retaguardia. Máximo Alberdi nos da cuenta de la situación¹³³:

Al salir de Arechavaleta, la Junta de defensa local sacó bastantes artículos de alimentación (garbanzo, bacalao, azúcar, cajas de tomate, arroz, café, aceite, carbón, etc.), y en Elorrio estableció una casa de asistencia social para los evacuados de Arechavaleta a los que después se agregaron de Vergara: la casa del notario que, según creo, se llama Vildosola, cerca de la iglesia parroquial. Allí nos instalamos unos cuarenta, y nos reuníamos a comer unos cien individuos. Para comprar ciertos comestibles disponíamos del dinero de las multas impuestas a los vecinos carlistas de Arechavaleta. La gente fue, poco a poco, desparramándose por Vizcaya. Nuestro dispensario de asistencia social funcionó, sin embargo, hasta mediados de noviembre, fecha en que se fusionó con la asistencia social del Ayuntamiento de Elorrio.

En la retirada de los últimos milicianos por el alto de Kanpazar, se habían tropezado con una avanzadilla del enemigo que tras fuerte tiroteo lograron hacerse con tan vital paso. Los relatos de Guillermo Lasagabaster describen estos momentos y el desarrollo que tuvieron los acontecimientos¹³⁴:

Después del contraataque de nuestras milicias, el alto mando formó como Cuartel General su base en Elorrio, ordenando rápidamente las nuevas posiciones que tenían que ocupar las milicias. Una vez ocupadas, el alto mando trabajó sin cesar para organizar con toda rigurosidad y disciplina los primeros batallones con aquellos grupos de milicias que actuaron hasta entonces en todos los combates hasta la fecha y que tan buen ejemplo habían dado en la lucha, de rudos hombres contra un enemigo que con anterioridad estaba preparado por ser todos militares y nosotros en cambio, todos civiles con mandos que incluso no habían hecho el servicio militar.

Por tales motivos, el alto mando (...) empezó a organizar batallones. El día 28 de septiembre de 1936 estaba organizado el batallón Dragones, con muchachos de Hernani, Vitoria, etc., etc. y con el mayor número de muchachos de Mondragón.

Tenemos también la versión de otro *Dragón*, se trata del atxabaltarra Lucio Oteiza que nos complementa lo anterior en tres comentarios escuetos y bien diferenciados¹³⁵:

[...] había entrado el Gobierno Vasco y nos armaron al batallón Dragones en Kanpazar. En el mismo Kanpazar nos dieron los fusiles checos [...].

Según llegábamos para Intxorta, por encima de Angiozar, allí nos cascaron los primeros tiros. Las primeras bajas tuvimos allí y seguramente el primer muerto en el batallón sería Ángel Sauquillo. La compañía de Mondragón se metió por la espalda y a nosotros nos tocó ir de cara.

El batallón Dragones tiene la raíz de Guadalupe —se refiere al fuerte de Guadalupe cuando coincidieron con otros presos de la revolución de octubre—, allí estaba el núcleo de Mondragón, Aretxabaleta, Hernani... Los grupos se formaron ahí, empezando por los altos mandos, Gerardo Ruiz era el comandante.

El segundo comentario que hace Lucio se refiere a los primeros días de octubre, en concreto el día 4, cuando los *Dragones* trataban de tomar los Intxortas para fortalecer la línea del frente. De la compañía de *Dragones* de Aretxabaleta cayeron heridos: Ángel Gago, Aurelio Carmona, Clemente del Teso, Eugenio Zaldibia y Saturnino Sauquillo; perdiendo la vida Ángel Sauquillo y Vicente Aranbarri. La guerra empezaba a mostrar su crueldad.

El batallón *Dragones nº 22* fue el típico batallón de choque, constituido por miembros de las JSU de Mondragón, Aretxabaleta y milicianos de la parte de San Sebastián, Hernani, Pasajes, Rentería y algunos evadidos de Álava. Estaba estructurado de la siguiente manera: una Plana Mayor, donde su comandante era Gerardo Ruiz, con una sección de Enlaces; cuatro compañías de infantería y una de Ametralladoras; una sección Mixta; una de Servicios Auxiliares y Cuarteleros; y una sección que aglutinaba a los chóferes y armeros. La 1ª compañía estaba compuesta íntegramente por personal de Mondragón, la 2ª Cía. por jóvenes de Aretxabaleta y algunos alaveses evadidos, la 3ª por gente de San Sebastián, la 4ª de Hernani y la compañía de Ametralladoras de Pasajes.

Con el tiempo, el batallón pasó a integrarse en la llamada *Columna Meabe*. Durante la guerra participó en los siguientes frentes: toma de los Intxortas en octubre de 1936; defensa de Untzilla y Murugain hasta la ofensiva del 31 de marzo de 1937; combates en Karraskain y puerto de Barazar; integrado en la 11ª Brigada vasca participa en los combates de Euba y Peña Lemona; combates alrededor del Cinturón de Hierro, en el sector El Gallo; ya en Santander los restos del batallón se integran en el *Larrañaga* y algunos en el *Rosa Luxemburgo*, ambos comunistas; los supervivientes combaten con el *Larrañaga* en la bolsa de Reinosa y Cabezón de la Sal; ya en septiembre de 1937 en el Mazuco asturiano y finalmente detenidos en el puerto de El Musel (Gijón)¹³⁶.

Los milicianos de las JSU de Aretxabaleta se alistaron íntegramente en el *Dragones*. Por otra parte, los *jeltzales* atxabaltarras tuvieron dispar destino. La gran mayoría lo harían en el batallón *Saseta*, y en menor medida en el *Ama-yur y Loyola*.

El *Euzko Gudaroztea*, organizado por el PNV, fue la mayor fuerza militar existente en *Euzkadi*, llegando a formar 28 batallones. El más destacado para nuestro estudio es el batallón *53 Saseta*, un batallón de ametralladoras cuya finalidad era el apoyo a los batallones de infantería. Se constituyó en marzo de 1937 y con preponderancia guipuzcoana. Contó con cuatro compañías: 1ª *Beti aurrera*; 2ª *Aitzol*; 3ª *San Marcial* y 4ª *Zarrabeiti*. Más tarde se formó en Plentzia la quinta compañía con oficialidad guipuzcoana y reclutas vizcaínos. El primer comandante fue Jesús Luisa Esnaola, sucedido por Andrés Plazaola, a su vez reemplazo por Roque Amunarriz y por último Joseba Salegi¹³⁷.

Los gudaris *atxabaltarras* del *Saseta* estaban integrados en la 4ª Cía., llamada *Zarrabeiti* o *Zarragoitia*. Tenían su cuartel general en los Agustinos de Gernika. Actuaron en frentes, tales como: los Intxortas en el sector de Elgeta; Akondia en el sector de Eibar; y en el frente de Reinosa donde sufrieron grandes bajas. Finalmente con el denominado “Pacto de Santoña” entregan sus armas.

Recordemos que los *jeltzales* se habían agrupado dentro de la Milicias Vascas del Valle de Léniz, pero no todos abandonaron la población ante la amenaza de la columna de Alonso Vega. Muchos mantuvieron esta actitud dubitativa —como la que desarrolló su partido durante los primeros días del conflicto— amparados en la idea de que no habían hecho nada malo ni tenían las manos manchadas de sangre, dejándose así llevar por la situación esperando los acontecimientos. No les sirvió de nada, lo primero que hicieron los franquistas al ocupar Aretxabaleta fue controlar a la población. A través de las fábricas irían pasando lista de sus obreros y obreras, marcando al margen su presencia o ausencia de las mismas. Simultáneamente las tropas de ocupación iban registrando casa por casa todos los hogares en busca de “sospechosos”, asesorados probablemente por elementos carlistas o tradicionalistas que habían logrado camuflarse durante el dominio del Comité de Defensa o habían regresado de su huida inicial. En este aspecto, hubo un “informante” excepcional. Es el caso del *jeltzale* Joaquín Galdos Gorosarri, secretario del *batzoki* de Aretxabaleta. La sublevación militar le había sorprendido en Lakuntza (Navarra) donde trabajaba. Allí fue detenido durante dos días, una vez libre marchó a Vitoria y ante la situación que allí se vivía decidió alistarse en el Requeté de Álava, en la 9ª compañía. El destino le preparó que entrara a Aretxabaleta con las tropas fascistas, pero lo peor quedaba por llegar. Sus compañeros de armas, sabedores de su situación, le utilizaron a la hora de realizar estos registros domiciliarios. Muchos *jeltzales* fueron entonces detenidos y llevados a las Escuelas Viteri retenidos. Santiago Lombide fue uno de ellos¹³⁸:

"A mí me detuvieron en casa, vinieron dos soldados y un sargento que era nacionalista, Joaquín Galdos, fue sargento en la mili. Vino a registrar la casa y a detenerme. Me preguntó:

- ¿Y este tablero de quién es?
- De mi hermano.
- ¿Y dónde está tu hermano?
- ¿Y dónde están los tuyos?"

Santi Lombide tenía a su hermano José María con los *Dragones*, su contestación devolviéndole la pregunta era muy elocuente. A su vez, Joaquín Galdos tenía a su hermano José¹³⁹ en el otro lado, como gudari ejerciendo el cargo de agente de vigilancia y además, a su cuñado Celestino Madariaga Gallastegi como teniente del *Saseta*.

Finalmente, Joaquín Galdos pudo huir pasando al campo republicano e incorporarse a su verdadero bando¹⁴⁰.

El Ejército franquista necesitado de más soldados les obligó a incorporarse, unos en el Requeté Zumalacárregui de Mondragón y otros siendo movilizados como soldados de reemplazo.

El Tercio de Zumalacárregui fue el destino más generalizado de estos reclutamientos forzados. Estaba formado por tres compañías: la 1ª con requetés de Oñati; la 2ª con requetés de Mondragón y donde se incorporaron los de Aretxabaleta; y la 3ª de Bergara. Por lo tanto, una unidad surgida expresamente de la zona. Quedó integrado en la III Brigada de Navarra, recibiendo el bautismo de fuego el 14 de febrero de 1937 cubriendo las posiciones cercanas a Murugain. Al Tercio Zumalacárregui se le unió la compañía de requetés de Ntra. Sra. del Camino¹⁴¹ que se encontraba acuartelada en Aretxabaleta formando prácticamente la 4ª compañía y reforzando las posiciones de Apotzaga. No tardó en llegar el primer combate serio, se trataba de la gran ofensiva del 31 de marzo, al mando del comandante Ezquiroz la 2ª compañía participa en el ataque a Untzilla y Murugain pero agregada al Tercio Oriamendi. Allí se encontrarían enfrente con los *Dragones*, muchos de ellos amigos e incluso familiares. Acababa de empezar un itinerario que recorrería los frentes más calientes de la guerra civil. El día 30 de abril de 1937 tras la reestructuración de las Brigadas de Navarra, el Tercio de Zumalacárregui quedaría integrado en la I Brigada. Los episodios más relevantes son: toma del Bizkargi; participación en la rotura del Cinturón de Hierro; combates en el monte Malmasin; tras descanso en Arrigorriaga se trasladan a San Cebrián de Mudá (Palencia) para romper el frente de Santander; ataque a las posiciones de Valdecebollas y Cueto avanzando hasta Reinosa; avance dirección Asturias pasando por Cabezón de la Sal y toma parte en la lucha del Mazuco; y finalmente llegada a Gijón terminando la guerra del Norte. De vuelta en Pamplona, y debido a la cantidad de bajas sufridas, el Tercio Zumalacárregui es fusionado en la 2ª y 3ª compañías del Tercio Montejurra. Tras el descanso se traslada a Guadalajara desviándose el Tercio hacia el frente de Teruel participando en las operaciones de Alfambra; nuevamente se trasladan esta vez hacia el Levante, Sierra de Espadán y finalmente tomando parte en la batalla del Ebro y frente de Cataluña.

En cuanto a la militarización de los diferentes Cuerpos y Unidades de los dos bandos, según iba transcurriendo la guerra la necesidad de nutrirse con más elementos de tropa era acuciante. El elevado número de bajas que se producían en los frentes de batalla había que suplirlas de alguna manera. Se apremió la incorporación a filas precipitándose los llamamientos a quintas.

El Estado franquista se favoreció de las zonas ocupadas para reclutar jóvenes a través de llamamientos según reemplazo. La primera disposición con carácter general fue la tomada por la Junta de Defensa Nacional de Burgos a través del Decreto nº 29 del 8 de agosto de 1936¹⁴².

Como Presidente de la Junta de Defensa Nacional y de acuerdo con la misma, a Decretar lo siguiente:

PRIMERO.- Se dispone la urgente incorporación a filas de los individuos del cupo de filas y del de instrucción, tanto de haberes como acogidos a los beneficios del Capítulo XVII, de la Ley de Reclutamiento, pertenecientes a los reemplazos de 1933, 1934 así como los de 1935 que se encuentran en sus casas.

SEGUNDO.- Estos movilizados se incorporarán a los Cuerpos que prestaron servicio si se encuentran éstos dentro de la zona ocupada por nuestro Ejército, y si esas Unidades se hallaren fuera de ella la incorporación tendrá lugar a Cuerpos de la misma Arma o Cuerpo en que sirvieron más próximos al lugar de su residencia habitual. En el caso de que por la especialidad del Cuerpo de su procedencia no hubiera igual en nuestra Zona, quedarán adscritos para prestar servicio al similar que exista.

TERCERO.- Quedan exceptuados de su incorporación, los que se encuentren prestando servicio en Fábricas, Talleres o Servicios Públicos dedicados a trabajos convenientes a la buena marcha de las operaciones, los que desde luego serán militarizados. Estas faltas de incorporación deben acreditarse por los Directores de los Centros Y Autoridades locales ante la Autoridad Militar de la Provincia en que residan, la que procedería a la concesión de ese beneficio, si hay lugar a ello y a dar cuenta a los Cuerpos respectivos.

CUARTO.- La falta o retraso en la incorporación será castigada con arreglo a los preceptos del Código de Justicia Militar.

6ª. División – Sección de Estado Mayor.

Normalmente, antes de la guerra, los jóvenes iban a la mili con 21 años pero todo esto se precipita ante la necesidad anteriormente referida. Los primeros reemplazos en ser llamados son, por este orden, los no incorporados del 1935 —es decir los nacidos en 1914— y los del 1933 y 1934.

Los posteriores llamamientos no quedan lo suficientemente claros, Aretxabaleta acababa de ser ocupada y el nuevo gobierno municipal —propuesto por el representante de la Junta Carlista de Guerra de Guipúzcoa— no se hizo cargo hasta el día 2 de octubre. De ahí que hicieran caso omiso al llamamiento del 28 de septiembre refiriéndose a los cupos de 1935, 1934, 1933 y segundo trimestre del año 1932¹⁴³.

El batallón de Montaña Flandes nº 5 de Vitoria no perdía el tiempo. La maquinaria de reclutamiento seguía estrictamente la burocracia de sus decretos. Así, el 29 de septiembre reclamaban ya la incorporación a ese Cuerpo de los individuos en uso de licencia ilimitada. Son los casos de Esteban Leanizbarrutia Igartua, José Urkia Bengoa y de Salustiano Herrasti Zufiria un día después. Pero no fueron los primeros, el 19 de julio, al día siguiente de la insurrección militar, desde la oficina de Mando del Regimiento España de Caballería (Burgos) se exige al ayuntamiento, con máxima urgencia, la incorporación de Cándido Arregi Garai, Alejandro Arkauz Iturriaga y Andrés Anduaga Lizarralde. El 10 de agosto, hace lo propio el batallón de Montaña Arapiles nº 7 (Estella) solicitando la incorporación de Eugenio Cortazar Galdos, Teodoro Etxeberria Ugalde, Máximo Garai Ercilla, Lorenzo Bernal Blanco y Juan Arkauz Murgiondo. El 27 de agosto, el 11º Regimiento de Artillería Ligera (Burgos) solicita la presencia de Rufino Agiriano Arenaza, el día 31 la de Marcelino Bengoa Lizarralde que se reiterará un mes más tarde, el 27 de septiembre, junto a la de Domingo Elorza Azkoaga. Finalmente, en esta primera fase de reclutamiento el Regimiento de Infantería América nº 23 (Pamplona) solicita, el 24 de septiembre, la incorporación de Alejandro Iturbe Otadui y Pedro Ingidua Bolinaga.

Pero todo esto no significaría que estos jóvenes se incorporaran a estos Cuerpos, ¿dónde estaban estos jóvenes? Muchos de ellos pasaron a otras Unidades como el caso de Máximo Garai Ercilla que se incorporó el 26 de octubre de 1936 al 1º batallón de Montaña Flandes nº 5 (2ª Cía.) o incluso se encontraban alistados en el otro bando, como los casos de Esteban Leanizbarrutia y Cándido Arregi, voluntarios del batallón *Dragones nº 22* (1ª Cía.) y batallón *Saseta* respectivamente.

Hasta el momento las solicitudes de incorporación venían dadas desde los propios regimientos y unidades militares. A partir de ahora, la nueva junta municipal, ya constituida, se encargaría de regular los siguientes alistamientos, remitiendo a la Junta de Clasificación y Revisión las listas rectificadas. El primer sorteo celebrado en la Caja de Recluta nº 38 de San Sebastián fue el 24 de octubre de 1936 para los reclutas del reemplazo de este mismo año. En total fueron 20 los jóvenes que se expresan en la relación y que les correspondió el siguiente número.

**Sorteo celebrado el día 24 de octubre de 1936 en la Caja de Reclutas
nº 38 de San Sebastián**

Nº	Nombre recluta	Nº correspondido
1	Alzola Murua, Vicente	1.552
2	Arenaza Zugasti, Félix	1.672
3	Azcoitia López De Muniain, Esteban	1.823
4	Beitia Eriz, Manuel	1.887
5	Echarri Soraluze, Lorenzo	2.056
6	Echeverria Garay, Pablo	10
7	Garay Echave, Vicente	220
8	Garay Elcorobarrutia, Ambrosio	221
9	Garcia-Echave Zuazua, Pedro José	231
10	Gastañaga Eriz, Daniel	275
11	Jausoro Galdos, Felipe	546
12	Mabinabeitia Aguirre, Juan	696
13	Música Bañales, Jesús	804
14	Osínaga Urrutia, Joaquín	932
15	Oteiza Cortazar, Lucio	961
16	Unzurrunzaga Vergara, Santos	1.228
17	Urquia Elorza, Julián	1.269
18	Zaloña Cenitagoya, Leandro	1.355
19	Zubizarreta Arregui, Eugenio	1.389
20	Zugasti Erostarbe, Felipe	1.397

Así terminaría los incorporados en el año 1936. El reclutamiento y clasificación en 1937 se realizó en dos tandas. En el ayuntamiento, a los jóvenes llamados se les tomaba las medidas antropométricas, la talla y perímetro torácico, y de este simple reconocimiento se les declaraba útiles o exentos. Las listas definitivas de la talla de los jóvenes se efectuó el 14 de enero, la primera, y el 9 de mayo, la segunda.

Alistamiento del 14 de enero de 1937

Nº	Nombre	Talla (mm)	Perímetro (CM)	Declarado
1	Alberdi Ceberio, Bonifacio	-	-	Prófugo
2	Altube Herrasti, Eugenio	1.630	87	Útil. Soldado
3	Altube Uribeechevarria, Ramón	1.669	86	Útil. Soldado
4	Arcauz Murgiondo, Jesús			Marianista en Cádiz. Pendiente
5	Arenaza Urizar, Millán	1.641	87	Útil. Soldado
6	Arratibel Olalde, José	1.626	81	Útil. Soldado
7	Arregui Garay, Juan	1.688	87	Declarado inútil (nº 63- F-grupo 1)
8	Chinchurreta Ugalde, Isidro	1.667	85	Útil. Soldado
9	Echave Garay, Timoteo	1.702	96	Útil. Soldadoa
10	Galdos Zuazua, Juan José	-	-	Requeté Tercio Zumalacárregui
11	Garay Iriarte, Francisco	1.630	83	Útil. Soldado
12	Gorostiaga, Manuel	1.740	89	Útil. Soldado
13	Herrasti Idígoras, Jesús	-	-	Requeté Tercio Zumalacárregui
14	Jáuregui Urcelay, Ciriaco	1.723	92	Útil. Soldado
15	Lascurain, Antonio	1.710	91	Útil. Soldado
16	Lete Alday, Pedro José	1.660	86	Útil. Soldado
17	Lombide Gastañaga, José Mª	-	-	Prófugo
18	Macazaga Aguirregaviria, José Mª	-	-	En Bergara. Pendiente
19	Ochoa Garcia-Echave, Antonio	-	-	Prófugo
20	Ondarra Azurmendi, Agustín	-	-	En Bilbao. Profugo
21	Sauquillo, Ángel	-	-	Prófugo
22	Uriarte Esquibel, Julio Eugenio	1.631	89	Útil. Soldado
23	Uribeechevarria Arenaza, Ramón	1.621	82	Útil. Pendiente de Prórroga
24	Uribeechevarria Barrena, Teodoro	1.638	82	Útil. Pendiente de Prórroga
25	Uribeechevarria, Aniceto	1.515	75	Reconocido inútil. Exento total
26	Urquia Elorza, Santiago	1.740	89	Útil. Soldado
27	Urquia Orense, Julio	-	-	Prófugo
28	Urrutia Unda, Joaquín	1.595	77	Reconocido inútil. Exento total
29	Zubiberri, Pedro	-	-	En Anguiozar. Profugo
30	Zubizarreta Berraondo, Pedro	1.724	93	Útil. Soldado
31	Zugasti Cortabarria, Julio Eugenio	1.696	86	Útil. Pendiente de Prórroga
32	Zugasti Legorburu, Luciano	1.630	94	Útil. Soldado
Alistamiento de Leintz-Gatzaga				
33	Arenaza Zubillaga, Francisco	1.661	86	Útil. Soldado
Reemplazo 1935				
34	Arrese Idígoras, Eusebio	-	-	No se presentaron a revisar su prórroga de 1ª clase. Declarados útiles
35	Rodríguez Lentijo, Obdulio		-	
Reemplazo 1933				
36	Andrés, Florentino	-	-	No se presentaron a revisar su prórroga. Declarados soldados.
37	Martínez, Manuel	-	-	
38	Peña, Juan	-	-	

Alistamiento del 9 de mayo de 1937

Nº	Nombre	Talla (mm)	Perímetro (CM)	Declarado
1	Aguriano Arenaza, Prudencio	1.740	91	Útil. Soldado
2	Aguiriano Herrasti, Ceferino	-	-	Prófugo
3	Aranzabal Beitia, Emeterio	1.550	90	Útil. Soldadoa
4	Arenaza Zugasti, José Domingo	Se presentó su hermano Bonifacio manifestando que dicho mozo se encuentra en Bilbao donde le cogió el Movimiento. El Ayuntamiento de cambio de clasificación le declaró prófugo.		
5	Arenaza Zugasti, Marcelino	1.720	88	Útil. Soldado
6	Cortabarria Ocaranza, Pedro	1.750	82	Útil. Soldado
7	Echeverria Ugalde, Máximo	Se presentó su padre manifestando que su citado hijo se encontraba en el Hospital Militar de San Sebastián herido, prestando servicio de camillero. Fue declarado soldado.		
8	Eraña Echave, Ricardo	1.700	81	Útil. Soldado
9	Gabilondo Fernández de Arroyabe, Ángel	Requeté del Tercio Zumalacárregui		
10	Galdos Arana, Ricardo	Requeté del Tercio Zumalacárregui		
11	Garay Elcorobarrutia, Prudencio	Requeté del Tercio Zumalacárregui		
12	Herrasti Zufiria, Pablo	1.715	83	Útil. Soldado
13	Jausoro Galdos, Prudencio	1.745	98	Útil. Soldado
14	Lasagabaster Oquina, Tomás	Requeté del Tercio Zumalacárregui		
15	Larrinaga Gaztañaga, Faustino	-	-	Prófugo
16	López de Letona Telleriarte, Antonio	1.712	86	Útil. Soldado
17	Mendieta Madinabeitia, Simón	1.730	87	Útil. Soldado
18	Oyanguren Acha, Francisco	Requeté del Tercio Zumalacárregui		
19	Peña Echeverria, José	1.800	93	Útil. Soldado
20	Unanue Macazaga, Justo	1.650	85	Útil. Soldado

El alistamiento del año 1938 se realizó el día 3 de febrero. El 7 de julio son llamados a incorporarse por órdenes de la superioridad de la Caja de Recluta los jóvenes declarados de servicios auxiliares de los reemplazos 1933, 1934 y 1935. Son tres los incorporados: Valentín Orueta Madina al Flandes nº 5, Leonardo Lasagabaster Okina al Regimiento de Caballería Cazadores Numancia nº6, también de Vitoria, y Lino Iturbe Otadui. El día 23 de julio lo harán por el mismo motivo los del reemplazo de 1937, 1938, 1939 y 1940; siendo los afectados: Eugenio Altube Errazquin, Aniceto Uribe-Etxebarria Kortabarria, Cándido Eraña Etxabe y Eusebio Gastañaga Eriz. Para finalizar, el 20 de octubre serán movilizadas los jóvenes del tercer trimestre del reemplazo de 1941 —es decir los nacidos en los meses de julio, agosto y septiembre de 1920— y los del mismo trimestre de reemplazos anteriores.

Alistamiento del 3 de febrero de 1938

Nº	Nombre	Talla (mm)	Perímetro (CM)	Declarado
1	Aguiriano, Agapito	1.645	82	Útil. Soldado
2	Altube, Emeterio	1.570	89	Útil. Soldado
3	Altube, Pedro	1.700	82	Útil. Soldado
4	Altube, Francisco	-	-	Prófugo
5	Bengoa, Miguel	1.632	84	Útil. Soldado
6	Eraña, Cándido	1.702	82	Útil. Soldado
7	Garay, Miguel	1.788	87	Útil. Soldado
8	Gastañaga, Eusebio	1.690	85	Miope con 5 dioptrías. Exento total
9	Gorroño, José M ^a	1.764	84	Útil. Soldado
10	Herrasti, Luis	1.600	82	Útil. Soldado
11	Jáuregui, Víctor	1.730	90	Útil. Soldado
12	Jausoro, Juan	1.594	81	Útil. Soldadoa
13	Madinabeitia, Julián	1.660	87	Útil. Soldado
14	Orobengoa, Félix	1.674	84	Útil. Soldado
15	Orueta, Jesús	1.690	85	Útil. Soldado
16	Peña, Lorenzo	1.676	89	Útil. Soldado
17	Unanue, Melchor	1.700	86	Útil. Soldado
18	Urrutia, José M ^a	1.610	75	Falta desarrollo orgánico. Excluido temporal
19	Zubizarreta, Eugenio	1.608	89	Útil. Soldado
20	Zubizarreta, Pablo	1.670	87	Útil. Soldado

Con la documentación que hemos podido manejar hemos confeccionado la siguiente relación relativa a las Unidades donde se incorporaron los jóvenes atxabaltarras llamados bajo ocupación franquista (véase apéndice documental nº 4, pág 451).

A todo este reclutamiento de jóvenes había que sumarles los voluntarios que se alistaron en el Requeté.

Hubo a quienes les pilló el levantamiento militar estando militarizados, en la mili vamos. Son los jóvenes del reemplazo de 1935, algunos perdieron la vida en combate sin poder escapar del entramado militar e incluso siendo contrarios a los ideales que defendían. Otros, como el caso de Clemente del Teso, que aprovechó un permiso de verano que estaba disfrutando para no volver más. Inmediatamente fue declarado prófugo por el Regimiento de Infantería San Marcial nº 22 de Burgos al que servía¹⁴⁴. Abandonó las filas alistándose como voluntario en el Comité de Defensa y más tarde en el batallón *Dragones*, teniendo que combatir contra sus antiguos compañeros.

Este personaje será también protagonista de nuestro siguiente apartado.

3.4.2. Los bombardeos republicanos a Aretxabaleta

Desde la ocupación de las tropas de Camilo Alonso Vega hasta la gran ofensiva del general Mola, el 31 de marzo de 1937, el frente en Aretxabaleta estuvo estabilizado durante seis meses. La línea del frente se había conformado al Este del municipio tomando como referencia las alturas del barrio de Untzilla y el monte Murugain, dentro del sector denominado Otxandio-Aramaiona.

Por lo tanto, el frente se encontraba a las puertas de la población teniendo a los barrios de Isurieta, Galartza y Gellao, este último perteneciente a Eskoriatza, totalmente amenazados. Muchos de los habitantes de estos barrios dejaron sus caseríos y buscaron refugio en casa de familiares en zonas de retaguardia. Mismo ejemplo adoptarían más tarde algunos vecinos del casco urbano máxime cuando los republicanos intimidaron con el lanzamiento de obuses desde sus posiciones.

La vida cotidiana de Aretxabaleta estaba afectada por la presencia más variopinta de tropas militares. Durante los seis meses las tropas de ocupación estarían diversificadas en: requetés, tanto guipuzcoanos como navarros, en particular del Requeté Nuestra Señora del Camino; falangistas y legionarios; soldados de reemplazo, en especial del Regimiento de Infantería San Marcial nº 22 de Burgos; tropas moras e incluso alemanes. El restablecimiento de la línea ferroviaria ayudó a movilizar y transportar todo este contingente militar. Julia Makazaga, oficinista de Industrias Beroa, tenía 19 años y tuvo que convivir durante este periodo con un ambiente casi cuartelero. Muchos de sus trabajos giraban en torno a los militares¹⁴⁵:

Yo hacía todos los transportes militares, por lo tanto estaba más en la estación que en la oficina. Solían pasar cantidad de soldados en los trenes militares. Por ejemplo, después de una batalla solían llevarles a Vitoria. En cierta ocasión, fui a entregar unos papeles al factor de la estación, Manolo, y en el tren iban moros, en la vida he pasado tanto miedo. Desde el tren empiezan los moros animándole a otro, que si vaya chavala, etc. y se querían bajar del tren; yo con un miedo me fui donde el factor y le dije: ¡agárreme del brazo y méteme dentro de la estación! Pasé un miedo terrible.

[...] tenía yo una máquina de escribir y me hacían ir todos los días a hacer unas listas para pagar a los soldados, 0,25 tanto, 0,25 tanto, unas listas así de grandes.

Aretxabaleta se asemejaba a un cuartel, la Comandancia o Cuartel General se encontraba ubicada en el Palacio Otazu y el resto de la tropa repartidos en edificios y espacios habilitados a sus necesidades. Los soldados estaban en las Escuelas Viteri y los requetés junto al juego de bolos y en la planta baja del edificio donde se encontraba la UGT, en la c/Otalora nº 18. También ocupaban las caballerizas del bajo de la casa de Antonio Martínez de Aguirre, sita en la c/Durana nº 16, frente al ayuntamiento. Todo esto en el corazón del pueblo, mientras, en los alrededores, posicionados estratégicamente en puntos elevados con miras al enemigo. Apotzagaetxebarri era el enclave con mayor concentración de soldados al estar más cercano al frente; otra posición era junto al caserío Begixan (Arkarazo), protegidos por la *tontorra* se encontraban los antiaéreos alemanes; y finalmente en Korueta, junto a los árboles en línea con los caseríos Mendiaretx y Uxarte; y Otalorazelai fuertemente protegidos por baterías de cañones. Estos fueron los puntos más relevantes, pero existían otros puestos más de control y vigilancia, sobre todo los orientados hacia la salida a Mondragón.

Al otro lado los republicanos intentaban reforzar sus posiciones. A principios de octubre de 1936, una vez conformado los batallones, las compañías 1ª y 2ª del *Dragones* ocupan el alto de Kanpazar y las otras dos el monte Karraskain. Habrá que esperar hasta finales de noviembre, con motivo de la ofensiva sobre Villarreal, para que se produzca algún movimiento.

El día de 2 de noviembre se unen en Karraskain las cuatro compañías de *Dragones*. Se conservan las posiciones con leves intercambios de tiros con el enemigo. Habrá que esperar hasta el 26 de noviembre para ver entrar en acción al batallón, será Guillermo Lasagabaster nuevamente quién mejor nos lo pueda contar¹⁴⁶:

El día 26 de noviembre tuvimos la orden de nuestro Estado Mayor, el batallón *Dragones*, de atacar las líneas enemigas que se encontraban a dos kms. de Mondragón, en el monte donde está la casa <<Maitena>> y la otra línea cerca de Olandixo. Este ataque consistía únicamente de cogerle al enemigo por sorpresa para que todas las fuerzas del enemigo se concentraran en Mondragón, mientras los otros batallones que estaban preparados operasen con menos dificultades sobre la toma de Villarreal de Álava.

La orden fue cumplida estrictamente, dos compañías del *Dragones* abandonaban Carrascain y después de cuatro horas de camino a pie, lleguemos al pueblo de Aramayona. A las dos de la madrugada del día 27 emprendimos la marcha sobre el monte Muru-Mendi, mientras las otras dos compañías que se encontraban en Udala, aprovechando

la oscuridad de la noche se filtraban en las cercanías de las casa <<Maitena>> para que a las 8 de la mañana empezara el ataque proyectado.

Para las 5 de la mañana las dos compañías ocupaban Muru-Mendi sin ninguna novedad, dejando solamente una escuadra de 10 hombres en ella con un sargento y los demás avanzando poco a poco sobre Mondragón. A las 8 de la mañana cumpliendo la orden de nuestro Alto Mando rompimos fuego, todos a una y el batallón entero, consiguiendo llegar a sus posiciones primitivas. Nuestro ataque cogió por sorpresa al enemigo, pero no pudimos atravesar sus alambradas de aquel enorme terreno conquistado y además haría falta por lo menos una escuadra para ocupar todos los puntos estratégicos que teníamos. Ante la falta de hombres llegamos a sus posiciones únicamente una escuadra de fusiles ametralladores, siendo rechazados por el enemigo y tras enorme tiroteo hicimos la retirada a unos 300 metros defendiéndonos con coraje detrás de unos árboles.

Las posiciones conquistadas para nosotros eran un triunfo grandioso porque batíamos a tiro de fusil y morteros los pueblos de Arechavaleta y Mondragón; y además manteníamos cortada la carretera principal que iba a Vitoria.

Esta operación de distracción al enemigo significó como bien dice Guillermo, un gran triunfo, y una buena inyección de moral. Pero consolidarlas no iba a ser fácil¹⁴⁷:

Como ocupemos mucho terreno solamente con dos compañías, cuando se oscurecía del todo nos retirábamos de la primera línea de fuego a las posiciones de más atrás por no tener suficiente gente para montar guardia en los puntos estratégicos.

El enemigo al darse cuenta de la operación, el día de Santa Lucía, antes de que nosotros ocupáramos las trincheras de la primera línea, nos ocupó el enemigo por la noche y cuando fuimos a ocuparlas al aclarar el día, tuvimos la sorpresa de encontrarnos con el enemigo.

Se tuvo que luchar a pecho descubierto, teniendo por nuestra parte ciertas bajas y teniendo que retirarnos a unos cuatrocientos metros más atrás, hasta las nuevas posiciones que se llamaban Bastar gain.

Efectivamente, José Mª Arriarán y Santiago del Valle dan su testimonio sobre este hecho en el libro de *Arrasate 1936. Una generación cortada*. Parece ser que tenían una posición avanzada en la zona llamada Txiribito, por Mandoain, y que cada noche abandonaban para ir a dormir al caserío Napparrena. El enemigo se dio cuenta del movimiento y al día siguiente les prepararon una emboscada. Allí murieron Víctor Bolinaga Arregi, de la 1ª Cía., y el donostiarra Arruti¹⁴⁸.

Otro caso sobresaliente acontecido durante la estabilización del frente fue la desaparición y muerte del casero de Gellao, de 76 años, Juan Antonio Errarte Garai. Al anochecer del día 28 de diciembre de 1936 salió de su caserío Gellanozabal en busca de su burro que le faltaba y no volviendo jamás. Este caserío, como muchos otros del mismo barrio, se hallaban entre dos fuegos. Su cuerpo fue encontrado el 29 de marzo de 1937 por unos vecinos de Untzilla, en el monte Corain (sic), medio sepultado, entre árgoma y en avanzado estado de descomposición. El mando republicano ordenó que se trasladara su cuerpo al cementerio de Azkoaga para su autopsia, de la que se desprende según el sacerdote Luis Alberdi que murió asesinado a tiros, machetazos, culatazos, etc.¹⁴⁹

Las nuevas posiciones conquistadas por los *Dragones* se extendían a Untzilla, Murugain y sus faldas, hasta las zonas denominadas Bastar Gain y Bastar Azpi. Los franquistas se encontraban en Apotzaga y teniendo ocupado como punto más avanzado el caserío Etxabe en Gellao. A partir de este momento el frente se había recortado y ganado la posición dominante de las alturas, vital para la estrategia militar.

Clemente del Teso hostigaba al enemigo desde el campanario de la parroquia de San Pedro en Untzilla con la ametralladora e incluso lanzó varios obuses con un mortero Valero al cuartel de la Guardia Civil¹⁵⁰. En cierta ocasión, disparando el mortero contra posiciones enemigas tuvo el azar de que el proyectil entrara por la chimenea del caserío Etxabe y éste no llegara a explotar¹⁵¹. Dentro se encontraba, entre otros, el médico D. Tomás Agirre, que después de la guerra estando en su consulta le comentaría: "¡Vaya puntería Clemente, ...de buena nos salvamos!¹⁵²".

Otra anécdota curiosa e incluso divertida, derivada de la cercanía de las trincheras enemigas, nos la cuenta Lucio Oteiza¹⁵³:

Ocurrió cuando el frente estaba estabilizado entre Untzilla y la línea del caserío Etxabe. De allí se había escapado un cerdo y estaba en tierra de nadie, cuando Eusebio Arrese que tenía muy buena puntería le disparó y lo mató. Los franquistas que se encontraban más cerca, se dieron cuenta y lo cogieron primero. Eusebio estaba que echaba humo, encima ellos se reían y le daban las gracias por el banquete que se iban a dar.

Hubo también provocaciones no faltas de humor, según se mire, durante la semana Santa, unos días antes de la ofensiva, sacaron las imágenes de la iglesia de Untzilla precedidas por una bandera roja y simulando una procesión¹⁵⁴.

Durante los meses de enero, febrero y marzo de 1937 la amenaza de bombardeos republicana sobre las poblaciones de Aretxabaleta y Mondragón sería continua. Los dos cañones del 15,5 serían los encargados de sembrar el pánico. Los objetivos eran tanto militares como el interés de parar la producción de las fábricas.

El 9 de enero se produjo el bombardeo más importante y con mayor impacto sobre el casco urbano de Aretxabaleta. Sobre las 5 de la tarde, cuatro cañonazos procedentes del alto de Kurtzeta —uno, tras otro, y espaciados en el tiempo— impactaron sobre la calle Durana y alrededores. El objetivo máximo era parar la producción de la fundición de Lezama y su chimenea representaba un blanco perfecto. Los tres primeros obuses quedaron cortos provocando la destrucción parcial de las casas nº 26, 36 y 38 y la destrucción total de las casas nº 32 y 34 que ardieron por completo¹⁵⁵. El cuarto cañonazo logró su objetivo, partiendo la chimenea en dos por su parte más elevada y generando una gran humareda negra (ver mapa págs. 96-97).

Lucio Oteiza nos corrobora el suceso¹⁵⁶:

Nosotros teníamos a un teniente de artillería profesional, de carrera militar, era de San Sebastián. Aquel era muy bueno, era fantástico, cogía las medidas —se refiere a las coordenadas— y al cuarto cañonazo tiró la chimenea.

Lo más trágico fue las muertes de Felicia y Dolores Usandizaga, hija y hermana del secretario del ayuntamiento Ignacio Usandizaga Loidi, que perecieron en el incendio de la casa nº 34, además de un requeté de Ntra. Sra. del Camino.

La población tenía que tomar ciertas medidas contra estos bombardeos, como el cerrar todas las ventanas y apagar las luces. Existían edificios habilitados para estos casos, siempre en bajos pero muy pocos frecuentados. La mayoría de la gente solía ir al pórtico de la iglesia, protegido por sacos terreros, en busca de refugio.

El 4 de marzo se recoge otro bombardeo de consideración pero esta vez afectando a la torre de la anteiglesia de Galartza¹⁵⁷:

Bombardeo de Arechavaleta y de la anteiglesia de Galarza. Sobre todo, el bombardeo de Galarza con piezas del quince y medio nos ha impresionado. A la media docena de disparos han derribado la airosa torre de la iglesia. Veíamos a los que guarnecen Galarza correr a refugiarse ametrallados por los del Muru, que, a grandes gritos, que nosotros oíamos perfectamente, se jactaban de la puntería de sus artilleros.

El escritor José de Arteche, es el autor de estas palabras recogidas de su diario y publicadas en el libro *El abrazo de los muertos*. Un libro imprescindible para conocer de primera persona los hechos acontecidos en este frente bajo la visión desde el bando franquista que le tocó vivir. Nos será de gran utilidad y apoyo en el desarrollo del próximo capítulo.

3.5. La ofensiva franquista y pérdida de Murugain

Tras seis meses de frente estabilizado, después del intento frustrado de ocupar Bizkaia, el general Mola prepara la gran ofensiva para el señalado 31 de marzo de 1937.

Los sectores de guerra más cercanos a nuestro interés e integrados en el frente de Álava eran tres: el sector de Ubidea, el sector de Otxandio-Aramaiona y el sector de Mekoleta. La línea defensiva formada por el macizo Albertia-Murugain era la barrera a salvar por las tropas fascistas. Las Brigadas de Navarra fueron tomando posiciones para el gran avance. La IV Brigada de Navarra se posicionó bajo el Albertia, cerca de Villarreal; la I Brigada se empieza a concentrar entre Leintz-Gatzaga y el límite entre Eskoriatza y Aretxabaleta; y la III Brigada será la encargada de tomar Murugain.

Las defensas republicanas establecidas en esa misma línea estaban compuestas por los siguientes batallones¹⁵⁸: en el monte Albertia se encontraba el batallón *Stalin* (Meabe nº 2), apoyado por la 2ª Cía. *Pizkundia* del batallón de ametralladoras *Ariztimuño* y por el batallón *Largo Caballero* (Meabe nº 1); en el Maroto el batallón *Abellana* con dos compañías y una sección de ametralladoras, y una compañía y media más una sección de ametralladoras en el Jarindo; en el Asensiomendi el batallón *Azaña*; en Untzilla y Murugain la 1ª y 2ª compañías de los *Dragones*; y finalmente detrás de ellos, en Aramaiona, el batallón *Octubre*, las dos compañías restantes del *Dragones* situadas entre Aramaiona y Santa Águeda y la 2ª Cía. del *Rebelión de la Sal* posicionada en San Adrián.

Los días previos se fue concentrando un gran contingente en los alrededores de Aretxabaleta, en concreto en Marianistas. Estaba claro que tal movimiento de tropas significaba que de un momento a otro comenzaría la gran batalla. En la ermita de San Bernabé, a las afueras de Apotzaga, se encontraba el requeté del Oriamendi, José de Arteche, nuestro singular narrador. A partir de ahora utilizaremos su libro, *El abrazo de los muertos*¹⁵⁹, para explicar a través de la lectura de su diario la ofensiva fascista sobre Murugain.

En la madrugada del día 31, a las dos aproximadamente, llega una orden del enlace para que bajen a concentrarse en Apotzagaetxebarri. Allí reciben las últimas instrucciones y seguidamente se ponen en marcha. Las tropas bajan de Salluente a Aretxabaleta por el antiguo camino que desemboca en Lausita, girando rápidamente a la izquierda en dirección Untzilla bordeando el riachuelo que baja de Gellao. La marcha es apresurada, queda poco para que amanezca y hay que evitar ser vistos para favorecer la sorpresa. La Compañía llega a una bifurcación y se separa por secciones, por la derecha y tras fuerte pendiente son recibidos por ráfagas de ametralladora que se encontraba apostada tras un montículo. Caen las primeras bajas. La posición dominante de la ametralladora barriendo toda el área, obliga a refugiarse a la sección en el pórtico de la ermita de San Antonio. Comienza a entrar en acción la artillería franquista, inmediatamente el comandante manda atacar el montículo animado por el avance de la sección de la izquierda que tras un alarde valeroso ha llegado cerca de los primeros caseríos de Untzilla. Pero tras un intento de avance vuelven a ser batidos por la ametralladora que les obliga irremediablemente a permanecer parapetados en el interior de la ermita. Hacia las nueve, arrastrándose, llega por el flanco derecho una sección de ametralladoras de refuerzo con órdenes de emplazarlas en la ermita. Así, retiran la imagen del altar y habilitan tres troneras para su emplazamiento: una al fondo y dos a los costados. Comienzan los disparos, el ruido en el interior es ensordecedor.

Avanza la mañana, el día está nublado, en todo el frente desde Muru hasta Asensiomendi la batalla ha fraguado durísima. La artillería bate las trincheras republicanas y la aviación viene y se va después de soltar gran cantidad de bombas. A media tarde, la lucha en Asensiomendi es de una violencia terrible. La cima del monte parece un volcán en erupción; la artillería y la aviación descargan sin reposo sobre la cumbre.

Desde la ermita, imposible de desarrollar el avance, se divisa enfrente como los camilleros trabajan a destajo sobre las laderas del Asensiomendi. Durante la tarde contabilizamos hasta cinco oleadas de ataques sobre aquella cima, todos los cañones y la aviación se concentran en ese punto. La cresta asemeja un volcán vomitando su materia ardiente.

Avanza la tarde, por el lado de la ermita el fuego ha decrecido, todas las miradas están sobre Asensiomendi. Los atacantes se encuentran a media ladera, los defensores republicanos reculan bajo el infierno del fuego pero vuelven enseguida a retomar las posiciones. Por fin, comienza a anochecer, no se ha oído ningún grito de victoria y con ello caen las primeras gotas de llovizna. Se dispone todo en la ermita para pasar la noche y alertados por la proximidad de las trincheras enemigas.

A eso de las cuatro de la madrugada, del día 1 de abril, llega un enlace del capitán con orden de abandonar la ermita e incorporarse con el resto de la Compañía. Bajo la lluvia y el camino embarrado ponen marcha hacia las nuevas posiciones de refuerzo. La Compañía se encontraba bajo la loma inmediata a Asensiomendi, por la derecha, en una trinchera improvisada en un repliegue de la pendiente. De nuevo la misma estrategia del día anterior, fuego de artillería acompañado por la descarga de bombas de la aviación de forma escalonada. Más tarde, la orden de avance y despliegue por la izquierda en guerrilla. Al final, se oyen los gritos de los primeros en conquistar la cima.

Una vez tomado Asensiomendi por soldados y requetés, se dirigen ya sin oposición hasta el barrio de Untzilla. Los republicanos se repliegan hacia Murugain y finalmente se ven obligados a retirarse a Santa Águeda ante la poderosa ofensiva fascista.

Dejemos la narración de José de Arteche para enterarnos de la versión de los defensores. Para ello, disponemos de los testimonios de los *Dragones* Ángel Gago, Clemente del Teso y Lucio Oteiza.

Ángel Gago se encontraba en un puesto de avanzadilla cuando cayó herido¹⁶⁰:

En Untzilla teníamos un puesto de avanzadilla, en un montículo había unas trincheras. Cuando empezó la artillería, allí caí herido y cuando dieron la orden de evacuar a mí me acompañó uno y tuvimos que ir por encima de otro que le había pillado el obús y estaba con todas las tripas destrozadas.

Los recuerdos que han quedado de Clemente del Teso se refieren a la batida con la ametralladora¹⁶¹:

Hubo un ataque en Untzilla contra nuestras posiciones. Yo estaba con la ametralladora, esperamos a que se acercaran y abrimos fuego. Cayeron muchos, quedaron muchos cuerpos en el suelo. Después de aquello, se lo pensaban antes de atacarnos.

Y Lucio Oteiza, con labores de enlace a las órdenes del capitán Mendez¹⁶²:

Ellos querían dar por la mañana la sorpresa, había un destacamento en el caserío Etxabe y el día anterior hicimos una avanzadilla para estar al acecho y los que estaban allí de guardia llegaron a decir: ¡Bueno, hoy ya no vienen! Había mucha niebla y en una de estas a uno de ellos se descuidó y se le escapó un disparo. ¡Ya están aquí!, y se destacó toda la compañía y se empezó la barrida. Hicieron un simulacro de retirada pero volvieron. Dieron unos tres ataques.

Entraron por el Pagogain, por el bosque de la derecha. Por Eskoriatza ya estaban entrando, por Isasmendi por ahí.

Cuando íbamos de retirada yo solo recuerdo que tuve que bajar de Muru, dos o tres veces, para hacerles subir a la gente que iban por abajo. El capitán me iba diciendo: ¡Oye, aquel grupo para arriba! Y ya en Muru me junté con ellos para bajar juntos a Santa Águeda y los otros —los fascistas— venían ya lamiéndonos los pies, pisándonos los talones. Yo si hubiera ido con la compañía hubiera ido tranquilo pero como tenía esa misión de enlace tenía que ir bajando y avisando a los grupos que subieran.

Las dos compañías de *Dragones* estaban posicionadas de la siguiente forma: en Untzilla se encontraba la 2ª Cía. dividida en secciones y la 1ª Cía. más orientada a Murugain hacia Mondragón.

Nosotros que éramos de la 2ª sección estábamos en Untzilla con la ametralladora famosa, en el bosquecillo (Pagogain) estaba la 3ª sección, con los de Vitoria. Cada sección debía tener unos 30 hombres¹⁶³.

La superioridad de armamento franquista seguía siendo espectacular pero hubo un factor determinante, la aviación. Muchos de los aviones de la Legión Condor descargaron sus bombas cuando se dirigían a bombardear Durango. El ataque estaba coordinado con las fuerzas de tierra de las Brigadas de Navarra. Los defensores republicanos tuvieron que soportar un verdadero infierno en las cimas de Murugain y especialmente las de Asensiomendi, con explosiones de bombas de 50 kilos y el bateo de la artillería enemiga.

El diario tradicionalista *La voz de España* titula en una de sus pequeñas portadas¹⁶⁴: “El aluvión de hierro y fuego que cae sobre la cima del Murumendi, finge en el monte un volcán”.

En la columna del mismo diario, bajo el título “*Águilas sobre el Murumendi*”, el corresponsal da rienda suelta a la épica y a la grandeza de la aviación fascista¹⁶⁵:

[...] Mondragón ya se ha liberado de su martirio. Cuando llegamos a él las águilas de plata de nuestra aviación, dibujaban arabescos de milagro sobre el Murumendi. Hay un momento en que el aluvión de hierro y fuego que cae sobre la cima, finge en el monte un volcán. El crepitar mortífero de las ametralladoras resuena también. Los biplanos se dejan caer inclinados sobre el ala y descienden hasta la altura de las fortificaciones rojas y vacían sobre ellas varios peines de sus máquinas. Y cuando parece que van a chocar contra la montaña, se empujan súbitamente y suben hacia el cielo, en una carrera rauda y vertical.

La III Brigada de Navarra que fue la encargada de atacar estas posiciones tuvo entre sus filas al Tercio Zumalacárregui que actuó como agregada al Tercio Oriamendi. En este Tercio, como ya queda dicho en el capítulo anterior, actuaron un buen número de atxabaltarras encuadrados en la 2ª compañía. Muchos de ellos con familiares y amigos en el otro bando. El resto del contingente estaba formado en su mayoría por soldados del regimiento América nº 23 de Pamplona.

El día 31 de marzo fueron enterrados en el cementerio de Aretxabaleta 28 muertos, entre soldados y requetés, que nos da ejemplo de la magnitud del combate de ese día.

También cayó gravemente herido el comandante jefe del Tercio Oriamendi, Luis Guijosa Leguía, cuando una bala perdida le alcanzó cuando estaba junto a la iglesia. Fue traslado al hospital militar de Bergara donde falleció.

El atxabaltarra Máximo Etxeberria Ugalde, de la 2ª Cía. del Tercio Oriamendi, cayó herido en Untzilla el mismo día 31.

Las bajas de las fuerzas republicanas no fueron muchas siendo conscientes de la dureza de la batalla. A pesar de la falta de datos, se conoce y destacamos la pérdida de José María Etxebarrieta Urbistondo, alcanzado por un obús y muerto en su traslado al hospital, suceso que hablaremos más detalladamente en el siguiente capítulo relativo a las víctimas. También la de José Becerra Aizpurua de San Sebastián, José Carasa Gamecho de Castro Urdiales, Francisco Holgado Mateos de Beasain, Juan Mariño Pérez de Puerto de Son (A Coruña) y Raimundo Sánchez Mellido de Sestao¹⁶⁶. Además, hay que sumarle la de Dimas Gutiérrez, de Balmaseda, que lo recoge José de Arteche en su diario¹⁶⁷.

Relación de soldados y requetés muertos en la toma de la Anteiglesia de Untzilla (Álava) el 31 de marzo de 1937 y enterrados en el cementerio de Aretxabaleta

Nº	Nombre	Naturaleza	Unidad
1	Aguado Baza, Lucio Justo	Beasain (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi (Alférez)
2	Aguirre Mendia, Alberto	Ibarra (Gipuzkoa)	Tércio Zumalacárregui
3	Álvarez Gómez, Pablo	Dueñas (Palencia)	Rgto. Infantería S. Marcial nº 22
4	Andueza Aguirre, Miguel	Ergoiena (Navarra)	Rgto. Infantería América nº 23
5	Aparicio Aldanondo, Miguel	Zumarraga (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi (Cabo)
6	Arrieta Echarri, Antonio	Etxarri Aranatz (Navarra)	Rgto. Infantería América nº 23
7	Arzuaga Zubeldia, Juan	Asteasu (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi
8	Barcaiztegui Echeverria, Zoilo	Urrestilla (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi
9	Berio San Martín, Nicanor	Yarnoz (Navarra)	
10	Cruz Vals, Toribio de la	Tordesillas (Valladolid)	Rgto. Infantería América nº 23
11	Cuaresma Valverde, Luciano	Valladolid	Rgto. Artillería Pesada nº 3
12	Encina Garrán, Agustín de la	Villelga (Palencia)	Bon. Zapadores-Minadores nº 6
13	Eugui Zubiri, Esteban	Usechi-Esteribar (Navarra)	Rgto. Infantería América nº 23
14	Fábregas Jacas, Raimundo	Barcelona	Rgto. Infantería América nº 23 (Alférez)
15	Lacarra Calabia, Bernardino	Tudela (Navarra)	
16	Mendizabal Alustiza, José	Ordizia (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi
17	Noain Paternain, Pedro	Arleta (Navarra)	Rgto. Infantería América nº 23
18	Obanos Elcarte, Avelino	Berrioplano (Navarra)	
19	Otegui Recalde, José Miguel	Ordizia (Gipuzkoa)	Tércio Oriamendi
20	Parla López, Francisco	Otero del Rey (Lugo)	
21	Pozo García, Lorenzo del	Abades (Segovia)	Rgto. Infantería América nº 23
22	Raposo Vázquez, Ramón	Sobrado (Coruña)	Rgto. Infantería América nº 23
23	Retegui Sagastibeltza, Domingo	Leitza (Navarra)	
24	Río Borobia, Victoriano del	Cortes (Navarra)	
25	Rubio Hernández, Victorino	Villaban (?) de Rioja (Logroño)	Rgto. Infantería América nº 23
26	Uribarren Altuna, León	Arrasate (Gipuzkoa)	Tércio Zumalacárregui
27	Vargas Serrano, Lucilo	Pinillos de los Mazos (Burgos)	Rgto. Artillería Ligera nº 12
28	Zabaleta Cetán, Juan	Leitza (Navarra)	Rgto. Infantería América nº 23

3.6. Relación de todas las víctimas

Uno de los objetivos más importantes de este proyecto es sin duda relacionar todas las víctimas, sin distinción, que sufrieron la sinrazón de esta guerra. Se ha hecho un gran esfuerzo de investigación y recopilación en los diferentes archivos, publicaciones y testimonios recogidos a los entrevistados para elaborar este listado. En un principio no pensábamos que las cifras fueran a ser tan elevadas, pero según iba avanzando la investigación, los números serían elo-cuentes. En total son 78 las víctimas que se han podido constatar de alguna manera y que tienen relación directa con Aretxabaleta.

El criterio adoptado para elaborar este listado era doble, la naturaleza y la vecindad. Es decir, en esta relación se encuentran todas aquellas personas nacidas o sin serlo, fueran residentes en Aretxabaleta, y que murieron víctimas de este conflicto. Para un mejor entendimiento se han clasificado de la siguiente forma:

1. Requetés y soldados movilizados del bando franquista muertos en el frente (14).
2. Muertos por la violencia revolucionaria republicana (8).
 - 2.1 Tradicionalistas muertos en cautiverio -3-
 - 2.2 Muertos en la retaguardia republicana -1-
 - 2.3 Los sacerdotes y mártires de la Iglesia -4-
3. Gudaris y milicianos muertos en el frente (20).
4. Gudaris y milicianos desaparecidos (4).
5. Gudaris y milicianos muertos por enfermedad tras su paso por las cárceles franquistas (5).
6. Los fusilados por la violencia franquista (12).
7. Muertos en la II Guerra Mundial (2).
8. Las víctimas civiles (13).

De cada una de las víctimas se ha desarrollado una breve biografía. Para los datos familiares se ha utilizado el archivo parroquial, el diocesano y los diferentes registros civiles completando la información con los datos obtenidos del padrón municipal al 31 de diciembre de 1935. Por este último motivo pedimos disculpas si falta algún nombre, debido a un nacimiento posterior, o algún error en las fechas. Con todo ello y con la aportación de otros archivos nuestro objetivo ha sido siempre acercarnos un poco más a la verdad. Algunas de las víctimas lo fueron una vez terminada ya la guerra civil, en periodo de posguerra, pero creemos conveniente incluirlas como tal, al considerarlas una prolongación de su historia y estar todavía afectadas por sus consecuencias. Seguro que cuando se lean sus biografías se entenderá mejor su inclusión.

Hay varias familias a las que la guerra golpeó con mayor crudeza, entre ellas las de Peña-Etxeberria, Alberdi-Ceberio, Arregi-Garai y Garai-Elcorobarrutia que perdieron a dos de sus hijos y la familia Sauquillo-Etxebarria con la desaparición de tres de ellos. Tampoco hay que olvidar al secretario del ayuntamiento, Ignacio Usandizaga Loidi, que perdió a su hija y una hermana.

Detrás del frío análisis de los números, existe un nombre, una persona, una vida que tristemente desapareció y que hoy todavía hace que muchos de sus familiares no hayan cerrado la herida de su pérdida.

3.6.1. Requetés y soldados movilizados del bando franquista muertos en el frente

En total fueron 14 los atxabaltarras que murieron en el frente dentro del bando franquista. Algunos presentándose voluntarios como requetés, defendiendo sus ideales carlistas, como el caso de Pablo Etxeberria Garai, del Tercio Zumalacárregui, los hermanos Ambrosio y Andrés Garai Elcorobarrutia y Ricardo Zubizarreta Garai, estos últimos del Requeté de Álava. Los 10 restantes fueron movilizados como soldados muy a pesar suyo. Leandro Zubizarreta Oquina se encontraba en el servicio militar cuando estalló el alzamiento, convirtiéndose en la primera víctima de la Guerra Civil de Aretxabaleta. Los 9 restantes permanecieron en Aretxabaleta cuando los franquistas ocuparon la población y fueron movilizados por reemplazo 4, Ciriaco Garciaetxabe Beitia, José Peña Etxeberria, Teodoro Uribe-Etxebarria Barrena y Pedro Zugasti Erostarbe; los otros 5, Félix Altube Uribe-Etxebarria, Enrique Gastañaga Eriz, Teodoro Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Julián Zaloña Zenitagoia y Severiano Zubizarreta Berraondo, jeltzales alistados en las Milicias Vascas del Valle de Lens, se vieron forzados a ir al frente con el bando franquista.

El franquismo catalogó sus muertes como "Sacrificados gloriosamente por Dios y por la Patria" donde los requetés serían clasificados como "Caídos por Dios, por la Patria y el Rey" y los soldados movilizados como "Caídos por Dios y por España".

• Altube Uribe-Etxebarria, Félix

Nació el 8 de marzo de 1911. Del caserío Arane, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, Cecilio Altube Errasti (1875) y María Uribe-Etxebarria Bengoa (1878). Hermanos: Francisco (1903), Pilar (1913), Ramón (1916) y Pedro (1919). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Alistado, a mediados de septiembre de 1936, en las Milicias Vascas del Valle de Léniz. No evacua Aretxabaleta cuando entran los franquistas, siendo movilizado como soldado para el frente. Se le incorpora al 11º Regimiento de Artillería Ligera de Burgos. Según el comunicado oficial del coronel Pedro de Obregón al alcalde de Aretxabaleta con fecha 11 de mayo de 1939, dice así¹⁶⁸:

Le participo que interrogado el sargento Heliodoro de la Torre sobre la forma y circunstancias que concurrieron en el fallecimiento del artillero que fue el Félix, resultó muerto durante el combate a consecuencia de una granada de tanque, el día 10 de julio de 1937 en Villanueva del Pardillo (Sector de Brunete).

Artillero 2º del reemplazo de 1932. Muerto a los 26 años de edad. Se le dio como desaparecido.

• Etxeberria Garai, Pablo

Nació el 31 de diciembre de 1915. Del caserío Peruena (Kukuzulo), en el barrio de Galartza (Aretxabaleta). Sus padres, Timoteo Etxeberria Lasagabaster (1868) y Faustina Garai Elespuru (Gellao, 1872). Vivía con la familia de su hermano Narciso (1894), compuesta por su mujer Felisa Bengoa Ibabe (Aramaio, 1897) y sus 8 hijos: Anastasio (1922), Mónica (1924), José M^a (1927), Eugenia (1928), José Luis (1930), Juan (1931), Pedro (1933) y Mª Ángela (1935). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Perteneciente al reemplazo de 1936. Se alista voluntario como requeté en el Tercio Zumalacárregui, 2ª compañía, que más tarde se fusionó con el Montejurra integrado en la 1ª División de Navarra. Cae herido el 8 de septiembre de 1937 en el frente de Asturias, en las inmediaciones de la sierra de Cuera.

Muere el 30 de junio de 1938 en el frente de Castellón a los 22 años de edad. Según el diario de campaña de su capitán de requetés, el oñatiarra, Daniel Mugarza Mecolalde¹⁶⁹:

[...] el día 29 avanzamos pasando el río Mijares y ocupando montes al otro lado. El día 30 un contraataque rojo hace que los falangistas pierdan un monte próximo, recuperando ante nuestros gritos; tengo un muerto. El 1 de julio continuamos progresando hacia la sierra de Espadán.

• Garai Elcorobarrutia, Ambrosio

Nació el 20 de marzo de 1915. Del caserío Basterralde, en el barrio de Galartza (Aretxabaleta). Sus padres, José Garai Bergara (1875) y Petra Elcorobarrutia Eraña (1876). Hermanos: Andrés (1906), Pío (1912), Marina (1913), Prudencio (1917) y Antonia (1919). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Se alistó voluntario al Requeté de Álava el 26 de agosto de 1936. Perteneció a la 8ª Cia de Requetés de Álava, 3º Batallón de Flandes, 1ª Agrupación y 4ª División de Navarra. Fue herido en Villarreal de Álava —coincidiendo como veremos más tarde con la muerte de su hermano Andrés— en la espalda y una pierna, siendo ingresado en el hospital de sangre del Seminario de Vitoria. Días después, es llevado al hospital de Irún para curarse de las heridas de metralla de su muslo izquierdo.

El 11 de agosto de 1938 cae nuevamente herido, esta vez de carácter grave, en la sierra Pandols (Sector del Ebro). Muere al día siguiente en el hospital militar de Horta de San Juan (Tarragona) a consecuencia de las graves heridas recibidas —en la región dorso lumbar— el día anterior. Su cuerpo fue trasladado a Aretxabaleta y recibió sepultura en el cementerio de Galartza el 19 de agosto de 1938.

Con anterioridad, el 25 de junio de 1938, había sido ascendido a cabo por méritos de guerra.

• Garai Elcorobarrutia, Andrés

Hermano mayor de Ambrosio. Al igual que éste se alistó voluntario, el mismo día, al Requeté de Álava. Murió el 2 de diciembre de 1936 en el frente de Villarreal de Álava. Fue inhumado en Vitoria.

Andrés y Ambrosio murieron a los 30 y 24 años de edad respectivamente.

• Garciaetxabe Beitia-Larringoitia, Ciriaco

Nació el 16 de marzo de 1918. Del caserío Antxustegi, en el barrio Etxebarri (Aretxabaleta). Hijo de Pedro Garciaetxabe Beitia-Larringoitia (1881) y Benita Beitia-Larringoitia Altube (Untzilla, 1884). Hermanos: Ventura (1908), Valentina (1910), Marcos (1912), José (1915) y Tomasa (1920). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Perteneciente al reemplazo de 1939. Incorporado al Regimiento de Infantería Bailén nº 24 (Logroño), en la 4ª Cia, 4º Bon. Falleció el 12 de abril de 1938 en el frente de Castellón a los 20 años de edad.

• Gastañaga Eriz, Enrique

Nació el 24 de marzo de 1912. Del caserío Ametsagagoikoa, en el barrio de Isurieta (Aretxabaleta). Vivía en el caserío junto con su abuelo Enrique Gastañaga Ugalde (1856); con sus padres, Juan Gastañaga Idigoras (1887) y Lucía Eriz Leibar (1886); y con sus hermanos Daniel (1915), Eusebio (1919), Francisco (1924) e Isabel (1928). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Se alistó inicialmente en las Milicias Vascas del Valle de Léniz. Fue incorporado, al entrar las fuerzas franquistas, al Regimiento Artillería de Montaña nº 2 (Vitoria).

El día 11 de diciembre de 1936 es herido en el frente de Villarreal de Álava, siendo evacuado al hospital militar de la plaza. Al día siguiente fallecería a consecuencia de las heridas de metralla ocasionadas por la artillería enemiga. Es inhumado en el cementerio del frente de batalla. Tenía 24 años de edad.

• Peña Etxeberria, José

Nació el 29 de marzo de 1917 en la c/Otalora nº 7 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Nicolás Peña Irizar (1888) y Luisa Etxeberria Aldanondo (Legazpi, 1891). Hermanos: Juan (1912), Lucía (1914), Jesús (1914), Isabel (1916), María (1918), Lorenzo (1919), Mª Cristina (1921), Natividad (1923), Rufino (1925) y Concepción (1927). La familia vivía en la c/Otalora nº 24, repartida en dos pisos, junto con José Etxeberria Aldanondo (Legazpi, 1879), hermano de la madre. Su estado civil soltero.

Trabajaba como obrero en la fábrica de Industrias Beroa, coincidiendo con su padre Nicolás que ejercía el cargo de encargado o contraataca y sus hermanos Jesús y Mª Cristina en las oficinas.

No evacua Aretxabaleta al ser ocupada ésta por las tropas franquistas en septiembre de 1936. Es reclutado al ser llamado su reemplazo (1938) en la primavera de 1937, teniéndose que incorporar al Regimiento de Infantería Amé-rica nº 23 (Pamplona). El 31 de julio de ese mismo año salió de expedicionario de esta plaza con destino al Regimiento de Infantería Zamora nº 29 (A Coruña) en el 9º Bon., 3ª Cia.

Muere en el frente de Asturias, en la ocupación de las alturas de Mere, y es enterrado en Llanes el 22 de septiembre de 1937. Tenía 20 años de edad.

• Uribe-Etxebarria Barrena, Teodoro

Nació el 6 de diciembre de 1916. Del caserío Zuatzubizkar, en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, José Uribe-Etxebarria Zubizarreta (Aozaratza, 1871) y Mª Blasa Barrena Zubia (Araotz, 1884). Tenía una hermana, Juana (1918). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Tras el llamamiento a listas del 14 de octubre de 1936 es destinado al Batallón de Zapadores-Minadores nº 5 (Zaragoza). Falleció, según declaración del capellán de la misma agrupación, a las 8 de la mañana del día 3 de marzo de 1938 en el hospital de Gea de Albarracín (Teruel) a consecuencia de una explosión de granada en la loma de El Muletón (Teruel). Tenía 21 años de edad.

• Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Teodoro

Nacido el 11 de septiembre de 1912. Del caserío Urkulu, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, José Joaquín Uribe-Etxebarria Urzelai (1877) y Catalina Isasi-Isasmendi Urrutia (1880). Hermanos: Mariano (1908), Ángel (1910), Aniceta (1915), Juana (1918), Basilia (1920) y Celestino (1925). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Estuvo alistado en las Milicias Vascas del Valle de Léniz antes de la entrada de los franquistas en Aretxabaleta. No evacua la población, siendo movilizado como soldado en el Regimiento Artillería de Montaña nº 2 (Vitoria).

Según notificación del coronel de su regimiento nos informa de las causas de su fallecimiento¹⁷⁰:

Según me comunica el Director de los Hospitales Militares de Daroca, el día 26 de enero último, falleció en el Equipo Quirúrgico de dichos Hospitales el soldado TEODORO URIBEECHEVARRIA ISASMENDI, a consecuencia de heridas recibidas de metralla de aviación.

Fallece el 26 de enero de 1938 en Daroca (Zaragoza) donde es inhumado. Tenía 26 años de edad.

• Zaloña Zenitagoia, Julián

Nació el 17 de febrero de 1913. Del caserío Zaloñaigoia, en el barrio de Galartza (Aretxabaleta). Sus padres, Martín Zaloña Zabala (1870) y Lina Zenitagoia, ya fallecida. Su padre casado nuevamente, en segundas nupcias, con Bernarda Bolinaga Martínez de Ygidua (1879). Tenía un hermano, Leandro (1915). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Como muchos otros jóvenes estuvo alistado en las Milicias Vascas del Valle de Léniz. Al no salir de Aretxabaleta es movilizado como soldado en el 2º Batallón de Montaña Flandes nº 5 (Vitoria), 4ª Cia.

El 13 de octubre de 1937 fue hospitalizado en el hospital militar de Tolosa (Gipuzkoa) por herida de metralla en ambos muslos y piernas, siendo su pronóstico de menos grave. Muere el 8 de septiembre de 1938, en acción de guerra,

en el frente del Ebro (Sector de Gandesa), concretamente en Villalba (Tarragona) y es inhumado en el cementerio de Batea (Tarragona), zanja 2ª bis, sepultura 30. Posteriormente es trasladado su cuerpo y enterrado en el cementerio de Galartza el 17 de septiembre de 1938. Tenía 25 años de edad.

• Zubizarreta Berraondo, Severiano

Nació el 8 de noviembre de 1914. Del caserío Olabena, en el barrio de Isurieta (Aretxabaleta). Sus padres, Bernardo Zubizarreta Múgica (1889) y Andresa Berraondo Garai (Angiozar, 1887). Sus hermanos: Pedro (1916), Enrique (1919), Antonio (1921) y Raimundo (1929). En el caserío vivían también su abuelo Gregorio Zubizarreta Arana (1853), sus tíos Gregorio (1906) y Benita Zubizarreta Múgica (1888) y el sacerdote Francisco Zaloña Zabala (1877). Estado civil soltero. Profesión labrador.

También estuvo encuadrado en las Milicias Vascas del Valle de Léniz y como otros fue movilizado como soldado. Primero en el Regimiento de Infantería Bailén nº 24 (Logroño) y después en el Regimiento de Infantería América nº 23 (Pamplona).

Murió en el hospital de sangre de Durango, a las 24 horas del 18 de junio de 1937, a consecuencia de heridas de guerra. Fue enterrado en el cementerio de Isurieta el 21 de junio del mismo año. Tenía 23 años de edad.

• Zubizarreta Garai, Ricardo

Nació el 9 de junio de 1909. Del caserío Isurietazpikoa, en el barrio de Isurieta (Aretxabaleta). Sus padres, Pedro Zubizarreta Múgica (1872) y Vicenta Garai Bergara (1882). Hermanos: Jacinto (1913), Paula (1915), Jesusa (1917), Eugenio (1919), José Mª (1921) y Alejandro (1923). Estado civil soltero.

Se alistó voluntario al Requeté de Álava. Muere el 22 de diciembre de 1936 en tiroteo sostenido con el enemigo en la posición de Eribe (Álava). Fue inhumado en el cementerio de Vitoria. Murió a los 27 años de edad.

• Zubizarreta Oquina, Leandro

Nació el 13 de marzo de 1914. Del caserío Bolinagazpikoa (Bolinaga), en el barrio de Areantza (Aretxabaleta). Padres, Eladio Zubizarreta Leibar (1881) y María Oquina. Hermanos: Josefa (1909), Miguel (1911), Julia (1917), Mercedes (1919), María (1923) y Francisco (1926). Estado civil soltero.

Leandro Zubizarreta es la primera víctima de la Guerra Civil en Aretxabaleta. La sublevación de los militares le coge haciendo el servicio militar. Encuadrado en el Regimiento de Infantería Bailén nº 24 (Logroño) es conducido inmediatamente a uno de los primeros frentes. Muere el 24 de julio de 1936 en el combate de Somosierra (Madrid). Tenía 22 años de edad.

• Zugasti Erostarbe, Pedro

Nació el 22 de febrero de 1913. Del caserío Mitarteandikoa, en el barrio de Areantza (Aretxabaleta). Padres, Francisco Zugasti Elcorobarrutia (1870) y Micaela Erostarbe Uribe-Etxeberria (1874). Hermanos: Eugenio (1899), Faustina (1905), Juan (1910) y Félix (1915). Estado civil soltero. Profesión chofer.

Soldado del 2º Regimiento de Artillería de Montaña nº 2 (Vitoria). Según despacho del juez municipal de Oyarzun¹⁷¹:

Falleció en el Cº Paguachiqui [sic], el día veintiuno de agosto de 1936, a las diez y ocho horas, a consecuencia de heridas recibidas por explosión de una granada según certificación facultativa y su cadáver ha recibido sepultura en el cementerio de Oyárzun [...].

3.6.2. Muertos por la violencia revolucionaria republicana

Ni el gobierno de la República ni las Juntas o Comités locales que se fueron constituyendo en las diferentes poblaciones donde había triunfado la legalidad política, pudieron controlar los distintos brotes de violencia. A diferencia de la violencia y represión franquista practicada principalmente por el Ejército, bajo las órdenes de sus mandos y con un claro signo de eliminación, exterminio y depuración de sus adversarios, la violencia republicana fue llevada a cabo de manera más espontánea por grupos o patrullas de milicianos. Se podría decir que la represión franquista fue más premeditada, deliberada e incluso estudiada por sus líderes mientras que la violencia republicana respondía en gran parte a un carácter más revolucionario de grupos descontrolados. Estos grupos extremistas republicanos tuvieron mayor presencia en los primeros meses del conflicto bélico, dirigiendo sus objetivos hacia el sector de la sociedad — sacerdotes, abogados, políticos de derechas, patronos, caciques... — enemigos de su ideario político. El vacío de poder

originado en los primeros días de la contienda facilitó la aparición de esta violencia revolucionaria —alcanzando su grado de expresión en la aparición de las llamadas *checas* y *sacas*— que más tarde las autoridades republicanas intentarían poner remedio con la creación de los Tribunales Populares.

3.6.2.1. Tradicionalistas muertos en cautiverio

El Comité de Defensa de Aretxabaleta detuvo y trasladó a Bilbao a las distintas personas, en su mayoría carlistas y tradicionalistas, contrarias a la República. Tres fueron los presos tradicionalistas que fallecieron en cautividad. Fortunato Aguilar y Domingo Zuazua, por enfermedad, y Emilio Saiz Barco, víctima en el asalto a las cárceles de Bilbao.

• Aguilar Sologaitoa, Fortunato

Nació el 14 de octubre de 1895 en La Pola de Gordón (León). Estaba casado con Nicasia Galdos Guruceta y tenían su residencia en la c/Durana nº 12. De profesión cartero.

Fue detenido por el Comité de Defensa y trasladado preso a Bilbao. Fallece por enfermedad el 28 de diciembre de 1936 en el hospital de Basurto. Tenía 41 años de edad.

• Saiz Barco, Emilio

Nació el 28 de diciembre de 1871 en Mamolar (Burgos). Vivía en la c/Durana nº 15 con su esposa Carmen Nuño Fernández (La Felguera, 1874). Tenían un hijo, José. Trabajaba como tornero en la laminación de Lezama.

Fue detenido por el Comité de Defensa y llevado preso a Bilbao. Muere en el asalto a la cárcel de los Ángeles Custodios el 4 de enero de 1937. Tenía 65 años de edad.

• Zuazua Zanguitu, Domingo

Nació en Aretxabaleta (Gipuzkoa) el 17 de abril de 1868. Sus padres, Manuel Zuazua Elcorobarrutia (Galartza, 1828) y Joaquina Zanguitu Agirre (Oñati, 1845). Viudo del matrimonio con Concepción Arkauz Bengoa con la que tuvo 3 hijos (Teodoro, Natividad y Joaquina) y casado en segundas nupcias con Leona Arana Garai. Vivía en la c/Mitarte nº 8. De profesión maestro albañil.

Ferviente católico y tradicionalista. Fue detenido por el Comité de Defensa y llevado preso a Bilbao. Falleció por enfermedad el 10 de octubre de 1936 en la clínica del Dr. Aranguren. Tenía 68 años de edad. Fue enterrado en el cementerio de Vista Alegre. El 12 de noviembre de 1944 son trasladados sus restos al panteón familiar de su pueblo natal.

3.6.2.2. Muertos en la retaguardia republicana

En el Madrid de los primeros días posteriores a la sublevación militar, patrullas incontroladas de milicianos se dedicaron a la búsqueda y captura de jueces y abogados que habían profesado hasta entonces actuaciones contrarias a la República.

• Valentín Gamazo, Marcelino

Este personaje ha pasado totalmente inadvertido y para muchos es un auténtico desconocido dentro de la historia de Aretxabaleta. Procedente, como otros personajes ilustres de nuestra villa, de una de las familias atraídas a finales del siglo XIX por los balnearios de la localidad.

Nació en Aretxabaleta el 14 de agosto de 1879. Su padre, Hermógenes Valentín Gutiérrez, fue médico director del establecimiento balneario del Jardín de Otálora y era natural de Zaratán (Valladolid); su madre, Emilia Gamazo Calvo, era originaria de Boecillo, de la misma provincia¹⁷².

Cursa sus estudios de bachiller en el Instituto de Valladolid e ingresa en la facultad de Derecho de la Universidad Central (Madrid) donde se licencia como abogado el 3 de julio de 1900 con una nota de sobresaliente¹⁷³.

El 16 de noviembre de 1935 fue nombrado por Niceto Alcalá Zamora Fiscal General de la República. Tres días más tarde, el 19 de noviembre, toma posesión de su cargo. La corporación municipal de Aretxabaleta, con José María Amuriza como alcalde, expresó así su felicitación¹⁷⁴:

Por último, enterado el Ayuntamiento de haber sido nombrado D. Marcelino Valentín Gamazo Fiscal General de la República, natural de esta villa de Arechabaleta, acordó por unanimidad felicitarle cordial y efusivamente, haciendo constar en acta la satisfacción con que ha visto esta Villa al contar entre sus hijos, a quien por sus merecimientos han honrado con uno de los cargos más elevados de la República.

Su actuación judicial en el Tribunal Supremo contra el socialista Francisco Largo Caballero, acusándole por su actuación en la Revolución de Octubre de 1934, le obligó a presentar su dimisión y ser admitida el 24 de diciembre del mismo año¹⁷⁵.

El 5 de agosto de 1936 un grupo de milicianos se acercó a su casa de campo de Rubielos Altos en la provincia de Cuenca. Tras realizar un registro, previa rotura de objetos religiosos, comenzaron a golpearle delante de sus hijos pequeños. A continuación se lo llevaron, junto con tres de sus hijos, y a las doce de la noche, en el paraje conocido como Cerrajón del término de Tevar (Cuenca), fue fusilado junto con sus hijos José Antonio, Javier y Luis de 21, 20 y 17 años respectivamente¹⁷⁶.

Se casó con Narcisca Fernández y Navarro de los Paños en la parroquia de Rubielos Altos el día 5 de octubre de 1912. De su matrimonio tuvo 9 hijos.

3.6.2.3. Los sacerdotes y mártires de la Iglesia

La persecución al clero fue otro de los capítulos que aconteció en esta espiral de violencia revolucionaria. A la incautación en conventos, iglesias y colegios se extendió la detención de sus miembros en una horda anticlerical.

Cuatro fueron las víctimas atxabaltarras en este sentido. Tres marianistas, Sabino Aiausti, Carlos Eraña y Miguel Leibar, naturales todos ellos de Aozaratza; y un franciscano, Rufino Antxia, originario de Bedoña. Los cuatro se encontraban destinados fuera de Euskal Herria y fueron asesinados por patrullas de milicianos que se tomaron la justicia por su mano.

La Iglesia Católica tras los correspondientes estudios de sus procesos de martirio, beatificó a los tres marianistas. Carlos Eraña fue beatificado el 1 de octubre de 1995 junto a los también marianistas Fidel Fuidio y Jesús Hita. El 28 de octubre de 2007 se llevó a cabo en Roma la beatificación de 498 religiosos mártires de la Guerra Civil Española, entre ellos los marianistas atxabaltarras Miguel Leibar y Sabino Aiausti.

Pero la Iglesia Española no tuvo el mismo trato y reconocimiento con las víctimas religiosas del franquismo. Un total de 16 sacerdotes¹⁷⁷, de línea nacionalista, fueron asesinados por los fascistas en Euskal Herria. El silencio y el olvido fueron las respuestas por parte de la jerarquía eclesiástica española.

La Iglesia Vasca celebró el 11 de julio de 2009 una misa funeral en la Catedral Nueva de Gasteiz. El funeral conjunto en memoria de los muertos en la guerra civil, y en especial a los sacerdotes fusilados, tuvo un acto de justicia reparadora y reconciliadora, con el fin de purificar la memoria de aquellos hechos dolorosos en la sociedad y en la Iglesia en los años 1936-1937 y prestar así un servicio a la verdad. En un templo abarrotado, animó la liturgia el coro parroquial de Aretxabaleta¹⁷⁸. Han tenido que pasar 73 años para tener este reconocimiento, si bien no todos los obispos de la Conferencia Episcopal Española están en la misma sintonía.

• Aiausti Errasti, Sabino

Nació el 29 de diciembre de 1911. Del caserío Otalorazelai, en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, Eulogio Aiausti Uribe-Etxebarria (Aozaratza, 1873) y Matiasa Errasti Alzola (Aozaratza, 1875). El matrimonio tuvo ocho hijos: Pablo (1897), Gregorio (1899), Marcelina (1902), Martín (1904), Julián (1907), Antonio (1909), Sabino (1911) y Seberiano (1914).

Desde niño, cuando contaba apenas 10 años, ingresó en el colegio de Marianistas de Eskoriatza el 28 de septiembre de 1922. Allí permaneció durante cinco años bajo la tutela del director del colegio D. Francisco Lasagabaster. A continuación, entre 1927 y 1928, se dirige a Elorrio a seguir sus estudios de noviciado. Seguidamente la Congregación Marianista le destina a Vitoria para iniciar sus estudios universitarios pero, al ser insuficientes las plazas para albergar a todos los alumnos, es nuevamente destinado el 6 de septiembre de 1929 a Segovia. Continuaría su preparación en el Instituto de Segovia y en la Universidad de Valladolid hasta junio de 1931 cuando obtuvo el título de bachiller.

Comenzó a trabajar en la docencia a los niños en San Sebastián (1932-1933), Eskoriatza (1933-1935) y Madrid (1935-1936). Alternaba su dedicación a la enseñanza con los estudios de la licenciatura en Historia, dando clases libres en la Universidad de Zaragoza y de Madrid¹⁷⁹.

El 18 de julio de 1936, se encontraba en Madrid preparando los exámenes de septiembre. Patrullas de milicianos armados irrumpen en los conventos, iglesias y colegios religiosos de la capital. El 20 de julio se refugió con sus hermanos marianistas Florencio Arnáiz y Joaquín Ochoa en casa de dos hermanas solteras, las señoritas Bazán Brig. Se les unirán otros dos dominicos, el padre Manuel Álvarez y el hermano Teófilo Montes que huían de la vorágine violenta republicana. El 13 de septiembre son delatados por el portero de la casa y llevados a la *checa* Radio Comunista del Oeste

sita en la calle San Bernardo nº 72. Es el convento incautado de las Salesas donde Sabino tenía una prima religiosa. Hacia las dos o tres de la madrugada del 14 de septiembre de 1936 fueron fusilados los cinco sacerdotes y abandonados sus cadáveres en una cuneta de la carretera de El Pardo, junto al puente de San Fernando.

Finalizada la contienda, su hermano Seberiano Aiastui, pone su empeño en rescatar e identificar los restos de su hermano Sabino y los demás sacerdotes.

• Antxia Etxebarria, Rufino

Nació el 16 de noviembre de 1891, en el barrio de San Martín nº 5, 3º piso, de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Andrés Antxia Iñurrategi (1855) y Gregoria Etxebarria Mendieta, natural de Bedoña.

Vistió el hábito franciscano, como novicio, el 17 de septiembre de 1906. Procesa su profesión simple el 16 de noviembre de 1907 y su profesión solemne el 16 de noviembre de 1910. Se ordena finalmente sacerdote el 14 de julio de 1914.

En 1924 aparece como presidente de la Casa de Hellín (Albacete), Guardián de Lorca (Murcia) en 1930 y es Vicario en Hellín en 1936.

Siendo Guardián de Albacete, provincia Franciscana de Cartagena, en 1938 fue apresado yendo en el tren con el superior y otro hermano franciscano. En Minas sufrieron un simulacro de fusilamiento y se prepararon a morir con el sacramento de la penitencia. Acudió el alcalde de dicho pueblo, que dijo: "No veo razón para que se les mate, sólo por ser religiosos". Era el 15 de agosto. Diez días después, detenidos de nuevo, son llevados a morir al término municipal de Tobarra (Albacete) para que no interviniese el juez municipal de Hellín¹⁸⁰.

• Eraña Guruceta, Carlos

Nació el 2 de noviembre de 1884. Del caserío Otalora, en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, Nicolás Eraña Lizarralde (Aozaratza, 1844) y Josefa Guruceta Arriola (Gellao, 1850). El matrimonio tuvo 8 hijos en total, dos que fallecieron prematuramente, Ceferino (1878) y Justo (1880) y los otros seis restantes: Saturnino (1876), Rosa (1882), Carlos (1884), Ramona (1887), Luisa (1892) y Agustín (1894).

Inició sus estudios escolares en la cercana escuela de Aozaratza. El 3 de enero de 1899, con apenas 14 años recién cumplidos, solicita su ingreso en el postulante marianista de Eskoriatza. Tres meses después fallecería su padre Nicolás.

En septiembre de 1902 ingresa como novicio de la Compañía de María en Vitoria. Al siguiente año, el 9 de septiembre de 1903, emitió sus primeros votos como Marianista. Ya como escolástico, profesor de enseñanza primaria, regresa a Eskoriatza. En 1905 es destinado a seguir con la docencia en el colegio de Santa Ana de Ordizia. Por fin, el 15 de agosto de 1908, en Eskoriatza emite su profesión de votos perpetuos¹⁸¹.

A sus 24 años le llega su nuevo destino, Madrid, comenzando así su pequeño exilio lejos de sus orígenes. Más tarde desempeñó el cargo de director en los colegios de Ciudad Real (1916-1927), Tetuán-Marruecos (1927-1933) y Madrid, nuevamente en el colegio de Nuestra Señora del Pilar desde 1933 hasta su muerte¹⁸².

El 24 de julio de 1936, el colegio del Pilar de Madrid donde residía, es ocupado por patrullas de milicianos. Carlos Eraña fue detenido en dos ocasiones y más tarde puesto en libertad. Decide irse a Ciudad Real para su mayor seguridad pensando que algún antiguo alumno podría cobijarle. Después de un viaje accidentado y una nueva detención en Alcázar de San Juan llega por fin a Ciudad Real el 29 de julio. Allí, se encontró un ambiente de persecución hacia los sacerdotes, religiosos y católicos más significados que soportó durante más de un mes. El 6 de septiembre es detenido por los milicianos y llevado a la Casa del Pueblo donde permaneció 12 días en completo aislamiento¹⁸³. En la madrugada del 18 de septiembre fue sacado de su improvisada cárcel junto a otros siete prisioneros, son subidos a un camión y en comitiva, se dirigen hacia Alarcos por la carretera de Valverde. A unos veinte metros del puente sobre el río Guadiana, cerca de la ermita de Nuestra Señora de Alarcos, los fusilaron a todos y fueron enterrados en una fosa común.

• Leibar Garai, Miguel

Nació el 17 de febrero de 1885. Del caserío Sargarai, en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, Francisco Leibar Elcorobarrutia (Aozaratza, 1848) y Juana Garai Amiama (Bedoña, 1851). El matrimonio tuvo cuatro hijos: Juan Cruz (1877), Juana (1879), Pedro (1882) y Miguel (1885).

A los 13 años ingresó como postulante en el colegio marianista de Eskoriatza. Tras cuatro años de estudios se traslada, en 1902, al noviciado de Vitoria permaneciendo un año más. El 24 de marzo de 1903 terminó los estudios para su primera profesión regresando de nuevo a Eskoriatza para continuar con su formación¹⁸⁴.

Como educador enseñó en los colegios Marianistas de Vitoria y Madrid (1905-1912). En 1909 obtuvo la licenciatura en Filosofía y Letras por la Universidad Central de Madrid y marchó en julio de 1912 a estudiar a Friburgo (Suiza). Allí, el 1 de agosto de 1915, se ordenó sacerdote.

Fue nombrado capellán del colegio Marianista de Cádiz en septiembre de 1915; director del colegio de San Juan Bautista de Jerez de la Frontera (1916-1922); capellán de Vitoria (1923-1925); y nombrado director del colegio de San Sebastián (1925-1930). Finalmente, en 1930, volvería al colegio de Nuestra Señora del Pilar de Madrid, también como capellán y profesor.

El 18 de julio de 1936 había 14 religiosos marianistas en el colegio del Pilar de Madrid. El 24 de julio el colegio es incautado por una patrulla de milicianos del Frente Popular. Los sacerdotes son llevados a Comisaría, y una vez cogidos sus datos son puestos en libertad. Miguel Leibar fija su residencia en la sede de la Administración provincial — en la c/ Velázquez nº 21, 3º piso — junto con otro religioso, don Silvino. El 28 de julio vienen a comer a la residencia un hermano seglar de don Silvino y dos empleados del colegio: Melitón Díaz de Guereñu y Fabiana Rentero. Entrada la tarde, don Silvino y su hermano se van del piso. Al poco rato, aparecen unas patrullas de milicianos y se llevan en un coche al padre Miguel y Melitón; y a Fabiana en otro dirección Vallecas. En la Dehesa de Moratalaz fusilan a Fabiana y más adelante, en el kilómetro 7 de la carretera de Valencia, lo son Miguel Leibar y Melitón Díaz de Guereñu¹⁸⁵.

3.6.3. Gudarís y milicianos muertos en el frente

Fueron 20 los jóvenes que perdieron sus vidas defendiendo los ideales y la legalidad política en manos de los fascistas. Las dos tendencias políticas que defendían, nacionalistas y socialistas, alistaron a sus miembros en el batallón Saseta y Amayur para los gudarís y el batallón Dragones para los milicianos de las JSU.

Hay que destacar una serie de frentes donde la mayoría encontrarían su muerte. Por un lado, el frente de Reinosa, en agosto de 1937, tumba de los gudarís del Saseta¹⁸⁶: Bonifacio Alberdi, Facundo Alzola y Cándido Arregi. Y otro frente maldito, el de la línea Kanpazar-Intxorta a comienzos de octubre de 1936 donde cayeron los Dragones: Vicente Aranbarri, José Bengoa, Cirilo Erostarbe, Obdulio Rodríguez y Ángel Sauquilo. El resto de las víctimas se dispersaría en la geografía según el camino que llevaron sus batallones y unidades a lo largo de la contienda.

• Alberdi Ceberio, Bonifacio

Nació el 31 de enero de 1916 en la c/Durana nº 34 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Juan Alberdi Axpe (Gellao, 1871), y María Ceberio Letona (1875). Residía en la c/Durana nº 46 con su madre, viuda, y sus hermanos Máximo (1909), Eugenia (1911), Matilde (1913) y Jesús (1918). En el mismo portal vivían su hermana Juana (1907) casada con Lucas Iturbe López de Aretxaga (Leintz Gatzaga, 1903) y sus hijos Javier (1927) y Miren Gaztelu (1930); y en el otro piso, su hermano Félix con su mujer Luisa Bengoetxea Aiastui (1906) y su hijo Imanol (1930). Estado civil soltero. Era obrero de Industrias Beroa.

Formó parte de las Milicias Vascas del Valle de Léniz y posterior se alistó como gudari en el batallón Saseta. Murió en el frente de Reinosa (Santander), en el verano de 1937, a la edad de 21 años.

• Alzola Murua, Facundo

Nació el 27 de noviembre de 1911 en la c/Mitarte nº 2, 1º piso, de Aretxabaleta Gipuzkoa). Sus padres, Eusebio Alzola Lasa (1883) y Margarita Murua Zugasti (Oñati, 1882). Hermanos: Jesusa (1909), Vicente (1915), Dominga (1918), Visitación (1920), Tomás (1923) y Francisca (1926). Estado civil soltero. Trabajaba en la laminación de Lezama.

Formó parte de las Milicias Vascas del Valle de Léniz y se incorporó como gudari al batallón Saseta. Murió en el frente de Reinosa en agosto de 1937. Tenía 25 años de edad.

El destino quiso que Santiago Lombide, requeté del Tercio Zumalacárregui, se encontrara en el bando contrario y diera cuenta de su fallecimiento¹⁸⁷:

En Palencia, el 15 de agosto cogimos un monte al asalto por la noche. Al día siguiente éste, el sacristán [Ángel Gabilondo], me dice: ¡Oye, uno de Aretxabaleta está muerto ahí, un gudari! Tenía un balazo aquí [señala el vientre], era Alzola, estaba muerto. Era sargento y tenía una ametralladora Hotchkiss que luego cogimos.

En ese monte había nieve, ¿cómo se llamaba ese monte...?, Valdecebollas, y bajando venían gudarís prisioneros y entre ellos venía un hermano de Toribio, José Mari Elcoro, que al verme éste exclamo: ¡Hay va Dios, Santi! sorprendido al verme de requeté. Subí arriba por un camino y le di la mano. Después ya marcharon [...].

• Aperribay Oquina, Ramón

Nació el 31 de agosto de 1906. Del caserío Estebangoa, en el barrio de Oro (Aretxabaleta). Sus padres, Francisco Aperribay Ortueta (Arkarazo, 1864) y Petra Oquina Madinabeitia (Areantza, 1871). Trabajaba en la Unión Cerrajera de Mondragón junto a sus hermanos Anastasio y José. Estado civil soltero.

El 25 de septiembre de 1936 muere en el frontón de Durango a consecuencia de un bombardeo. Una de las bombas había golpeado la pared lateral del frontón, atravesándola y estallando entre un grupo de milicianos y refugiados guipuzcoanos causando 12 muertos y numerosos heridos¹⁸⁸. Tenía 30 años de edad.

• Aranbarri Villa, Vicente

Nació el 22 de enero de 1903 en Bergara (Gipuzkoa). Domiciliado en Aretxabaleta desde 1923. Estaba casado con Cecilia Otero Santamaría (Monzón de Campos, 1901) y tenían como hijos a: Julia (1929), Hilario (expósito, 1931), Esther (1932) y Vicente¹⁸⁹ (Bilbao, 1937), este último nacido tres meses después de la muerte de su padre. Vivían en la c/Durana nº 24. Trabajó como metalúrgico en la fábrica Eizaguirre y afiliado a la UGT, donde llegó a ocupar el cargo directivo de vocal en marzo de 1936.

El 4 de octubre de 1936 cae herido de bala en el frente de Kanpazar. Murió el 5 de octubre, a consecuencia de la gravedad de su herida, en el hospital civil de Bilbao. Fue enterrado en el cementerio de Derio. Tenía 33 años y el grado de cabo en las milicias del batallón *Dragones*, 2ª Cía¹⁹⁰.

• Arregi Garai, Cándido

Nació el 4 de septiembre de 1914. Del caserío Markole, en el barrio Etxebarri (Aretxabaleta). Sus padres, Lorenzo Arregi Zubizarreta (1879) y María Garai Elezpuru (Gellao, 1882). Hermanos: Gregorio (1903), Alejandro (1905), Juan (1907), Antonia (1909), Matilde (1910), Bonifacia (1912), Juan M^a (1916), Luis (1918), Donato (1920), Bernardino (1922), María (1925) y Asunción (1928). Estado civil soltero.

Voluntario de las Milicias Vascas del Valle de Léniz al comienzo de la contienda y, posterior, alistado como guardari en el batallón *Saseta*. Muere en el frente de Reinosa a los 23 años de edad.

• Bengoa Gondra, José

Nació el 17 de marzo de 1913. Del caserío Txareta, en el barrio de Larrino (Aretxabaleta). Sus padres, Valentín Bengoa Vélez de Mendizabal (Larrino, 1882) y Andresa Gondra Hormaechea (Fruiz, 1884). En el año 1924 la familia, con el padre ya fallecido, aparece residiendo en Arrasate¹⁹¹. Hermanos: Saturnino (1909) y Cipriano (1919).

Intervino en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 en Arrasate y fue procesado por ello. Perteneció al batallón *Dragones* 1ª Cía. y muerto en el frente de Kanpazar a comienzos del mes de octubre de 1936. Tenía 23 años de edad.

• Bravo Santamaría, Saturnino

Nació el 7 de abril de 1904 en Monzón de Campos (Palencia). Sus padres, Benito Bravo Porras y Fidela Santamaría Salcedo. Según el padrón municipal llegó a Aretxabaleta el año 1929. Estaba casado con Gregoria Santos Simón, natural de Villamuriel de Cerrato (Palencia) y tenían tres hijos: Paula Ángeles (Monzón, 1930), Eladio (1931) y Juan Gilberto (1934). Los dos últimos nacidos ya en Aretxabaleta. La familia vivía en la c/Otalora nº 4, 2º piso.

Trabajó como fundidor en la fábrica de Eizaguirre (Vasco Cerrajera) que posteriormente cerró y se trasladó a Lakunza.

Saturnino Bravo, como se ha ido desgranando a lo largo de este libro, era uno de los personajes más importantes e influyentes dentro de este episodio histórico. Afiliado al sindicato de la UGT de Aretxabaleta, del que llegó a ser su presidente, y líder indiscutible de la revolución de octubre de 1934 en esta localidad. Por este motivo fue detenido y condenado a 20 años de prisión. Fue encarcelado en el fuerte de San Cristóbal y amnistiado por el gobierno gracias al triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936.

Fue miembro destacado del Comité de Defensa y alistado en el batallón *Dragones*, 2ª Cía.

El 7 de abril de 1937, cuando cumplía 33 años, ingresa herido en el Hospital de Amorebieta a consecuencia de heridas de bala y metralla recibidas en acción de guerra en el frente de Barazar. El 9 de abril muere y es enterrado en el cementerio de Amorebieta¹⁹².

• Carmona Rodríguez, Constantino

Nació el 23 de marzo de 1914 en Morales de Toro (Zamora). Sus padres, Rufino Carmona Conejo y Felisa Rodríguez Carmona. Llega a Aretxabaleta junto a sus hermanos en 1928. Residía en la c/Mitarte nº 7 acompañado de sus hermanos Pedro (1905), Aurelio (1912) y Vicenta (1918). En otro piso, del mismo número, vivía su hermana Abilia (1909) casada con Avelino García García, *Zamorica*.

Afiliado a la UGT y ocupando cargo directivo de vicesecretario. Trabajaba en la fábrica Industrias Beroa.

Intervino en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 siendo detenido y finalmente puesto en libertad.

Formó parte del Comité de Defensa, como miliciano, y posterior alistado en el batallón *Dragones 2ª* Cía. Muere en los intensos combates de Peña Lemona en junio de 1937. Estado civil soltero. Tenía 23 años de edad.

• Etxebarrieta Urbistondo, José María

Nació el 24 de enero de 1893 en el caserío Olaondo de Aizarna (Zestoa). Sus padres, Juan José Etxebarrieta Bideganeta (Munitibar, Arbatzegi-Gerrikaitz, 1855) y Josefa Urbistondo Bericiartua (Zestoa, 1865). Estaba casado con Eustasia Oteiza Cortazar (1906) y tenían tres hijos: Juana Beatriz (1930), Fernando (1932) y Manuel (1934). La familia vivía en la c/Durana nº 20, en la casa popularmente llamada *Xoxuena* y acompañados de la madre de José María, ya viuda, y sus dos cuñados, Beatriz (1910) y Lucio Oteiza Cortazar (1915).

Trabajó como pulidor en la fábrica de Industrias Beroa y afiliado nº 1 por el sindicato UGT de Aretxabaleta.

Incorporado al batallón *Dragones 2ª* Cía. Lucio Oteiza, su cuñado, nos cuenta cómo durante la ofensiva franquista del 31 de marzo de 1937 y estando defendiendo las posiciones de Untzilla cayó herido de muerte¹⁹³: "*Mi cuñado no tenía que haber estado allí, estaba de baja en Aramaiona y en vez de venir por Barajuen y Azkoaga vino por otro sitio más corto y un obús le alcanzó...*". Continúa el relato Begoña Etxebarrieta, su hija póstuma, que los guiños del destino le llevarían a ser protagonista de una amarga historia¹⁹⁴:

Ahí cayó herido, un obús le había explotado sobre sus piernas y le había destrozado. Entonces, lo bajaron a Santa Águeda donde estaba el puesto de socorro y allí en una ambulancia era trasladado a Basurto, al hospital de Bilbao. Al paso por Durango, se encontró que había sido bombardeado; al mismo tiempo, las ambulancias también fueron bombardeadas. Para refugiarse, salieron de las ambulancias, pero mi padre no podía salir porque estaba con sus piernas destrozadas. Entonces, cuando el chofer y los demás volvieron a las ambulancias para retomar el camino para Basurto, mi padre ya había muerto.

Una vez en el hospital de Basurto, allí llevaron a mi padre ya muerto, mientras que mi madre en el mismo lugar, embarazada de mí, se preparaba a dar a luz. Al día siguiente nació yo.

José María Etxebarrieta murió, como ya hemos dicho, el 31 de marzo de 1937 y finalmente, inhumado en el cementerio de Vista Alegre el 4 de abril de 1937, en la fosa nº 100, manzana 21. Tenía 44 años de edad.

• Erostarbe Fernández de Mendiola, Cirilo

Sus padres, Rufino Erostarbe Uribe-Etxeberria (Urrexola, 1877) y Marcelina Fernández de Mendiola López de Egileta (Ullíbarri de los Olleros, 1881). Tenía un hermano, Eugenio. Estado civil soltero.

Al estallar la guerra la familia vivía en Legutiano, en una casa hoy en día bajo las aguas del pantano, frente al cuartel de la Guardia Civil. Los dos hijos bajaban a Aretxabaleta y Arrasate en busca de trabajo. José María Horcajada, *Josetxiki*, con su fantástica memoria nos aporta dónde solía residir Cirilo Erostarbe cuando trabajaba en Aretxabaleta¹⁹⁵:

Vivía con el matrimonio formado por Modesto del Teso y Basilisa Sandoval, junto a sus 5 hijos (Francisco, Ladis, Clemente, Anastasia y Felipe), le tenían como pupilo en su casa. Tenían muy buen trato, como si fuera un hijo más. Cirilo Erostarbe ocupaba la buhardilla de la casa, en la calle Durana nº 31, junto al comercio de <<Kuku Lasagabaster>>.

Trabajó en la fábrica de Eizaguirre hasta que cerró. Estaba afiliado a la UGT de Aretxabaleta y llegó a ocupar el cargo de secretario de dicho sindicato en 1934.

Formó parte del Comité de Defensa de Aretxabaleta e incorporado al batallón *Dragones 1ª* Cía., con personal formado de Arrasate.

Cirilo Erostarbe murió en Elgeta y su hermano, Eugenio, en Elosu¹⁹⁶.

• Gil Múgica, Máximo

Nació el 7 de junio de 1911 en Lasarte, término municipal de la ciudad de Vitoria. Sus padres, Esteban y Fidela. Estado civil soltero.

Afiliado a la UGT y trabajaba como entallador en Beroa. Participó en la revolución de octubre de 1934, siendo detenido y condenado a 12 años y 1 día. Fue encarcelado en el fuerte de San Cristóbal y amnistiado por el gobierno gracias al triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936.

Miembro de las JSU y alistado voluntario al Comité de Defensa, como miliciano, e incorporado al batallón *Dragones 2ª* Cía. Cae herido de gravedad en el frente de Amorebieta y muere el 17 de mayo de 1937 en el hospital de Bar-surto a consecuencia de heridas de metralla. Fue inhumado en el cementerio de Vista Alegre. Tenía 25 años de edad y poseía la graduación de cabo.

• Lizarralde Izurategi, Vicente

Nació el 20 de enero de 1899 en la c/Durana nº 3 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, José Lizarralde Aeta (Mendiola, 1851) y Petra Izurategi Azkarretazabal (Arkarazo, 1856). En 1936 vivía como pupilo con la familia de Santiago Urquia Zabaleta, *Urkia txiki*, en la c/Durana nº 35.

Trabajaba en la fábrica de Lezama y estaba afiliado a la UGT de Aretxabaleta, llegando a formar parte de la directiva de este sindicato como 2º vocal.

Miliciano del Comité de Defensa e incorporado posteriormente al batallón *Dragones 2ª* Cía. Muere en el frente de Bizkaia, desconociéndose lugar y fecha.

• Martínez de Alegría Inurria, Jacinto

Nació el 28 de julio de 1899 en Gasteiz. Sus padres, Millán Martínez de Alegría García de Cortazar y Deogracias Inurria Barrena. El 15 de mayo de 1926 contrajo matrimonio en Ullíbarri-Gamboa con Mercedes Arberas Olazagoitia. En 1936 residía en Ensanche nº 6 (*Casas Nuevas*), ya viudo, junto con Manuel (1912) y Pilar Martínez Quincoces (1913) y la madre de éstos, Gabriela Quincoces Olazagoitia (Gasteiz, 1884). Tenía dos hijas.

El 2 de junio de 1933 se ve envuelto en un altercado en el pleno de sesiones del ayuntamiento de Aretxabaleta. Será condenado —junto a Pedro José Axpe Sagasta, José Sauquillo Echevarria y Miguel Martínez Muñoz— de un delito de desorden público a la pena de 4 meses y 1 día de arresto mayor y multa de 300 pesetas. Participó en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 siendo detenido, procesado y finalmente puesto en libertad.

Trabajó como metalúrgico en la fábrica de Lezama y estaba afiliado a la UGT de Aretxabaleta, ocupando cargo de secretario en la junta administrativa sindical del 23 de junio de 1935.

Se alista voluntario, como miliciano, al Comité de Defensa. Cae herido en Aozaratza el 24 de septiembre de 1936 coincidiendo con la ocupación fascista de Aretxabaleta. Muere el 10 de octubre de 1936 en el hospital de Durango y es enterrado en el cementerio de la villa. Tenía 37 años de edad.

• Rodríguez Lentijo, Obdulio

Nació el 13 de febrero de 1914 en Morales de Toro (Zamora). Sus padres, Baltasar Rodríguez Carreño (Pedrosa del Rey, 1878) y Candelas Lentijo García (Morales de Toro, 1881). Residía con sus padres en el barrio Ensanche nº 4, *Casas Nuevas*, y su hermano Dionisio (1909) con su mujer Manuela del Pozo Hernández (1909), ambos de Morales de Toro, en el piso contiguo. Toda su familia llevaba domiciliada en Aretxabaleta desde 1930. Estado civil soltero.

Trabajaba como pulidor en la fábrica de Beroa y estaba afiliado a la UGT. Participó en la revolución de octubre de 1934, siendo detenido y condenado a 12 años y 1 día. Fue encarcelado en el fuerte de San Cristóbal y amnistiado por el gobierno gracias al triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936.

Perteneció a las JSU, formando parte como miliciano voluntario del Comité de Defensa y más tarde, incorporado al batallón *Dragones 2ª* Cía. Cae herido el 25 de septiembre de 1936 en Kanpazar y fallece en el hospital de Durango¹⁹⁷. Tenía 22 años de edad.

• Sauquillo Etxebarria, Ángel

Nació el 23 de febrero de 1916 en Gasteiz. Sus padres, Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbao, 1884) y Gabriela Etxebarria Ocio (Berganzo, 1887). Hermanos: José (Gasteiz, 1912), Saturnino (Gasteiz, 1914), Lucio (1923) y Gabriel (1925). La familia vivía en la c/Durana nº 29, en dos pisos; en uno de ellos vivía el hermano mayor, José, con su mujer Rosario Sa-

maniego Ruiz de Azua (Briviesca, 1908) y en el otro, el resto de la familia junto a María Ocio Puelles (Berganzo, 1861), abuela materna de Ángel. Estado civil soltero.

Trabajó en la fábrica de Eizaguirre (Vasco Cerrajera) y estaba afiliado al sindicato de la UGT, ocupando el cargo de vocal en la directiva constituida el 23 de junio de 1935. Participó en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 siendo procesado y condenado a 12 años y 1 día. Fue encarcelado en el fuerte de San Cristóbal y amnistiado por el gobierno gracias al triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936.

Miembro del Comité de Defensa y de las JSU. Posterior, se alistaría en el batallón *Dragones 2ª Cía*. Cae el 4 de octubre de 1936 en las inmediaciones de los Intxortas. Lucio Oteiza, amigo y compañero, no puede reprimir su emoción al narrar su pérdida¹⁹⁸:

Según llegábamos hacia Intxorta, por encima de Angiozar, allí nos cascaron los primeros tiros. Las primeras bajas las tuvimos allí y seguramente el primer muerto del batallón sería Ángel Sauquillo, probablemente. Ángel murió a mi lado [...].

Fue llevado al hospital de Durango donde falleció y enterrado en el cementerio de la misma localidad. Tenía 20 años de edad.

• Soria Gauna, Tomás

Nació el 18 de septiembre de 1909 en el pueblo alavés de Elburgo. Vecino de Aretxabaleta desde el año 1932. Tenía su domicilio en la c/Otalora nº 4 compartiendo piso, como pupilo, con Sabino Ugarte López de la Calle y la familia de Saturnino Bravo. Estado civil soltero.

Trabajaba en Industrias Beroa y estaba afiliado a la UGT de Aretxabaleta, desempeñando el cargo de 2º vocal en la directiva sindical constituida el 26 de octubre de 1935. También formó parte, como vocal, en la constitución de la directiva de Unión Republicana el 23 de junio de 1935.

Miembro del Comité de Defensa, como miliciano, y alistado al batallón *Dragones 2ª Cía*. Se sabe que murió en el frente pero se desconoce el lugar y fecha.

• Urtubi Ercilla, Félix

Nació el 25 de febrero de 1904 en Elorrio (Bizkaia). Sus padres, Pablo Urtubi Errazquin (Aretxabaleta, 1869) y Matilde Ercilla Aretxaga (Arrasate, 1872). Hermanos: Mª Josefa (Arrasate, 1900), Mª Luisa (Arrasate, 1903), Carmen (Araia, 1907) y José (Araia, 1908). La familia residía en la c/Otalora nº 14 —en el edificio situado frente al Palacio Otazu destinado a la botica, negocio y oficio que desempeñaba su padre Pablo Urtubi— junto al médico zaharra Severiano Olan y su esposa Clotilde Jáuregui.

Pronto se marchó de Aretxabaleta para calmar sus inquietudes juveniles. Su anhelo era volar, así que ingresó en el Arma de Aviación y obtuvo sus alas de piloto. Se casa con María Cruz Robla Román cuando se encontraba destinado en el aeropuerto de La Virgen del Camino en León. De este matrimonio nacería su única hija, Matilde (Valdevimbre, 1933).

La sublevación militar le sorprende destinado en una base del norte de Marruecos. Félix Urtubi, republicano convencido, aprovecha un servicio para escapar de su base en poder de los rebeldes, matando a su escolta falangista y aterrizando en el aeródromo de Getafe, en zona republicana.

Durante la contienda se destacó por su arrojo en la defensa de los alrededores de Madrid. Finalmente, el 13 de septiembre de 1936, muere heroicamente al precipitar su aparato contra uno de sus enemigos en el frente de Santa Olalla (Toledo). Tenía 32 años de edad.

En el apartado 3.8 dedicado a los dos ases atxabaltarras de la aviación, Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, se verá ampliada de forma más extensa su biografía.

• Zabaleta Guerrico, Francisco

Nació el 4 de junio de 1911 en la c/Otalora nº 3 de Aretxabaleta (Gipuzkoa)¹⁹⁹. Su padres, Luis Zabaleta Berasategi (Segura, 1878) y Dionisia Guerrico Berasategi (Segura, 1879). Con los años marcha a vivir a Beasain.

Muere el 17 de diciembre de 1936 en el frente de Orduña, perteneciendo al batallón *Amayur*²⁰⁰. Tenía 25 años de edad.

• Zaldibia Fernández de la Peña, Eugenio

Nació el 9 de octubre de 1909 en Ubidea (Bizkaia). Sus padres, Alejo Zaldibia Ipiñazar y Teodora Fernández de la Peña Martínez de Cestafe. Se casó en Aretxabaleta el 26 de febrero de 1927 con Teofila Altube Bergara, hermana del famoso tenor Cristóbal Altube. Tenían dos hijos, José (1928) y Milagros (Donostia, 1929), enviudando al poco tiempo. Residían en la c/Durana nº 6. Su hermano Juan (1903) estaba casado con Julia Galdos Gorosarri, de cuyo matrimonio tenían dos hijos, Eduardo (1926) y Ane Miren (1932) que vivían en la c/Mitarte nº 14.

Trabajaba en la laminación de Lezama y afiliado a la UGT de Aretxabaleta. El 23 de junio de 1935 entra a formar parte de la directiva local de Unión Republicana con el cargo de tesorero. En cambio su hermano Juan, con una tendencia política más nacionalista, llegó a ocupar el cargo de presidente del sindicato STV.

Se incorporó como miliciano al Comité de Defensa desde los primeros días del conflicto y más tarde ingresó en el batallón *Dragones* 2ª Cía. Cae herido el 4 de octubre de 1936 en el frente de Kanpazar y es trasladado al hospital de Basurto. Muere en el alto de Barazar, cerca de su pueblo natal, el 9 de abril de 1937 en acción de guerra²⁰¹. Tenía 27 años de edad.

• Zarrola Aizlodi, Federico

Nació el 26 de agosto de 1911 en Tolosa (Gipuzkoa). Expósito²⁰². Residía, como pupilo, en la c/Durana nº 24 junto a la familia de Vicente Aranbarri Villa y Cecilia Otero.

Alistado en el batallón *Dragones* 1ª Cía. Muere en Eibar el 24 de abril de 1937²⁰³. Tenía 26 años de edad.

El historiador Jesús Gutiérrez Arosa, estudioso y conocedor como nadie de la Guerra Civil en Eibar y Elgeta, en comunicación con el autor, añade y aporta lo siguiente²⁰⁴:

Esta víctima corresponde a los bombardeos de la aviación italiana sobre Eibar los días 24 y 25 de abril de 1937. Los sublevados entraron en Eibar el día 26 y en los días previos hubo 97 fallecidos a causa de los bombardeos. Unos 60 cayeron en el refugio de la calle Ego-Gain, en el lugar conocido como "Labaderokua", junto al Ayuntamiento. Actualmente allí está el hotel Arrate.

Varios miembros del Bon. Dragones que estaban en Eibar cayeron allí. Los cadáveres fueron recogidos por el Comisario del Bon. Amuategui Cándido Eguren "Oka txiki" y trasladados al cementerio de Urki en Eibar, donde luego fueron enterrados. Debido a que ya estaban muy próximos los sublevados, los cadáveres fueron trasladados en carros y depositados en el cementerio sin enterrar. El listado del historiador Iñaki Egaña procede del registro civil de Bilbao, ya que los servicios municipales de Eibar y Elgeta fueron trasladados a Bilbao y allí se inscribían las defunciones. Cándido Eguren hizo llegar esa lista a Bilbao antes de salir de Eibar, según él mismo me lo contó en entrevistas diversas.

3.6.4. Gudarís y milicianos desaparecidos

Dentro de las víctimas, los desaparecidos son uno de los grupos más dolorosos para sus familiares. Sin menospreciar al resto de las víctimas, éstos tienen una herida muy profunda dentro del recuerdo y la memoria familiar de cada uno. Es duro perder un ser querido, ser conocedor de su muerte en el campo de batalla o incluso víctima de la represión a través de un fusilamiento, pero al menos las familias tienen el consuelo de saber dónde y cuándo ocurrió. Los familiares de los desaparecidos desconocen todo esto, les provoca una terrible angustia, se desesperan en poder conseguir un mínimo dato que les pueda proporcionar cualquier investigación histórica. Es duro el saber lo acontecido pero más duro es el silencio.

• Alberdi Gorostiza, Félix "Cuartillo"

Nació el 30 de noviembre de 1903 en Luko (Álava). Sus padres, Gregorio Alberdi Uribe y Francisca Gorostiza Beitia. Vivía en la c/Durana nº 24 con su mujer Feliciano Gómez Rebollar (1907), natural de Villada del Campo (Palencia) y sus tres hijos²⁰⁵, José Antonio (1928), Juan (1929) y Félix (1932), todos ellos nacidos en Aretxabaleta. El matrimonio llevaba viviendo en Aretxabaleta desde 1927.

Trabajaba como metalúrgico en la laminación de Lezama y estaba afiliado al sindicato de la UGT. En los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 tuvo una actuación destacada siendo detenido y condenado a 12 años y 1 día.

Formó parte, como miliciano, del Comité local de Defensa. En los primeros días de la defensa del Valle de Léniz aparece como ayudante del sargento guardia de Asalto Benito Reola, con el que seguirá el resto de la guerra. El 16 de

septiembre de 1937 se incorpora al frente asturiano la columna Meabe que mandaba Benito Reola. Según comentarios, desaparece cuando trataba de pasar a Portugal ante el asedio franquista.

• Antxia Ugarte, José María

Nació el 7 de mayo de 1889 en la c/Otalora nº 26 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, José María Antxia Gallastegi (1859) y María Ugarte Oquina (Aozaratza, 1857).

Estaba casado con Ana Galdos Gorosarri (1898), de cuyo matrimonio tenía 6 hijos: Asunción (1922), Ramón (1923), Mª Teresa (1925), Jesús M^a (1928), Juan Luis (1929) y Arantzazu (1932). La familia residía en la c/Mitarte nº 6.

Ante la amenaza franquista de ocupar la villa, la familia evacua Aretxabaleta y José María Antxia se incorpora voluntario a las Brigadas de Fortificaciones, al mando del capitán Goikoetxea. Se cree que desapareció del hospital de Bilbao. Se desconoce su paradero.

• Monge Alonso, Isidro

Nació el 15 de mayo de 1897 en San Román de Hornija (Valladolid). Sus padres, Federico Monge García y Justa Hernández Alonso. Estaba casado con Fuencisla Andrés Carmona (1891) natural de Morales de Toro (Zamora) y tenían 3 hijos, Federico (Gasteiz, 1929), Natividad (Gasteiz, 1931) y Francisca (1933) ya nacida en Aretxabaleta. La familia se encontraba residiendo en la c/Durana nº 35 desde el año 1932.

Participó en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934 siendo detenido, procesado y finalmente puesto en libertad.

Trabajó como cerrajero en la fábrica de Eizaguirre hasta que cerró. Estaba afiliado al sindicato de la UGT y ocupó el cargo de secretario en la junta directiva constituida el 26 de octubre de 1935.

Se cree que marcha a Madrid, a casa de un familiar, no sabiéndose nada más de él.

• Olabe Uriarte, Francisco

Nació el 16 de febrero de 1902 en la c/Mitarte nº8 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Juan José Olabe Aiastui (Mendiola, 1862) y Eugenia Uriarte Altuna (Elgea, 1869).

Su sobrina, Felisa Antonia Elcoro Olabe, recuerda algunas pinceladas que oía a la familia —siempre de carácter dudoso debido a su corta edad— sobre el paradero de su tío Patxiko²⁰⁶:

Trabajaba en Biarritz, sirviendo en casa de los condes de Baciocci²⁰⁷, en la Villa Aramis. Yo no sé si es que vino para aquí o se fue para Cataluña. Cuando salió la guerra se fue para algún frente, no sé para dónde. Mis tías siempre decían que se juntó con unos amigos catalanes anarquistas.

Mi madre le rezó no sé hasta dónde, decía siempre: Ya aparecerá, ya aparecerá [...].

No se supo más de él.

3.6.5. Gudarís y milicianos muertos por enfermedad tras su paso por prisiones franquistas

Las duras e inhumanas condiciones a que se tenían que enfrentar los presos del franquismo hicieron que muchas víctimas lo fueran de las gravísimas enfermedades que padecieron en cautiverio. El abandono, la falta de higiene y la masificación de presos propiciados por el régimen carcelario franquista favoreció la aparición de enfermedades tan letales en aquellas circunstancias como el tifus, la tuberculosis, etc. Sólo los más fuertes podrían resistirlo, otros en cambio...

• Alonso Andrés, Vicente

Nació el 9 de noviembre de 1907 en Morales de Toro (Zamora). Sus padres, Eleuterio y Josefa. Estado civil soltero. Residía en el barrio de San Martín junto a la familia de su hermano Aniceto (1900), compuesta por la mujer de éste último, María Domínguez Fradejas (1901) y sus dos hijas, Eleuteria (1927) y Elvira (1929). Todos, naturales de Morales de Toro, residían en Aretxabaleta desde 1931.

Trabajaba en Industrias Beroa y estaba afiliado a la UGT, ocupando cargo de vicepresidente en la junta directiva de este sindicato constituida el 26 de octubre de 1935.

Formó parte, como miliciano, del Comité de Defensa en los primeros días del conflicto. Fue detenido junto a su hermano Aniceto al entrar los fascistas en Aretxabaleta. Murió, en la cárcel habilitada en la Universidad de Deusto (Bilbao), de enfermedad contraída durante su cautiverio²⁰⁸.

• Altuna Ugarte, Francisco

Nació el 3 de diciembre de 1919 en la casa de Pedro Victor-enea (sic)²⁰⁹ en Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Benito Altuna Iranzuaga (Elgeta, 1892) y María Ugarte Aiaitui (1886). Estado civil soltero. Vivía con su madre, ya viuda, en la c/Durana nº 23.

Trabajaba en la oficina de la laminación de Lezama. De ideología nacionalista y filiación sindical de STV.

Se alistó como miliciano voluntario en Arrasate sirviendo como enlace o de ordenanza. Posterior, ingresó en el batallón 2º de Zapadores siendo capturado en Santoña el 26 de agosto de 1937. En noviembre de 1937 es clasificado por la Comisión Clasificadora de Prisioneros y Evadidos nº 3 en Medina de Rioseco (Valladolid). Finalmente es trasladado a la prisión de Zapatari en Añorga, donde moriría de tuberculosis pulmonar en el hospital de San Sebastián el 10 de julio de 1938²¹⁰. Tenía 18 años de edad.

• Galdos Gorosarri, Joaquín

Nació el 21 de abril de 1908 en la c/Durana nº 8 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Francisco Galdos Bolinaga (1868) y Mariana Gorosarri Urrutia (1871), ambos naturales también de Aretxabaleta. El 2 de febrero de 1935 contrajo matrimonio en Aretxabaleta con Valeriana Barrutia Ruiz de Gauna (Ordoñana, 1909). No tenían hijos y residían en la c/Durana nº 14.

Trabajaba como empleado en la fábrica "Cerrajera San Antonio, S.A." de Lakuntza (Navarra). Estaba afiliado al PNV y desempeñaba el cargo de secretario del batzoki de Aretxabaleta. Por este motivo fue detenido en Lakuntza en los primeros días del alzamiento militar y retenido durante dos días. Después, en Vitoria, se ofreció voluntario en la Comandancia Militar como sargento de complemento, siendo destinado a la 9ª Compañía del Requeté de Álava. Participó con este cuerpo en la ocupación de Aretxabaleta el 24 de septiembre de 1936. Fue objeto de duras desconsideraciones por parte de sus compañeros de armas, sabedores de su pertenencia al PNV le utilizaron a la hora de reclutar a los jóvenes *jeltzales* que no habían evacuado la villa para obligarles a su ingreso en el Requeté. Su familia se encontraba refugiada en Elorrio y aprovechando un descuido de las tropas de ocupación franquistas se pasó al campo republicano por el sector de Aramaio. Las fuerzas republicanas le llevaron a Otxandio donde quedó en libertad, marchando a Elorrio a reunirse con su familia. Tras la ofensiva franquista marcha a Bilbao incorporándose como gudari voluntario al B.B.B. Eusko-Gudarostea el día 18 de abril de 1937. Una vez movilizada su quinta es destinado al cuartel de Abando donde le dieron el cargo de instructor de Milicias Vascas, cobrando sueldo de brigada y vistiendo uniforme pero sin galones. No llegó a ir al frente, siendo apresado en Santander el 11 de agosto de 1937 cuando se encontraba en la enfermería de Meruelo ingresado de fobia pulmonar y a punto de ser evacuado en barco a Francia. Se le toma declaración en el penal del Dueso y es condenado el 5 de septiembre de 1937 por sentencia de Consejo de Guerra celebrado en la plaza de Santoña a la pena de muerte. Pasa por la cárcel de Larrinaga en Bilbao coincidiendo con el fusilamiento de su amigo Félix Alberdi Ceberio. A continuación es trasladado a la Prisión Provincial de Burgos donde el 20 de febrero de 1939 se le conmuta su pena por la de 30 años de reclusión menor. Finalmente, el 22 de febrero de 1943, se le rebaja la condena a la pena definitiva de 14 años de reclusión menor²¹¹.

Al salir de la cárcel vuelve a Aretxabaleta pero las experiencias vividas en el pasado y su paso por prisión le pasan factura. No encuentra su sitio dentro de una nueva sociedad donde siente que no encaja, teniendo que buscar su futuro fuera del pueblo. Muere en el verano de 1947, se cree en un pueblo de Aragón.

• Leibar Arenaza, Ángel

Nació el 30 de septiembre de 1903. Del caserío Iraeban, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, Pedro José Leibar Aranzabal (Aozaratza, 1877) y Petra Arenaza Urrutia (1876). Estado civil soltero. Profesión labrador.

Fue detenido por sus ideas nacionalistas y acusado de haber trabajado de albañil para el Gobierno Vasco. Es encarcelado y se le pidió 12 años y 1 día de condena. Contrajo el tifus en prisión y salió muy enfermo, muriendo poco después. Dejó viuda y una hija de corta edad²¹².

• Urrutia Anduaga, José

Nació el 27 de abril de 1918. Del caserío Deisaotz, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, Cristóbal Urrutia Urrutia (Goroeta, 1879) y Martina Anduaga Txintxurreta (Oñati, 1889).

Tras ser detenido, es encarcelado en la cárcel de San Cristóbal (Pamplona) en el monte Ezkaba. Fallece de colapso cardíaco por tuberculosis pulmonar, el 10 de noviembre de 1944²¹³. Tenía 26 años de edad.

3.6.6. Los fusilados por la violencia franquista

La práctica de fusilamientos fue uno de los métodos que utilizó el franquismo para eliminar a sus enemigos. Con órdenes estrictas de sus mandos donde dejaban claro su afán de aniquilamiento, fueron sembrando el terror como estrategia.

Doce, fueron los fusilados víctimas de la violencia franquista. Dos de ellos, José Vicente Garai Arenaza y Víctor Uribe-Etxeberria Bengoa, al ser ocupadas sus localidades de residencia por las tropas franquistas. Otras siete, Victoriano Akizu Izurategi, Agustín Aranburu Zabaleta, Juan Bengoa Agiriano, Sabino Etxabe Guruzeta, Raimundo Galdos Azkarretazabal, Isidoro Garcíaetxabe Etxeberria y Dionisio Uribesalgo Otadui, por la represión franquista ejercida una vez ocupado el territorio. Las tres restantes procedentes del frente de batalla; dos, son el caso de Félix Alberdi Ceberio y Saturnino Sauquillo Etxeberria, ejecutadas en pelotón de fusilamiento tras Consejo de Guerra y la última, Jesús Peña Etxeberria, al desaparecer del hospital donde se encontraba herido.

• Alberdi Ceberio, Félix

Nació el 5 de enero de 1904 en la c/Durana nº 16 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Juan Alberdi Axpe (Gellao, 1871) y María Ceberio Letona (1875). Hermanos: Juana (1907), Máximo (1909), Eugenia (1911), Matilde (1913), Bonifacio (1916) y Jesús (1918). El 12 de febrero de 1930 contrajo matrimonio en Aretxabaleta con Luisa Bengoetxea Aiastui (1906). De su matrimonio tuvieron dos hijos, Imanol (1930) y Amaia (1937), esta última nació en Bilbao, 9 meses antes de morir fusilado su padre. La familia residía en la c/Durana nº 46.

Trabajó en la laminación de Lezama. Afiliado al sindicato de STV, llegando a ocupar el cargo de vice-secretario en la junta directiva, y perteneciente al PNV.

Era un hombre de carácter y acción. Formó parte activa del Comité de Defensa de Aretxabaleta. Se alistó voluntario en las Milicias Vascas del Valle de Léniz y posterior, ingresó como gudari en el batallón *Saseta*. Por haber tenido hecho el servicio militar le fue concedido de inicio el grado de cabo, llegando a sargento al final de la guerra. Estuvo con su batallón en los diferentes frentes de Bizkaia y Santander, donde se tuvo que disolver su batallón e integrarse en el batallón *Munguía* con el que estuvo en el frente de Reinosa. El 26 de agosto de 1937 es apresado en Santona al ser ordenada la rendición de los batallones vascos.

Fue llevado detenido a la cárcel de Larrinaga (Bilbao) en espera de su Consejo de Guerra. El 2 de noviembre de 1937 se falla la sentencia condenándole el tribunal militar a pena de muerte²¹⁴. Coincide sus últimos días en la prisión de Larrinaga con el *jeltzale* atxabaltarra Joaquín Galdos Gorosarri, al que le dirige sus últimas palabras antes de ser ajusticiado²¹⁵:

CELDA 6 deja Félix Alberdi para entregar a Joaquín Galdos, 2ª Galería, 3º piso, sala 5ª: una mochila con un pantalón, una muda, una camiseta y una toalla, y lo que le haga falta que coja y una manta militar y par de botas. Agur Joaquín que muero con valor por mi ideal. Donokirarte, un abrazo a los amigos, tu fiel amigo que muere por Jaungoikua eta Lagi Zara.

FELIX ALBERDI (rubricado)

Si viene mi hermano le recibes y le dirás.

Bilbao 14-XII-37

Recoge la muda que traerá el jueves y guárdala y le dirás a Gorroño todo esto.
Agur Joaquín.

En la madrugada del 14 de diciembre de 1937 se ejecuta la sentencia, siendo fusilado. Tenía 33 años de edad.

• Akizu Izurategi, Victoriano

Nació el 8 de noviembre de 1895 en el barrio de Bolibar (Eskoriatza). Sus padres, Romualdo Akizu Lasa (Mazmela, 1871) y Crescencia Izurategi Lizarralde (Bolibar, 1872). Estaba casado con Magdalena Errasti Olabe (Mendiola, 1899) y tenían dos hijos: Romualdo (1923) y José Benito (1927). Vivían en la c/Durana nº 6 y tenían como pupilos en su piso a Gregorio Idígoras Azkarraga (Leintz Gatzaga, 1895) y Pablo Herrasti Arriola (1908). En el mismo edificio vivían sus hermanos Benito (1911), que compartía piso con sus padres; en otro, su hermano Bonifacio (1909) y su mujer

Rufina Gastañaga Eriz (1913) y por último en un tercer piso, su hermana Benita (1906) con su marido Pedro José Gastañaga Idígoras (1903) y sus cuatro hijos: Elisabet (1932), Casilda (1933), Soriontzu (1934) y Miren Garbiñe (1935).

Trabajó en la Unión Cerrajera de Mondragón y era ferroviario. De ideología nacionalista, ocupaba el cargo de presidente del batzoki del PNV. Este cargo le costó su detención cuando los fascistas ocuparon Aretxabaleta. Fue subido a un camión junto a Isidoro Garciaetxabe, presidente de STV, y trasladado a la cárcel de Ondarreta junto con muchos presos y presas de la zona.

Sin ser juzgado fue sacado de la cárcel y fusilado en el cementerio de Hernani la noche del 21 al 22 de octubre de 1936. Tenía 41 años de edad.

• Aranburu Zabaleta, Agustín

Nació el 28 de agosto de 1882 en la c/Durana de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Domingo Aranburu Etxaniz (Arrasate, 1859) e Isabel Zabaleta Txintxurreta (1861). El 16 de julio de 1917 contrajo matrimonio en Aretxabaleta con Encarnación Basurto Leibar (Donostia, 1891). Fijaron su residencia en Arrasate y tuvieron 6 hijos. Uno de ellos era D. Victoriano Aranburu, el que fuera durante muchos años párroco de Aretxabaleta.

De profesión sastre y además trabajaba en el ayuntamiento de Arrasate como depositario²¹⁶. Era simpatizante nacionalista. Fue detenido y trasladado a la cárcel de Ondarreta. Murió fusilado la noche del 5 al 6 de noviembre de 1936 en Oiartzun. Tenía 54 años de edad.

• Bengoa Agiriano, Juan

Nació el 12 de julio de 1898. Del caserío Zabale, en el barrio de Bedoña (Aretxabaleta). Sus padres, Miguel Bengoa Murgiondo (Marin, 1865) y Juana Agiriano Elorza (Bolibar, 1867). Residía en Arrasate donde estaba casado y tenía 6 hijos.

Trabajador de la Unión Cerrajera y había sido vocal de STV. Era simpatizante nacionalista. Fue denunciado por un carlista de la localidad y llevado a la cárcel de Ondarreta. Fue fusilado en el cementerio de Hernani la noche del 21 al 22 de octubre de 1936. Tenía 38 años de edad.

• Etxabe Guruzeta, Sabino

Nació el 11 de diciembre de 1902. Del caserío Urin, en el barrio de Bedoña (Aretxabaleta). Sus padres, Feliciano Etxabe Iribecampos (Bedoña, 1866) y Petra Guruzeta Azurmendi (Bedoña, 1867). Residía en Arrasate en la C/Resusta. Estaba casado y tenía dos hijas y un hijo.

Afiliado al PNV. Fue detenido y acusado de haber hecho una guardia por unos carlistas de la localidad. Llevado a la cárcel de Ondarreta y fusilado sin juicio la noche del 5 al 6 de noviembre en Oiartzun. Tenía 33 años de edad.

• Galdos Azkarretazabal, Raimundo

Nació el 13 de marzo de 1899. Del caserío Sigondobekoa, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, José Andrés Galdos Urrutia (Goroeta, 1862) y Matiasa Azkarretazabal Urrutia (Arkarazo, 1867). El 26 de noviembre de 1931 contrajo matrimonio en Oñate con Guadalupe Okaranza Lizarralde (Aozaratza, 1899). Fijaron su residencia en Arrasate y tenían dos hijos.

Trabajador de la Unión Cerrajera. Era simpatizante nacionalista y había ocupado el cargo de presidente de STV. Por ese motivo fue detenido y llevado a la cárcel de Ondarreta. Fue fusilado en el cementerio de Hernani la noche del 21 al 22 de octubre de 1936. Tenía 37 años de edad.

• Garai Arenaza, José Vicente

Nació el 19 de octubre de 1887 en el caserío Estebangoa, del barrio de Oro (Aretxabaleta). Sus padres, Antonio Garai Amiama (Bedoña, 1859) y Juana María Arenaza Cortazar (Oro, 1857). Inicialmente sus padres vivían en el barrio de Oro y más tarde, se trasladaron a Oñati. Profesión labrador.

Se casó el 26 de abril de 1923 con Braulia Aranzeta Etxezarreta (Elgeta, 1895) y fijó su residencia en el caserío Antzuategi Bastarrekoa de Elgeta (Gipuzkoa). De su matrimonio tuvieron 4 hijos: Felisa, José Domingo, Bittor y Alberto.

Tras duros combates de resistencia en los Intxortas y Asensiomendi, las fuerzas republicanas ceden ante el empuje franquista. Roto el frente, los fascistas irrumpen con saña y odio en esta población que tantas bajas les habían causado. Bittor Garai Aranzeta, hijo de José Vicente, nos relata en este testimonio lo que su hermano José Domingo vio²¹⁷:

Frankistok 1937ko apirilaren 24an Zapatuan arratsaldeko 4etan Antzuategi Bastarrekoa baserrira heldu zirenean gure aita eta beste 7 euskaldun zeuden etxe ondoko zulo baten gordeta, bonbardeo itzelak zirelako. Españolez esan zieten "salir todos para matar". Aita Jose Bizente Garai irten zuen esanez etxeke ugazaba zela zer nahi zuten, "manos arriba" eta tiroak bota eta bertan hil zituen. Beste hiru ate baten ondoan eta beste lauak beste ate baten ondoan bota zituzten. Azpeitiarrak eta mondagoetarrak ere baziren, gure anaiak 11 urtekoa dena bizi izan zuen. Etxe ostean bonba zuloetan sartu zituzten.

El 24 de abril de 1937 muere asesinado a la edad de 49 años.

• **Garciaetxabe Etxeberria, Isidoro**

Nació el 4 de abril de 1902 en la c/Mitarte nº 10 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Rufino Garciaetxabe Arriola (1858) y María Etxeberria Mendieta, natural de Bedoña. El 1 de marzo de 1930 contrajo matrimonio en la parroquia de S. Pedro de Isurieta con Francisca Etxeberria Ugalde (Isurieta, 1907). De su matrimonio tuvieron tres hijos: Pablo (1931), Miren Arantzazu (1932) y Kistiñe (1934). Residían en la c/Ensanche nº 3 (Casas Nuevas).

Trabajó en la fábrica de Eizaguirre (Vasco Cerrajera) hasta que cerró y entonces, formó parte de los primeros obreros fundadores de la Cerrajería Valle de Léniz (CVL). Era presidente del sindicato de STV.

Al ser ocupada Aretxabaleta por los fascistas fue detenido, junto a Victoriano Akizu, subidos ambos a una camioneta y siendo trasladados a la cárcel de Ondarreta. Fue fusilado, sin juicio, la noche del 5 al 6 de noviembre de 1936 en Oiartzun. Tenía 34 años de edad.

Su mujer, Pantxika Etxeberria, en el momento de la detención de su marido se encontraba embarazada. Al nacer el nuevo niño le puso el nombre de Isidoro, en recuerdo y memoria de su padre desaparecido, pero la criatura murió a los 10 meses de vida²¹⁸.

• **Peña Etxeberria, Jesús**

Nació el 25 de diciembre de 1914 en la c/Otalora nº 7 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Nicolás Peña Iriar (1888) y Luisa Etxeberria Aldanondo (Legazpi, 1891). Hermanos: Juan (1912), Lucía (1914), Isabel (1916), José (1917), María (1918), Lorenzo (1919), Mª Cristina (1921), Natividad (1923), Rufino (1925) y Concepción (1927). La familia residía en la c/Otalora nº 24. Estado civil soltero.

Trabajaba como oficinista en Industrias Beroa. Políticamente de ideología nacionalista, desarrollando la actividad de corresponsal local en diarios como *Argia*, *Eguna* y *Euzkadi*.

Se alistó voluntario a las Milicias Vascas del Valle de Léniz, y más tarde incorporado al batallón *Saseta* como gudari.

En agosto de 1937 cae herido en el frente de Reinosa e ingresado en el hospital de Santander. Con la rendición de su batallón en Santoña a los italianos, los gudaris son apresados y llevados a las diferentes cárceles franquistas a la espera de sus consejos de guerra. Jesús Peña no tuvo esa oportunidad, desapareció del hospital y fue ejecutado, sin juicio previo, el 30 de agosto de 1937. Tenía 22 años de edad.

• **Sauquillo Etxebarria, Saturnino**

Nació el 28 de marzo de 1914 en Gasteiz. Sus padres, Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbao, 1884) y Gabriela Etxebarria Ocio (Berganzo, 1887). Hermanos: José (Gasteiz, 1912), Ángel (1916), Lucio (1923) y Gabriel (1925). Estado civil soltero. Residía en la c/Durana nº 29.

Trabajó como cerrajero en la fábrica de Eizaguirre (Vasco Cerrajera) que posteriormente cerró y se trasladó a Lakuntza. Estaba afiliado al sindicato de la UGT.

Participó en la revolución de octubre de 1934, siendo detenido y condenado a 16 años de prisión. Fue encarcelado en el fuerte de San Cristóbal y amnistiado por el gobierno gracias al triunfo del Frente Popular en las elecciones de febrero de 1936.

Perteneciente a las JSU participó como miliciano voluntario en el Comité de Defensa. Posterior, se alista en el batallón *Dragones*, 2ª Cía. Es herido en el alto de Kanpazar, el 4 de octubre de 1936, y trasladado al hospital militar de Bilbao donde permanece durante seis meses. A continuación se reincorpora a su batallón defendiendo las posiciones de Untzilla y Murugain hasta el 1 de abril de 1937 que tienen que abandonarlas. En su retirada, ya en territorio vizcaíno, cae herido en el alto de Barazar siendo trasladado nuevamente al hospital de Bilbao. Allí estará convaleciente desde el 7 de abril hasta el mes de junio, reincorporándose en las duras batallas de las Peñas de Lemona. Adquirió el grado de sargento de su sección a consecuencia de la muerte de su predecesor. Solo pudo aguantar un día, al tener fuer-

tes síntomas de debilidad debido a sus heridas recientes. Por tal motivo causó baja y fue agregado a servicios auxiliares, desarrollando exclusivamente servicios de cuartel.

Tras la caída de Bilbao comienza el desmoronamiento del frente Norte, iniciándose un auténtico periplo para todos aquellos soldados o gudarís que conformaban los distintos batallones fieles a la República. Saturnino Sauquillo, en la retirada de su batallón, pasaría por este infortunado itinerario: el pueblo de Badames, municipio de Voto (Cantabria), y ya en Asturias por Ribadesella, Sebares y Nava. Por último, en el pueblo de Condado (Concello de Laviana) permaneció oculto, junto a algunos camaradas suyos, en una choza, desde el 13 de octubre de 1937 hasta el día 23 del mismo mes. El frente Norte había caído completamente, había que huir buscando alguna salida.

Finalmente es detenido el 4 de noviembre de 1937 junto a su amigo Sabino Ugarte López de la Calle²¹⁹, en las inmediaciones de Burceña, en el valle de Mena (Burgos), por una patrulla de guardias civiles al ser alertados de su presencia por el alcalde de dicho municipio.

El Consejo de Guerra se desarrolló en la Plaza de Bilbao con sentencia fallada el 9 de marzo de 1938 a la condena de pena de muerte. Saturnino Sauquillo fue trasladado a la cárcel de Burgos a la espera de ejecutarse la sentencia. El 26 de octubre de 1938, a las seis horas y 30 minutos, sería fusilado por el pelotón de ejecución e inhumado en el cementerio civil de San José (Burgos)²²⁰. Tenía 24 años de edad.

• Uribe-Etxeberria Bengoa, Víctor

Nació el 6 de marzo de 1871 en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, José Uribe-Etxeberria Ezpeleta (Larrino, 1828) y Catalina Bengoa Bengoa (Goroeta, 1833).

Se trasladó a vivir a Beasain. Esta población guipuzcoana fue una de las primeras que sufrió la salvaje ocupación de las tropas fascistas provenientes de Navarra. El 27 de julio de 1936 los requetés navarros ocupan Beasain, dejando tras de sí un reguero de sangre y terror sin medida. Víctima de esta orgía de violencia y odio moriría Víctor Uribe-Etxeberria, de 65 años de edad. Estaba afiliado al PNV.

• Uribesalgo Otadui, Dionisio

Nació el 9 de octubre de 1894. Del caserío Elorrixa, en el barrio de Bedoña (Aretxabaleta). Sus padres, Cándido Uribesalgo Idígoras (1864) y Leona Otadui Ibarguren (Arrasate, 1874). Hermanos: Eusebia (1896), Gregoria, Elías (1898), Esteban (1900) y José. Estaba casado con Serapia Irazola Ibarbarriaga (Apatamonasterio, 1902) y tenían 8 hijos²²¹: Cándida (1924), Aurelia (1925), Mª Soledad (1926), Mª Teresa (1928), Mª Luisa (1929), José Luis (1932), Jesús (1933), Luis (1935) y Dionisio Florentino (1937).

Su dedicación laboral era exclusiva para el caserío, había que mantener a toda la prole de hijos. Pertenecía al sindicato de STV.

En el otoño de 1936 los franquistas comienzan a realizar las primeras detenciones. Se presentan en el caserío Elorrixa e interrogan a Dionisio Uribesalgo en presencia de su esposa. Preguntado por si tenía armas se ve obligado a entregar una pistola, propiedad de su hermano José, que tenía escondida en la huerta. Inmediatamente es detenido, los captores se dirigen a la fábrica de ELMA, donde trabajaba José, para su detención. En principio, la intención era detener a su hermano José, pero éste ya no se encontraba en la fábrica. Al no poderle apresar deciden quedarse con Dionisio. Lo llevan a la cárcel municipal de Arrasate y más tarde, junto con muchos otros detenidos, es trasladado a Ondarreta. Fue fusilado, sin juicio previo, la noche del día 5 al 6 de noviembre de 1936 en Oiartzun. Tenía 42 años de edad.

En el momento de su muerte, su mujer se encontraba embarazada. Cuatro meses después, el 22 de abril de 1937, nacería un niño al que le pusieron como nombre Dionisio Florentino, en memoria y recuerdo de su padre.

3.6.7. Muertos en la II Guerra Mundial

Puede parecer paradójico este apartado de las víctimas cuando la guerra civil tuvo su fin el 1 de abril de 1939. Una vez que se lean las dos biografías siguientes se entenderá mejor su relación directa. La Guerra Civil Española es para muchos historiadores el inicio, el campo de pruebas, de lo que más tarde se desataría, primero en Europa y luego a nivel mundial, del conflicto más sangriento del siglo XX.

• Axpe Sagasta, Pedro José

Nació el 20 de septiembre de 1906 en Bergara (Gipuzkoa). Sus padres, Tomás Axpe Altuna (Arrasate, 1873) y Laureana Sagasta Bolinaga (Arrasate, 1875). Hermanos: Damiana (Arrasate, 1900), Emilia (Bergara, 1912), Juana (Ber-

gara, 1914) y Esteban (1932). Domiciliados en Aretxabaleta desde el año 1918, con residencia en el barrio San Martín. Estado civil soltero.

Trabajó como ajustador y tornero en la fábrica de Eizaguirre, la Vasco Cerrajera, hasta que cerró y llevaron su producción a Lakuntza. El 3 de junio de 1933 se vio envuelto en una trifulca en el salón de plenos del ayuntamiento. Junto a otros compañeros de la UGT, se presentan con una pancarta pidiendo trabajo —eran tiempos duros y con mucho paro—, el ambiente se caldea y acaban apedreando al alcalde y a algún concejal e insultando al secretario y rompiéndole una silla. Como consecuencia de este altercado es procesado, el 17 de noviembre de 1933, por desorden público, atentado y desacato junto a sus camaradas José Sauquillo, Jacinto Martínez de Alegría y Miguel Ignacio Martínez.

Perteneciente políticamente a Unión Republicana y JSU, afiliado al sindicato de la UGT y miembro del Comité local del Socorro Rojo Internacional (SRI).

Participó activamente en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934, siendo detenido, procesado y condenado a 16 años de prisión. Estuvo preso en el fuerte de San Cristóbal hasta su liberación en marzo de 1936, gracias a la amnistía dada por el gobierno al ganar el Frente Popular las elecciones.

Desde los primeros días de la contienda se alista, como miliciano, al Comité de Defensa de la República de Aretxabaleta. Más tarde ingresaría en el batallón *Dragones* 2ª Cía, realizando labores en la sección de sanitarios al faltarle el pulgar derecho. Continúa la guerra del Norte, con la graduación de cabo, con el batallón *Dragones* hasta su caída en Asturias. Embarca rumbo a Francia y entra por Perpignan a Cataluña. A comienzos de 1939 Franco va cerrando el cerco a los republicanos, la caída de Cataluña es inminente, empujando a una oleada de soldados y refugiados hacia la frontera.

Pedro Axpe pasará por los campos de refugiados franceses de Saint Cyprien (Dordogne), Le Barcares (Pyrénées-Orientales) y Campo de Gurs (Pyrénées-Atlantiques)²²². En este último campo coincidiría con un gran número de vascos, entre los que se encontraban los atxabaltarras Santiago Urkia Zabaleta, su hijo Julio Urkia Orense y Román Olabe Zubillaga.

En junio de 1940 los alemanes ocupan Francia. El futuro de los miles de refugiados republicanos empieza a ser incierto. De los campos de refugiados pasan a los campos de concentración. Pedro Axpe pasará por los campos de concentración de Idrón (Pyrénées-Atlantiques), Agde (Hérault) y Noé (Haute-Garonne)²²³.

El 9 de agosto de 1944 es trasladado al *stalag* de Burdeos y finalmente deportado el 28 de agosto de ese mismo año al campo de concentración alemán de Dachau. Allí, sólo aguanta 6 meses, le tuvieron que dejar en la cuneta de la carretera, incapaz de seguir a su compañía, cuando realizaba trabajos forzados²²⁴. Muere el 18 de diciembre de 1944 víctima del holocausto nazi.

• Sauquillo Etxebarria, Lucio

Nació el 2 de marzo de 1923 en la c/Durana nº 29 de Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Luis Sauquillo Ereñaga (Bilbao, 1884) y Gabriela Etxebarria Ocio (Berganzo, 1887). Sus hermanos: José (1912), Saturnino (1914), Ángel (1916) y Gabriel (1925).

Lucio Sauquillo era un niño de la guerra. Tuvo que ser evacuado por sus padres para poderlo proteger de la misma. Su destino final fue Inglaterra. Mientras, durante la contienda, perdía dos hermanos, Ángel en los intxortas y Saturnino fusilado en Burgos. Terminada la guerra civil, con apenas 16 años cumplidos, su regreso se presenta incierto. El conflicto europeo no tardaría en estallar, decide combatir al fascismo ingresando en el ejército inglés. Se incorpora al batallón 12 de la AAC Regimiento de Paracaidistas-El 10º batallón *Howards Verde* (Regimiento *Yorkshire*)²²⁵. Muere el 13 de junio de 1944 en el desembarco de Normandía. Tenía 21 años de edad.

En el cementerio de guerra Hermanville de Calvados (Francia), existe una lápida conmemorativa a Lucio Sauquillo.

3.6.8. Las víctimas civiles

Son las grandes olvidadas dentro de los conflictos bélicos. La mayoría de las víctimas lo fueron a causa de la acción directa, principalmente producto de los bombardeos y de accidentes relacionados con la actividad laboral en las fábricas militarizadas de la retaguardia. Dentro de la población civil, mujeres, niños, ancianos y hombres fuera de edad para ser militarizados, serían el sector social más vulnerable.

• Arqueros Contreras, Enrique

Nació en Jaén el 15 de julio de 1895. Estaba casado con Dolores López López (Linares, 1897), de cuyo matrimonio tenían dos hijos, Dionisia (Linares, 1923) y Enrique (Aretxabaleta, 1931). Llegaron a Aretxabaleta procedentes de Andalucía en el año 1930. Enrique Arqueros vino para trabajar en la fábrica de Industrias Beroa ya que controlaba muy bien la laminación en chapa muy delgada²²⁶. La familia residía en Casas Nuevas.

De ideología socialista tuvo que evacuar con su familia Aretxabaleta al ver que las tropas franquistas se disponían a ocupar la villa. Cuando pasaban por Kanpazar, dirección Elorrio, es alcanzado por una bomba, falleciendo en el acto. Se desconoce la fecha concreta pero por los acontecimientos, sería entre finales de septiembre y comienzos de octubre de 1936. Tenía 41 años de edad.

• Arregi Garai, Juan María

Nació el 16 de julio de 1916. Del caserío Malkorre, en el barrio Etxebarri (Aretxabaleta)²²⁷. Sus padres, Lorenzo Arregi Zubizarreta (1879) y María Garai Elezpuru (Gellao, 1882). Hermanos: Gregorio (1903), Alejandro (1905), Juan (1907), Antonia (1909), Matilde (1910), Bonifacia (1912), Cándido (1914), Luis (1918), Donato (1920), Bernardino (1922), María (1925) y Asunción (1928). Estado civil soltero.

Murió el 2 de agosto de 1937 en accidente de carretera, siendo atropellado por un Land-Rover del ejército alemán cuando iba en bicicleta. Tenía 21 años de edad.

• Azua Azkarretazabal, Victor

Nació el 28 de julio de 1885 en Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Juan Azua Izurategui (Bolibar, 1855) y Juliana Azkarretazabal Etxebarriarteun (Mendiola, 1856). Tenían su domicilio en la c/Otalora nº 10. Hermanos: Alberto Vicente (1882), Casimira M^a (1888) y Juana M^a (1889).

Contrajo matrimonio el 12 de septiembre de 1908 con R. Sánchez Cañada en la parroquia vizcaína de Sestao.

Muere en Zorroza el 30 de junio de 1937 a consecuencia de bombardeo²²⁸. Tenía 52 años de edad.

• Cortazar Gaztañaga, Lorenzo

Nació el 14 de noviembre de 1905. Del caserío Bengoetxe, en el barrio de Oro (Aretxabaleta). Sus padres, Francisco Cortazar Aiastui (Aretxabaleta, 1868) y María Gaztañaga Guruceta (Galartza, 1879).

Marchó a trabajar a Legazpi y allí contrajo matrimonio con Dolores Irazola Elizburu, de cuyo matrimonio tuvo cuatro hijos: Vicente, María, Paula y Blas. Residían en el caserío Lakiola y trabajaba en Patricio Echeverría.

Sufrió un accidente trabajando en la fundición, mientras cargaba paladas de chatarra en la boca de la entrada al horno, cuando estalló una bomba de mano. Murió en el hospital militar de Legazpi el 22 de noviembre de 1940 a consecuencia de las graves heridas sufridas²²⁹. Tenía 34 años de edad.

• Dorronsoro Múgica, Martín

Nació el 4 de marzo de 1862 en Aretxabaleta (Gipuzkoa). Sus padres, Lorenzo Dorronsoro Peña (1823) y Joaquina Múgica Otaegi, naturales de Ordizia (Gipuzkoa). Vivía en la c/Otalora nº 8 con la familia Gorroño. Estado civil soltero.

Murió el 26 de septiembre de 1936 en el término de Lausita, en pleno conflicto bélico, ya que ese día las tropas franquistas estaban tomando Arrasate y el frente estaba muy "caliente". Recibió un tiro en la cabeza, mortal de necesidad, cuando se dirigía a una huerta que tenía en aquella dirección. Tenía 74 años de edad.

• Gago Raposo, Concepción

Nació en diciembre de 1917 en Belver de los Montes (Zamora). Sus padres, Francisco Gago Vara (Alcorcillo-Zamora, 1883) y Rosaura Raposo Fernández (Belver de los Montes, 1883). Hermanos: Ángel (1909), Octavio (1912), María (1914) y Antonio (1920). Residía con su familia, excepto su hermano mayor Ángel que ya estaba casado, en la c/Mitarte nº 7. Estado civil soltera. Trabajaba en Industrias Beroa y estaba afiliada al sindicato de la UGT.

El 31 de marzo de 1937 comienza la ofensiva del general Mola en el Frente Norte. Concha Gago se encontraba refugiada en Durango, villa que tuvo que soportar un bombardeo terrible e injustificado contra la población civil. Murió al derrumbarse una de las cavidades de un convento donde había ido a resguardarse.

- **Ingidua Bolinaga, Luis**

Nació el 24 de julio de 1920. Del caserío Okina, en el barrio de Aozaratza (Aretxabaleta). Sus padres, José Ma^a Ingidua Herrasti (Areantza, 1877) y Juliana Bolinaga Ezpeleta (Arrasate, 1882). Hermanos: Gregorio (1906), Félix (1910), Pedro (1912), Eulalia (1914), María (1916), Josefa (1918) y José (1923). Estado civil soltero.

Murió el 3 de diciembre de 1936 mientras trabajaba en la cerrajería de Aguirregaviria y Zubia a consecuencia de una bala perdida que entró por una ventana y le alcanzó el corazón. Tenía 16 años de edad.

- **Larragán Artiz, Alfonso**

Nació el 26 de enero de 1925. Expósito, natural de la Casa de Maternidad de Fraisoro en Zizurkil (Gipuzkoa). Vivía en el caserío Errartena del barrio de Galartza (Aretxabaleta).

Murió en el barrio de Galartza el 5 de abril de 1937, a las tres y media de la tarde, a consecuencia de la explosión de una bomba. Tenía 12 años de edad.

- **López de Uralde Otxoa-Aizpurua, Jerónimo**

Nació el 16 de abril de 1932. Del caserío Errartena, en barrio de Galartza (Aretxabaleta). Sus padres, Julián López de Uralde Aldoain (San Millán-Munain, 1895) y Florentina Otxoa-Aizpurua Uribe-Etxebarria (Galartza, 1893).

Murió en Galartza, en el mismo suceso anteriormente expuesto, junto a Alfonso Larragán, a consecuencia de la explosión de una bomba. Tenía solamente 4 años de edad.

- **Urzelai Mardaras, Juana**

Nació el 23 de junio de 1891 en Bergara (Gipuzkoa). Sus padres, Esteban Urzelai Gabilondo (Bergara, 1847) y Segunda Mardaras Agirre (Mallabia, 1865). Estaba casada con Florencio Jauregi-Arraburu Ugalde (Larrino, 1877) y tenían 7 hijos: Ciriaco (1916), Francisca (1920), Carmen (1921), Natividad (1922), Pilar (1924), Román (1927) y Justina (1929). Vivían en el caserío Bernabena del barrio de Larrino (Aretxabaleta).

El 1 de abril de 1937, en plena ofensiva franquista, ocurren los desgraciados hechos. En Otalarazelai, las tropas franquistas habían colocado algunos cañones apuntando a Murugain. Los mandos y tropas ocupaban el caserío Bernabena y lo utilizaban como comisaría. Junto a la cocina, los soldados habían dejado a secar la pólvora, una imprudencia, ya que no tardó en prender fuego y provocar un terrible incendio. Eran las once de la mañana, el caserío quedó calcinado y entre sus escombros apareció carbonizada Juana Urzelay Mardaras. La tragedia familiar no acabaría aún, Florencio —el cabeza de familia y a la postre marido de Juana—, moriría al poco tiempo dejando una familia completamente huérfana.

- **Usandizaga Azcunaga, Felicia**

Nació el 24 de mayo de 1911 en Legutiano. Residía en la c/Durana nº 34 junto a su padre Ignacio Usandizaga Loidi (Donostia, 1879), viudo; su hermano José Antonio (Aretxabaleta, 1914) y sus dos tías, Dolores (Aduna, 1871) y Juana Usandizaga Loidi (Donostia, 1874). Su padre ocupaba el cargo de secretario del ayuntamiento de Aretxabaleta. Estado Civil soltera, estudiante.

Víctima del bombardeo republicano que sufrió Aretxabaleta el 9 de enero de 1937. El objetivo era alcanzar la chimenea de Lezama para poder parar la producción de la laminación. Algunos proyectiles quedaron cortos y uno de ellos alcanzó de lleno la casa donde vivía la familia. El inmueble quedó totalmente destruido por el fuego, apareciendo muertas en su interior Felicia Usandizaga, de 26 años de edad, y su tía Dolores, de la que a continuación relatamos brevemente su biografía.

- **Usandizaga Loidi, Dolores**

Nació el 31 de marzo de 1871 en Aduna (Gipuzkoa). Sus padres, José Antonio Usandizaga Usandizaga (Asteasu, 1842) y Micaela Antonia Loidi Urkiola (Berastegi, 1842). Hermana del secretario del ayuntamiento de Aretxabaleta. Estado civil soltera.

Falleció, como se ha narrado anteriormente, junto a su sobrina Felicia en el bombardeo del 9 de enero de 1937, a consecuencia de las heridas producidas por la metralla. Tenía 64 años de edad.

- **Zubia Egizabal, Severiano**

Nació el 7 de noviembre de 1896. Del caserío Mendiaretx, en el barrio de Goroeta (Aretxabaleta). Sus padres, Sotero Zubia Enparanza (Goroeta, 1860) y Celedonia Egizabal Olalde (Araotz, 1863). Estado civil soltero. Vivía en Go-

roeta con la familia de su hermano Simeón (1894); formada por su mujer Margarita Gorrotxategi Egizabal (Oñati, 1905) y sus 4 hijos: Martina (1928), Vicente (1930), Luis (1931) y Rosario (1933).

Trabajaba en la Unión Cerrajera de Mondragón. Falleció a las doce de la noche, del 8 de julio de 1937, en el hospital militar de Legazpi a consecuencia de las heridas sufridas en accidente de trabajo²³⁰. Tenía 40 años de edad.

3.7. La represión franquista

El proceso represivo padecido en Aretxabaleta tuvo dos fases bien definidas. La primera, la ejercida a la fuerza por los militares y que va desde la ocupación de la villa a finales de septiembre, hasta su consumación a principios de noviembre con los fusilamientos en Oiartzun y Hernani. Este periodo se caracterizó fundamentalmente por la violencia ejercida por las tropas de ocupación desde el primer momento. Recordemos que el mismo día de su entrada realizaron ocho fusilamientos, 4 en Apotzaga y otros 4 en el colegio de Marianistas. Los 4 primeros se trataban de milicianos que fueron sorprendidos y capturados en su huida mientras que los 4 siguientes se trataban de unos camilleros llevando a un herido. Dos fusilamientos gratuitos disimulados en el fragor del combate que bien podrían haber acabado en un apresamiento del enemigo. Pronto llegarían los registros domiciliarios con sus correspondientes saqueos favorecidos por la permisividad de los mandos. En este punto hay que recalcar que los verdaderos artífices de estos actos de "piratería" se debieron a los falangistas y requetés navarros, mientras que los soldados eran más disciplinados. Julia Makazaga, oficinista de Industrias Beroa, sufrió el hurto de su máquina de escribir que recuperó "in extremis" cuando ya estaba en un camión²³¹.

Resulta que esa máquina de escribir me exigieron traerla a la Comandancia pero luego la llevaron los requetés al chalet de Ariño. Allí estaban los requetés de Navarra, más malos que la sarna, porque había requetés que eran guipuzcoanos que daba gusto hablar con ellos porque eran chicos que no se habían escapado y casi todos eran nacionalistas, de Tolosa, los Elozegi, ..., había unos chicos majísimos.

Un día me viene el que estaba de centinela y me dice:

- Esta noche se llevan su máquina de escribir, está cargada en el camión y se la llevan para Navarra.

Al día siguiente voy allí y le dije al centinela que me avisó:

- ¡Oye, que bajen estos!

Y me dice:

- No, no están.

- ¿Es verdad esto?

- No, están dentro lo que pasa es que te han visto y no quieren bajar.

Entonces me vine hasta la Comandancia Militar, allí estaba el comandante Arroyo, y le conté lo que me pasaba. El teniente era de Burlada y el capitán de Pamplona, y el caso es que no me lo querían dar. Entonces, el comandante Arroyo les dijo que hicieran el favor de entregármela. Al final (tras amenazarles con un castigo), ya me la entregaron pero con una tecla quemada. Todavía conservo la máquina.

Julia nos sigue relatando otro caso de la misma naturaleza²³²:

Llevaron varias cosas: el piano de los Ariño, tenían un piano precioso, todas las pinturas que tenían en casa, todo, lo vaciaron todo y todo para Navarra.

[...] les echaron un bombazo y en Salinas se partió un camión y llevaban cantidad de cosas, es cuando llevaban el piano. Entonces se declaró que estaban llevando todo para Navarra.

La Estación del tren estaba a cargo de Antonio Sogorb López, como funcionario del Estado tenía que velar por las cuentas y hacer entrega, en su caso, a un oficial. Vivía con su familia en el segundo piso de la misma Estación habilitada como vivienda. Natividad Sogorb Imaz, su hija, nos sigue dando detalles²³³:

Al entrar la tropa mi padre dejó toda la liquidación hecha, pero allí desapareció todo, el dinero, todo... Mi madre me contó años después, ya en Vitoria, que fue a una tienda y vio su radio que la estaban reparando y le dijo al dependiente: ¡Mira por detrás haber si tiene esto!, efectivamente ahí estaba. Entonces, el dependiente le confesó que se la había traído un guardia de Asalto.

Luego, cuando ya mi padre fue hecho prisionero en Santoña, se presenta aquí en el ferrocarril y le piden daños y perjuicios de la Estación, cuando mi padre había dejado todo el dinero. Mi padre se defendió diciendo que el dinero se tenía que haber hecho cargo de él un oficial y allí se lo habían llevado todo.

Casi un año después, el 27 de agosto de 1937, el poder local hace trasladar todos sus muebles y enseres a la casa de Pedro Jauregi, sita en el 2º piso de la c/Durana nº 38, en calidad de depósito²³⁴. Pero no será el único caso, corrieron la misma suerte los muebles y efectos de Juan Zaldibia, Mariana Gorosarri —que tuvo que dejar su habitación para cederla a las Hermanas religiosas de San Vicente de Paul—, los inmuebles de Anastasio Marzana y Romualdo Akizu, entre otros. Muchas personas y familias que habían abandonado sus hogares y que fueron regresando para rehacer sus vidas, serían despojadas de sus enseres, como adelanto de lo que más tarde sería la Ley de Incautaciones de Bienes. Una represión económica en toda regla.

Una vez asentados en el pueblo las tropas franquistas inician la “caza de brujas”. La circular secreta que tenían del general Mola era clarificadora²³⁵:

Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta, de modo que se reduzca lo antes posible a un enemigo fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados los dirigentes de los partidos políticos, sociedades o sindicatos desafectos al movimiento y se les aplicarán castigos ejemplares para estrangular los movimientos de rebeldía o huelga.

Al igual que en el resto del Estado esta consigna se llevará al pie de la letra. Había comenzado el periodo del terror, la violencia en su pura esencia.

En octubre de 1936 comienzan las primeras detenciones contra los líderes y dirigentes políticos y sindicales, trasladados posteriormente a la cárcel de Ondarreta y finalmente fusilados a finales de este mes y principios de noviembre.

La segunda fase represiva es la derivada de la creación de nuevas leyes y órganos, como la Ley de Responsabilidades Políticas y las Incautaciones de Bienes, y el desarrollo judicial condenatorio impuesto a los detenidos a través de los consejos de guerra. Dos maneras de castigar a los desafectos del Movimiento, bien económica como penalmente.

3.7.1. Las primeras detenciones y fusilamientos

En las calles de Aretxabaleta, dos fueron los detenidos, Isidoro Garciaetxabe y Victoriano Akizu, presidentes del sindicato STV y del *Batzoki* respectivamente. Dos nacionalistas vascos que decidieron quedarse en el pueblo al considerar que no tenían las manos manchadas de sangre y no habían hecho nada. Pero la consigna del general Mola a este respecto no dejaba dudas, había que aniquilar y descabezar a todos los dirigentes y líderes políticos y sindicales.

Hemos podido recuperar un testimonio de excepción, se trata de Isidora Garciaetxabe Zuazua, sobrina de Isidoro, que a punto de cumplir los 16 años vivió la detención de su tío inducida por los soldados. Solía ir a la botica de Pablo Urtubi —enfrente del Palacio Otazu, en Otalora nº 14, y por lo tanto junto a la Comandancia donde el movimiento de soldados era grande— a sacarse unas pesetas, allí el trato con los soldados era frecuente ya que solían acudir a comprar medicinas. Los soldados enseguida vieron la oportunidad en la inocente joven, preguntándole por el paradero de sus padres y familiares. Isidora tenía a sus padres en el caserío Egillior (Galartza) e Isidoro y su mujer, la Pantxika, estaban en Usitxa (Isurieta)²³⁶:

Los militares me dijeron:

- ¡Vete, vete, diles que vengan, se tienen que presentar! Y yo ignorante, no sabía lo que era la guerra ni nada. Entonces fui a Isurieta, y por el camino me fueron tiroteando. Cuando llego me dicen:

- ¿Pero como has venido? Y ya me quedé allí en Porrukoa. Estaban con ellos Mariano Zubizarreta.

-¿Ahora como vamos a ir a la calle, tengo que presentarme? Por el tiroteo tenían puesto en las ventanas sacos de lana para que los balazos se quedarán entre la lana y no pasaran dentro.

- ¿Y como has venido si han estado disparando desde Apotzaga y del otro lado?

- A me dijeron que tenía que venir y vengo. Fui por el camino de los bueyes con la cabeza agachada. Que atrevimiento.

- Bueno, ahora vamos a ir con un pañuelo blanco los tres—la Pantxika se quedó en el caserío—, en señal de que vamos en paz.

Cuando llegamos al puente —el que pasa de Lausita a la iglesia— nos dicen:

-¡Alto, manos arriba! Los soldados desde el kanpatorre nos dieron el alto. Les registraron y les dijeron que como se habían presentado no les pasaría nada. A mí no me registraron y me mandaron bajar los brazos.

A los pocos días veo como se lo llevaban, frente a mi casa —en la c/Durana nº 10— dos soldados junto con otro (Victoriano Akizu probablemente).

Entonces, seguramente fue el padre de ella (Pantxika) a San Sebastián. Nosotros teníamos uno primo en San Sebastián y fueron a visitarle a Isidoro (a Ondarreta) y les dijeron que no estaba, que ya había salido de allí. Entonces el primo nos dijo:

- Entonces, no contéis, nos dijo el primo.

Hay que sumar los atxabaltarras que residían en Mondragón como son el caso de Agustín Aranburu Zabaleta, Raimundo Galdos Azkarretazabal y los hijos de Bedoña Juan Bengoa Agiriano, Sabino Etxabe Gurutzeta y Dionisio Uribesalgo Otadui. Fueron detenidos en la cárcel municipal de Mondragón junto a muchos más hombres y mujeres de la zona, subidos a un camión y trasladados a Ondarreta. Todo esto ocurrió en dos tandas de detenciones, una el 20 de octubre de 1936 y la otra el 2 de noviembre. La noche del 21 al 22 de octubre les sacan de Ondarreta camino al cementerio de Hernani, donde serían fusilados Victoriano Akizu, Juan Bengoa y Raimundo Galdos. En la noche del 5 al 6 de noviembre son fusilados, en los alrededores del cementerio de Oyarzun, Isidoro Garciaetxabe, Agustín Aranburu, Sabino Etxabe y Dionisio Uribesalgo. Cabe destacar que los siete eran de ideología nacionalista y todos ellos serían ejecutados sin juicio previo. Con ello se cumplía la máxima del general Mola.

En este apartado hemos querido recoger únicamente los fusilamientos de este primer periodo de la represión. No queremos olvidarnos del resto de los fusilados, que ya se ha comentado en el capítulo anterior relativo a las víctimas, simplemente queríamos explicar el método y la forma en que maniobraban los fascistas. EZIN AHAZTU!

3.7.2. La Casa-prisión Zarraoa

El 2 octubre de 1936 se constituye el primer ayuntamiento franquista. El representante de la Junta Carlista de Guerra de Guipúzcoa es el encargado de designar el nombramiento de los nuevos cargos. El resultado es el siguiente:

- Alcalde: Eustaquio Alkorta Mitxelena (por unanimidad).

- 1º Tte. Alcalde: Toribio Elcoro Gorosarri

- 2º Tte. Alcalde: Roque Agirre Iza.

- Síndico 1º: Teodoro Unanue Garciaetxabe.

- Síndico 2º: Timoteo Ezpeleta Viteri.

- Concejales: José Garai Bergara, Faustino Lasagabaster Herrasti, Francisco Uribe-Etxebarria Zubizarreta y Esteban Arriola Murua.

Así, empezó el primer poder local. Pero la situación de guerra no ayudaba a llevar la gestión de un ayuntamiento. A la hora de la verdad los militares eran los verdaderos valedores de la ley y la justicia. Pero poco a poco se fue perfeccionando la maquinaria franquista y empezaron a articularse nuevas organizaciones y leyes.

El 8 de marzo de 1938 entra en funcionamiento la jefatura de la FET y de las JONS de Aretxabaleta. En realidad en Aretxabaleta no existía la Falange, era un aparato que le venía impuesto de arriba, y lo hicieron propio con los elementos carlistas del pueblo. La jefatura de Aretxabaleta estaría compuesta por cuatro miembros:

- Eustaquio Alkorta, el alcalde.

- Toribio Elcoro, el teniente alcalde.

- Ramón Arrue, el juez municipal.

- Benito Alonso, el maestro.

Uno de los asuntos más espinosos que les tocaría administrar era el control sobre toda esa gente contraria a sus ideales y que iban apareciendo a borbotones. Tuvieron que despachar multitud de informes y denuncias que les iban llegando de todos los presos y personas sospechosas. Los consejos de guerra que se iban instruyendo a cada preso llevaban su consiguiente informe avalado por este tribunal y la complicidad de sus testigos. No faltaron los informes del alcalde, que resulta también pertenecía a la jefatura, la de la Guardia Civil, elaborando fichas con antecedentes políticos, e incluso la del párroco Emilio Larrañaga. Con todo ello, sería la base de la sentencia del consejo de guerra. No falta decir que los odios, rencillas, represalias, envidias, etc. favorecieran la ecuanimidad del informe.

Además, iban llegando gente desplazada por la guerra que volvía a sus hogares o que les habían "repatriado" devolviéndolos a los mismos. La jefatura de la FET y de las JONS tuvo que habilitar un local para toda esta gente. Se utilizó la casa de Marcial Zarraoa, en la c/Otalora nº 18, donde estaba ubicada la UGT y que desde el 2 de junio de 1937 a través de la formación de una junta municipal de beneficencia operaba un comedor de asistencia social. Pues bien, este local tuvo que albergar a un grupo de personas que tras permanecer varios meses allí confinados y después de pasar

por el tribunal de la FET y de las JONS serían llevados a sus nuevos destinos. Se trata del caso de los hombres Antonio Gago, Francisco Gago, Hermenegildo Horcajada, José Horcajada, Modesto del Teso y Manuel Andrés que fueron trasladados a la cárcel de Zapatari. Días antes tuvo que ser trasladado al hospital de San Sebastián, por enfermedad, a Baltasar Rodríguez. Y también las mujeres Asunción Martínez, Consuelo Sandoval y Candelas Lentijo que serían llevadas a Ondarreta.

Según iría avanzando los meses y los años el poder local quedaría bien fijado. Todos los elementos extraños estarán controlados, la presión social sobre los vencidos pesará como una losa.

3.7.3. Las leyes de la represión. Ley de Responsabilidades Políticas e Incautaciones de bienes

La Ley de Responsabilidades Políticas es la mayor arma de represión concebida por el franquismo. Fue elaborada en febrero de 1939 para poder dar validez a la represión política sobre las personas, tanto físicas como jurídicas. Y además, todo ello con carácter retroactivo, ya que abarcaría desde octubre de 1934.

Por lo tanto, todas las organizaciones políticas y sindicales estarían encuadradas en el delito de esta ley. Esta ley estuvo vigente hasta el año de 1945.

La Ley de Incautaciones de bienes es decretada el 10 de enero de 1937. Su fundamento es la represión económica. Anteriormente ya hemos comentado algunos casos de incautaciones, requisas, etc. de inmuebles pero se trataba de los primeros meses y todavía no se había desarrollado del todo la ley. Con el tiempo llegarían las multas, confiscaciones y embargos. Se da el caso de que se le sigue aplicando esta ley incluso a los fusilados, como el caso de Victoriano Akizu que es multado con 2.000 pesetas y Saturnino Sauquillo.

Al nuevo Estado Franquista no le bastaba con la eliminación de su enemigo sino que había que despojarle de todas sus pertenencias.

A continuación presentamos unos listados de todas aquellas personas de Aretxabaleta que tuvieron abierto algún expediente de embargo (véase apéndices documentales nº 5, 6 y 7: págs. 454-456).

3.8. Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, dos ases de la aviación

En los albores de la Aviación surgen dos personajes ligados estrechamente a nuestra villa, Juan Antonio Ansaldo y Félix Urtubi, que dejaron huella con sus respectivas actuaciones en la Guerra Civil Española. No nos deja de sorprender la curiosa relación en este periodo de la historia entre Aretxabaleta y la aviación militar. En aquellos incipientes años, volar era un mundo muy atrayente, no falto de aventura, para cualquier joven de la época. Los dos, habían recibido una buena educación gracias a sus posibilidades familiares, facilitando así su carrera militar en el Arma de Aviación.

Juan Antonio Ansaldo nació en Aretxabaleta dentro del seno de una familia aristocrática. Su abuela portaba el apellido Otalora, ilustre linaje de esta localidad. Félix Urtubi nació en Elorrio (Bizkaia) de forma circunstancial. Era hijo y nieto de farmacéuticos que desempeñaron su cargo durante muchos años en la botica de Aretxabaleta. Su abuelo, Félix Urtubi Martínez, fue quien proclamó la I República en nuestra localidad.

En 1927, Juan Antonio Ansaldo fue nombrado hijo predilecto por una acción heroica en la guerra de Marruecos. Por tal motivo, la corporación municipal de Aretxabaleta le dio su nombre a una plaza –*Plaza de J.A. Ansaldo*– que la conformaba el espacio habido entre la iglesia parroquial, la casa Otalora y la plaza del pueblo. Años más tarde, en 1933, ya con la República, una noche desaparece la placa con la denominación de dicha plaza y no se la repone. Cuando los franquistas ocupan Aretxabaleta, ya en pleno conflicto bélico, la vuelven a colocar como indicativo del nuevo orden.

Durante la Guerra Civil, sus diferencias políticas harán que defiendan sus ideales de forma encontrada; mientras que Ansaldo era un ferviente monárquico y luchó en el bando sublevado, Urtubi terminó combatiendo y muriendo heroicamente en favor de la República.

Aunque parezca paradójico, tuvieron en un momento de sus vidas a un mismo enemigo común, FRANCO. Lo de Urtubi es obvio por su carácter republicano, pero en cuanto a Ansaldo, a pesar de luchar en su favor para derrocar a la República, éste se sintió desengañado al no favorecer la vuelta de la Monarquía una vez finalizada la guerra. Ansaldo, un monárquico integral a ultranza, se convertiría en su pertinaz enemigo y sus descaros ante el dictador le obligaron a un exilio voluntario hasta el final de sus días.

Ambos dejaron escritas grandes gestas en el aire. Ansaldo y Urtubi, dos pilotos de caza, dos bandos distintos, dos ases de la Aviación.

3.8.1. Juan Antonio Ansaldo Vejarano (1901-1958)

Nació en Aretxabaleta el 24 de junio de 1901. Era hijo de Francisco Ansaldo Otalora, abogado y diputado a Cortes por el distrito de Vergara, y María de la Misericordia Vejarano Cabarrús. Sus padres tenían su residencia en Madrid y les gustaba venir a veranear a los baños de Aretxabaleta. La madre de Francisco Ansaldo era Mª Ignacia Otalora Irizar, natural de esta villa. El testimonio de Felisa Antonia Elcoro Olabe nos aporta el profundo interés que tenía la familia²³⁷:

Al principio les costó tener familia, pero luego ya tuvieron hijos. A él se le metió que tenía que tener un hijo de Aretxabaleta, y entonces, vino a dar a luz aquí. Nació en el barrio San Martín, donde los Azcoitia, en la Ollería (Fonda Ibarra).

Juan Antonio Ansaldo Vejarano era el cuarto de seis hermanos —Francisco, Enrique, José M^a, Juan Antonio, Ignacio y Joaquín—, todos ellos pilotos. Perteneciente a una familia aristocrática donde su padre ostentaba el título de Vizconde de San Enrique. Como miembro de una familia con fuertes convicciones monárquicas le bautizaron con estos honores. Su nombre completo era el siguiente²³⁸: “Juan Bautista Antonio María de la Asunción Francisco de Asís José Ramón”.

Su ingreso en el Arma de Aviación fue el 8 de enero de 1923 como teniente auditor de 3ª por promoción²³⁹. Es destinado a la Auditoría de Guerra de la Comandancia General de Melilla coincidiendo con el conflicto de la guerra del Rif. Allí, en Marruecos, llegaría su bautismo de guerra y de sangre.

Desde el desastre de Annual, en julio de 1921, el ejército español de África comenzó una serie de operaciones de represalia contra las tribus rifeñas lideradas por su cabecilla Abd-el-Krim. La resistencia de éste último ante la dominación colonial española mantenía en jaque a las tropas de ocupación. En este escenario, el 23 de marzo de 1924 en una de las operaciones sobre Tizzi Moren, Juan Antonio Ansaldo, pilotando el Havilland N° 51, descubre un avión enemigo escondido entre las tapias de una casa. Se trataba de uno de los aviones que había adquirido Abd-el-Krim para poder contrarrestar el poder aéreo de las tropas españolas africanistas e intentar intimidar con posibles bombardeos sobre objetivos tales como Málaga, Melilla, Tetuán y el Peñón de Alhucemas. Obtiene una lluvia de balas como respuesta, cayendo herido de un balazo de fusil en una pierna. Sangrando abundantemente y desoyendo las instrucciones de su observador, se niega a abandonar los mandos del aparato. Vira bruscamente y en vuelo suicida, a menos de 50 metros de altura, descarga una ristra de bombas. Vira, por segunda vez, y realiza otra pasada hasta agotar sus municiones. Dos ráfagas de ametralladora enemiga hacen entonces mella en el fuselaje hiriendo de gravedad a su observador y viéndose obligado a aterrizar apresuradamente en el campamento de Tafersit²⁴⁰.

Este comportamiento le supuso la condecoración de la Gran Cruz Laureada de San Fernando concedida por Real Orden de 7 de diciembre de 1926. Esta distinción le fue impuesta a manos de S. M. el Rey, Alfonso XIII, con la presencia de Primo de Rivera y la familia Real en desfile militar celebrado en el Retiro el 15 de mayo de 1927. En el mismo acto fueron laureados el comandante de artillería Joaquín Planell y el capitán aviador Ordiales²⁴¹. El general más joven del Ejército, Francisco Franco, fue el encargado de ordenar a las tropas presentar armas.

Un reconocimiento más cercano fue el nombramiento por parte del ayuntamiento de Aretxabaleta de hijo predilecto de la villa. En agosto de 1927, durante el tercer día de la celebración de las fiestas patronales, recibe un homenaje popular con una comida en la Fonda Garciaetxabe. Además, se le hace entrega de un pergamino conmemorativo y se le da su nombre a una Plaza²⁴². La prensa madrileña, *La Época*²⁴³, se hace eco también de la noticia:

Hoy se esperaba en Arechavaleta al aviador Ansaldo natural de dicho pueblo, en el que se le preparaba un homenaje.

Ansaldo había salido de Vitoria en avión; pero a consecuencia de la niebla no le fue posible aterrizar en Arechavaleta, por lo que regresó a Vitoria, marchando después a su pueblo en automóvil.

Llegó a las doce de la mañana, siendo esperado por el pueblo en masa. Se dirigió al Ayuntamiento entre grandes aclamaciones, viéndose precisado a asomarse a un balcón para saludar a sus paisanos. El alcalde, señor Arrúe, pronunció un discurso dando la bienvenida al aviador y expresando la satisfacción que sentía al abrazarle en nombre del pueblo. Luego le entregó un pergamino con el título de hijo predilecto de Arechavaleta.

El pueblo entero ovacionó al aviador, el cual regresará mañana a Vitoria.

Ya con el grado de comandante, el 27 de mayo de 1930, contrae matrimonio con Pilar San Miguel Martínez de Campos en la iglesia madrileña de San Fermín. Ella pertenecía a una de las familias más notables de la aristocracia, nieta del general Martínez de Campos e hija de los marqueses de Cayo del Rey. Juan Antonio Ansaldo le inculcó a su esposa la pasión por el vuelo y ejerciendo como profesor instructor consiguió que obtuviera el brevet de piloto aviador. Sus hermanos, Francisco y José María, se habían casado con María Bernaldo de Quirós Bustillo y con Margot Soriano Sánchez-Eznarriaga, primera y segunda mujer aviadora de España respectivamente. Todo quedaba en la familia.

Con el advenimiento de la República en 1931, Juan Antonio Ansaldo, militar y fiel a la Monarquía, entra en el dilema de abandonar su carrera militar o ser fiel a sus ideales. Así pues, se da de baja en el Ejército y entra directamente a conspirar contra la República. No entiende otra forma de gobierno que no sea la Monarquía. Durante los años siguientes, su vida atravesará un periodo turbulento, no falto de violencia. Pasa a ser miembro de Acción Española y participa directamente en el fallido golpe de Estado del general Sanjurjo en agosto de 1932. Más tarde, en 1934, entra en la Falange Española como "*Jefe de objetivos*"²⁴⁴ con un signo netamente paramilitar e interviniendo en la instrucción de grupos de activistas, auténticos pistoleros, dedicados a actos de sabotaje, atentados y represalias. Se va distanciando del ideario falangista intentando conspirar contra su líder José Antonio Primo de Rivera. Finalmente es expulsado de la Falange al intentar utilizar la organización para los servicios afines a los monárquicos. Ingresa en el llamado Bloque Nacional, formando las *Guerrillas de España*, grupo donde desarrollaba tareas similares anteriores pero que la batalla electoral se encargó de disolverlo²⁴⁵. Siguió su conspiración contra la República poniendo toda su fuerza y empeño en facilitar el alzamiento militar.

Toma un especial protagonismo en los primeros días del alzamiento de julio de 1936. El 19 de julio se traslada desde Pau a Pamplona llevando como pasajero al delegado jefe del partido tradicionalista Fal Conde. Allí les recibe el general Mola, en su mismo despacho de la Comandancia Militar, ordenando a Ansaldo que se trasladara inmediatamente a Estoril (Portugal) con el objeto de recoger al general Sanjurjo —que tras su fallido golpe de estado y posterior encarcelamiento había sido amnistiado por el gobierno de Lerroux y se encontraba allí en el exilio— para que se hiciera cargo de la jefatura del Movimiento Nacional. Ansaldo aterriza en el aeródromo de la playa de Santa Cruz (Portugal) y se dirige a Estoril a comunicar al general su requerimiento para ir a Burgos, lugar acordado para su toma de posesión. Al día siguiente, 20 de julio, una vez cumplimentada su misión, se disponen a despegar pero la niebla existente retrasa la partida y se ven obligados a salir desde el campo de la Marinha de Cascaes. Durante el despegue llega la fatalidad, el pequeño aeroplano capotea y acaba estrellándose²⁴⁶, el general Sanjurjo muere en el instante y Ansaldo sale mal herido. La historia había cambiado.

Comenzada la contienda y todavía en periodo de curación, se incorpora el 5 de agosto de 1936 a las Fuerzas Aéreas del Norte en el aeródromo de Burgos, poniéndose a las órdenes del teniente coronel Sáenz de Buruaga. Intervino en casi todos los frentes de la mitad norte de la península, realizando cientos de servicios y más de 650 horas de vuelo entre reconocimientos, bombardeos y ametrallamientos. Fijándonos exclusivamente sobre nuestro territorio más cercano, en su hoja de servicios aparecen anotados los siguientes²⁴⁷: el bombardeo de San Sebastián y Pasajes el día 13 de septiembre; su participación en la batalla de Villarreal y alrededores como jefe de una Unidad con base en Vitoria compuesta por tres "Fokker", un "Dragón", una escuadrilla de "Breguet XIX" y otra escuadrilla de pilotos de caza alemanes "Heinkel"; el día 24 de diciembre bombardea y reconoce las cotas dominantes de Mondragón ametrallando las fuerzas enemigas; el día 27 de diciembre bombardea y ametralla el monte Udala y Marquina; el 2 de febrero de 1937 efectúa un bombardeo y ametrallamiento de las posiciones de Udala y Elgueta y al día siguiente vuelve sobre Elgueta descargando bombas incendiarias.

Durante la campaña se le otorga la Medalla de sufrimientos por la Patria según orden del 31 de octubre de 1937. El 21 de septiembre de 1938 se le habilita para ejercer el empleo de teniente coronel y hay que añadir con carácter retroactivo, en 1939, una Medalla de Campaña, dos Cruces rojas del Mérito Militar y una Cruz de Guerra; además de la Medalla Militar individual impuesta por el mismo Caudillo.

Pero no todo fueron laureles, en octubre de 1938 es arrestado durante dos meses en el castillo de Santa Catalina (Cádiz) por "murmuraciones con daño para la patria"²⁴⁸. Ansaldo llegó a manifestar que estaba dispuesto a ir a buscar al Príncipe a Italia para llevarle a Pamplona y proclamarle Rey. Este comentario llegó a oídos de Franco que montó en cólera y ordenó su arresto inmediato²⁴⁹.

El general Franco, una vez acabada la guerra, empieza a organizar los mandos militares designando a Ansaldo la jefatura de la Región Aérea del Estrecho y la 2ª Brigada del Aire en Sevilla. Sólo aguanta seis meses, su pretensión de restaurar la Monarquía seguía intacta y no cesaría en su empeño hasta poderlo conseguir. Sin embargo, el dictador tenía otros planes para perpetuarse en el poder. Veía al tenaz e insistente Ansaldo como un enemigo político a elimi-

nar pero, como no podía hacer nada debido a su brillante participación en la guerra, le destina como agregado aéreo en las embajadas de París y Londres. Lejos de España, formando parte del cuerpo diplomático, daría menos problemas. El 26 de febrero de 1940 es ascendido a teniente coronel²⁵⁰ mientras cumplía con su "exilio político". Éste duró dos años, coincidiendo en Vichy (Francia) con la ocupación alemana durante la II Guerra Mundial. Durante este periodo no dejó de conspirar, esta vez contra Franco, en su obsesiva misión de ver nuevamente al Rey en el trono. En febrero de 1941 muere Alfonso XIII, le sucede en la corona del destierro don Juan de Borbón, Juan III, que verá imposibilitada su vuelta a España por el apoyo del fascismo alemán al dictador Francisco Franco.

Es cesado como agregado aéreo y queda en situación de "disponible forzoso" en la Región Aérea Central. Se le iban cortando todos los caminos para acceder a un alto cargo del Ejército del Aire. En 1943 es destinado al Estado Mayor de la Región Aérea de Levante, se trataba de mantenerle alejado de Madrid para evitar más conspiraciones. Ansaldo echa un pulso al entramado franquista dándose de baja, aduciendo dolencias derivadas de sus antiguas lesiones de guerra. La situación se lleva hasta las últimas consecuencias y es condenado a seis meses de encierro en el castillo de Santa Catalina por desobediencia al no incorporarse al nuevo puesto. El último golpe de efecto de Ansaldo es su fuga y huida al exilio en Portugal con el consiguiente malestar del régimen franquista al ponerles en evidencia. Inmediatamente le dan de baja en el Ejército el 12 de noviembre de 1943²⁵¹.

Finalmente pasará sus últimos años en San Juan de Luz, lugar elegido para pasar su destierro y dedicado a escribir sus memorias. Escribió un libro devastador, mordaz, el *¿Para qué...? (De Alfonso XIII a Juan III)* donde siguió cargando críticas contra el franquismo. Lo terminó de escribir en septiembre de 1950 y su publicación fue toda una odisea, encontrando todo tipo de dificultades hasta el punto de ser prohibido en España. Ayudado por Manuel de Irujo y Telesforo Monzón logra que se publique en Buenos Aires a través de la Editorial Vasca Ekin.

José Ángel Asunce Arrieta, de la Universidad de Deusto, en su trabajo *El exilio del desencanto vencedor* publicado con motivo del Tercer Congreso Internacional sobre *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939* refleja en su último párrafo, con mucho acierto, el significado de su obra²⁵²:

¿Para qué? Desde Alfonso XIII a Juan III es una obra capital del exilio español, desconocida, no por el mayor o menor valor intrínseco de la misma, sino por simples razones circunstanciales: publicación en una editorial de tipo nacionalista, autor de ideología monárquica no identificado con los ideales del exilio, ni republicano ni nacionalista. Ha pasado suficiente tiempo para conceder a cada uno su lugar apropiado y reconocer el mérito debido. Juan Antonio Ansaldo no es un exiliado republicano, pero es un derrotado espiritual que opta por el desarraigo físico, por el exilio, al no comulgar con la ideología franquista. Autor de una de las obras más interesantes sobre la realidad española en torno a la Guerra Civil, escrita con el sentimiento y el sabor de la España peregrina, Juan Antonio Ansaldo representa fielmente un caso inequívoco de <<Exilio de desencanto del vencedor>>.

A su vez, Victor G. Salmador, biógrafo de Ansaldo, en su obra *Juan Antonio Ansaldo. Caballero de la lealtad*, comienza el primer apartado del libro con este juego de palabras²⁵³:

Convertido en franco-tirador de la Monarquía, sobre San Juan de Luz esperaba Ansaldo sin dejarse tentar ni vencer. Leal hasta la exageración y el misticismo a don Juan de Borbón, murió en el exilio sin querer "afranconarse".

Juan Antonio Ansaldo murió el 20 de abril de 1958 en San Juan de Luz y fue enterrado en el panteón familiar de Bayona.

3.8.2. Félix Urtubi Ercilla (1904-1936)

Félix Alejandro Urtubi Ercilla nació el 25 de febrero de 1904 en Elorrio (Bizkaia)²⁵⁴. Hijo de Pablo Urtubi Errazquin, natural de Aretxabaleta, y Matilde Ercilla Arechaga, del barrio de Udala en Mondragón. Sus padres se casaron el 20 de mayo de 1899 en Mondragón, donde tenía fijada su residencia en la calle Iturriotz. Ahí nacerían sus hijas Mª Josefa (1900) y Mª Luisa (1903), más tarde lo haría Félix en Elorrio y finalmente Carmen (1907) y José (1908), ambos en la población alavesa de Araia.

Su abuelo, Félix Urtubi Martínez, natural también de Aretxabaleta, fue bachiller en Filosofía por el instituto de Vergara y más tarde licenciado en Farmacia por la Universidad Central (1849-1860). Una vez acaba los estudios vuelve a su localidad natal y en 1862 obtiene la plaza de farmacéutico. Ocupó la alcaldía en 1868 coincidiendo con la proclamación de la I República. Su hijo Pablo, a la postre padre de Félix Urtubi Ercilla, sigue sus pasos y acaba licenciado en Farmacia por la Universidad Central (Madrid) en 1912. En 1925 abre una nueva botica en Aretxabaleta para poder ejercer su profesión de farmacéutico.

Félix Urtubi ingresa en el Arma de Aviación destacando desde sus inicios por su arrojo y determinación. Durante su periodo de instrucción, como cabo piloto, ya dejó entrever su espíritu luchador. Con motivo de un concurso de patrullas y encuadrado en el Grupo 33 (Burgos) se vio obligado a tomar tierra por avería del radiador. Ni corto ni perezoso se echa el radiador al hombro y recorre los 7 kilómetros que le separaba de la localidad más cercana. Allí, soldó el radiador y volvió de igual forma para montarlo y salir nuevamente en vuelo. A pesar de la eliminación de la patrulla en el concurso, los mandos hacen constar en la Orden del día 29 de julio de 1930 este hecho²⁵⁵: “[...] es digno de encomio el espíritu demostrado por el piloto cuyo hecho se hace constar en esta Orden para satisfacción del interesado y conocimiento de todo el personal”.

El 1 de julio de 1932 participa en el concurso de aviación organizado por la “*Revista de Aeronáutica*”, consistente en la vuelta a España para escuadrillas militares²⁵⁶. La prueba consta de dos etapas:

1ª Etapa: (1 de julio)

SALIDA (Getafe)-Sevilla; Sevilla-Albacete; Albacete-Barcelona (LLEGADA)

2ª Etapa: (2 de julio)

SALIDA (Barcelona)-Logroño; Logroño-León; León-Getafe (LLEGADA)

En total, 2.274 kilómetros para un recorrido circular. Durante la prueba, las escuadrillas deben efectuar diversos ejercicios militares de enlace radiotelegráfico, paso por la vertical (bombardeo simulado) y obtención de fotografías. Participarán nueve patrullas de tres aparatos cada una. Félix Urtubi está integrado en la octava patrulla perteneciente al Grupo 21 de la Primera Escuadra León. Los tres aparatos que deben pilotar su patrulla se distribuyen de la siguiente forma:

1. Breguet XIX-200: piloto, el teniente León Triguero y su observador, el teniente Visiedo.

2. Breguet XIX-38: piloto, el cabo Cuartero y el mecánico, Velasco.

3. Breguet XIX-45: piloto, el cabo Félix Urtubi y el mecánico, Basilio Pérez.

Un año más tarde, en septiembre de 1933, pilotando el avión “21-10” junto a su mecánico

Agustín del Río, sufre un accidente en las proximidades de Chantada (Lugo). Tuvieron que realizar un aterrizaje forzoso y el aparato quedó milagrosamente colgado de un roble. Urtubi sufrió heridas de consideración, mientras que su acompañante resultó ileso²⁵⁷.

Los primeros días de julio de 1934 vuelve a participar en el III Concurso de patrullas militares de Aviación²⁵⁸, dentro del apartado de patrullas de caza. Aquí ya aparece con el grado de sargento e incorporado a la segunda escuadrilla Grupo 11 de Getafe. Sus compañeros de patrulla son: el teniente piloto, Ramiro Pascual y el también sargento piloto, Gonzalo García Sanjuán.

Ya en 1935 le abren un expediente, al considerar que no cumplió correctamente con un servicio ordenado. Fue el 7 de septiembre cuando se encontraba en el aeródromo de Getafe y surge un servicio para trasladar al general Cabanellas a Marruecos. A continuación reproducimos el oficio exculpatorio de Juan Ortiz Muñoz, jefe del Grupo de Caza de la escuadra de instrucción²⁵⁹:

Hechas las indagaciones oportunas para informar sobre el contenido de su telegrama de ayer, manifiesto a V.S. que el servicio ordenado para trasladar en vuelo a Marruecos al Excmo. Sr. General D. Miguel Cabanellas, se ordenó con tal premura que no hubo tiempo de llamar a ningún piloto, y se le encomendó al Sargento D. Félix Urtubi, del Grupo de Caza, único que se hallaba presente en el Aeródromo, exento de servicio.

Con tiempo escaso para llegar a Sevilla antes de anochecido, (puesto que la salida se efectuó a las 15 y 40 minutos), encontraron vientos contrarios, y por errores de brújula se desvió el piloto de la ruta y se desorientó, siendo achacable este desvío a la poca práctica de dicho piloto en viajes, ya que ha hecho muy pocos, y únicamente en la ruta de Madrid a León y Burgos. Anochecido tomó tierra en Palma del Condado, siguiendo el Excmo. Sr. General Cabanellas a Sevilla en automóvil y ordenando antes de partir, fuese el aparato a Sevilla para proseguir el viaje a la mañana siguiente, costándole gran trabajo al piloto poner en marcha el aparato, operación que empezó a las 5,15 de la mañana, pero que se prolongó por falta de personal técnico que le ayudase, y hallarse solo, empleando gente del campo inexperta en la maniobra.

Después y a consecuencia de la espesa niebla que cubría Sevilla, sufrió nuevo retraso su llegada al Aeródromo donde hubo de arreglar el motor que ya desde Getafe funcionaba defectuosamente.

Hecha la reparación, y a bordo el Excmo. Sr. General, salieron rumbo a Tetuán, encontrando en el Estrecho espesísima niebla que unida al parte meteorológico que daba Tetuán, cerrado y con mal tiempo, le decidieron volver

a Sevilla donde más tarde y en un aparato de aquella base pilotado por un Oficial, marchó el Excmo. Sr. General a Tetuán.

Adjunto le incluyo partes meteorológicos que comprueban la veracidad de lo manifestado por el Sargento.

Estos son los informes que he podido adquirir y que cumpliendo sus órdenes, lo pongo en su Superior conocimiento.

Getafe, 11 de Septiembre de 1935
EL JEFE ACTUAL DE LA ESCUADRA
Juan Ortiz

La respuesta llegará dos días más tarde desde la oficina de Mando. El comunicado del jefe de Aviación, Apolinar Sáenz de Buruaga, expresa su desagrado al jefe de escuadra por la falta de entrenamiento en viajes que ha dejado en mal lugar al Arma de Aviación ante el general Cabanellas. Por lo tanto, debe notificar al sargento Félix Urtubi esta queja y asimismo, la necesidad de entrenar a todo el personal a sus órdenes, demostrando con estos hechos el incumplimiento del plan de instrucción. A pesar de que en el informe se adjuntan los partes meteorológicos que dan la razón al proceder de Urtubi, pesa más guardar la imagen del Cuerpo ante otros superiores. Cosas de la disciplina militar.

El 18 de julio de 1936, Félix Urtubi se encontraba destinado en una base del norte de Marruecos. El alzamiento militar le coge en el escenario menos deseado para él, dentro de la zona rebelde. A los pocos días se ve obligado a realizar servicios que iban desde Tetuán a Sevilla, pilotando un Breguet XIX. Los oficiales sublevados que controlaban los aeródromos no se fiaban de los pilotos de tropa y por consiguiente ponían en el puesto de observador a un escolta para velar por sus servicios. Por fin, a pesar de la vigilancia a que estaba sometido consigue apoderarse de una pistola. Al día siguiente, Urtubi y su guardián, un oficial del Tercio, ponen rumbo a la Península²⁶⁰. Urtubi llevaba oculta la pistola y al sobrevolar el Estrecho de Gibraltar dispara contra su guardián dejándole sin vida. Sin perder tiempo y con mucha sangre fría pone rumbo a su aparato hacia zona republicana. Cuatro horas más tarde aterriza en el aeródromo de Getafe para unirse a las fuerzas gubernamentales²⁶¹.

Pronto entraría en combate. En el aeródromo de Getafe se encontraba el Grupo 11 de Caza "Nieuport 52" compartiendo base con la 2ª Escuadrilla Lafayette, formada por pilotos extranjeros bajo las órdenes del capitán Antonio Martín-Luna Lersundi.

El 18 de agosto, el "Hawker Fury" matrícula 4-2 del sargento Urtubi es derribado en Extremadura por un Heinkel He 51 alemán²⁶². Saltó en paracaídas y se internó en los montes.

El jefe de la Aviación gubernamental, el general Hidalgo de Cisneros, nos cuenta el caso del piloto Urtubi, presentándolo como símbolo y ejemplo del heroísmo de las fuerzas aéreas de su bando. Así nos relata sus últimas aventuras²⁶³:

Cuando empezó la retirada de Talavera, Urtubi fue destinado con su escuadrilla a un aeródromo cercano a este pueblo. Al realizar un servicio muy dentro del terreno enemigo, se encontró la escuadrilla con un numeroso grupo de aviones fascistas, con los cuales entablaron inmediatamente combate los tres aviones republicanos. Durante él fue derribado Urtubi.

Todos dábamos a Urtubi por muerto, y para nuestra aviación fue un verdadero día de luto.

Una semana más tarde avisaron que en nuestras líneas había sido cogido un aldeano con un burro, que "debe ser un espía y que dice ser un aviador". Era Urtubi.

Al incendiarse su aparato, Urtubi pudo lanzarse con su paracaídas, llegando a tierra en un lugar despoblado. Salió en dirección de los montes más cercanos, a donde consiguió llegar, sin ser visto, cuando ya oscurecía.

Pasó varios días escondiéndose de día y caminando de noche, comiendo lo que le daban los pastores. Un día, en las cercanías de un pueblo, vio ropa tendida, consiguió apoderarse de unos pantalones y una zamarra de campesino; y vestido con estas ropas y acompañado de un burro del que también logró apoderarse en las cercanías de otro pueblo, junto con una carga de paja, pudo recorrer durante tres días el campo ocupado por los rebeldes y llegar a nuestras líneas. Al intentar cruzar el frente de noche, faltó poco para que le fusilaran por espía.

Como epílogo de sus proezas, su osadía y determinación ante las situaciones límite, dejó su último gesto de valentía y heroicidad. El 13 de septiembre de 1936, ante el avance faccioso del general Yagüe para conquistar Madrid, efectúa un vuelo de reconocimiento con un Nieuport 52 sobre el frente de Santa Olalla (Toledo). Le sale al encuentro una patrulla de tres aviones Fiat CR.32 italianos pertenecientes a la Aviación de El Tercio (Aviazione Legionaria), entablándose el combate. La superioridad en número y las mejores prestaciones de los Fiat no arredró a Urtubi en tan desigual lucha. Logró derribar a uno de sus oponentes pero finalmente, viéndose perdido y sin municiones, se aba-

lanzó sobre uno de los aparatos italianos logrando embestirlo y precipitándose los dos aviones en llamas al suelo. El piloto italiano logró lanzarse en paracaídas en el último instante, siendo apresado por un grupo de milicianos que lo habían observado todo. Le salvó su pasaporte americano —se trataba del sargento Vincenzo Patriarca (Boccolari), italo-americano nacido en Nueva York— de un linchamiento seguro. Días más tarde el general Hidalgo de Cisneros visita al prisionero que no encontraba las palabras suficientes de admiración a tal gesto de bravura.

Su final estaba escrito, lo había anunciado con anterioridad a sus camaradas: “El día que no pueda hacer otra cosa, perderé la vida; pero no se me escapará el avión enemigo”. Así murió Urtubi, el primer aviador en el mundo que llevó a la práctica el llamado “espolonazo”²⁶⁴. El precursor de los Kamikazes.

No pasó inadvertida esta proeza heroica para los corresponsales de la prensa republicana madrileña, titulando sus artículos con frases como:

Gloriosa muerte de un caballero del aire. El heroico teniente Urtubi sacrificó su vida para capturar a un aviador extranjero. Lanzó el caza que tripulaba contra el trimotor enemigo. (La Libertad)

El gesto maravilloso de un aviador republicano. Urtubi, en su aeroplano, se lanza contra un trimotor y lo derriba a costa de su vida. (La Voz)

Ha muerto un héroe. El teniente aviador Urtubi. (El Sol)

Como mueren los héroes. El teniente Urtubi, gloria de la Aviación popular.

Una gloriosa y trágica proeza del teniente aviador Félix Urtubi. Sabiendo que se precipitaba a la muerte, lanzó su avión contra otro enemigo, incendiándolo. Urtubi es el sargento que voló de Melilla a Madrid custodiado por un oficial del Tercio.

Murió a los 32 años de edad con la graduación de teniente; es ascendido, con carácter póstumo, a capitán con arreglo a la orden circular del 11 de octubre de 1936²⁶⁵. Estaba casado con Mª Cruz Robla Román y tenían una hija, Matilde, nacida el 5 de mayo de 1933 en Valdemimbre (León), al igual que su madre, cuando estuvo destinado durante algún tiempo en el aeropuerto de la Virgen del Camino de la capital leonesa.

APÉNDICE

DOCUMENTAL

1. Relación de los detenidos en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934
2. Relación con las condenas recibidas a los presos de octubre 1934 (San Sebastián, 12 de marzo de 1935)
3. Relación nominal de los milicianos vascos del Cuartel General de las Milicias Vascas del Valle de Léniz (Valle de Léniz, 17 de septiembre de 1936)
4. Cuerpo donde se incorporaron los jóvenes atxabaltarras bajo el dominio franquista
5. Relación de piezas de administración procedentes de la extinta Comisión Provincial de Incautación de Bienes (07-09-1942)
6. Relación de expedientes correspondientes a los ramos pendientes de embargo (07-09-1942)
7. Relación de expedientes correspondientes a los ramos terminados de embargo (07-09-1942)
8. Relación de los obreros y obreras de las fábricas de Aretxabaleta. Se utilizaron estos listados para controlar quienes se habían ausentado. Fecha: 13-10-1936

Documento 1: Relación de los detenidos en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934

Nº	Nombre	Naturaleza	Domicilio	Edad	Fecha detención
1	Alberdi Gorostiza, Félix " <i>Cuartillo</i> "	Luko (Araba)	Aretxabaleta	30	08-10-1934
2	Andrés Díez, Florentino	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	22	18-10-1934
3	Antoñanzas de Diego, José " <i>Calahorra</i> "	Calahorra (Logroño)	Aretxabaleta	37	19-10-1934
4	Axpe Sagasta, Pedro José	Bergara (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	28	17-10-1934
5	Bravo Santamaría, Saturnino	Monzón de Campos (Palentzia)	Aretxabaleta	30	10-10-1934
6	Carmona Rodríguez, Aurelio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	22	19-10-1934
7	Carmona Rodríguez, Constantino	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	20	19-10-1934
8	Carmona Rodríguez, Pedro	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	30	12-10-1934
9	Castro Rodríguez, Tomás	San Román de Hornija (Valladolid)	Aretxabaleta	44	19-10-1934
10	Del Teso Sandoval, Ladislao	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	25	09-10-1934
11	Egiguren Zubizarreta, Damián	Elgoibar (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	26	16-10-1934
12	Fernández González, Pedro	Cuevas del Valle (Avila)	Aretxabaleta	41	116-10-1934
13	Franco Urbistondo, Ignacio	Tolosa (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	31	19-10-1934
14	Gago Raposo, Ángel	Moraleja de Sayago (Zamora)	Aretxabaleta	25	12-10-1934
15	Gago Raposo, Octavio	Belver de los Montes (Zamora)	Aretxabaleta	23	12-10-1934
16	Gago Vara, Francisco	Alcorcillo (Zamora)	Aretxabaleta	51	22-10-1934
17	García de Iturrospe Maturana, Florencio	Araia (Araba)	Aretxabaleta	40	18-10-1934
18	García de Iturrospe Maturana, José	Araia (Araba)	Aretxabaleta	42	01-10-1934
19	García García, Avelino " <i>Zamorica</i> "	Rioconejos (Zamora)	Aretxabaleta	28	12-10-1934
20	Gil Múgica, Maximino	Lasarte (Araba)	Aretxabaleta	23	17-10-1934
21	Goikolea Garaigordobil, Valentín	Abadiño (Bizkaia)	Arrasate	28	08-10-1934
22	Gutiérrez Conejo, Tirso	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	48	22-10-1934
23	Gutiérrez González, Francisco	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	20	17-10-1934
24	Heriz Arizmendi, Celestino	Arrasate (Gipuzkoa)	Arrasate	20	19-10-1934
25	Hurtado de Santiago, Rufino " <i>Piccolo</i> "	Madrid	Aretxabaleta	25	19-10-1934
26	Llanos González, Olegario	Morales de Toro (Zamora)	Arrasate	23	12-10-1934
27	Martínez de Alegría Inurria, Jacinto	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	26	-
28	Martínez Quincoces, Manuel	Miranda de Ebro (Burgos)	Aretxabaleta	22	09-10-1934
29	Monge Alonso, Isidro	San Román de Hornija (Valladolid)	Aretxabaleta	37	19-10-1934
30	Múgica Bañales, Jesús	Sestao (Bizkaia)	Aretxabaleta	19	19-10-1934
31	Múgica Rodríguez, Rafael	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	20	17-10-1934
32	Oteiza Cortazar, Lucio	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	18	16-10-1934
33	Otero Santamaría, Francisco	Monzón de Campos (Palentzia)	Arrasate	27	19-10-1934
34	Rodríguez Lentijo, Dionisio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	25	06-10-1934
35	Rodríguez Lentijo, Obdulio	Morales de Toro (Zamora)	Aretxabaleta	19	11-10-1934
36	Rodríguez Zamora, Arsenio " <i>Gamarra</i> "	Castrojeriz (Burgos)	Arrasate	18	12-10-1934
37	Salazar González, Feliciano " <i>El Baratillo</i> "	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Arrasate	32	06-10-1934
38	Sánchez López, Eutiquiano	Morales de Toro (Zamora)	Arrasate	28	19-10-1934
39	Sauquillo Etxebarria, Ángel	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	18	22-10-1934
40	Sauquillo Etxebarria, José	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	23	09-10-1934
41	Sauquillo Etxebarria, Saturnino	Vitoria-Gasteiz (Araba)	Aretxabaleta	20	09-10-1934
42	Unzueta Urzelai, Gregorio	Uribarri Ganboa (Araba)	Aretxabaleta	32	17-10-1934
43	Urkia Orense, Julio	Aretxabaleta (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	17	12-10-1934
44	Zubillaga Jáuregui, Ángel " <i>Miner</i> "	Leintz Gatzaga (Gipuzkoa)	Aretxabaleta	30	09-10-1934

**Documento 2: Relación con las condenas recibidas a los presos de octubre 1934
(San Sebastián, 12 de marzo de 1935)**

Nº	Nombre	Condena
1	Alberdi Gorostiza, Félix	12 años y 1 día
2	Axpe Sagasta, Pedro José	16 años
3	Bravo Santamaría, Saturnino	20 años
4	Carmona Rodríguez, Aurelio	12 años y 1 día
5	Carmona Rodríguez, Pedro	12 años y 1 día
6	Del Teso Sandoval, Ladislao	12 años y 1 día
7	Egiguren Zubizarreta, Damián	12 años y 1 día
8	Fernández González, Pedro	12 años y 1 día
9	Gago Raposo, Ángel	Libertad
10	Gago Raposo, Octavio	12 años y 1 día
11	Gago Vara, Francisco	Libertad
12	García de Iturrospe Maturana, Florencio	Libertad
13	García de Iturrospe Maturana, José	16 años
14	García García, Avelino	16 años
15	Gil Múgica, Maximino	12 años y 1 día
16	Gutiérrez Conejo, Tirso	Libertad
17	Gutiérrez González, Francisco	12 años y 1 día
18	Llanos González, Olegario	Libertad
19	Martínez de Alegría Inurria, Jacinto	Libertad
20	Martínez Quincoces, Manuel	16 años
21	Monge Alonso, Isidro	Libertad
22	Múgica Bañales, Jesús	12 años y 1 día
23	Múgica Rodríguez, Rafael	12 años y 1 día
24	Oteiza Cortazar, Lucio	12 años y 1 día
25	Rodríguez Lentijo, Dionisio	Libertad
26	Rodríguez Lentijo, Obdulio	12 años y 1 día
27	Rodríguez Zamora, Arsenio	16 años
28	Salazar González, Feliciano	12 años y 1 día
29	Sauquillo Etxebarria, Ángel	12 años y 1 día
30	Sauquillo Etxebarria, José	16 años
31	Sauquillo Etxebarria, Saturnino	16 años
32	Unzueta Urzelai, Gregorio	12 años y 1 día
33	Urkia Orense, Julio	10 años
34	Zubillaga Jáuregui, Ángel	16 años

Documento 3: Relación nominal de los milicianos vascos del Cuartel General de las Milicias Vascas del Valle de Léniz (Valle de Léniz, 17 de septiembre de 1936)

Establecido en el Colegio de los Marianistas de Escoriaza, y que abarca los pueblos de Aramayona, Arechavaleta, Salinas de Léniz y Escoriaza, la que se manda para la cuestión de abastecimiento

Nº	Nombre
1	Cándido Aguirre y R. de Aguilar
2	Félix Aguiriano Leibar
3	Rufino Aguiriano Arenaza
4	Francisco Alzola Arrese
5	Jesús Alberdi Ceberio
6	Vicente Alzola Murua
7	Ceferino Aguiriano Errasti
8	Isidoro Arenaza Arrese
9	Fermín Arenaza Urizar
10	Francisco Arando Abarrategui
11	Félix Altube Uribechebarria
12	Félix Arana Ezpeleta
13	Alejandro Arcauz Iturriaga
14	Luis Arregui Garay
15	Victor Arrieta Uriarte
16	Domingo Zubia Arana
17	Leonor Aranzabal Beitia
18	Andrés Anduaga Lizarralde
19	Ixidor Ariño Royo
20	Ángel Aznar Candela
21	Bonifacio Alberdi Zeberio
22	Esteban Azcoitia L. de Munain
23	Facundo Alzola Murua
24	Cándido Arregui Garay
25	José M ^a Aguiriano Argarate
26	Emeterio Arcauz Eraña
27	Miguel Altuna Garro
28	Vicente Aranguren Astola
29	Pedro Azcargorta Errasti
30	Francisco Ayastuy Astola
31	Tiburcio Astondoa Mendizabal
32	Pedro Aretio Urcelay
33	Santiago Aranguren Larramendi
34	Victoriano Altuna Alzola
35	Fidel Alday Barandiaran
36	Lorenzo Aldasoro Arana
37	Tomás Aguirre Urizar

Nº	Nombre
38	Andrés Aguinagalde Arana
39	Celestino Arana Aranzabal
40	Jaime Aramburuzabala Azcoaga
41	Donato Argarate Aguiriano
42	José Arrese Aramburuzabala
43	José Altuna Arrese
44	Juan Azcarate Beloqui
45	Antonio Ariztimuño Ayerbe
46	Juan Aldabe Uriarte
47	Prudencio Bengoa Arcauz
48	Justo Viteri Beitia
49	Lorenzo Bernal Blanco
50	Marcelino Bengoa Lizarralde
51	Juan Beitia Uribe
52	José Basterrechea Argoitia
53	Lucio Basaguren Belar
54	Bonifacio Badiola Galdos
55	Vicente Biain Uriarte
56	Bonifacio Bengoa Argarate
57	Guillermo Berasaluce Zulaica
58	José Biain Arriarán
59	Jacinto Biain Arriarán
60	Victor Beitia Zabala
61	Francisco Zabala Usabiaga
62	Alberto Viteri Viteri
63	Daniel Díaz Salazar
64	Benigno Elcorobarrutia Iturbe
65	Nicolás Echave Zabaleta
66	Santos Eizaguirre Ostolaza
67	Blas Elejalde Bolinaga
68	Isidro Echevarria Garay
69	Prudencio Ezcurra Errasti
70	Jesús Errasti Zugazabeitia
71	Lorenzo Echevarria Soraluze
72	Teodoro Etxebarria Ugalde
73	Félix Eraña Etxabe
74	Juan Errasti Zufiria

Nº	Nombre
75	Baltasar Errasti Gorostiza
76	Nicasio Etxabe Mazcariano
77	Ignacio Elorza Elorza
78	Antonio Elorza Azkarate
79	Jesús Elejalde Plazaola
80	Benito Errasti Urcelay
81	José Eraña Uriarte
82	Rafael Enecotegui Goicolea
83	Juan Echezarreta Armendáriz
84	Felipe Ezkibel Arrola
85	Eugenio Eraña Alberdi
86	Ramón Garay Erzilla
87	Valeriano Garay Echevarria
88	Ricardo Galdos Arana
89	Manuel Gorostiaga Iturralde
90	Marcos G ^a Echave Larrinbeitia
91	Pio Garay Larrabeitia
92	Eduardo Gabilondo F. de Arroyabe
93	Isidoro Garciaechave Echeverria
94	José Galdos Gorosarri
95	Benigno Goicoechea Eguia
96	Ángel Goicoechea Eguia
97	Luis Goicoechea Eguia
98	Máximo Garay Ercilla
99	Enrique Gaztañaga Eriz
100	Avelino Galíndez Nafarrate
101	Victor Galarza Arana
102	Aniceto Gorosarri Illumbe
103	Manuel Garicano Egaña
104	Juan Garicano Egaña
105	J ^a de Dios Gorosarri Illumbe
106	Julio Gamarra Calvo
107	Justo Isasmendi Ezcurra
108	José Iturbe Jausoro
109	Fermín Iriondo Guezala
110	Alejandro Iturbe Otaduy
111	Pedro Yturriaga Laspiur
112	Benito Irazuegui Ortueta
113	Jenaro Irazuegui Iburguren
114	Juan Idígoras Cendoya

Nº	Nombre
115	Ramón Izurrategui Zubia
116	Vicente Iñurrategui Echevarria
117	José Iriarte Iriarte
118	Eugenio Izurrategui R. de Azua
119	Andrés Jáuregui Errasti
120	Eugenio Cortazar Galdos
121	León Cortabarría Ibabe
122	Domingo Careche Uriarte
123	Florentino Cortazar Santiago
124	Santiago Lombide Gastañaga
125	Faustino Larrañaga Gaztañaga
126	Leonardo Lasagabaster Oquina
127	Domingo Larrinaga Izar
128	Pedro José Lete Alday
129	Jorge Jaime Lasa Uriarte
130	Vicente Landaluze Arana
131	Victor Larrea Larrañaga
132	Felipe Larrañaga Beitia
133	Marino Lanada Anusita
134	Mateo Lanada Apodaca
135	Mariano Legorburu Urrutia
136	Evaristo Larrañaga Artamendi
137	Moisés Lasa Bengoa
138	Valentín Letona Arrejolabeitia
139	Jesús Macazaga Aguirregaviria
140	Juan Madinabeitia Leibar
141	Celestino Madariaga Gallastegui
142	Antonio Madinabeitia Olalde
143	Marcos Madinabeitia Errasti
144	Francisco M. de Lecea Uriarte
145	Antonio Ochoa Garciaechave
146	Valentín Orueta Madina
147	Domingo Ortiz de Landaluce V. Murguia
148	José Olave Zubillaga
149	Eugenio Oyanguren Leibar
150	Pedro Oyanguren Oyanguren
151	Antonio Perea Jáuregui
152	Jesús Peña Echevarria
153	José Ignacio Aramburu Plazaola
154	Ascencio Padilla Boveda

Nº	Nombre
155	Prudencio Pagalday Pagalday
156	Tomás R. de Azua Arriola
157	Demetrio R. de Azua Cortabarria
158	Jesús Rodrigo M. de Lazcano
159	Marcelino Ribera Echevarria
160	Jacinto Trojaola Marcaide
161	Diego Urcelay Cortabarria
162	Esteban Uribechevarria Albizu
163	Félix Urrutia Barinaga
164	José Antonio Usandizaga Azcunaga
165	Hilario Urteaga Erostarbe
166	Santos Unzurrunzaga Bergara
167	Teodoro Uribechevarria Isasmendi
168	Juan Uriamendi Aldabe
169	Luis Urcelay Altuna
170	Cristóbal Uribechevarria Biain
171	Julián Uribechevarria Galdos
172	Sebastián Uribechevarria Pagalday
173	Ángel Uriarte Ibarguren

Nº	Nombre
174	Serafín Zubillaga Arana
175	Gerardo Zubillaga Arana
176	Julián Zaloña Cenitagoya
177	Severiano Zubizarreta Berraondo
178	Enrique Zubizarreta Berraondo
179	Juan Valdivia F. de la Peña
180	Félix Zugasti Cortabarria
181	Jesús Zubizarreta Zubizarreta
182	Paulino Zillaurren Mazmela
183	Francisco Zabala Madina
184	Julián Zubizarreta Zubia
185	Marcos Zubizarreta Bengoa
186	Julián Zubizarreta Bengoa
187	Millán Zubizarreta Uribechevarria
188	Toribio Zubia Zabala
189	León Zubia Irazuegui
190	José María Azcarraga Mozo
191	Ramón Ormaechea Trojaola
192	Vicente Uribe

Documento 4: Cuerpo donde se incorporaron los jóvenes atxabaltarras bajo el dominio franquista

Nombre	Cuerpo donde se incorporó
Altube Herrasti, Justo	Batallón de Montaña Flandes nº 5 (Vitoria-Gasteiz)
Arana Ezpeleta, Félix	
Arkauz Murgiondo, Juan	
Eraña Etxabe, Félix	
Garai Etxabe, Tomás	
Herrasti Zufiria, Salustiano	
Jauregi Herrasti, Andrés	
Leibar Makazaga, Martín	
Orueta Madina, Valentín	
Urkia Bengoa, José	
Zaloña Zenitagoia, Julián	

Altuna Urrutia, José	Batallón de Montaña Arapiles nº 7 (Estella-Lizarra)
Eraña Bengoa, Pablo	

Arenaza Zugasti, Francisco	Regimiento de Infantería América nº 23 (Pamplona-Iruñea)
Arenaza Zugasti, Marcelino	
Eraña Bengoa, Calixto	
Eraña Etxabe, Ricardo	
Jauregi Herrasti, José	
Jausoro Galdos, Julio	
Peña Etxeberria, José	

Uralde Arzabide, Eugenio	Batallón de Montaña Sicilia nº 8 (Pamplona-Iruñea)
--------------------------	---

Altube Herrasti, Eugenio	Regimiento de Infantería Bailén nº 24 (Logroño)
Garciaetxabe Beitia, Ciriaco	
Herrasti Idígoras, Jesús	
López de Ipiña, Domingo	
Uriarte Ezquibel, Julio	
Uriarte Ezquibel, Santiago	
Urrutia Unda, José María	
Zubizarreta Berraondo, Severiano	
Zubizarreta Oquina, Leandro	

Jausoro Galdos, Felipe	Regimiento de Infantería Galicia nº 19 (Jaca)
------------------------	--

Herrasti Zufiria, Lucio	Regimiento de Infantería San Quintín nº 25 (Valladolid)
-------------------------	--

Jauregi Herrasti, Valentín	Grupo de Fuerzas Regulares Indígenas de Alhucemas nº 5 (Segangan)
Urteaga Erostarbe, Hilario	

Arkauz Iturriaga, Julián	Regimiento de Artillería Pesado nº 3 (San Sebastián-Donostia)
Gutiérrez Castro, Tomás	

Agiriano Arenaza, Prudencio	Regimiento de Artillería de Montaña nº 2 (Vitoria-Gasteiz)
Agiriano Arenaza, Rufino	
Azkoitia López de Muniain, Ignacio	
Garai Iriarte, Francisco	
Garciaetxabe Beitia, Marcos	
Garciaetxabe Zuazua, Pedro José	
Gastañaga Eriz, Enrique	
Herrasti Zufiria, Juan	
Iriondo Quesala, Fermín	
Laskurain Amado, Antonio	
Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Teodoro	
Urrutia Urrutia, Ángel	
Zubizarreta Berraondo, Pedro	
Zugasti Erostarbe, Pedro	

Altube Uribe-Etxebarria, Félix	Regimiento de Artillería Ligera nº 11 (Burgos)
Galdos Arana, Pedro	

Urzelai Unzueta, Calixto	Parque de Artillería (Burgos)
--------------------------	----------------------------------

Eraña Etxabe, Cándido	Regimiento de Artillería Ligera nº 12 (Logroño)
Zubizarreta Arregi, Manuel	

Eraña Bengoa, Mariano	Regimiento de Artillería (A Coruña)
-----------------------	--

Garai Etxabe, Vicente	Agrupación de Artillería (Ceuta)
-----------------------	-------------------------------------

Altube Uribe-Etxebarria, Ramón	Regimiento de Caballería Cazadores Numancia nº 6 (Vitoria-Gasteiz)
Aranzabal Beitia, Leonor	
Arenaza Zugasti, Benito	
Arrieta Uriarte, Agustín	
Lasagabaster Oquina, Leonardo	
Txintxurreta Ugalde, Isidro	
Uribe-Etxebarria Arenaza, Ramón	
Zugasti Kortabarria, Félix	

Arkauz Iturriaga, Alejandro	Regimiento de Caballería España nº 5 (Burgos)
-----------------------------	--

Iturbe Otadui, Cándido	Regimiento de Caballería Farnesio nº 10 (Valladolid)
------------------------	---

Arenaza Zugasti, Félix	Batallón de Zapadores-Minadores nº 6 (San Sebastián-Donostia)
Uribe-Etxebarria Barrena, Teodoro	
Uribe-Etxebarria Isasi-Isasmendi, Mariano	

Uribe-Etxebarria Arenaza, Juan	Grupo Mixto de Zapadores Minadores para la División de Caballería y Brigadas de Montaña (Pamplona-Iruñea)
--------------------------------	---

Arenaza Zugasti, José Domingo	1ª División de Caballería Comandancia Principal de Ingenieros
-------------------------------	--

Herrasti Zufiria, Pablo	Regimiento de Transmisiones (Palencia)
-------------------------	---

Zubizarreta Garai, Jacinto	Servicio de Automovilismo del Ejército (Valladolid)
----------------------------	--

Urrutia Urrutia, Ángel	Regimiento de Artillería Antiaérea (Salamanca)
------------------------	---

Documento 5: Relación de piezas de administración procedentes de la extinta Comisión Provincial de Incautación de Bienes (07-09-1942)

Nº	Nombre	Nº embargo	Nº pieza admon.
1	José Galdos Gorosarri		1.200
2	Andrés Izaguirre Calzada		1.209
3	Ladislao del Teso Sandoval		1.251
4	Domingo Lasagabaster Elorza		1.253
5	Santiago Urquia Zabaleta		1.254
6	Manuel Martínez Quinquoces		1.256
7	Máximo Alberdi Ceberio		1.257
8	Luis Sauquillo Ereñaga		1.258
9	Pedro Jáuregui Leibar		1.259
10	Ángel Aznar Candelas		1.260
11	Saturnino Bravo Santamaría		1.261
12	Tomás Soria Gauna		1.262
13	Ángel Gago Raposo		1.263
14	Constantino Carmona Rodríguez		1.264
15	Isidro Monge Alonso		1.265
16	Vicente Alonso Andrés		1.266
17	Félix Iturricastillo Berraondo		1.267
18	Julián Arcauz Iturriaga		1.269
19	Félix Aguiriano Herrasti		1.270
20	Juan Peña Echeverría		1.271
21	Eugenio Arechaga Cortazar		1.272
22	Isidoro Garciaecheve Echeverría		1.273
23	Julia Galdos Gorosarri		1.274
24	Manuela Unanue Sasiain		1.275
25	Basilisa Anchia Ugarte		1.277
26	Julia Azcarretazabal Bengoa		1.278
27	iren Ariño Royo		1.279
28	ugenia Alberdi Ceberio		1.280
29	ngel Sauquillo Echeverría		1.282
30	Francisco Lombide Unzueta		1.283
31	Florentino Andrés Díez		1.284
32	Jacinto Martínez de Alegría Inurria		1.285

Nº	Nombre	Nº embargo	Nº pieza admon.
33	Rufino Hurtado Santiago		1.286
34	Juan Arregui Garay		1.287
35	Tomás Aguiriano Segura		1.289
36	Manuel Beitia Eriz		1.290
37	José Antonio Usandizaga Azcunaga		1.291
38	Eduardo Gabilondo Fernández de Arroyabe		1.293
39	Pedro Gastañaga Idígoras		1.297
40	Jesús Axpe Altuna		2.879
41	Tomás Axpe Altuna		2.880
42	Pedro José Axpe Sagasta		2.881
43	Gabino Ugarte López		2.994
44	Agustín Iñurrategui Moyua		3.621
45	Tomás Castro Rodríguez		3.774

**Documento 6: Relación de expedientes correspondientes a los ramos pendientes de embargo
(07-09-1942)**

Nº	Nombre	Nº embargo	Nº pieza admon.
1	Saturnino Sauquillo Echeverria	381	
2	Clemente del Teso Sandoval	644	
3	Mercedes Abarrategui Azcoaga	883	1.261
4	Antonio Ajuria Gurruchaga	957	538
5	Remigio Lombide Unzueta	996	329
6	Eugenio Zaldivia Fernández de la Peña	1.021	243
7	Anastasio Marzana Landaburu	1.228	1.253
8	Félix Alberdi Ceberio	1.229	1.255
9	Andrés Izaguirre Calzada	1.489	1.209
10	José M ^a González-Tablas Otalora	1.916	2.365
11	Julia Arrue Galdos	1.958	

**Documento 7: Relación de expedientes correspondientes a los ramos terminados de embargo
(07-09-1942)**

Nº	Nombre	Nº embargo	Nº pieza admon.
1	Victoriano Aquizu Izurategui	4	1.295
2	Eugenio Arechaga Cortazar	244	1.272
3	Leonardo Urrutia Ayastuy	309	1.292
4	María Aguirrebeña Auzmendi	850	1.276
5	Francisco Zabala Arcauz	879	1.268
6	Emilio Anchia Ugarte	881	1.288
7	Félix Saenz de Zaitegui Ortíz de Mendibil	1.437	2.966
8	José Izurategui y otro	1.564	
9	Santiago Arenaza Gaviria	1.567	1.296
10	Ignacio Urrutia Duñabeitia	1.568	
11	Jerónimo Uribesalgo Zaloña	1.601	
12	Santos Ariño Uriarte	1.625	
13	Segundo Urteaga Erostarbe	1.625	
14	Mateo Lasagabaster Urbina	1.780	1.294

Documento 8: Relación de los obreros y obreras de las fábricas de Aretxabaleta. Se utilizaron estos listados para controlar quienes se habían ausentado. Fecha: 13-10-1936

CERRAJERA VALLE LENIZ S.L. ARECHAVELETA (Gipuzkoa-España)

SOCIOS

- 1 JULIAN LARRAÑAGA
- 2 TORIBIO ELCORO
- 3 FRANCISCO BENGUA
- 4 CORNELIO ELCORO
- 5 RUFINO ELCORO
- 6 JOSE MARIA ELCORO según noticias esculte en lugar no libertad.
- 7 MARCELO ANCHIA
- 8 FERNANDO GASTAÑAGA
- 9 FRANCISCO ARCAUZ
- 10 LUIS SUBIZARRETA
- 11 TOMAS IBARZABAL
- 12 COSME URCHLAY

OPERARIOS

- 13 FRANCISCO ASPE ausente
- 14 JOSE LARRAÑAGA
- 15 ANTONIO PAGALDAY
- 16 MANUEL ARCAUZ
- 17 LORENZO MADINAVEITIA
- 18 JUAN IBARZABAL
- 19 JAVIER BENGUA
- 20 ISIDORO GARCIA-ECHEVE
- 21 MARIA PIEDAD GOICOLEA
- 22 JOSE OLAVE ausente
- 23 LUCAS LARRAÑAGA

ARECHAVELETA 13 Octubre 1936

Indicados

Talleres de Fundición de toda
clase de Metales
y Artículos de Ferretería

TELÉFONO CENTRAL

ITURBE Y COMPAÑIA

ARECHAVALETA de de 193
(Del póscos)

RELACION

del personal ocupado en esta factoría.

Socios.

Manuel Zubillaga.-	(Ausente)
Domingo Olazabal.-	id.
Atanasio Olazabal.-	(Presentado)
Juan José Arenaza.-	id.
Domingo Idígoras.-	id.

Obreros

Sebastián Macazaga.	(Presentado)
Pedro Zubillaga.-	(Ausente)
Flora Zubillaga.	id.
Teresa Mondragón.	(Presentado)

Arechavaleta, 13 de octubre de 1.936.

Diego Trueta

LISTA DE LOS QUE SOLICITAN TRABAJO EN ESTOS TALLERES

Iñigo de Lasagabaster de Aozaraza, caserio Artabe
 Luis Arregui de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Pablo Isamendi de Goronaeta, caserio Disach
 Bruno Isamendi " " "
 Manuel Iturriaga de Arechavaleta, caserio Errotasche
 Domingo Larrañaga de Bolibar, caserio Eraña
 Francisco Arrieta de Aozaraza, caserio Añabarta
 Manuel Elorza de Uncella
 Esteban Larrañaga de Arechavaleta
 Juan Maria Arregui de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Jose Maria Jausoro de Oro, caserio Arraica
 Antonio Unzueta de Guellano, caserio Echeve
 Roman Unzueta " " "
 José Luis Iturriaga de Apozaga, caserio Beiti
 Cornelio Nafarrete de " " Elejoste
 Juan Uribechebarria de Arenaza, caserio Ardanza
 Ramón Uribechebarria " " "
 Pascual Gonzalez de Arechavaleta, barrio San Marti
 Eugenio Uriarte de Larrino, caserio Echevarri
 Eugenio Elorza, del Hospital de Arechavaleta
 Victor López de Aberasturi, de Alegria en Alava
 Toribio Izurrategui, de Bolivar, caserio Eraña
 Donato Arregui, de Arechavaleta, caserio Malcorre
 Pedro Esquibel, de Escoriaza, caserio Lete
 Cruz Esquibel, " " "
 Simón Urcelay, de Arechavaleta
 Estanislao Urcelay Iribe, de Arechavaleta, caserio Leizabal
 Lucio Madinabeitia, de Arenaza
 José San Miguel, de Apozaga
 Salustiano Leceta, Apozaga
 Mariano Urrutia, de Aozaraza, caserio Echaluze
 Francisco Fernandez, de Gamboa, Alava, Requeté
 Rufino Fernandez, " " "
 Benito Alonso Paramo, de Tavera en Burgos, soldado
 Argimino Martinez, de Aguilar de Codés de 21 años de edad, Requeté voluntario
 Miguel Plaza " " 21 " " "
 Eloy Legordón " " 19 " " "
 Gregorio Areatimuno " " 22 " " "
 Crisanto Ramirez " " 21 " " "
 Aniceto Fernandez Alonso, de Pina de Bureba en Burgos, soldado
 Angel Gonzalez Gomez, de Cuevas de Amaya en Burgos
 Rafael Bernalde, de Castañares, de 25 años de edad
 Juan Alava, de Bolivar, caserio Otzaibe de 34 años de edad
 Leon Aperribay, de Escoriaza, caserio Caparrena de 29 años de edad

LISTA DE LOS OBREROS QUE ESTAN TRABAJANDO

Joaquín San Miguel	Donato Larrañaga
Mariano Zubizarreta	Lucas Iturbe
Antonio Ajuria	Carlos Jausoro
Bonifacio Ortueta	Prudencio Elorza
Julian Gutierrez	Domingo Galdos
Ciriaco San Miguel	Jesus Rodriguez
Timoteo Uribechebarria	Ciriaco Jauregui
Vicente San Miguel	Aniceto Uribe
Juan Aranzabal	Pablo Errasti
Francisco San Miguel	
Enrique Lasagabaster	
Eugenio Uriarte	
Rafael Erroqui	
Casimiro Iturriaga	
Santos Larrañaga	
Felix Belategui	
Antonio Madinabeitia	
Federico Uribe	
Teodoro Ugalde	
Basilio Cortabarría	
Justo Isasmendi	
Esteban Uribechebarria	
Alejandro Arenaza	
Basilio Ribera	
Antonio Oyanguren	
Marcos Madinabeitia	
Felix Altube	
Eusebio Alzola	
Lorenzo Izurrategui	
Prudencio Ezcurrea	
Ruperto Jauregui	
Aniceto Izurrategui	
Fernán Arenaza	
Jesús Macazaga	
Valentin Iturriaga	
Blas Elejalde	
Felix Iturri	
José Arenaza	
Bibiano Guridi	
Gregorio Irigoras	
Pascual Arenaza	
Jacinto Bernal	
Roque Aguirre	

Florencio Zubia, de Escoriaza, caserio Lete, de 18 años de edad
 Rafael Iñurrategui, de Bolivar caserio Jausoro de 19 años de edad
 Jose Aguinagalde, de Mendiola, caserio Charena de 21 años de edad
 Felipe Elorza, de Arechavaleta, barriode Ibarra
 Abraham Iglesias, de Escoriaza
 Pedro José Uribechebarria, de Aozaraza caserio Zuazubizar, de 27 años de edad
 Tomas Brostarbe, de Araoz, caserio Echecho de 19 años de edad
 Pablo Zumalde, de Araoz, caserio Borgena de 18 años de edad
 Leoncio Zumalde, " " " 17 " "
 Carlos Garcia Bergate, de Meano, Navarra, Requeté voluntario
 Pedro Martinez, de Aguilar de Codes, " "
 Jose Garagalde, de Azcona, Navarra de 20 años " "
 Eugenio Scheverria, de Arguedos, Navarra, Maestro Nacional, Requeté voluntario,
 pide trabajo en las oficinas.

RELACION

del personal ocupado en la factoría de los Seos. Aguirregaviria y Peña-Arechavala

Seños y directores de la fábrica y oficina:

D. Bernardino Subia.
D. Ignacio Aguirregaviria.

Contramaestres.

D. José Subia Elorza.
D. Doroteo Urrata.

(Presentado al trabajo)
id.

Repeladores de oficina.

Rufino Iregui Eugenti.

(Presentado al trabajo)

Obreros.

- 1 - Pedro Altuna.
- 2 - Hermundo Arce.
- 3 - Luciano U. Echeverría.
- 4 - Antonio Subia.
- 5 - Antonio Zuñabeitia.
- 6 - José Subia Jansaco.
- 7 - Agustín Iturbe.
- 8 - Francisco Zubizarreta.
- 9 - Calixto Bengoa.
- 10 - Gregorio Arana.
- 11 - Evaristo Larrazaga.
- 12 - Francisco Oyangueren.
- 13 - Juan Peña.
- 14 - José Barresaluce.
- 15 - Martín Urcelay.
- 16 - Bonifacio Aguirre.
- 17 - Julio Jansaco.
- 18 - Rosón Olave.
- 19 - Domingo Subia.
- 20 - Calixto Erazo.
- 21 - Francisco Urcelay.
- 22 - Francisco Bengoa.
- 23 - Félix Arcebarria.
- 24 - Cándido Guerrero.
- 25 - Vicente Arce.
- 26 - Francisco Sebala.
- 27 - Guillermo Arceuz.
- 28 - Julián Badiola.
- 29 - Alejandro Arceuz.
- 30 - León Subia.
- 31 - Pedro Bengoa.
- 32 - Andrés Jáuregui.
- 33 - Manuel Beitia.
- 34 - Ricardo Erazo.
- 35 - Pedro J. Lero.
- 36 - Luis Urcelay.
- 37 - Angel Gabalondo.
- 38 - Francisco Oyangueren.
- 39 - Celestino Badiola.
- 40 - Agustín Echeverría.
- 41 - Emilio Anchia.
- 42 - Lorenzo P. Peña.
- 43 - Víctor Jauregui.
- 44 - José María Gorroño.
- 45 - José Lizarralde.
- 46 - Félix Subia.
- 47 - Antonio Barresaluce.
- 48 - Tomás Gutiérrez.
- 49 - Juan Oyangueren.
- 50 - Cesáreo Aguinagala.
- 51 - Esteban Gorroño.
- 52 - Casiano Lero.
- 53 - Eusebio Bengoa.
- 54 - José Aguirreuz.
- 55 - Valentín Urcelay.
- 56 - Félix ex Orobengoa.
- 57 - Fidel Subia.
- 58 - Domingo Uribe.
- 59 - Jacinto Arceuz.
- 60 - Jesús Erresti.
- 61 - Andrés Ochoa.
- 62 - Domingo Arana.
- 63 - José Andonegui.
- 64 - Consuelo Altube.
- 65 - Luis Ingidua.
- 66 - Ignacio Zuñabeitia.
- 67 - Esteban Zuñabeitia.
- 68 - Mariano Otero.
- 69 - Lorenzo Echeverría.
- 70 - Francisco Jáuregui.
- 71 - Federico Jáuregui.
- 72 - Pedro Iturriza.
- 73 - Pedro Cortabarría.
- 74 - Juan Olave.
- 75 - Rafael Múgica.
- 76 - Félix Pegulday.
- 77 - Cecilio Sasiaín.

(Presentado al trabajo)

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

id.

Archevalata, 13 de octubre de 1.934.

RELACION

de obreros a quienes facilita trabajo los Sres. Aguirregaviria y Zubia de Arechavaleta, para trabajar por su cuenta en sus propias casas.

1 - Valentín Errasti.	(Presentado)
2 - Donato Echeverría.	id.
3 - Dionisio Urrutia.	id.
4 - Antonio Garay.	(ausente)
5 - Silvestre Múgica.	id.
6 - Ricardo Zubillaga.	id.
7 - Marcial Zarraoa.	(id.
8 - Félix Aguiriano.	id.

Arechavaleta, à 13 de octubre de 1.936.

Aguirregaviria y Zubia

Fábrica de Aparatos Eléctricos y Calefacción
ARREGUI Y COMPAÑIA, S. L.

Arechavaleta

(Guipúzcoa)

RELACION DE LOS OBREROS QUE TRABAJABAN EN EL TALLER.

Nº.	1	Juan Arregui Garay
"	2	Jose Echeverriarteun Gastañaga
"	3	Jose Uribe-Echeverria y Arenaza
"	4	Pedro Urquia y Bengoa
"	5	Eulogio Isasiasagendi y Ezcurra
"	6	Felix Zafiria y Arechaga
"	7	Gregorio Arregui y Garay
"	8	Pablo Echeverria y Garay
"	9	Ramon Uribecheverria y Arenaza
"	10	Benato Arregui y Garay
"	11	Antonio Eiorza Ortubay
"	12	Esperanza Larrañaga Gastañaga

Arechavaleta 13 de Octubre de 1936

Firma de los obreros:
Firma de los obreros.
Firma de los obreros.

Arechavaleta; 13 de octubre de 1936.

Ante mí

PERSONAL DE INDUSTRIAS "BROA" de ARECHAVALETA, 1936.

PROPIETARIO: Luis Arrue Galdos,
 APODERADO Y JEFE DE TALLERES: Ramón Arrue Bengoechea.....: Detenido
 APODERADO Y JEFE DE OFICINAS: Alfredo Bergareche Maruri.: Ausente.

OFICINAS: Antonio Mtz. de Aguirre: Presente
 Francisco G^a. de Cortazar " "
 Fernando de Perea.....: " "
 Severiano Serrano.....: Ausente
 Jesús Peña.....: " "
 Juan José Galdos.....: Presente
 Julia Macanaga.....: " "
 María G^a. Peña.....: " "

CONTRAM.: Ramón Galdos.....: Detenido
 Hermenegildo Galdos.....: " "
 Juan J. García Echave...: Presente
 Juan Eraña.....: " "
 Julián Olave.....: Detenido
 Nicolás Peña.....: Presente
 Pablo Galdos.....: " "
 Juan P. Lizarralde.....: " "
 Alejandro Bengoa.....: " "
 Andrés Izaguirre.....: Ausente
 Cristóbal Berondiaran.: Presente
 Grego Urbeabhevarria.: " "
 Antonio Eraña.....: " "
 Celadonio Echevarria...: " "
 Pedro Galdos.....: Ausente
 Enrique Arqueros.....: " "
 Pablo Arrue.....: Detenido
 Epifanio Bengoa.....: Presente

ORREROS.: Ladislao del Teso.....: Ausente,
 Julián Arcanuz.....: " "
 Crescencia Lizarralde.: Presente
 José María Lombide....: Ausente
 Eusebio Plazaola.....: Soldado
 Angel Gago.....: Ausente
 Catalina Horcajada.....: " "
 Francisco Arenaza.....: " "
 Eustaquio Escoriaza...: " "
 Lázaro Galdos.....: Presente
 Pablo Lizarralde.....: Ausente
 Vicente Alonso.....: " "
 Pedro Aldanondo.....: " "
 Alejandro G^a. Echave...: Presente
 Lucas Uribarri.....: " "
 Julián Lopez.....: " "
 Cristóbal Urbeabheva...: Ausente
 Tomás Echevarria.....: Presente
 Margarita Elejalde....: Ausente
 José G^a. Echave.....: Presente
 José Eraña.....: Ausente
 Valentín Lamarein.....: Presente
 Avelina Izaguirre.....: " "
 Pedro Lamarein.....: Presente
 Francisco Neferrate...: Ausente
 Domingo Alzoia.....: Presente
 Francisco Eraña.....: Ausente
 Benigno Iza.....: Presente
 Vicente Zubillaga.....: Ausente
 Silvestre Idigoras.....: Detenido
 Lorenzo Echevarria...: Presente
 Vicente Bizaín.....: Ausente
 Andrés Arenaza.....: Presente
 Anunciación Aguirre...: Ausente
 Pedro Zubillaga.....: Presente
 José Echevarrista.....: Ausente
 Rufino Herrasti.....: Presente
 Teodoro Uribarri.....: Soldado
 Ursula Uribarri.....: Presente
 Eugenia Alberdi.....: " "
 Ceferino Barandiarán...: " "

José Saitterain.....: Presente.
 Luis Iriarte.....: " "
 Julián Elorza.....: " "
 Francisca G^a. Echave...: " "
 Vicente Alzoia.....: Ausente.
 Francisco Ervasti.....: Presente
 Pilar Mugica.....: Ausente
 Eusebia Arrasa.....: Presente
 Julián Guridi.....: " "
 Francisco Cortazar.....: " "
 Octavio Gago.....: Ausente
 Benigno Elcorobarrutia.: " "
 Pedro Urreta.....: Presente.
 Gerardo Zubillaga.....: Ausente
 Jesús Alberdi.....: " "
 María Gago.....: " "
 José María Eraña.....: Presente,
 Francisco Arenaza.....: " "
 Isidora G^a. Echave.....: " "
 Gregoria Orense.....: Ausente
 José Bengoa.....: Presente
 Prudencia Mtz. Alegria...: " "
 Felipe Bañales.....: Ausente
 Rufino Hurtado.....: " "
 Santiago Urquía.....: " "
 Florentino Andrés.....: " "
 Vicente Altube.....: Presente
 Juan Aguirreolea.....: " "
 Severiano Altube.....: Detenido
 Tomás Orobengoa.....: Soldado
 Catalina Gutierrez.....: Ausente
 Abilia Carmona.....: " "
 Ana Galdos.....: " "
 Antonio Ochoa.....: " "
 Ricardo Galdos.....: " "
 Eugenio Arechaga.....: Presente
 Felisa González.....: " "
 Ladislao Oquina.....: " "
 María Cándela Lentijo...: Ausente
 Luis Ervasti.....: Presente
 Angeles Díez.....: Ausente
 Doroteo Arcanuz.....: Presente
 Carmen Urreta.....: Ausente
 Antonio Letona.....: Presente
 Bonifacio Alberdi.....: Ausente
 Timoteo Izurategui.....: Presente
 Constantino Carmona...: Ausente
 Agustina Sandoval.....: " "
 Juliana González.....: " "
 Rosario Castro.....: " "
 Obdulio Rodríguez.....: " "
 Eledio Paunado.....: " "
 Angeles Aguirre.....: " "
 Aniceto Alonso.....: " "
 Leonor Aranzabal.....: Presente
 Concha Gago.....: Ausente
 Luisa Gutiérrez.....: " "
 Eugenio Nogrero.....: " "
 José Peña.....: Presente
 Nicolás Echabe.....: Ausente
 Prudencio Ezquivel.....: Presente
 Luisa Bengoechea.....: Ausente
 Bonifacia González.....: " "
 Baltasar Rodríguez.....: " "
 Francisca Sáenz de Zúñ...: " "
 José Ruiz de Azua.....: Present
 Justina Belaunza.....: Ausente
 Pedro Arana.....: Present

Policarpo Bengoa..... Soldado
 Victor Zubillaga..... Ausente
 Pedro Ibañez..... "
 Francisco Arando..... Presente
 Jose Echevarria..... Detenido
 Ramona Idigoras..... PRESENTE
 Juan Zaldibia..... Ausente
 Maximino Gil..... "
 Angeles Oquima..... Presente
 Vicente Kraña..... Ausente
 Marcos G. Echeve..... Presente
 Sabino Ugarte..... Ausente
 Matilde Albari..... Presente
 Bonifacio Diez..... Ausente
 Fernanda Alde..... Presente
 Maria Espeleta..... "
 Gregorio Unzueta..... Ausente
 Tomás Soria..... "

Miguel Llobregat..... Ausente
 Luis Arcas..... "
 Eugenio Cortazar..... Soldado
 Pedro Carmona..... Ausente
 Felix Bjortendo..... Presente
 Jesús Múgica..... Ausente
 Aurelio Carmona..... "
 Basilio Alda..... "
 Pedro Lopez Armentia..... Presente
 Tirso Gutierrez..... Ausente
 Dionisio Rodriguez..... "
 Santos Unzueta..... Presente
 Remigio Lombide..... Ausente
 Francisco Lombide..... "
 Angel Kraña..... Presente
 Francisco Gago..... Ausente
 Tomás Eguia..... Presente
 Marcelino Riverasa..... Ausente

Arechavaleta 13 de Octubre de 1936.

[Handwritten signatures and notes in the right margin, including a large 'L' and 'M' and a signature 'de']

CERRAJERA "ILARGI" S.L.

TELÉFONO CENTRAL

FÁBRICA DE
CERRAJERIA
Y ARTÍCULOS DE
FERRETERIA

Arechavaleta 18/10/36
IQUIPUSCOA

Los obreros que trabajan en la C. Ilargi.

1. MARIANO ASPE	Mariano Aspe X	<i>ausente</i>
2. MIGUEL IGARTUA	Miguel Igartua	
3. ROBERTO ECHEANDIA	Roberto Echeandia	
4. FELICIANO LARRAÑAGA	Feliciano Larrañaga X	<i>ausente</i>
5. JUAN URRUTIA	Juan Urrutia	
6. LAUREANO GARAY	Laureano Garay	
7. ESTEBAN UNANUE	Esteban Unanue	
8. JUSTO UNANUE	Justo Unanue	
9. EUGENIO ZUBIZARRETA	Eugenio Zubizarreta	
10. LAUREANO ARREGUI	Laureano Arregui X	<i>Ausente</i>
11. JOSE ECHEANDIA	Jose Echeandia	
12. ENRIQUE ELORZA	Enrique Elorza X	<i>Ausente</i>
13. MIGUEL ZUBIZARRETA	Miguel Zubizarreta	
14. DONATO URRUTIA	Donato Urrutia X	<i>Ausente</i>
15. J. JOSE ZABARTE	J. Jose Zabarte X	<i>Ausente</i>
16. CANDIDO ECHEANDIA	Candido Echeandia	

El Gerente

José Echeandia

Siglas y abreviaturas

AAT: Aretxabaletako Argazki Taldea
AGMAV: Archivo General Militar de Ávila
AHEA: Archivo Histórico del Ejército del Aire
AHN: Archivo Histórico Nacional
AIMN: Archivo Intermedio Militar Noroeste
AMA: Archivo Municipal de Aretxabaleta (Gipuzkoa)
ANV: Acción Nacionalista Vasca
APA: Archivo Parroquial de Aretxabaleta (Gipuzkoa)
AR: Acción Republicana
CDMH: Centro Documental de la Memoria Histórica
CEDA: Confederación Española de Derechas Autónomas
CNT: Confederación Nacional del Trabajo
CT: Comunión Tradicionalista
CVDE: Candidatura Vasca Defensora del Estatuto
DVA: Derecha Vasca Autónoma
FET y de las JONS: Falange Española Tradicionalista de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
JSU: Juventudes Socialistas Unificadas
MAOC: Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas
PCE: Partido Comunista de España // Partido Cominista de Euzkadi
PNV: Partido Nacionalista Vasco
PSOE: Partido Socialista Obrero Español
STV: Solidaridad de Trabajadores Vascos
UD: Unión de Derechas
UGT: Unión General de Trabajadores
URG: Unión Regionalista de Guipúzcoa

Fuentes y Bibliografía

TESTIMONIOS ORALES

Ángel Gago Raposo
Begoña Etxebarrieta Oteiza
Bittor Garai Aranzeta
Felisa Antonia Elcoro Olabe
Julia Makazaga Agirre
Lucio Oteiza Cortazar
Natividad Amuriza Zubia
Natividad Sogorb Imaz
Santiago Lombide Gastañaga

TESTIMONIOS ESCRITOS

DEL TESO DÍEZ, José. *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*. (Inédito).
LASAGABASTER GOROSABEL, Guillermo. *Relato de la batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones*.

ARCHIVOS Y BIBLIOTECAS

AGMAV - Archivo General Militar de Ávila (Ávila).
AHEA - Archivo Histórico del Ejército del Aire (Villaviciosa de Odón, Madrid).
AHN - Archivo Histórico Nacional (Madrid).
AIMN - Archivo Intermedio Militar Noroeste (Ferrol, A Coruña).
AMA - Archivo Municipal de Aretxabaleta (Gipuzkoa).
Archivo Histórico Diocesano de San Sebastián (Gipuzkoa).
Archivo Parroquial de Aretxabaleta (Gipuzkoa).
Biblioteca Municipal de Aretxabaleta (Gipuzkoa).
Biblioteca Municipal de Elorrio (Bizkaia).
CDMH - Centro Documental de la Memoria Histórica (Salamanca).
Fundación Sabino Arana. Artea (Bikaia).
IRARGI - Centro de Patrimonio Documental de Euskadi (Bergara, Gipuzkoa).
Registro Civil de Aretxabaleta (Gipuzkoa).
Registro Civil de Elorrio (Bizkaia).
Registro Civil de Tolosa (Gipuzkoa).

DIARIOS Y PUBLICACIONES

Argia.
Berrion: Revista diocesana de San Sebastián (Nº 11; 2009).
Eguna.
El Día.
El Sol.

Euzkadi.
 Euzko-Deya (Nº 260-XIIe année, Paris: 15 de abril de 1947).
 Frente Popular.
 Gure Mutilak.
 Hemeroteca Digital ABC.
 Hemeroteca Digital La Vanguardia.
 Herald de Aragón.
 La aventura de la Historia. En colecc.:La Guerra Civil Española.
 La Constancia.
 La Época.
 La Libertad.
 La voz de España.
 La Voz de Guipúzcoa.
 Nuevo Mundo (Año XXXI-Nº 1.581; Año XXXIV-Nº 1.729 y Nº 1.739).

WEBS

www.generalisimofranco.com
www.genuki.org.uk
www.intxorta.org
www.martires.marianistas.org
www.paradata.org.uk
www.requetes.com
www.sanchodebeurko.org

BIBLIOGRAFÍA

AIZPURU, Mikel (Dir.). *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*. Irún: Editorial Alberdania, 2007.
 ALTAFFAYLLA KULTUR TALDEA. *Navarra 1936. De la esperanza al terror*, 2 vol. Estella, 1986.
 AMILIBIA, Miguel de. *Los batallones de Euzkadi*, San Sebastián: Editorial Txertoa, 1978.
 ANSALDO, Juan Antonio. *¿Para qué...? De Alfonso XIII a Juan III*, Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin, S.R.L., 1951.
 ANSALDO, Juan Antonio. *Mémoire d'un monarchiste espagnol (1931-1952)*, Monaco-Ville: Éditions du Rocher, 1953.
 ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA. *Cómo mueren los vascos. Testimonios póstumos de fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, 2009.
 ARRARÁS IRIBARREN, Joaquín. *Historia de la Cruzada Española*, Vol. 3, Tomo 13, Madrid: Ediciones Españolas, S.A., 1941.
 ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Ediciones Espejo de Tinta, 2008.
 ASCUNCE ARRIETA, José Ángel. *El exilio del desencanto vencedor*. En: *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. GEXEL-Biblioteca del Exilio, Editorial Renacimiento, 2006.
 ATXA, Jesús; PEÑA, Lorentxo. *Jesús Peña. Idazle Atxabaltarra (1914-1937)*, Aretxabaleta: Aretxabaletako Udala, 2000.
 BARRUSO BARES, Pedro. *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*, San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa, 1996.
 BARRUSO BARES, Pedro. *Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa (julio-septiembre de 1936)*, Donostia: Haranburu Editor, 1996.
 BIDASOA, (Gamboa, José Mª y Larronde, Jean-Claude). *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos recogidos por José Miguel Barandiaran*, Milafranga-Villefranque (France): Editions Bidasoa, 2005.
 CILLÁN APAÑATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-1936)*, San Sebastián, 1975.
 CHUECA, Josu. *GURS. El campo vasco*, Tafalla: Editorial Txalaparta, 2007.
 EGAÑA, Iñaki. *Guerra Civil en Euskal Herria*, 8 vol. Andoain: Aralar Liburuak, 1998-2000.
 EGAÑA, Iñaki. *Los crímenes de Franco en Euskal Herria 1936-1940*, 1ª ed. Tafalla: Editorial Txalaparta, 2009.
 GARAI, Juan Ramon. *Celestino Uriarte. Clandestinidad y resistencia comunista*, 1. ed. Tafalla: Editorial Txalaparta, 2008.

- GASTAMINZA, Fermín. *El beato, Carlos Eraña, Marianista*. En: *Historia Marianista*, nº 6. Madrid: Servicio de Publicaciones Marianistas, 1995.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *1934: Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución*. In: *Estudios Vascos*, Sancho el Sabio, 21, 2004.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euskadi en la República y guerra civil*, 1ª ed. Ed. Tecnos, 2007.
- GRANJA SAINZ, José Luis de la. *República y Guerra Civil en Euskadi. Del pacto de San Sebastián al de Santoña*, Oñati: HAEE-IVAP, 1990.
- GUTIÉRREZ AROSA, Jesús. *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*, Eibar, Elgeta: Eibarko Udala, Elgetako Udala y Ego Ibarra Batzordea, 2007.
- HERRERA ALONSO, Emilio. *Los mil días del Tercio Navarra*, Valladolid: AF Editores, 2005.
- HORCAJADA MARTÍNEZ, José M^a. *La Mancha nos dio un Gudari. Mis memorias*, Oñati: Aretxabaletako Udala, 2008.
- IRAZABAL AGIRRE, Jon. *Durango. 31 de marzo de 1937*, 1ª ed. Abadiño: Gerediaga Elkarte, 2001.
- LASA BERGARA, Xabier. *Historia oral: La voz dormida en la memoria. El impacto de la Guerra Civil (1936-1939) en la vida social de un pueblo de Gipuzkoa*, Andoain: Oroituz, 2006.
- MARTÍNEZ BANDE, José M. *La guerra en el Norte*. En: Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España, nº 4. Madrid: Librería Editoria San Martín, 1969.
- OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generación cortada*, 2ª ed. Arabera, 2003.
- PALACIO ALONSO, José M^a del y RUIZ GONZÁLEZ, Cándido. *Matando sueños, sembrando miedos. Morales de Toro, 1936...*, Oñati: Editorial de los autores, 2009.
- RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, San Sebastián: Fundación Kutxa, 1994.
- SALMADOR, Victor G. *Juan Antonio Ansaldo. Caballero de la lealtad*, Montevideo (Uruguay): Talleres Gráficos "Prometeo", 1962.
- SANCHO DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. y Tabernilla, Guillermo). *El frente de Álava (Primera parte). De la sublevación militar a vísperas de la batalla de Villarreal*. En: Monografías de la Guerra Civil en Euzkadi, nº 3. Bilbao: Ediciones Beta III milenio, 2006.
- TÁPIZ, José M^a. *Las organizaciones culturales del PNV durante la II República*. En: Sancho el Sabio, nº 15, 2001; pp. 93-112.
- VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. "El Partido Nacionalista Vasco en Guerra: "Eusko Gudarostea" (1936-1937)". In: *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*, nº 31. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2001.
- VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. *Gudaris guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. En: Eusko-Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, Sección de Historia; Dpto. CC.SS., Instituto Enseñanza Secundaria "Campos de Amaya", Villadiego (Burgos).

Notas

- ¹ *El Sol*, 18 de agosto de 1930.
- ² RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, San Sebastián: Fundación Kutxa, 1994.
- ³ Para más información: RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, San Sebastián: Fundación Kutxa, 1994.
- ⁴ Ídem.
- ⁵ Ídem.
- ⁶ Ídem.
- ⁷ RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ⁸ GRANJA, José L. de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euskadi en la República y la guerra civil*, 1ª ed. Ed. Tecnos, 2007.
- ⁹ Ídem.
- ¹⁰ RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ¹¹ CILLAN APALATEGUI, Antonio. *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-1936)*, San Sebastián, 1975.
- ¹² RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la Segunda República*, op. cit.
- ¹³ GRANJA SAINZ, José Luis de la. *El oasis vasco. El nacimiento de Euskadi en la República y la guerra civil*, op. cit.
- ¹⁴ ATXA, Jesús; PEÑA, Lorentxo. *Jesús Peña. Idazle Atxabaltarra (1914-1937)*, Aretxabaleta: Aretxabaletako Udala, 2000.
- ¹⁵ AMA, Libro de Actas 1933-1938, Caja 101, nº 2.
- ¹⁶ AMA, Caja 307, nº 15.
- ¹⁷ TÁPIZ, José M^a. *Las organizaciones culturales del PNV durante la II República*. En: Sancho el Sabio, nº 15, 2001; pp. 93-112.
- ¹⁸ Esta escuela constaba de planta baja y primera. Era una edificación municipal. Se edificó en 1900 y costó 2.000 pesetas.
- ¹⁹ AMA, Caja 324, nº 5.
- ²⁰ *Heraldo de Aragón y La Libertad*, 25 de septiembre de 1936.
- ²¹ AMA, Caja 209, nº 5.
- ²² AMA, Libro de Actas 1933-1938, Caja 101, nº 2.
- ²³ Son nombrados por el gobernador José Mª Amuriza, Domingo Uribealago, Juan Pablo Lizarralde y Juan San Martín. Los otros son los depuestos de sus cargos.
- ²⁴ AMA, Caja 346, nº 8.
- ²⁵ IRARGI, Caja 71, nº 5, Microfilm 70. En el libro de actas del sindicato, a fecha 6 de septiembre de 1935, hay una anotación indicando su creación, el 8 de agosto de 1929.
- ²⁶ AMA, Caja 317, nº 9.
- ²⁷ Ídem.
- ²⁸ AMA, Caja 317, nº 6.
- ²⁹ Ídem.
- ³⁰ Ídem.
- ³¹ AMA, Caja 317, nº 9.
- ³² AMA, Caja 316, nº 2.
- ³³ Ídem.
- ³⁴ Ídem.
- ³⁵ Venancia Uranga Zubillaga, fallecida el 4 de octubre de 1934 a los 45 años de edad.
- ³⁶ AIMN, Causa 175-34, Declaración de Manuel Martínez Quincoces y Ángel Zubillaga Jáuregui.
- ³⁷ GARAI, Juan R. *Celestino Uriarte. Clandestinidad y resistencia comunista*, 1ª ed. Tafalla: Editorial Txalaparta, 2008; pp. 35-36.
- ³⁸ AIMN, Causa 175-34, Declaración de Luis Fuentes Astiz. También nos describe en su declaración las horas previas al paro general: "Que en la mañana del día cinco dieron comienzo los trabajos en la fábrica, de la que es ingeniero, con normalidad, entrando todo el personal al trabajo. Para las ocho de la mañana ya se tenían noticias de que en Mondragón habían ocurrido algunos sucesos, pero no se sabía si eran de carácter local, motivado por descontento de los obreros que en una de las más importantes factorías trabajan en jornada reducida o si era de carácter general. Con el fin de ver la importancia de estos sucesos el administrador de la fábrica preguntó por separado a los elementos más destacados de la Unión General de Trabajadores, obreros de la factoría en que el declarante como ingeniero presta sus servicios, Saturnino Bravo y Jacinto Alegría, qué era lo que ocurría, y ambos manifestaron que no sabían si era de carácter local o es que había salido el movimiento, extrañándose especialmente Bravo de que ellos no tuvieran orden de adherirse al movimiento".
- ³⁹ Íbidem., Declaración de Pedro José Axpe Sagasta.
- ⁴⁰ Íbidem., Declaración del cabo de Miqueletes Jerónimo Beitia Fernández de Arróyabe.
- ⁴¹ Íbidem., Declaración de Domingo Uribealago Trojaola.

- ⁴² Ibidem., En la declaración de Saturnino Sauquillo comenta que depositó debajo de la alcantarilla que había en la vía del tren una caja de madera conteniendo cartuchos de caza. Este hecho me lo confirma Lucio Oteiza en una visita realizada el 13 de diciembre de 2009.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ Ibidem., Declaración de Obdulio Rodríguez Lentijo.
- ⁴⁵ Ibidem., Declaración de Manuel Moliní Idígoras.
- ⁴⁶ Ibidem., Declaración de Santos Ariño Uriarte.
- ⁴⁷ Ibidem., Declaración de Felipe Elorza Uribe-Echevarria.
- ⁴⁸ Ibidem., Declaración de Santos Eizaguirre Ostolaza.
- ⁴⁹ Ibidem., Declaración de Rafael Múgica Rodríguez.
- ⁵⁰ GARAI, Juan R., *op. cit.*; pp. 42-45. Las tropas de Vitoria tenían órdenes de dirigirse a Eibar —desconocían los sucesos de Mondragón y fue una casualidad su presencia la que precipitó los trágicos acontecimientos— como así lo hicieron. De los tres detenidos, Oreja y Resusta fueron asesinados y Ricardo Azkoaga resultó herido.
- ⁵¹ OKTUBRE TALDEA, *op. cit.*; p. 166. Probablemente iría al entierro “definitivo” de su tía. Los familiares pidieron permiso a una de las patrullas de la calle, y ésta, previa consulta con el Comité organizó la conducción del cadáver al cementerio. El cortejo estuvo presidido por el párroco José Joaquín Arín y, lo acompañaron los anderos y unos pocos familiares, escoltados todos a la ida como a la vuelta del campo santo por revolucionarios armados.
- ⁵² Los dos miqueletes de este puesto eran el cabo Julián Lete Jausoro y el número Fermín Uribe-Etxeberria Jaca.
- ⁵³ No consta la fecha de detención a Jacinto Martínez de Alegría.
- ⁵⁴ Fue detenido anteriormente, aunque no consta la fecha, y llevado al fuerte de Guadalupe con el resto. A los pocos días es puesto en libertad. El 1 de diciembre se le detiene definitivamente al ser acusado por el cabo de miqueletes, Jerónimo Beltia, por su participación en el desarme hacia su persona.
- ⁵⁵ BARRUSO, Pedro. *El movimiento obrero en Gipuzkoa durante la II República. Organizaciones obreras y dinámica sindical (1931-1936)*, Diputación Foral de Gipuzkoa, San Sebastián, 1996; p. 341.
- ⁵⁶ AIMN, Causa 175-34, *op. cit.*
- ⁵⁷ *La Voz de Guipúzcoa*, 21 de octubre de 1934.
- ⁵⁸ *El Día*, 24 de octubre de 1934. Por orden gubernamental —ya que en septiembre habían dimitido todos los ayuntamientos— se designan unas comisiones gestoras para hacerse cargo de los ayuntamientos. De los 10 ediles que le corresponde al municipio de Aretxabaleta, sólo 7 son ocupados para la formación del ayuntamiento. Todos ellos de carácter tradicionalista, siendo elegido como alcalde José María Amuriza. Fue el 21 de octubre de 1934.
- ⁵⁹ AMA, Caja 336, nº 5.
- ⁶⁰ Entrevista a Natividad Amuriza Zubia, el 19 de julio de 2007.
- ⁶¹ Al ser menor de 18 años le sirvió de atenuante. Tras su paso por San Cristóbal es llevado a la cárcel de Burgos.
- ⁶² Entrevista a Lucio Oteiza Cortazar, primavera de 2003.
- ⁶³ GRANJA SAINZ, José Luis de la. *1934: Un año decisivo en el País Vasco. Nacionalismo, socialismo y revolución*. En: Estudios Vascos, Sancho el Sabio, 21, 2004; pp. 11-25.
- ⁶⁴ Entrevista a Ángel Gago Raposo, el 12 de septiembre de 2006.
- ⁶⁵ *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-39) del Batallón Dragones por Guillermo Lasagabaster Gorosabel*. Cortesía de Juan R. Garai (Intxorta 1937 K. E.). Guillermo Lasagabaster fue uno de los dirigentes de la Agrupación Socialista de Arrasate, que participó activamente en los sucesos revolucionarios de octubre de 1934. Hizo la guerra en el batallón *Dragones*, en la 1ª Compañía, formada en su mayoría por milicianos de Arrasate. Posteriormente, estuvo exiliado en Francia.
- ⁶⁶ Ídem.
- ⁶⁷ Ibidem.
- ⁶⁸ OKTUBRE TALDEA, *Arrasate 1936. Una generación cortada*, 2ª ed. Editorial Arabera, 2003; pp. 194-195.
- ⁶⁹ Guillermo Lasagabaster cita al teniente guardia de Asalto Justo Rodríguez.
- ⁷⁰ BIDASOA, (Gamboa, José Mª y Larronde, Jean-Claude). *La Guerra Civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos, recogidos por José Miguel Barandiaran*, Mila-franga-Villefranche (France): Editions Bidasoa, 2005; pp. 548-551 (Informe de Nicolás Uriarte, alcalde de Arrasate).
- ⁷¹ AMA, Libro de Actas (1938-1944), Caja 102, nº 1. Se trata de una información testifical relacionada con el expediente de depuración instruido al farmacéutico Pablo Urtubi Errazquin (22/12/1939).
- ⁷² OKTUBRE TALDEA, *op. cit.*; p. 199.
- ⁷³ BARRUSO BARÉS, Pedro. *Verano y Revolución. La Guerra Civil en Gipuzkoa (julio-septiembre de 1936)*, Donostia: Haranburu Editor, 1996; p. 118.⁷⁴ Ibidem., pp. 118-123 y diario *Frente Popular*.
- ⁷⁵ BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*, pp. 394-405 (Informe de Antonio Gamarra).
- ⁷⁶ BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*, pp. 520-526 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁷⁷ CDMH, PS Bilbao, Caja 1849, Exp. 2, Carp. 64, Fol. 149.
- ⁷⁸ AIMN, Causa nº 12.912-38 contra Ladislao del Teso Sandoval.
- ⁷⁹ CDMH, PS Bilbao, Caja 1849, Exp. 2, Carp. 64, Fol. 148 a / 149 b.
- ⁸⁰ BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*; p. 522 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁸¹ VARGAS ALONSO, Francisco M. *El Partido Nacionalista Vasco en Guerra: "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. En: Vasconia nº 31, Eusko Ikaskuntza, 2001; p. 307.
- ⁸² BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*; p. 399 (Informe de Antonio Gamarra).
- ⁸³ BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*; p. 522 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁸⁴ IRARGI, Leg. 122, Nº 7, Microfilm 134.
- ⁸⁵ CDMH, PS Bilbao, Caja 1849, Exp. 2, Carp. 64, Fol. 149. Este documento está fechado el 20 de septiembre de 1936 y rubricado por Luis Sauquillo.
- ⁸⁶ AIMN, Causa nº 2174-38 contra Lucio Oteiza Cortazar.
- ⁸⁷ BIDASOA (Gamboa y Larronde), *op. cit.*, p. 523 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁸⁸ Ídem.

- ⁸⁹ AIMN, Causa nº 12942-38 contra Rufino Hurtado de Santiago.
- ⁹⁰ AIMN, Causa nº 12912-38 contra Ladislao del Teso Sandoval.
- ⁹¹ AIMN, Causa nº 12942-38 contra Rufino Hurtado de Santiago.
- ⁹² Entrevista a Lucio Oteiza Cortazar, primavera del 2003.
- ⁹³ *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*. Cortesía de José del Teso (inédito). Se trata de un trabajo donde recoge las vivencias de los diferentes miembros de su familia durante la Guerra Civil.
- ⁹⁴ BIDASOA (Gamboa y Larronde), op. cit., p. 522 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁹⁵ CDMH, PS Santander, Caja 1849, Exp. 9, Carp. 39, Fol. 10.
- ⁹⁶ AHN, Causa General de Mondragón, Caja 1335, Exp. 48.
- ⁹⁷ BIDASOA (Gamboa y Larronde), op. cit., p. 523 (Informe de Máximo Alberdi).
- ⁹⁸ En la Causa a Ladis del Teso la Junta Local de Información de la F.E.T. y de las J.O.N.S. apunta que: "algunas veces actuó de COMISARIO DE GUERRA y otras de PRESIDENTE DE JURADO, tomando declaraciones a los detenidos".
- ⁹⁹ BIDASOA (Gamboa y Larronde), op. cit., p. 523 (Informe de Máximo Alberdi).
- ¹⁰⁰ En su obra *República y Guerra Civil en Euzkadi. Del pacto de San Sebastián al de Santoña*, Oñati: HAEE-IVAP, 1990.
- ¹⁰¹ BARRUSO BARÉS, Pedro. 1936: *Violencia espontánea, popular y revolucionaria*. En: Vasconia, nº 26, 1998; pp. 259-268.
- ¹⁰² CDMH, PS Santander, Tribunal Popular de Euzkadi, Caja 20, Exp. 2, Causa nº 62 incoado por el juzgado especial nº 3.
- ¹⁰³ Según el padrón municipal en esta residencia vivían: Luis Arrue Galdos (padre), su hijo menor Ramón Arrue Bengoechea y su mujer María Bergareche Garay con sus hijos pequeños José M^a y Rosario; junto con los criados Anacleto Zabala Salazar y María Candelas Gamarra Azcargorta. El patriarca, Luis Arrue Galdos, tenía otro hijo, el mayor, también llamado Luis pero que se hallaba ausente de Aretxabaleta.
- ¹⁰⁴ Máximo Alberdi comenta que en los ficheros de la Guardia Civil figuraban 12 solidarios y 25 de la UGT como elementos peligrosos. En la Causa nº 62 sólo aparecen como pruebas en el sumario las 25 fichas de la UGT relativas a: Rufino Hurtado, Sabino Ugarte López de la Calle, Félix Elortondo, Tirso Gutiérrez, Aniceto Alonso, Basilio Alda, Miguel Llobregat, Santiago Urquía, Aurelio Carmona, Francisco Lombide, Ángel Gago, Dionisio Rodríguez, Baltasar Rodríguez, Pedro Aldanondo, María Candelas, Felipe Bañales, Concepción Gago, Florentino Andrés, Vicente Alonso, Constantino Carmona, Tomás Soria, Catalina Gutiérrez, Francisco Gago, Eustaquio Escoriaza, y Catalina Horcajada. Nos hace intuir que Máximo o alguien del Comité se quedó con las fichas de los nacionalistas vascos.
- ¹⁰⁵ CDMH, PS Santander, Tribunal Popular de Euzkadi, Caja 20, Exp. 2, Causa nº 62.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*.
- ¹⁰⁷ BIDASOA (Gamboa y Larronde), op. cit.; p. 521 (Informe de Máximo Alberdi).
- ¹⁰⁸ CDMH, PS Santander, Tribunal Popular de Euzkadi, Caja 20, Exp. 2, Causa nº 62.
- ¹⁰⁹ AIMN, Causa nº 12942-38 contra Rufino Hurtado de Santiago.
- ¹¹⁰ CDMH, PS Santander, Tribunal Popular de Euzkadi, Caja 20, Exp. 2, Causa nº 62.
- ¹¹¹ AGMAV, Órdenes de operaciones para la ocupación del puerto de Arlabán (Álava), septiembre 1936, Sección 3ª, Legajo nº 2, Caja 1454, Carpeta 2 bis, Armario nº 40.
- ¹¹² MARTÍNEZ BANDE, José M. *La guerra en el Norte*. En: Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España, nº 4. Madrid: Librería Editoria San Martín, 1969; 85 p.
- ¹¹³ AGMAV, Diarios de operaciones de la columna del teniente coronel Alonso Vega, de 20 de septiembre a 30 de noviembre de 1936, Legajo nº 458, Caja 2677, Carpeta 19, Armario nº 10.
- En la publicación de la Asociación SANCHO DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. y Tabernilla, Guillermo). *El frente de Álava (Primera parte). De la sublevación militar a vísperas de la batalla de Villarreal*. En: Monografías de la Guerra Civil en Euzkadi, nº 3. Bilbao: Ediciones Beta III milenio, 2006; 60 p. la información es más completa al añadir una sección de morteros del batallón de Montaña Flandes al mando del teniente Luis Serrano que se incorporó a la una de la madrugada en Uribarri-Ganboa. También se especifica que los ocho obuses del regimiento de Montaña nº 2, cuatro eran de la 8ª batería más cuatro que partieron más tarde de Vitoria. Finalmente a la columna se le une en Uribarri-Ganboa la 8ª Cia. del Requeté de Álava que se encontraba de guar-nición en dicha localidad desde el 20 de agosto.
- ¹¹⁴ *Ídem.*, En otras publicaciones aparece escrito como Galbacho y Galbancho. Mantendremos la que refleja el documento original.
- ¹¹⁵ IRARGI, Caja 67, Nº 9, Microfilm 68.
- ¹¹⁶ Tanto en los relatos de Guillermo Lasagabaster como en el testimonio de José Mª Horcajada, que veremos más tarde, los dos milicianos coinciden en que se trataban de voluntarios de Acción Nacionalista Vasca (ANV).
- ¹¹⁷ IRARGI, Caja 67, Nº 9, Microfilm 68.
- ¹¹⁸ El día 20, en una de estas avanzadillas cae herido Vicente Inda Loza, nacionalista de las Milicias Vascas de Mondragón. Moriría al día siguiente en el hospital de Durango al que fue trasladado.
- ¹¹⁹ AGMAV, Diarios de operaciones de la columna del teniente coronel Alonso Vega, de 20 de septiembre a 30 de noviembre de 1936, Legajo nº 458, Caja 2677, Carpeta 19, Armario nº 10.
- Las fuerzas de este grupo quedaban al fin de jornada distribuidas de la siguiente forma:
- 6ª Compañía macizo de Aizorroch (sic).
 - 3ª Casa de Miqueletes y alturas que la dominan.
 - Plana Mayor del grupo, la de la Columna y elementos de Transmisiones, en la Casa de los Miqueletes.
 - 4ª Compañía y Asalto, Ametralladoras, Morteros y 8ª Batería en la altura Este de Arlabán.
- ¹²⁰ SANCHO DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. y Tabernilla, Guillermo), op. cit.; 62 p. Los oficiales de las fuerzas de la República, los tenientes La-fuente y Navarro, se habían pasado al enemigo cuatro días antes llevándose valiosísima información. De ahí que esta sea una de las causas de que los mili-cianos no ofrecieran mayor resistencia.
- ¹²¹ SANCHO DE BEURKO TALDEA, (Aguirregabiria, Josu M. y Tabernilla, Guillermo), op. cit.; 62-63 p.
- ¹²² *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones*.

- ¹²³ AGMAV, Diarios de operaciones de la columna del teniente coronel Alonso Vega, de 20 de septiembre a 30 de noviembre de 1936. Legajo nº 458, Caja 2677, Carpeta 19, Armario nº 10. El flanco izquierdo, con la línea Zarimutz-Marín-Eskoriatza, venía siendo defendido por fuerzas republicanas al mando de Benito Reola proponiendo un intenso fuego de fusilería y artillería del 15,5 y 10,5 y el apoyo del bombardeo de la aviación.
- ¹²⁴ Ídem., Una de estas compañías relevará con dos ametralladoras a la 1ª Cia. del Flandes, el resto queda en Eskoriatza guarneciéndola y como fuerza de maniobra.
- ¹²⁵ *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones.*
- ¹²⁶ Entrevista a José Mª Horcajada Martínez, *Jose txiki*, el 15 de abril de 2006.
- ¹²⁷ Les encontraron escondidos agazapados debajo del pequeño puente que hay en la subida al centro educativo de Almen-Arizmendi y ejecutados justo enfrente en la cuneta al otro lado de la carretera. El 9 de octubre de 2002 la Sociedad de Ciencias ARANZADI fija su fosa en las siguientes coordenadas U.T.M.: X 540004; Y 4763988; Z 259.
- ¹²⁸ *La Libertad*, 25 de septiembre de 1936. Cortesía de Josuren Murgizu (Intxorta 1937 K.E.)
- ¹²⁹ Entrevista a José Mª Horcajada Martínez, *Jose txiki*, el 15 de abril de 2006.
- ¹³⁰ OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generación cortada*, op. cit.; 210 p.
- ¹³¹ Termina el informe del día 24 anotando: durante todo el día tiró el enemigo con piezas de 15,5; 10,5 y 7. Un avión rojo fue abatido por los nuestros.
- ¹³² *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-1939) del Batallón Dragones.*
- ¹³³ BIDASOA (Gamboa y Larronde), op. cit., 525 p. (Informe de Máximo Alberdi).
- ¹³⁴ *Relato de las batallas durante toda la Guerra (1936-39) del batallón Dragones*, op. cit.
- ¹³⁵ Entrevistas realizadas a Lucio Oteiza Cortazar, en la primavera de 2003 y en 2010 para el documental *Malko Gorriak*.
- ¹³⁶ *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*, op. cit. Esta peregrinación está tomada del ejemplo de Clemente del Teso. Esta fue su odisea y la de muchos de sus camaradas. Otros consiguieron embarcar e integrarse de nuevo al combate en el frente de Cataluña.
- ¹³⁷ VARGAS ALONSO, Francisco M. *Gudaris guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. En: Eusko-Ikaskuntza Sociedad de Estudios Vascos, Sección de Historia. Villadiego (Burgos): Instituto Enseñanza Secundaria "Campos de Amaya". 205-206 pp.
- ¹³⁸ Entrevista a Santiago Lombide Gastañaga, el 5 de enero de 2009.
- ¹³⁹ AIMN, Causa nº 7-37 contra José Galdos Gorosarri. En su declaración manifiesta que pertenecía al PNV y STV, y que le nombraron agente de Orden Público en Aretxabaleta cuando se presentó a pedir trabajo durante los primeros días del Alzamiento. Fue condenado a 12 años y 1 día y conmutada por la de 6 años y 1 día. En esta misma Causa fueron juzgados con él, Lino Lazkano Leturia y Felipe Lizaso Eizmendi, comandantes del batallón *Loyola e Itxarkundia* respectivamente.
- ¹⁴⁰ AIMN, Causa nº 2-37 contra Joaquín Galdos Gorosarri. En el capítulo 3.6 Relación de todas las víctimas, en concreto en el apartado 3.6.5. Gudaris y milicianos muertos por enfermedad tras su paso por prisiones franquistas, se expone una pequeña biografía de él para mayor conocimiento.
- ¹⁴¹ <http://www.requetes.com>. Posterior, esta compañía se agregaría al Tercio San Ignacio.
- ¹⁴² AMA, Correspondencia militar año 1936, Caja 203, nº 11.
- ¹⁴³ Íbidem., En el mes de noviembre de 1936, el juez instructor del batallón de Montaña Flandes nº 5 reclama al alcalde Eustaquio Alcorta copia del Bando publicado del referido llamamiento con motivo de la incorporación del soldado Martín Leibar Makazaga. El Bando adjunto está fechado el día 8 de octubre.
- ¹⁴⁴ Se encontraban también de permiso Juan Urkizmendi Aldabe y Félix Arana Ezpeleta.
- ¹⁴⁵ Entrevista a Julia Makazaga Agirre, el 17 de junio de 2006.
- ¹⁴⁶ *Relato de la batallas durante toda la guerra (1936-1939) del batallón Dragones*, op. cit.
- ¹⁴⁷ Íbidem.
- ¹⁴⁸ OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generación cortada*, op. cit.; p. 219.
- ¹⁴⁹ APA, Libro de finados de Gellao nº 4, Año 1936, nº 4. Se desprende de las anotaciones de Luis Alberdi que muchos caseríos del barrio fueron saqueados y quemados. El caserío Gellanozabal lo fue el día 6 de febrero de 1937. También se completa la información en AHN. Causa General de Escoriaza, 1335, Exp. 46, donde declara el primo de la víctima Antonio Errarte Urrutia.
- ¹⁵⁰ La ametralladora SCHWARZLOZE, arma con munición de 8 mm. y una capacidad de 400 disparos por minuto y el mortero VALERO de 50mm. fabricado por Esperanza y Cia. en Markina. Cortesía de José del Teso.
- ¹⁵¹ Este hecho nos lo confirma Ángel Gago en una entrevista realizada el 12 de septiembre de 2009.
- ¹⁵² *Relatos familiares de la Guerra Civil*, op. cit.
- ¹⁵³ Íbidem.
- ¹⁵⁴ AIMN, Causa nº 2.523-39 contra Ángel Zubillaga Jáuregui. Esta acción fue calificada como sacrilega para los miembros de la Junta de FET y de las JONS.
- ¹⁵⁵ AMA, Caja 307, nº 13.
- ¹⁵⁶ Entrevista a Lucio Oteiza, el 18 de octubre de 2009.
- ¹⁵⁷ ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Ediciones Espejo de Tinta, 2008; 60 p.
- ¹⁵⁸ www.sanchodebeurko.org. *Batallones del Ejército de Euzkadi en el frente de Álava al inicio de la ofensiva sobre Vizcaya del 31-3-1937*. (Investigación realizada por Julen Lezamiz y Guillermo Tabernilla).
- ¹⁵⁹ ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, Madrid: Ediciones Espejo de Tinta, 2008; pp. 62-71.
- ¹⁶⁰ Entrevista a Ángel Gago Raposo, el 12 de septiembre de 2009.
- ¹⁶¹ *Recuerdos familiares de la Guerra Civil*, op. cit.
- ¹⁶² Entrevista a Lucio Oteiza Cortazar, el 18 de marzo de 2003.
- ¹⁶³ Ídem.
- ¹⁶⁴ *La voz de España*, viernes 2 de abril de 1937.
- ¹⁶⁵ *La voz de España*, viernes 2 de abril de 1937, op. cit., p. 3.
- ¹⁶⁶ CDMH, PS-Santander, Carpeta 42, Exp. 36.
- ¹⁶⁷ ARTECHE, José de. *El abrazo de los muertos*, op. cit., p. 69.
- ¹⁶⁸ APA, Libro 4º Finados Goronaeta, Año: 1939, nº 2.

- 169 Cortesía de Juan Ramon Garai (Intxorta 1937 K.E.)
- 170 APA, Libro 4º Finados Goronaeta, Año: 1938, nº 1.
- 171 APA, Libro 3º Finados Arenaza, Año: 1939, nº 2.
- 172 ARCHIVO HISTÓRICO DIOCESANO DE SAN SEBASTIÁN, Sig.: 1326/003-02, Sig. Microfilm: M374-05, Sig. Digital: 132600302-0116, Registro informático: 182111.
- 173 AHN, Universidades, 4828, Exp. 14
- 174 AMA, Libro de Actas 1933-1938, Caja 10, nº 2-3. Sesión del 22 de noviembre de 1935.
- 175 La Vanguardia, 26 y 28 de noviembre de 1935
- 176 http://www.generalisimofranco.com/vidas/largo_caballero/007.htm
- 177 AIZPURI, Mikel (Dir.). *El otoño de 1936 en Guipúzcoa. Los fusilamientos de Hernani*, Irún: Editorial Alberdania, 2007; 210 p. Los 16 sacerdotes fueron los siguientes: Santiago Lucus, Antonio Bombín, Gervasio Albisu, Martín Lecuona, José Adarraga, José Ariztimuño Aitzol, José Sagarna, Alejandro Mendikute, José Otaño, José Joaquín Arin, Leonardo Guridi, José Markiegi, José Ignacio Peñagarikano, Celestino Onaindia, Jorge Iturracastillo y Román Urtiaga. Hay que recordar que José Joaquín Arin, arcipreste de Arrasate en 1936, fue en sus inicios párroco de Aretxabaleta.
- 178 Revista Diocesana de San Sebastián BERRION. En: Berrion nº 11, 2009. Presidió la Misa-funeral Miguel Asurmendi (Obispo de Gasteiz), acompañado por Ricardo Blázquez (Obispo de Bilbao), Juan María Uriarte (Obispo de Donostia), Mario Iceta (Obispo Auxiliar de Bilbao) y José María Setién (Obispo Emérito de Donostia); también concelebraron Iñaki Mallona (Obispo de Arecibo-Puerto Rico) y Jesús Ramón Martínez de Ezkeretxotxa (Obispo Emérito de los Rios-Ecuador).
- 179 Web: Ágora Marianista: <http://www.martires.marianistas.org/sabino-ayastuy-herraste.php>
- 180 Cortesía de Joseba Etxebarria (Responsable de la Biblioteca del Santuario de Arantzazu-Oñati).
- 181 GASTAMINZA, Fermín. *El beato, Carlos Eraña, Marianista*. En: *Historia Marianista*, nº 6. Madrid: Servicio de Publicaciones Marianistas, 1995; 52-77 pp.
- 182 Web: Ágora Marianista.
- 183 Idem.
- 184 Web: Ágora Marianista: <http://www.martires.marianistas.org/miguel-leibar-garay.php>
- 185 Web: Ágora Marianista.
- 186 En el frente de Reinosa también moriría Félix Urrutia Barinaga, natural de Eskoriatza y que trabajaba en Aretxabaleta en la tienda de su tío Leonardo Urrutia, sita en la c/Durana nº 34. A su vez, cayó herido en el mismo frente Jesús Peña Etxeberria.
- 187 Entrevista a Santiago Lombide Gastañaga, el 5 de enero de 2009.
- 188 IRAZABAL AGIRRE, Jon. *Durango. 31 de marzo de 1937*, 1ª ed. Abadiño. Gerediaga Elkarte, 2001; pp. 24-26. Existe una errata en el segundo apellido, aparece como Aguirre cuando debía decir Oquina.
- 189 Cecilia Otero estaba embarazada al morir su marido y dio a luz a un niño, al que le puso su nombre en su memoria. Nació el 29 de enero de 1937 en la c/Urquijo de Bilbao.
- 190 IRARGI, PS Bilbao, Caja 117, Nº 11, Folio 4, Microfilm 125. Aquí aparece como fallecido el día 7.
- 191 Padrón municipal de Arrasate de 1924. Cortesía de Juan Ramon Garai (Intxorta 1937 K.E.).
- 192 IRARGI, PS Bilbao, Caja 117, Nº 11, Folio 16, Microfilm 125 y en el REGISTRO CIVIL DE ARETXABAleta, Acta defunción: nº 23, folio 223. Inscrito el 18 de abril de 1945. Su hija, Ángeles Bravo, vive en la actualidad en Vitoria-Gasteiz y en conversación con el autor nos reveló que su madre fue a visitar a Saturnino al Hospital de Amorebieta y tenía la herida en el vientre. Al poco rato, al despedirse, falleció.
- 193 Entrevista a Lucio Oteiza Cortazar con motivo del documental Malko Gorriak (2010).
- 194 Entrevista a Begoña Etxebarrieta Oteiza con motivo del documental Malko Gorriak (2010).
- 195 Testimonio de José María Horcajada Martínez, el 16 de noviembre de 2008. En el Padrón Municipal, a fecha 31 de diciembre de 1935, no aparece registrado.
- 196 Cortesía de Luis M. Camon Erostabar, nieto de Cirilo. También nos cuenta que Rufino, padre de Cirilo, fue la mayor parte de su vida trabajador del ferrocarril Vasco-navarro, como capataz. Estuvo dos veces condenado a muerte en la cárcel La Paz de Gasteiz, denunciado por haberse pasado el frente para ir a ver a sus dos hijos y se libró por los pelos. Como castigo lo mandaron desterrado a la estación de Antoñana.
- 197 CDMH, PS Bilbao, Caja 59, Exp. 2, Carp. 64, Fol. 29.
- 198 Entrevista a Lucio Oteiza Cortazar, primavera de 2003.
- 199 REGISTRO CIVIL DE ARETXABAleta, Acta de nacimiento, Año 1911, nº 96, folio 96. Su padre Luis ejerció como tamborilero.
- 200 VARGAS ALONSO, Francisco Manuel. *Gudarís guipuzcoanos en el "Eusko Gudarostea" (1936-1937)*. En: Eusko-lkaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, Sección de Historia; Dpto. CC.SS., Instituto Enseñanza Secundaria "Campos de Amaya", Villadiego (Burgos); 232 p. (Apéndice).
- 201 REGISTRO CIVIL DE ARETXABAleta, Acta de defunción, Sección 3ª, Tomo 17, nº 224. Inscrito el 20 de abril de 1945.
- 202 REGISTRO CIVIL DE TOLOSA, Acta de nacimiento, Sección 1ª, Tomo 21, Folio 45, nº 25.
- 203 EGAÑA, Iñaki. *Guerra Civil en Euskal Herria*, 8 vol. Andoain: Aralar Liburuak, 1998-2000 y GUTIÉRREZ AROSA, Jesús. *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta*, Eibar, Elgeta: Eibarko Udala, Elgetako Udala y Ego Ibarra Batzordea, 2007; 271 p.
- 204 Cortesía de Jesús Gutiérrez Arosa, el 19 de octubre de 2010.
- 205 En 1937 nacería en Santander su cuarta hija, Mª Gregoria.
- 206 Entrevista a Felisa Antonia Elcoro Olabe, el 30 de julio de 2007.
- 207 Tíos de Juan Antonio Ansaldó. La madre de Felisa Antonia, Cecilia Olabe, también trabajó a su servicio.
- 208 PALACIO ALONSO, José Mª del y RUIZ GONZÁLEZ, Cándido. *Matando sueños, sembrando miedos. Morales de Toro, 1936...Oñati*: Editorial de los autores, 2009; 169 p.
- 209 APA, Libro 10º Bautizados Nuestra Señora de la Asunción, Año: 1919, nº 16. Se refiere a la casa de sus abuelos maternos, Pedro Víctor Ugarte Okina y Ambrosia Aiaitui Uribe-Etxebarria, sita en el barrio de Aozaratza.
- 210 AIMN, Causa nº 15.163-38 contra Francisco Altuna Ugarte.
- 211 AIMN, Causa nº 2-37 contra Joaquín Galdos Gorosarri.

- ²¹² Cortesía de Andoni Esparza Leibar, nieto de Ángel Leibar. Pedro José Leibar Aranzabal, padre de Ángel Leibar, es absuelto, junto al atxabaltarra Félix Ezpeleta Errasti por el Juzgado Instructor de Responsabilidades Políticas de San Sebastián el 15 de junio de 1941.
- ²¹³ ALTAFFAYLLA KULTUR TALDEA. *Navarra 1936. De la esperanza al terror*, 2 vol. Estella, 1986.
- ²¹⁴ AIMN, Causa nº 1.579-37 contra Félix Alberdi Ceberio.
- ²¹⁵ SOCIEDAD DE CIENCIAS ARANZADI. *Cómo mueren los vascos: Testimonios póstumos de fusilados en Euzkadi por los invasores franquistas*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia = Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2009; 69 p.
- ²¹⁶ OKTUBRE TALDEA. *Arrasate 1936. Una generación cortada*, op. cit., 323 p.
- ²¹⁷ Entrevista realizada a Bittor Garai Aranzeta, el 27 de marzo de 2004 por los miembros de Intxorta 1937 K.E. (Juan R. Garai y José R. Intxauspe). Dio paso a la elaboración de un informe gracias al cual la Sociedad de Ciencias ARANZADI pudo actuar en la recuperación de los restos hallados en dos fosas.
- ²¹⁸ APA, Libro 4º Finados Isurieta, Año: 1938, nº 1. El niño nació el 21 de mayo de 1937 en el caserío Isurietaurrekoa (Porruena), 6 meses después de la muerte de su padre. El 18 de marzo de 1938, con solo 10 meses de vida, fallecería por dificultades de detención y sería enterrado en el cementerio del barrio de Isurieta (Aretxabaleta) dos días después.
- ²¹⁹ Teniente de la 2ª Cía. del batallón *Dragones*. Era natural de Aberasturi (Álava) y residía en Aretxabaleta, junto con Tomás Soria Gauna, como pupilo con la familia de Saturnino Bravo.
- ²²⁰ AIMN, Causa nº 2.260-37 contra Saturnino Sauquillo Echevarría.
- ²²¹ El 14 de julio de 1930 nacería otro miembro más, Josefa, pero fallecería a los 3 meses.
- ²²² Fundación Sabino Arana.
- ²²³ Cortesía de Jose María Axpe Elcoro.
- ²²⁴ Idem.
- ²²⁵ <http://www.genuki.org.uk/cgi-bin/paras?CN=2337494> y en <http://www.paradata.org.uk/people/lucio-sauquillo>.
- ²²⁶ Entrevista a Julia Makazaga Agirre, el 17 de junio de 2006. Julia trabajaba de oficinista en la fábrica de Beroa y nos aporta cómo llegó Enrique Arqueros a ocupar el puesto de contramaestre.
- ²²⁷ Los datos familiares ya están recogidos en la pequeña biografía de su hermano Cándido, caído como gudari en el frente de Reinosa.
- ²²⁸ EGAÑA, Iñaki. *Los crímenes de Franco en Euskal Herria 1936-1940*, 1ª ed. Tafalla: Editorial Txalaparta, 2009; p. 330.
- ²²⁹ Cortesía de Aitor Ibañez de Garatxana. El Hospital Militar de Legazpi funcionó desde enero de 1937 hasta diciembre de 1940. La fábrica Patricio Echeverría había comprado material bélico para fundir y hacer bombas para los nazis (II Guerra Mundial).
- ²³⁰ Cortesía de Aitor Ibañez de Garatxana. En la partida de defunción realizada en la parroquia de Legazpi señala que falleció a consecuencia de herida por arma de fuego.
- ²³¹ Entrevista a Julia Makazaga Agirre, el 17 de junio de 2006.
- ²³² Idem.
- ²³³ Entrevista a Natividad Sogorb Imaz, el 29 de abril de 2006.
- ²³⁴ AMA, Caja 324, nº 6. El inventario de lo trasladado se refiere a: 4 camas (sin colchones; 10 cuadros; 1 cto. Vasiija; 1 armario de cocina; 1 escurridor de plata; 15 sillas; 1 armario cocina; 1 tocador; 1 máquina de coser; 1 armario luna; 1 mesa de comedor; 1 mesa de cocina; 1 aparador; 1 estante; 2 rinconeras; 1 baúl vasiija; 3 mesillas; 1 bicicleta y 1 velador.
- ²³⁵ Cortesía de Intxorta 1937 K.E.
- ²³⁶ Entrevista a Isidora Garcíaetxabe Zuazua, el 24 de noviembre de 2010. Isidoro era su padrino, de ahí también su nombre.
- ²³⁷ Entrevista a Felisa Antonia Elcoro Olabe, el 30 de julio de 2007. Su madre, Cecilia Olabe, estuvo sirviendo en la residencia de Biarritz de la condesa de Baciocchi (Antonia Vejarano Cabarrus, tía de Ansaldo).
- ²³⁸ Registro Civil de Aretxabaleta, Acta nacimiento, Año 1901, nº 18 y APA, Libro 9, fol. 168, nº 14.
- ²³⁹ AHEA, Arma de Aviación, Hoja matriz de servicios del teniente coronel Juan Ansaldo Vejarano, Fichero 0062, Sig. P14155.
- ²⁴⁰ SALMADOR, Víctor G. *Juan Antonio Ansaldo. Caballero de la lealtad*, Montevideo (Uruguay): Talleres Gráficos "Prometeo", 1962; pp. 41-43.
- ²⁴¹ *Nuevo Mundo*, (Año XXXIV; 20 de mayo de 1927; nº 1.739).
- ²⁴² AMA, Caja 183, Nº 7 (Memoria del año 1927).
- ²⁴³ *La Época*, 19 de agosto de 1927.
- ²⁴⁴ SALMADOR, Víctor G., op. cit., pp. 100-101.
- ²⁴⁵ SALMADOR, Víctor G., op. cit., pp. 107-109.
- ²⁴⁶ La pequeña avioneta "Puss Moth", propiedad de Ansaldo, iba sobrecargada. Un viaje tan largo requería tener el depósito bien lleno; a esto había que sumarle el pesado equipaje, un baúl con todos los trajes del general Sanjurjo para su acto de "coronación" del que no quiso desprenderse a pesar de la indicación del piloto. A la avioneta, durante el despegue, se le dañó una hélice, cogió vuelo pero enseguida perdió velocidad y Ansaldo tuvo que realizar un aterrizaje de emergencia chocando contra un muro de piedras. El aparato cogió fuego, el general Sanjurjo murió en el acto y quedó totalmente carbonizado. Consiguieron sacar a Ansaldo mal herido y con tres costillas rotas.
- ²⁴⁷ AHEA, Arma de Aviación, Hoja de servicios del teniente coronel Juan Ansaldo Vejarano, Fichero 0062, Sig. P14155.
- ²⁴⁸ ANSALDO, Juan A. *¿Para qué...? De Alfonso XIII a Juan III*, Buenos Aires: Editorial Vasca Ekin, 1951; p. 192.
- ²⁴⁹ SALMADOR, Víctor G., op. cit.; p. 153 e *Ibidem.*, La gota que colmó el vaso para su detención fue la redacción de una copla improvisada alusiva al "cuñadísimo" (imaginamos con grandes tintes de sarcasmo a los que era muy dado) y con tan mala fortuna que llegó a oídos del generalísimo.
- ²⁵⁰ AHEA, Arma de Aviación, Hoja de servicios del teniente coronel Juan Ansaldo Vejarano, Fichero 0062, Sig. P14155.
- ²⁵¹ *Ibidem.*
- ²⁵² ASCUNCE ARRIETA, José A. *El exilio del desencanto vencedor*. En: *Escritores, editoriales y revistas del exilio republicano de 1939*. GEXEL-Biblioteca del Exilio, Editorial Renacimiento, 2006; p. 26.
- ²⁵³ SALMADOR, Víctor G., op. cit.; p. 9.
- ²⁵⁴ Registro Civil de Elorrio, Acta de nacimiento, Año 1904, fol. 157, nº 16. Aparece erróneamente en algunas fuentes que es natural de Vitoria.
- ²⁵⁵ Orden de la Jefatura de Aviación del día 29 de julio de 1930. Cortesía de Matilde Urtubi, hija de Félix Urtubi.

- ²⁵⁶ *La Vanguardia*, 1 de julio de 1932.
- ²⁵⁷ *ABC*, 2 de septiembre de 1933.
- ²⁵⁸ *El Sol*, 4 de julio de 1934.
- ²⁵⁹ AHEA, Expediente personal del sargento Félix Urtubi Ercilla, Ind. 58, nº 58.435 (Oficio nº 3457).
- ²⁶⁰ El destino de este servicio, según diferentes diarios de la época, era Burgos.
- ²⁶¹ *Euzko-Deya, Un bravo piloto vasco: el teniente Urtubi*, nº 260 (XIIe année, Paris, 15 de abril de 1947).
- ²⁶² Algunas fuentes como veremos a continuación cuentan que el aparato se incendió y tuvo que saltar en paracaídas. El historiador Francisco Pilo Ortiz narra en su blog que el avión, un "Hawker Fury" de fabricación británica y de los que sólo se disponían de tres unidades recibió varios impactos y Félix Urtubi tuvo que aterrizar en el aeródromo de Caya. A este avión se le cortaron las alas y fue paseado por Badajoz en una camioneta el día 17 de agosto de 1936.
- ²⁶³ *Euzko-Deya, Un bravo piloto vasco: el teniente Urtubi*, nº 260 (XIIe année, Paris, 15 de abril de 1947).
- ²⁶⁴ Idem.
- ²⁶⁵ CDMH, Gaceta de la República (D.O. nº 323, p. 714) del 18 de noviembre de 1936.
- ²⁶⁶ Analizando la naturaleza de los detenidos cabe destacar que de los 44 detenidos, 23 son originarios de Castilla, 11 alaveses, 7 guipuzcoanos, 2 vizcaínos y 1 riojano. O sea, más de la mitad eran castellanos (zamoranos casi en su totalidad) y de los cuales llama poderosamente la atención los 11 nacidos en Morales de Toro (Zamora). También hay que incidir en la colonia alavesa que era muy relevante (11) y de los 7 guipuzcoanos recalcar que únicamente 2 eran naturales de Aretxabaleta, Lucio Oteiza y Julio Urkia, de los más jóvenes con 18 y 17 años respectivamente.

Pies y créditos fotográficos

- Pág. 19. El socialista Enrique de Francisco posando rodeado de jóvenes tras un mitin en Aretxabaleta (Aretxabaletako Argazki Taldea, AAT).
- Pág. 32. Cuartel de la Guardia Civil en la actualidad con su escudo republicano (AAT).
- Pág. 34. Escuela de niñas con la maestra D.ª Francisca Azurmendi (AAT).
- Pág. 37. Escuela de niños con el maestro D. Benito Alonso (AAT).
Escuela mixta con la maestra D.ª Cirila Galarza (AAT).
- Pág. 39. Jóvenes republicanos con la gramola. (1) Francisco Otero, (2) Francisco del Teso, (3) Florentino Andrés y (4) Ladis del Teso (AAT).
- Pág. 41. Grupo de socios de la UGT posando junto a las Escuelas. Probablemente celebrando el 1º de Mayo (AAT).
- Pág. 42. 1932. Grupo de Ezpatadantza organizado por el Batzoki (AAT).
- Pág. 43. (1) Santiago Urkia, (2) Constantino Carmona y (3) Florentino Andrés en el Centro Republicano (AAT).
- Pág. 44. Emblemas y sellos de las diferentes agrupaciones políticas y sindicales (AAT).
- Pág. 45. Fábrica de Beroa con la Estación al fondo (AAT).
- Pág. 58. Aretxabaleta (Escuelas Viteri), comienzos de marzo de 1936. Presos de la Revolución del 34 liberados tras la amnistía del Frente Popular. (1) Jesús Múgica; (2) Ladis del Teso; (3) Pedro Carmona; (4) Octavio Gago; (5) Ángel Sauquillo; (6) Obdulio Rodríguez; (7) Aurelio Carmona; (8) Saturnino Bravo; (9) José Iturrospe; (10) Francisco Gutiérrez; (11) José Antoñanzas; (12) Pedro Fernández; (13) Máximino Gil; (14) Damián Egiguren; (15) José Sauquillo; (16) Saturnino Sauquillo; (17) Pedro José Axpe y (18) Lucio Oteiza (AAT).
- Pág. 65. Sello utilizado por el Comité de Defensa (AAT).
- Pág. 72. Presos por el Comité de Defensa y que fueron llevados a Bilbao, conmemorando su libertad en el chalet de Arrue (Andramaixak 1937). (1) Pablo Arrue, (2) Hermenegildo Galdos, (3) Ramón Arrue, (4) Julián Olabe, (5) José Mª Amuriza, (6) D. Simón Ansola, (7) Román Galdos, (8) Silvestre Idígoras, (9) José Etxeberria, (10) Severiano Altube, (11) Pio Garai, (12) Domingo Uribesalgo y (13) Eustasio Oianguren (AAT).
- Pág. 75. Mapa del desbordamiento de la línea del Deba (MARTÍNEZ BANDE, José M. La guerra en el Norte. En: Servicio Histórico Militar, Monografías de la Guerra de España, nº 4. Madrid: Librería Editoria San Martín, 1969; pp. 64-65).
- Pág. 80. Diario *La Libertad* anunciando la ocupación de Aretxabaleta y los 8 fusilamientos (Intxorta 1937 K.E. (Josuren Murgizu)).
- Pág. 90. Daniel Gastañaga Eriz del Rgto. Infantería de S. Marcial nº 22 (Burgos) (AAT).
(1) Tomás Garai Etxabe del Bon. Montaña Flandes nº 5 (Vitoria-Gasteiz) (AAT).
Leonardo Lasagabaster Okina del Rgto. Caballería Cazadores Numancia nº 6 (Vitoria-Gasteiz) (AAT).
(1) Santiago Lombide Gaztañaga, Requeté del Tercio de Zumalacárregui (AAT).
- Pág. 91. (1) José Mª Gorroño Arregi desfilando por Donostia (AAT).
Román Olabe Zubillaga gudari de ANV nº 1 (AAT).
(1) Fermín Garai Etxabe gudari del batallón Loyola (AAT).
Los tres hermanos Aberdi Ceberio gudarís del batallón Saseta. (1) Félix, (2) Bonifacio y (3) Jesús (AAT).
- Pág. 92. Gudarís del batallón Saseta en el frente de Eibar. (1) Facundo Alzola, (2) Jesús Peña, (3) Lorenzo Etxeberria, (4) Antonio Otxoa y (5) Diego Urcelay (AAT).
Tarjeta militar de Francisco Axpe Sagasta del batallón Zuazua y Urresti (AAT).
Tarjeta militar de Eusebio Arrese Idígoras del batallón Dragones nº 22 (AAT).
Jorge Uribesalgo Zaloña, del Grupo de Cañones 6.5 de la V Brigada de Navarra, posando en Errotabarri (AAT).

- Pág. 93. Leandro Zaloña Zenitagoia con sus compañeros de Aviación en el aeropuerto de Zalburua (AAT).
Clemente del Teso Sandoval. Cumplía el servicio militar en el Rgto. S. Marcial (Burgos), aprovechó un permiso para desertar e incorporarse al Dragones (AAT).
Calixto Eraña Bengoa entre los soldados del Rgto. América nº 23 (Pamplona) (AAT).
- Pág. 99. Mapa de la ofensiva franquista del 31 de mayo de 1937 (IRARGI-Bidasoa (Sabino Apraiz, nº 04.05) Croquis de la Campaña del Norte: Guipúzcoa y Vizcaya).
- Pág. 104. Félix Altube Uribe-Etxebarria (AAT).
Ambrosio Garai Elcorobarrutia (AAT).
- Pág. 105. Andrés Garai Elcorobarrutia (AAT).
Enrique Gastañaga Eriz (AAT).
- Pág. 106. José Peña Etxeberria (AAT).
- Pág. 107. (1) Leandro Zubizarreta Oquina (AAT).
- Pág. 110. Marianistas fusilados (AAT).
- Pág. 111. Rufino Antxia Etxebarria (AAT).
- Pág. 113. Bonifacio Alberdi Ceberio (AAT).
- Pág. 114. Saturnino Bravo Santamaría y su esposa (AAT).
Constantino Carmona Rodríguez (AAT).
- Pág. 115. José Mª Etxebarrieta Urbistondo (AAT).
Eugenio Erostarbe Fdez. de Mendiola, hermano de Cirilo (AAT).
- Pág. 116. (1) Máximo Gil Múgica (AAT).
- Pág. 117. (1) Obdulio Rodríguez Lentijo (AAT).
Ángel Sauquillo Etxebarria (AAT).
- Pág. 118. Eugenio Zaldibia Fdez. de la Peña (AAT).
- Pág. 119. (1) Félix Alberdi Gorostiza "Cuartillo" (AAT).
- Pág. 120. José Mª Antxia Ugarte (AAT).
Isidro Monge Alonso y su esposa (AAT).
Patxiko Olabe Uriarte (AAT).
- Pág. 122. Félix Alberdi Ceberio y su esposa (AAT).
- Pág. 123. Victoriano Akizu Izurategi (AAT).
- Pág. 124. Agustín Aranburu Zabaleta (AAT).
Juan Bengoa Agiriano (AAT).
Sabino Etxabe Guruzeta (AAT).
Raimundo Galdos Azkarretazabal (AAT).
José Vicente Garai Arenaza (AAT).
- Pág. 125. Isidoro Garciaetxabe Etxeberria y su esposa (AAT).
Jesús Peña Etxeberria (AAT).
- Pág. 127. Dionisio Uribealga Otadui (AAT).
- Pág. 128. (1) Román Olabe Zubillaga, (2) Julio Urkia Orense y (3) Pedro José Axpe Sagasta, en el campo de Gurs (AAT).
Lápida conmemorativa a Lucio Sauquillo Etxebarria en el cementerio de Hermanville de Calvados (Francia) (<http://www.paradata.org.uk/people/lucio-sauquillo>).
- Pág. 129. (1) Concha Gago, (2) Luisa Gutiérrez y (3) Segunda Gutiérrez (AAT).
- Pág. 132. Carnet ferroviario del jefe de Estación Antonio Sogorb López (AAT).
- Pág. 135. Placa en la iglesia con la Plaza J. A. Ansaldo (AAT).
- Pág. 137. Andramaixak 1927. Homenaje popular como hijo predilecto. (1) Ansaldo con la laureada, (2) Luis Arrue, (3) Luisa Olabe, (4) Cecilia Olabe, (5) Emilia Lasagabaster, (6) Mª Luisa Urtubi, (7) Benita Elcoro, (8) Román Galdos y (9) Pedro Lasagabaster (AAT).
27/05/1930. Boda de Ansaldo con Pilar San Miguel Martínez de Campos en la iglesia S. Fermín (Madrid) (AAT).
- Pág. 140. Juan Antonio Ansaldo, en sus últimos años, con todas sus condecoraciones (AAT).

- Pág. 141. Un joven Félix Urtubi (AAT).
Joven Urtubi con uniforme de visita en Aretxabaleta. Fotografía sacada desde la botica (AAT).
Félix Urtubi de pie, en el centro, con compañeros de escuadra (AAT).
- Pág. 144. Urtubi y su esposa (AAT).
Félix Urtubi con sus hermano/as (AAT).
Fotografía de Mandos y compañeros de escuadrilla (AAT).
Urtubi con compañeros de patrulla (AAT).
- Pág. 149. Fotomontaje con diarios de prensa vasca (AAT).
- Pág. 150. El cronista Jesús Peña Etxeberria (AAT).
El cronista Máximo Alberdi Ceberio (AAT).